

Anne-Kristine Kronborg

Å REISE NOE NYTT OG BEDRE...

Om arkitektur og politikk 1935–1940

I 1935 dannet Arbeiderpartiet regjering. Det regnes som innledningen til en ny epoke i norsk historie. Kort tid etter sluttet de unge arkitektene i Sosialistiske Arkitekters Forening seg til arbeiderbevegelsen. Avhandlingen følger denne arkitektgruppen inn på det politiske feltet, og viser hvordan den nye politiske situasjonen representerte et nytt handlingsrom for arkitektene. Innenfor konteksten av det politiske paradigmeskiftet inntok de sosialistiske arkitektene rollen som samfunnsplanleggere og eksperter på omgivelsesproduksjon, og bidro til å utvikle forståelsen av arkitektur som verktøy for samfunnsforming. Årene 1935–1940 kan kalles opptakten til velferdsstaten. Avhandlingen belyser hvordan de sosialistiske arkitektene i denne perioden lanserte faglige løsninger på politiske spørsmål, og på den måten bidro til å utvide forståelse for hva arkitektur kan være og gjøre. Med utgangspunkt i et omfattende tekstmateriale trekkes det opp et bilde av arkitektur og politikk i en brytningstid, og avhandlingen kan leses som en undersøkelse av hvordan arkitektur blir til som en del av et unikt historisk forløp.

Anne-Kristine Kronborg (født i 1973) er kunsthistoriker med hovedfag fra Universitetet i Oslo. Hun har studert i Oslo, Freiburg og Berlin, og har også historie, sosiologi og tysk i fagkretsen. Anne-Kristine Kronborg er særlig opptatt av by- og bolighistorie og boligpolitikken historie. Hun har skrevet bøker om OBOS og Plan- og bygningsetaten, og et stort antall artikler om boligarkitektur og boligpolitikk. Anne-Kristine Kronborg er en aktiv formidler, og holder foredrag, forelesninger og byvandring og lager podcast. Hun jobber som boligsamvirkets «hushistoriker» i OBOS.

ISBN 978-82-547-0353-3
ISSN 2703-691X

PhD thesis 116

Anne-Kristine Kronborg

Å REISE NOE NYTT OG BEDRE...

PHD 116

AHO

Anne-Kristine Kronborg

Å REISE NOE NYTT OG BEDRE...

Om arkitektur og politikk 1935–1940

AHO Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo
The Oslo School of Architecture and Design

PhD thesis

© Anne-Kristine Kronborg, 2022

ISSN 2703-691X
ISBN 978-82-547-0353-3

CON-TEXT 116

Akademisk doktorgrads-
avhandling avgitt ved
Arkitektur- og
designhøgskolen i Oslo

UTGIVER:
Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo

ILLUSTRASJON OMSLAG:
Anne-Kristine Kronborg

TRYKK:
Akademika forlag AS

DESIGN AV BASISMAL:
BMR

FORORD

Denne avhandlingen handler om noe av det jeg synes er aller mest spennende, interessant og viktig, nemlig arkitektur og politikk. Jeg er heldig som har fått anledning til å foreta et dypdykk ned i historien på denne måten, og vil rette en stor takk til AHO som ga meg en plass på skolens doktorgradsprogram.

Takk fremfor alt til professor Jonny Aspen ved institutt for urbanisme og landskapsarkitektur, som har veiledet meg stødig, samvittighetsfullt og vennlig gjennom arbeidet. Tusen takk for at du har delt din kunnskap, stilt kritiske og konstruktive spørsmål, kommet med gode råd og innspill, oppmuntret meg og aldri mistet tålmodigheten. Du har lest alle mine utkast med imponerende nøyaktighet, kyndighet og interesse! Tusen takk!

Tusen takk til Even Smith Wergeland, som i rollen som reader har bidratt med verdifulle innspill.

Tusen takk til bedømmelseskomiteen med Katrine Lotz, Espen Johnsen og Nina Berre som har vurdert arbeidet grundig og innsiktsfullt og funnet det verdig.

Jeg vil også takke Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, hvor store deler av avhandlingen er blitt til. Ingen steder har jeg følt større arbeidsglede enn hos dere i Arbark, hvor det er fri flyt av kunnskap, entusiasme og kaffe. Tusen takk til de dyktige og alltid like imøtekommende bibliotekarene Kjersti Åberg og Jorunn Pedersen. Det er ikke få turer dere har måttet ta for meg ned i magasinene dypt under Folkets Hus. Og det er ikke få skatter dere har kommet opp med.

Tusen takk også til historiker Erling Annaniassen. Alle som driver med bolighistorie, står på dine skuldre. Samtalene våre om boligbygging og boligpolitikk kan nok forekomme i overkant nerdete for mange. For meg har de vært til enorm glede og inspirasjon.

Min aller første bolighistoriske undersøkelse foretok jeg da jeg var fire år. Det var en samtale mellom meg og min bestemor, som fortalte om da hun var liten. Samtalen ble tatt opp på kassett, og her høres min tynne barnestemme som undrer seg over at bestemor ikke hadde sitt eget rom. Bestemor forklarer: «Vi hadde bare ett rom.» Bestemor var født i 1915 og bodde i Jens Bjelkes gate på Tøyen, i en av de såkalte gråbeingårdene. Bestemor var egentlig heldig. Hun var enebarn, så de var bare tre stykker hjemme hos henne. Da var det helt andre tilstander i leiligheten i etasjen under, hvor det var ni barn. På hytta har jeg en seng som kan foldes ut etter trekkspillprinsippet. Den er skikkelig smart, og kunne sikkert ha gjort stor lykke på Ikea. Men den er over hundre år gammel, og dette var sengen som bestemor sov på gjennom hele oppveksten – på kjøkkenet. I 1936 tok mine oldeforeldre et stort skritt i retning av en bedre boligstandard. De kjøpte leilighet i det splitter nye boligkomplekset Galgeberg. Her fikk de to rom og

kjøkken og for første gang bad og wc, varmt og kaldt vann og sentralfyring. Riktignok måtte de leie ut det ene rommet, men de hadde i hvert fall kommet seg vekk fra falldassen på Tøyen. Bestemor ble boende på Galgeberg resten av sitt liv, og dette var ett av mine absolutte favorittsteder som barn.

Et annet sterkt boligrelatert barndomsminne har jeg fra Sagene. Her leide min grandonkel og grandtante en liten leilighet i en gammel bygård. Særlig gjorde den i trappa inntrykk på meg, og det faktum at de ikke hadde bad. Jeg går forbi den bygården nesten daglig. Den har unnsloppet byfornyelsen, og er enda mer skakk og nedslitt enn på 1980-tallet da jeg var på besøk der. Det er fortsatt do i trappa, og gården tilhører en svært velstående familie på Sørlandet, visstnok en av landsdelens rikeste.

Når jeg trekker frem disse brokkene av familiehistorie, så er det for å minne om at bolighistorien, boligarkitekturens historie og boligpolitikken historie er store historier som rommer mange små historier. Bolighistorie er nært og konkret og personlig. Dessuten dukker de temaene som jeg har antydnet her opp i arbeidet mitt: trangboddheten med hele familier på ett rom og kjøkken, «smarte» møbler og «fleksibel» bruk av rommene, boligstandarden i de gamle bygårdene og betydningen av innlagt varmt og kaldt vann og bad, forholdet mellom gårdeiere og leietakere og behovet for nye og bedre boliger. Alt dette er temaer som sto på dagsorden i den perioden jeg har undersøkt, en periode hvor mye var i spill – politisk og arkitektfaglig og for folk flest. Det er bevisstheten om at dette er historie som betyr noe for folks hverdagsliv, og som fortsatt vekker gjenklang, som gjør dette så meningsfullt og givende å jobbe med.

Nå begynte jeg selvsagt ikke på dette arbeidet da jeg var fire. Selv om det til tider har føltes sånn. For det har tatt mange år å få avhandlingen ferdig. Det er mange som har fulgt meg gjennom denne prosessen og vært en viktig del av livet mitt. Dere fortjener en stor takk. Tusen takk til familien min, som har trodd på meg, oppmuntret meg og støttet meg på forskjellige måter. Tusen takk til venner som har heiet på meg og bidratt med kjærkommen distraksjon når jeg har trengt en påminnelse om at livet er mer enn arbeid. Og tusen takk til mine fabelaktige kollegaer i Obos – rett og slett fordi det er en glede å jobbe sammen med dere.

En ekstra varm takk går til mine trofaste venninner Monica og Anne-Grete for enestående støtte, omtanke og oppmuntring når jeg trengt det som mest. Dere har lest, kommet med gode ideer og innspill, snakket meg ut av frustrasjon og stilt opp med styrkende mat og drikke. Uten dere hadde jeg neppe kommet i mål.

Så til slutt til barna mine, Gard og Tora: Gard, du var en liten gutt da jeg begynte med dette arbeidet. Nå er du voksen og i full gang med ditt eget

liv. Tora, du ble født underveis, og har også rukket å bli stor i løpet av denne prosessen. Dere har hørt mye om doktorgraden min, og er sikkert glade for at den er ferdig. Dere er en evig påminnelse om at det dog er noe som betyr mye mer enn en doktorgrad, og som gir glede og mening av en helt annen dimensjon. Tusen takk!

SAMMENDRAG

En politisk bevegelse med vilje til å forandre samfunnet, en velferdsstat på skissestadiet og en gruppe arkitekter i rollen som det nye samfunnets formgivere. Det er dette denne avhandlingen handler om. I 1935 dannet Arbeiderpartiet regjering. Det regnes som innledningen til en ny epoke i norsk historie. Kort tid etter sluttet de unge arkitektene i Sosialistiske Arkitekters Forening seg til arbeiderbevegelsen. I avhandlingen følger jeg denne arkitektgruppen inn på det politiske feltet, og viser hvordan den nye politiske situasjonen representerte et nytt handlingsrom for arkitektene. Arbeidet springer ut av et knippe forskningsspørsmål: Hvilke politiske organisasjoner engasjerte arkitektene seg i? Hvordan kom engasjementet deres til syne i Arbeiderpartiets planer og programmer? Hva slags boligidealer forfektet arkitektene? Hvordan bidro de til å utvide forståelsen for hva arkitektur kan være og gjøre?

I avhandlingen undersøker jeg hvordan de sosialistiske arkitektene, innenfor konteksten av et politisk paradigmeskifte, bidro til å utvikle forståelsen av arkitektur som et verktøy for samfunnsforming, og arkitektens rolle som samfunnsplanlegger og samfunnsbygger. Dette var ideer som sprang ut av modernismen. Å undersøke det særegne rommet som oppsto mellom arkitektur og politikk i andre halvdel av 1930-tallet, kan også bidra til å kaste nytt lys over modernismens utvikling. Det hører med til den etablerte fortellingen om modernismen at den også hadde en sosial eller politisk side. Gjennom å gjøre rede for hvordan de sosialistiske arkitektene utviklet faglige løsninger på politiske problemer, anskueliggjør jeg hvordan det politiske aspektet ved modernismen kom til uttrykk i den unike, historiske situasjonen.

Etter andre verdenskrig ble boligpolitikken en av bærebjelkene i velferdsstaten, og i avhandlingen argumenterer jeg for hvordan fundamentet for etterkrigstidens storstilte boligbygging ble lagt i årene mellom 1935 og 1940, umiddelbart etter at Arbeiderpartiet kom til makten. Ett av avhandlingens viktigste funn er hvordan partiet aktivt knyttet fagfolk – som arkitekter – til seg. I den nye politiske situasjonen var det behov for ekspertkunnskap, og jeg viser hvordan arkitektene i årene frem mot andre verdenskrig tok i bruk sin fagkunnskap i politikktutforming. Jeg argumenterer for at arkitektenes sentrale posisjon i oppbyggingen av velferdsstaten kan knyttes til deres evne til å formulere og konkretisere hvordan viktige samfunnsoppgaver kunne løses arkitektonisk. Min interesse gjelder særlig dynamikken mellom det faglige og politiske, der arkitektfaglige løsninger bidro til å utvide politikkenes handlingsfelt.

Det viktigste teoretiske grepet i denne avhandlingen har vært å kontekstualisere og historisere, det vil si å avdekke det unike og spesifikke ved utviklingen på arkitektur- og politikfeltet i årene mellom 1935 og 1940. Å betrakte arkitektur som noe som blir til som en del av et historisk forløp er noe som i liten grad problematiseres i arkitekturhistorisk forskning, og slik er denne avhandlingen også ment som et forsøk på å utforske andre måter å skrive arkitekturhistorie på, som et mulig alternativ til den tradisjonelle verks- og stilorienterte arkitekturhistorien.

Ouverture

Arbeiderbevegelsen trenger de tekniske fagfolk, men disse trenger like meget arbeiderbevegelsen og sosialismen. Bare den nye samfunnsordning vil gi alle teknikere anledning til å gjøre sin fulle innsats – ikke som agenter, vaktmestre eller ”noe på et kontor” som nu ofte er tilfelle, men på sitt eget fagfelt, i arbeidet for å bygge ut landet, øke produksjonen og høine folkevelferden.¹

Sitatet er hentet fra lederartikkelen i *Arbeiderbladet* 16. oktober 1935. Anledningen var et åpent møte som Arbeiderpartiets egen ingeniørforening, Teknisk Forening av DNA, hadde arrangert i Ingeniørenes Hus i Oslo dagen før. Møtet ble også utførlig referert i en egen artikkel inne i avisen, under overskriften «Arbeiderbevegelsen og teknikerne». Kveldens hovedtaler hadde vært Oscar Torp, som var formann i Arbeiderpartiet og ordfører i Oslo, og han hadde holdt foredrag over temaet *Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk*. Her hadde han lagt vekt på at arbeiderbevegelsen var blitt landets største bevegelse, en bevegelse som arbeidet for å «vinne den hele og fulle makt i samfunnet, for å omdanne det etter vårt grunnsyn»². I følge *Arbeiderbladet* hadde salen vært fullsatt, og debatten livlig. Avisen konkluderte med at møtet hadde vært en suksess.

Et par avisartikler kan fortelle en hel del. De kan fortelle at noe fant sted. Og de kan fortelle at det som fant sted ble oppfattet som såpass viktig at det var verd å fortelle det videre. Dette er bare de første av mange avisartikler som blir brukt som kilder i denne avhandlingen. Disse to artiklene forteller at arbeiderbevegelsen på et gitt tidspunkt ønsket å knytte tekniske fagfolk til seg, og at partiformannen og partiavisen brukte henholdsvis tid og spalteplass på saken. At det ble gjort på lederplass i *Arbeiderbladet* forsterker budskapet.

¹ ”Teknikerne og sosialismen”. *Arbeiderbladet*. 16. oktober 1935.

² ”Arbeiderbevegelsen og teknikerne”. *Arbeiderbladet*. 16. oktober 1935.

Møtet i Ingeniørenes Hus fant sted nesten nøyaktig syv måneder etter at Det Norske Arbeiderparti hadde dannet sin første styringsdyktige regjering. Det skjedde den 19. mars 1935, med Johan Nygaardsvold som statsminister. Regjeringsdannelsen i 1935 betraktes gjerne som innledningen til en ny politisk epoke i Norge. Arbeiderpartiet hadde nå oppnådd en helt ny maktposisjon, og hadde for første gang en reell mulighet til å realisere sine politiske visjoner. Årene fra 1935 til 1940 er fokus for denne avhandlingen.

Det var mange teknikere og fagfolk av forskjellig slag som fulgte oppfordringen til partiformannen og sluttet seg til arbeiderbevegelsen akkurat ved dette veiskillet i landets politiske historie. Deriblant en gruppe unge arkitekter. Blant dem var Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Carsten Boysen, Gunnar Øvergaard Jørgen, Eyvind Alnæs, Gunvor Eliassen og Olav Tveten. Det er disse arkitektene det skal handle om i denne avhandlingen. Det vil si; det skal handle om hvordan disse arkitektene trådte inn i politikken – som fagfolk.

Det er umulig å vite om disse arkitektene deltok på møtet. Men, som jeg vil vise i det følgende, kom de definitivt til å søke å *gjøre en innsats, på sitt eget fagfelt, for å bygge ut landet*. Det var særlig etter 1945 at utbyggingen av landet, samfunnsbyggingen, skjøt fart. Velferdsstaten skulle bygges, også bokstavelig talt, og flere av arkitektene som tilhørte denne gruppen, fikk stor innflytelse på by-, bolig- og samfunnsutviklingen: Frode Rinnan etablerte ett av Oslos største arkitektkontor, og fikk ansvaret for store reguleringsoppgaver. Erik Rolfsen ble regulerings sjef i Oslo, og Carsten Boysen spilte en viktig rolle under utviklingen av det landsomfattende boligsamvirket.³ Gjennom hele sine yrkesliv skulle disse arkitektene være særlig opptatt av boligspørsmålet, fra boligarkitektur og regulering av boligstrøk til boligforskning og boligpolitikk.

Flere av disse arkitektene skulle også komme til å holde seg tett på politikken og på det politiske styringsapparatet gjennom mesteparten av sine yrkesliv, blant annet de tre jeg har nevnt over. Det har fått konsekvenser for hvordan de har blitt omtalt og hvilken rolle de er blitt tildelt i arkitekturhistorien, nemlig rollen som særskilt *politiske* arkitekter. Hva dette politiske ved akkurat disse arkitektene innebærer, skal det også handler om i det følgende.

Det er likevel ikke etterkrigstiden det skal handle om i denne avhandlingen. Jeg skal i stedet fokusere på det som kan kalles opptakten til etterkrigstidens velferdssamfunn eller begynnelsen på det historikeren Francis Sejersted har kalt *den sosialdemokratiske orden*. Det vil si årene fra Arbeiderpartiet dannet regjering i 1935 til andre verdenskrig brøt ut i 1940.

---

³ Under andre verdenskrig oppholdt arkitektene seg forskjellige steder. Erik Rolfsen arbeidet for den norske regjeringen i London, Carsten Boysen ledet en omfattende boligundersøkelse i Oslo, mens Frode Rinnan tilbrakte flere år i tysk fangenskap.

Denne perioden har i liten grad blitt gjenstand for arkitekturhistorisk forskning, og dette har vekket min nysgjerrighet. Jeg nærmer meg andre halvdel av 1930-tallet med spørsmål som: Hvorfor oppfordret Arbeiderpartiet tekniske fagfolk til å slutte seg til arbeiderbevegelsen? Hvorfor fulgte så mange fagfolk oppfordringen? Hva bidro de med? Hva var det i samtidens faglige og politiske klima som oppmuntret til denne typen engasjement? I avhandlingen vil jeg vise hvordan den aktuelle gruppen av arkitekter for det første engasjerte seg politisk på en måte som var tilpasset den unike historiske situasjonen de befant seg i, og for det andre at de var drevet av nettopp det ønsket partilederen snakket om, nemlig å omdanne samfunnet. For disse arkitektene var det like mye et faglig som et politisk spørsmål. Hensikten med denne avhandlingen er dermed, kort fortalt, å undersøke den arkitektfaglige og politiske utviklingen ved et viktig veiskille i historien, med utgangspunkt i en gruppe arkitekter som tok aktivt del i samfunnsutviklingen – som fagpersoner.

I denne avhandlingen vil jeg altså utforske «de sosialistiske arkitektenes» politiske engasjement, jeg vil følge dem inn i arbeiderbevegelsen, og undersøke hvordan de gjorde seg gjeldende som fagpersoner, hvordan de brakte sine arkitektfaglige synspunkter og teorier inn på det politiske feltet og forankret og videreutviklet dem innenfor den nye politiske konteksten fra Arbeiderpartiets første regjering i 1935. Jeg vil se nærmere på hvordan det i utviklingen og gjennomføringen av krisepolitikken fra 1935 oppsto et handlingsrom for fagfolk med kunnskap på forskjellige samfunnsområder, som leger og økonomer, ingeniører og arkitekter.

I tillegg ønsker jeg å gjennom denne avhandlingen å komme litt nærmere en forståelse av hva det politiske ved den arkitektoniske modernismen gikk ut på, og på den måten utvide vår forståelse av modernismen. Dette mener jeg best lar seg gjøre nettopp gjennom å undersøke det særegne rommet mellom arkitektur og politikk som oppsto på andre halvdel av 1930-tallet. Jeg vil arbeide tett på kildene, og målet er å avdekke det unike og spesifikke i det historiske forløpet som årene mellom 1935 og 1940 utgjorde.

Ønsket om å historisere og kontekstualisere er den teoretiske og metodiske drivkraften i min egen forskningsprosess. Som jeg skal gjøre nøye rede for i avhandlingens første del, innebærer det å betrakte arkitektur som noe som blir til som en del av et historisk forløp. Dette er en betraktningssmåte som i liten grad problematiseres i arkitekturhistorien, og noe jeg ønsker å utforske som et alternativ til den tradisjonelt verks- og stilorienterte arkitekturhistorieskrivningen.

De sosialistiske arkitektene

En politisk bevegelse med vilje til å forandre samfunnet, en velferdsstat på skissestadiet og en gruppe arkitekter i rollen som det nye samfunnets formgivere. Slik kan altså temaet for denne avhandlingen oppsummeres. Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Carsten Boysen, Gunnar Øvergaard Jørgen, Eyvind Alnæs, Gunvor Eliassen og andre arkitekter i den samme kretsen etablerte seg – faglig og politisk – i den perioden hvor det moderne Norge fikk sin form – arkitektonisk og politisk. Men hvem var de? Her følger en kort presentasjon av avhandlingens mest sentrale protagonister⁴:

Eyvind Alnæs (1905 – 1986) var utdannet ved NTH og etablerte egen praksis i Oslo i 1938. Han var redaktør av *Byggekunst* fra 1938 til 1950. I 1950 ble han sekretær for Oslofjordens Friluftsråd, et verv som han beholdt helt til 1978. Han var også sekretær for Friluftsløvsutvalget av 1950.

Carsten Boysen (1909 – 1996) ble uteksaminert som arkitekt fra NTH i 1931. Fra 1939 til 1941 var han sjef for vedlikeholdsavdelingen i Oslo kommunale leiegårder. Han ble styremedlem i Norsk Forening for Boligreformer i 1938, og i formann i Norsk Leieboersamband fra 1939 til 1948. Boysen fungerte som sekretær for Oslo Bys Vels boligundersøkelse mellom 1942 og 1945, og var generalsekretær i Norske Boligbyggelags Landsforbund fra 1946 til 1949. I 1951 ble han ansatt som arkitekt i USBL, og fra 1961 jobbet han som forsker på Norsk byggforskningsinstitutt. Han var medlem av Oslo bystyre og boligråd fra 1946 – 1947, styremedlem i NAL fra 1958 – 1960 og formann i Oslo Arkitektforening 1960 – 1961. Boysen ble ekskludert fra Arbeiderpartiet i 1949.

Gunvor Haugen (død i 1940) var utdannet arkitekt.⁵

Gunnar Øvergaard Jørgen (1907 – 1987) ble uteksaminert fra NTH i 1931. Han arbeidet som sekretær i OBOS fra 1936 til 1939, og var sekretær i Norsk Forening for Boligreformer fra 1939 til 1943. Øvergaard Jørgen var underdirektør i Boligdirektoratet fra 1946 til 1949, og førstesekretær ved Bygningskontrollen i Oslo i perioden 1950 – 1953. I 1953 ble han ansatt ved Norsk Byggforskningsinstitutt, hvor han arbeidet frem til han gikk av med pensjon i 1977. Han var medlem av landsstyret i NAL i to perioder: 1939 – 1941 og 1945 – 1946.

⁴ Dette er de mest sentrale aktørene i dette arkitektmiljøet. Jeg kommer tilbake til en mer grundig beskrivelse og avgrensning av miljøet.

⁵ Jeg har ikke funnet noen opplysninger om Gunvor Haugen. I kildene mine opptrådte hun først som Gunvor Eliassen, inntil hun giftet seg og byttet etternavn til Haugen.

Kjell Colbiørnsen (1914 – 1986) var arkitekt, og etablerte arkitektkontor sammen med Frode Rinnan og Olav Tveten i 1936.

Frode Rinnan (1905 – 1997) avla arkitekteksamen ved NTH i 1930. Han var assistent hos arkitekt Ole Ødegaard i Oslo fra 1931 til 1932, og åpnet egen arkitektpraksis i 1936 sammen med Olav Tveten og Kjell Colbiørnsen. Fra 1936 til 1965 fungerte han som konsulent for idrettsvesenet i Oslo kommune. Frode Rinnan tegnet flere idrettsanlegg (Holmenkollbakken, Bislet stadion, Jordal Amfi⁶, Frognerbadet og Njårdhallen), og var sjefsarkitekt for vinterolympiaden i Oslo i 1952. Frode Rinnans arkitektkontor ble betrodd viktige reguleringsoppgaver i etterkrigstidens Oslo, som reguleringsplanen for Lambertseter, Valle Hovin, Nordre Åsen og Tveita. Rinnans kontor sto også for reguleringen av universitetet på Blindern. Frode Rinnan representerte Arbeiderpartiet i Oslo bystyre i perioden 1956 – 1963. Han var styremedlem i Bygningsarbeiderforbundet, formann i Oslo Arkitektforening i årene 1947 – 1948, og president i Norske Arkitekters Landsforbund i perioden 1959 – 1963. Frode Rinnan drev arkitektpraksis sammen med Olav Tveten og Kjell Colbiørnsen (og senere også Roar Wik) frem til 1982, da kontoret ble oppløst.

Erik Rolfsen (1905 – 1992) ble uteksaminert fra NTH i 1930. Han ble han ansatt som arkitekt ved Norges Kooperative Landsforenings arkitektkontor i 1932, og i 1938 fikk han stilling som førstearkitekt ved Oslo reguleringsvesen. Fra 1940 til 1942 var han reguleringsarkitekt i Kristiansund, og fra 1943 til 1945 jobbet han ved Gjenreisningskontoret under den norske regjeringen i London. Fra 1945 til 1947 ledet han Brente Steders Regulering, og i 1947 ble han regulerings sjef i Oslo. Den stillingen beholdt han til han gikk av med pensjon i 1972. Erik Rolfsen hadde verv i Oslo Arkitektforening og The International Federation for Housing and Town Planning.

Olav Tveten (1907 – 1980) gikk ut fra NTH i 1932, og etablerte arkitektpraksis sammen med Frode Rinnan og Kjell Colbiørnsen i 1936. Han arbeidet ved arkitektkontoret Rinnan, Tveten og Colbiørnsen gjennom resten av sitt yrkesliv.

---

⁶ Alle disse tre er nå revet.

En ny arkitektur for en ny tid?

Disse arkitektene dukket ikke opp av det store intet i 1935, på det tidspunktet hvor arbeiderbevegelsen aktivt gikk ut og søkte tekniske fagfolk. På det tidspunktet hadde de unge arkitektene allerede gjort seg bemerket både i arkitektmiljøet og på det politiske feltet.

De ble alle uteksaminert fra arkitektavdelingen på NTH rundt 1930. Det betyr at de ble utdannet og trådte inn på den arkitektfaglige arenaen idet den arkitektoniske modernismen slo igjennom i Norge og resten av Skandinavia. De tilhørte med andre ord en generasjon arkitekter som fikk oppleve store faglige omveltninger allerede i studietiden. «Under enhver omstendighet var det en omveltningenes tid, likeså skjellsettende som i sin tid renessansen»⁷, som arkitekt Odd Brochmann, som tilhørte den samme generasjonen, skrev i sin erindringsbok om funksjonalismen i Norge fra 1987. Og nettopp opplevelsen av å stå midt i en omskiftelig tid og å være en del av noe nytt skulle bli en del av denne arkitektgenerasjonens selvforståelse. Det samme gjelder for så vidt også for historieskrivningen; forestillingen om modernismen som en ny arkitektur for en ny tid har vært utgangspunktet for de fleste arkitekturhistoriske fremstillinger av epoken.

Wenche Findal fremholder opplevelsen av noe nytt som brøt frem som et viktig trekk ved modernismen. I boken *Nordisk funksjonalisme: det internasjonale og det nasjonale* skriver hun at folk i Norden begynte å se på seg selv som moderne mot slutten av 1920-tallet og at da «våknet de nordiske arkitektene opp til en ny arkitektur».⁸ Denne nye arkitekturen svarte på tidens behov, skriver Findal videre. Funksjonalismen var fremtidsrettet, og ble mottatt som en befrielse fra det fortidige og gammeldagse. Den vant gjenklang i de nordiske landene både materielt og ideologisk:

«Lys-luft-grønt»-maksimen var som skreddersydd for det nordiske klima og den nordlige topografi. Den nye teknikken, de nye byggeprinsippene, med vekt på fri plan, vindusbånd og åpen romlighet slapp det sparsomme, nordiske lyset og den friske luften inn i husene. (...) Arkitektur basert på standardisering, formal forenkling, materialinnsparing og boliger for eksistensminimum ble raskt assimilert og ansett som svar på nordisk ønsketenkning både politisk, økonomisk og funksjonelt.⁹

Findals korte oppsummering viser kompleksiteten i modernismen i Norge og Norden. Hun nevner her flere sentrale aspekter: de estetiske og formale trekkene (fri plan, vindusbånd, åpen romlighet), det hygieniske (lys, grønt og luft inn i husene), det bygge- og produksjonstekniske (standardisering og

⁷ Odd, Brochmann, *Rent bord. En historie om funksjonalismen og funksjonalistene i Norge* (Oslo: Arkitektnytt, 1987), 3.

⁸ Wenche Findal, *Nordisk funksjonalisme: det internasjonale og det nasjonale* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995), 13.

⁹ Ibid.

forenkling) og det politiske (boliger for eksistensminimum). I min analyse vil jeg særlig komme inn på de hygieniske aspektene, spørsmålene om byggeteknikk og boligproduksjon og ikke minst den politiske tematikken.

Det finnes en omfattende litteratur om funksjonalismen, og den spenner fra syntetiserende fremstillinger av epoken som helhet til kunstnermonografier og undersøkelser av enkelte bygningstyper. Kunsthistorieskrivningen om modernismen fokuserer på epokens sentrale verk – villaer, restauranter, forretningsbygg, kinoer og idrettsanlegg. I disse fremstillingene er oppmerksomheten hovedsakelig rettet mot funksjonalismen som et først og fremst estetisk program. Det ble bygd en lang rekke villaer, forretningsgårder, restauranter og andre bygninger i funksjonalistisk stil i Norge på 1930-tallet. Modernismens estetikk fant fotfeste i arkitektstanden, og modernismens ideer om lys og luft og en sunn livsstil lot seg omsette til konkrete bygninger i et nytt formspråk, til dels også i nye boligtyper.

Men samtidig hører det med til den etablerte fortellingen om funksjonalismen at den også hadde en *sosial* side, en side som i større grad handlet om hvordan livet skulle leves i, med og rundt arkitekturen. Dette aspektet kommer gjerne til uttrykk i beskrivelser av funksjonalismen som en *ny stil* for en *ny tid* og en ny livsførsel for *det nye menneske*. Den modernistiske arkitekturen fremstilles da gjerne som en hensiktsmessig ramme rundt et sunt og aktivt liv med friere og mindre formell livsførsel. Slik ble funksjonalismen badeanleggenes, kinoenes, restaurantenes og varemagasinenes stil. Funkisstilen, kort sagt, som fysisk ramme rundt en ung, sporty og friere livsstil.

Denne sosiale siden hadde en utpreget borgerlig slagside, og manifesterte seg ikke minst i en lang rekke funksjonalistiske villaer for det sjiktet i den øvre middelklassen som nettopp ønsket å signalisere en moderne og dynamisk livsstil. Dette aspektet ved den modernistiske boligarkitekturen er grundig behandlet i arkitekturhistorien. Espen Johnsen har forsket på modernismens boligprogram, og har i en rekke tekster belyst hvordan modernismens boligidealer reflekterer en ny livsstil, for eksempel i avhandlingen *Det moderne hjemmet 1910 – 1940*¹⁰ samt i boken *Nye Hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*. I boken *Hundre års nasjonsbygging* beskriver Johnsen i kapitlet om «Massenes hus» utviklingen av en modernistisk «hverdagsarkitektur» gjennom 1900-tallet. Andre gode bidrag til kunnskap om modernismens boligidealer er Ulf Grønvolds biografiske verk om Lars

¹⁰ Johnsen, *Det moderne hjemmet 1910 – 1940* (Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo, 2002). Bing, Morten og Espen Johnsen (red.) *Nye hjem: Bomiljøer i mellomkrigstiden*. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998. Johnsen, «Massenes hus». I Grønvold, Ulf (red.) *Hundre års nasjonsbygging. Arkitektur og samfunn 1905 – 2005*. Oslo: Pax Forlag, 2005.

Backer¹¹, en av modernismens pionerer i Norge, og Nina Berres bok om Rolf Prag¹², som tegnet villaer og forretningsbygg på Hamar og omegn.

I arkitekturhistorien finnes det også en forestilling om at det fantes en mer utpreget *politisk* linje innenfor modernismen, men det fremstår som uklart hva dette spesifikt politiske gikk ut på – annet enn at det handler om noe mer enn det rent estetiske og spørsmål om livsstil. Wenche Findal nevner *boliger for eksistensminimum*, det er et begrep jeg skal undersøke i avhandlingen. Den politiske siden ved modernismen er blitt liggende som en diffus og ubestemmelig understrøm i arkitekturhistorien. Som noe man vet er der, men som man ikke helt har klart å sette fingeren på. Det er dette noe vage politiske aspektet ved modernismen jeg har til hensikt å undersøke. Dette skal jeg sirkle videre inn i ett av de påfølgende kapitlene. Foreløpig skal det slås fast at arkitektene det handler om i denne avhandlingen allerede som studenter omfavnet modernismen og at de samtidig tok til orde for å utvide forståelsen av arkitektrollen og arkitektfaget. Det interessante er at denne faglige utviklingen gikk hånd i hånd med en stegvis politisk oppvåkning. Det politiske engasjementet utviklet seg i takt med den nasjonale og ikke minst den betente internasjonale politiske situasjonen. Som jeg skal vise, oppfattet de sosialistiske arkitektene det politiske engasjementet som en del av sin yrkesutøvelse. Å delta aktivt i samfunnsformingen var deres måte å utøve arkitektfaget på.

Modernismens gjennombrudd på NTH

På slutten av 1920-tallet skyllet nemlig en modernistisk bølge av fagkritikk og politisk radikalisme inn over NTH, skriver arkitekt og forsker Jon Guttu i sin biografi om Carsten Boysen.¹³ Ved arkitektavdelingen toppet denne bølgen seg i form av en studentstreik i 1930. Det hadde hersket misnøye med innholdet i undervisningen en stund allerede, men det som utløste den åpne konflikten, var at to av professorene ved arkitektavdelingen skulle gå av med pensjon. Studentene så dette som en anledning til å fornye undervisningen og tok til orde for å få progressive lærekrefter inn på høyskolen. Studentene var særlig opptatt av professoratet i faget husbygging.

Til dels var det en generasjonskonflikt. Professorene på høyskolen var ikke modernister, for å si det enkelt. De var tvert imot forankret i en tradisjon som studentene oppfattet som utdatert. Det samme gjaldt store deler av undervisningen, for eksempel praksisen med å kopiere detaljer fra tidligere

¹¹ Grønvold, *Arkitekt Lars Backer og hans tid: starten på funksjonalismen i Norge* (Oslo: Pax, 2016).

¹² Berre, *Arkitekt Rolf Prag. Moderne på Hedmarken* (Hamar: Hedmark fylkesmuseum, 2012).

¹³ Guttu, *Carsten Boysen* (Oslo: Kolofon forlag, 2019), 64. Jon Guttu og Ivar Sekne skildrer studentmiljøet og konflikten ved NTH utførlig i sine respektive biografier om Carsten Boysen og Frode Rinnan. I disse biografiene er hendelsene skildret fra studentenes ståsted, og med henholdsvis Boysen og Rinnan i sentrum for begivenhetene. For å få belyst konflikten fra den andre siden av konfliktlinjen, er Helga Stave Tvinnereims biografi om Sverre Pedersen interessant lesning.

tidens byggekunst. Å tegne gotiske kirker etter plansjer forekom studentene fullstendig meningsløst. I tråd med sitt syn la arkitektstudentene frem et forslag til en alternativ studieplan. Den inneholdt helt nye fag som *norsk boliglære, moderne boligforhold og byplanlære*.

Studentene var inspirert av undervisningen ved Bauhaus, skriver Jon Guttu, og de ville ha både psykologi og sosiologi inn i studiene, i tillegg til praktiske fag som snekkerlære og metallarbeid.¹⁴ Studentene krevde at en ny studieplan måtte være på plass før nye professorer ble ansatt. Dette kravet fremsatte de i sarkastiske og krasse ordelag, og det ble ikke tatt nådig opp på høyskolen. Konflikten kulminerte med at en av arkitektstudentene, Tønnes Søyland, ble utvist. Resten av arkitektstudentene svarte med å gå ut i streik. Studentstreiken ble tema for opphetede diskusjoner i Studentersamfundet i Trondheim og i Oslo, og saken fikk stor oppmerksomhet både i trondheimsavisene og i rikspresen. Naturlig nok ble den også fulgt av hele arkitektstanden, og en rekke toneangivende Oslo-arkitekter tok studentenes parti. Gudolf Blakstad, Odd Nansen og Ole Øvergaard reiste for eksempel til Trondheim for å mekle i konflikten.¹⁵ Tønnes Søyland ble til slutt tatt til nåde igjen, og studentene gjenopptok studiene. Videre ble det nedsatt en komité med professorer fra NTH og representanter fra Norske Arkitekters Landsforbund, som fikk i oppgave å utarbeide en ny studieplan. Bølgene la seg fort, konkluderer Jon Guttu, og når alt kom til alt var det lite som ble forandret.¹⁶ Men for studentene som hadde stått midt oppi det, Rinnan, Rolfsen, Boysen og de andre, ble konflikten trolig en viktig erfaring. De hadde fått anledning til å utvikle et alternativt syn på undervisningen og arkitektrollen, de hadde sagt sin mening, og de var blitt kjent i arkitektmiljøet.

I siste instans dreide uenighetene seg om synet på arkitektens og arkitektens rolle i samfunnet. Studentene avviste den tradisjonelle arkitektrollen, der arkitekten så på seg selv som en kunstner, og mente at arkitekten i stedet burde gå inn i rollen som samfunnsbygger. Dette var idealer de hadde tatt til seg blant annet på studiereiser til utlandet. I Tyskland hadde de for eksempel knyttet kontakt med Hannes Meyer ved Bauhaus og med Ernst May, som var byplansjef i Frankfurt am Main. Den svenske arkitekten Uno Åhrén ble også et viktig forbilde. Den tette kontakten med Sverige kommer jeg tilbake til senere i avhandlingen. Den ble svært viktig utover på 1930-tallet. Tyskland, derimot, bortfalt som forbilde og inspirasjonskilde etter Hitlers maktovertakelse i 1933. Det samme gjorde

¹⁴ Ibid, 79.

¹⁵ Jon Guttu antyder at motsetninger mellom arkitektmiljøene i Oslo og Trondheim også satte sitt preg på konflikten. Dette var motsetninger som man kunne følge helt tilbake til arkitektundervisningen ble lagt til Trondheim i 1910.

¹⁶ Ibid, 80. Studieplankomiteén leverte sin innstilling først i 1932. Her het det riktignok at det skulle undervises både i de tekniske og estetiske sidene ved faget, men det ble ikke slutt på de historiske stiløvelsene.

også Sovjetunionen, dit Carsten Boysen hadde vært på studiereise i slutten av 20-årene, etter Stalins maktovertakelsen og særlig etter terroren i 1935/36. Arkitektene hentet også inspirasjon og kunnskap fra internasjonale arkitekturtidsskrifter, som den svenske *Byggmästaren*, det danske *Kritisk Revy* og det tyske *Das neue Frankfurt*. Som jeg skal komme tilbake til, var de også sterkt inspirert av den sosiale boligbyggingen i Wien.

Fag og politikk – Clarté og Mot Dag

Det som er særlig interessant i sammenheng med mitt arbeid, er at den faglige oppslutningen om modernismen gikk hånd i hånd med en dynamisk politisk oppvåkning i en turbulent tid, ikke minst internasjonalt. De unge arkitektene engasjerte seg politisk allerede i studietiden, i første rekke i den sosialistiske organisasjonen Clarté, som hadde en egen gruppe ved på NTH. Clarté var en internasjonal organisasjon, grunnlagt i Frankrike i 1919, som særlig vant oppslutning blant intellektuelle. I Skandinavia var det særlig studenter som sluttet seg til Clarté, og i Norge fungerte organisasjonen som et rekrutteringsorgan for den radikale og revolusjonsorienterte organisasjonen Mot Dag, som skulle bli arkitektenes faglig-politiske tilholdssted etter at de var ferdige med studiene.¹⁷ Ellers var Studentersamfundet et viktig sted for politisk bevisstgjøring blant NTH-studentene, og både Frode Rinnan og Carsten Boysen hadde lederverv her. I Samfundet fant det sted regelrette politiske maktkamper, og Mot Dag og Clarté drev målrettet rekruttering og opplæring, og sørget for å få «sine» folk inn i styret i «Samfundet».

Slutten av 1920-tallet var en tid preget av sterke politiske motsetninger internasjonalt. Man hadde første verdenskrig og den russiske revolusjon friskt i minne, og samtidig gjorde sterke intellektuelle strømninger som kulturradikalismen seg gjeldende. I dette klimaet ble mange studenter tiltrukket av radikale organisasjoner. I Ivar Seknes biografi om Frode Rinnan

---

¹⁷ Carsten Boysen deltok for eksempel på en studiereise til Sovjetunionen i regi av Clarté i juli 1928 sammen med 19 andre skandinaviske studenter. Blant de andre deltakerne var Karl Evang, Johan Vogt og Karin Boye. De besøkte flere byer, blant annet Leningrad og Moskva. Deltakerne ble delt opp i grupper, alt etter fagområde. Boysen og de andre fra NTH var med i teknisk gruppe som besøkte industrianlegg, byggforskningsinstitutter og tekniske skoler. De norske deltakerne på studieturen skrev reisebrev fra turen, som ble trykt i avisen *Norges Kommunistblad*. Carsten Boysen skrev en lang artikkel i avisen om et besøk på den tekniske høyskolen, Polyteknikum, ved Leningrad. Artikkelen sto på trykk i avisen 25. juli 1928. Skolen kunne i prinsippet sammenlignes med NTH, men Boysen mente at undervisningen var lagt opp helt annerledes og at det hersket en helt annen holdning ved skolen. «De studenter som nu forbereder sig på å overta ledelsen av Russlands tekniske og økonomiske liv er av en helt annen støpning enn studentene i Vesteuropa», skrev Boysen i artikkelen. Blant annet hadde studentene kontakt med arbeidslivet, de var engasjert i konkrete byggeoppgaver og organisert i fagforeninger: «Allerede under studietiden er studentene organisert i de industriforbund som de siden som tekniske ledere i vedkommende industri skal stå tilsluttet.» Både studenter og professorer var engasjert i arbeid av nytte for industrien, og Boysen hevdet at det ikke fantes noe skille mellom teori og praksis, slik han mente det gjorde på sin egen høyskole. Etter studieturen holdt Carsten Boysen en lang rekke foredrag på NTH og andre steder i Trøndelag. Artiklene fra sovjetturen er interessante med tanke på den senere studentstreiken på NTH, hvor kritikken først og fremst gikk ut på at undervisningen var foreldet og ikke relevant for å løse aktuelle samfunnsoppgaver. På høyskolen i Leningrad opplevde Boysen trolig en annen tilnærming til arkitektrollen og til byggeoppgavene, som var inspirerende.

beskrives Mot Dag treffende som en rød lykt NTH-studentene svermet rundt.¹⁸

Dette «svermeriet» skulle fortsette etter at studentene forlot NTH som ferdig uteksaminerte arkitekter. Da meldte de seg raskt inn i Mot Dag, og etablerte i 1932 sin egen faggruppe i organisasjonen: Sosialistiske Arkitekters Forening.

Mot Dag fungerte som organisatorisk ramme og moderorganisasjon for en rekke yrkesforeninger: Sosialistiske Legers Forening, Sosialistiske Arkitekters Forening, Sosialistiske Filologers og Realisters Forening, Sosialistiske Teknikeres og Ingeniørers Forening og Sosialistiske Juristers og Økonomers Forening. Alle disse fungerte som frontorganisasjoner for Mot Dag. De arbeidet med sine respektive fagområder, og henvendte seg både til andre motdagister, til allmennheten og til fagfeller og yrkeskollegaer utenfor Mot Dag.

I boka *Mot Dag og Erling Falk* fra 1955 hevder den tidligere motdagisten Trygve Bull at Mot Dag fungerte mer som en sekt eller en munkeorden enn som en politisk organisasjon.¹⁹ Det krevdes absolutt dedikasjon av medlemmene, og de var forventet å stille mesteparten av sin tid, sine evner, arbeidskraft og økonomiske midler til disposisjon for organisasjonen. Mot Dag ble stiftet for å verve intellektuelle for sosialismen og å drive studie- og opplysningsvirksomhet rettet mot både akademikere og arbeidsfolk. Det var først og fremst velutdannede unge menn som fant veien til Mot Dag, og medlemstallet oversteg aldri 200.²⁰

Mot Dag ble stiftet i 1921, og hadde i begynnelsen vært en del av Arbeiderpartiet. I 1925 ble Mot Dag imidlertid ekskludert fra partiet, og gikk over til Norges Kommunistiske Parti. Fire år senere løsrev Mot Dag seg fra NKP, og forble uavhengig frem til organisasjonen ble oppløst i 1936.

Sosialistiske Arkitekters Forening ble altså dannet i 1932. Arbeidet i foreningen var i all hovedsak konsentrert omkring utgivelsen av tidsskriftet *Plan*, som kom ut med fire numre i perioden 1933 til 1936. Her kritiserte arkitektene i krasse ordelag og med stort faglig alvor de gjeldende samfunnsforholdene generelt og den gjeldende byggevirksomheten spesielt. Som jeg skal komme tilbake til i et senere kapittel, har *Plan* blitt tillagt stor og ikke helt uproblematisk betydning som kilde til kunnskap om modernismen og de sosialistiske arkitektene. I 1983, femti år etter at det

¹⁸ Sekne, *Han forandret Oslo* (Oslo: Gaidaros forlag, 2015), 38.

¹⁹ Trygve Bull, *Mot Dag og Erling Falk: Bidrag til norsk historie i mellomkrigstiden*. (Oslo: Cappelen).

²⁰ Det lave medlemstallet tatt i betraktning, er det påfallende hvor mange tidligere motdagister som senere kom til å sette sitt preg på norsk samfunns- og åndsliv. Nevnes kan forfatterne Inger Hagerup, Sigurd Hoel og Arnulf Øverland, medisineren Karl Evang (senere helsedirektør), Vilhelm Evang (senere sjef for overvåkingspolitiet), Johan Vogt (senere professor i sosialøkonomi) og psykologen Nic. Waal. Selv om de aldri tilhørte de innerste sirkler, var også folk som Einar Gerhardsen, Haakon Lie, Brynjulf Bull (ordfører i Oslo i flere perioder etter andre verdenskrig) og Tysklands senere forbundskansler Willy Brandt innom organisasjonen.

første nummeret av *Plan* kom ut, ble et utvalg av artiklene samlet mellom to permer og utgitt som bok, ledsaget av intervjuer med Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Carsten Boysen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Eyvind Alnæs.²¹ Her gjorde hovedpersonene seg noen refleksjoner omkring tidsskriftet og miljøet og tiden det ble til i. Frode Rinnan hevdet at det oppsto et nytt *kunnskapsmiljø* på 1930-tallet, og beskrev Mot Dag som et kraftsentrum hvor de nyutdannede arkitektene fikk mulighet til å «drøfte idéene våre i et levende sosialistisk miljø».²² I Mot Dag og Sosialistiske Arkitekters forening fikk de anledning til å opparbeide seg store mengder fagkunnskap om boligsak og politikk, konkluderte arkitektene selv i ettertid.

Mot Dag drev dessuten studie-, kurs- og opplysningsvirksomhet gjennom sitt eget forlag, Fram forlag, og gjennom sitt eget undervisningsopplegg, Arbeidernes Aftenskole. Virksomheten var først og fremst rettet mot andre intellektuelle, men medlemmene av Mot Dag så også på seg selv som en del av arbeiderbevegelsen, som arbeiderbevegelsens egne intellektuelle, slik historikeren Eva Lundberg påpeker i en artikkel om «Mot Dag og arbeiderbevegelsen».²³ Motdagistenes bilde av seg selv som en del av arbeiderbevegelsen sto derimot i kontrast til det konfliktfylte og til tider iskalde forholdet som hersket mellom Mot Dag og Arbeiderpartiet. Ironisk nok, og som jeg skal belyse i denne avhandlingen, var det først *etter* at Mot Dag ble oppløst at medlemmene for alvor fikk mulighet til å ta i bruk sin viten og sine kunnskaper innenfor arbeiderbevegelsen.

Inn i DNA og opptakten til «den sosialdemokratiske orden»

Ved oppløsningen av Mot Dag sommeren 1936 fant mange av de tidligere motdagistene veien til Arbeiderpartiet, deriblant de fleste av de sosialistiske arkitektene. Her meldte de seg inn i Teknisk Forening av DNA, det vil si nettopp den foreningen som hadde arrangert det store rekrutteringsmøtet for tekniske fagfolk et drøyt halvår tidligere. Sosialistiske Arkitekters Forening ble ikke oppløst, men innlemmet som et «underbruk» av Teknisk Forening av DNA.²⁴ Arkitektene og ingeniørene organiserte seg også i Norsk Bygningsarbeiderforbund, hvor de stiftet en egen forening – Arkitektenes og Bygningsteknikernes Forening. Slik fortsatte arkitektene sitt politiske og arkitekturfaglige engasjement i årene frem mot andre verdenskrig, men nå innenfor nye organisatoriske rammer. Det er dette engasjementet det skal handle om i denne avhandlingen. Jeg vil følge arkitektene inn i arbeiderbevegelsen, og undersøke hvordan de gjorde seg gjeldende som

²¹ Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe, *Plan: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1983). Jeg kommer tilbake til denne utgivelsen senere i kapitlet.

²² *Ibid*, 38.

²³ Lundgren, «Mot Dag og arbeiderbevegelsen», 167 – 193.

²⁴ Det er ikke skrevet mye om Teknisk Forening av DNA, men jeg har hatt stor glede av Rolv Petter Amdams artikkel "Teknologi og planøkonomi", som ble publisert i tidsskriftet *Arbeiderhistorie* i 1988.

fagpersoner, hvordan de brakte sine arkitektfaglige synspunkter og teorier inn på det politiske feltet og forankret og videreutviklet dem innenfor denne nye politiske konteksten.

Arbeiderbevegelsen mot samfunnsmakt

Hva var grunnen til at de tekniske fagfolkene ble rekruttert til arbeiderbevegelsen akkurat i 1935, og invitert til å være med på å *vinne den hele og fulle makten i samfunnet*? 1935 var året da arbeiderbevegelsen tok et avgjørende skritt på veien mot samfunnsmakt. Regjeringsdannelsen i 1935 står som et veiskille i vår politiske historie, og gjelder som starten på tretti år med arbeiderpartistyre.²⁵

1930-tallet var preget av økonomisk krise, og når Arbeiderpartiet vant oppslutning blant velgerne, var det fordi partiet hadde utviklet en *krisepolitikk*. I 1933 gikk Arbeiderpartiet til valg på et program som gikk ut på en aktiv krisebekjempelse under slagordet «Hele folket i arbeid». Krisepolitikken handlet om å gjennomføre en ny, offensiv og planmessig økonomisk politikk for å avskaffe arbeidsledigheten og skape økonomisk vekst. Statlig engasjement og økte investeringer var stikkordene, og tenkningen var inspirert av den engelske økonomen John Maynard Keynes. Velgerne sluttet opp om det nye programmet. Arbeiderpartiet fikk mer enn 40 prosent av stemmene.

I 1936, året da de tidligere motdagistene ble innlemmet i partiet, var det stortingsvalg, og Arbeiderpartiet gjorde sitt beste valg noensinne. Men arbeiderregjeringen var fortsatt en mindretallsregjering. Den var avhengig av støtte fra andre partier samtidig som den måtte kunne vise til resultater. Regjeringen trengte kort sagt «gode saker» og konkrete og troverdige programmer. Krisepolitikken ga partiet troverdighet, og ble helt avgjørende for partiets maktposisjon. I tillegg fungerte den som en døråpner inn i arbeiderbevegelsen for fagfolk og eksperter. For det var, som jeg skal vise, i utviklingen og gjennomføringen av krisepolitikken at det oppsto et handlingsrom for fagfolk med kunnskap på forskjellige samfunnsområder, som leger og økonomer, ingeniører og arkitekter.

Det Norske Arbeiderparti hadde vært et revolusjonært parti med samfunnsomveltning og avskaffelse av kapitalismen, statsapparatet og parlamentarismen på programmet. Partiet hadde opplevd splittelser og dype konflikter mellom revolusjonære og reformvennlige fløyer, men ved inngangen til 1930-tallet samlet partiet seg om en reformistisk linje. «Korleis kan det ha seg at eit parti som få år før hadde utfordra både det politiske og økonomiske systemet, no kom til å skapa politisk stabilitet i landet – med ei

²⁵ Bare avbrutt av okkupasjonstiden, da regjeringen Nygaardsvold var i eksil i London.

mindretalsregjering?»²⁶, spør historikeren Berge Furre. Forklaringen finner han at partiet hadde endret politikken. Viljen til å forandre samfunnet var fremdeles til stede i partiet. Det nye var troen på at det kunne oppnås innenfor rammene av den parlamentariske staten. Det var en ideologisk snuoperasjon av dimensjoner. Partiet forlot den *klassebaserte* revolusjonslinja og gikk over til å bli et reformorientert *masseparti*. Klassekamp ble erstattet med nasjonsbygging.

Berge Furre hevder at samfunnet endret seg grunnleggende regjeringsskiftet i 1935. Landet fikk et mer stabilt styre, man fikk en sterkere styring av økonomien, det ble satt i gang reformer på sosiale og kulturelle områder, og det ble gjennomført tiltak for å øke sysselsettingen. Den nye arbeiderregjeringen kommuniserte pågangsmot, handlekraft og evne til å angripe problemene på nye måter. Og ikke minst introduserte den en ny form for samfunnsstyring. Partiet viste vilje og evne til å forandre samfunnet, og politikken fikk et nytt innhold. Særlig ble det ny oppmerksomhet omkring økonomisk politikk, sosialpolitikk, landbrukspolitikk og arbeidspolitikk i årene etter 1935. Berge Furre konkluderer:

I røynda ser vi voksterfara til ein ny stat som
møtte andre krav og stilte seg nye oppgåver og tok
eit heilt anna ansvar for tryggleik og inntekt til
borgarane enn tidlegare – røtene til det vi i denne
boka kallar «den sosialdemokratiske orden».²⁷

Arbeiderbevegelsens politiske prosjekt i disse årene kan beskrives som et moderniseringsprosjekt som gikk ut på å skape økonomisk vekst, arbeidsplasser og sosial trygghet. By og land skulle gå hand i hand, og hele folket skulle i arbeid, for å parafrasere de mest kjente slagordene fra denne tiden.

Også historikeren May-Brith Ohman Nielsen er opptatt av at politikken fikk et nytt innhold under krisetilstanden i mellomkrigstiden. Og ikke bare et nytt innhold; i følge Ohman Nielsen oppsto det endog en ny politikertype og et nytt politisk språk: «Fra 1930 av ble den «saklige» fagmannen som var «ekspert» og «spesialist» på ett særlig område av politikken, den nye politikertypen. Særlig på kriseområdene trengte politikerne spesialkunnskaper og ofte utdanning.»²⁸ Om endringene i språket skriver Nielsen: «De gamle politikere siterte kjente diktere, «store mænd» og

²⁶ Furre, *Norsk historie 1914-2000* (Oslo: Samlaget, 2000), 85.

²⁷ Ibid, 95. Perioden før og etter at Arbeiderpartiet dannet regjering er behandlet av en rekke historikere. Jeg gjøre rede for den eksisterende forskningen på feltet i et senere avsnitt.

²⁸ Nielsen, *Etter 1914*, (Oslo: Aschehoug, 2011), 84.

historiske begivenheter. De nye viste tabeller og plansjer og diskuterte fremtidige løsninger.»²⁹

I denne nye politiske virkeligheten oppsto det et handlingsrom for fagfolk med kunnskap på forskjellige områder, som leger og økonomer, ingeniører – og arkitekter. Her ligger åpenbart noe av forklaringen på at arbeiderbevegelsen var så ivrige etter å rekruttere tekniske fagfolk i denne perioden. Arkitektene det handler om i denne avhandlingen, var ikke politikere, men de representerte den typen fagpersoner som det var bruk for i denne nye politiske virkeligheten.³⁰ De opptrådte tett på politikken, og jeg skal vise at de faktisk også gjorde de tingene som Ohman Nielsen nevner – satte opp tabeller, viste plansjer og bidro til å diskutere og utforme løsningsforslag på konkrete politiske spørsmål. Hensikten med avhandlingen er å kaste lys over hvordan de søkte og fikk innflytelse på det avgjørende tidspunktet hvor en ny politikk skulle utformes og konkretiseres.

Politiske arkitekter?

Utviklingen av modernismen i arkitektur og byplanlegging og fremveksten av en sosialdemokratisk velferdsstat fremstår ikke som ubeskrevne blad i historien. Tvert imot; både modernismen og sosialdemokratiet er innskrevet i hver sine store fortellinger – som til dels er innvevd i hverandre. Noen av arkitektene i denne gruppen er godt etablert i arkitekturhistorien. Det gjelder først og fremst Frode Rinnan, Erik Rolfsen og Carsten Boysen, som uten unntak omtales som særskilt politisk engasjerte arkitekter. Det er gjerne en nokså enkel historie som formidles; den begynner med tidsskriftet *Plan* tidlig på 1930-tallet og går raskt videre til boligbyggingen og byplanlegging etter andre verdenskrig. I *Norsk arkitekturhistorie* fra 2003 heter det for eksempel som følger:

Etter krigen var det arkitektar med fartstid frå redaksjonen i *Plan* som overtok hovudansvaret for utviklinga i Oslo. Erik Rolfsen vart reguleringsjef, og den politisk medvitne Frode Rinnan trådte fram som ein sentral koordinator for den rasjonaliserte bygningsindustrien etter krigen.³¹

Det hevdes også ofte at det politiske engasjementet sto i veien for den arkitektfaglige interessen hos disse arkitektene. I den samme boken heter det nemlig i fortsettelsen at: «Estetiske omsyn var noko som unge og politisk

²⁹ Ibid, 84. Jeg kommer tilbake til en fylldigere redegjørelse av den politiske konteksten og den historiefaglige forskningen på feltet.

³⁰ Frode Rinnan fikk dog politiske verv i Oslo etter andre verdenskrig.

³¹ Brekke, Nordhagen og Lexau, *Norsk arkitekturhistorie* (Oslo: Samlaget, 2003), 344.

medvitne arkitekter reserverte seg mot. Det vart fokusert på kvantitet og praktiske løysingar, ofte på kostnad av kvalitet.»³²

I standardverket *Norges kunsthistorie* fra 1980 formulerte Christian Norberg-Schulz en krass kritikk av de politisk bevisste arkitektene, og brukte blant annet følgende ord: «Både Rinnan og Rolfsen hadde i 30-årene vært med i gruppen bak tidsskriftet «Plan», som hadde som målsetting å avskaffe arkitekturen som kunst til fordel for politisert planlegging.»³³ Kunsthistorikeren Wenche Findal er noe mer anerkjennende i sin bok om *Norsk modernistisk arkitektur* fra 1996, hvor et kapittel er viet den såkalte Plan-gruppen. Arkitektene i dette miljøet bidro til å gi «funksjonalismebetegnelsen en dypere mening, der en omveltning av samfunnsforholdene hadde større verdi enn arkitekturen selv», skriver Findal, og konkluderer også med at arkitektgruppen fikk «stor innflytelse på etterkrigstidens boligbygging, byplan og forvaltning».³⁴ Med *arkitekturen selv* tenker nok Findal på arkitektur i betydning den konkrete formgivningen og i konkrete bygninger, altså hvordan arkitekturteoriene manifesterte seg i realiserte verk. Men er det ikke mulig å tenke seg at denne «dypere meningen», som innebar et ønske om samfunnsendring, ikke trenger å betraktes som noe *utenfor* arkitekturen eller noe som kom i tillegg til arkitekturen eller på siden av den, men nettopp som en del av «arkitekturen selv»? Her er jeg inne på spørsmål om forståelsen av hva arkitektur er, hva arkitektur kan gjøre og hvordan arkitektens rolle kan forstås. Slike spørsmål ønsker jeg å utforske i avhandlingen, og ikke minst er det med slike spørsmål jeg ønsker å utfordre den etablerte standardfortellingen om de sosialistiske arkitektene.

Den som bokstavelig talt har satt ord på det særegent politiske ved arkitektgruppen, er Rune Slagstad. I boken *De nasjonale strateger* karakteriserer han dem nærmest som en egen type arkitekter, nemlig *ingeniørarkitekter*. Ifølge Slagstad bidro disse ingeniørarkitektene til å forme det han kaller *arbeiderpartistaten*, og de gjorde det med «stor selvbevissthet med basis i en faglig autoritet».³⁵ Deres faglige ballast beskriver Slagstad som en «teknokratisk funksjonalisme» iblandet «en mekanisk fortolket marxisme».³⁶

Det var denne nokså enkle og unisone fortellingen som vekket min nysgjerrighet og satte i gang den forskningsprosessen som har resultert i denne avhandlingen. For selv om vi vet mye om de sosialt engasjerte arkitektene og de mektige politikerne, om gjennombruddet for modernismen og fremveksten av den sosialdemokratiske velferdsstaten, så mener jeg det

³² Ibid, 342.

³³ Norberg-Schulz, "Fra gjenreisning til omverdenskrise", 9.

³⁴ Findal, *Norsk modernistisk arkitektur*, (Oslo: J. W. Cappelens forlag AS, 1996), 69.

³⁵ Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax Forlag, 1998), 355.

³⁶ Ibid, 215.

fortsatt er mye som er utforsket i skjæringspunktet mellom arkitektur og politikk i mellomkrigstiden. Når det gjelder arkitektene, savner jeg en problematisering og en grundigere undersøkelse av hva dette spesielt politiske egentlig innebar, og hva som legges i en slik karakteristik. Dreier det seg ganske enkelt om at arkitektene ble medlemmer av det statsbærende politiske partiet? Eller at de opparbeidet seg verdifulle sosiale nettverk – ble kjent med de rette personene, visste hvem som snakket med hvem og sørget for å bli med i samtalen? «Partiboka» og nettverkene var utvilsomt viktige, men jeg tviler på at de duger som forklaring alene. Jeg vil heller rette søkelyset mot arkitektenes *ekspertrolle* og undersøke hvilken kunnskap og hvilke idéer og teorier omkring arkitektur og omgivelsesproduksjon de formidlet, og hvilken betydning denne kunnskapen fikk for politikkkutforming og samfunnsbygging.

Min nysgjerrighet gjelder særlig perioden mellom 1935 og 1940. Denne perioden er riktignok godt dokumentert og diskutert i historieskrivningen, men i arkitekturhistorieforskningen fremstår den som et blankt felt. I mine øyne er det underlig at sammenfallet i tid mellom Arbeiderpartiets regjeringdannelse og arkitektenes inntreden i arbeiderbevegelsen hittil har gått upåaktet hen. Av den grunn har jeg valgt å avgrense undersøkelsene mine til nettopp dette tidsrommet. Som jeg skal gjør grundig rede for i avhandlingens første del, innebærer det at jeg «flytter» de sosialistiske arkitektene ut av det arkitekturhistoriske feltet og inn i det politiske feltet. Hensikten er å fortelle historien om arkitektene og Arbeiderpartiet på en ny og mer nyansert måte. Der denne historien hittil er blitt fortalt med bred pensel og i ett stort sveip, ønsker jeg å for meg et mindre utsnitt av det store bildet, gå tettere på og forsøke å fange detaljene og få dem til å tre skarpere frem.

Arkitektur og politikk

Arkitekturfeltet og politikkfeltet behandles, som nevnt innledningsvis, ofte som to adskilte diskurser. Vi vet mye om utviklingen av modernismen og oppbyggingen av den sosialdemokratiske velferdsstaten, men forholdet mellom de to har i liten grad blitt systematisk utforsket. Det gjelder særlig årene mellom 1935 og 1940. Dette har vekket min nysgjerrighet, for det var i denne perioden at det for alvor oppsto rom for noe nytt i skjæringspunktet mellom de to, som jeg har vært inne på.

En av grunnene til at denne perioden er lite utforsket i arkitekturhistorien, kan nettopp være at den i første omgang resulterte i lite arkitektur, i form av konkrete bygninger. Som jeg også kommer tilbake til, opptrådte de sosialistiske arkitektene ikke først og fremst som utøvende arkitekter i denne perioden. Foreningen var ikke noe arkitektkontor, for å si det enkelt. Deres faglige og politiske engasjement antok helt andre former, som først og fremst

resulterte i tekster. Det er disse teksene som utgjør mitt viktigste kildemateriale.

Ett av målene med denne avhandlingen er med andre ord å komme litt nærmere en forståelse av hva det politiske ved modernismen gikk ut på, og på den måten utvide vår forståelse av modernismen. Dette mener jeg best lar seg gjøre gjennom å undersøke det særegne handlingsrommet mellom arkitektur og politikk som oppsto på andre halvdel av 1930-tallet. Jeg vil arbeide tett på kildene, og målet er å avdekke det unike og spesifikke i det historiske forløpet som årene mellom 1935 og 1940 utgjorde.

Del 1. Tema og tilnærming

I introduksjonen – ouverturen – på de foregående sidene har jeg foretatt en presentasjon av hovedpersonene i avhandlingen, skissert den politiske bevegelsen de ble en del av, kort beskrevet hvordan de hittil er blitt omtalt i arkitekturhistorien – og antydnet hvordan jeg selv vil gripe denne historien an. Jeg har med andre ord trukket opp konturene av arbeidet mitt.

I denne første delen av avhandlingen vil jeg gå nærmere inn på avhandlingens tema, og hvordan jeg vil nærme meg dette. Jeg vil gjøre rede for avhandlingens problemfelt og problemstillinger, dens teoretiske fundament og mine forskningsmetodiske valg. Forskningsdesign, avgrensninger og kildemateriale vil på samme måte bli presentert i de følgende kapitlene. De sentrale spørsmålene i denne delen av avhandlingen er hva som kjennetegner problemfeltet, hvilke spørsmål det er relevant å stille til det, hvilke forskningsmessige utfordringer som kommer til syne og hvordan problemfeltet kan utforskes.

I kapittel 1 skal jeg beskrive og avgrense avhandlingens problemfelt. Dette munner ut i et sett av forskningsspørsmål i kapittel 2. I kapittel 3 vil jeg legge frem avhandlingens teoretiske fundament. I dette kapitlet vil jeg også beskrive hvilke forskningsmetodiske valg jeg har tatt, reflektere over hvilken tenkning det er som har drevet arbeidet fremover og hva slags forskningsdesign dette har munnet ut i. Jeg vil også gjøre rede for hvilke avgrensninger jeg har foretatt når det gjelder tematikk og tidsspenn, samt gi en redegjørelse av kildematerialet jeg bruker. Kapittel 4 skal handle om den eksisterende forskningen på feltet.

KAPITTEL 1. AVHANDLINGENS PROBLEMFELT

Denne avhandlingen handler om en gruppe arkitekter og hvordan de engasjerte seg politisk i årene mellom 1935 og 1940. Ambisjonen er å undersøke hvordan disse arkitektene bidro til å utvikle modernismen *innenfor konteksten av et politisk paradigmeskifte*. Det var Arbeiderpartiets nyorientering på 1930-tallet og regjeringsdannelse i 1935 som utgjorde dette paradigmeskiftet, og det er arkitektgruppens faglige bidrag og utvikling innenfor rammene av arbeiderbevegelsen jeg skal ta for meg. Det vil si at avhandlingens problemfelt strengt talt består av *to* problemfelt – arkitekturfeltet og politikfeltet. Jeg er opptatt av hvordan disse to feltene krysser hverandre ved akkurat dette veiskillet i historien. Eller sagt på en annen måte: avhandlingens problemfelt skal defineres som det feltet som oppsto idet arkitekturfeltet og politikfeltet overlappet hverandre på en helt spesiell måte i denne helt spesielle historiske situasjonen. Mens arkitektur og politikk oftest behandles som to adskilte felter, er formålet mitt å skrive meg inn i disse to kryssende feltene og undersøke det rommet som åpnet seg mellom dem i andre halvdel av 1930-tallet.

Arkitektur og politikk – forsøk å definere en betraktningmåte

At det finnes berøringspunkter mellom arkitektur og politikk er ikke noe unikt for denne perioden. Det vil alltid finnes berøringspunkter mellom arkitekturfeltet og politikfeltet. Men hvordan man skal identifisere disse berøringspunktene og behandle dem, er ikke like opplagt. Arkitektur blir alltid til i det som ofte litt lettvis kalles en «samfunnsmessig kontekst». Denne konteksten kommer til syne på mange forskjellige måter, også helt konkret: Ethvert stykke realisert arkitektur, enten det er et monumentalbygg eller en boligblokk, legger beslag på et areal, og oppføringen krever bygningsmaterialer, arbeidskraft og kapital. I et moderne samfunn griper dessuten lover, regelverk og politiske beslutninger inn i de aller fleste byggeprosesser.

Arbeid, kapital, arealbruk og jus er nokså håndgripelige størrelser, men de åpner også for å stille mer abstrakte spørsmål, som for eksempel om maktforholdene i et samfunn. I siste instans handler det om at arkitektur, både konkret og i mer overført betydning, bidrar til å forme omgivelsene våre og i så måte utgjør en del av menneskenes livsbetingelser. Arkitekten og arkitekturhistorikeren Mari Hvattum setter presist ord på denne kompleksiteten i boken *Hva er arkitektur*:

På den ene siden er arkitektur noe dønn konkret: vegger, tak og gulv bygget av håndfaste og (vanligvis) velkjente materialer. På den andre siden tar bygninger, byer og landskap del i kompliserte og temmelig abstrakte sammenhenger som har å gjøre med måten liv leves og samfunn organiseres på. Arkitektur spenner fra stum materie til meningsspekket menneskeliv, et spenn som gjør den interessant og ikke så lite u håndterbar.³⁷

Det er noen av disse komplekse sammenhengene jeg er nysgjerrig på – særlig de som handler om hvordan samfunn organiseres og meningsspekket liv leves. I feltet mellom arkitektur og politikk ligger både det materielle og det som handler menneskeliv.

Det finnes flere måter å avlese sosiale forhold, maktforhold eller klasseforhold i bygde miljøer på. Mari Hvattum slår fast at: «Den nære sammenhengen mellom bygget form og samfunnsform gjør arkitektur til et godt barometer for å avlese politisk og materiell kultur.»³⁸ Et eksempel på hvordan samfunnsforhold tydelig kommer til syne i det bygde miljøet, er i industristedene som ble bygd opp rundt store bedrifter ved inngangen til 1900-tallet, som for eksempel Rjukan og Notodden. Disse stedene er i sin helhet formet av industripolitiske forhold, den teknologisk utviklingen, produksjonsforhold og økonomiske forhold. Her kan klasseforholdene presist avleses i landskapet gjennom boligens utforming og beliggenhet. Mens arbeidernes nøkterne flerfamiliehus lå nede i dalen ble ingeniørenes og funksjonærenes noe romsligere eneboliger bygd lenger oppe i dalsidene.³⁹ Slik kom arkitekturen helt konkret og bokstavelig talt til å (under)bygge og reflektere spesifikke samfunnsforhold.

I den tradisjonelle arkitekturhistorieskrivningen er det likevel først og fremst stilbegrepet som er blitt brukt til gjøre arkitekturen håndterbar. Og ofte har arkitektoniske stiler blitt tillagt en symbolsk funksjon som kan kalles politisk. For eksempel når barokken karakteriseres som motreformasjonens stil, og de storslagne kirkebygningene fra den perioden forstås som en makt demonstrasjon fra den katolske kirkens side.⁴⁰ Et annet eksempel er historismen på andre halvdel av 1800-tallet, hvor det historiske stilrepertoaret

³⁷ Hvattum, *Hva er arkitektur* (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 8. En ting ved mitt eget prosjekt som gjør dette ytterligere u håndterlig, er at jeg ikke arbeider med realiserte bygninger, men først og fremst tekster. Dette skal jeg drøfte inngående senere i kapitlet.

³⁸ *Ibid.*, 86.

³⁹ Se for eksempel Tore Brantenbergs bok om *Sosial boligbygging i Norge 1740 – 1990*.

⁴⁰ Som for eksempel i ett av arkitekturhistoriens sentrale oversiktsverk, *A History of Western Architecture* av David Watkin, hvor kapitlet om barokken innledes slik: «The exuberance and splendour of Baroque architecture, especially in Italy and south Germany, represent the climax of power of the Catholic church and of Catholic prices before both were submerged by the rising tides of rationalism and nationalism.» (Se Watkin, *A History of Western Architecture*, 283) Eller som det heter i *Art Through the Ages*, som har vært selve standardverket for kunsthistoriestudenter i flere tiår: «The age of the Baroque has been identified with the Catholic reaction to the advance of Protestantism.» (Se Gardner, *Art Through the Ages*, 752.)

ble tatt i bruk for å kommunisere et idémessig innhold, slik at kirker ble utført i gotisk stil, mens universiteter eller parlamentsbygginger heller fikk en klassisistisk utforming og så videre.⁴¹ Og, ikke minst, og som jeg skal komme tilbake til i et senere kapittel: det finnes en rekke eksempler fra arkitekturhistoriskrivningen på at funksjonalismen knyttes til sosialismen, eller fremstilles som *sosialdemokratiets stil*.

Om stil som sorteringsverktøy i arkitekturhistorien skriver Mari Hvattum at alle de arkitekturhistoriske stilbetegnelsene må forstås som forsøk på å «favne forholdet mellom arkitekturen og dens tidsspesifikke tilblivelse».⁴² I den tradisjonelle stilhistorien blir hver epoke forklart som et uttrykk den til enhver tid gjeldende tidsånd. Arkitekturhistorien blir da historien om en stadig skiftende tidsånd, og slik blir arkitekturen stående som et uttrykk for sin tid. Dette blir særlig relevant i forbindelse med modernismen. Modernistene forkastet som kjent det historiske stilrepertoaret, men beholdt ideen om arkitekturen som uttrykk for sin tid. «Tanken om arkitektur som uttrykk for sin tid ble også en av modernismens bærende prinsipper, både for arkitekturhistorieskrivningen og for arkitektonisk formgivning»,⁴³ skriver Hvattum. Arkitektene det handler om i denne avhandlingen var modernister, og hvordan de som arkitekter forholdt seg til sin tid, blir et tema jeg stadig vil komme tilbake til i avhandlingen. Jeg vil beholde den grunnleggende tankefiguren om at arkitekturen står i et direkte forhold til tiden den ble til i, men likevel formulere det på en litt annen måte: Det er ikke så mye spørsmålet om hvordan arkitekturen i sin fysiske manifestasjon uttrykte sin tid det skal handle om i det følgende, men heller spørsmålet om hvordan arkitektur ble til i sin tid og hva det innebar å *være en arkitekt i sin tid*. Og med *sin tid* mener jeg da det helt konkrete tidsspennet jeg har valgt å avgrense meg til. Disse spørsmålene går som en rød tråd gjennom de sosialistiske arkitektenes arbeid, og dermed også gjennom denne avhandlingen.

For en kunsthistoriker er det altså nærliggende å ta utgangspunkt i arkitekturhistoriske stiler eller i forestillingen om arkitektur som uttrykk for sin tid når arkitekturen skal plasseres i en samfunnskontekst. En arkitekturhistoriker som har utfordret denne tradisjonelle måten å skrive arkitekturhistorie på, er den amerikanske arkitekturhistorikeren Nancy Stieber. I boken *Rethinking Architectural Historiography* fra 2006 tar hun til orde for å overvinne tendensen til å skrive arkitekturhistorie enten som stilhistorie eller som en historie om hvordan arkitekturen gjenspeiler «sin

⁴¹ Et godt eksempel er kulturhistorikeren Carl E. Schorskes analyse av bygningene langs Ringstrasse i boken *Fin-de-Siecle Vienna* fra 1981.

⁴² Hvattum, *Hva er arkitektur*, 89.

⁴³ *Ibid.*

tid».⁴⁴ I stedet foreslår hun å anlegge en problemorientert innfallsvinkel på arkitekturen i historieskrivningen, det vil si å ta utgangspunkt i spørsmålet om hvilke problemer som er søkt løst ved hjelp av arkitektur. Stieber har bidratt til å utvide måten man behandler forholdet mellom arkitektur og politikk i arkitekturhistorieskrivningen, og hennes forskning har vært viktig for retningen arbeidet denne avhandlingen har tatt. Jeg komme tilbake til Stieber i kapitlet om avhandlingens teoretiske fundament.

Det blant andre Stieber hevder, er at det er mulig å tenke på arkitektur også som noe mer *aktivt* enn en refleksjon eller en manifestasjon av sosiale forhold. Arkitekt og byplanhistoriker Karl Otto Ellefsen gjør det i sin forskning, hvor han argumenterer for at arkitektur kan forstås som en måte å forme samfunnet på, som et verktøy for samfunnsforming. Ellefsen har særlig arbeidet med byplanleggingens historie på 1900-tallet, og han argumenterer for at forståelse av arkitektur som omgivelsesforming nettopp sprang ut av modernismen på 1930-tallet. Utviklingen av dette synet på arkitektur gikk hånd i hånd med en ny og utvidet forståelse av arkitektens rolle, og i spissen for denne utviklingen sto i følge Ellefsen nettopp arkitektene fra det miljøet jeg skal undersøke. Dette var, slik han beskriver det, arkitekter som var drevet av «sin ambisjon om å utvikle egnede rammer for en ny livsform muliggjort av den moderne produksjonen og av omgivelsesforming som del av offentlig politikk».⁴⁵ Dette er en forståelsesmåte gjør det mulig å betrakte forholdet mellom arkitektur og politikk som noe langt mer dynamisk og komplekst enn det som tradisjonelt har vært tilfelle i arkitekturhistorien. Det er en forståelsesmåte jeg langt på vei vil støtte meg på i mitt eget arbeid, og jeg vil som sagt komme tilbake til Karl Otto Ellefsens forskningsbidrag og hvordan jeg selv vil ta for meg spørsmålene om *nye livsformer, moderne produksjon og omgivelsesforming som politikk*.

Innledningsvis i dette kapitlet beskrev jeg avhandlingens problemfelt som det feltet som oppsto mellom arkitektur og politikk på slutten av mellomkrigstiden i Norge. Utfordringen er vært å finne tilnæringsmåter som favner både arkitekturfeltet og politikfeltet. I dette avsnittet har jeg antydnet noen teoretiske posisjoner som jeg mener er egnet til det, nemlig betraktningmåter som gjør det mulig å behandle arkitektur som en del av menneskenes livsbetingelser, noe som blir til i sin tid, som en form for problemløsning og som et verktøy for samfunnsforming.

Et nytt felt for faglig og politisk handling

Jeg har allerede beskrevet 1935 som et veiskille i politikken, og det innebar blant annet et gjennombrudd for tanken om at det er mulig og ønskelig å

⁴⁴ Stieber, "Space, time and architectural history", 172. Disse teoretiske posisjonene kommer jeg tilbake til i kapittel 3, hvor jeg gjør rede for avhandlingens teoretiske fundament.

⁴⁵ Ellefsen, «Planlegging for det nye mennesket», 81.

aktivt forandre og forme samfunnet. Det var slike ambisjoner som kjennetegnet Arbeiderpartiets politiske program gjennom 1930-årene, og som la grunnlaget for regjeringdannelsen i 1935 og politikkkutformingen de påfølgende årene. Partiet fikk oppslutning omkring et offensivt program for samfunnsendring, og skilte seg på den måten tydelig fra sine politiske motstandere. Som allerede nevnt legger blant andre historikeren May-Brith Ohman Nielsen særlig vekt på at Arbeiderpartiet introduserte en ny og moderne måte å utforme og utføre politikk på. Partiet utviklet et program for en planmessig og vidtrekkende samfunnsomforming – samtidig som det handlet om å løse praktiske og konkrete oppgaver i samtiden. Det vil si at de overordnede politiske målsetningene måtte konkretiseres og knyttes til praktiske, gjennomførbare tiltak som svar på situasjonen der og da. Det fantes med andre ord et betydelig behov for problemløsning. Og dermed åpnet det seg et handlingsrom for en type idé- og kunnskapsrike fagfolk, slike som «kunne vise tabeller og plansjer og diskuterte fremtidige løsnings»⁴⁶, som Nielsen formulerer det. Slik jeg ser det, og som jeg skal argumentere for i denne avhandlingen, var de sosialistiske arkitektene blant disse fagfolkene. Midt i gjennombruddet for en ny form for politikkkforståelse og en ny måte å utforme konkret politikk på, tok de på seg rollen som eksperter på samfunnsforming. Synspunktene, teoriene og argumentene deres var faglig forankret, og utgjorde et offensivt program for samfunnsendring. Et program som var helt i tråd med programmet til den bevegelsen de sluttet seg til. Her kommer forståelsen av arkitektur som redskap for samfunnsforming, som jeg reflekterte over i forrige avsnitt, inn som presis og relevant.

Illustrerende for den nye rollen og den nye selvforståelsen blant fagfolk i arbeiderbevegelsen, er en uttalelse som falt på en *landskonferanse for sosialistiske åndsarbeidere* i 1937. Her slo historikeren Arne Ording fast at de såkalte åndsarbeiderne hadde en spesiell rolle i den nye politiske situasjonen etter 1935, og at det fantes en stor mengde oppgaver som ventet på dem: de nye ekspertene i den nye politiske situasjonen som var oppstått etter 1935, og han definerte dem på følgende måte: «Målet er å mobilisere de brede befolkningslag for makterobringen. Her har åndsarbeiderne en rekke oppgaver og arbeidsfelter. Disse oppgaver er teknisk-faglige i sitt utgangspunkt og i sitt innhold politiske.»⁴⁷ Slik satte han presist ord på den særegne overlappingen mellom arkitekturfeltet og politikkkfeltet som fant sted på slutten av 1930-tallet.

⁴⁶ Nielsen, *Etter 1914*, (Oslo: Aschehoug, 2011), 84. Jeg kommer tilbake til en grundig beskrivelse av Arbeiderpartiets politikkkutforming.

⁴⁷ Det var historikeren Arne Ording som sa dette. Sitatet stammer fra *Arbeiderbladet* 13. september 1937. Arne Ording var også en av åndsarbeiderne og de nye fagfolkene i arbeiderbevegelsen. Han sluttet seg i likhet med arkitektene til Arbeiderpartiet i 1936. I årene som fulgte fungerte han blant annet som rådgiver for sentrale politikere som Trygve Lie og Halvar Lange. Han redigerte også Arbeiderpartiets ideologiske tidsskrift *Det 20de Århundre* (hvor også de sosialistiske arkitektene publiserte artikler), og han var også i en periode utenriksredaktør i NRK.

Overlappingen skjedde på to plan. For det første helt konkret i og med at arkitektene det handler om sluttet seg til arbeiderbevegelsen og deltok i dens organisasjoner. Dette kan godt beskrives som at det åpnet seg et handlingsrom idet Arbeiderpartiet kom til makten. Partiet trengte, som nevnt, eksperter på forskjellige fagområder når de nye idealene og tankene om samfunnsendring skulle konkretiseres og omsettes til gjennomførbar politikk. Her åpnet det seg muligheter for arkitekter, medisinerer, økonomer, ingeniører og andre som ønsket å bidra til å forme samfunnet gjennom å utøve sitt fag. Å undersøke hvordan arkitektene bidro til å skape, forme og fylle dette handlingsrommet, er noe av formålet med denne avhandlingen.

I tillegg til på det konkrete planet, foregikk overlappingen mellom fag og politikk også på et idémessig plan. Rommet mellom fag og politikk må derfor også utforskes fra innholdssiden. Slik blir målet mitt også å undersøke hvorvidt modernismens teorier og programmer – slik de sosialistiske arkitektene målbare disse – falt sammen med og vant gjenklang i de politiske programmene og den nye formen for politikkforståelse, og hvorvidt den faglige og politiske utviklingen påvirket og forsterket hverandre gjensidig. Det er her den forståelsen av arkitektur som verktøy og redskap for problemløsning og samfunnsforming som en måte å fortså modernismen på kommer inn i bildet.

Mellom arkitektur og politikk – forsøk på å skjære til problemfeltet

Når jeg har valgt å starte undersøkelsene mine i 1935 er det fordi regjeringsskiftet i 1935 gjelder som gjennombruddet for et nytt politisk regime og starten på en ny samfunnsorden. Årene etter 1935 kan beskrives som opptakten til etterkrigstiden og den *sosialdemokratiske orden*. Historikeren Even Lange sammenfatter det slik i *Aschehougs norgeshistorie*:

[Det] samfunnssynet og de holdningene som styrte utformingen av etterkrigstidens Norge, fikk sitt gjennombrudd ti år tidligere. De ideologiske, sosiale og politiske hovedlinjene som løper gjennom hele den sosialdemokratiske epoken, kan føres tilbake til skiftet som fant sted i 1935.⁴⁸

I sin bok om historiefagets grunnlagsproblemer bruker historikeren Jan Eivind Myhre uttrykket *windows of opportunity* for å karakterisere situasjoner hvor det åpner seg nye muligheter. I følge Myhre har vi å gjøre med et slikt mulighetsvindu «når det åpner seg en mulighet for en ny type handling på et bestemt tidspunkt i historien, hvor en strukturell endring har funnet sted eller hvor forhold mellom individer og bestemte strukturer har

⁴⁸ Lange, *Samling om felles mål 1935-1970*, bind 11, *Aschehougs norgeshistorie*, 12.

endret seg.»⁴⁹ Jeg mener det er grunn til å hevde at det nettopp var et slikt mulighetsvindu som åpnet seg i 1935, idet Arbeiderpartiet dannet regjering. 1935 representerer et tidspunkt i historien hvor ble mulig å handle på nye måter, og jeg skal vise hvordan de sosialistiske arkitektene grep denne muligheten. Årene mellom 1935 og 1940 kan betraktes som en periode der ideer, synspunkter, løsningsforslag og betraktningmåter ble introdusert, debattert og videreutviklet, og det er grunnen til at jeg har valgt å avgrense avhandlingen til denne perioden.

Jeg har allerede slått fast at de sosialistiske arkitektene har fått en plass i den norske arkitekturhistorien, hvor de tildeles rollen som spesielt *politiske*. Arkitektene sto for funksjonalisme i arkitekturen og sosialisme i politikken, og rundt denne koblingen mellom arkitekturen og politikken spinnes den standardfortellingen om arkitektgruppen som jeg skisserte i ouverturen. I den politiske historien, derimot, har de samme arkitektene ikke satt like tydelige spor etter seg. At en rekke fagfolk sluttet seg til arbeiderbevegelsen på midten av 1930-tallet, er kjent, men arkitektene trekkes ikke spesielt frem. For meg står dette som et interessant paradoks: Arkitektene som fremtrer som så til de grader *politiske* i arkitekturhistorien, synes ikke å ha fått en selvstendig rolle i historieskrivningen forøvrig. Her har de kanskje ikke fremstått som *politiske nok*? Dette fremstår som ekstra paradoksalt i og med at arkitektene særlig var opptatt av boligpolitikk og boligarkitektur, og at nettopp boligpolitikken ble en bærebjelke i etterkrigstidens velferdsstat. Som jeg skal vise, ble et viktig grunnlag for denne boligpolitikken lagt på slutten av 1930-tallet.

Etter å ha lest både arkitekturhistoriske og historiefaglige fremstillinger av mellom- og etterkrigstiden er det også et annet forhold som springer meg i øynene, og som har bidratt til å forme prosjektet mitt: I arkitekturhistorien (og til dels i byplanhistorien) er det lagt stor vekt på det tidlige 1930-tallet. Dette var perioden da modernismen fikk sitt gjennombrudd, og den beskrives som en periode preget av stor faglig utvikling. I arkitekturhistorien står året 1930 i et lignende lys som 1935 i den politiske historien. 1930 var året da Stockholmsutstillingen ble arrangert, og denne utstillingen har gått inn i historien som funksjonalismens endelige gjennombrudd i Skandinavia. I den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene gjelder årene mellom 1930 og 1935 som en gullalder. Det var da de var medlemmer av Mot Dag og utga tidsskriftet Plan. Årene mellom 1935 og 1940 nevnes knapt.

Historikeren Svein Angell skriver i en artikkel i *Historisk tidsskrift* at historien om utviklingen fra splittelse til integrasjon på 1930-tallet «ser ut til å ha en særskilt sentral posisjon i nasjonal historieskriving».⁵⁰ Han påpeker at 1935 står som et vendepunkt i alle de syntetiserende fremstillingene av

⁴⁹ Jan Eivind Myhre. *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. (Oslo: Pax Forlag, 2014), 175 – 176.

⁵⁰ Angell, «Norsk byhistorie og dei nasjonale forteljningane», 430.

norgeshistorien som er utgitt, og viser hvordan historien sirkler omkring temaer som krise og splittelse, integrasjon og samling og overgangen til en ny og moderne samfunnsorden. Årene etter 1935 og fremover mot utbruddet av andre verdenskrig, skildres som en periode med politisk samling, vellykket krisehåndtering, arbeidsfred, vekst og optimisme.

Den første halvdel av 1930-tallet, derimot, henger i historieskrivningen sammen med 1920-tallets økonomisk krise, arbeidsledighet, arbeidskonflikter og splittelser i politikken. Årene mellom 1935 og 1940, som i den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene fremstilles som en ren transportetappe, står derimot for historikerne som en periode hvor utviklingen skjøt fart og det skjedde store og viktige endringer i politikk og samfunnsliv.

For meg har denne forskyvningen i tid, interesse og fokus mellom den arkitekturhistoriske forskningen og den historiefaglige vært en interessant oppdagelse, og det har gjort meg nysgjerrig på hva jeg vil finne når jeg følger arkitektene fra den ene epoken og videre inn i den neste. Når jeg velger 1935 som startpunkt for mine undersøkelser, ser jeg for meg at jeg samtidig «flytter» de sosialistiske arkitektene ut av det arkitekturhistoriske feltet de allerede er skrevet inn i, og inn på et historiefaglig felt hvor de foreløpig ikke har noen tydelig rolle. Det er ingen som hittil har undersøkt systematisk hvordan arkitektene fortsatte å arbeide innenfor nye organisatoriske rammer etter at Mot Dag ble oppløst og *Plan* gikk inn. En ambisjon ved denne avhandlingen blir dermed å skrive de politisk engasjerte arkitektene inn i den politiske historien på en måte som ikke er blitt gjort før, og samtidig bidra til å supplere den eksisterende arkitekturhistorien med ny innsikt i modernismen i Norge. Når jeg har valgt å sette strek i 1940, er det fordi okkupasjonen representerer et åpenbart brudd og et nytt vendepunkt.⁵¹

Jeg har også foretatt en avgrensning når det gjelder de faglig-politiske problemstillingene arkitektene beskjeftiget seg med. Den byggeoppgaven som fremsto som aller mest presserende i samtiden, var boligbyggingen. Derfor har jeg valgt boligpolitikk, boligbygging og boligarkitektur som omdreiningspunkt for undersøkelsene mine. Da de sosialistiske arkitektene trådte inn på de faglige og politiske arenaene, var bolignøden et alvorlig samfunnsproblem, og boligsaken en av de sakene det var mest om å gjøre å løse. Boligsaken var dessuten en sak med enorm politisk kraft, og samtidig åpenbare arkitektfaglige implikasjoner. Boligbygging var på samme tid en byggeoppgave og en samfunnsoppgave. I avhandlingen vil jeg undersøke hvordan arkitektene nærmet seg boligsaken, og hva de tilførte den av

---

⁵¹ Det er mulig å si at det åpnet seg et nytt mulighetsvindu i og med okkupasjonen, i betydningen behov og mulighet for nye typer handling. Flere av de sosialistiske arkitektene engasjerte seg i andre oppgaver under andre verdenskrig, for eksempel Erik Rolfsen som ble tilknyttet regjeringsapparatet i London. Jeg har valgt å ikke inkludere krigsårene fordi de på mange måter representerer en egen, sluttet epoke. Og å ta for seg to tidsspenn med hver sine muligheter og begrensninger og hver dynamikk, ville sprengt rammene for dette arbeidet.

kunnskap og teorier om boligtyper, boligarkitektur og organiseringen og finansieringen av boligbyggingen.

En nærmere presisering og «avgrensning» av hovedpersonene i avhandlingen må også foretas. De var alle arkitekter, men de utgjorde ingen fast og lett definerbar gruppe. Det er mer hensiktsmessig å snakke om en krets eller et miljø rundt Sosialistiske Arkitekters Forening. De enkelte arkitektene opptrådte også enkeltvis eller sammen på andre arenaer, og forskjellige organisasjoner/foreninger/grupper overlapper hverandre til tider. For enkelthets skyld vil jeg i det følgende bruke fellesbetegnelsen *de sosialistiske arkitektene*.

Det finnes ikke noen nøyaktig oversikt over hvem som tilhørte denne kretsen til enhver tid, men kildematerialet gir likevel et inntrykk av hvem det var som var toneangivende i miljøet. Jeg har allerede presentert de arkitektene som fremstår som de mest sentrale, nemlig Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Carsten Boysen, Gunnar Øvergaard Jørgen, Eyvind Alnæs og Gunvor Eliassen/Haugen. Disse arkitektene har en tilsvarende fremskutt posisjon i avhandlingen.⁵² Jeg har vel å merke ingen ambisjon om å gjøre rede for alt hver enkelt av dem foretok seg i denne perioden, yrkesmessig eller privat. Her ligger en ytterligere avgrensning. Mitt anliggende er å undersøke hvordan arkitektene posisjonerte seg på det politiske feltet, hvilke sammenhenger de opptrådte i og hva de bidro med i politiske og faglige fora. Hvem de enkelte ellers arbeidet sammen med, og hvilke arbeidsoppgaver og prosjekter de eventuelt ellers var involvert i, har jeg bare ønsket å ta opp i den grad jeg mener det er relevant for tematikken forøvrig.

---

⁵² I arkivmaterialet etter Teknisk Forening av DNA finnes en udatert og håndskrevet liste over foreningens arkitektmedlemmer. Listen omfatter 25 personer, blant andre Fredrik Barth, Hans Fürst, Finn Havrevold, Axel Kollerud, Knut Knutsen, Fredrik Rojahn, Olav Mørk Sandvik, Tønnes Søyland og Odd Brochmann i tillegg til de som allerede er nevnt. Selv om flere av disse senere var involvert i sosial boligbygging og andre byggeoppgaver av sosial karakter, fremstår de ikke som *politiske aktører* på samme måte som de som jeg betrakter som gruppens kjernemedlemmer. Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Arbak.

KAPITTEL 2. FORSKNINGSPØRSMÅL

Jeg arbeider med en epoke som var preget av omveltninger, forandringer og utviklingsprosesser både på det politiske feltet og på arkitekturfeltet, og jeg ønsker å undersøke hva som skjedde i skjæringspunktet mellom disse to feltene på dette tidspunktet i historien da en gruppe unge arkitekter med stor faglig selvbevissthet trådte inn i politikken. Mitt primære forskningsspørsmål er spørsmålet om hvordan de gjorde seg gjeldende som fagpersoner, hvordan de brakte sine arkitektfaglige synspunkter og teorier inn i det politiske feltet og forankret og videreutviklet dem innenfor akkurat denne politisk konteksten og på dette punktet i historien. Avhandlingens overordnede problemstilling handler dermed om utviklingen av modernismen innenfor rammene av et politisk paradigmeskifte i årene 1935 til 1940.

Som jeg allerede har vært inne på, har disse arkitektene gått inn i arkitekturhistorien som særskilt *politiske*. Det er denne forestillingen som har gjort meg nysgjerrig på dem. Jeg savner en problematisering og en grundigere undersøkelse av hva dette spesielt politiske egentlig innebar, og hva som legges i en slik karakteristik. Dreier det seg ganske enkelt om at arkitektene var medlemmer av det statsbærende politiske partiet? Eller at de opparbeidet seg verdifulle sosiale nettverk – ble kjent med de rette personene, visste hvem som snakket med hvem og sørget for å bli med i samtalen?

Partiboka og nettverkene var utvilsomt viktige, men jeg tviler på at de duger som forklaring alene. Jeg vil i større grad rette søkelyset mot arkitektenes *ekspertrolle* og undersøke hvilken kunnskap og hvilke idéer og teorier omkring arkitektur og omgivelsesproduksjon de formidlet, og hvilken betydning denne kunnskapen fikk for politikkkutforming. Var det for eksempel slik at utviklingen av politiske programmer samtidig stimulerte til utviklingen av nye arkitektoniske løsninger? Og kunne teknisk-faglige løsninger på sin side bidra til å forsterke politikken? Det er slike dialektiske bevegelser jeg er interessert i. Spørsmålet mitt blir hvorvidt den posisjonen og betydningen som arkitektene etter hvert oppnådde skyldes at de var i stand til å peke ut, formulere og konkretisere hvordan viktige samfunnsoppgaver kunne løses fysisk. Evnet de kort sagt å anskueliggjøre hvordan omgivelsesproduksjon kunne fungere som en form for politikk i praksis? For å undersøke dette, vil jeg organisere undersøkelsene mine rundt følgende forskningsspørsmål:

- *Hvilke organisasjoner engasjerte arkitektene seg i, og hva bidro de med i disse forskjellige organisasjonene?* Dette spørsmålet blir særlig viktig i kapittel 5, hvor jeg gjør rede for de organisasjonene og sammenslutninger av faglig-politisk karakter som arkitektene var involvert i. Et hovedpoeng for meg er at dette skjedde i en historisk

situasjon hvor organisasjonsbygging i seg selv var en del av et politisk prosjekt. Det er i dette lyset jeg vil undersøke engasjementet deres, og det leder over til det neste forskningsspørsmålet:

- *På hvilken måte kom arkitektenes bidrag til syne i Arbeiderpartiets planer og programmer?* Boligpolitikk og boligbygging kom inn som en prioritert sak på Arbeiderpartiets politiske dagsorden etter regjeringdannelsen i 1935. Jeg har derfor valgt boligsaken som omdreiningspunkt for å undersøke arkitektenes fag-politiske bidrag, og i kapittel 6 undersøker jeg hvordan arkitektene bidro til å utvikle en ny boligpolitikk for Arbeiderpartiet.
- *Hva slags boligbyggeri var det de sosialistiske arkitektene tok til orde for? Hvordan mente de den nye boligpolitikken skulle manifestere seg fysisk?* Tema i kapittel 7 er hvilke arkitektfaglige teorier de sosialistiske arkitektene støttet seg til – og videreutviklet. Dette leder opp til en drøfting av hva slags arkitektursyn det var arkitektene fremmet gjennom sitt politiske engasjement. Det avsluttende forskningsspørsmålet blir følgende:
- *Hvordan bidro de sosialistiske arkitektene til å utvide forståelsen for hva arkitektur kan være og gjøre?* Denne problemstillingen tar jeg for meg i kapittel 8, hvor jeg konkluderer og oppsummerer mine egne funn, og drøfter forholdet mellom arkitektur og politikk under opptakten til velferdsstaten. Som en grunntone gjennom arbeidet ligger dessuten refleksjoner omkring det å skrive arkitekturhistorie i skjæringspunktet mellom arkitektur og politikk. *Er det mulig, gjennom bruk av historiefaglige betraktningsmåter, å utvide forståelsen for hva arkitektur er, hvordan arkitektur blir til og åpne for nye måter å skrive arkitekturhistorie på?* Gjennom å historisere, det vil si å undersøke arkitekturen som en del av et historisk forløp, er ambisjonen min å skrive arkitekturhistorie ikke bare som en historie om arkitektur, men som en historie om arkitekturen i historien.

KAPITTEL 3. TEORETISK FUNDAMENT OG FORSKNINGSDESIGN

I de foregående kapitlene har jeg gjort rede for avhandlingens problemfelt og formulert et sett av forskningsspørsmål. I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for det jeg velger å kalle avhandlingens teoretiske fundament. Med teoretisk fundament mener jeg de tankestrukturene og innfallsvinklene som ligger til grunn for arbeidet. Jeg vil gjøre rede for de metodiske grepene jeg har tatt, og hvilke andre forskningsbidrag jeg støtter meg på og vil posisjonere meg i forhold til. Sagt på en annen måte; i dette kapitlet vil jeg argumentere for hvordan jeg vil angripe problemstillingene, hvilke betraktnings- og analysemåter jeg har valgt og hvilke tankeverktøy jeg mener er best egnet til å svare på forskningsspørsmålene og få frem ny kunnskap om problemfeltet på.

I dette kapitlet vil jeg også gjøre rede for avhandlingens forskningsdesign, inkludert tematisk og tidsmessig avgrensning, og hvilket kildemateriale jeg har arbeidet med.

Som jeg allerede har vært inne på, beveger jeg med i dette arbeidet inn i et lite beskrevet mellomrom mellom arkitektur og politikk. Avhandlingens primære forskningsobjekt er en gruppe arkitekter som med stor faglig og politisk bevissthet gjorde seg gjeldende på arkitektur- og politikfeltet på midten av 1930-tallet. Siden det er dynamikken og den gjensidige utviklingen mellom det faglige og det politiske jeg er opptatt av, har utfordringen vært å finne innfallsvinkler som kan favne begge feltene, som kan brukes til å utforske utvekslingen og dynamikken mellom dem, og som kan gi rom for kompleksiteten i avhandlingens problemfelt. Jeg har ikke funnet én teori som innfrir disse kravene alene. Derfor vil avhandlingens teoretiske fundament bygges opp av innsikter og innfallsvinkler fra forskjellig faglitteratur og ulike forskningsbidrag fra historieforskningen og arkitekturhistorieforskningen. Man kan gjerne kalle det en eklektisk tilnærming der jeg ikke forplikter meg til å innta ett teoretisk ståsted, men beveger meg mellom forskjellige teoretiske og metodiske posisjoner. Det er dog fra historiefaget jeg har hentet de viktigste teoretiske innsiktene, som jeg straks skal gjøre rede for.

Å forstå arkitektur historisk

Boken *Profesjonshistorier* tar for seg en rekke profesjoner og beskriver deres egenart, deriblant arkitektprofesjonen.⁵³ Forfatter av kapitlet om arkitektene er Ragnhild Skogheim, og hun tar utgangspunkt i kompleksiteten og

⁵³ Slagstad mfl., *Profesjonshistorier*, Oslo: Pax forlag, 2014.

motsetningene som preger profesjonen. For eksempel det at arkitekter kan betraktes som frie kunstnere og samtidig som byggherrenes tjenere. «Selv om arkitektur kan betraktes som kunstverk, er dette også en praktisk, funksjonell ramme rundt folks liv, noe som begrenser arkitekters autonomi sammenlignet med frie kunstnere», skriver Skogheim.⁵⁴ Likevel, påpeker hun, står forestillingen om arkitekten som kunstner og arkitekturen som kunst sterkt. Hos Skogheim leder det til følgende interessante problemstilling:

Et spørsmål som kan reises, er om bildet av arkitektur som primært kunst- og kulturuttrykk gjør at andre dimensjoner ved arkitekters virksomhet skyves til side, for eksempel hvordan arkitektur og omgivelser oppfattes og oppleves av ulike kategorier brukere samt andre sosiale aspekter ved arkitekters virksomhet.⁵⁵

Slik jeg ser det, kan det samme spørsmålet rettes mot arkitekturhistorieskrivningen, som tradisjonelt også er orientert mot autonome «kunstnerarkitekter», arkitektur som unike (mester)verk og arkitektur generelt som kunstuttrykk – gjerne med arkitektonisk stil som sorteringsverktøy eller ramme rundt fremstillingen. Som underdisiplin av kunsthistorien, er jo også arkitekturhistorien solid forankret i kunstsfæren.⁵⁶ På samme måte som Skogheim antyder at forståelsen av arkitektur som kunstverk kan skygge for andre sider av arkitekturens vesen og arkitekters virksomhet, vil jeg spørre om tilknytningen til kunst(historie)feltet kan tenkes å stå i veien for andre måter å skrive arkitekturhistorie på. Er det for eksempel mulig å tenke seg at dersom arkitektur ikke fortrinnsvis hadde blitt betraktet som kunst, men først og fremst som en *praktisk, funksjonell ramme rundt folks liv*, uløselig knyttet til en byggherre, økonomi og lovverk osv., så hadde arkitekturhistorie like gjerne kunnet være en underdisiplin av historiefaget som av kunsthistorien?

Dette tankeeksperimentet har fått betydning for mitt valg av teoretisk innfallsvinkel. Så vidt jeg kan bedømme, har historiefaglig teori hatt lite betydning for teoriutviklingen innen arkitekturhistorien de siste tiårene. Jeg tror likevel det er mye å tjene på å nærme seg rommet mellom arkitektur og politikk som en historiker, og med historiefaglige innfallsvinkler. Grunnsteinen i denne avhandlingens teoretiske fundament har jeg derfor hentet fra historiefaget. Det grunnleggende spørsmålet blir dermed: Hvordan skal man forstå og behandle arkitektur historisk?

⁵⁴ Skogheim, «Arkitektene», 95.

⁵⁵ Ibid, 97.

⁵⁶ Mye arkitekturhistorie er også skrevet av arkitekter, og har dermed et profesjonsinternt preg. Den profesjonsinterne arkitekturhistorieskrivningen har sine egne utfordringer, som jeg skal komme tilbake til.

Å historisere

I sin bok om historiefagets grunnlagsproblemer skriver historikeren Jan Eivind Myhre at historikerens arbeid starter med nysgjerrighet og undring. Nysgjerrighet og undring er det som er drivkraften bak arbeidet mitt også. Nysgjerrigheten gjelder årene mellom 1935 og 1940, en periode hvor det skjedde så store endringer i politikken at det gir mening å karakterisere den som innledningen til en helt ny epoke i Norges. Og særlig nysgjerrig er jeg altså på den gruppen arkitekter som opptrådte på en helt spesiell måte i akkurat denne epoken. Hva skjedde der og da, i akkurat den konkrete historiske situasjonen? Det er viktig for meg å presisere nettopp dette; at det er et unikt stykke fortid jeg ønsker å undersøke. Konkrete hendelser i tid og rom. En gruppe arkitekter som agerte i en unik historisk situasjon. Denne erkjennelsen er utgangspunktet for arbeidet mitt, og målet er å komme tett på disse hendelsene.

Dermed er jeg inne på det som er det helt vesentlige i historiefaget, nemlig å forholde seg til en tidsdimensjon, og å historisere. Å historisere er å plassere aktører og hendelser i tid og rom, slås det fast i boken *Å gripe fortida*: «Poenget er å setje det fenomenet ein undersøker, inn i ein historisk samanheng, å kontekstualisere det, og å prøve å gripe det på sine egne premisser – å historisere det.»⁵⁷ Å historisere innebærer også å forsøke å forstå de historiske aktørene i lys av sin tid – så langt det er mulig. Fortiden skal helst gripes på sine egne premisser, og historieforskning handler om å systematisk forsøke å gripe denne fortiden.

Slik jeg oppfatter det, har mange av de nye teoretiske bidragene til arkitekturhistorieforskningen de siste tiårene bidratt med nye måter å utforske arkitektur på, men at disse bidragene i liten grad har handlet om å undersøke arkitektur historisk i betydningen av å historisere og kontekstualisere. I sin introduksjon i utstillingskatalogen *Brytninger. Norsk arkitektur 1945-65* påpeker riktignok redaktøren, Espen Johnsen, at de siste års arkitekturhistorieforskning har tendert mot en større interesse for det temporære, dynamiske og hybride, for prosesser, produksjon og resepsjon.⁵⁸ Men slik jeg oppfatter det, gjelder denne interessen først og fremst arkitekturen som fenomen; det er i stor grad snakk om synkrone betraktningmåter.

Mari Hvattum er inne på noe av det samme, og beskriver de siste tiårenes utvikling innen arkitekturhistorien slik: «Fra å holde på med stilhistoriske generaliseringer ser arkitekturhistorikere ut til å ha besinnet seg på mer spesifikke sammenhenger».⁵⁹ Det kan for eksempel være studier av bygningsmaterialer eller av hvordan arkitektur blir formidlet og debattert. De

⁵⁷ Andresen mfl., *Å gripe fortida*, 19.

⁵⁸ Johnsen, *Brytninger. Norsk arkitektur 1945-65*, 13.

⁵⁹ Hvattum, *Hva er arkitektur*, 90.

store syntesene ser ut til å være erstattet av nærlesninger. Hvattum begrunner det med en erkjennelse av at «arkitekturens vesen og virke henger sammen med myriader av spesifikke forhold som vanskelig kan generaliseres.»⁶⁰ Det er en slik studie jeg også legger ut på, der jeg forsøker å fange opp noen unike forhold. Slik vil min undersøkelse av en gruppe aktører gjennom et kort tidsspenn utgjøre et alternativ til de mer syntetiserende fremstillingene av norsk arkitektur i mellom- og etterkrigstiden. Det er den unike, historiske situasjonen som utgjør den *spesifikke sammenhengen* i mitt arbeid. Og for å gripe denne sammenhengen, har jeg valgt en historiserende tilnærming.

Når det handler om å gripe fortiden på dens egne premisser, ser jeg også en kontrast til deler av den etablerte arkitekturhistorieskrivningen, hvor motivasjonen har vært en annen. Mye arkitekturhistorie skrives ikke av kunsthistorikere, men av arkitekter og planleggere, altså av aktører som selv tilhører profesjonen. Ikke minst gjelder det fremstillinger av modernismen. Espen Johnsen er blant dem som har påpekt at fortellingene om modernismen i stor grad har hatt et normativt preg: «Delvis skyldes dette at historien om denne perioden hovedsakelig er fortalt av aktører som i høy grad selv var en del av den», skriver Johnsen, og konkluderer med at modernismehistoriografien er en «labyrintisk produksjon som reproducerer seg selv og samtidig skaper nye siktepunkter».⁶¹ Rommet mellom arkitektur og politikk kan, slik jeg ser det, fungere som et slikt nytt siktepunkt. Også Mari Hvattum påpeker det vitenskapsteoretisk problematiske i å skrive historie «med klare ambisjoner om å påvirke hvordan ting blir gjort. Mye av modernismelitteraturen, ikke minst fremstillingen av etterkrigstidens boligarkitektur og bymiljøer, er skrevet av arkitekter som «ikke bare vil finne ut noe om fortida, men også hvordan man kan eller bør agere i dag».⁶² Dette er det motsatte av å historisere, og det har også vært en motivasjon for meg til å forsøke å skrive en alternativ historie om i hvert fall ett kapittel av modernismens utvikling i Norge.

Å historisere handler om å gripe konkrete hendelser og forløp, gi en fremstilling av en utvikling i tid og rom, og avdekke det unike og enestående ved den. En historiefaglig tilnærming går ut på å undersøke hvordan et fenomen henger sammen med kulturelle og sosiale forhold i samtiden. Å historisere arkitekturen blir da å undersøke arkitektur som et fenomen i en samtid, og som del av en historisk utvikling. Det er dette perspektivet jeg savner i mye av den etablerte arkitekturhistorieskrivningen, både den som tilhører kunsthistorien og den som er blitt til innenfor profesjonen selv.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Johnsen, *Brytninger. Norsk arkitektur 1945-65*, 13.

⁶² Hvattum, *Hva er arkitektur*, 92. I tilfellet etterkrigstidens hverdagsarkitektur handler det dog ofte snarere om hvordan forfatterne mener man *ikke* bør agere i dag og i fremtiden.

Interessant nok illustrerer forfatterne av boken *Å gripe fortida* forskjellen mellom historiefaget og andre fag som også har en historisk dimensjon nettopp ved hjelp av et eksempel fra kunsthistorien. Det handler om hvordan en historiker og en kunsthistoriker nærmer seg forskningsmaterialet sitt: «Historikaren vil gjerne bruke til dømes fotografi til å forstå ein historisk samanheng på ei betre måte, mens for kunsthistorikaren er målet gjerne å forstå sjølve biletet betre ved hjelp av historia.»⁶³ Dette er en tankefigur som har stor overføringsverdi til mitt eget arbeid. Og der jeg står med ett ben i historien og ett i kunsthistorien og skal undersøke rommet mellom politikkkfeltet og arkitekturfeltet, mener jeg det er mulig å kombinere de to betraktningssmåtene. Jeg vil, enkelt sagt, bruke historien for å forstå mer av arkitekturen, og arkitekturen til å forstå mer av historien.

Ønsket om å historisere ligger som en sterk drivkraft gjennom hele arbeidet denne avhandlingen. Det kan forklares som et ønske om å utforske hva medlemmene av arkitektgruppen gjorde, skrev og tenkte akkurat der og da. Det handler om å undersøke hvordan arkitektenes fagkunnskap ble en del av den politiske samtalen, om hvordan arkitektenes teorier ble politisk relevante og hvordan de fikk en forklaringskraft og kunne anvendes som en slags motor for endring. Det er for å få tak i dette at jeg anvender metoder fra historiefaget og arbeider tett på kildene. Hensikten er å få dypere innsikt i den samfunnsstrukturen som arkitektene var en del av, og å få innsikt i hvordan samfunnet blir formet – også gjennom arkitektur.

Nyhistorismen

En retning innen historiefaget som er egnet til å historisere kulturprodukter på en ny måte, som arkitektur i bred forstand, er nyhistorismen. Nyhistorismen oppsto som en retning innen litteraturvitenskapen på 1980-tallet, men har også gjort seg gjeldende i andre historiefaglige grener. I sin avhandling om Harald Hals' generalplan fra 1929 og byplanlegging som representasjon anvender Jonny Aspen nyhistoristiske betraktningssmåter på byplanhistorien. Aspen argumenterer for at nyhistorismen vender oppmerksomheten mot hvordan et kulturprodukt er innfelt i forskjellige diskurser og praksisformer av samfunnsmessig karakter: «Verket betraktes ikke først og fremst som et resultat av den skapende kunstnerens forestillingsevne, men som et produkt av et bredere og sammensatt kulturelt felt»⁶⁴. Det historiserende aspektet her er åpenbart – det handler om å plassere kulturproduktet i et historisk forløp. Aspen fortsetter:

Men i dette er det ikke slik at det unike ved verket nødvendigvis forsvinner helt ut av syne. Snarere

⁶³ Andresen mfl., *Å gripe fortida*, 86.

⁶⁴ Aspen, *Byplanlegging som representasjon – en analyse av Harald Hals' generalplan for Oslo av 1929*, 49.

er det slik at det unike ved et verk betraktes på en ny måte, ikke primært som et resultat av individuell skaperkraft, men som et enestående snitt av sammensatte kulturelle og samfunnsmessige diskurser.⁶⁵

Som Aspen argumenterer for her, så innebærer det å fjerne seg fra en verksbasert arkitekturforståelse i snever forstand og å åpne opp for konteksten ikke å undergrave arkitekturens unike karakter. Tvert imot – det enestående ved verket eller kulturproduktet kan sies å styrkes i og med at det knyttes til den unike historiske situasjonen det oppsto i. Betraktet på denne måten blir politiske, økonomisk og sosiale forhold noe annet og mer enn en *ramme rundt, refleksjon av* eller *symbol for* en nærmest litt forstyrrende kontekst, men en del av kulturproduktet. Der Jonny Aspen har anvendt dette perspektivet på Harald Hals' store byplan, er mitt «kulturprodukt» en rekke tekster om arkitektur. Jeg ønsker å holde fast ved det samme perspektivet fra nyhistorismen i mitt eget arbeid, det vil si at jeg vil fremheve det spesifikke, enestående og unike i det historiske forløpet og undersøke arkitektur som noe som ble til som en del av en historisk prosess. Og på den måten bidra til en alternativ måte å skrive arkitekturhistorie på.

Mulighetsvinduer og kontingens

De hendelsene og den historiske situasjonen som jeg vil forsøke å gripe, ligger åtti år tilbake i tid. Jeg ser tilbake på hendelsene dengang, og vet langt på vei «hvordan det gikk». Men det gjorde ikke avhandlingens hovedpersoner. Når Frode Rinnan holdt radioforedrag i 1936, visste han ikke at han skulle bli «arbeiderbevegelsens husarkitekt»⁶⁶ etter andre verdenskrig. Han visste ikke at det skulle bli noen andre verdenskrig heller, for den saks skyld. Når han meldte seg inn i Arbeiderpartiet, kunne ikke Erik Rolfsen vite at han hadde en fremtid som byplansjef i Oslo. Når Gunnar Øvergaard Jørgen skrev om behovet for nye måter å finansiere boligbyggingen på i andre halvdel av 1930-tallet, visste han ikke at det kom til å bli etablert en statlig husbank i 1946. Denne måten å tenke på har vært viktig for arbeidsprosessen min.

Dette henger sammen med det jeg drøftet i forrige avsnitt, nemlig viktigheten av å historisere, å forsøke å gripe det spesifikke i historiske forløpene og forsøke å forstå disse på deres egne premisser. Sagt på en annen måte; allerede tidlig i forskningsprosessen ble det klart for meg at det var nødvendig å være svært bevisst på at mine historiske protagonister måtte tas på alvor som mennesker som handlet i det som for dem var en samtid.

⁶⁵ Ibid, 49.

⁶⁶ Karakteristikken stammer fra Rune Slagstad, i boka *De nasjonale strateger*.

Det handler om å ta høyde for at det finnes en *åpenhet* i historien, og for å gripe denne åpenheten har jeg hatt stor nytte av begrepet *kontingens* fra historiefagets teori- og metodelære. Det kontingente er kort sagt det som er logisk mulig, men ikke nødvendig. Bevisstheten omkring denne åpenheten i de historiske situasjonene kom etterhvert til å prege arbeidet med avhandlingen i stadig større grad, særlig etter at jeg ble gjort oppmerksom på den tyske historikeren Jörn Rüsen, og hans bruk av kontingensbegrepet.⁶⁷

Som jeg allerede har vært inne på, er det etablert en slags standardfortelling om de sosialistiske arkitektene. Men denne fortellingen tar nettopp ikke høyde for åpenheten i historien, men fungerer kun i retrospekt. Kontingensbegrepet lar seg overføre til mitt tema og «mine» arkitekter for eksempel på følgende måte: Det finnes ingen «naturlov» som sier at en ung arkitekt som har vært medlem av Mot Dag må ende opp som byplansjef i Oslo. Når Erik Rolfsen likevel gjorde det, så var det fordi han handlet på den måten han gjorde i akkurat den historiske situasjonen. Det var ikke tvingende nødvendig at det skulle bli slik, men det var heller ikke tilfeldig. Hos Jörn Rüsen er erfaringen av kontingens et sted hvor menneskets frihetspotensial kommer til syne. På den måten blir historien en mulighetenes historie, en historie om «hvordan de ulike mulighetene ble brukt, benyttet, åpnet, forkastet, forfeilet, forventet.»⁶⁸ Bevisstheten om det kontingente er en del av det å historisere, nemlig om å undersøke hendelser og fenomener i et uavsluttet tidsforløp og i en unik situasjon.

Som jeg allerede har nevnt, ser jeg for meg at det åpnet seg et mulighetsvindu på midten av 1930-tallet, og jeg vil undersøke hvordan arkitektene utnyttet dette. Bildet av et mulighetsvindu gjør det mulig å ta høyde for de historiske aktørenes egen opplevelse av forandring. Som jeg skal vise, var de sosialistiske arkitektene svært bevisste på og opptatt av at de sto i en tid preget av store forandringer, og de var drevet av et ønske om aktivt å endre samfunnet. Ønsket om forandring og overbevisningen om at forandring var mulig var en del av deres faglige og politiske tankegods, og noe som gjennomsyret måten de argumenterte på. Å historisere betyr for meg å ta høyde for arkitektenes egen opplevelse av åpenhet og uforutsigbarhet – altså kontingens. Igjen; det er her jeg distanserer meg fra de etablerte fortellingene om de sosialistiske arkitektene som jeg skisserte i *ouvertyren*, og som jeg vil komme grundig tilbake til i et senere kapittel. I en del av disse fremstillingene finner jeg åpenbare «ikke-historiserende» og «ikke-

⁶⁷ Min kunnskap om Jörn Rüsen stammer hovedsakelig fra Frank Meyers upublisert oversettelse av et utdrag fra Jörg Rüsens *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*. Takk til Frank Meyer for å ha gjort meg oppmerksom på Rüsen og latt meg få bruke denne teksten.

⁶⁸ Upublisert oversettelse av Frank Meyer, s. 16. Originalen er: Jörg Rüsen, *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986: 22-47.

kontingente» fremstillingsmåter som mener jeg lukker fortellingen og frarøver de historiske aktørene sin frihet.

Den største svakheten ved slike forklaringsmåter er at de bare gir mening for den som er i besittelse av mer informasjon enn aktørene selv hadde – det vil si (arkitektur)historikeren som ser tilbake på noe som allerede er hendt. Jeg ønsker i stedet så langt det er mulig å betrakte arkitektene som aktører som ikke visste *hvordan det gikk til slutt*, og som må ha forholdt seg til muligheter og begrensninger og gjort valg uten å kjenne utfallet. Man går kort sagt glipp av muligheten til å behandle de historiske personene som aktører i handlet i en åpen situasjon hvor utviklingen ikke fulgte et allerede fastlagt forløp, men ble formet underveis og drevet framover av de handlingene og hendelsene som aktørene var involvert i. Å innrømme mine protagonister frihet som tenkende og handlende mennesker i en samtid ble raskt et bærende prinsipp i arbeidet mitt. Går man ut ifra at de sosialistiske arkitektene ikke var predestinert til å bli verken det ene eller det andre, og at de ikke visste hvordan det ”kom til å gå”, blir det både interessant og betydningsfullt hva de faktisk gjorde, sa og skrev i den unike historiske situasjonen jeg har valgt å undersøke. Det er gjennom å være oppmerksom på åpenheten i den historiske situasjonen jeg kan bidra med ny kunnskap og innsikt om arkitektur og politikk i mellomkrigstiden.

Velferdsstaten som forskningsfelt

Fremveksten av en sosialdemokratisk velferdsstat og utviklingen av modernismen i arkitektur og byplan er, som nevnt, innskrevet i hver sin store fortelling. De to fortellingene har mange berøringspunkter, men det er likevel rom for mer forskning når det gjelder sammenhengen dem imellom.

Blant skandinaviske arkitekturforskere er det flere som har pekt på nettopp dette – at det er noe uforløst i historien om arkitekturen og velferdsstaten. I boken *Forming Welfare* fra 2017 skriver arkitekturforskeren Katrine Lotz innledningsvis at det er to spørsmål som har fått økt oppmerksomhet blant arkitekter og arkitekturhistorikere de siste årene. Det ene er hvordan arkitektur, design og planlegging kan bidra til å utvikle samfunnet i positiv retning, og det andre er hvilken rolle «these same disciplines have played historically in the implementations and transformation of the Danish welfare state.»⁶⁹ Både fordi velferdsstaten har brakt velstand og skapt gode levekår og fordi den i dag står overfor nye utfordringer, er det nyttig å undersøke dens røtter, skriver Lotz. Det handler om å «evaluate and explore the existing interrelations between architecture, architects and society,»⁷⁰ det vil si å undersøke hvordan arkitektur, design og

⁶⁹ Lotz mfl., *Forming welfare*, 7.

⁷⁰ Ibid, 8.

planlegging kan bidra til å løse samfunnsproblemer. Videre handler det om å undersøke hvilken rolle «architecture and spatiality plays in the development of concrete welfare systems».⁷¹

Katrine Lotz påpeker at forholdet mellom arkitekturen og velferdsstaten paradoksalt nok har vært borte fra arkitekturhistorieforskningen de siste par tiårene. I den historiefaglige forskningen og samfunnsforskningen har arkitektur og planlegging fått lite oppmerksomhet, skriver hun, og når det gjelder forholdet mellom arkitektur og politikk i arkitekturhistorieskrivningen, bruker hun endog ordet *trivialisert*. Lotz hevder at når det er snakk om «the interrelation between architecture and the development of the Danish welfare model, architectes and architectural theorists have been remarkably uncommunicative».⁷² Jeg mener det samme gjelder for forskningen i Norge, og det var en lignende opplevelse av å møte en forenklet og «lettvint» fortelling om arkitekturen og velferdsstaten i den norske arkitekturhistorien som vekket min nysgjerrighet. Arkitektur og planlegging har fått relativt lite oppmerksomhet i den norske historieforskningen. Men, slik jeg ser det, er unnlattelsessynden vel så stor blant arkitekturhistorikerne, som i liten grad har orientert seg mot historiefaget og historiefaglige tilnæringsmåter. Det har for eksempel resulterert i at perioden mellom 1935 og 1940 er blitt stående som et åpent kunnskapshull i arkitekturhistorien, og at én kilde som tidsskriftet *Plan* har fått overdimensjonert forklaringskraft, slik jeg nettopp har gjort rede for.

I sitt bidrag i den samme antologien påpeker arkitekt og forsker Jesper Pagh et forhold som også jeg mener er påfallende, og som jeg har forstøkt å ta hensyn til i mitt eget arbeid, nemlig hvordan de forskjellige historiefaglige disiplinene nærmest snakker forbi hverandre når det gjelder forholdet mellom arkitekturen og velferdsstaten:

(...) we can point out that when one, in welfare research, gives precedence to the social and economic policies, then the importance of *how* these are being materialized in our cities and our buildings is being overlooked. Then again, I could argue, conversely, that in architecture history, where it is, of course, materiality that has priority, we have been giving too *little* space to the importance of the political, economic and social structures, within which the architecture comes into being, and thereby we, all too often, wind up presenting the matter as if architecture *in itself* has a society-changing force. It is necessary to

---

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid, 9.

maintain an overview of the connection and interdependency between the social and the material, and it is crucial that we not fall into making the fallacy of attributing to either the one or the other the sole power of agency.⁷³

Jeg har allerede beskrevet en lignende mangel på samsvar mellom arkitekturhistorien og den politiske historien i Norge, og jeg mener den blant annet kommer til syne i det jeg allerede har beskrevet som en slags tidsforskyvning. For å si det enkelt: I arkitekturhistorien og forskningen om modernismen er oppmerksomheten rettet mot årene rundt 1930 og første halvdel av 1930-tallet. Fortellingen om fremveksten av den sosialdemokratiske samfunnsorden i den politiske historien, derimot, starter nokså kontant i 1935. Med andre ord; den epoken som står i et heroisk lys i arkitekturhistorien, blir skildret med langt mindre interesse av historikere. For arkitekturhistorikerne introduseres noe nytt rundt 1930, mens hos historikerne skjer det først i 1935. Av den grunn, og fordi det var omkring 1935 at de sosialistiske arkitektene begynte å orientere seg mot arbeiderbevegelsen, valgte jeg å avgrense undersøkelsene mine til å gjelde årene mellom 1935 og 1940. Eller, for å si det på en annen måte; i stedet for å starte undersøkelsene av forholdet mellom arkitektur og politikk ved begynnelsen på modernismen, valgte jeg å starte ved begynnelsen av velferdsstaten.

Intensjonen bak denne manøveren har altså vært å overvinne noe av den skjevheten som Jesper Pagh så presist setter ord på i sitatet ovenfor. Jeg har helt bevisst gitt de politiske strukturene, arbeiderbevegelsen og utviklingen på politikfeltet stor plass i avhandlingen. Og siden kildematerialet mitt utelukkende har bestått av tekster, har jeg ikke kunnet falle for fristelsen for å tillegge det materielle *for* stor forklaringskraft – samtidig som har jeg vært bevisst på at det var som eksperter på omgivelsesforming, arkitektene gjorde seg gjeldende på det politiske feltet. Hensikten har vært å belyse hvordan forholdet mellom arkitektur og politikk i siste halvdel av 1930-tallet var preget av en helt annen grad av *connection* og *interdependency* enn det som litteraturen hittil har gitt inntrykk av.

Et annet internasjonalt forskningsbidrag av ny dato som poengterer behovet for å utvide vår forståelse av hva arkitektur kan være, hva arkitektur kan gjøre og hva det er som gjør arkitektur politisk, er boken *Architecture and the Welfare State*, som ble utgitt i 2015. I introduksjonskapitlet påpeker redaktørene, Mark Swenarton, Tom Avermaete og Dirk van den Heuvel, at arkitekturen fra siste halvdel av 1900-tallet i de senere år har blitt omfattet med adskillig arkitekturhistorisk interesse – samtidig som velferdsstaten har

---

⁷³ Ibid, 33-34.

vært gjenstand for omfattende statsvitenskapelig og sosiologisk forskning. Derfor er det med undring også de registrerer at «these twin developments have taken place virtually in complete ignorance of each other.»⁷⁴

Arkitekturhistorikere har en tendens til å analysere bygninger og større eller mindre byplaner som resultater av enkeltarkitekters ideer eller eventuelt som resultat av kulturelle strømninger, hevder redaktørene, og ikke som «exponents of complex welfare state arrangements.»⁷⁵ Men de mange velferdsprogrammene som ble satt i verks etter andre verdenskrig handlet ikke bare om *bygging*, fortsetter de, men om en helt ny *tilnærming* til arkitekturen. Det er nettopp denne nye tilnærmingen til arkitekturen og til det å utøve arkitektyrket som jeg mener å finne hos de sosialistiske arkitektene, og som jeg vil løfte frem.

De forskjellige bidragene i boken dokumenterer hvordan arkitektur spilte en kompleks rolle i utviklingen av velferdsstaten i Europa, og hvordan velferdsstaten ble realisert fysisk i form av arkitektur og bygde omgivelser i vid forstand. Hvilken rolle spilte arkitektene, spør redaktørene. Var de heroiske figurer som ga form til fremtiden? Eller representerte de én blant mange grupper av aktører som var involvert i byggingen av velferdsstaten, som planleggere, politikere og aktører innen byggeindustrien? Forfatterne bruker begrepet «spatial politics», og hevder at arkitekter ikke var alene om å fungere som «experts of the built environment» i velferdsstaten, men at de opptrådte i et samspill med for eksempel politikere, økonomer og sosiologer. I dette samspillet ble arkitektenes rolle utvidet, og det ble også forståelsen for arkitektur: «Within welfare state regimes architects and urban planners acquired new roles, and architect were asked to articulate progressive definitions of modern living.»⁷⁶ Slik argumenterer Swenarton, Avermaete og van den Heuvel for at man kan få innsikt i forholdet mellom arkitektur og politikk under byggingen av velferdsstaten gjennom å undersøke samspillet mellom aktørene i samtidens komplekse nettverk.

Dette var perspektiver som vant gjenklang hos meg, og det som raskt avtegnet seg da jeg begynte å følge de sosialistiske arkitektene inn i arbeiderbevegelsen, var nettopp hvordan arkitektene gikk inn i komplekse sammenhenger og deltok i samspill mellom aktørene der. Men jeg har altså valgt å gå inn i historien på et tidligere tidspunkt enn de svenske og danske forskningsbidragene jeg har henvist til her og ta for meg opptakten til velferdsstaten på slutten av 1930-tallet.

---

⁷⁴ Swenarton m.fl., *Architecture and the welfare state*, 1.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid, 14.

Byplanhistorien som forskningsfelt

Jeg deler Katrine Lotz' oppfatning om at arkitektur og planlegging har fått lite oppmerksomhet av historikere. Et mulig unntak er boligpolitikken historie, som er en viktig del av det forskningsfeltet jeg forholder meg til. Boligpolitikken historie ligger i skjæringspunktet mellom den politiske og økonomiske historien, og har samtidig en slagside mot arbeiderbevegelsens historie. Den tangerer naturlig nok også arkitektur- og byplanhistorien, men når historikere skriver om boligpolitikk, forsvinner ofte den fysiske dimensjonen ut av syne. Fokus blir i større grad rettet mot økonomiske ordninger og sosiale forhold, og ikke minst mot politikerne som har satt i verk diverse boligpolitiske tiltak gjennom historien. Arkitekter har i mindre grad blitt oppfattet som boligpolitiske aktører.

Det viktigste forskningsbidraget til boligpolitikken historie i Norge er Erling Annaniassens trebindsverk om boligsamvirket. I første bind gjør han rede for hvordan tanker omkring et «planmessig samarbeid mellom offentlige myndigheter og folkebevegelsenes organisasjoner»⁷⁷ ble utviklet på 1930-tallet, og i den sammenheng nevner han de sosialistiske arkitektene og tidsskriftet *Plan*. Annaniassens anliggende er strengt talt boligsamvirket som institusjon og boligsamvirkets politiske rolle, men bøkene er likevel blitt stående som selve standardverket om boligsaken og boligpolitikken generelt på 1900-tallet. Følgelig lener jeg meg tungt på arbeidet hans, særlig analysene av hvordan bolig fra slutten av 1800-tallet gradvis ble anerkjent som en politisk sak og et samfunnsproblem.⁷⁸ Dette berører kjernen i de sosialistiske arkitektenes selvforståelse og rolleforståelse.

Større interesse for de fysiske omgivelsene enn den (bolig)politiske historien viser by- og planleggingshistorien. Fra dette forskningsfeltet har jeg hentet viktige ansatser til min egen teoretiske tilnærming. Som jeg allerede har vært inne på, har Karl Otto Ellefsen skrevet viktige bidrag til den norske byplanhistorien, og bidratt til å definere norsk byplanhistorie som forskningsfelt. Viktige temaer hos Ellefsen er planleggingspraksisen i den sosialdemokratiske velferdsstaten og utviklingen av en politisert planleggerrolle. I en artikkel fra 1992 med tittelen «Planlegging for det nye mennesket» tar han for seg den nye arkitektrollen som sprang ut av funksjonalismen og byplanidealene fra 1930-tallet. Han beskriver den slik: «Den nye arkitektrollen var den urbane teknikeren med ferdigheter til å kontrollere masseproduksjonen av bygninger og med kunnskap til å stå i spissen for administrasjon av byutviklingen.»⁷⁹ Ellefsen redegjør for hvordan byplanlegging gradvis ble anerkjent som en offentlig oppgave, og hvordan

⁷⁷ Annaniassen, *Hvor Nr. 13 ikke er*, bind 1, *Boligsamvirkets historie i Norge*, 205.

⁷⁸ Men aller mest har jeg hatt stor nytte og glede av personlige samtaler med Erling Annaniassen gjennom mange år.

⁷⁹ Ellefsen, «Planlegging for det nye mennesket», 85.

politiske samfunnsfaktorer som industrialiseringen, fremveksten av en sterk stat og utviklingen av et lovverk bidro til å forme byplanfaget fra mellomkrigstiden og inn i etterkrigstiden.

Ellefsen legger vekt på at kontroll- og styringsambisjonene i samfunnet økte i løpet av 1900-tallet, og kulminerte i etterkrigstiden. «Det er ny vekst etter depresjonen, funksjonalistisk tenkning er utviklet gjennom et tiår og sosialdemokratiets politiske styrke gir et realistisk håp om statlig ansvar for omgivelsesforming».⁸⁰ Slik beskriver Ellefsen situasjonen på andre halvdel av 1930-tallet, og slår fast at med arbeiderpartiregjeringen fra 1935 kunne de funksjonalistiske planleggingsidealene forsøksvis settes ut i livet.

I artikkelen «Idealer i norsk bolig- og byplanlegging» gjør Karl Otto Ellefsen rede for hvordan disse planleggingsprinsippene ble institusjonalisert etter andre verdenskrig, og hvordan det også innebar at planleggerrollen endret seg. Ellefsen skiller mellom en planleggerrolle hvor byplanleggeren betraktet seg selv som utøver av en *byformingskunst*, og en planleggerrolle hvor planleggeren utøvet sitt fag fra en ny samfunnsmessig og faglig plattform. Den nye arkitekt- og planleggerrollen fikk «sin politiske forankring gjennom gruppen bak det sosialistiske tidsskriftet *Plan* som kom ut i perioden 1933-1935», hevder Ellefsen.⁸¹ Etter krigen fant denne «avant-garden fra 1930-tallet sin naturlige plass som organisatorer av omgivelser», fortsetter han, og oppsummerer idégrunnet deres som troen på «rasjonale, vitenskapelig begrunnede beslutninger basert på en allsidig kunnskapsinnhenting.»⁸² Slik ble byplanleggingen en integrert i planøkonomien, skriver Ellefsen, og det fantes en «klar og sedvanebestemt rollefordeling mellom fag og politikk».⁸³

Ellefsen slutter med andre ord også opp om den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene, men han bidrar likevel med en langt mer dynamisk forståelse av utviklingen på arkitektur- og byplanfeltet og det politiske feltet – og hvordan disse grep inn i hverandre. Når Ellefsen påpeker at utviklingen på arkitektur, bolig- og byplanfeltet må forstås i forhold til brede endringsprosesser i samfunnet, og at byplanhistorie ikke kan diskuteres uten at man tar utgangspunkt i både «samfunnsmessige problemstillinger» og «planleggingens funksjon i samfunnet»⁸⁴, så er dette en forståelsesmåte som vinner gjenklang hos meg. Det er særlig to perspektiver hos Ellefsen jeg ønsker å forfølge, nemlig påstanden om at den nye politiske situasjonen fra 1935 gjorde det mulig å sette funksjonalistiske planleggingsidealene ut i livet, i hvert fall forsøksvis, og at disse idealene ble institusjonalisert etter andre verdenskrig. Det er i spennet mellom denne utviklingen av et nytt sett

⁸⁰ Ibid, 84.

⁸¹ Ibid, 85.

⁸² Ibid, 87.

⁸³ Ellefsen, «Idealer i norsk bolig- og byplanlegging», 13.

⁸⁴ Ibid, 4.

planleggingsprinsipper, den voksende anerkjennelsen av omgivelsesproduksjon som politisk spørsmål og institusjonaliseringen av den funksjonalistiske planleggingen at mine egne undersøkelser finner sted. Mitt bidrag til by- og planleggingshistorien består i å gå nøyere inn på hvordan denne *avant-garden* opptrådte, hvordan gruppen av sosialistiske arkitekter forankret sitt faglige prosjekt i de politiske organisasjonene og hvordan arkitekt- og planleggerrollen ble politisert i løpet av den overgangsperioden som 1930-tallet utgjorde.

Herlige tider

Historikeren Øyvind Thomassen avla doktorgraden i historie ved NTNU i 1997, med en avhandling om norsk fysisk planlegging i perioden 1930 til 1965.⁸⁵ Han er med andre ord en historiker som har interessert seg for arkitektur og planlegging, og hvor arkitekter (og planleggere) figurerer som viktige aktører. Avhandlingen har tittelen *Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930 – 1965*. Også hos Thomassen gjelder mellomkrigstiden som en periode hvor det ble klekket ut nye ideer om samfunnsplanlegging. Byplanlegging ble etablert som et felt mellom 1920 og 1930, skriver han, med arkitekter i dominerende roller. Men i løpet av 1930-tallet ble denne første generasjonen av byplanleggende arkitekter utfordret av en ny generasjon – og samtidig av den nye politiske kraften som sosialdemokratiet representerte. I denne perioden, skriver Thomassen, «utvidast både arenaen og problemfeltet ved at arkitektar prøver å kome i dialog med DNA om bruk av planlegging som politisk styringsredskap».⁸⁶ Her bringer Thomassens de sosialistiske arkitektene inn i bildet. Sosialistiske Arkitekters Forening var den første arkitektorganisasjonen som koblet fag og politikk, hevder han, og vier et avsnitt til Sosialistiske Arkitekters Forening og tidsskriftet *Plan*.⁸⁷

I avhandlingen diskuterer Thomassen spenningsforholdet mellom fysisk og økonomisk planlegging, og han hevder at denne spenningen har preget utviklingen av norsk planlegging. Særlig i etterkrigstiden kjempet fysisk- og økonomiskorienterte planleggere om hegemoniet, argumenterer Thomassen, og mener at denne kontroversen kan spores tilbake til 1930-tallet. Men nettopp her inntok de sosialistiske arkitektene en særstilling, hevder han: De tok til orde for å forene de to arenaene for planlegging og se det fysiske og det økonomiske i sammenheng. Dette er perspektiver og synspunkter som vil stå helt sentralt i mine egne undersøkelser. De sosialistiske arkitektene er i aller høyeste grad til stede hos Thomassen, og jeg opplever ham som befriende uberørt av *myten* om dem. Thomassen nevner riktignok tidsskriftet

⁸⁵ Thomassen, Øyvind. *Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930 – 1965*.

⁸⁶ *Ibid.*, 54.

⁸⁷ *Ibid.*, 70.

Plan, men legger vel så stor vekt på at arkitektene engasjerte seg i Arbeiderpartiet i perioden etter at *Plan* gikk inn.

Med avhandlingen om de *herlige tidene* har Thomassen bidratt til å åpne planleggingshistorie som forskningsområde. Thomassen argumenterer for at arenaen og problemfeltet ble utvidet på 1930-tallet, i og med at arkitekter og politikere kom i samtale om hvordan planlegging kunne brukes som politisk styringsredskap. Dette vil jeg følge opp, med utgangspunkt i en antagelse om at de sosialistiske arkitektene på avgjørende måte bidro til å utvide arenaen for politikk og planlegging, og at de deltok i denne «samtalen». Jeg støtter meg til Thomassens arbeid, også fordi han metodologisk går mer undersøkende til verks, og langt mindre retrospektivt enn mange arkitekturhistorikere. Når Thomassen tar for seg hele perioden fra 1930 til 1965, er det et stort lerret han spenner opp, og han går naturlig nok ikke i detalj. Der han favner bredt både i tid og rom, har jeg valgt å fordype meg i denne ene gruppen arkitekter og ett avgrenset tidsrom – og ambisjonen min er å bidra til dypere kunnskap om mellomkrigstiden nettopp som utklekkingsperiode for nye tanker om samfunnsplanlegging.

Yrkesroller og fagideologi

Et tredje bidrag til planleggingshistorien som må nevnes, er samfunnsgeografen Sture Kvarvs PhD-avhandling om *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920 – 1970*.⁸⁸ Kvarv spenner opp et enda større lerret enn Øyvind Thomassen når han undersøker planleggerrollen og dens utvikling gjennom femti år. For Kvarv representerer funksjonalismens gjennombrudd en viktig fagideologisk brytning, og han karakteriserer den som en tenkemåte og en intellektuell bevegelse.⁸⁹ Den arkitektoniske funksjonalismen hadde «en samfunnsmessig ambisjon og et sosialt siktemål»⁹⁰, skrive Kvarv, og hevder at det i takt med funksjonalismen vokste frem et ønske om å skape en *demokratisk arkitektur*. Her trekker han frem tidsskriftet *Plan* som en sentral arena og talerør for modernistisk orienterte og samfunnsbevisste arkitekter. «De sosialt engasjerte funksjonalistene i Norge innsatte seg i rollen som samfunnsingeniører i løpet av 30-tallet»⁹¹, hevder Kvarv. Sture Kvarv legger med andre ord stor vekt på *Plan*-epoken og de sosialistiske arkitektene. Han tillegger dem stor betydning som en fagideologisk avantgarde, og som representanter for en ny planleggertype. Men i motsetning til Øyvind Thomassen, holder Sture Kvarv seg i grove trekk til den etablerte historien om arkitektgruppen når han raskt beveger seg fra *Plan*-tiden og over i etterkrigstiden.

⁸⁸ Sture Kvarv. *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920 – 1970*.

⁸⁹ *Ibid.*, 30.

⁹⁰ *Ibid.*, 33.

⁹¹ *Ibid.*, 201.

Planleggingshistorien står i kontrast til arkitekturhistorien i vektleggingen av henholdsvis strukturer og aktører. Denne forskjellen blir ekstra iøynefallende fordi det gjerne er de samme personene som opptrer i de to «historiene». I historien om by- og samfunnsplanleggingen står institusjoner og lovverk i fokus, hovedvekten legges på de fysiske omgivelsene og de økonomiske og politiske rammene. Det gis plass for toneangivende enkeltaktører også i planleggingshistorien, men ikke på langt nær i så stor grad som i den person- og verksorienterte kunsthistorien. Men ikke minst blir politikken ikke betraktet som et forstyrrende element i historien om by- og samfunnsplanleggingen, men som en forutsetning for utøvelsen av faget.

Arkitekturhistoriske innfallsvinkler

Selv om jeg på mange måter distanserer meg fra en del tradisjonelle arkitekturhistoriske tilnæringsmåter, trekker jeg selvfølgelig også veksler på dette forskningsfeltet. Fra kunsthistorien har jeg latt meg inspirere av forskere som har utforsket de politiske aspektene ved modernismen, og som har ønsket å utvikle nye og mer aktive måter å betrakte arkitektur på – hinsides stilhistorien og heller ikke som en passiv avglans av ”sin tid”. Disse teoretiske betraktningmåtene har fungert som tankeverktøy som jeg har brukt aktivt til å strukturere stoffet og tolke tekstene og til å danne meg et bilde av tiden, organisasjonene, personene og forholdene dem imellom.

Modernismen som en diskurs: En arkitekturhistorisk innfallsvinkel

Som jeg skal gjøre rede for i det følgende, består kildematerialet mitt av tekster og ingen realiserte arkitektoniske verk. Ingen bygninger, med andre ord. Dermed utelukker jeg en tradisjonell kunsthistorisk, det vil si verksorientert innfallsvinkel. Slik ble den amerikanske arkitekturhistorikeren Nancy Stieber et viktig forbilde allerede i en tidlig fase av prosessen, både på grunn av sine arkitekturteoretiske bidrag og måten hun har undersøkt forholdet mellom arkitektur og politikk på i sin egen forskning. I boken *Rethinking Architectural Historiography* fra 2006 påpeker Nancy Stieber, som jeg allerede har vært inne på, at det lenge har ligget en dikotomi som en klam hånd over arkitekturhistorien.⁹² Arkitekturhistorien har enten blitt skrevet som stilhistorie på tradisjonell kunsthistorisk manér, med fokus på arkitektoniske (mester)verk, frembrakt av individuelle arkitekter og deres (geniale) skaperkraft, skriver hun. Alternativt, som en motvekt mot denne aktørorienterte betraktningmåten, har arkitekturhistorikere forsøkt å innta en

⁹² Stieber, "Space, time and architectural history", 171-182.

strukturorientert betraktningssmåte og fremstille arkitekturen som refleksjon, symbol eller uttrykk for *sin tid*:

From its inception as a field of scientific study, art history has been driven by attempts to theorize the development and evolution of form. Such theories have run the gamut from the autonomous development of Riegl's *Kunstwollen* to Marxist theories of reflection, that is, from the genealogy of pure form to the hypothesis that aesthetic decisions reflect economic, class, or ideological positions.⁹³

I sitt store verk om den sosiale boligbyggingen i Amsterdam beskriver hun dette som et falskt metodologisk dilemma, og i stedet for å ta i bruk enten en intern og autonom arkitekturforståelse eller en ekstern og kontekstuell sådan, foreslår hun at man betrakter arkitekturen som et «product of modern social practices».⁹⁴ Stieber ønsker å overvinne denne dikotomien, og i stedet løfte frem det dialektiske forholdet mellom det materielle og det sosiale. Hun stiller seg dermed i spissen for en tendens i nyere arkitekturforskning som går ut på å betrakte arkitekturhistorien som en «cultural history of the built environment»⁹⁵ og som historien om «the production of the built environment, and its imbrication with the social fabric». Det spørsmålet arkitekturhistorikere bør stille seg, mener Stieber, er: «What is the cultural work that architecture does?». Og passive ord som symbolisere, reflektere eller uttrykke bør erstattes med aktive ord som «transform, perform, inform».⁹⁶

Som jeg allerede har antydnet, har denne tilnæringsmåten vært viktig for å gi retning til mitt eget arbeid, særlig tanken om at arkitektur kan forstås som en form for omgivelingsproduksjon. Det samme gjelder Stiebers problemorienterte innfallsvinkel til arkitekturhistorien, hvor hun mener det er mer interessant å undersøke hvilke problemer arkitektene forsøke å løse enn hvilket formspråk de valgte å arbeide i. Dette var ideer som umiddelbart ga gjenklang hos meg. I 1998 utga Stieber boken *Housing design and society in Amsterdam: reconfiguring urban order and identity, 1900 – 1920*, og denne boka tjente for meg som et eksempel på hvordan disse teoriene kunne brukes i praksis. I stedet for å følge etablerte forskningsspor som hadde tolket den sosiale boligbyggingen i Amsterdam enten som uttrykk for arbeiderbevegelsens ideologi eller som resultat av sosialt engasjerte arkitekters arbeid, valgte Nancy Stieber i denne boka å betrakte boligbyggingen nettopp som et eksempel på en form for *cultural production*

⁹³ Stieber, *Housing Design and Society in Amsterdam* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 3.

⁹⁴ Ibid, 3.

⁹⁵ Ibid, 172.

⁹⁶ Ibid, 178.

og å foreta en analyse av *the social dynamics* i omgivelsesproduksjonen.⁹⁷ Denne tilnæringsmåten gjorde det mulig å undersøke en rekke forskjellige aspekter ved boligbyggingen i Amsterdam på begynnelsen av 1900-tallet, som for eksempel forandringer i arkitektenes rolle- og selvforståelse, nye relasjoner mellom arkitekter og oppdragsgivere og oppkomsten av nye institusjoner. Stiebers utgangspunkt er at arkitekturfeltet ble utvidet idet boligbygging ble et offentlig anliggende, et samfunnsspørsmål og et spørsmål om politikk. «With the introduction of housing reform into the public realm, the disciplines of urban planning and architecture participated in this new social theatre, transforming it and being transformed in turn.»⁹⁸ På dette utvidede feltet utviklet det seg det Stieber kaller nye «disciplines of knowledge», et begrep jeg fester meg ved. Ideen om at arkitektur representerer en kunnskap, og at denne kunnskapen er i utvikling vant straks gjenklang, og oppleves som relevant for mitt eget arbeid.

En annen amerikansk arkitekturhistoriker som har bidratt til å utvide arkitekturhistorien, er Sarah Williams Goldhagen. Hennes arbeid med modernismen fikk også stor betydning i en tidlig fase av arbeidet mitt. I boken *Anxious modernisms* oppfordrer Goldhagen til en nyfortolkning av modernismen, både slik den ble utviklet før andre verdenskrig og i årene etter 1945. Her skriver hun at «architectural culture must grapple with the society of its time»⁹⁹ og kaller arkitekturen en «coping mechanism for men and women living in an age of change and invention».¹⁰⁰ Forestillingen om at arkitekturen må *grapple with society* og at den fungerer som en *coping mechanism* er relevant i forbindelse med mitt materiale og mine forskningsspørsmål, og var særlig viktig for meg i begynnelsen av forskningsprosessen. Slik kom Goldhagens begreper og idéer til å fungere som en fortolkningsramme eller som en forståelseshorisont idet jeg begynte å utforske forholdet mellom arkitektur og politikk. I idéen om arkitektur som *coping mechanism* og som en måte å *grapple with society* på mener jeg å finne en forståelse av arkitektur som et redskap som bokstavelig talt kan brukes til å forme og ordne verden.

Artikkelen «Somethink to talk about. Modernism, Discourse, Style»¹⁰¹ representerte en veritabel øyeåpner for meg, og utvidet på et tidspunkt mitt syn på modernismen radikalt. Her argumenterer Goldhagen for at modernismen bør forstås som en diskurs, det vil si som en serie av diskusjoner omkring et sett av spørsmål:

---

⁹⁷ Ibid, 3.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Goldhagen m.fl., *Anxious Modernisms: experimentation in postwar architectural culture*, 13.

¹⁰⁰ Ibid, 302.

¹⁰¹ Goldhagen, "Something to Talk About. Modernism, Discourse, Style."

Modernism in architecture was and is an ongoing conversation, a discussion about how, in living with the cultural, political, social, and economic conditions of modernity, a newly conceptualized built environment might enhance self-awareness, might improve social life, might contribute to a more humanized present, and might help people to envision their future in a better world.¹⁰²

For å illustrere hva hun mener med modernismen som diskurs bruker Goldhagen et enkelt og presist bilde; nemlig en konferanse. På en konferanse gjør forskjellige fagfolk rede for sine synspunkter om ett eller flere oppgitte temaer, og i følge Goldhagen var det enkelte grunnleggende spørsmål som formet diskursen om modernismen: «What was the proper role of technology, or of scientific discovery in modern life? Do architecture and urban design have the potential to concrete social change? In what manner might or should architecture embrace or advance a political agenda?»¹⁰³ Med slike spørsmål som utgangspunkt, ble det diskutert, alternativer ble lansert og forslag forkastet eller applaudert. Felles for alle bidragene i diskursen og det som holdt diskursen sammen, var ifølge Goldhagen en grunnleggende overbevisning om at det å forme det fysiske miljøet var en meningsfylt sosial og politisk handling. Forstått på den måten består modernismen av en hel rekke forskjellige uttrykk og frembringelser; tekster, bygninger, diskusjoner, utstillinger, planer og ideer. Alt kan betraktes som en del av modernismen. Det er ikke vanskelig å forestille seg gruppen av sosialistiske arkitekter som deltakere i en slik konferanse. Dette bildet har jeg hatt i bakhodet når jeg har undersøkt hvordan arkitektene agerte og argumenterte fra sitt ståsted innenfor forskjellige politiske og faglige organisasjoner.

I forståelse av modernismen som en diskurs ligger det en mulighet til å behandle arkitektur som samfunnsbygging og dermed som en politisk handling. Dette representerer en mer mangefasettert forståelse av modernismen, hvor stil eller formspråk bare er ett aspekt. Det åpner også å ta for seg hele spekteret av arkitektoniske frembringelser, hvorav tekster ikke står tilbake for bygninger i betydning.

Det samme ønsket om å utvide forståelsen av modernismen finner jeg hos Helena Mattsson og Sven-Olov Wallenstein, som er to andre teoretikere hvis tekster jeg har hatt stor nytte av å lese. I boka *1930 – 1931: Den svenska modernismen vid vägskälet*¹⁰⁴ skriver de for eksempel at det er nødvendig å *pluralisere* modernismen. Og videre at arkitekturen er «ett sammansatt

---

¹⁰² Ibid, 163.

¹⁰³ Ibid, 161.

¹⁰⁴ Mattsson og Wallenstein, *1930 – 1931: Den svenska modernismen vid vägskälet*, 15.

fenomen, en mangfold av samverkende disipliner, teknikker och strategier». ¹⁰⁵ Avhandlingen min springer ut av et lignende ønske om å utvide forståelsen av modernismen i den norske arkitekturhistorien – i den betydning at jeg ønsker å bidra til en rikere og mer nyansert forståelse av modernismens politiske og sosialpolitiske aspekter.

Sosialdemokratiets arkitektur?

Et forsøk på å bestemme det særskilt politiske ved modernismen, har vært å knytte modernismens politiske innhold til sosialdemokratiet. Spørsmålet blir da hvorvidt funksjonalismen kan forstås som sosialismens eller sosialdemokratiets stil. Midt på 1990-tallet fant det sted en debatt i *Nytt Norsk Tidsskrift* om sammenhengen mellom funksjonalismen og sosialdemokratiet. Meningsutvekslingen foregikk mellom sosiolog og idéhistorikeren Rune Slagstad, kunsthistorikeren Ingeborg Glambek og samfunnsgeografen Sture Kvarv. Det var Slagstad som satte diskusjonen i gang med artikkelen «Den annen front – i går og i dag». Her argumenterte han for at arkitekter som Frode Rinnan og Erik Rolfsen bidro til å politisere funksjonalismen, og til å overføre den sakligheten som kjennetegnet funksjonalismen til samfunnsstrukturen. De samme synsmåtene, med andre ord, som han formulerte i *De nasjonale strateger*, som utkom få år senere. Arkitektene tok del i et positivistisk prosjekt som gikk ut på å overføre naturvitenskapelig funderte styringsteknikker til samfunnsutviklingen, argumenterer Slagstad i artikkelen, og slik ble funksjonalismen og sosialdemokratiet bærere av en ny saklighetskultur som skulle frembringe et nytt samfunn og et nytt menneske: «Gjennom funksjonalismen ble den nye saklighet sementert i samfunnsstrukturen.» ¹⁰⁶ Funksjonalisme, positivisme, vitenskapstro og styringsambisjoner smeltet sammen i mellomkrigstiden, og smeltedigelen var Mot Dag. Her fløt den «teknokratiske funksjonalisme» sammen med en «mekanistisk fortolket marxisme». Sammen med sosialøkonomene og medisinerne dannet de radikale arkitektene «det nye sosialdemokratiske samfunnets avantgarde.» ¹⁰⁷

Slagstad holdt seg på et rent idémessig plan i sin tolknings av funksjonalismen og sosialdemokratiet. Dette grep kunsthistorikeren Ingeborg Glambek fatt i. I en artikkel med tittelen «Arkitektur og ideologi», hevder hun at det var en genuin indignasjon over sosial urettferdighet og et ønske om å planlegge et bedre samfunn som var utgangspunktet for sosialdemokratiets fremskrittsoptimisme. ¹⁰⁸ For de sosialistiske arkitektene «var arkitektur først og fremst et *praktisk redskap* til å løse sosiale problemer», skriver Glambek.

¹⁰⁵ Ibid, 15.

¹⁰⁶ Slagstad, "Den annen front - i går og i dag," 16.

¹⁰⁷ Ibid, 17.

¹⁰⁸ Glambek, «Arkitektur og ideologi», 222.

«Og de tok dette redskapet i bruk for å skape et samfunn i samsvar med sine politiske idealer.»¹⁰⁹

Videre argumenterte Glambek for at det er vanskelig å knytte stilutviklingen i arkitekturen til spesifikke politiske holdninger. De fleste arkitekter hadde ikke noe ønske om å bruke arkitektur som et redskap for å realisere politiske målsetninger, selv om de omfavnet funksjonalismen, skriver hun. Hun påpeker at arkitekter som Le Corbusier, Mies van der Rohe og Walter Gropius skapte modernistisk arkitektur både i det kapitalistiske USA og i det sosialistiske Sovjetunionen. De brukte politikken som et redskap for å skape en modernistisk arkitektur, ikke omvendt, hevder Glambek. Samtidig innrømmer hun også at den «generelle tro på ekspertise og planlegging var midlertid ikke venstresiden alene om. Teknokratiske holdninger, krav til rasjonalitet, målbarhet og økonomi skulle være avgjørende ved alle avgjørelser og på alle områder, var – og er – utbredt over hele det politiske spekter.»¹¹⁰ Glambeks konklusjon var at modernismen i arkitekturen ble assosiert med modernitet og fremskritt, og at dette vant gjenklang i alle politiske leire og alle samfunnslag.

Samfunnsgeografen Sture Kvarv, derimot, hadde ingen betenkeligheter med å koble funksjonalismen som arkitektur til sosialdemokratiet. Under overskriften «Funksjonalismen og sosialdemokratiet» gjorde Kvarv rede for det han mente var en syntese mellom velferd, vitenskap og estetikk, og var svært eksplisitt i sin forståelse av funksjonalismen som sosialdemokratiets formspråk:

(...) funksjonalister og arbeiderpartipolitikere delte en estetisk nøkternhet og en grunnleggende skepsis til småhusestetikk.
 (...) Boligblokken var symbolet på motstanden mot borgerskapets ornamentikk og klassisismeidealene. Der borgerskapets smak og sosiale ambisjoner tidligere kom klart til uttrykk i arkitekturen, framstod funksjonalismen som «alles arkitektur», den nye demokratiske saklighetens arkitektur. Blokk-estetikkens symbolisering av likhet i deknningen av behovet for å bo, appellerte til Arbeiderpartiets egalitære verdier.¹¹¹

Kvarv mener det er tvilsomt om «arbeiderbevegelsen noensinne betraktet arkitektur som kunst.» For funksjonalistene «handlet arkitektur først og fremst om boliger»¹¹², fortsetter Kvarv, og argumenterer for at det derfor var naturlig at funksjonalistiske arkitekter fant seg til rette i arbeiderbevegelsen: «Funksjonalistenes forslag både til byplanløsninger, organisering av

¹⁰⁹ Ibid, 230.

¹¹⁰ Ibid, 231.

¹¹¹ Kvarv, «Funksjonalismen og sosialdemokratiet», 346.

¹¹² Ibid, 345.

boligbyggingen og utbyggingsform på 1930-tallet, ble Arbeiderpartiets linje i boligpolitikk og byplanlegging etter krigen.»¹¹³ Sture Kvarv påpeker at funksjonalistene var ute i «mange ærender samtidig», og at det er viktig å være oppmerksom på «det sammensatte, flerdimensjonale og tvetydige i funksjonalismen»¹¹⁴. Dette stiller jeg meg helt bak. Jeg er derimot skeptisk til Kvarvs forestilling om at arbeiderbevegelsen omfavnet den modernistiske estetikken, og at nøkterne blokker fikk symbolisere politiske idealer. Her mener jeg han legger for stor vekt på arkitektur forstått som stil, og at han dermed mister nettopp det sammensatte av syne.

Et mer flerdimensjonalt bilde av forholdet mellom modernismen og politikken har jeg derimot funnet i den svenske arkitekturforskningen. For eksempel hos den finske kunsthistorikeren Riitta Nikula, som påpeker noe viktig når det gjelder forskjellen mellom den estetiske og den sosiale og politiske siden ved modernismen. Hun hevder at det fantes to hovednivåer i den funksjonalistiske læren: «1. En formell-estetisk nivå, vars teser inriktas på arkitekturens strukturer och former, och 2. En pragmatisk nivå, vars teser inriktar sig på det praktiska organiserandet av mänsklighetens levnadsförhållanden.»¹¹⁵ I den norske arkitekturhistorien har det første nivået fått adskillig oppmerksomhet. Men det er ikke her hovedpersonene i denne avhandlingen hører hjemme. Deres innfallsvinkel til arkitekturen var nettopp spørsmålene om organiseringen av folks leve- og boforhold, og det er til dette andre nivået jeg skal legge undersøkelsene mine i det følgende.

Arkitekturhistorikeren Eva Rudberg har forsket på den sosiale boligbyggingen i Sverige i flere tiår og har levert viktige bidrag til en utvidet forståelse av modernismen. Eva Rudberg har blant annet skrevet biografier om to av tidens toneangivende svenske arkitekter, Uno Åhrén og Sven Markelius, og hun har skrevet en bok om Stockholmsutstillingen i 1930.¹¹⁶

I tallrike bøker og forskningsbidrag belyser hun hvordan boliger for de brede lag av befolkningen, eller arbeiderklassen, rykket opp til å bli en viktig arkitektonisk problemstilling i mellomkrigstidens Sverige. Det interessante for meg er at hun eksplisitt setter dette i sammenheng med den konkrete politiske utviklingen i Sverige. Blant annet legger hun stor vekt på at sosialdemokratene kom til makten i 1932, og viser at dette fikk stor betydning for utviklingen på arkitekturfeltet.

Stockholmsutstillingen, som fant sted samme år som de sosialistiske arkitektene ble uteksaminert fra NTH, ble skjellsettende fordi den

¹¹³ Ibid, 349.

¹¹⁴ Ibid, 344.

¹¹⁵ Nikula, «Funktionalismen och stadsplaneringen i Finland – från stil till praktisk lära», 78.

¹¹⁶ Se Rudberg, Eva. *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*. Stockholm: Stockholmia förlag, 1999, Rudberg, Eva. *Uno Åhrén: en föregångman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering*. Stockholm: Byggnadsrådet, 1981 og Rudberg, Eva. *Sven Markelius, arkitekt*. Stockholm: Arkitektur förlag, 1989.

introduserte den nye arkitekturstilen til et bredt publikum, og den gjelder som det endelige gjennombruddet for funksjonalismen i Skandinavia. Den står som en milepæl også i den norske arkitekturhistorie. I boken om Stockholmsutstillingen legger Eva Rudberg vel så mye vekt på at funksjonalismen her like mye manifesterte seg som et sosialt program som et estetisk: Stockholmsutstillingen representerte et gjennombrudd ikke bare for modernismen, men for funksjonstankegangen i boligplanleggingen, skriver Eva Rudberg, og i forbindelse med utstillingen ble det for første gang gjort «ett omfattende och systematisk utredningsarbeite om bostadens funktioner, utformning och ekonomi.»¹¹⁷

I kjølvannet av utstillingen ble boken *acceptera* utgitt i 1931, og den er blitt stående i historien som den svenske funksjonalismens programskrift. *acceptera* formidlet også et sterkt politisk budskap. Bak utgivelsen sto blant andre arkitektene Sven Wallander, Sven Markelius og Uno Åhrén, alle sentrale skikkelser i utviklingen av modernismen i Sverige, og sentrale i oppbyggingen av den sosialdemokratiske velferdsstaten, *folkhemmet*.

I Sverige har arkitekturen, i motsetning til i Norge, fått en viktig plass i den politiske historien. «I Sverige kom man att starkt betona den funktionella, rationella och tekniska sidan av modernismen»,¹¹⁸ påpeker Rudberg i sin bok om Stockholmsutstillingen i 1930. I sine forskningsbidrag beskriver hun et aktivt arkitektmiljø som også agerte politisk, ikke bare i arbeidet med Stockholmsutstillingen og programskriftet *acceptera*, men også gjennom å engasjere seg i organisasjoner som boligkooperasjonen, gjennom forskning og undersøkelser, og i form av konkrete boligprosjekter. I Sverige kom det arkitektfaglige og politiske engasjementet konkret til uttrykk, som en del av byggingen av *folkhemmet*.¹¹⁹ I Sverige fantes med andre ord et sterkt arkitektfaglig miljø på dette «andre nivået», som Riitta Nikula karakteriserte det som, der oppmerksomheten var rettet mot organiseringen av *mänsklighetens levnadsförhållanden*. Dette politisk-faglige miljøet besto for øvrig ikke bare av arkitekter, men også av politisk aktive intellektuelle som sosialøkonomen Gunnar Myrdal og forfatteren og politikeren Alva Myrdal.

Det svenske faglig-politiske miljøet formidlet en holdning til arkitekturen som kom til å få stor betydning for de sosialistiske arkitektene i Norge, og som jeg vil komme tilbake til, hente de norske arkitektene inspirasjon fra sine svenske kollegaer. Det interessante er at dette miljøet blomstret opp etter at sosialdemokratene vant regjeringmakten i 1932. Denne regjeringdannelsen representerte like mye et veiskille i Sverige som i Norge, men i den norske

¹¹⁷ Rudberg, ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen», 207.

¹¹⁸ Rudberg, *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*, 32.

¹¹⁹ Historikeren Yvonne Hirdman gjør et stort poeng ut av at den sosialdemokratiske staten ble lignet med et hjem, og hun tillegger arkitekturen en viktig funksjon i samfunnsbyggingen. Se Hirdman, Yvonne. *Att lägga livet till rätta*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 1989.

arkitekturhistorien er den ikke blitt tatt med i betraktning på samme måte som i den svenske. I artikkelen «Har funksjonalismen blitt en svensk tradition och identitet», setter Eva Rudberg ord på dynamikken mellom arkitekturen og politikken på en svært presis måte. For å få innsikt i forholdet mellom arkitektur og politikk skriver hun at man må lete etter «de frågor i det svenska samhällsbyggandet på vilka funksjonalismen var ett svar».¹²⁰ Det jeg har funnet i den svenske litteraturen er en måte å undersøke hvordan arkitekturen var uløselig knyttet til sosialdemokratenes politiske prosjekt på, en måte som ikke handler om arkitekturinterne eller idébaserte forestillinger om sosiale aspekter ved modernismen, men som tar utgangspunkt i den helt konkrete politiske utviklingen. Min ambisjon er å gjøre noe av det samme – undersøke hvilke samfunnsspørsmål det var som ble stilt og hvor arkitekturen og modernismen ble en del av svaret.

Forskningsdesign

Som jeg allerede har gjort rede for i kapitlet om problemfeltet, har jeg valgt å ta for meg perioden 1935 til 1940. Dette har implikasjoner både når det gjelder den teoretiske tilnærmingen og valg av forskningsdesign. Som nevnt har de historiefaglige begrepene historisering og kontingens hatt stor betydning for min forskningsprosess. Jan Eivind Myhre setter ord på et annet viktig aspekt ved disse grunnleggende begrepene når han under henvisning til den amerikanske psykologen og adferdsøkonomen Daniel Kahneman skriver at historikere har ”en tendens til å vurdere hendelsesforløp etter deres høydepunkt eller avslutning, og neglisjerer store deler av forløpet.”¹²¹ Det er enklest å få øye på det iøynefallende og det dramatiske, også for den som skal skrive historie.¹²² For arkitektgruppens vedkommende er det lett å betrakte tiden i Mot Dag og arbeidet med tidsskriftet *Plan* som ett høydepunkt, og tiden etter andre verdenskrig, når arkitektene hadde etablert seg i viktige stillinger (og når det faktisk ble realisert konkret arkitektur) som et annet. Det er da også disse ”glansperiodene” som er best beskrevet i (arkitektur)historien. Jeg valgte å arbeide med det som ligger imellom, og som ved første øyekast kan fortone seg som en ren transportetappe mellom to høydepunkter. Og jeg har, som jeg gjorde rede for i kapitlet om problemfeltet, forsøkt å «flytte» arkitektene ut av arkitekturhistoriefeltet og inn i den politiske historien.

¹²⁰ Rudberg, «Har funksjonalismen blitt en svensk tradition och identitet?», 108.

¹²¹ Myhre, *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*, 37.

¹²² *Ibid*, 46.

Avhandlingens tematiske oppbygging

Avhandlingen består av tre hoveddeler. I del 1 gjør jeg rede for avhandlingens tema og tilnærming.

Del 2 er avhandlingens hoveddel eller analysedel. Denne er delt i tre hovedkapitler. I det første kapitlet følger jeg de sosialistiske arkitektene inn i arbeiderbevegelsen og viser hvilke organisasjoner de engasjerte seg i. Deretter følger et kapittel hvor jeg gjør rede for hvordan arkitektene bidro til å utforme en ny boligpolitikk for Arbeiderpartiet, og hvordan denne føyde seg inn i partiets politikk for øvrig. Krisepolitikken blir et viktig tema her. I dette kapitlet står politikktutforming i fokus, og min intensjon er å undersøke hvordan de sosialistiske arkitektene bidro *med sin fagkunnskap* i arbeidet med å utmeisle en ny og offensiv politikk for Arbeiderpartiet etter regjeringdannelsen i 1935. I det tredje kapitlet handler det om mer tradisjonelle arkitektfaglige spørsmål. I sentrum for analysen min står boligproblematikken. Målet er å undersøke hvilke teorier omkring boligarkitektur, boligbruk og byplanlegging arkitektene utviklet og formidlet i sine tekster. I dette kapitlet gjør jeg også kort rede for den faktiske boligbyggingen som foregikk i Oslo på 1930-tallet, og jeg kaster et blikk bakover i historien. Hensikten er å spenne opp det boligpolitiske og boligarkitektoniske bakteppet som utgjorde referanserammen og konteksten for de sosialistiske arkitektenes synspunkter og virksomhet.

Del 3 er avhandlingens avsluttende del, hvor jeg vender tilbake til problemstillingene og foretar noen oppsummerende refleksjoner. I denne delen vil jeg også løfte blikket og foreta noen refleksjoner omkring forholdet mellom arkitektur og politikk slik det utviklet seg på den internasjonale arenaen i mellomkrigstiden.

Eksplorativt og kildeorientert forskningsdesign

Idet jeg bestemte meg for å følge de sosialistiske arkitektene gjennom de fem hittil lite beskrevne årene mellom 1935 og 1940, var det med andre ord en utforskende studie jeg la ut på. Det innebar at forskningsprosessen har vært preget av at jeg har opparbeidet meg innsikt i takt med gjennomføringen. Det har også hatt konsekvenser for valg av forskningsmateriale; eller snarere for hva slags forskningsmateriale som har vært tilgjengelig. Forskningsmaterialet mitt består utelukkende av tekster, og ingen realiserte byggeprosjekter – på tross av at det er arkitekter og arkitektur det handler om. For en historiker er det en selvfølge å arbeide med tekster. For en arkitekturhistoriker, derimot, er det gjerne bygninger og tegninger man forholder seg mest til.

Mangelen på konkrete byggverk kommer først og fremst av at jeg undersøker hvordan arkitektene opptrådte på det politiske feltet, og ikke som

utøvende arkitekter, men også av at disse spesifikke arkitektene i denne perioden i liten grad drev med tradisjonell arkitektvirksomhet. Sosialistiske arkitekters forening var ikke noe arkitektkontor, og i sentrum for arbeidet i forening sto de organisatoriske, økonomiske og politiske sidene av faget. Det betyr vel å merke ikke at arkitektene *ikke* var opptatt av hvordan byggeoppgavene skulle løses fysisk. Tvert imot fremgår det av kildene at de hadde en sterk bevissthet omkring alle aspekter av faget – og at de evnet å se sammenhengen mellom dem.

I årene mellom 1935 og 1940 produserte de sosialistiske arkitektene store mengder tekst, i form av avis- og tidsskriftartikler, populærvitenskapelige foredrag og utredninger, og disse tekstene utgjør kjernen i kildematerialet mitt, og selve omdreiningspunktet for forskningsprosessen. Dette er et stort kildemateriale, og det omfatter blant annet to publikasjoner med titlene *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge*, tretti artikler i tidsskriftet *Bygningsarbeideren*, en artikkelsamling med tittelen *Vi snakker om hus* og et stort antall avis- og tidsskriftartikler.

I tillegg til arkitektenes egne tekster har jeg arbeidet med et omfattende tekstmateriale som består av bøker, hefter, avis- og tidsskriftsartikler, programmer og referater. En annen kildetype som har hatt en viktig funksjon i forskningsprosessen, er de tallrike programmene, protokollene, brosjyrene, pamflettene, referatene, beretningene og de andre trykksakene som Arbeiderpartiet produserte. Særlig har landsmøteprotokoller, arbeidsprogrammer og valgkampmateriale vært viktige for å danne meg et bilde av hvordan arkitektene arbeidet og hva de bidro med i partiorganisasjonen. Dette materialet har gjort det mulig å plassere arkitektene og arbeidet deres i partiet og arbeiderbevegelsen forøvrig. Det samme gjelder *Arbeiderbladet* og andre aviser i arbeiderpressen. Jeg har også brukt arkivmateriale fra Mot Dag og Teknisk Forening av DNA samt arkitekt Carsten Boysens privatarkiv. Alle disse tekstene, som er så forskjellige i sjanger og format, har fungert som bitene i et puslespill. Én etter én har de føyd seg sammen og gitt meg et bilde av hvilke saker og problemstillinger arkitektene var opptatt av, hva de gikk inn for og hva de avviste, hvilke problemer de identifiserte og hvilke løsningsforslag de kom med, hvordan de ordla seg og hva de la vekt på, altså hvordan de agerte og argumenterte faglig og politisk. Og ikke minst har tekstene gjort det mulig å sette arkitektenes bidrag inn i en samfunnsmessig og politisk kontekst – å historisere dem. Kildene har vært omdreiningspunktet for prosjektet mitt, og det er arbeidet med kildene som har drevet forskningsprosessen fremover.

Tradisjonelt arkivarbeid har jeg derimot beskjeftiget meg forholdsvis lite med, og det skyldes rett og slett at det er bevart svært lite materiale fra epoken. Det aller meste av arbeiderbevegelsens ikke-publiserte

arkivmateriale gikk tapt under andre verdenskrig. Det gjelder blant annet Arbeiderpartiets arkiv, slik at alle dokumenter fra for eksempel Arbeiderpartiets komitéer og arbeidsgrupper har gått tapt. Bygningsarbeiderforbundet har heller ikke etterlatt seg noe arkivmateriale fra denne perioden, men her skyldes det at forbundet selv ikke har tatt var på sitt eget historiske materiale. Det finnes bevart noe materiale fra Mot Dag og Teknisk Forening, og dette har jeg gått grundig igjennom. Av arkitektene er det bare Carsten Boysen som har etterlatt seg et eget arkiv, og her har jeg tatt for meg det aktuelle tidsrommet.

Jeg har med andre ord valgt et eksplorativt forskningsdesign. Det vil si at målet med forskningen har vært å kartlegge og utforske et område som det ikke tidligere er blitt drevet systematisk forskning på. Det betyr også at forskningsprosessen har måttet være fleksibel. Fordi jeg beveger meg ut i lite utforsket terreng, har jeg måttet være forberedt på at arbeidet tar nye vendinger ettersom jeg har avdekket nye forhold og vunnet ny innsikt. Det er altså letingen, materialet, kildene og funnene underveis som har styrt forskningsprosessen, og det er slik jeg har opparbeidet meg ny forståelse og innsikt. Forskningsprosessen har vært preget av overraskelser, og den har flere ganger tatt nye vendinger.

Store deler av arbeidsprosessen hatt karakter av en nitid leting etter kilder fra perioden etter 1935. Å utvide kildetilfanget og finne andre kilder enn de som hittil har blitt brukt i forskningen og å lete opp «nye» kilder har derfor i seg selv vært en viktige del av forskningsprosessen, og kildene jeg har funnet representerer også forskningsfunn i seg selv.

Dette har vært tid- og arbeidskrevende. Kildene har ikke ligget «oppe i dagen». Forskningsarbeidet har i lange perioder fortonet seg som et detektivarbeid – eller som en form for skattejakt. I håp om å finne spor etter arkitektene har jeg brukt mye tid på å gå systematisk igjennom *Arbeiderbladet*, tidsskrifter som *Det 20de århundre* og *Bygningsarbeideren*, arbeiderkvinnenes tidsskrift og leieboerforeningens medlemsblad samt Arbeiderpartiets programmer, referater og brosjyrer. Her har den innsikten jeg etterhvert har opparbeidet meg om epoken og miljøet, vært helt avgjørende. De fleste av tekstene jeg har funnet er ikke digitalisert og dermed ikke søkbare. Når jeg har funnet dem skyldes det den kunnskapen jeg har opparbeidet meg om perioden og temaet, kombinert med tålmodig leting – og noen ganger en porsjon flaks.¹²³ Jeg erfarte for eksempel raskt at større møter og arrangementer gjerne ble både annonsert og referert i *Arbeiderbladet*. På den måten har *datoer* som har dukket opp i kildene ofte vært til stor nytte i og med at de har ført meg direkte til en eller flere avisartikler. Et eksempel på en kilde som jeg oppdaget underveis, er *Bygningsarbeideren*, medlemsbladet til

¹²³ Og ikke minst de dyktige og engasjerte arkivarene og bibliotekarene ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Norsk Bygningsarbeiderforbund. Bladet skulle raskt vise seg å bli en av de aller mest relevante, interessante og talende kildene, og noen av artiklene som de sosialistiske arkitektene skrev her, har blitt nøkkelttekster i avhandlingen.

Flere ganger har én kilde ført meg videre til den neste; én tekst eller informasjon om én hendelse har ofte ledet meg til neste, og informasjonsbiter som isolert sett ikke har sagt stort, har flere ganger føyd seg sammen til en meningsfull helhet.¹²⁴ Å arbeide med et kildemateriale som er fullt av hull krever innsikt i tiden og miljøet, og det krever en viss fantasi for å finne kilder – og en porsjon dristighet for å våge å trekke slutninger. Like fullt mener jeg at jeg har funnet en fremgangsmåte som har vist seg å være egnet til å gi meg svar på forskningsspørsmålene mine. Kildene taler ikke før de er tilsnakket, skriver historikeren Jan Eivind Myhre, «man må stille spørsmål til dem».¹²⁵ Forskningsmaterialet mitt består av forskjellige typer tekster, fra tidsskrift- og avisartikler til partiprogrammer og håndskrevne notater, og jeg stiller forskjellige spørsmål og leser forskjellige typer informasjon ut av dem. I historievitenskapen heter det at en kilde er verdifull så lenge den kan svare på noe av det som historikeren spør om. Jeg har henvendt meg til kildene med en de forskningsspørsmålene som er beskrevet foran, og de har vist seg å tale tilbake. I så måte er det et svært verdifullt kildemateriale jeg har funnet – selv om det er fragmentert og selv om prosessen med å finne materialet like mye har vært preget av tålmodighet, innsikt og intuisjon som av systematikk. I det aktive arbeidet med kildene ligger også historiefagets konstruktive element – og en viktig del av mitt bidrag til en alternativ måte å skrive arkitekturhistorie på.

Historikeren John Tosh kaller denne tilnæringsmåten en «source-oriented approach».¹²⁶ I dette ligger ikke bare at jeg har nærmet meg stoffet «nedenfra», fra kildene og ikke «ovenfra» fra én overordnet teori, men også at jeg har søkt å la kildene «tale for seg», at jeg har forsøkt å lese dem mest mulig fordomsfritt og at jeg i størst mulig grad forsøker å tolke tekstene ut ifra den konteksten de oppsto og fungerte i.¹²⁷ Like viktig som budskapet i tekstene, er nemlig spørsmålet om hvilken sammenheng tekstene ble til i, og

¹²⁴ I løpet av 2017 ble *Arbeiderbladet* digitalisert og gjort søkbart og allment tilgjengelig på internett. Hvis det hadde skjedd tidligere, hadde jeg blitt spart for mye arbeid – men også snytt meg for mye av spenningen og gleden ved skattejakt på mikrofilm og gulnet papir. Kanskje hadde jeg også gått glipp av mye verdifull innsikt i konteksten rundt arkitektenes virke dersom jeg ikke hadde måttet tilbringe flerfoldige dagsverk foran mikrofilmapparatet. Digitaliseringen av *Arbeiderbladet* betydde likevel at jeg i avhandlingens sluttfase fikk utvidet kildematerialet med flere viktige tekster.

¹²⁵ Jan Eivind Myhre. *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. (Oslo: Pax Forlag, 2014), 50.

¹²⁶ John Tosh. *The pursuit of history: aims, methods and new directions in the study of modern history*. (Harlow: Pearson Education, 2010), 120.

¹²⁷ Idet arbeidet med avhandlingen nærmet seg slutten, på senhøsten 2020, blusset debatten omkring Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten* opp igjen. Denne gangen dreide debatten seg omkring kilder, kildebruk og tolkning av kilder. Debatten ble dratt i gang etter at tre historikere hadde utgitt en «motbok» der de kritiserte gikk Michelets kildebruk. For meg ble denne debatten en påminnelse om at det fortsatt er arbeidet med kildene som er det essensielle i historiefaget. Det styrket min oppfatning om at også arkitekturhistorikere er historikere, og at det å arbeide tett på kildene og bruke historiefaglige metoder i møte med kildene også er et viktig aspekt ved det å skrive arkitekturhistorie.

hvordan de ble brukt. Som historiker leser jeg tekstene annerledes enn de ble lest i sin samtid. Boken *Vi snakker om hus*, for eksempel, kan leses som en artikkelsamling. Men tekstene får et ekstra lag av betydning når vi vet at utgangspunktet for artikkelsamlingen var en serie radioforedrag som arkitektene holdt i NRK. Når jeg har arbeidet med disse tekstene, er jeg ikke bare interessert i innholdet og budskapet. Vel så viktig er det for meg å reflektere omkring det faktum at arkitektene holdt foredrag i rikskringkastingen, og at foredragene senere ble redigert og utgitt i bokform. Det sier noe om hvordan arkitektene arbeidet, og det sier noe om hva slags former for kunnskapsformning som ble tatt i bruk, og hva slags arenaer for kunnskapsformidling som fantes.

I tillegg har jeg forsøkt å reflektere over så mange sider eller nivåer ved tekstene som mulig. Når det gjelder å arbeide med de historiske tekstene, har boka *Tekst og historie. Å lese tekster historisk* gitt meg verdifull innsikt.¹²⁸ I denne boka skriver et knippe forfatter med forskjellig fagbakgrunn om det å lese nært, grundig og nøyaktig, og med en bevissthet om at tekstene ble til i et historisk *før* og leses i et historisk *nå*.¹²⁹

Forfatterne synes å være enige om at det å skrive tekster er en form for handling, og at det å lese tekstene historisk innebærer å ta høyde for bevegeligheten og dynamikken i situasjonene som tekstene ble til i. Å lese historisk betyr å forsøke å avdekke denne dynamikken og å undersøke «tekstenes karakter av å være begivenheter, innskrevet i alltid løpende historiske prosesser, i komplekse serier av forutsetninger og konsekvenser.»¹³⁰

Videre er forfatterne opptatt av at det ligger et lag av mening også i tekstenes materialitet, og at de må undersøkes som *artefakter*. Her befinner man seg i grenselandet mellom tekst og kontekst, mellom tekstens innside og dens utside. Det er i dette grenselandet jeg befinner meg når jeg reflekterer over spørsmål som hvor, av hvem, i hvilke formater osv. arkitektenes tekster ble publisert og distribuert. Tekstene gir meg mye informasjon om hva arkitektene gjorde, for eksempel om organisasjoner de var tilknyttet, møter og konferanser de deltok på, foredrag de holdt, artikler de skrev og så videre. Tekstene inneholder naturlig nok også helt avgjørende informasjon om hvilke synspunkter, holdninger, idéer, teorier etc. som arkitektene forfektet.

Men ikke minst står tekstene i en kontekst, og jeg reflekterer over hvor og i hvilken form de ble publisert og distribuert. Som jeg skal vise i avhandlingens hoveddel, bidro arkitektene til å utvikle partiets programmer, forfatte avis- og tidsskriftartikler i arbeiderbevegelsens organer og holde

¹²⁸ Kristin Asdal, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard et.al. *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. (Oslo Universitetsforlaget, 2008).

¹²⁹ Ibid, 73.

¹³⁰ Ibid, 17.

foredrag blant annet i forbindelse med valgkamp. Det betyr at jeg må reflektere over for eksempel hva det innebar at ett av Teknisk Forenings småskrifter både ble brukt i Arbeiderpartiets programarbeid og som pensum for ett av de mange korrespondansekursene til Arbeidernes Opplysningsforbund. En avisartikkel i *Arbeiderbladet*, for eksempel, kan både gi meg verdifull informasjon om arkitektenes aktiviteter, for eksempel at de holdt foredrag på et valgmøte, og samtidig gi meg en pekepinn om hvilken betydning arbeidet deres ble tillagt og hvilken rolle de spilte i forskjellige sammenhenger. Ikke minst sier mange av tekstene noe om datidens samfunnsdebatt og om hva slags politisk og faglig kultur arkitektene var en del av. Tekstene jeg arbeider med gir meg med andre ord ikke bare informasjon om hva som hendte, hva arkitektene gjorde og hva de mente; de representerer også hendelser og handlinger i seg selv.

Å arbeide tett på tekstlige kilder på denne måten er tradisjonelt historikerarbeid. Det handler om å forsøke å avdekke det forfatterne av boka *Å gripe fortida* kaller historisk mening:

I en slik bruk av omgrepet «mening» ligg det ein påstand om at folk som skriv noko, også ønskjer å gjere noko med teksten, utover det sjølve teksten, altså orda, måtte gjere – og ei vektlegging av at mening alltid er mening for konkrete historiske aktørar.¹³¹

For å komme på sporet av den historiske meningen må man ha et blikk for den historiske konteksten som tekstene ble til i. Jeg forstår dette som et aspekt ved det å historisere. Mange av de tekstene jeg arbeider med, handler ikke om arkitektur i snever forstand. Heller enn refleksjoner omkring form og estetikk, handler tekstene om økonomiske og organisatoriske forhold ved boligbyggingen. Men i vid forstand handler de alltid om produksjonen av de fysiske omgivelsene. Som jeg skal argumentere for i avhandlingenes hoveddel, fremgår det tydelig av disse tekstene at forfatterne selv betraktet dette som viktig fagkunnskap, og at de mente at det å ta inn over seg alle aspekter av omgivelsesproduksjonen var en del av arkitektrollen. For meg blir det det viktig å fastholde at i det i akkurat denne historiske situasjonen var akkurat disse arkitektene som bidro med akkurat denne kunnskapen, og at de hadde en klar agenda når de utviklet og formidlet denne kunnskapen. Tekstene ble til ut ifra et ønske om å bidra til å forme samfunnet. Og, ikke minst, tekstene og kunnskapen ble tatt i bruk. I den historiske situasjonen hadde de et formål og ble oppfattet som nyttige og relevante.

---

¹³¹ Andresen m.fl., *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*, 113.

KAPITTEL 4. FORSKNINGSFELTET

I ouverturen skisserte jeg det jeg kaller en standardfortelling om de sosialistiske arkitektene. Det er en historie som gjerne fortelles i et stort sveip – som en historie om arbeiderbevegelsen og dens hoffarkitekter. Sitatet nedenfor, som er hentet fra Rune Slagstads monumentale verk om *De nasjonale strateger* er et godt eksempel på hvordan det kan gjøres:

Den gruppe av arkitekter som under Gerhardsens regime i særlig grad skulle komme til å gi form til Norge, var ikke de poetiske funksjonalister. Blant de toneangivende var Frode Rinnan og Erik Rolfsen, som begge kom fra Mot Dag, og på 30-tallet samlet seg rundt tidsskriftet PLAN. Sin første faglig-politiske markering hadde denne gruppen foretatt ved studentopprøret ved NTH i 1930. De ønsket seg en arkitekturutdanning som rykket faget løs fra kunsten og plasserte det i den moderne ingeniørvitenskap: arkitekten som en ingeniør som opererte med basis i en positivistisk forstått samfunnsvitenskap.¹³²

Her slås buen fra NTH, via Mot Dag og til *Gerhardsens regime*, og den favner ikke bare tidsrommet fra 1930 til etterkrigstiden, men også den faglige og politiske utviklingen i denne perioden – og alt dette på bare fire setninger. Det er effektivt og elegant gjort. Slike syntetiserende fortellinger er besnærende. Å syntetisere er å gi en «sammenfattende og forklarende framstilling» av en hendelsesrekke eller som «å slå en bue over en mengde fenomener»,¹³³ slik Jan Eivind Myhre definerer det i sin bok om historiefagets grunnlagsproblemer. Synteser tilfredsstillende vårt ønske om å gjøre fortiden begripelig, og de skaper orden og sammenheng i de historiske hendelsene. Men detaljene blir borte når bildet males med så bred pensel, og slik kan de store fortellingene bidra til å tilsløre kompleksiteten i hendelsesforløpene, og dermed skygge for innsikt. For er det ikke mulig å tenke seg at historien om de *politiske arkitektene* og det mektige Arbeiderpartiet også kan fortelles på andre og mer nyanserte måter? Jeg tror det er mulig, og for å undersøke det, vil jeg ta for meg et utsnitt av det store

¹³² Slagstad, *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax, 1998), 214.

¹³³ Myhre, *Historie* (Oslo: Pax, 2014), 67.

bildet, gå tettere på og forsøke å fange detaljene og få dem til å tre skarpere frem.

Mye av den faglige motivasjonen bak arbeidet mitt er nettopp å finne i den syntetiserende fortellingen om arkitektur og politikk i mellom- og etterkrigstiden som formidles i (arkitektur)historien. Og motivasjonen er todelt. For det første handler det om nysgjerrighet: Jeg har et ønske om å avdekke nyansene og kompleksiteten i forholdet mellom arkitektur og politikk i en periode der så mye var i endring på begge disse feltene. For det andre dreier seg om et ønske om å utfordre den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene, og prøve ut andre måter å utforske forholdet mellom arkitektur og politikk på. For å tydeliggjøre det siste, er det nødvendig å gjøre rede for eksisterende forskning på feltet og posisjonere seg i forhold til den. Det vil jeg gjøre i dette kapitlet.

Jeg vil først gjøre rede for hvordan de sosialistiske arkitektene er blitt fremstilt i den arkitekturhistoriske forskningen. Deretter vil jeg trekke opp det historiefaglige forskningsfeltet.

De sosialistiske arkitektene i arkitekturhistorien

På begynnelsen av 1980-tallet ble *Norges kunsthistorie* utgitt i sju bind. I denne samlede fremstillingen av norsk billedkunst, kunsthåndverk og arkitektur i stort format ble de sosialistiske arkitektene tildelt en sentral, men lite ærefull rolle. Det var Christian Norberg-Schulz, datidens ledende norske arkitekturteoretiker, som sto bak de arkitekturhistoriske kapitlene. I bind 6 beskrev han hvordan interessen for det *arkitektoniske* ble svekket på 1930-tallet, til fordel for en økt interesse for politikk. Som de fremste eksponentene for denne utviklingen, trakk Norberg-Schulz frem de sosialistiske arkitektene:

De arkitekter som ble ferdig med sin utdanning omkring 1930 hadde ikke lenger et faglig fundament å stå på (eller de protesterte mot å skaffe seg det), og ble offer for funksjonalismens figurative vakuum. Slik oppsto den såkalte «vulgærfunksjonalismen», som kom til å dominere arkitekturen etter annen verdenskrig. (...) Den uheldige utviklingen gikk hånd i hånd med en svekket interesse for det arkitektoniske; istedenfor å søke å forbedre den moderne arkitekturens «grammatikk», begynte mange å konsentrere seg om fagets politiske aspekter. Denne tendensen kommer klart fram i tidsskriftet *Plan*, som ble gitt ut med fire hefter mellom 1933 og 1936. *Plan* tok kritikk av den aktuelle boligbyggingen som utgangspunkt, og påtalte både uhensiktsmessige prosjekter og tilfeller av spekulasjon. Kritikken var utvilsomt berettiget og boligdebatten et videre perspektiv, men de forklaringene som ble gitt virker mindre overbevisende.¹³⁴

¹³⁴ Norberg-Schulz, *Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme. Norsk arkitektur 1914 – 1940*, bind 6, *Norges kunsthistorie*, 108.

Selv om Norberg-Schulz altså innrømmet at den kritikken *Plan* rettet mot datidens boligbygging var velbegrunnet, mente han at arkitektene bak tidsskriftet formidlet en feilaktig forståelse av problemet og trakk feil konklusjon når de påsto at boligsaken bare kunne løses ved hjelp av politiske tiltak. «Nå som før kan boligproblemet bare løses gjennom faglig innsats», hevdet Nordberg-Schulz. Derfor klarte *Plan*-gruppen aldri å legge frem noe «konstruktivt bidrag til løsning av boligproblemet i form av planer eller prosjekter», fortsatte han. Målet til *Plan*-gruppen var å «avskaffe arkitekturen som kunst», påsto Nordberg-Schulz videre, og slik mente han at de beredte grunnen for «etterkrigstidens faglige forfall». ¹³⁵

Det var med slike harde ord landets mest prominente arkitekturteoretiker introduserte de politisk bevisste arkitektene i det som lenge fremsto som det autoritative norske kunsthistorieverket. ¹³⁶ Og Christian Norberg-Schulz fortsatte i samme spor i neste bind. Bind 7 handlet om etterkrigstiden, og her skildret han hvordan det påståtte faglige forfallet i forrige epoke nå manifesterte seg i de bygde omgivelsene. Under den mollstemte kapitteloverskriften: «Fra gjenreisning til omverdenskrise» ¹³⁷, beskrev Christian Norberg-Schulz hvordan en ny elite maktet å erstatte arkitektur med «politisert planlegging». Som hovedansvarlige for «det som skjedde» ¹³⁸, pekte han ut Frode Rinnan og Erik Rolfsen. Disse toneangivende arkitektene var ikke «trent som kunstnere», mente Christian Norberg-Schulz, og de «manglet arkitektonisk fotfeste». Resultatet ble en form for «miljøløshet og stedstap» som «på lengre sikt skulle få alvorlige konsekvenser». ¹³⁹

I følge Nordberg-Schulz kunne boligproblemet bare løses gjennom faglig innsats, og når det gjaldt forholdet mellom arkitektur og politikk, var han krystallklar: «Det er ikke vår oppgave å få politikk inn i arkitekturen, men å få arkitektur inn i politikken.» ¹⁴⁰ Dette er synspunkter som går rett inn i kjernen av den problematikken som jeg undersøker i avhandlingen. Slik jeg ser det, er det all grunn til å tro at de sosialistiske arkitektene var helt enige i at boligproblemet bare kunne løses gjennom *faglig innsats*. Men – de forsto kanskje *faglig innsats* som noe annet – og bredere og mer omfattende – enn det Christian Norberg-Schulz ga uttrykk for? Noe som også innebar nettopp å få politikken inn i arkitekturen? Mens Norberg-Schulz formulerte det jeg leser som en nokså statisk forståelse av forholdet mellom arkitektur og

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Det er verd å merke seg at på dette tidspunktet var ikke disse arkitektene spesielt «historiske». Riktignok hadde de gått av med pensjon, men de var fortsatt i full vigør og blant annet aktive i arkitektforeningene.

¹³⁷ Norberg-Schulz, *Fra gjenreisning til omverdenskrise. Norsk arkitektur 1945 – 1980*, bind 7, *Norges kunsthistorie*, 92.

¹³⁸ Ibid, 9.

¹³⁹ Ibid, 11.

¹⁴⁰ Norberg-Schulz, «Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme. Norsk arkitektur 1914-1940», 108.

politikk, arbeider jeg ut ifra en antagelse om at begge deler var dynamisk, mangefasettert og ikke minst *i utvikling* i mellom- og etterkrigstiden.

En standardfortelling

Den knusende kritikken av Frode Rinnan og Erik Rolfsen og de andre arkitektene i det samme miljøet er interessant i seg selv. Men vel så viktig er det hvordan Christian Norberg-Schulz her etablerte en slags «standardfortelling» om denne arkitektgruppen. I denne fortellingen entrer arkitektene arkitekturfeltet som utgivere av tidsskriftet *Plan*, før de dukker opp som *toneangivende* og *hovedansvarlige* i etterkrigstiden. Tanken synes å være at arkitektene utviklet idéene sine i *Plan*-tiden, og virkeliggjorde dem etter 1945. Christian Norberg-Schulz trakk altså en bue fra *Plan*-epoken til etterkrigstiden, koblet arkitektgruppen (med Frode Rinnan og Erik Rolfsen i spissen) til politikken (underforstått Arbeiderpartiet), og gjorde dem til talsmenn og hovedansvarlige for en spesiell arkitekturoppfatning, nemlig arkitektur som politisert planlegging. Hva som eventuelt måtte ha skjedd av utvikling imellom disse to periodene, blir stående helt åpent.

Det interessante er at andre arkitekturhistorikere også har fulgt det samme mønsteret. Som for eksempel forfatterne av *Norsk arkitekturhistorie* fra 2003, som slår fast at:

Etter krigen var det arkitektar med fartstid frå redaksjonen i *Plan* som overtok hovudansvaret for utviklinga i Oslo. Erik Rolfsen vart reguleringsjef, og den politisk medvitne Frode Rinnan trådde fram som ein sentral koordinator for den rasjonaliserte bygningsindustrien etter krigen.¹⁴¹

Disse politisk bevisste arkitektene var ikke opptatt av estetikk, skriver forfatterne, men av praktiske løsninger: «Ideane for sentralstyrt samfunnsutforming vart praktisert i stor utstrekning, og høva til industriell produksjon av billige byggjematerialar forsimpla mykje av arkitekturen.»¹⁴² Den samme historien skildrer også Arne Gunnarsjaa i boka *Norges arkitekturhistorie* fra 2006. På samme måte introduseres her de sosialistiske arkitektene som redaktører av tidsskriftet *Plan* og som kritikere av funksjonalismen som stilretning: «I tidsskriftet ble det trukket et skarpt skille mellom funksjonalisme som «vitenskapelig» retning og funkis som «estetisk». At dette kunne føre til miljøfattigdom, ser det ikke ut som om man var fullt klar over – da».¹⁴³ Gunnarsjaa synes å mene at de sosialistiske

¹⁴¹ Brekke m.fl., *Norsk arkitekturhistorie: frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, 344.

¹⁴² *Ibid*, 342.

¹⁴³ Gunnarsjaa, *Norges arkitekturhistorie*, 394. Underforstått: men det skulle man snart få merke.

arkitektene var for vitenskapelig anlagt, og at de så bort ifra «arkitekturhistorien som et reservoar av allmenn arkitektonisk erfaring» Riktignok lå mye av ansvaret på den resulterende miljøfattigdommen også hos «de politiske myndighetene», fortsatte Gunnarsjaa, som «ga sterke bindinger for utformingen».¹⁴⁴ Det siste var kanskje ment for å rettferdiggjøre arkitektene. For meg er påstanden først og fremst interessant fordi den avdekker noe av det samme statiske synet på forholdet mellom arkitektur og politikk som også Christian Norberg-Schulz la for dagen, nemlig at arkitekturen blir skadelidende dersom *politikken* blander seg for mye inn.

Den nærmest hatske tonen er Christian Norberg-Schulz alene om, men ellers er disse tre fremstillingene skåret over samme lest. Det er påfallende hvor raskt og enkelt samtlige forfattere slår en syntetiserende bue fra *Plan*-epoken på begynnelsen av 1930-tallet til årene etter 1945, og nærmest forteller den samme historien. Den som søker kunnskap om vår nære arkitekturhistorie i et oversiktsverk, kan lett få inntrykk av at et knippe artikler som ble publisert i et tidsskrift på 1930-tallet fikk avgjørende betydning for boligbygging og byplanlegging flere tiår senere. Å forenkle og trekke sammen er riktignok selve poenget med oversiktsverk av denne typen. Å syntetiser innebærer, som jeg allerede har vært inn på, å slå en forklarende bue over en rekke hendelser, men denne buen som slås fra hendelsene tidlig på 1930-tallet til hendelser i tiårene etter 1945 står for meg som en litt forhastet og forenklet form for syntetisering. Jeg vil mot slutten av dette avsnittet gjøre meg noen tanker om hvorfor det kan ha blitt slik.

Pragmatisk funksjonalisme

Arkitekturhistorie er mer enn oversiktsverk, og de sosialistiske arkitektene figurerer naturlig nok også i historien om modernismens fremvekst og gjennomslag i Norge. Wenche Findal er blant kunsthistorikerne som har gått i dybden når det gjelder funksjonalismen i Norge. I boken *Norsk modernistisk arkitektur* fra 1996 vier hun *Plan*-gruppen et eget avsnitt.¹⁴⁵ Under overskriften *PLAN-gruppen og den pragmatiske funksjonalismen* skildrer hun en gruppe unge, radikale og sterkt kritiske arkitekter som gikk kraftig i rette med både fortidens og samtidens arkitekturpraksis.¹⁴⁶ I *Plan* tok de først og fremst opp boligsaken, men tidsskriftet ble også en kanal for samfunnsmessig og faglig kritikk, skriver Findal, som mener at gruppens styrke var medlemmenes velutviklede analytiske evner. Også Wenche Findal er inne på noe av det samme som Norberg-Schulz når hun karakteriserer arkitektene som *dogmatiske*, og mer opptatt av innhold enn av form. Men der hvor

¹⁴⁴ Ibid, 410.

¹⁴⁵ Wenche Findal. *Norsk modernistisk arkitektur*, 1996.

¹⁴⁶ Ibid, 68.

Norberg-Schulz påsto at dette førte til *faglig forfall*, skriver Findal at arkitektgruppen utviklet en «pragmatisk funksjonalisme» som bidro til å gi «funksjonalismebetegnelsen en dypere mening».¹⁴⁷ Mot slutten av avsnittet slår hun fast at medlemmene av *Plan*-gruppen gjorde seg bemerket i samtiden og at de fikk stor betydning for etterkrigstidens boligbygging, byplanlegging og forvaltning – og for arbeiderbevegelsen.¹⁴⁸ Wenche Findal bidrar med en langt mer positiv og nyansert fremstilling av de sosialistiske arkitektene, og ikke minst en større forståelse for deres arkitekturfaglige prosjekt. Hun argumenterer for at de bidro til å utvikle modernismen i Norge, men også hun følger den etablerte fortellingen.

En annen kunsthistoriker som har skrevet om *Plan* og den såkalte *Plan*-gruppen, er Anne E. Hals. I boken *Nye hjem: Bomiljøer i mellomkrigstiden*, redigert av Morten Bing og Espen Johnsen og utgitt av Norsk Folkemuseum i 1998, bidro hun med en artikkel om arkitektgruppen.¹⁴⁹ Tema for artikkelen er hvordan arkitektene i gruppen «bygde opp et syn på arkitektur og arkitektens rolle med utgangspunkt i den europeiske avantgardistiske arkitekturbevegelsen og omformet dette til den norske virkeligheten».¹⁵⁰ Anne E. Hals skriver om nye planløsninger og bygningstyper, og viser hvordan *Plan*-gruppen bidro til å importere modernismens arkitekturteorier til Norge. Avslutningsvis nevner hun at motdagistene meldte seg inn i Arbeiderpartiet i 1936, og at den radikale arkitektgruppen fra da av kunne «påvirke det statsbærende parti innenfra».¹⁵¹ Hals nevner også at arkitekter fra *Plan*-gruppen gikk inn i *Byggekunst*-redaksjonen på 1930-tallet. På samme måte som Wenche Findal, er det arkitekturfeltet Anne E. Hals er opptatt av, og hun begrenser undersøkelsene sine til å gjelde *Plan*-tiden. Forfatteren påpeker at *Plan* bare utkom i fire nummer, og undrer seg selv over hvorfor det i ettertid er tillagt så stor betydning. I mine øyne er det et høyst betimelig spørsmål. Forfatteren antyder selv at det kan skyldes at arkitektene bak tidsskriftet var «særdeles aktive i en pågående debatt» og at tidsskriftet fanget opp en mer generell misnøye som preget arkitektstanden ved inngangen til 1930-tallet.¹⁵² Det er utvilsomt riktig, men jeg tror at det også handler om hvordan arkitekturhistorien er blitt skrevet. Det kommer jeg tilbake til.

---

¹⁴⁷ Ibid, 69.

¹⁴⁸ Ibid, 70.

¹⁴⁹ Hals, «Fra idealisme til realisme: Endrede syn på boligplanlegging 1932-1936», 52-60. Se også Hals, Anne E. «Ideologier i endring: tidsskriftet *Plan* og plangruppen 1930-1936». Hovedoppgave i kunsthistorie. Universitetet i Oslo. 1997.

¹⁵⁰ Ibid, 52.

¹⁵¹ Ibid, 58.

¹⁵² Ibid, 53.

Biografiene

Kunsthistorikere har tradisjon for å gå biografisk til verks; kunstnermonografien er en veletablert sjanger. Det er bare to av de sosialistiske arkitektene som har blitt behandlet biografisk, nemlig Frode Rinnan og Carsten Boysen. Først ut var journalisten Veslemøy Kjendsli, som utga en publikasjon om Frode Rinnan i 2010. Tittelen var *En finger med i spillet*, og boken bygger på et TV-program med samme tittel, som Kjendsli også sto bak.¹⁵³ Dette er ikke noe vitenskapelig bidrag, og forfatteren beskriver selv boken som et *portrett*, og ingen fullstendig biografi. Kjendsli er først og fremst interessert i hvordan Frode Rinnan kom til å prege Oslo etter andre verdenskrig. Oppbyggingen følger likevel et tradisjonelt biografisk mønster. Etter å ha skildret studietiden på NTH, går Kjendsli raskt gjennom Mot Dag-tiden og konstaterer at Rinnan og mange andre motdagister ble medlemmer av Arbeiderpartiet i 1936. Deretter er det krigsårene som rykker inn i fokus. Årene imellom forblir underekspontert også i dette portrettet. Kjendslis beretning er full av beundring for personen Frode Rinnan, og slik det ofte kan være i biografier, gir hun ham æren for det meste.¹⁵⁴ Boken må leses som en hyllest mer enn en analyse.

Et biografisk tilsnitt har også Marit Spjudviks hovedoppgave i kunsthistorie fra 2007. Tittelen er *Å bygge et sosialdemokrati*, og tema er Frode Rinnan og utbyggingen av Lambertseter. Det er først og fremst drabantbyen Lambertseter som er gjenstand for Spjudviks undersøkelser, og det er her hun går i dybden. Likevel gjør hun raskt rede for Frode Rinnans biografi. Dette fordi hun mener at Rinnans bakgrunn «er en del av historien om Lambertseter».¹⁵⁵ Og den delen av bakgrunnen hun legger størst vekt på, er studieårene på NTH, perioden i Mot Dag og utgivelsen av *Plan*. Perioden etter 1936 beskriver hun i mer generelle ordelag. Hun nevner riktignok at Frode Rinnan og flere fra hans krets var medlemmer av Teknisk Forening av DNA og Bygningsarbeiderforbundet, men går ikke nærmere inn på dette.

Den første Rinnan-biografien i «fullt format» er skrevet av Ivar Sekne, og kom ut i 2015.¹⁵⁶ Sekne og Kjendsli har flere ting til felles; de vokste begge opp i omgivelser som Frode Rinnan har bidratt til å formgi, det vil si ved Lambertseter, de er begge journalister, de har begge møtt Frode Rinnan personlig og de legger begge en stor porsjon fascinasjon for mannen selv for dagen. Sekne bygger opp fortellingen sin på klassisk måte, og leseren får følge Frode Rinnan fra studietiden i Trondheim, via årene i Mot Dag, fangenskap under krigen og inn i etterkrigstiden. Sekne beskriver hvordan

¹⁵³ Kjendsli, Veslemøy. *En finger med i spillet*. Oslo: Komma.No, 2010. Programmet ble vist på NRK i 1990.

¹⁵⁴ Inkludert den norske borettslagsmodellen, noe som rett og slett er feil. Frode Rinnans arkitektkontor tegnet mange borettslag for OBOS, men han hadde ikke noe å gjøre med etableringen av boligkooperasjonen. Som jeg skal vise, var Rinnan og de andre sosialistiske arkitektene lenge endatil skeptiske til boligsamvirket.

¹⁵⁵ Spjudvik, *Å bygge et sosialdemokrati*, 5.

¹⁵⁶ Ivar Sekne. *Han forandret Oslo. Frode Rinnan – arkitekt og byplanlegger*. (Oslo: Gaidaros, 2015).

Rinnan og vennene fra studietiden, i første rekke Erik Rolfsen og Carsten Boysen, opplevde en politisk oppvåkning i løpet av studietiden. «Tida rundt 1930 var urolig. Det var som om det kokte i en gryte der ideer om samfunnsutvikling, økonomi, teknologi og levemåte blandet seg med ideer om byplanlegging og arkitektur»,¹⁵⁷ skriver Sekne. I biografien skildrer Sekne årene i Mot Dag som en politisk og faglig dannelsesperiode hvor Rinnan og hans venner fordypet seg i «politisk teori, radikal boligpolitikk og den sosiale boligbyggingens utfordringer».¹⁵⁸ Også Sekne legger stor vekt på tidsskriftet *Plan*. Om Sosialistiske arkitekters forening (SAF) konkluderer han: «Det viktigste SAF gjorde var å starte tidsskriftet PLAN. Det var ikke særlig mye mer SAF fikk gjort».¹⁵⁹ Sekne tegner et portrett av hovedpersonen og hans venner som engasjerte, entusiastiske og kunnskapsrike, og overgangen til Arbeiderpartiet forklarer han med at Arbeiderpartiet trengte fagfolk. De radikale arkitektene kunne «gi regjeringen kraft og kunnskap om hvordan den skulle styre landet»,¹⁶⁰ skriver Sekne. Sekne fremhever at arkitektene fikk gjennomslag for idéene sine i Arbeiderpartiet, fagforeningene, boligkooperasjonen og leieboerbevegelsen: «I kjølvannet av PLAN-kretsens boligpolitiske, byplanmessige og ideologiske kraft, dukket toneangivende politikere og planleggere opp med sine visjoner, handlekraft og maktappetitt i årene fram mot krigsutbruddet».¹⁶¹ På bakgrunn av dette trekker Sekne følgende konklusjon: «Synspunktene fra PLAN kom derfor til å gjennomsyre boligpolitikken og planleggingspolitikken i Norge etter krigen».¹⁶²

Ivar Sekne har satt seg grundig inn i både Rinnans livshistorie og omgivelsene den utspilte seg i. Likevel er det naturlig nok personen Frode Rinnan som er i fokus i biografien, og selv om han nevner Arbeiderpartiet, Teknisk Forening og Bygningsarbeiderforbundet, så fremstår også her årene mellom 1936 og krigsutbruddet mest som en transportetappe. Sekne legger også det etablerte tankemønsteret for dagen når han skriver at *Plan*-kretsens tanker ble tatt opp i arbeiderbevegelsen og at det var synspunktene fra *Plan* som kom til å gjennomsyre boligpolitikken og planleggingspolitikken i Norge etter krigen.

Høsten 2019 fikk også Carsten Boysen sin biografi, forfattet av arkitekten og boligforskeren Jon Guttu.¹⁶³ Også dette er en tradisjonell biografi der forfatteren gir en kronologisk fremstilling av hovedpersonens liv og virke. Arkitekt Carsten Boysens politiske engasjement er selve

---

¹⁵⁷ Ibid, 44.

¹⁵⁸ Ibid, 48.

¹⁵⁹ Ibid, 52.

¹⁶⁰ Ibid, 62.

¹⁶¹ Ibid, 61.

¹⁶² Ibid, 61-62.

¹⁶³ Guttu, *Carsten Boysen* (Oslo: Kolofon forlag, 2019).

gjennomgangstemaet hos Jon Guttu. Han gjør rede for studietiden med studentopprøret på NTH, og han skriver om tiden i *Mot Dag*. Guttu vier tidsskriftet *Plan* et eget kapittel, og her beskriver han tidsskriftet som et organ som først og fremst ble lest internt i arkitektstanden. *Plan* inneholdt dyptpløyende økonomiske og politiske analyser, og Guttu hevder at tidsskriftet fungerte som et korrektiv til *Byggekunst*, som «i større grad representerte arkitektenes egeninteresser og la hovedvekten på form og estetikk».¹⁶⁴ Om Sosialistiske Arkitekters Forening skriver Guttu at den var forankret i *Mot Dag*, og konkluderer: «I og med overgangen til Arbeiderpartiet forsvant også initiativet for en videreføring av PLAN. Det ble med de fire heroiske numrene midt på 1930-tallet.»¹⁶⁵ Slik bidrar også Jon Guttu til å forsterke den allerede etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene. Tiden i *Mot Dag* med utgivelsen av tidsskriftet *Plan* fremstilles som en heroisk periode. Kanskje så heroisk at årene som fulgte nærmest automatisk blir liggende i skyggen?

Nyutgivelsen av Plan

I 1983, femti år etter at tidsskriftet kom ut med sitt første nummer, ble et utvalg av artiklene i *Plan* samlet og utgitt i bokform. Bak utgivelsen sto arkitektene Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe, og tittelen på boken var *Plan: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål* – nøyaktig som originaltidsskriftet.¹⁶⁶ I første kapittel av boka gjorde redaktørene rede for hvorfor de mente det var behov for en nyutgivelse av *Plan*. Tidsskriftet var blitt gjenoppdaget av boligaktivister og samfunnsengasjerte arkitekter på 1970-tallet, forklarte de, og det var blitt rift om de få originaleksemplarene som fantes. De femti år gamle artiklene var fortsatt aktuelle og interessante, og samtidens arkitekter hadde noe å lære av «allsidigheten, kombinasjonen fag, politikk, dristigheten i konkrete reformkrav og evnen til å utnytte kunnskaper for å fremme en overordnet politisk målsetting»¹⁶⁷, hevdet redaktørene.

I tillegg til et utvalg av artikler fra tidsskriftet og en innledning ved redaktørene, inneholder boken også et gruppeintervju med noen av de såkalte *Plan*-arkitektene: Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Carsten Boysen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Eyvind Alnæs. I intervjuet fortalte arkitektene om bakgrunnen for tidsskriftet og om hvordan de hadde jobbet i *Mot Dag*, og de

¹⁶⁴ Ibid, 128.

¹⁶⁵ Ibid, 137.

¹⁶⁶ Martens og Moe, *Plan: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål* (Oslo: Universitetsforlaget, 1983), 10.

¹⁶⁷ Ibid, 12. I det nyutgivelsen av *Plan* gikk i trykken, var dereguleringen av boligsektoren i gang, og etterkrigstidens bolig- og planleggingspolitiske ordninger og arbeidsmåter var i endring. I en periode med store (bolig)politiske omveltninger viste det seg med andre ord at en generasjon unge arkitekter med politisk tilhørighet til venstre for Arbeiderpartiet kom til å identifisere seg med motdagistene på 1930-tallet. Interessant er det også at artikkelsamlingen ble utgitt samme år som Christian Norberg-Schulz' kritiske tekst i *Norges Kunsthistorie*. De sosialistiske arkitektene ble fremstilt som helter hos Martens og Moe, og som skurker hos Norberg-Schulz.

gjorde seg noen tanker om etterkrigstiden og samtiden. «Med grunnlag i vår fagkunnskap ville vi også ta politisk standpunkt»¹⁶⁸, forklarte de i begynnelsen av intervjuet. At det hadde vært interessant og inspirerende å jobbe med *Plan*, la de ikke skjul på. Men at et tidsskrift som kom ut i fire nummer og i tusen eksemplarer skulle ha fått noen videre betydning for arkitektur og samfunnsliv, det nærmest benektet de. Dette kan selvfølgelig oppfattes som kledelig beskjedenhet, men det kan også forstås som en nøktern konstatering – og et tegn på at *Plan* kan ha blitt tillagt en litt for stor betydning i ettertid.

Redaktørene av boken, derimot, var ikke i tvil om betydning av *Plan*, og hevdet at tidsskriftet ikke kunne overses i samtiden. I innledningskapitlet argumenterte de for at *Plan* hadde bidratt til å endre arkitekturfeltet i Norge gjennom å formidle kunnskap om utviklingen av nye boligtyper og nye byplanidealer fra Tyskland, Sverige og Danmark. Martens og Moe presiserte at selv om *Plan* først og fremst ble lest som et fagtidsskrift i samtiden, var det likevel innen arbeiderbevegelsen det satte varige spor etter seg:

Størst betydning har PLAN hatt innenfor arbeiderbevegelsen – leieboerorganisasjoner, boligkooperasjonen, fagforeningene og de sosialistiske og sosialdemokratiske miljøene. Etter hvert var det fra disse miljøene som ledelsen i statsapparatet ble rekruttert. Og i takt med denne utviklingen har deler av PLANs synspunkter blitt offisiell bolig- og planleggingspolitikk i Norge.¹⁶⁹

Men *hvordan* dette gikk til, hvordan det arkitektfaglige tidsskriftet fikk betydning for arbeiderbevegelsen og hvordan synspunktene ble innlemmet i norsk bolig- og byplanlegging, reflekterte redaktørene ikke over.

Den redigerte samlingen av *Plan*-artikler er blitt en viktig utgivelse. Den er nemlig blitt stående som et referanseverk blant by-, bolig- og planleggingshistorikere, nærmest som et alternativ til det originale tidsskriftet. Verken kunsthistorikerne Wenche Findal og Marit Spjudvik og journalistene Veslemøy Kjendsli og Ivar Sekne henviser til originaltidsskriftene, men har brukt den redigerte utgaven av *Plan*, inkludert redaktørens innledningskapittel og intervjuet med arkitektene fra *Plan*-gruppen, som hovedkilde til informasjon om arkitektene, tidsskriftet og tiden det ble til i. Gjennom å velge ut artikler for nyutgivelse og tillegge tidsskriftet så stor betydning for utviklingen av etterkrigstidens bolig- og planleggingspolitikk, har dermed Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe, på avgjørende vis bidratt til å forme forskningsfeltet.

---

¹⁶⁸ Ibid, 22.

¹⁶⁹ Ibid, 10.

Tidsskriftet Plan – et historiografisk problem?

Det er ikke uten videre uproblematisk. Før jeg går videre med å gjøre rede for forskningsfeltet, vil jeg foreta en historiografisk avstikker. Hensikten er å tydeliggjøre hvorfor jeg mener det er så viktig å lete etter nye og alternative kilder og arbeide tett på disse for å oppnå ny kunnskap om arkitektur og politikk i mellomkrigstiden. Tidsskriftet *Plan*, som kom ut med fire nummer mellom 1933 og 1936, har som sagt blitt brukt som hovedkilde til kunnskap om de sosialistiske arkitektene, og er blitt tillagt en svært stor forklaringskraft i eksisterende forskning. I det følgende vil jeg argumentere for at den sterke og ensidige vektleggingen av *Plan* utgjør et historiografisk problem.

I den etablerte fortellingen om de politisk engasjerte arkitektene spiller tidsskriftet *Plan* en helt avgjørende rolle som stedet hvor de utviklet både de arkitektoniske og de politiske idéene sine. Mønsterfortellingen kulminerer i etterkrigstiden, hvor disse idéene ble omsatt til fysiske, arkitektoniske objekter. Utgangspunktet er arkitektenes verk og virke på 1950-, 60- og 70-tallet, og når forfatterne kaster et blikk tilbake til mellomkrigstiden, så er det for å finne idégrunlaget til det som siden skulle utspille seg. Et godt eksempel er Marit Spjudvik, som forklarer både den fysiske utformingen av Lambertseter og ideologien bak drabantbyen med Frode Rinnans år som redaktør i *Plan*.¹⁷⁰

Det er ingen tvil om at *Plan* tok opp spørsmål som var viktige i samtiden, og at tidsskriftet fikk oppmerksomhet på grunn av sin kritiske og kompromissløse holdning. Jeg mener at det likevel er grunn til å stille spørsmål ved den unisone vektleggingen av tidsskriftet *Plan*, både fra et realhistorisk og et historiografisk synspunkt. For når *Plan* er blitt tillagt så stor betydning i arkitekturhistorien, så har jeg en mistanke om at det også handler om noen forhold ved det å skrive (arkitektur)historie.

Tidsskriftet *Plan* er en kjent, tilgjengelig og oversiktlig kilde, som i tillegg fremstår som svært relevant for arkitekturhistorikere. Det kan ha sammenheng med at den såkalte *Plan*-epoken sammenfaller med modernismens gjennombrudd. Tidsskriftet ble dessuten først og fremst lest blant arkitekter, og hører som sådan hjemme på arkitekturfeltet. Det er derfor nærliggende å oppfatte det som et bidrag i samtidens arkitekturdebatt. *Plan* ble «talerøret for de politisk og sosialt orienterte funksjonalistene», som Jon Guttu formulerer det¹⁷¹, og det faller naturlig å bruke det som kilde til kunnskap om funksjonalismen i Norge.

¹⁷⁰ I sin hovedoppgave skriver Marit Spjudvik for eksempel følgende om Frode Rinnan: «Det tankegodset og de idealene han tilegnet seg allerede på 1930-tallet gjennom *PLAN*-gruppa, er nesten alle blitt realisert på Lambertseter, riktignok i moderert og modernisert form. Spjudvik. *Å bygge et sosialdemokrati*, 81. Det er tankefiguren jeg er opptatt av her, den direkte koblingen mellom det tidlige 1930-tallet og etterkrigstiden.

¹⁷¹ Guttu, *Carsten Boysen* (Oslo: Kolofon forlag AS, 2019), 127.

Ifølge Jan Eivind Myhre er det et vanlig fenomen i historieforskningen å behandle «den informasjonen – kildene vi har – som om det var alt som var å vite».¹⁷² Jeg tror at noe slikt har spilt inn her. *Plan* er selvfølgelig en kilde man ikke kan se bort ifra; tidsskriftet var viktig i samtidens arkitekturdebatt, og det var her arkitektene begynte å utvikle sine faglige og politiske synspunkter.¹⁷³ For arkitekturhistorikere er det nærliggende å lete etter kilder innenfor arkitekturfeltet, og her er *Plan* en kilde som taler høyt og tydelig. Problemet, slik jeg ser det, er at *Plan* ser ut til å ha inntatt en så stor og selvfølgelig plass i arkitekturhistorieskrivningen at ingen har følt det maktpåliggende å lete etter andre kilder.

Den ensidige vektleggingen av *Plan* har konsekvenser for hele fortellingen om arkitektene det gjelder, som ofte omtales som *Plan*-kretsen eller i lignende vendinger. Dette oppfatter jeg som statisk og begrensende. Var og ble de sosialistiske arkitektene «bare» en *Plan*-krets? Ble virkelig synspunktene fra *Plan* overført *en bloc* og realisert etter krigen? Gikk påvirkningen bare én vei? Er det ikke mulig å tenke seg at arkitektene også lot seg påvirke gjennom sitt engasjement i Arbeiderpartiet, Bygningsarbeiderforbundet og de andre organisasjoner i arbeiderbevegelsen og gjennom samfunnsutviklingen generelt og at de ble preget av det politiske tankegodset de ble kjent med der? Eller at det i det minste fant sted en utveksling? *Plan* er lesverdig og viktig som kilde til kunnskap om de sosialistiske arkitektene og funksjonalismens gjennombrudd i Norge, men jeg frykter at tidsskriftet paradoksalt nok samtidig har blitt stående i veien for dypere innsikt i forholdet mellom arkitektur og politikk i mellom- og etterkrigstiden.

Problematisk mener jeg det også er at tidsskriftet gis en påvirknings- og forklaringskraft som rekker langt inn i etterkrigstiden. Også her har vi å gjøre med en vanlig historiefaglig problemstilling. I boken om historiefagets grunnlagsproblemer skriver Jan Eivind Myhre, nok en gang med henvisning til psykologen og adferdsøkonomen Daniel Kahnemann, at menneskets tendens til å fokusere på høydepunkter er en kilde til feilslutninger.¹⁷⁴ Som jeg allerede har vært inne på, mistenker jeg at det har blitt trukket noen feilslutninger, eller i det minste forhastede slutninger, når de sosialistiske arkitektene har blitt skrevet inn i arkitekturhistorien og det er blitt slått bue fra den såkalte *Plan*-tiden til etterkrigstiden. Det er nærliggende å betrakte årene hvor arkitektene arbeidet med *Plan* som et høydepunkt. Det var i denne

¹⁷² Myhre, Jan Eivind, *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. (Oslo: Pax forlag AS, 2014), 36. Myhre henviser også her til Kahnemann, som har gitt dette fenomenet navnet WYSATI-effekten (What You See Is All There Is). Jeg tror mye av historieskrivningen om de sosialistiske arkitektene har vært preget WYSATI-effekten. Rett og slett fordi tidsskriftet *Plan* har vært så lett å få øye på.

¹⁷³ Det er fristende å tenke seg *Plan* som en ung, frisk og noe uforskammet slektning av arkitektenes etablerte fagblad *Byggekunst*.

¹⁷⁴ Myhre, Jan Eivind, *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. (Oslo: Pax forlag AS, 2014), 37.

perioden de for alvor gjorde seg gjeldende i arkitektmiljøet, og det sammenfalt med modernismens gjennombrudd. På samme måte kan den første etterkrigstiden gjelde som et høydepunkt, hvor flere av arkitektene i gruppen fikk sentrale roller som utøvende arkitekter og planleggere. På samme måte kan det være nærliggende å trekke en kausal forbindelse eller syntetiserende bue mellom de to periodene. Det er slike mekanismer som trer i kraft når vi skal føye hendelsene sammen til en historie. «Vi har en tilbøyelighet til å tenke i årsaker, som en side ved det å skape mening», som Jan Eivind Myhre skriver.¹⁷⁵ Men faren er altså at vi står igjen med en forenklet fortelling der noe av meningsdybden er gått tapt. Det er noe av denne dybden jeg ønsker å lodde ved å ta for meg perioden mellom de to etablerte høydepunktene – og ikke minst gjennom å bruke alternative kilder.

Nasjonale strateger?

Når jeg nå skal trekke opp konturene av forskningsfeltet og posisjonere meg i forhold til dette, kan jeg ikke unnlate å forholde meg til Rune Slagstads originale og utpreget person- og idéfokuserte historieverk om de *Nasjonale strateger*. Her spiller nemlig de sosialistiske arkitektene en overraskende sentral rolle.

Rune Slagstads monumentale verk fra 1998 tar for seg moderniseringen av Norge fra 1814 og frem til vår tid. Stikkordene er modernisering, nasjonsbygging og utvikling av styringsideologier og styringsverktøy. Slagstad deler historien inn i epoker, tilsvarende den styringspolitiske utviklingen. Slik går historien fra embedsmannsstaten via venstrestaten til arbeiderpartistaten. Sentralt i utviklingen av styringsverktøy står *ekspertene*. Hos Slagstad gjør de seg gjeldende allerede fra andre halvdel av 1800-tallet, da juristene erobret en maktposisjon i statsapparatet. Derifra skildrer Slagstad fremveksten av et *reformteknokrati*. Teknokratiet befestet sin maktstilling i arbeiderpartistaten, som for Slagstad karakteriserer som et teknokratisk ekspertvelde.

I kapitlet om arbeiderpartistaten trekker Slagstad opp et bilde av et styringsvillig og -dyktig arbeiderparti som reformerte samfunnet i mellom- og etterkrigstiden. Rune Slagstad beskriver den gradvise fremveksten av en teknokratisk styringselite som oppnådde stor makt og innflytelse i arbeiderpartistatens ekspertvelde. Og det er her de sosialistiske arkitektene dukker opp hos Slagstad. Slagstad kaller dem for *ingeniørarkitekter*, og inkluderer dem i denne teknokratiske styringseliten. Sammen med en tilsvarende gruppe sosialøkonomer og medisinerer mener han at arkitektene fungerte som talerør for en ny positivistisk-teknokratisk samfunnsideologi,

---

¹⁷⁵ Ibid, 46.

og han beskriver hvordan de på dette grunnlaget oppnådde viktige maktposisjoner og et stort handlingsrom.

Arbeiderpartistaten tilhører etterkrigstiden, men saklighetsideologien som den var et uttrykk for, ble i følge Slagstad utviklet på 1930-tallet, og her faller arkitektur, planlegging og politikk sammen: «På 1930-tallet vant en positivistisk-teknokratisk samfunnsvitenskap frem; «Neue Sachlichkeit,» tidens nye ideologi, ga en felles plattform, med treenigheten av sosialøkonomer, samfunnshygienikere og ingeniørarkitekter som ideologisk avantgarde». ¹⁷⁶ Slagstad slår i fortsettelsen fast at denne nye saklighetsideologien hadde sitt utspring i arkitekturen, og utroper dermed arkitekturen som opphav til en mentalitet som formet politikken i en hel epoke. ¹⁷⁷ Hos Slagstad er de sosialistiske arkitektene uløselig knyttet til politikken, og koblingen foregår via ingeniørmentaliteten, den teknokratiske innstillingen til samfunnsutviklingen og den instrumentelle arbeidsmåten som han gjør disse arkitektene til talerør for.

Også Rune Slagstad tillegger *Plan*-tiden avgjørende betydning: «To av de toneangivende blant ingeniørarkitektene var Frode Rinnan og Erik Rolfsen, som i etterkrigsårene søkte å materialisere de forestillinger om arkitektur, by og bolig som de i 30-årene hadde fremlagt i tidsskriftet PLAN». ¹⁷⁸ I Slagstads fortelling gjelder 1930-tallet som en intellektuell transformasjonsperiode hvor nye fagfolk tok over samfunnsdebatten og påberopet seg definisjonsmakten. Påfallende mange av disse fagfolkene finner han i *Mot Dag*, og først og fremst i gruppen av sosialøkonomer, samfunnshygienikere og arkitekter. Slik blir *Mot Dag* fremstilt som stedet der en fremtidig styringselite ble dyrket frem, og motdagistene får følgelig rollen som bærere av den styringsideologien som kom til å prege samfunnsutviklingen etter andre verdenskrig.

Det er et besnærende bilde Slagstad tegner av *kunnskapsregimer, ingeniørarkitekter, ekspertvelde og reformteknokrati*. Men det er et bilde som fungerer best i tilbakeblikk, og bare med brede penselstrøk. Særlig gjelder det vektleggingen av *Mot Dag* og forbindelsen mellom det intellektuelle miljøet i *Mot Dag* og etterkrigstidens samfunnsstyring. Når motdagistene betraktes som styringsideologer for et samfunnsystem som for alvor ble realisert ti år etter at organisasjonen ble oppløst, fremstår de ikke lenger som aktører i en samtid. Jeg har, som allerede antydnet, vanskelig for å slå meg til ro med forestillingen om at fem års medlemskap i en marginal politisk organisasjon og arbeidet med et tidsskrift som kom ut med fire nummer i løpet av like mange år nærmest automatisk skulle ha kvalifisert til ledende posisjoner innen bolig-, samfunns- og byplanlegging. En annen mangel ved Slagstads

¹⁷⁶ Slagstad, *De nasjonale strateger*, 167.

¹⁷⁷ *Ibid*, 179.

¹⁷⁸ *Ibid*, 299.

framstilling er fraværet av reelle og konkrete samfunnsproblemer som måtte løses. I hans utlegning av arkitektenes innflytelse eksisterer det ingen bolignød og ingen mangel på kredittinstitusjoner, bygningslovgivning og hensiktsmessig organisering av byggevirksomheten. Alt er redusert til tankestrukturer og mentaliteter.

De nasjonale strateger skapte debatt. Så mye, faktisk, at debatten fikk sin egen utgivelse. Boka *Kunnskapsregimer* ble utgitt i 1999, med Erik Rudeng som redaktør. I innledningen påpekte Rudeng at *De nasjonale strateger* er et svært personlig verk, med sterkt polemiske karakteristikk og et sterkt normativt anslag som «adskiller boken fra de senere års synteseforsøk i historie og samfunnsvitenskap».¹⁷⁹ Rudeng påpekte at Slagstad ønsket å gjenopprette aktørenes rolle, blant annet ved å undersøke overbevisningene deres: «Han søker å overskride det klassiske skillet mellom individuell aktør og kollektiv struktur ved å kontekstbinde fremstillingens hovedpersoner gjennom nøkkelbegreper som «handlingsideolog,» «strategisk miljø» – og ikke minst – det overordnede «kunnskapsregime»».¹⁸⁰ En som ikke lot seg overbevise av Slagstads aktørperspektiv, var samfunnsgeografen Tor Fr. Rasmussen, som bidro med «En annen fortelling enn Slagstads om byplanlegging i Oslo».¹⁸¹ Rasmussen argumenterte for at Slagstad la altfor stor vekt på enkelte arkitekter når det gjaldt byutviklingen etter andre verdenskrig. Det var boligmangelen som var drivkraften i etterkrigstiden, hevdet Rasmussen, ikke en styringsideologi. Det var «i bystyrets utbyggings- og tomtepolitikk, i OBOS-administrasjonen og i boligfinansieringspolitikken at premissene for drabantbybyggingen ble lagt»,¹⁸² skrev Rasmussen videre. Valgene var truffet før Rinnan og Rolfsen kom på banen, mente Rasmussen, og konkluderte med at det bordet som «Oslos boligbyggere og byplanleggere kom til etter krigen, var dekket av andre, i et fattig og nedslitt land».¹⁸³

Det er interessant at både Slagstad og Rasmussen forholder seg til standardfortellingen om de sosialistiske arkitektene, den som for å si det enkelt begynte med *Plan* og resulterte i Lambertseter. Interessant er det også at der Rune Slagstad går til den ene ytterligheten i sin vektlegging av idéstyrte enkeltaktører, går Tor Fr. Rasmussen til den andre i sin vektlegging av strukturer og konkrete problemer. Der Slagstad ga de sosialistiske arkitektene æren (eller skylden) for alt som det ble disket opp med på det by- og boligpolitiske feltet etter andre verdenskrig, påsto Rasmussen at arkitektene kom til dekket bord. Jeg for min del går ut i fra at det også finnes en mellomposisjon. De sosialistiske arkitektene sto kanskje ikke alene ved grytene, men jeg mener det er åpenbart at de var med på oppdekkingen.

¹⁷⁹ Rudeng, *Kunnskapsregimer: debatten om De nasjonale strateger*, 10.

¹⁸⁰ Ibid, 12.

¹⁸¹ Rasmussen, «En annen fortelling enn Slagstads om byplanlegging i Oslo» 293-306.

¹⁸² Ibid, 299.

¹⁸³ Ibid, 301.

Teknokrater og skomakere – fersk forskning om arkitektur og politikk

Så langt har jeg gjort rede for hvordan de sosialistiske arkitektene har blitt fremstilt i arkitektur- og byplanhistorien, og jeg har særlig vært opptatt av det jeg har kalt en *standardfortelling* som er blitt konstruert rundt dem. Denne fortellingen veves igjen inn i en større fortelling om arkitektur og politikk i velferdsstaten. Jeg har også identifisert tre *historiefortellere* som jeg mener i avgjørende grad har bidratt til å formulere og befeste denne fortellingen. Det er Christian Nordberg-Schulz, duoen Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe og Rune Slagstad: Nordberg-Schulz med det som nærmest må kalles et karakterdrap på de sosialistiske arkitektene, Martens og Moe med sin nytugivelse av tidsskriftet *Plan* og Slagstad med sine forførende fremstillinger av Arbeiderpartistatens strateger. Som jeg allerede har argumentert for, mener jeg at slike store fortellinger kan tilsløre like mye som de opplyser. Bildet males med for bred pensel, det slås en for stor bue, og fortellingen fungerer bare når man ser tilbake på hendelsene og vet *hvordan det gikk*.

Derfor er det med stor interesse at jeg har lest to ferske forskningsbidrag som nærmer seg problemkomplekset arkitektur og politikk i etterkrigstidens Norge på nye måter, nemlig Even Smith Wergelands avhandling med tittelen *From Utopia to Reality: The Motorway as a Piece of Art* fra 2013, og Martin Braathens avhandling *The Magician and the Shoemaker. Debates on Open Form and Marxist-Leninism in Norway around 1970* fra 2019. Disse avhandlingene har gitt stor inspirasjon, både fordi de erstatter etablerte måter å fremstille forholdet mellom arkitektur og politikk på med langt mer åpne og undersøkende måter, og fordi de avdekker interessante koblinger mellom realhistorien og måten den har blitt fortalt på. Det siste gjelder særlig Braathens avhandling, som handler om politisk aktive arkitekter på 1970-tallet. En parallellfortelling til min egen, på sett og vis, hvor det også finnes noen besnærende berøringspunkter. Dette kommer jeg straks tilbake til.

Even Smith Wergelands skriver om veier og mobilitet i etterkrigstiden, og kommer dermed ikke utenom politikken. Nå er ikke Smith Wergeland først og fremst opptatt av politikk, men transport og veibygging er så grunnleggende innvevd i politikken, at enhver behandling av dette temaet også blir en undersøkelse av forholdet mellom arkitektur og politikk. By- og trafikkplanlegging er, på samme måte som boligbygging, oppgaver som måtte løses både politisk og fysisk, og som i etterkrigstiden ble løst innenfor de samme faglige og politiske rammene. Det som først og fremst gjør Smith Wergelands arbeid til en viktig referanse for mitt eget, er likevel at han støter på noen av de samme historiografiske utfordringene som jeg – i form av en lignende *standardfortelling* om transportplanlegging. Det er en

standardfortelling som hittil er blitt stående uimotsagt, og som langt på vei er formulert av Rune Slagstad.

Slagstad har nærmest gjort seg til dommer over etterkrigstidens arkitektur, hevder Smith Wergeland, og viser til Slagstads karakteristikk av etterkrigstidens toneangivende arkitekter som en gruppe teknokrater som hadde «lost their creative momentum and committed architecture without poetry».¹⁸⁴ Slagstads fortelling om byplanlegging og arkitektur i mellom- og etterkrigstiden er fortellingen om hvordan en teknokratisk fortolkning av funksjonalismen falt sammen med utviklingen av den sosialdemokratiske styringsideologien og styringsapparatet, og Even Smith Wergeland argumenterer for at denne forståelsen nærmest er blitt enerådende også når det er snakk om etterkrigstidens vei- og trafikkplanlegging. I avhandlingen analyserer han en rekke store planleggingsprosjekter, som for eksempel arbeidet med den store transportanalysen som ble lagt frem i 1965. Denne planen, som foreslo motorveier gjennom deler av den historiske kjernen av Oslo, har i dag fått status som berømt og beryktet. Illustrasjonene fra transportanalysen blir hyppig brukt, og særlig i populærvitenskapelige fremstillinger er tegningene av motorveien gjennom Slottsparken egnet til å vekke skrekkblandet fryd.¹⁸⁵ Smith Wergeland beskriver hvordan etterkrigstidens transportplanlegging er blitt beskrevet som teknokratisk, brutal og blottet for «poesi», og at det gjerne kommer til syne en lettelse over at det ikke ble noe av de store motorveiprosjektene når de blir beskrevet i litteraturen. Men ikke minst ser han det problematiske ved en så enstemmig fremstilling: «Slagstad's technocratic critique, which has been repeated by many other writers, does not do justice to the multitude of perspectives that advocated the car-based city», skriver Wergeland.¹⁸⁶ Den endimensjonale fortellingen Smith Wergeland identifiserer her, har store likheter med den standardfortellingen jeg støter på i mitt eget arbeid. De følger begge samme mønster idet de foretas i store sveip, baseres på enkle årsaksforklaringer, og gjentas på en innforstått og ukritisk måte.

Dette må kalles et historiografisk problem og et problematisk trekk ved behandlingen av mellom- og etterkrigstiden i norsk arkitekturhistorieskrivning – og en grunn til å lete etter andre innfallsvinkler. Nettopp det gjør Even Smith Wergeland, og han begrunner det som følger: «Because of the one-dimensional negativity and the general consensus with regards to terminology, a proper re-investigation is required in order to question and discuss the accuracy of labels such as «technocratic» and their

¹⁸⁴ Smith Wergeland, *From Utopia to Reality*, 6.

¹⁸⁵ Ammerudblokkene eller Tveitablokkene fungerer til en viss grad på samme måte som boligarkitektonisk og byplanmessig eksempel på hvordan de gikk når teknokratene fikk frie tøyler på sekstitallet. Den store forskjellen er selvsagt at Ammerudblokkene og Tveitablokkene ble bygd, i motsetning til det meste av bymotorveien fra transportanalysen.

¹⁸⁶ Smith Wergeland, *From Utopia to Reality*, 420.

application to post war Oslo.»¹⁸⁷ For å gjennomføre en slik *re-investigation* velger Smith Wergeland å undersøke visuelle representasjoner, og han gjør det ved hjelp av et teoretisk rammeverk hentet fra kunsthistorien. Han forankrer sin egen forskning i internasjonal teoriutvikling, og viser også hvordan datidens aktører sto forankret i en faglig, internasjonal kontekst. På denne måten makter han å kaste et nytt lys over etterkrigstidens byplanfaglige miljø, og viser at det var et sofistikert fagmiljø preget av mange stemmer og komplekse arbeids- og forståelsesmåter.

Even Smith Wergeland foretar grundige analyser av viktige prosjekter som Transportanalysen og tre store trafikkprosjekter: Sinsenkrysset, Arne Garborgs plass og Bispelokket. Og, som tittelen på avhandlingen indikerer, viser Smith Wergeland at byutvikling og trafikkplanlegging ikke kan reduseres til et resultat av en banal teknokratisk mentalitet. Even Smith Wergeland bidrar gjennom sin avhandling til å avdekke rikdommen, variasjonen, de mange stemmene, pluralismen, mangfoldet i en historie som hittil er blitt fremstilt på en innforstått og sjablongmessig måte, som endimensjonal og negativ. Han ser behovet for å nærme seg dette problemkomplekset på en mer åpen og nysgjerrig måte, og gjør det, som nevnt, gjennom å analysere visuelle representasjoner og med støtte i et spesifikt teoriapparat. Jeg opplever et tilsvarende behov for å foreta en *re-investigation* når det gjelder historien om de sosialistiske arkitektene. Jeg velger dog en annen innfallsvinkel og fremgangsmåte.

Et enda ferskere forskningsbidrag, og som endatil helt eksplisitt undersøker forholdet mellom arkitektur og politikk, er Martin Braathens avhandling fra 2019. Tittelen er *The Magician and the Shoemaker. Debates on Open Form and Marxist-Leninism in Norway around 1970*, og her tar Braathen for seg de sterkt politiserte debattene som utspilte seg i norske arkitekturtidsskrifter rundt 1970. Dette var debatter som foregikk internt på arkitekturfeltet, og som dreide seg om forholdet mellom arkitektur og politikk, profesjon og samfunn:

The crux was the relation between the architect and society, and between architecture and politics. I argue that the new ideologies of the early 1970s were dependent on a perhaps banal, but nonetheless fundamental shift of vantage point, from looking out onto society from within the discipline of architecture, to reversing this gaze and scrutinizing architecture from the outside in.¹⁸⁸

Det Braathen annonserer i den tilsynelatende nokså kryptiske tittelen, er to tankefigurer som blir bærende gjennom avhandlingen: skomakeren og tryllekunstneren. Dette er figurer eller begreper som Braathen har hentet fra

---

¹⁸⁷ Ibid, 7.

¹⁸⁸ Braathen, *The Magician and the Shoemaker*, 7.

henholdsvis Christian Nordberg-Schulz og Manfredo Tafuri, og som gir uttrykk for to motstridende syn på arkitektens rolle. Skomakeren hos Nordberg-Schulz er fagpersonen som bør bli ved sin lest. Han brukte det gamle ordtaket som et argument for at arkitekter burde holde seg unna politikken, og i stedet sette sine krefter inn på å bli bedre arkitekter. For Tafuri, derimot, var slike «skomakerarkitekter» ikke annet enn tryllekunstnere – illusjonsmakere som bidro til å skjule maktstrukturene i samfunnet. To svært ulike syn på arkitektens rolle i samfunnet, med andre ord. Og med disse to figurene, som ble brukt i samtidens arkitekturdebatt, har Braathen på en svært elegant måte funnet et prisme som han kan betrakte denne debatten igjennom.

Martin Braathens forskning dreier seg altså om en debatt som ble ført i norske arkitekturdsskrifter, i arkitektforeningene og på arkitektskolene omkring 1970. Det betyr at han arbeider tett på et sett av tekster, og han stiller spørsmålet om hvorvidt det var: «an architectural project hidden within this literally grey and text-ridden mass of political agitation?»¹⁸⁹ For å spore opp dette arkitektoniske prosjektet tar han i bruk institusjonsteori og avantgarde-teori, og han støtter seg til internasjonale bidrag fra nyere arkitektur-, kunst-, idé- og kulturhistorieforskning. Dette er en måte å skrive arkitekturhistorie på som ligger langt fra den tradisjonelle stilhistorien, og som gjør det mulig å betrakte arkitektur som filosofi, idé, produksjon og som kulturprodukt. Braathens kildemateriale består av tekster fra arkitekturdsskrifter som *Byggekunst* og *Arkitektnytt*, og han undersøker idéutviklingen på det norske arkitekturfeltet gjennom å holde disse tekstene opp mot internasjonale forskningsbidrag. Det er lignende arbeidsmåte som Even Smith Wergeland har valgt for å få svar på sine forskningsspørsmål. Begge er opptatt av *idéer*, enten det er snakk om mobilitet eller arkitektens rolle, og begge søker å forankre både idéutviklingen på arkitekturfeltet i etterkrigstidens Norge og sin egen forskning i den internasjonale teoriutviklingen og i internasjonale forskningsbidrag. Jeg har valgt å en annen innfallsvinkel, nemlig i større grad å rette blikket mot de konkrete, politiske forholdene i den samtiden jeg undersøker, og jeg trekker i større grad veksler på den hjemlige historiefaglige forskningen enn på internasjonale forskningsbidrag.

Mellom Martin Braathens og mitt eget forskningsprosjekt er det likevel noen svært interessante likheter. Både 1970-tallet og 1930-tallet var preget av politiske omveltninger, dog med ganske forskjellig utgangspunkt: Det som skjedde på 1970-tallet, var et oppbrudd fra den sosialdemokratiske orden som var i ferd med å utkrystallisere seg på andre halvdel av 1930-tallet. Det er påfallende og interessant å slå fast at både begynnelsen og slutten på det

---

¹⁸⁹ Ibid, 12.

sosialdemokratiske hegemoniet i norsk politisk historie ble ledsaget av debatter på arkitekturfeltet, anført av unge arkitekter som inntok en bevisst stilling til forholdet mellom den profesjonen de tilhørte og det samfunnet de virket i. Slik blir Martin Braathens og mitt forskningsbidrag stående i «hver sin ende» av historien om arkitekturen og politikken det som kan kalles sosialdemokratiets tidsalder.¹⁹⁰

Dette kommer tydelig til syne i ett av de siste kapitlene i Braathens avhandling. Her dukker nemlig «mine» arkitekter opp, og de opptrer som «PLAN-gruppen». Ikke overraskende identifiserte de politisk engasjerte arkitektene på 1970-tallet seg til en viss grad med sine kollegaer fra femti år tilbake. Braathen forklarer det slik: «The young architects, disillusioned with architecture's prospects and its role in changing the future, turned to history for precedents.»¹⁹¹ Og det de fant når de søkte til historien, det var *Plan*-gruppen – den eneste «earlier group of hard-core Marxists»,¹⁹² som Braathen formulerer det. De unge ML-erne foretok intervjuer med medlemmene av den såkalte Plan-gruppen tidlig på 1970-tallet, og ett av de forholdene spørsmålene dreide seg om, fremhever Braathen, var hva som hadde skjedd da arkitektene den gang sluttet seg til sosialdemokratiet og ble en del av maktapparatet:

The main challenge, the crux of the interview, was the transition that these architects had gone through: These former radicals were “theoretically trained very well” as Marxist in their younger days, according to the interviews, but failed in their revolutionary agency and ended up in successful careers within the mainstream institution and even in mainstream politics.¹⁹³

Intervjuet det er snakk om her sto på trykk i AHO-publikasjonen *Fagavisa* i 1974, og en av intervjuerne og skribentene som sto bak, var Johan-Ditlef Martens. Og her begynner det, for min del, å avtegne seg et besnærende og interessant bilde med sterke historiografiske implikasjoner. Tidligere i dette kapitlet har jeg argumentert for at nettopp Johan-Ditlef Martens (sammen med Ketil Moe, som også tilhørte samme miljø på 1970-tallet) har vært helt avgjørende når det gjelder å skape den sterke og standhaftige fortellingen om de sosialistiske arkitektene i arkitekturhistorien. Gjennom å analysere diskusjonene omkring arkitektur og politikk på 1970-tallet kaster Martin

¹⁹⁰ Det hadde vært fristende å foreta en sammenligning av hvordan de politisk bevisste arkitektene arbeidet på henholdsvis 1930-tallet og 1970-tallet og se etter likheter og forskjeller. Men det ville sprengt rammen for dette arbeidet. I avslutningskapitlet vil jeg derimot ta opp tråden og reflektere over hvordan arkitekturen ble politisert og gradvis innvevd i samfunnsmaskineriet fra andre halvdel av 1930-tallet, og hvordan den utviklingen tiltok i styrke gjennom etterkrigstiden og kulminerte på 1970-tallet. Spørsmålet blir da hvorvidt de sosialistiske arkitektene på 1930-tallet la grunnlaget for mye av det som politisk engasjerte arkitektene på 1970-tallet opponerte mot.

¹⁹¹ Braathen, *The Magician and the Shoemaker*, 191.

¹⁹² Ibid, 191.

¹⁹³ Ibid, 192.

Braathen samtidig lys over hvordan denne historien ble til. Fortellingen om de sosialistiske arkitektene i mellomkrigstiden ble formulert i en periode hvor fag og politikk ble heftig diskutert, og blant de fremste «historiefortellerne» var en gruppe arkitekter som selv hadde politisk agenda. Slik ble trolig forståelsen av den faglig-politiske utviklingen på 1930-tallet sterkt farget av historiefortellernes egen situasjon og holdninger.

Det var dessuten en svært ambivalent rolle de sosialistiske arkitektene ble tildelt av de unge, radikale 70-tallsarkitektene. I utgangspunktet ble *Plan*-arkitektene fremstilt som helter og forbilder, velskolerte og kompromissløse som de var. Men så ble de en del av maktapparatet: «Through their careers, the PLAN members brutally demonstrated how they failed in «enhancing a crisis», demonstrating how working from within the system, or from the institution outward had been futile and even counterproductive to the cause»¹⁹⁴, skriver Braathen, og konkluderer med at lærdommen fra *Plan* måtte ha vært deprimerende for de unge arkitektene på 1970-tallet, som selv strevde med å finne ut av hvordan de skulle forholde seg til makten og politikken.

Jeg for min del ser her en sterk indikasjon på hvorfor fortellingen om de sosialistiske arkitektene har blitt som den har blitt, hvorfor tidsskriftet *Plan* har fått så stor betydning og særlig hvorfor tiden etter at arkitektene sluttet seg til Arbeiderpartiet har fått så lite oppmerksomhet i ettertid. Historien om de sosialistiske arkitektene ble ført i pennen av arkitekter som betraktet overgangen til Arbeiderpartiet som et nederlag, et tegn på maktesløshet, et bevis på at arkitektenes marxistiske prosjekt hadde mislyktes – kanskje til og med som et svik. Det er lett å tenke seg at de ikke så noen grunn til å undersøke perioden etter 1936 og arkitektenes inntreden i maktapparatet nærmere.

Det er noe av et historiografisk drama jeg finner mellom linjene i Martin Braathens avhandling. Og enda mer interessant og komplekst blir det hvis man også ser på Christian Nordberg-Schulz' rolle i de faglig-politiske debattene og i historieskrivningen. Martin Braathen viser at Nordberg-Schulz var en viktig stemme i debatten om arkitektur og politikk på 1970-tallet, hvor han klart og tydelig forfektet sitt syn på arkitekten som en som burde «bli ved sin lest». Som jeg allerede har gjort rede for, var Nordberg-Schulz blant de første til å formulere standardfortellingen om de sosialistiske arkitektene. Og han formulerte den nettopp som en fortelling om arkitekter som *forlot* sin lest og beveget seg ut i politikken. Som jeg har vist tidligere, beskriver Nordberg-Schulz dette som et nærmest fatalt valg, et valg som resulterte i *stedstap* og *omverdenskrise*. Det kan ikke være tilfeldig at Nordberg-Schulz formulerte denne karakteristikken i en tid hvor de samme problemstillingene sto på den

---

¹⁹⁴ Ibid, 198.

arkitektfaglige dagsorden. Kanskje fryktet han at det samme ville skje med en ny generasjon arkitekter.¹⁹⁵

Gjennom sin grundige analyse av 1970-tallets sterkt politiserte fagdebatt har Martin Braathen styrket min overbevisning om at fremstillingen av de sosialistiske arkitektene i arkitekturhistorien bør underlegges et kritisk historiografisk blikk. Fortellingen om de sosialistiske arkitektene ble formulert av aktører som selv hadde sterke synspunkter og en tydelig agenda, og er sterkt preget av den tiden den ble til. Er det slik at de etablerte forestillingene om de såkalte *Plan*-arkitektene sier vel så mye om 1970-tallets faglige og politiske klima som 1930-tallets? Det kan i så fall bidra til å forklare hvorfor arkitektenes overgang til Arbeiderpartiet og tiden etter er blitt fremstilt så endimensjonalt i arkitekturhistorien som jeg har vist. Uansett på hvilken side man sto i 1970-tallets faglig-politiske debatt, kunne ikke det som skjedde etter at arkitektene gikk inn i Arbeiderpartiet ses på som annet enn noe negativt – eller i beste fall uinteressant. Etter å ha lest Martin Braathens avhandling om skomakere og tryllekunstnere er jeg i hvert fall styrket min overbevisning om at det er behov for å foreta en ny undersøkelse av de sosialistiske arkitektene og deres faglige og politiske utvikling i mellomkrigstiden. En slik *re-investigation*, for å bruke Even Smith Wergelands ord, vil også fungere som et korrektiv til måten mellom- og etterkrigstiden er blitt fremstilt på i den norske arkitekturhistorien.¹⁹⁶

Det historiefaglige forskningsfeltet

Så langt har jeg slått fast at de sosialistiske arkitektene har fått en selvskreven plass i den norske arkitekturhistorien, hvor de tildeles rollen som spesielt *politiske*. Arkitektene sto for funksjonalisme i arkitekturen og sosialisme i

¹⁹⁵ Christian Nordsberg-Schulz' bidrag i Norges Kunsthistorie ble publisert i 1982, og nyttingen av *Plan*, redigert av Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe kom ut i 1983. Altså noen år etter at debattene raste på sitt verste i arkitekturtidsskriftene, i arkitektforeningene og på arkitektskolene. Det er de samme synspunktene og fortellingene som formidles, og jeg ser det som sannsynlig at debattene på slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet bidro til å forme arkitekturhistoriene som ble publisert på begynnelsen av 1980-tallet.

¹⁹⁶ Det er for øvrig ikke noe nytt og særegent for etterkrigstiden at arkitekturhistorie skrives av arkitekter med en faglig agenda. I den lille boken *hva er ARKITEKTUR* har Mari Hvattum et eget kapittel om «Normativ arkitekturhistorieskriving». Her skriver hun at arkitektur og arkitekturhistorie lenge var uadskillelige. Blant arkitekter har studiet av fortiden blitt tatt i bruk for å løse samtidens byggeoppgaver, skriver Hvattum, og legger til at arkitekturhistorien også har hatt en politisk funksjon. Hvattum erkjenner at det rent vitenskapsteoretisk kan være problematisk at arkitekturhistorie ofte er «skrevet av arkitekter som helt bevisst har villet unngå skillet mellom det deskriptive og det normative». Se Hvattum s. 92. For meg, som er kunsthistoriker som skriver arkitekturhistorie, er dette et trekk ved arkitekturhistorien jeg forsøker å være oppmerksom på. Jonny Aspen påpeker det samme i sin avhandling fra 2003 om *Byplanlegging som representasjon*. Mange byplanhistoriske fremstillinger er fremstår som en type handlingskritikk, skriver Aspen, og de bærer preg av å ha blitt utformet for å fremme bestemte idealer og ideologier. Han viser til teoretikeren Manfredo Tafuri, som bruker begrepet operativ kritikk om dette fenomenet. Se Aspen 2003, s. 42. Jeg ser en lignende tendens når det gjelder de sosialistiske arkitektene, selv om det også er flere kunsthistorikere og andre som har skrevet om dem. Som jeg har vist over, ble den nærmest autoritative standardfortellingen om disse arkitektene først formulert av arkitekter som selv tok tydelige standpunkter i faglige og politiske diskusjoner i sin egen samtid. Dette opplever jeg som et historiografisk problem.

politikken, og rundt denne koblingen mellom arkitekturen og politikken spinnes en standardfortelling om arkitektgruppen. I den politiske historien, derimot, har de samme arkitektene ikke satt spor etter seg. At en rekke fagfolk sluttet seg til arbeiderbevegelsen på midten av 1930-tallet er kjent, men arkitektene trekkes ikke spesielt frem. For meg står dette som et interessant paradoks: Arkitektene som fremtrer som så til de grader *politiske* i arkitekturhistorien, synes ikke å være *politiske nok* til å få en selvstendig rolle i historieskrivningen forøvrig. Dette fremstår som ekstra paradoksalt i og med at arkitektene særlig var opptatt av boligpolitikk og boligarkitektur, og at nettopp boligpolitikken ble en bærebjelke i etterkrigstidens velferdsstat. Som jeg skal vise, ble et viktig grunnlag for denne boligpolitikken lagt på slutten av 1930-tallet.

Etter å ha lest både arkitekturhistoriske og historiefaglige fremstillinger av mellom- og etterkrigstiden er det også et annet forhold som springer meg i øynene, og som har bidratt til å forme prosjektet mitt: I arkitekturhistorien (og til dels i byplanhistorien) er det lagt stor vekt på 1930-tallet frem til 1935. Dette var perioden da modernismen fikk sitt gjennombrudd, og den beskrives som en periode preget av stor faglig utvikling. Årene frem til 1935 fremstilles som noe av en gullalder, mens årene mellom 1935 og 1940 knapt nevnes. Blant historikere, derimot, er det omvendt. Her står 1935 som et veiskille og innledningen til en ny epoke.¹⁹⁷ Årene etter 1935 og fremover mot utbruddet av andre verdenskrig, skildres som en periode med politisk samling, vellykket krisehåndtering, arbeidsfred, vekst og optimisme.

Historikeren Svein Angell skriver i en artikkel i *Historisk tidsskrift* at historien om utviklingen fra splittelse til integrasjon på 1930-tallet «ser ut til å ha ein særskilt sentral posisjon i nasjonal historieskriving».¹⁹⁸ Han påpeker at 1935 står som et vendepunkt i alle de syntetiserende fremstillingene av norgeshistorien som er utgitt, og viser hvordan historien sirkler omkring temaer som krise og splittelse, integrasjon og samling og overgangen til en ny og moderne samfunnsorden. Den første halvdel av 1930-tallet, derimot, henger i historieskrivningen sammen med 1920-tallets økonomisk krise, arbeidsledighet, arbeidskonflikter og splittelser i politikken. Årene mellom 1935 og 1940, som blant arkitekturhistorikere fremstilles som en ren transportetappe på veien mot nye storhetstider, står derimot for historikerne som en periode hvor utviklingen skjøt fart og det skjedde store og viktige endringer i politikk og samfunnsliv.

For meg har denne forskyvningen i tid, interesse og fokus mellom den arkitekturhistoriske forskningen og den historiefaglige vært en interessant oppdagelse, og det har gjort meg nysgjerrig på hva jeg vil finne når jeg følger arkitektene fra den ene epoken og videre inn i den andre. Når jeg velger 1935

¹⁹⁷ I de fleste av bøkene jeg har lest fungerer 1935 bokstavelig talt som starten på et nytt kapittel.

¹⁹⁸ Angell, «Norsk byhistorie og dei nasjonale forteljningane», 430.

som startpunkt for mine undersøkelser, ser jeg for meg at jeg samtidig «flytter» de sosialistiske arkitektene ut av det arkitekturhistoriske feltet de allerede er skrevet inn i, og inn på et historiefaglig felt hvor de foreløpig ikke har noen tydelig rolle. En ambisjon ved denne avhandlingen blir dermed å skrive de politisk engasjerte arkitektene inn i den politiske historien på en måte som ikke er blitt gjort før, og samtidig bidra til å supplere den eksisterende arkitekturhistorien med ny innsikt i modernismen i Norge.

Det betyr at jeg forholder meg på en annen måte til den politiske historien som forskningsfelt enn til den arkitekturhistoriske forskningen. På arkitekturhistoriefeltet har jeg en etablert fortelling å ta utgangspunkt i – og utfordre. Når det gjelder den politiske historien, blir ambisjonen å komplettere de etablerte fortellingene og bringe de sosialistiske arkitektene inn på feltet.

Systemskifte og krise

Av de store «norgeshistoriene» har jeg dratt særlig nytte av Berge Furre's *Norsk historie 1914 – 2000*¹⁹⁹. Her står året 1935 som et tidsskille, og han innleder del II i boka med overskriften «Systemskifte, krig og gjenreising 1935 – 1952». Perioden 1935 til 1940 behandles under kapitteloverskriften «Ein gryande velferdsstat 1935 – 1940». Under denne overskriften skildrer Berge Furre en periode preget av ny giv og større aktivitet på mange samfunnsområder med en regjering som skapte «eit bilete av seg sjølv som handlekraftig og pågåande».²⁰⁰ Han legger stor vekt på at nye styringsambisjoner gjorde seg gjeldende: «Den planleggjande stat vart proklamert.»²⁰¹ Berge Furre avslutter sin fremstilling av femårsperioden før andre verdenskrig med å slå fast at flere av de store samfunnsendringene som skjedde etter andre verdenskrig hadde sitt opphav i planer fra disse årene. Min oppgave blir å belyse hvordan de sosialistiske arkitektene passer inn i dette bildet. Stilte de seg bak og bidro til å utvikle, de nye styringsambisjonene og utforme den planleggende staten? Som fagfolk sto de midt oppi dette *systemskiftet* – og jeg vil undersøke hvordan og i hvilken grad de bidro til å gjennomføre det.

Den nyeste, syntetiserende fremstillingen av Norges historie heter *Norvegr: Norges historie*, og ble utgitt på Aschehoug i 2011. Fjerde bind er skrevet av May-Brith Ohman Nielsen, og tar for seg tiden etter 1914. I dette verket er disse mellomkrigstiden definert som perioden 1918 til 1939, og hele

¹⁹⁹ Furre, *Norsk historie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2007).

²⁰⁰ Furre, *Norsk historie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2007), 86. Berge Furre diskuterer også hva det var som fikk landet ut av den økonomiske krisen. Dette har vært et stridstema blant norske historikere. Kriseforståelse og krisepolitikk er helt sentralt i arbeidet mitt også, men jeg vil ikke gå inn på hvorvidt det var en internasjonal konjunkturoppgang, eksportindustrien eller økt produksjon for hjemmemarkedet som bidro til å avhjelpe den økonomiske krisen.

²⁰¹ Furre, *Norsk historie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2007), 95.

perioden er behandlet under ett. Dermed trer ikke 1935 umiddelbart frem som et tydelig veiskille. Det er et interessant grep, og det henger kanskje sammen med at fokus her i større grad er rettet mot «vanlige» mennesker, deres erfaringer og livsverdener og fellesskap enn politiske hendelser. Om ikke et rendyrket forsøk på å skrive historien «nedenfra», så er det i hvert fall snakk om en mindre «topptung» form for historieskrivning, der storpolitiske enkelthendelser og personer får mindre plass enn i mange andre fremstillinger.

May-Brith Ohman Nielsen slår ved inngangen til kapitlet fast at hele perioden fra 1920 til 1939 kan betraktes som «en eneste lang krisetid».²⁰² Riktignok er det snakk om forskjellige kriseperioder, utdyper hun, og påpeker også at krisen rammet svært skjev. Kriseperioden var faktisk en tid med jevn økonomisk vekst hvis man ser på landets økonomi som helhet. BNP vokste jevnt, og de som hadde arbeid, opplevde økt kjøpekraft. Problemet var at krisen traff så hardt der den først traff. Krig, krise og klassekamp danner utgangspunkt for May-Brith Ohman Niensens fremstilling av årene mellom de to verdenskrigene.²⁰³ Og utviklingen, slik hun skisserer den, gikk i én retning: mot mindre krise og mindre klassekamp, og større integrasjon i nasjonen. «Hvem var egentlig menneskene i Norge? Hvem var «folket»?²⁰⁴, spør hun, og skriver at svarene på disse og andre spørsmål kom til å endre seg i løpet av mellomkrigstiden. Her står hun i en etablert tradisjon som betrakter 1930-tallet som perioden da det *arbeidende folk* ble en del av nasjonen. Dette henger sammen med Arbeiderpartiets nyorientering og utvikling av en ny og mer aktiv krisepolitikk, og det er et poeng jeg skal komme tilbake til i mine egne analyser.

Den vedvarende krisetilstanden førte til at politikken fikk et nytt innhold, argumenterer Nielsen. Det handlet ikke lenger først og fremst om «store saker», som for eksempel unionssaken. I stedet medførte krisetilstanden «andre typer politiske problemer, mer sammensatte og kompliserte, og de kunne ikke løses med enkeltvedtak én gang for alle». Og siden det var snakk om en krisetid, så kom «økonomi og sosialpolitikk i sentrum: sparepolitikk, gjelds- og valutapolitikk, reguleringspolitikk, landbrukspolitikk og arbeidspolitikk».²⁰⁵ Nielsen tegner et bilde av en periode der krise og klassekamp fremtvang grunnleggende samfunnsendringer. De gamle statsbærende partiene Høyre og Venstre mistet mye av sin kraft når politikken fikk et nytt innhold, og May-Brith Ohman Nielsen karakteriserer Arbeiderpartiet og Bondepartiet som de eneste *moderne* partiene i samtiden.

²⁰² Nielsen, *Etter 1914*, (Oslo: Aschehoug, 2011), 46.

²⁰³ Her kommer hun også med et poeng som jeg også har vært opptatt av, nemlig at menneskene som levde den gang ikke oppfattet seg som aktører i en mellomkrigstid. Begrepet mellomkrigstid gir per definisjon bare mening i retrospekt, etter andre verdenskrig.

²⁰⁴ Nielsen, *Etter 1914*, (Oslo: Aschehoug, 2011), 44.

²⁰⁵ *Ibid*, 84.

Dette er et annet poeng som jeg vil holde fast ved. Det var disse to partiene som henvendte seg til det arbeidende folk, og som fikk oppslutning blant de store skarene av småårsfolk over hele landet. Det var velgerskaren bak disse to partiene som levde tettest på krisen og klassekampen, og Nielsen argumenterer for at det var grunnen til at de to kunne forlikes og møtes i praktisk politikk. Hun beskriver krisetiltakene som ble satt i verk etter 1935 som omfattende og sammensatte, som for eksempel tiltak for arbeidsløse, omsetningsregulering på jordbruksvarer, støtte til fiskefartøy, trygder, støtte til å utbedre hus på bygdene og tilskudd til gjeldsrammede kommuner. «Krisetiltakene fjernet de verste krisevirkningene for mange mennesker, spredte optimisme og tro på at krisen kunne løses», tiltakene bidro med «litt til mange og særlig til grupper og steder der det knapt fantes penger»²⁰⁶, og slik skapte de økt kjøpekraft og økonomisk vekst. Både Berge Furre og Ohman Nielsen fremhever at den nye regjeringen og den nye politikken skapte optimisme og fremtidstro.

Historikeren Finn Olstad har valgt *Den store forsoningen* som tittel på sitt siste bidrag til norgeshistorien. Boken er utgitt i 2019, og utgjør sammen med *Den store oppturen* fra 2017 en bredt anlagt fremstilling av norsk historie fra 1905 til 2015. Det nye bindet omfatter perioden 1905 til 1945, mens boken fra 2017 behandler perioden fra 1945 til 2015. Som tittelen indikerer, betrakter Olstad perioden fra unionsoppløsningen til utbruddet av andre verdenskrig som en periode hvor det utviklet seg et nasjonalt fellesskap. Og den store forsoningen, den skjedde på 1930-tallet. Som historiker er Finn Olstad opptatt av å undersøke de oppfatningene og forestillingene, begrepene og kategoriene «som vi bruker til å skape mening og orden i verden omkring oss»²⁰⁷. Noen av de begrepene og forestillingene som Olstad nevner er svært relevante for arbeidet mitt, fremfor alt *rasjonalitet* og *vitenskapeliggjøring*, som Finn Olstad trekker frem som to helt sentrale forestillinger i perioden. Han nevner også *hygiene*. Nettopp disse ble tre av boligsakens kjernebegreper, både når det gjaldt boligpolitikken og boligarkitekturen. Et annet interessant og relevant poeng hos Olstad, er at han karakteriserer mellomkrigstiden som en paradoksal periode preget av spenningen mellom modernisering og krise; samtidig som moderniseringen skapte muligheter, truet krisene med å bryte ned samfunnet. Jeg skal følge opp dette poenget. Det var i en krisetid at de modernistisk, rasjonalistisk og vitenskapelig anlagte arkitekter trådte inn på den politiske arenaen, og nettopp opplevelsen av krise og utformingen av en krisepolitikk var en viktig del av arbeidet deres.

---

²⁰⁶ Ibid, 87.

²⁰⁷ Olstad, *Den store forsoningen* (Oslo: Dreyers forlag, 2019), 8.

Arbeiderhistorie

Arbeiderbevegelsen har «alltid» vært opptatt av å ta vare på og skrive sin egen historie.²⁰⁸ Her har jeg følgelig en hel historiefaglig tradisjon å trekke veksler på. Og forhåpentligvis kan min forskning bli et bidrag til arbeiderbevegelsens historie i de viktige årene etter regjeringsdannelsen i 1935.

Den mest omfattende fremstillingen av arbeiderbevegelsens historie, både partihistorien og fagbevegelsens historie er *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, som ble utgitt i seks bind mellom 1985 og 1990. Bind fire, med tittelen *Klassen og nasjonen*²⁰⁹, er skrevet av historikeren Tore Pryser, og omhandler perioden 1935 til 1946. At 1935 fungerer som innledningen til et eget bind i historieverket, understreker betydningen av dette året som et veiskille. Pryser strukturerer den politiske utviklingen etter at Arbeiderpartiet kom til makten i 1935 rundt fire omdreiningspunkter: *krise, organisasjonsvekst, det arbeidende folks kultur og kampen mot fascismen*. Det interessante er at mitt eget forskningsmateriale også langt på vei lar seg strukturere omkring de samme omdreiningspunktene. Krise, organisasjonsvekst og motstanden mot fascismen ligger der som en understrøm i kildene jeg arbeider med og fremstår som en viktig del av samtidens, inkludert de sosialistiske arkitektenes, virkelighetsforståelse.

Pryseres fremstilling av arbeiderklassens integrasjon i *nasjonen* kan oppsummeres som at Arbeiderpartiet ikke lenger definerte seg som et rent klasseparti. Partiet kom til makten på løftene om en ny *krise- og velferdspolitikk*, en politikk som tok sikte på å heve levekårene til hele det arbeidende folk. Det førte til stor oppslutning blant velgerne og tilslutning fra nye sosiale grupper og fra nye deler av landet. Arbeiderbevegelsens *organisatoriske og tallmessig vekst* blir dermed en viktig del av historien. Veksten kom ikke minst som en følge av en storstilt opplysningsvirksomhet, som i følge Pryser er å forstå som en del av arbeiderkulturen. Et annet aspekt ved arbeiderkulturen var oppbyggingen av organisasjoner og foreninger «for enhver anledning»; arbeiderbevegelsen tilbød alt fra organisert radiolytting til idrett. Og ikke minst fremhever Pryser at arbeiderbevegelsen sluttet rekkene i kampen mot den fremvoksende fascismen i Europa. Jeg lener meg tungt på Tore Pryseres mellomkrigshistorie i mitt eget arbeid, og jeg vil vise hvordan de sosialistiske arkitektene posisjonerte seg langs de samme linjene som han trakk opp i sitt referanseverk om arbeiderbevegelsens historie. Det vil si

²⁰⁸ Illustrerende i så måte er det at Arbeiderpartiet og LO allerede i 1906 vedtok å stifte Arbeiderbevegelsens arkiv for å bevare arbeiderbevegelsens historie. Arkivet fikk lokaler i Folkets Hus, og åpent for publikum i januar 1909. Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek holder fortsatt til i Folkets Hus, og store deler av denne avhandlingen er blitt til der.

²⁰⁹ En tittel som i seg selv sier mye om den tradisjonen forfatteren står i. Den store «fortellingen» om arbeiderbevegelsens integrasjon i nasjonen (som en siste gruppe etter at bøndene på samme måte fra slutten av 1800-tallet) ble formulert av historikere som Ernst Sars og Edvard Bull d.e., og Pryseres bidrag er en versjon av denne fortellingen.

hvordan de bidro til å utforme krisepolitiske tiltak og til organisasjonsbygging, hvordan de drev opplysningsvirksomhet og tok sterkt til orde mot fascismen. Det siste på nokså overraskende og arkitekturrelaterte måter, som jeg skal vise.

Det er med de to store fortellingene om modernismen og sosialdemokratiet som utgangspunkt jeg nærmer meg de sosialistiske arkitektene og undersøkt hvordan forholdet mellom arkitektur og politikk utviklet seg gjennom andre halvdel av 1930-tallet. Hensikten er å undersøke det rommet som oppstår der hvor disse to fortellingene overlapper hverandre. Ambisjonen min er å historisere, det vil si å betrakte arkitektur – i vid forstand som noe som blir til i en unik historisk kontekst, og på den måten komplettere de eksisterende fortellingene og avdekke noen nyanser som lett blir borte når historien fortelles i store sveip.

Del 2. Å reise noe nytt og bedre... Om arkitektur og politikk 1935 – 1940.

KAPITTEL 5. KONSOLIDERING PÅ ARBEIDERBEVEGELSENS GRUNN

Arbeiderbevegelsen befinner sig i en rivende utvikling. På alle områder, organisatorisk som politisk. Den er i dag sterkere sammensveiset enn noen sinne. Det er kommet fart og plan i opplysnings- og skoleringsarbeidet. Bevegelsen står i offensiven og i centrum av dagens begivenheter. Derfor setter den sitt preg på hele vår utvikling. Nye lag av arbeidsfolk finner sin plass i organisasjonens rekke og i det praktiske og byggende arbeid. Det er skog- og gårdsarbeidere, fiskere, hvalfangstarbeidere, kvinnelige arbeidere, funksjonærer og åndsarbeidere.

Lederartikkel i *Arbeiderbladet*
13. september 1937.

Den 12. september 1937 åpnet en landsdekkende konferanse for *sosialistiske intellektuelle*. Eller *åndsarbeidere*, som de også ble kalt i tidens sjargong. Konferansen var en samling av intellektuelle i arbeiderbevegelsen, og de sosialistiske arkitektene var blant deltakerne. Konferansen var tema for lederartikkelen i *Arbeiderbladet* dagen etter, og sitatet ovenfor viser at den ble satt i sammenheng med arbeiderbevegelsens politiske og organisatoriske vekst for øvrig. Dekningen av konferansen i partiavisen var både bred og entusiastisk. Slik fortsatte lederartikkelen:

Blandt åndsarbeiderne er det fortrinsvis de yngre som melder sig til arbeid i vår bevegelse. Tidligere var det bare noen enkelte som var med. Nu melder hele lag sig, slik som tilfelle i almindelighet har vært blandt kroppsarbeiderne. Det er således foregått et omslag som har ført håndens og åndens arbeidere sammen på et felles arbeids- og kampgrunnlag.²¹⁰

---

²¹⁰ *Arbeiderbladet* 13. september 1937.

Disse linjene sier noe viktig om det politiske klimaet og arbeiderbevegelsens vekst i siste halvdel av 1930-tallet. Og ikke minst sier det en hel del om arbeiderbevegelsens selvforståelse. Dette var en periode hvor arbeiderbevegelsen la stor vekt på å fremstille seg som offensiv og dynamisk – kort sagt som et sentrum for et *praktisk og byggende arbeid* av stor politisk og samfunnsmessig betydning. Det ble satset stort på opplysning og skoling i disse årene, både innad og utad, og det ble arbeidet aktivt for å få nye yrkesgrupper og nye lag av befolkningen til å slutte seg til bevegelsen. En gruppe som tidligere ikke hadde funnet sin naturlige plass i arbeiderbevegelsen, var de såkalte åndsarbeiderne. Men nå kom de også med. *Arbeiderbladet* mente man sto på terskelen til en ny tid for *åndens og håndens* arbeidere.

Arbeiderbevegelsens vekst hang naturligvis sammen med arbeiderbevegelsens nye maktposisjon; dette var to forhold som gjensidig påvirket hverandre. Og ikke minst åpnet det seg et nytt felt for faglig og politisk handling i og med den nye maktposisjonen. Eller sagt på en annen måte: det åpnet seg nye handlingsrom for nye grupper av fagpersoner. De sosialistiske arkitektene representerte en slik gruppe, og i dette kapitlet vil jeg belyse hvordan de trådte inn på dette feltet.

Dette feltet, eller handlingsrommet, kan igjen deles opp i forskjellige enkeltarenaer. I det følgende vil jeg gjøre rede for hvilke slike arenaer de sosialistiske arkitektene gjorde seg gjeldende på rundt 1935, og hvordan de opptrådte på de forskjellige stedene. De trådte som nevnt inn på den politiske arenaen som medlemmer av Mot Dag, men gikk over til Arbeiderpartiet i 1936. De ble medlemmer av Teknisk Forening av DNA, dannet en egen forening innenfor Bygningsarbeiderforbundet, og engasjerte seg i Leieboerforeningen. De gjorde også, som jeg skal vise, en hel del på tvers av disse organisasjonene. I dette kapitlet vil jeg ta for meg de forskjellige organisasjonene og sammenslutningene som arkitektene var involvert i, og undersøke hva arkitektene bidro med og diskutere hva det innebar at de knyttet seg til akkurat disse organisasjonene og gruppene.

årene. Hensikten med kapitlet er å undersøke de organisatoriske rammene og nettverkene som politikktutformingene foregikk innenfor, og belyse hva slags handlingsrom de forskjellige organisasjonene og nettverkene utgjorde for de sosialistiske arkitektene.

Fra Mot Dag til DNA

De vanskeligheter som kan være til stede, er dog bagatellmessige mot de fordeler som kan opnåes for bevegelsen ved at den gamle strid ophører og medlemmene av Mot Dag stiller sig under partiets kontroll. Særlig med sikte på agitasjonen vil den ordning som nu er truffet, kunne få sin store betydning.

Fra landsmøteprotokollen 1936.

Med disse ordene oppfordret Martin Tranmæl Arbeiderpartiets landsmøte i mai 1936 til å ta de ekskluderte motdagistene inn i varmen igjen og tilby dem medlemskap i partiet. Landsmøtet fulgte oppfordringen; Mot Dag ble oppløst og mange av motdagistene meldte seg inn i Arbeiderpartiet. I dette avsnittet vil jeg ta for meg arkitektenes overgang fra Mot Dag til DNA.

For å forstå hva det innebar at motdagistene igjen ble ønsket velkommen som partimedlemmer, må man ha det bitre, nærmest fiendtlige motsetningsforholdet som hadde fantes mellom de to organisasjonene i bakhodet. Mot Dag var et resultat av de dype splittelsene som hadde svekket arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden. Tilsvarende var forsoningen mellom de to organisasjonene et resultat av den samlingsprosessen som hadde gjort arbeiderbevegelsens nye maktposisjon mulig.²¹¹ Men ikke minst er motsetningsforholdet og gjenforeningen mellom Mot Dag og Arbeiderpartiet viktig for å forstå den posisjon arkitektene kom til å innta i arbeiderbevegelsen. Med samlingen på venstresiden i politikken åpnet det seg, som jeg skal vise i det følgende, nye handlingsrom for de sosialistiske arkitektene.

«Under partiets kontroll...»

«Fredsavtalen» mellom DNA og Mot Dag ble forhandlet frem våren 1936. I forhandlingene deltok representanter fra Mot Dag og en komité nedsatt av

²¹¹ Splittelser på venstresiden i politikken var et internasjonalt fenomen, som til dels fikk tragiske utfall. I Tyskland maktet ikke arbeiderbevegelsen å stå samlet, og det anses å være en av grunnene til at nazismen fikk fotfeste. I stedet for å samle seg om den felles fienden, brukte man her kreftene på å strides seg imellom. Den norske arbeiderbevegelsen tok lærdom fra Tyskland, og satte alt inn på samling.

vanskelig å forestille seg at han så en verdi i motdagistenes skarpe tunger, intellektuelle kapasitet og fagkunnskap. Det er umulig å vite om det skyldtes Tranmæls fremlegg eller en generell velvilje overfor motdagistene, men saken avstedkom i hvert fall ikke noe videre diskusjon på landsmøtet. Av landsmøteprotokollen fremgår det at tre personer ba om ordet etter at Martin Tranmæl hadde lagt fram komitéens innstilling, hver med en kort kommentar. Den første var Fredrik Haslund, ingeniør av yrke og aktivt medlem av Arbeiderpartiets tekniske forening. Han ønsket enkelt og greit motdagistene velkommen: «Jeg vil si at det er gledelig at man er kommet dithen at Mot Dag atter kan tre til i det arbeide partiet driver.» Videre oppfordret han partifellene til å ta godt imot nykommerne: «Jeg vil også si til partifellene utover landet, at når vi kommer sammen med Mot Dag, da tar vi imot dem, slik at disse foreninger ikke kommer på siden av partiet.»²¹⁵ Haslund, som selv var en høyt utdannet fagmann, betraktet sannsynligvis eks-motdagistene som en potensiell ressurs for partiet og så trolig fram til å samarbeide med dem. Frykten for nye splittelser kom likevel til syne i hans formaning om å ta godt i mot de nye partimedlemmene slik at de ikke skulle havne *på siden av partiet*.

Ingeniør Haslund ble etterfulgt av Einar Gerhardsen.²¹⁶ Han startet med å innrømme at det fantes «en del partifeller som har vært i tvil om riktigheten av å møte Mot Dag med den tillit som har vært vist av centralstyret». Gerhardsen selv delte ikke det synet. For ham var det viktigste at «Det Norske Arbeiderparti skal medvirke alt det kan for å komme til en ordening som fullbyrder klasesamlingen i Norge» Han mente også å kunne berolige skeptikerne: «Mitt inntrykk er imidlertid at medlemmene av Mot Dag nu ønsker å komme tilbake til et godt og lojalt samarbeide med partiet» Når så er tilfelle, avsluttet han, «bør vi naturligvis ta imot dem.»²¹⁷

Kunnskap og makt

Om noen av de øvrige landsmøtedeltakerne hadde motforestillinger mot å slippe motdagistene inn i partivarmen, så holdt de det for seg selv. *Arbeiderbladet* rapporterte samvittighetsfullt fra landsmøtet, men heller ikke her finnes det noen indikasjon på at Mot Dag-saken ble noe mer enn ett av mange punkter på dagsorden. Men uttalelsene fra både Haslund og Gerhardsen, og særlig Tranmæls ordvalg, viser at det likevel med et visst forbehold at Mot Dag ble inkludert i partiet. Og bare under forutsetning av at de fullt og helt stilte seg *under partiets kontroll*.

²¹⁵ Ibid, 173.

²¹⁶ Einar Gerhardsen var på det tidspunktet sekretær og nestformann i Oslo Arbeiderparti. I 1936 ble han også landssekretær for partiet.

²¹⁷ Landsmøteprotokoll 173-174.

Det er viktig å være klar over at det ikke var noen selvfølge at de ble tatt godt. Organisasjonen de kom fra stammet, som sagt, fra de store partisplittelsene på 1920-tallet, og de hadde fått sin politiske skolering av folk som hadde vært ekskludert av partiet. Historikeren Einhart Lorenz skriver i sin innføring i *Arbeiderbevegelsens historie* fra 1974 at selv om gjenforeningen av Mot Dag ble vedtatt på landsmøtet, så fantes det en skepsis i partiet til «det som kunne oppfattes som fraksjonsarbeid fra intellektuelle grupper side»²¹⁸. Lorenz påpeker at det fantes en viss skepsis mot intellektuelle i arbeiderbevegelsen til langt ut i etterkrigstiden. Avstanden mellom åndens og håndens arbeidere var og ble betydelig.

Men samtidig erkjente altså arbeiderbevegelsen at den politiske situasjonen etter 1935 hadde skapt et behov for kunnskap og ekspertise. Slik åpnet det seg nye handlingsrom for fagpersoner som skilte seg tydelig fra arbeiderbevegelsens tradisjonelle kjernetropper. Det gjaldt sosialøkonomer, leger, jurister – og altså arkitekter. I boken *Mot Dag og Erling Falk* fra 1955 gjorde Trygve Bull et poeng ut av dette, og skrev at «samtidig med at Arbeiderpartiet fikk ansvaret for landets styre og stell, og derved for alvor fikk bruk for faglært akademisk arbeidskraft, meldte Mot Dag seg igjen inn.»²¹⁹ Historikeren Trond Nordby peker på det samme: «Mange akademikere fant veien til Arbeiderpartiet umiddelbart etter regjeringdannelsen i 1935. De søkte makt, partiet trengte eksperter.»²²⁰ Nordby skriver videre at motdagistene var «de fødte teknokrater i sosialismens tjeneste» og påpeker at de ikke bare hadde nyttige fagkunnskaper, men at de også allerede hadde gitt kunnskapen en sosialistisk forankring gjennom det arbeidet som var nedlagt i de enkelte faggruppene. For arkitektenes vedkommende skal jeg vise hvordan fagkunnskapen deres først måtte inkorporeres i arbeiderbevegelsens organisasjoner og integreres i politikktutformingene før de selv kunne innta rollene som «arbeiderbevegelsens husarkitekter», og seile opp som «nasjonale strateger». Den utviklingen startet først idet Mot Dag ble oppløst.

Motdagistene inn for samling

Hva med Mot Dag-medlemmene selv? Var de rede til å innordne seg? Det aller siste nummeret av tidsskriftet *Mot Dag* kom ut i juni 1936, og her ble naturligvis den forestående oppløsningen av organisasjonen behandlet. I en usignert artikkel som ganske enkelt har tittelen «Mot Dag» ble det hele satt i

²¹⁸ Einhart Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie: En innføring: Norsk sosialisme i internasjonalt perspektiv. 2. del. 1930-1973*. (Oslo: Pax Forlag, 1974), 73.

²¹⁹ Trygve Bull, *Mot Dag og Erling Falk: Bidrag til norsk historie i mellomkrigstiden*. (Oslo: Cappelen, 1955), 293.

²²⁰ Trond Nordby (red.), *Arbeiderpartiet og planstyret 1945-1965*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1993), 26.

sammenheng med Arbeiderpartiets utvikling fra revolusjonært klasseparti til reformorientert masseparti. Denne utviklingen innebar blant annet at de gamle klassemotsetningene mellom arbeiderklassen og akademikerne var i ferd med å utviskes, står det å lese. Og videre het det i artikkelen at arbeiderbevegelsen ville trenge «faglig og teknisk hjelp»²²¹ for å fylle sin nye rolle. Her kunne motdagistene bidra; for i Mot Dag hadde man gjennom femten års kollektivt arbeid opparbeidet seg store mengder kunnskap om en lang rekke faglige og tekniske temaer. Konklusjonen i artikkelen var at nå som motsetningene mellom Mot Dag og Arbeiderpartiet var overvunnet og den politiske situasjonen radikalt forandret, ville Mot Dags medlemmer «med glede og begeistring delta med sin fulle kraft i en kamp som skal føre frem til partiets erobring av samfundsmakten og til sosialismens seier i Norge.»²²²

I boken *Min versjon* skriver Trond Hegna, som tilhørte den indre kretsen i Mot Dag, at regjeringsdannelsen i 1935 var den viktigste grunnen til at Mot Dag revurderte forholdet til Arbeiderpartiet og gikk inn for samling. Men det fantes også en annen grunn, nemlig at det ble opplevd som maktpåliggende å danne en felles front mot nasjonalsosialismen:

Midten av 1930-tallet var en kritisk tid for arbeiderbevegelsen i alle demokratiske land. Vår motpart forsto betydningen av i denne tid å få ryddet vekk restene av indre strid og tilføre en samlet bevegelse den mengde av personlige kvalifikasjoner og ideologisk holdning i den akademiske og intellektuelle verden som Mot Dag representerte.²²³

Arbeiderpartiet ble interessant nok fortsatt betegnet som en motpart, men behovet for samling mot nazismen ble åpenbart opplevd som så viktig at gamle stridigheter måtte legges døde. Både Erik Rolfsen og Frode Rinnan var inne på det samme i flere anledninger, blant annet i et intervju fra 1983, hvor Frode Rinnan uttalte følgende:

Da *PLAN* kom ut med sitt første hefte i 1933, hadde Hitler i januar samme år tatt makta i Tyskland og knust all den sosialistiske virksomheten som vi til da hadde knyttet både vårt håp og vår teori til. Ved stortingsvalget samme år oppnådde Arbeiderpartiet den største tilslutningen i partiets historie, noe som innledet Nygaardsvoldepoken i norsk politikk. Det er framfor alt disse to

---

²²¹ «Mot Dag», 168.

²²² *Ibid*, 168.

²²³ Trond Hegna, *Min versjon* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1983), 220.

begivenhetene som dannet bakgrunnen for at Mot Dag nyorienterte seg og gikk inn i Arbeiderpartiet i 1936.²²⁴

Bekymringen over den fremvoksende fascismen må ikke undervurderes som politisk drivkraft i årene etter 1933. Den bidro til samling i arbeiderbevegelsen, som her mellom Mot Dag og Arbeiderpartiet, og den bidro til å føre partiet inn på sin nye kurs som reformorientert masseparti. Og, som fremgår av sitatet ovenfor, hadde motstanden mot nazismen også faglige implikasjoner. Arkitektene hadde orientert seg mot Tyskland, og man registrerte med forferdelse at fagmiljøene som hadde tjent som forbilder, ble knust. Motstanden mot nazismen dukker stadig opp i kildematerialet mitt, hvor jeg har funnet eksempler som tyder på at arkitektene brukte frykten for nazismen som et retorisk grep for å underbygge faglige synspunkter. Dette skjedde på til dels overraskende måter, for eksempel helt konkret i diskusjoner om boligtyper og byplanprinsipper.

Å få motdagistene opptatt i partiet ble trolig opplevd som en vinn-vinn-situasjon for begge parter. Motdagistene var åpenbart klar over at de var i besittelse av kunnskaper og en intellektuell kapasitet som arbeiderbevegelsen trengte. Og mens partiet fikk tilført viktig faglig og intellektuell kompetanse, fikk eks-motdagistene selv en større arena å utfolde seg på. Fra å friste en isolert tilværelse i periferien av det politiske landskapet gikk de over til å bli medlemmer av et regjeringsparti. For arkitektenes vedkommende betydde det at de ikke lenger var tilknyttet en liten organisasjon med svært begrenset gjennomslagskraft, men at de tilhørte en massebevegelse som for alvor var i ferd med å bli landets politiske omdreiningspunkt.²²⁵ Forsøker man å tenke seg inn i aktørenes forventningshorisont på denne tiden, er det nærliggende å forestille seg at de hadde en opplevelse av å tre inn i nye handlingsrom fulle av nye muligheter.

Teknisk Forening av DNA: Et faglig og politisk handlingsrom

Hvad som kan og skal gjøres, vil hele det arbeidende folk ta standpunkt til selv. Hvorledes

²²⁴ Johan-Ditlef Martens og Ketil Moe, *Plan: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1983), 27.

²²⁵ I sin biografi om Carsten Boysen skildrer Jon Guttu for eksempel hvordan Boysen så seg nødt til å be sin velstående far om penger for å finansiere trykningen av *Plan*. Det underbygger bildet av at Mot Dag nærmest var en «gutteklubb» uten noe fast organisatorisk eller økonomisk fundament. Mot Dag står også på den måten i skarp kontrast til det velorganiserte og profesjonelle partiapparatet som arkitektene ble en del av etter 1936. Se Guttu, *Carsten Boysen*. (Oslo: Kolofon forlag AS), 2019.

det best kan gjøres, kan tekniske fagfolk med friske åndsevner bidra betydelig til å klarlegge.²²⁶

Fra artikkelen «Teknikk og socialisme» i partitidsskriftet *Det 20de Århundre*, 1934.

I Arbeiderpartiet fantes en egen teknisk forening. Den het Teknisk Forening av D.N.A., og var først og fremst et samlingspunkt for ingeniører som også var partimedlemmer. Da *Mot Dag* ble oppløst på forsommeren 1936, ble arkitektene opptatt i Teknisk Forening, og Socialistiske Arkitekters Forening ble innlemmet som et «underbruk» av foreningen.²²⁷ Slik kunne arkitektene straks fortsette sitt politiske og arkitekturfaglige arbeid, men nå innenfor nye organisatoriske rammer.

Ingeniørene i Arbeiderpartiets tekniske forening og arkitektene i *Mot Dag* var ikke fremmede for hverandre. På tross av at forholdet mellom *Mot Dag* og Arbeiderpartiet på det tidspunktet fortsatt var kaldt, hadde arkitektene og ingeniørene innledet et samarbeid høsten 1935, og i desember 1935 hadde representanter fra begge gruppene gått sammen om å stifte Arkitektenes og Bygningsteknikernes Forening. 1. januar 1936 ble denne foreningen en del av Norsk Bygningsarbeiderforbund. Noen måneder før sammenslåingen hadde dessuten Teknisk Forening og Socialistiske Arkitekters Forening i fellesskap arrangert et større debattmøte om Oslos byplan. Men fra sommeren 1936 var altså de sosialistiske arkitektene også formelt tilknyttet Teknisk Forening av DNA, og denne foreningen ble en av deres viktigste arenaer for politisk og faglig handling.

I avtaleforslaget mellom *Mot Dag* og DNA het det at Socialistiske Teknikeres og Ingeniørers Forening og Socialistiske Arkitekters Forening skulle «sluttes sammen til en felles organisasjon på samme partimessige grunnlag som Teknisk Forening av D.N.A. og med adgang til å danne spesielle utvalg eller grupper for de forskjellige arbeidsområder»²²⁸. Socialistiske Arkitekters Forening ble dermed omdøpt til «Sosialistiske Arkitekter, tilsluttet Teknisk Forening av DNA».

²²⁶ H.C. Sandbeck, «Teknikk og socialisme», 317.

²²⁷ Om Teknisk Forening av DNA, se Rolv Petter Amdams artikkel «Teknologi og planøkonomi» i tidsskriftet *Arbeiderhistorie* i 1988.

²²⁸ *Landsmøteprotokoll 1936*, 172.

2 Arbeiderbladet

Billedet viser den store tilstrømning.

Aandsarbeiderne kommer med oss.

Imponerende tilstrømning til de sosialistiske intellektuelles VALGMØTE i Ingeniørenes hus igår.

Arbeiderbevegelsen har i den siste tid hatt en imponerende tilstrømning fra de intellektuelle kretser. Det er holdt en rekke møter for kretsene, å skape arbeid, arbeid og atter byggende arbeid. Motstanderne kan sinke oss, men vi seier fordi vårt ansette er vendt mot det levende liv, mot fremtid

Blir Landon president?

Ungdommen i fakkeltog søndag.

Fylkingens medlemmer skal søndag delta i fakkeltog som opmarsj til folkemøtet på Youngstorvet. Alle medlemmer i Oslo-kretsen må delta. Det vil bli benyttet knisfrie voisk-fakler. Disse utdeles gratis. Oslo-kretsens medlemmer skal samles i Folkets hus store sal søndag. Se nærmere i Ungdomspalten om framstige etc.

Oslo-partiets liste.

«Billedet viser den store tilstrømning», skrev *Arbeiderbladet* 16. oktober 1936. De som strømmet til, var intellektuelle – akademikere og andre fagfolk. Sosialistiske intellektuelle av DNA var en samling av forskjellige faggrupper under et fellesstyre. Sosialistiske Intellektuelle arrangerte blant annet et fellesmøte i Ingeniørenes Hus 15. oktober 1936. Møtet ble referert i *Arbeiderbladet* dagen etter under overskriften «Aandsarbeiderne kommer med oss». Avisen slo fast at arbeiderbevegelsen hadde fått en «imponerende tilslutning fra de intellektuelle kretser.» På møtet ble de intellektuelle oppfordret til å bidra til å bringe Arbeiderpartiet til seier i det forestående stortingsvalget. Det ble også fremhevet at gjennom arbeiderbevegelsen kunne de åndsarbeiderne gå rett inn i et samfunnsbyggende arbeid.

I det følgende vil jeg gjøre rede for hva slags forening Teknisk Forening av DNA var, og belyse hva arkitektene bidro med i foreningen. Jeg vil undersøke Teknisk Forening som et faglig og politisk handlingsrom, et sted for kunnskapsproduksjon og politikkutforming, og diskutere hva Teknisk Forening betydde for Arbeiderpartiets politikkutforming på 1930-tallet. Det siste vil jeg også komme nærmere tilbake til i neste kapittel, hvor det er politikkutforming som er tema.

Teknisk Forening har ikke etterlatt seg annet enn et svært sparsommelig arkivmateriale, bestående av korrespondanse, referater, protokoller, trykksaker og avisutklipp. Mye er håndskrevet og til dels uleselig, og mye er udatert. Etter å ha gått igjennom de fem små arkivboksene som finnes i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, og komplettert dette med avis- og tidsskriftartikler, et knippe hefter som foreningen ga ut, samt beretninger og protokoller fra Arbeiderpartiet har jeg likevel kunnet danne meg et bilde av en aktiv forening som hadde en utstrakt møtevirksomhet og tett kontakt med resten av partiet.

Partiforening for teknisk interesserte

Teknisk Forening av DNA ble stiftet i 1934 og eksisterte frem til 1962. Opprinnelig var det en lukket forening hvor ingeniører og andre tekniske fagfolk samt «teknisk interesserte» i partiet kunne søke medlemskap. Knappt et år etter stiftelsen ble foreningen åpnet for alle, og tilknyttet Oslo Arbeiderparti. Initiativtakerne bak den tekniske foreningen var Ole Colbjørnsen, Fredrik Haslund og H.C. Sandbeck. Haslund og Sandbeck var begge ingeniører, og Ole Colbjørnsen var journalist. Colbjørnsen var dessuten, som jeg skal komme tilbake til, en av partiets viktigste strateger på 1930-tallet. H.C. Sandbeck presenterte selv foreningen i partitidsskriftet *Det 20de århundre* kort tid etter stiftelsen i 1934, og sammenfattet foreningens formål i følgende fem punkter:

- Å utbre samfundsmessig opplysning innen den tekniske stand.
- Å yde medvirkning til klarleggelse av det kaos som hersker innen produksjonslivet og til å belyse årsakene til det.
- Å yde bidrag til den praktiske utformning av en planøkonomi i Norge.
- Ved offentlige møter og diskusjoner å utbre opplysning om de ovenfor nevnte emner blandt almenheten.
- Å arbeide for at de tekniske fagfolk i Norge bys de vilkår som svarer til deres samfundsmessige betydning.²²⁹

Foreningen skulle med andre ord bidra til å analysere forholdene i produksjonslivet, og til å utforme en planøkonomi. I tillegg skulle den fungere som en slags interesseforening for tekniske fagfolk samt drive opplysningsarbeid og kunnskapsformidling innad i teknikerstanden og utad

---

²²⁹ H.C. Sandbeck, «Teknikk og socialisme», *Det 20de århundre*, nr. 10 (1934), 317.

til allmennheten. Og ikke minst skulle den bidra til utformingen av en planøkonomi.

Teknisk Forening var tilknyttet Oslo Arbeiderparti, men hadde medlemmer fra hele landet. Det ble arrangert medlemsmøter hvor aktuelle spørsmål ble lagt fram og diskutert, men det viktigste arbeidet foregikk trolig i de såkalte spesialkomitéene, som arbeidet med sentrale enkeltsaker. Det fantes blant annet en elektrisitetskomité, en jernkomité og en boligkomité. Foreningen utga også en egen skriftserie, som het *Teknisk-økonomiske småskrifter*. Følgende hefter inngikk i serien: *Norsk skibsbygging* (1934), *Jernsakensløsning* (1936)²³⁰, *Plan i elektrisitetsforsyningen* (1936), *Bo bedre* (1936), *Industrien i Norge* (1936), *Boligbygging i Norge* (1937) og *Vår veibygging og dens fremtid* (1939).²³¹

De teknisk-økonomiske småskriftene kan betraktes som en form for kunnskapsgrunnlag, og ble utarbeidet for bruk i partiorganisasjonen. Temaene som ble behandlet i skriftserien sammenfalt med noen av samtidens viktigste politiske temaer, særlig innen nærings- og arbeidsliv. Felles for disse temaene var at det dreide seg om modernisering, effektivisering og rasjonalisering og utbygging av industri og infrastruktur. Dette var blant kjernepunktene i Arbeiderpartiets politiske prosjekt på 1930-tallet. De to heftene *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge* skal jeg analysere grundig i neste kapittel. Det var arkitektgruppen som utarbeidet disse to heftene, og de ble tatt i bruk i Arbeiderpartiets programarbeid og dannet utgangspunkt for deler av partiets arbeidsprogram.

Teknikerne og sosialismen

Jeg innledet avhandlingen med å skildre et åpent møte i regi av Teknisk Forening av DNA. Møtet fant sted i Ingeniørenes Hus, og temaet var «Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk». *Arbeiderbladet* kunngjorde møtet i en notis noen dager i forveien, og hevdet at møtet måtte forstås som et tegn på at det fantes en økende interesse for sosialismen blant tekniske fagfolk. Partiorganet roste også Teknisk Forening av DNA for å ha bidratt til å øke kontakten mellom tekniske fagfolk og arbeiderbevegelsen for slik å «vinne tilhengere for arbeiderpartiets konstruktive politikk»²³²

Arbeiderbladet ikke bare kunngjorde, men rapporterte også samvittighetsfullt fra arbeiderbevegelsens arrangementer, og er i så måte en verdifull kilde til kunnskap om hva som foregikk innenfor *rørsla*. Møtet i

²³⁰ Jernsaken handlet om spørsmålet om behovet for å etablere et norsk jernverk. Det skjedde første etter andre verdenskrig, i Mo i Rana.

²³¹ *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge* ble utarbeidet av de sosialistiske arkitektene. Jeg vil analysere begge heftene i et senere kapittel.

²³² «Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk. Oscar Torp holder foredrag i Teknisk Forening av DNA». *Arbeiderbladet* 12. oktober 1935.

Ingeniørenes Hus var intet unntak. Dagen etter at det gikk av stabelen trykket avisen et utførlig referat. I tillegg var møtet tema for lederartikkelen, som jeg siterte fra innledningsvis. Disse to tekstene er relativt korte, men sier likevel mye om hvordan arbeiderbevegelsen åpnet seg som et nytt felt for tekniske fagfolk.

Konstruktiv politikk var åpenbart noe som appellerte til teknikerne, for salen hadde vært full av ingeniører, arkitekter og «andre interesserte teknikere», skrev *Arbeiderbladet*, og Oscar Torp hadde holdt et «utmerket foredrag» hvor han hadde skildret arbeiderbevegelsens utvikling og mål: «Vi arbeider for å vinne den fulle og hele makt i samfunnet, for å omdanne det etter vårt grunnsyn. Vår oppgave er først og fremst å bygge op og bryte nye veier.» Å *omdanne, bygge opp og bryte nye veier* var trolig noe som kunne appellere til ingeniørmentaliteten. Den tekniske utviklingen kunne bli til en velsignelse for menneskene, hevdet partilederen, men det trengtes *organisasjon og plan*.²³³ Her kom de tekniske fagfolkene inn i bildet:

Vi trenger folk som kan gjøre en innsats og fyller sin stilling (...) Arbeiderpartiet har alltid gått i brodden for å skape større fagkyndighet. De tekniske fagfolk har oftest stått nokså passive til samfundsspørsmålene, men nu merker vi interessen for det nye.

Det var store oppgaver som skulle løses, og veien til velstand måtte gå gjennom planlegging, industrireising og full sysselsetting. Partilederen nevnte jernsaken, verftsindustrien, tekstilindustrien og boligbyggingen. Her var det behov for mennesker med høy utdanning, og partilederen avsluttet med å ønske dem velkommen: «Vi ønsker de tekniske fagfolk som medlemmer og som medarbeiderne i denne den største oppgave noe politisk parti har hatt å utføre i Norge.»²³⁴

Teknikerne og sosialismen var tema for lederartikkelen i *Arbeiderbladet* samme dag, og hovedargumentet var at det «sosialistiske ombyggings- og oppbyggingsarbeidet skulde appellere særlig sterkt til ingeniørmentaliteten»²³⁵. I arbeidslivet sto teknikerne for rasjonalisering og modernisering, orden og planmessighet, dette var faktorer som man ville overføre til samfunnsutviklingen: «Den samfundsmessige planøkonomis oppgave er å sette i verk den samme rasjonalisering, modernisering og utvidelse av

²³³ Den samme ordbruken går igjen i samtidens tekster. Påfallende ofte ble samfunnsbyggingen beskrevet med ord som ga assosiasjoner også til konkret byggevirksomhet, og gjerne i sammenheng med ord som *planlegging* og *organisering*.

²³⁴ «Arbeiderbevegelsen og teknikerne. Fullt hus på møtet i Ingeniørenes Hus i går.» *Arbeiderbladet* 16. oktober 1935, side 2.

²³⁵ Lederartikkelen er usignert, men jeg går ut ifra at den ble skrevet av Martin Tranmæl, som var en av de aller mest sentrale lederskikkelsene i arbeiderbevegelsen.

samfunnsøkonomien som helhet som den som nu i stadig større utstrekning gjennomføres i de enkelte storbedrifter.» Også her ble det gjort et poeng av at teknikerne tradisjonelt hadde stått på siden av «den samfunnsmessige drøftelse», men at de nå var på vei mot større deltakelse. Konklusjonen var som følger: «Arbeiderbevegelsen trenger de tekniske fagfolk, men disse trenger like meget arbeiderbevegelsen og sosialismen».²³⁶ Lederen uttrykte en forventning om at teknikere og ingeniører ville få nøkkelstillinger i den samfunnsutviklingen som arbeiderbevegelsen sto for, og påpekte at det bare var slik fagfolkene ville få anledning til å utfolde seg og bruke fagkunnskapene sine: «Bare den nye samfunnsordning vil gi alle teknikere anledning til å gjøre sin fulle innsats – ikke som agenter, vaktmestre eller «noe på et kontor» som nu ofte er tilfelle, men på sitt eget fagfelt, i arbeidet for å bygge ut landet, øke produksjonen og høine folkevelferden».²³⁷ Tydeligere kunne det neppe sies; begge tekstene – og selvfølgelig møtet som de handlet om – må forstås som en klar og tydelig invitasjon til ingeniører og arkitekter om å slutte seg til arbeiderbevegelsen. Det ble appellert til *ingeniørmentaliteten*, og budskapet var at tekniske fagfolk og arbeiderbevegelsen helt naturlig ville finne sammen i et felles ønske om å føre en *konstruktiv* politikk og *bygge* et nytt og bedre samfunn.

«Fullt hus på møtet i Ingeniørenes Hus i går...» *Arbeiderbladet* refererte utførlig fra møtet om arbeiderbevegelsen og teknikerne 16. oktober 1935.

²³⁶ «Teknikerne og sosialismen». *Arbeiderbladet* 16. oktober 1935.

²³⁷ *Ibid.*

Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk.

Oscar Torp holder foredrag i Teknisk Forening av D.N.A.

Interessen for sosialismen og arbeiderbevegelsens politikk er øket meget sterkt blandt ingeniører, arkitekter og alle andre tekniske fagfolk i de siste par år. Ikke minst har stiftelsen av Teknisk forening av D. N. A. bidratt til å øke kontakten mellom teknikerne og arbeiderbevegelsen og til å vinne tilhengere for arbeiderpartiets konstruktive politikk blandt befolkningslag som hittil har stått nokså fjernt fra den politiske skueplass.

Nu har foreningen gått til arrangering av et stort åpent møte som skal holdes i foredragssalen i Ingeniørenes hus tirsdag den 15. oktober. Foredragsholder blir arbeiderpartiets formann og Oslo bys ordfører, *Oscar Torp*, som skal tale om «Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk». Det er adgang for alle interesserte. Etter talen diskusjon.

Vi spår godt opmøte og en interessant og lærerik kveld.

Arbeiderbladet kunngjorde møtet i Ingeniørenes Hus 12. oktober 1935 der Oscar Torp skulle tale om Arbeiderbevegelsen og de tekniske fagfolk. «Interessen for sosialismen og arbeiderbevegelsens politikk er øket meget sterkt blandt ingeniører, arkitekter og alle andre tekniske fagfolk i de siste par år», skrev avisen, og spådde «godt opmøte og en interessant og lærerik kveld.»

Arbeiderbladet

Organ for Det norske arbeiderparti

Redaksjon:
MARTIN TRANNHØL
Redaksjonssekretær:
OLAV LARSEN
Telefon 1726.

Centralbord med forbindelse til redaksjonens og ekspedisjonens samtlige avd.

Redaksjonen:
Folketeatret, ogg. A. 8. etasje, Nytorvet 2.
Telefonen:
Efter klokken 15¹⁶ har redaksjonen følgende forbindelser: 1723, 1724, 1725 (Sportsredaksjonen) og 1726 (avdeling for huseis- og forsørgsaker, tirsdag og torsdag 11.30-12.30).

Ekspedisjonen:
Folketeatret, Nytorvet 2.
Tuesdags-ekspedisjonen 14163.
Trykkeri og fakser 1726.
Arbeiderens Pressekontor.
Folketeatret, 8. etasje. Telefon 1764.
Telegramsadresse: «Arbeiderpressen»

Teknikerne og sosialismen.

Det store ingeniørmøte igår med foredrag av arbeiderpartiets formann var et tidenes tegn. Interessen for arbeiderbevegelsen og sosialismen vokser nu innenfor alle befolkningslag — og ikke minst blandt ingeniørene og de øvrige tekniske fagfolk. Det er et folkeelement som hittil har stått nokså meget på siden av den samfundsmessige drøftelse og den politiske kamp. Men nu kommer teknikerne med, og i stadig større utstrekning gjeldeligvis på rett side. Det sosialistiske ombyggings- og oppbyggingsarbeid skulde appellere særlig sterkt til ingeniørmentaliteten.

Lederartikkelen i *Arbeiderbladet* dagen etter det store møtet i Ingeniørenes Hus handlet om teknikerne og sosialismen. Konklusjonen var at tekniske fagfolk var nødvendige for å realisere sosialismen og at teknikerne på sin side trengte sosialismen for å få utnyttet kunnskapene sine. *Arbeiderbladet* 16. oktober 1935.

Programarbeid og valgkamp

Selv av det svært magre arkivmaterialet etter Teknisk Forening går det frem at arkitektgruppen kastet seg rett inn i foreningsarbeidet, og at de allerede fra starten holdt et høyt arbeidstempo. Jeg har blant annet funnet en slags rapport over de sosialistiske arkitektenes første år i Teknisk Forening. Rapporten gir en god indikasjon på mengden av og bredden i arbeidet arkitektene var engasjert i.²³⁸ Her fremgår det at Sosialistiske arkitekters forening organiserte seg i en rekke undergrupper eller komitéer: *Vedtetskomiteen* hadde utarbeidet forslag til nye bygningsvedtekter for Aker, og *utstillingskomiteen* hadde bidratt til en utstilling på en ikke nærmere spesifisert boligmesse²³⁹. En tredje komité hadde arbeidet med friluftsløven og samlet materiale i samarbeid med Arbeidernes Idrettsforbund, og holdt foredrag om friluftsløven og idrettstemaer. En annen gruppe hadde utarbeidet et forslag om å opprette et statlig byplankontor. Under ledelse av Gunnar Øvergaard Jørgen hadde arkitektene dessuten begynt å arbeide med en *landsplan for boligbyggingen*²⁴⁰. Denne landsplanen blir ett av hovedtemaene i mitt neste kapittel. Gunnar Øvergaard Jørgen var også forfatter av hefte nummer fire i skriftserien *Teknisk-økonomiske småskrifter*. Det kom ut i 1936 og hadde tittelen *Bo bedre*²⁴¹. Dette var Teknisk Forenings første boligpolitiske skrift, og det skal jeg også behandle utførlig i neste kapittel.

Også på agitasjonsfronten gjorde arkitektene en innsats tilnærmet fra første stund. Det var stortingsvalg i 1936. Og det var et viktig valg, i og med at det var det første valget etter at Arbeiderpartiet dannet regjering. Regjeringen Nygaardsvold var en mindretallsregjering, og trengte hver stemme. Følgelig ble det lagt opp til en storstilt valgkamp. At også de nyankomne «kunnskapsleverandørene» deltok aktivt i valgkampen, har jeg funnet bevis for både i Teknisk Forenings arkiv og i *Arbeiderbladet*. Ikke bare deltok de; de satte også sitt eget og tydelige preg på valgkampen.

Historikeren Tor Bang, som har skrevet doktorgradsavhandling om arbeiderbevegelsens retorikk og agitasjon på 1930-tallet, påpeker at agitasjonen ble dreid i en ny retning i denne perioden, nemlig mot det saklige og kunnskapsbaserte. Det er en karakteristikk som også kan brukes på arkitektenes bidrag i valgkampen. Arkitektgruppen og Oslo Arbeiderparti

²³⁸ Arkiv TF, boks 3. D. Saksarkiv. I mappen «Diverse udatert»

²³⁹ Dette kan ha vært boligmessen som Leieboerforeningen i Oslo arrangerte vinteren 1937, og som jeg kommer inn på i avsnittet om leieboerforeningen.

²⁴⁰ Landsplanen kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

²⁴¹ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre: Bolignøden og boligbehovet*, Bygger vi for mange boliger, Retningslinjer for norsk boligproduksjon, Teknisk-Økonomiske Småskrifter; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936). Jeg skal analysere både heftet *Bo bedre* og landsplanen for boligbygging i neste kapittel.

arrangerte for eksempel en *foredragsaften* i Ingeniørenes Hus 18. september, som samtidig var et valgkamparrangement.²⁴² På programmet sto et foredrag av Erik Rolfsen med tittelen «Arkitektene og arbeiderbevegelsen», etterfulgt av et innlegg av Carsten Boysen om spørsmålet: «Bygger vi for mange boliger?» Frode Rinnan snakket om hvorfor husleiene i nybygg var så høye, og viseordfører Trygve Nilsen avsluttet med å gjøre rede for «Arbeiderpartiets boligpolitikk».

SOSIALISTISKE ARKITEKTER ↗

Foredragsaften i INGENIØRENE'S HUS, store sal, fredag
18. september klokken 19.30.

Arkitekt ERIK ROLFSEN:
Arkitektene og arbeiderbevegelsen.
Arkitekt CARSTEN BOYSEN:
Bygger vi for mange boliger?
Arkitekt FRODE RINNAN:
Hvorfor er husleiene i nybygg så høie?
Viseordfører TRYGVE NILSEN:
Arbeidernes boligpolitikk.
Ordskifte.

Adgang for alle interesserte.

Teknisk Forening av D. N. A.
Oslo Arbeiderparti.

Foredragsaftenen i Ingeniørenes Hus ble annonsert i Arbeiderbladet 17. september 1936.

Som så ofte på slike arrangementer var *Arbeiderbladet* var til stede, og refererte fra møtet dagen etter. Av avisreferatet fremgår det at møtet inngikk i en hel rekke *foredrags-valgmøter* som Teknisk Forening og Oslo Arbeiderparti sto sammen om, og hvor målgruppen var teknikere og «andre spesial-interesserte»²⁴³. Møtet den 17. september var det arkitektgruppen i Teknisk Forening som hadde stått bak, og ifølge *Arbeiderbladet* var festsalen i Ingeniørenes hus «tett besatt», og «de vektige foredrag om boligspørsmål og deres nøie sammenheng med landets politiske styresett blev fulgt med den største interesse».²⁴⁴ I tillegg til å delta på valgmøter, går det frem av Oslo Arbeiderpartis beretninger at både Teknisk Forening av DNA og Sosialistiske

²⁴² Trykt invitasjon, Teknisk Forenings arkiv.

²⁴³ Arbeiderbladet lørdag 19. september 1936. Sosialistiske legers forening sto bak ett av de andre møtene i den samme rekken.

²⁴⁴ Arbeiderbladet 19. september 1936. Carsten Boysen talte dessuten på et valgmøte i Folkets Hus på Grünerløkka 5. oktober.

Arkitekter arrangerte studiesirkler som en del av partiets opplysningsarbeid høsten 1936.

Det var valg i 1937 også. Denne gangen var det snakk om kommunevalg, og som faksimilen under viser, samarbeidet Teknisk Forening av DNA, Sosialistiske Arkitekter og Oslo Arbeiderparti også denne gangen om valgmøter.

Arbeiderbladet

Valgmøte om boligsaken

i INGENIØRENE'S HUS mandag 11. oktober klokken 20.

Arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen:
Hele folket i gode boliger.

Arkitekt Frode Rinnan:
Oslo og Aker — en organisk enhet.

Det norske Arbeiderpartis valgfilm:
By og land, hand i hand.

Adgang for alle interesserte!
Møt tallrikt fram!

Teknisk Forening av D. N. A.
Sosialistiske Arkitekter.
Oslo Arbeiderparti.

Faksimile fra *Arbeiderbladet* 9. oktober 1937. *Arbeiderbladet* er en god kilde til kunnskap om de sosialistiske arkitektenes aktiviteter. 9. oktober 1937 sto denne annonsen på trykk. Teknisk Forening, Sosialistiske Arkitekter og Oslo Arbeiderparti arrangerte valgmøte foran kommunevalget i 1937.

Teknisk Forening som handlingsrom

Som jeg har belyst her, ble Teknisk Forening etablert i en brytningstid og i en tid hvor det åpnet seg et handlingsrom for politisk skolerte fagfolk. I dette handlingsrommet ble det mulig å sette i gang planarbeid som ble tatt opp og videreført i andre steder i partiorganisasjonen. Da foreningen ble stiftet i

1934, skrev ingeniør H. C. Sandbeck følgende i partitidsskriftet *Det 20de Århundre*:

Denne forening har strakts fra begynnelsen fått en betydelig tilslutning og ser ut til å være i rask vekst. Den vil arbeide videre på det grunnlag som er lagt i Det norske Arbeiderpartis kriseplan og søke å bidra litt til å bringe frem det faktum at det her i landet er både arbeidsoppgaver nok og midler til å løse dem.»²⁴⁵

Arbeiderpartiet hadde gjennomført sin ideologiske nyorientering og gått inn i rollen som regjeringsbærende parti med en offensiv krisepolitikk på programmet. Med ideen om at det offentlige skulle gripe aktivt styrende inn i økonomi og produksjonsliv fulgte også behovet for en ny type politisk og faglig kompetente medarbeidere. Her tok Teknisk Forening på seg en viktig rolle. Teknisk Forening kan best beskrives som et planleggingsapparat for partiet, og som jeg har vist, ble de sosialistiske arkitektene raskt en del av dette apparatet. I neste kapittel skal det handle om hvordan arkitektene arbeidet med boligsaken og brakte den inn i partiets krisepolitikk. Med utgangspunkt i boligsaken og arbeidet med nye boligpolitiske tiltak vil jeg også undersøke nærmere hvordan Teknisk Forening arbeidet og hva slags utveksling og gjensidig berikelse det var som fant sted her mellom fagkunnskap og politikk.

Arkitekter i fagbevegelsen: Arkitektenes og bygningsteknikernes forening og Bygningsarbeiderforbundet

At arkitekter og bygningsingeniører er blitt de første innen de intellektuelle yrker som slutter sig til fagorganisasjonen, er ikke noen tilfeldighet. Gjennom sitt arbeide med boligbygging blir arkitektene, iallfall noen av dem, på en anskuelig måte stillet overfor en viss side av den samfundsmessige elendighet, og det ligger i fagets natur at de søker å planlegge og reise noe nytt og bedre istedenfor det dårlige de har for øie.²⁴⁶

²⁴⁵ H.C. Sandbeck, «Teknikk og socialisme», *Det 20de århundre*, nr. 10 (1934), 317

²⁴⁶ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Arkitekter og bygningsingeniører inn i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon». *Byggkunst* (1936): tillegget s. 7.

I desember 1935 ble «Arkitektenes og bygningsteknikernes forening» stiftet, og i januar 1936 ble foreningen innlemmet i Norsk Bygningsarbeiderforbund. Tre av de sosialistiske arkitektene satt i styret for foreningen – Erik Rolfsen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Axel Kollerud. De øvrige styremedlemmene var alle medlemmer av Teknisk Forening av DNA.²⁴⁷ Dermed var de sosialistiske arkitektene formelt blitt en del av fagbevegelsen. Arkitektene hadde riktignok samarbeidet med Bygningsarbeiderforbundet siden 1934, da de var blitt oppfordret til å bidra med artikler til forbundets medlemsblad *Bygningsarbeideren*. En egen forening innenfor forbundet var likevel noe ganske annet, og dette avsnittet skal handle om de sosialistiske arkitektenes inntreden i fagbevegelsen.

Fagbevegelsen var en av de mektigste delene av arbeiderbevegelsen, og utgjorde en betydelig samfunnsmakt. Men det var langt ifra noen selvfølge at arkitektene, som tradisjonelt tilhører de såkalte frie yrker, gikk inn i fagbevegelsen. Som jeg har gjort rede for i første kapittel, er det allment kjent at de sosialistiske arkitektene ble medlemmer av Arbeiderpartiet. Nettopp «partiboka» brukes ofte som forklaring på hvorfor noen av dem, særlig Frode Rinnan og Erik Rolfsen, oppnådde viktige posisjoner etter andre verdenskrig. Men at arkitektene også engasjerte seg i fagbevegelsen, har ikke fått like mye oppmerksomhet. I mine øyne er det i seg selv interessant at de sosialistiske arkitektene ble medlemmer av Bygningsarbeiderforbundet, og at de endatil ble det et halvt år før de ble medlemmer av partiet. At samarbeidet mellom arkitektene og bygningsarbeiderne hadde startet allerede i 1934, på et tidspunkt hvor forholdet mellom motdagister og arbeiderpartifolk ellers var kjølig, synes jeg også er påfallende, og det får meg til å spørre om det kan ha vært innsatsen de nedla i fagbevegelsen vel så mye som «partiboka» som la grunnlaget for de innflytelsesrike posisjonene som arkitektene etterhvert kom inn i.

Den vanligste grunnen til å melde seg inn i en fagforening er ønsket om å stå sammen med andre i kampen for bedre lønn og arbeidsvilkår. Men dette var neppe hovedårsaken til at arkitektgruppen engasjerte seg i Bygningsarbeiderforbundet. Som jeg vil vise i det følgende, handlet det trolig vel så mye om å delta på den politiske arenaen som fagbevegelsen utgjorde. Hva slags faglig-politisk arena dette representerte, og hvorfor åpnet den seg som et relevant handlingsrom for de sosialistiske arkitektene, er tema for dette avsnittet.

---

²⁴⁷ De øvrige styremedlemmene var ingeniørene Kristian Gleditsch, H. C. Sandbeck, Halvard Løken, H. Vavik. Jeg har ikke klart å finne ut hvorvidt medlemmene av Sosialistiske Arkitekters Forening og Teknisk Forening var kollektivt tilsluttet Arkitektenes og bygningsteknikernes forening eller om det var opp til den enkelte å melde seg inn.

Bygningsarbeiderforbundets medlemsblad *Bygningsarbeideren og Arbeiderbladet* utgjør mine viktigste kilder. I tillegg støtter jeg meg til litteratur om fagbevegelsen, først og fremst trebindsverket som LO utga om sin egen historie i 2009.²⁴⁸ Noe arkivmateriale fra mellomkrigstiden har Norsk Bygningsarbeiderforbund ikke etterlatt seg.²⁴⁹ De sosialistiske arkitektene var flittige bidragsytere til medlemsbladet *Bygningsarbeideren*, som kom ut hver måned og som ble distribuert til alle medlemmene av forbundet. I neste avsnitt vil jeg gjøre nærmere rede for hvilke temaer de sosialistiske arkitektene skrev om her og hva slags faglig-politiske synspunkter de formidlet.

Fagbevegelsen – en samfunnsmakt

På midten av 1930-tallet var Arbeidernes Faglig Landsorganisasjon (AFL)²⁵⁰ en mektig organisasjon og en viktig politisk arena, men også en institusjon i endring. I første bind av LOs historie hevder historikeren Finn Olstad at det var landsorganisasjonen – og ikke Arbeiderpartiet – som var arbeiderbevegelsens kraftsentrum frem til 1935.²⁵¹ I den første halvdel av det kriserammede 1930-tallet var arbeidsledigheten høy og arbeidskonfliktene mange, bitre og kostbare. Men i 1935 ble hovedavtalen mellom AFL og Norsk Arbeidsgiverforening undertegnet, og dermed ble situasjonen en annen. Kort tid etter inngikk Arbeiderpartiet og Bondepartiet sitt historiske kriseforlik, og Arbeiderpartiet dannet regjering. I denne nye situasjonen, skriver Finn Olstad, spilte fagbevegelsen en viktig rolle for å skape arbeidsfred og politisk stabilitet. Men samtidig ble mye av makten og initiativet overført fra fagbevegelsen til det politiske apparatet.

Arbeiderpartiet var likevel avhengig av fagbevegelsens støtte for å få gjennomslag for krisepolitikken, og ikke minst for å hindre nye arbeidskonflikter.²⁵² Hovedavtalen kom til å signalisere «medbestemmelse for fagbevegelsen, samfunnsansvar for arbeiderbevegelsen og respekt for arbeiderklassen»²⁵³, skriver Finn Olstad.

Med hovedavtalen på plass og Arbeiderpartiet i regjering kunne også fagbevegelsen utvikle seg til en organisasjon for hele det arbeidende folket.

²⁴⁸ Bjørhaug og Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie 1935-1969* og Finn Olstad, *Med knyttet neve. LOs historie 1899-1935*.

²⁴⁹ Noe som også historikeren Harald Berntsen, som har skrevet forbundets etterkrigshistorie, dypt beklager. På grunn av plassmangel makulerte forbudet systematisk arkivene sine. Harald Berntsen, *Hvem bygde landet – for hvem? Norsk bygningsindustriarbeiderforbund fra gjenreisning til krise 1945-1988*. Oslo: Fellesforbundet, 1993.

²⁵⁰ AFL byttet navn til LO – Landsorganisasjonen – i 1957.

²⁵¹ Finn Olstad, *Med knyttet neve. LOs historie 1899-1935*. Oslo: Pax Forlag, 2009.

²⁵² *Ibid*, 433.

²⁵³ *Ibid*, 426.

Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen innleder andre bind av LOs historie med følgende situasjonsbeskrivelse:

Årene etter 1935 ble en virkelig framgangstid for Landsorganisasjonen. En sterk medlemsutvikling var alt i gang. En begynnende konjunkturoppgang, Arbeiderpartiets formulering av en konkret og troverdig krisepolitikk og den nye Hovedavtalen mellom Landsorganisasjonen og Arbeidsgiverforeningen bidro til det. Men først og fremst var det den nye Arbeiderparti-regjeringen som nå la grunnlag for framtidstro og optimisme. Krise og arbeidsløshet kunne overvinnes.²⁵⁴

Mellom 1935 og 1940 fordoblet antall medlemmer seg, og fagbevegelsen ble en massebevegelse. Bygningsarbeiderforbundet var ett av forbundene som opplevde største medlemsvekst, og vokste seg side om side med Jern- og Metallarbeiderforbundet til å bli LOs største forbund.

Medlemsveksten skjedde både fordi flere kom i arbeid og fordi nye yrkesgrupper sluttet seg til fagbevegelsen. «Kombinasjonen av gode konjunkturer, regjeringens økonomiske politikk og LOs vekst førte organisasjonen inn på områder og hos grupper der fagorganisering hittil var lite kjent»²⁵⁵, skriver Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen. Jord- og skogarbeidere, handels- og kontorfunksjonærer og ansatte i restaurant- og hotellbransjen utgjorde de viktigste gruppene av nykommere. Nye medlemmer ble også rekruttert fra landsbygda og distrikter der arbeiderbevegelsen tradisjonelt hadde stått svakt. Begreper som *klasse, det arbeidende folk, folk, samfunn, nasjon og land* fløt sammen når fagbevegelsen snakket om seg selv, skriver Bjørnhaug og Halvorsen, og slik økte fagbevegelsen oppslutningen sin jevnt over, både geografisk og sosialt.²⁵⁶

Det var tett kontakt mellom fagbevegelsen og partiet. LO støttet opp under krisepolitikken, og krisepolitikken ga i sin tur fagbevegelsen vind i seilene. Målet med krisepolitikken var å få hjulene i gang, og det innebar aktiv støtte til næringslivet. Det ble gitt lån til industrien og primærnæringene, og det ble bygd boliger og veier. «Slik ble det lagt nytt grunnlag for rekruttering, både innenfor LOs tradisjonelle kjerneområder og overfor nye grupper»²⁵⁷, skriver Bjørnhaug og Halvorsen. At det faktisk kom

²⁵⁴ Bjørnhaug og Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie 1935-1969*, 15.

²⁵⁵ Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen. *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie 1935-1969*. Oslo: Pax Forlag, 2009, 21.

²⁵⁶ *Ibid*, 21.

²⁵⁷ *Ibid*, 19.

til et oppsving i boligbyggingen i siste halvdel av 1930-tallet, var en av grunnene til at medlemstallet i Bygningsarbeiderforbundet økte.

Men det var naturlig nok først og fremst bygningsarbeidere som ble rekruttert –arkitektene og ingeniørene utgjorde et unntak. Bjørhaug og Halvorsen presiserer at selv om fagbevegelsen inkluderte større grupper enn før, fantes det likevel en grense for solidariteten. Og den grensen gikk først og fremst oppover. Det fantes mentale kart over hvem som tilhørte arbeiderbevegelsen og hvem som ikke gjorde det. Arkitekter og ingeniører gjorde det i utgangspunktet ikke. Avstanden mellom ingeniører og arkitekter på den ene siden og bygningsarbeidere på den andre var stor. Selv om de strengt talt kunne være involvert i de samme byggeoppgavene, hadde de forskjellige roller, forskjellig faglig bakgrunn og tilhørte gjerne forskjellige sosiale klasser. Det var derfor langt ifra noen selvfølge at arkitekter og ingeniører skulle slutte seg til et LO-tilknyttet fagforbund og danne sin egen forening.

Likevel gjorde de nettopp det, og slik jeg ser det, henger arkitektene engasjement i bygningsarbeiderforbundet sammen organisasjonsveksten og organisasjonsbyggingen i arbeiderbevegelsen generelt – og selvfølgelig med bevegelsens nye maktposisjon. Det fantes også gode grunner til å inkludere nye yrkesgrupper i fagbevegelsen: «Det politiske perspektivet tilsa at samfunnsmessig viktige grupper skulle finne sin plass i Landsorganisasjonen selv om det betydde at tradisjonelle sosiale grenser ble overskredet»²⁵⁸, skriver forfatterne av LO-historien. Den nye situasjonen med Arbeiderpartiet i regjering var en motivasjon for å inkludere nye og «fremmede» yrkesgrupper, særlig yrkesgrupper som kunne ha strategisk betydning for å virkeliggjøre Arbeiderpartiets og fagbevegelsens felles mål om industrialisering, økt produksjon og økonomisk vekst. Forfatterne av historieverket konkluderer med at «LOs ledelse syntes her å ha vært interessert i å ta det de kunne få»²⁵⁹. Deriblant altså en håndfull arkitekter.

Arkitektenes og bygningsteknikernes forening

Fra 1. januar 1936 var Arkitektenes og Bygningsteknikernes Forening en del av Bygningsarbeiderforbundet. Arkitektene Erik Rolfsen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Axel Kollerud ble valgt inn i foreningens styre. De hadde også vært med i det forberedende arbeidet forut for foreningsdannelsen.

Arbeiderbladet fulgte opp og presenterte den nye foreningen 27. januar 1936 under følgende overskrift: «Fagorganisasjonen optar arkitekter, ingeniører, teknikere»²⁶⁰. Dette var en første begynnelse skrev avisen, og kunne fortelle

²⁵⁸ Ibid, 33.

²⁵⁹ Ibid, 36.

²⁶⁰ «Fagorganisasjonen optar arkitekter, ingeniører, teknikere.» *Arbeiderbladet* 27. januar 1935.

at foreningen så det som «sin oppgave å nyttiggjøre arkitektenes og bygningsteknikernes fagkunnskaper for Norsk Bygningsarbeiderforbund», i tillegg til å arbeide for medlemmenes lønns- og arbeidsvilkår i «overensstemmelse med arbeidernes faglige organisasjoner». Foreningen skulle organisere alle arkitekter, bygningsteknikere og bygningsingeniører som sympatiserte med arbeiderbevegelsen.

Fagorganisasjonen optar arkitekter, ingeniører, teknikere.

Den første begynnelse: Arkitektenes og bygningsteknikernes forening i Oslo innmeldt i Norsk Bygningsarbeiderforbund.

Arkitektenes og bygningsteknikernes forening i Oslo som holdt sitt konstituerende møte i desember ifjor, er fra 1. januar 1936 tilmeldt Norsk bygningsarbeiderforbund.

På generalforsamling forleden blev de foreliggende forslag til lover vedtatt og valg på styre foretatt. Enstemmig blev valgt de samme som har utført det forberedende arbeid med å danne foreningen, styret består av formann ingeniør Kristian Gleditsch, næstformann ingeniør H. C. Sandbeck, sekretær arkitekt Gunnar Jørgen, kasserer ingeniør Halvard Løken, ingeniør H. Vavik, arkitekt Axel Kollerud, arkitekt Erik Rolfsen.

Foreningen ser det som sin oppgave å nyttiggjøre arkitektenes og bygningsteknikernes fagkunnskaper for Norsk bygningsarbeiderforbund, å tilrettelegge kampen for bedre lønns- og arbeidsvilkår for sine medlemmer og å sørge for at denne kamp skjer i overensstemmelse med arbeidernes faglige organisasjoner.

Den nærmestliggende arbeidsoppgave blir å organisere i foreningen alle de arkitekter, bygningsteknikere og bygningsingeniører som sympatiserer med arbeiderbevegelsen. Videre å skaffe en oversikt over de lønninger som nu betales i disse fag, og til en begynnelse se å få rettet på iallfall de verste enkelttilfelle. I den forbindelse blir det nødvendig også å ta opp til behandling honorarnormene for arkitekt- og konsulentfirmaene og den praksis som der har utviklet sig.

Endelig vil foreningen levere artikler til fagbladet «Bygningsarbeideren», noe som forresten for arkitektenes vedkommende har pågått allerede i et par år.

Arbeiderbladet kalte det en første begynnelse når arkitektene og bygningsteknikerne meldte seg inn i Bygningsarbeiderforbundet 27. januar 1936.

Jeg biter meg særlig merke i at *Arbeiderbladet* presenterte foreningsdannelsen som en «første begynnelse» og at avisen la vekt på at teknikernes fagkunnskaper skulle *stilles til nytte* for Bygningsarbeiderforbundet. Samtidig ble det presisert at teknikerne skulle

følge fagbevegelsens linje i sin egen lønnskamp. Jeg leser dette som et uttrykk for at man i arbeiderbevegelsen på den ene siden ønsket de nye yrkesgruppene velkommen – man hadde jo bruk for dem – men at man samtidig betydret at de skulle holdes i tømme. Dette illustrerer poenget til Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen om at solidariteten hadde en grense oppad, og at det var med en viss ambivalens at nye yrkesgrupper ble inkludert i fagbevegelsen.

Hvordan presenterte Bygningsarbeiderforbundet nykommerne selv? Den nye foreningen ble omtalt i februarnummeret av medlemsbladet *Bygningsarbeideren* i 1936 som «en tilvekst som er av en litt annen art enn hovedmengden»²⁶¹. Videre ble det betydret at dette ikke skulle tolkes som et tegn på at forbundet var i ferd med å endre sin karakter, men tvert imot som et «naturlig skritt i fagorganisasjonens almindelige utvikling». Denne utviklingen gikk, i følge artikkelen, ut på at stadig flere faggrupper ville slutte seg til fagbevegelsen i takt med at arbeiderbevegelsen utviklet seg til å favne hele folket. Interessant nok ble Sovjetunionen trukket fram som forbilde. Her var alle grener av faget samlet i samme forbund, og man mente at en lignende utvikling ville komme i Norge «jo mere arbeiderbevegelsen her i Norge nærmer sig å omfatte hele folket»²⁶². *Bygningsarbeideren* hadde også en teori om hvorfor det var nettopp arkitektene og ingeniørene som gikk foran. Det lå nærmest i fagest natur:

At arkitekter og bygningsingeniører er blitt de første innen de intellektuelle yrker som slutter sig til fagorganisasjonen, er ikke noen tilfeldighet. Gjennem sitt arbeide med boligbygging blir arkitektene, iallfall noen av dem, på en anskuelig måte stillet overfor en viss side av den samfundsmessige elendighet, og det ligger i fagets natur at de søker å planlegge og reise noe nytt og bedre istedenfor det dårlige de har for øie.²⁶³

Og andre yrkesgrupper ville følge etter. Blant alle «klasser av åndsarbeidere» ville den samme «konsolidering på arbeiderbevegelsens grunn» finne sted. Arkitektene og bygningsteknikerne på sin side var blitt tatt opp i et «erfarent og kampdyktig forbund», mente *Bygningsarbeideren* selvsikkert. Og, trolig for nok en gang å komme eventuell skepsis mot nykommerne i forkjøpet, ble det betydret at den nye foreningen ville «føle sig ansvarlig for at det gjennom dens egen virksomhet ikke bringes noe forstyrrende fremmedelement inn i

²⁶¹ «Arkitektene og bygningsteknikerne slutter op om fagorganisasjonen». *Bygningsarbeideren* nr. 2, 1936.

²⁶² Ibid..

²⁶³ Ibid, 3.

fagbevegelsen; og den vil efter evne bidra til å trygge og utvide den basis som Bygningsarbeiderforbundet hviler på.»²⁶⁴

---

²⁶⁴ Ibid.

har godtgjørelse av arbeidsgiveren for dette. Men selv om de har sitt eget verktøy er de derfor ikke byggherrer. De savner kapital å bygge for, gjøre innkjøp av materialer, elevatorer, stillasje o.s.v. Det er derfor ingen reel forskjell på bygningsarbeidernes sosiale stilling og de øvrige arbeidere.

Det er et naturlig sammenheng mellom de forskjellige grupper av arbeidere og må som følge herav ha et felles samarbeide gjennom landsomfattende forbund og landsorganisasjon.

Det vil ofte være så at nye grupper som kommer inn i fagorganisasjonen, som ikke har full forståelse av denne, har lett for å gli ut igjen. De mener at bare en blir medlem av fagforeningen så er den hellige jord bevart. Det er som å gå til et veldekket bord. Skuffelsene melder sig når påkjennningene kommer, og så kommer frafallet. Det blir noe i retning av konjunkturmedlemmer. Det må derfor passes på så disse medlemmer får den riktige skoloring og organisasjonsmessige opfostring. Vi lever nemlig i en stormtid hvor det når som helst kan kreves «alle mann på dekk!»

Ingen må slå sig tilro med at fagorganisasjonen med sin store tilslutning nu favner videre enn før. Heller ikke med at der er opprettet tariffavtaler på lang sikt eller med at vi lever i trygghet under arbeiderregjeringens beskyttende hånd. Erfaring har lært at det nytter ikke for arbeiderklassen å sove sig fra sine lenker, men at frigjørelsen må bli deres eget verk.

Minst av alt må den ånd få lov til å melde sig blandt de fagorganiserte arbeidere, at fordi om der for tiden er en arbeiderregjering så skal der resigneres. Der er visse tilbøieligheter å merke i så måte blandt enkelte. Det motsatte må være tilfelle. Den erobring som er gjort såvel innenfor staten som kommunene er bare skanser som er fra-

tatt borgerskapet, men som må være plattform for arbeiderklassen for videre fremrykning i folkets befrielses kamp.

Fagorganisasjonen må derfor være på vakt. Den er det sterkeste ledd av arbeiderbevegelsen. Derfor kreves det av både ledelse og mannskap, at de er forberedt til å følge ordre når det kreves. *Alle mann på dekk!*

Arkitektene og bygnings- teknikerne slutter op om fagorganisasjonen.

Når «Arkitektenes og Bygningsteknikernes Forening i Oslo» fra 1. januar i år er optatt i Norsk Bygningsarbeiderforbund, har forbundet fått en tilvekst som er av en litt annen art enn hovedmengden av de tilsluttede avdelinger. Det betyr imidlertid ikke at forbundet har endret noe i sin karakter; det er et naturlig skritt i fagorganisasjonens almindelige utvikling som er foretatt.

I Sovjet-Unionen omfatter fagforbundene alle de som er beskjeftiget i hver eneste gren innen faget eller innen bedriften; jo mere arbeiderbevegelsen her i Norge nærmer sig til å omfatte hele folket, desto flere faggrupper vil naturlig finne sin plass innenfor de almindelige fagforbund.

Arkitektenes og Bygningsteknikernes Forening kan til å begynne med ikke legge sitt arbeide an nøiaktig på samme måte som fagforeningene ellers, fordi den inntil videre bare omfatter en mindre del av de beskjeftigede innen sitt fag. Men foreningen vil organisere alle de arkitekter, bygningsteknikere og bygningsingenjører som sympatiserer med arbeiderbevegelsen; den vil tilrettelegge kampen for bedre lønns- og ar-

ARBEIDERNES LANDSBANK A S
(FAGORGANISASJONENS BANK) NYTORVET 4, OSLO
Alle vanlige bankforretninger

Arkitektene og bygningsteknikerne slutter op om fagorganisasjonen, skrev medlemsbladet *Bygningsarbeideren* i 1936, og fremstilte det som «et naturlig skritt i fagorganisasjonens almindelige utvikling». Den nye foreningen ville stille sine «spesielle fagkunnskaper» til disposisjon, blant annet gjennom artikler nettopp i *Bygningsarbeideren*.

Et annet og svært viktig poeng som ble nevnt var at den nye foreningen av arkitekter og ingeniører skulle bidra til å forhindre at det oppsto nazistiske tendenser blant medlemmene av arkitektstanden. Fagbevegelsen var internasjonalt orientert, og tok sterkt avstand fra nazisme og fascisme helt fra begynnelsen av 1930-tallet. *Bygningsarbeideren* holdt sine lesere oppdatert på både fagforeningsarbeidet og byggevirksomheten, men også politikken i hele Europa. Frykten for den fremvoksende fascismen og nazismen var stor, og *Bygningsarbeideren* trykte jevnlig rapporter om fagforeningsknusing og forfølgelse av fagforeningsfolk i Tyskland. I hvert eneste nummer av bladet gjennom hele perioden fra 1934 til 1939 ble leserne innprentet at det var deres plikt som fagorganiserte å boikotte tyske varer og produkter.

I LOs historieverk legger Finn Olstad stor vekt på den sterke frykten som bredte seg blant norske fagorganiserte etter hvert som fagbevegelsen i flere land i Europa ble truet. I Østerrike, for eksempel, ble fagforeninger utsatt for regelrette fysiske angrep. Olstad mener at det må ha gjort særlig sterkt inntrykk på sosialistene i Norge, som hadde næret en særlig sterk beundring for den østerrikske arbeiderbevegelsen. Han skildrer hvordan det brøt ut kamper mellom arbeidervern og regjeringstropper i 1934, og at mange av dem utspilte seg i leiegårder i det såkalte «røde Wien». Jeg vil ikke se bort ifra at det gjorde ekstra inntrykk på de sosialistiske arkitektene at disse kampene foregikk nettopp i boliganleggene. Arkitektene kjente godt til den sosiale boligbyggingen i Wien, noe jeg vil komme tilbake til i kapitlet om arkitektenes boligprogram. Både det sosiale boligprogrammet i Wien og angrepene på de «røde» leiegårdene ble omtalt med henholdsvis beundring og bestyrtelse i *Bygningsarbeideren*. Motstanden mot fascismen bidro til å samle fag- og arbeiderbevegelsen i Norge, og skaffet den økt oppslutning også blant grupper som tidligere ikke hadde følt seg hjemme der. Her ga det seg direkte utslag i organisasjonsbyggingen. Motstand mot nazismen var neppe hovedgrunnen til at de sosialistiske arkitektene engasjerte seg i bygningsarbeiderforbundet, men det spilte trolig en rolle. Først og fremst føyer det seg inn i det store bildet av samling på tvers av faggrupper og organisasjoner – kort sagt en storstilt *konsolidering på arbeiderbevegelsens grunn* som også omfattet de sosialistiske arkitektene.

Bygningsarbeiderforbundet som handlingsrom

De sosialistiske arkitektene ble formelt en del av fagbevegelsen ved årsskiftet 1936. Alt tyder på at de ble godt tatt imot, selv om de som nevnt ikke hørte til arbeiderbevegelsens tradisjonelle kjernetropper. Jeg leser særlig Torps tale til de tekniske fagfolkene høsten 1935, slik den ble gjengitt i *Arbeiderbladet*, og i en lederartikkel som klare oppfordringer til de tekniske fagfolkene om å slutte seg til arbeiderbevegelsen. Særlig interessant finner jeg argumentene som gikk ut på den gjensidige nytten teknikerne og arbeiderbevegelsen kunne

dra av hverandre: bygningsteknikernes og arkitektenes fagkompetanse var nødvendig for å bygge opp et sosialistisk samfunn, samtidig som de tekniske fagfolkene trengte et sosialistisk samfunn for å komme til sin rett som fagfolk. Interessant er også vektleggingen av *ingeniørmentaliteten* – ønsket om å erstatte det gamle med noe nytt og bedre – som kom til uttrykk i *Bygningsarbeideren*.

På grunn av mangelen på kilder er det lite informasjon å finne om hva arkitektene og ingeniørene bidro med i Bygningsarbeiderforbundet. Til gjengjeld er *Bygningsarbeideren* en svært rik kilde, som jeg vil vise i neste avsnitt. Fra medlemsbladet og *Arbeiderbladet* har jeg likevel funnet tydelige spor etter arkitektenes og bygningsteknikernes virksomhet. For eksempel holdt Frode Rinnan allerede i 1936 et foredrag om en *landsplan for boligbygging* på bygningsarbeiderforbundets landsmøte. Foredraget ble i sin helhet gjengitt i *Bygningsarbeideren*, og det ble også kommentert i *Arbeiderbladet*²⁶⁵.

Arbeiderbladet refererte fra bygningsarbeiderforbundets landsmøte, 16. september 1936. Det var Frode Rinnan som innledet om en landsplan for boligbygging, og når det gjelder bygningsarbeidernes hus som ble besluttet reist i Oslo, så var det Frode Rinnan og Olav Tveten som etter hvert fikk arkitektoppdraget.

12. november 1936 arrangerte Arkitektenes og bygningsteknikernes forening et møte for medlemmer av Norsk Bygningsarbeiderforbund, hvor Frode Rinnan holdt foredrag med tittelen «Bygningsarbeiderne, boligbyggingen og byplanen». Frode Rinnan ble dessuten medlem av hovedstyret i Norsk Bygningsarbeiderforbund i 1938, og Frode Rinnan og Olav Tveten var prosjekterende arkitekter for Bygningsarbeidernes Hus som sto ferdig i 1939, på hjørnet av Møllergata og Henrik Ibsens gate. Bygget ble oppført av Bygningsarbeidernes Boligproduksjon.

ARENDALS MØBELSNEKKERFORENING.

Bygningsarbeidere!

MØTE torsdag 12. november kl. 7 i Folkets hus' store sal.

1. Foredrag av arkitekt **FRODE RINNAN**: Bygningsarbeiderne, boligbyggingen og byplanen. — En landsplan for boligbyggingen. Plass for friluftslivet! Kredittsperring foran tariff-forhandlingene?
Lysbilleder.
2. Ordskitte.
3. Studentersamfundets teater opfører: «Murmestertrio». — «En kjent overlæge uttaler sig om boligøden». — «Tippekonsortiets».

Alle medlemmer av Norsk bygningsarbeiderforbund innbys til møtet.
Ta kona med!

**ARKITEKTENES OG BYGNINGSTEKNIKERNES FORENING,
I OSLO. — BYGNINGSARBEIDERNE'S INDUSTRIGRUPPE.**

Arkitektenes og bygningsteknikernes forening inviterte bygningsarbeiderne til møte i november 1936 – og oppfordret dem til å ta kona med! Annonsen sto på trykk i *Arbeiderbladet* 9. november 1936.

Vedrørende bygg og byggespørsmål i sin almindelighet: *Bygningsarbeideren* som arena for formidling, politikktutforming og organisasjonsbygging.

For å etterkomme et sterkt utbredt ønske blandt våre medlemmer, har redaksjonen gått til det skritt å henvende sig til sosialistiske arkitekter om bistand til å kunne få istandbragt artikler vedrørende bygg og byggespørsmål i sin almindelighet, som kan være av interesse for bygningsarbeiderne.²⁶⁶

Når de fagorganiserte bygningsarbeiderne ønsket å lese mer om bygg og byggespørsmål i sin *almindelighet*, var det til Sosialistiske Arkitekters Forening at redaksjonen vendte seg. Arkitektene tok på seg oppgaven, og fikk *istandbragt* hele tretti artikler i årene fra 1934 og 1940.²⁶⁷

Medlemsbladet *Bygningsarbeideren* kom ut hver måned og ble distribuert til alle medlemmene i Norsk Bygningsarbeiderforbund. Nøyaktig hvor stort opplaget var, finnes det ingen opplysninger om, men tatt i betraktning at Bygningsarbeiderforbundet var ett av LOs to største forbund, må det ha vært betydelig. Bygningsarbeiderforbundet var dessuten et forbund i vekst. I 1934, året da arkitektene fikk sine første artikler på trykk, hadde forbundet 13 000 medlemmer. Fire år senere var medlemstallet mer enn fordoblet – 28 000 medlemmer. Dette føyer seg inn i det bildet jeg allerede har skildret av en arbeiderbevegelse i vekst. Den store tilstrømmingen av nye medlemmer gjorde sannsynligvis også behovet for å opplysning og informasjon tilsvarende stort, og det er naturlig å tenke seg at medlemsbladet spilte en rolle her.

Gjennom skribentvirksomheten i *Bygningsarbeideren* fikk de sosialistiske arkitektene på sin side anledning til å kommunisere innsikten og synspunktene sine til et langt større publikum enn de hadde hatt tidligere. Tidsskriftet *Plan* kom som nevnt kun ut i fire nummer og et beskjedent opplag, og hadde få lesere utenom andre arkitekter og den indre kretsen i Mot Dag. Som jeg har gjort rede for, representerte fagbevegelsen en betydelig maktfaktor i mellomkrigstiden, og Bygningsarbeiderforbundet et av de mektigste forbundene. I tillegg til at bladet nådde ut til alle de organiserte tømmerne, snekkerne og murerne som sto for byggevirksomheten i praksis, ble *Bygningsarbeideren* etter all sannsynlighet også ble lest av ledelsen i det

²⁶⁶ *Bygningsarbeideren*, nr. 1 1934.

²⁶⁷ Strengt talt starter undersøkelsene mine i 1935. For å få med meg helheten i arkitektenes bidrag, tar jeg likevel med artiklene fra 1934 og 1935. For alle årgangene gjelder at jeg bare har regnet med artikler som er signert av en av arkitektene. Det finnes også et antall usignerte artikler som tematisk sett godt kunne ha vært skrevet av en av dem, men som jeg velger å ikke gå nærmere inn på.

mektige LO-forbundet – og i fagbevegelsen forøvrig. Og på grunn av det tette faglig-politiske samarbeidet mellom LO og Arbeiderpartiet, går jeg også ut ifra at bladet også ble lest av partiledelsen. Det er med andre ord all grunn til å gå ut ifra at *Bygningsarbeideren* ble en viktig og effektiv publiseringskanal for de unge arkitektene. Her hadde de mulighet til å spre ideene sine til et stort publikum, og samtidig etablere seg som arbeider- og fagbevegelsens egne boligeksperter.

Ikke bare er artiklene i *Bygningsarbeideren* omfattende i antall, de dekket også et stort spenn av temaer. Jeg har foretatt en gjennomgang av alle årgangene av *Bygningsarbeideren* fra 1934 til 1939, og vil i det følgende gjøre rede for hvilke temaer arkitektene tok opp.²⁶⁸ Mitt hovedargument er at arkitektene bidro til å sette den faglige og politiske dagsorden i bygningsarbeiderforbundet gjennom å ta opp enkelte spørsmål omkring byggevirkksomheten i *sin almindelighet*. I dette avsnittet vil jeg ikke gå dypt inn i innholdet i de enkelte artiklene. Det vil jeg komme tilbake til i den grad det er relevant ettersom jeg tar for meg de forskjellige temaene senere i avhandlingen. I første omgang er hensikten å belyse hvordan Bygningsarbeiderforbundet fungerte som en faglig-politisk arena for arkitektene med *Bygningsarbeideren* som arkitektenes talerør til medlemsmassen.

Byggeoppgavene og rammene rundt dem

Det var Frode Rinnan som sto bak arkitektenes første bidrag i *Bygningsarbeideren*. Artikkelen sto på trykk i det første nummeret av *Bygningsarbeideren* i 1934, og handlet om det nybygde Grünerløkken Folkets Hus. I den grundige omtalen av bygget – artikkelen straktes seg over tre sider i bladet – var Rinnan særlig opptatt av den bygningsmessige utførelsen og bygningsarbeidernes bidrag. «Godt planlagt og riktig utført arbeide er alltid pent å se»²⁶⁹, skrev Rinnan, med en tydelig honnør til håndverkerne. Han fremhevet særlig rørleggerarbeidet, og beskrev det som presist og vakkert utført. Vinklingen er iøynefallende. Vanligvis er det arkitekten som trekkes frem i en arkitekturomtale, og byggverket fremstilles som først og fremst arkitektens verk. Slik det for eksempel var i arkitektenes eget fagblad, *Byggekunst*. I *Bygningsarbeideren* valgte Frode Rinnan en helt annen innfallsvinkel, og presenterte det nye Folkets hus som en *byggeoppgave* som var blitt løst gjennom flere faggruppers samlede innsats – fra reguleringsvesenet til bygningsarbeiderne. Arkitekten bak bygget ble ikke

²⁶⁸ Bibliografien inneholder en liste over artiklene i *Bygningsarbeideren*.

²⁶⁹ Rinnan, «Grünerløkken Folkets Hus», 6.

engang nevnt ved navn²⁷⁰. At Rinnan valgte å omtale en av arbeiderbevegelsens egne byggeoppgaver og bygningsarbeidernes bidrag til å få den realisert i bygningsarbeidernes medlemsblad, var neppe tilfeldig. Hvor bevisst han gikk inn for å skape et alternativ til den tradisjonelle og arkitekturinterne måten å presentere nye byggverk på, og i hvilken grad dette var noe som leserne oppfattet, er det umulig å påstå noe sikkert om. Artikkelen kan selvfølgelig betraktes som et frieri til leserne, men den kan også leses som et bidrag til å løfte frem byggevirksomheten og understreke bygningsarbeidernes bidrag når det gjaldt å forme de fysiske omgivelsene.

I et senere nummer samme år skrev Frode Rinnan om en arkitektkonkurranse om nye typer småleiligheter som Oslo kommune hadde invitert til samme høst. Konkurransen gikk ut på å komme frem til praktiske, hygieniske og billige boligtyper, og i *Bygningsarbeideren* benyttet Rinnan anledningen til å gjøre rede for de sosialistiske arkitektenes egne boligidealer²⁷¹. «Bedre boliger?» var tittelen på artikkelen, og Rinnans svar på spørsmålet var et uttrykkelig nei. Arkitekten var krass i sin kritikk av samtidens boligbygging, også den kommunale. Oslo var blitt byen med de gammeldagse boliger, skrev Rinnan. Og en arkitektkonkurranse kunne ikke hjelpe:

Det er nu på det rene – blandt alle fagfolk – også blandt arkitektene, at boligspørsmålet ikke vil kunne løses med noen arkitektkonkurranse. Boligspørsmålet i videste forstand: problemet med å skaffe alle mennesker brukelig leilighet til en pris som svarer til arbeidernes inntekter er et helt uløselig problem under de nåværende forhold.²⁷²

Riktignok kunne en arkitektkonkurranse ha sin verdi som et stykke folkeopplysning og som et utgangspunkt for å skape oppmerksomhet og vekke til debatt, men først og fremst gjaldt det å «løse de samfunnsmessige hindringer som sperrer veien for de gode tekniske ideer og prosjekter»²⁷³, konkluderte Rinnan.

Bedre boliger var en av de viktigste kampsakene for de sosialistiske arkitektene, og jeg vil komme tilbake til arkitektenes synspunkter på hva som skulle til for å frembringe virkelig bedre boliger, og hvordan slike boliger

²⁷⁰ Grünerløkka Folkets Hus ble tegnet av Henrik Nissen og Gunnar Brynning, og sto ferdig i 1933. Det ligger i Schleppegrellsgate 32, rett ved idrettsanlegget på Dælenenga. Huset inneholdt store og små saler og møterom, samt treningsrom med garderobeanlegg. Oslo samvirkeag hadde butikklokale i bygget.

²⁷¹ Han nevnte adskilte soverom for foreldre og barn, spiseplass i stuen, bad og wc i alle boliger, tilstrekkelig med oppbevaringsplass, gjennomgående leiligheter med tilfredsstillende varme-, ventilasjons- og lysforhold og standardiserte byggemetoder. Det som Rinnan derimot ikke nevnte, var at også Plan-gruppen deltok i konkurransen. Artikkelen sto på trykk før konkurransen var avgjort.

²⁷² Rinnan, «Bedre boliger i Oslo?», 23.

²⁷³ Ibid, 23.

skulle være utformet. Viktig her og nå er at Rinnan med denne artikkelen slo fast det som skulle bli et grunnprinsipp for de sosialistiske arkitektene, nemlig at å sørge for gode boliger ikke var et spørsmål om arkitektonisk utforming, men om å etablere nye rammer rundt boligproduksjonen.

Det er verd å merke seg at tonen i 1934 fortsatt var svært kritisk, og ikke minst at arkitekten rettet kritikk mot den boligpolitikken som Arbeiderpartiet førte i Oslo. Kritikken av de rådende forholdene fortsatte i det siste nummeret av *Bygningsarbeideren* i 1934, og da med en artikkel som var hentet fra *Plan*. Tittelen var «Våre boligstrøk» og temaet var byregulering. Her gjaldt kritikken i første rekke regulerings sjef Harald Hals' forslag til generalplan for Oslo, og den var fremført i den ironiske tonen som motdagistene var kjent for å dyrke:

Hals' bok utkom etterat boligbygging og regulering var tatt op til saklig, videnskapelig vurdering ute i Europa. Mens man der arbeidet med sol-diagrammer og lys-innfallsvinkler, mens man studerte forenklinger av vei- og kloakkanlegg i boligstrøk, og søkte å nyttiggjøre sig resultatene i lamell-bebyggelsen som vel er den største nyvinning boligstrøkreguleringen kan opvise, så var reguleringschef Hals og hans medarbeidere optatt med å lage sirkelplasser og kruseduller, akse- og fondvirkninger og små kapisiose påfunn.²⁷⁴

Boken det var snakk om var Hals' forslag til generalplan fra 1929. I artikkelen ble reguleringsplanene for boligområdene Etterstad, Enerhaugen og Iladalen analysert og forkastet. Og som kontrast ble en reguleringskonkurrans for et boligområde i Berlin trukket frem som et eksempel til etterfølgelse. De sosialistiske arkitektenes internasjonale forbilder skal jeg også komme tilbake til. Viktig i denne sammenheng er å slå fast at de sosialistiske arkitektene formidlet nye idealer, nye innfallsvinkler til regulerings- og boligproblematikk, og nye arbeidsmåter i *Bygningsarbeideren*. At de publiserte artikler fra *Plan* i ett av fagbevegelsens organer, er interessant. Det viser at det fant sted en gradvis overlapping, og at arkitektene allerede i 1934 var i ferd med å utvide sitt faglig-politiske arbeidsområde og knytte seg til arbeiderbevegelsen.

I 1935-årgangen av *Bygningsarbeideren* var arkitektene representert med hele ti artikler. Først ut var Frode Rinnan, som tok opp tråden fra sin forrige artikkel, og gjorde rede for resultatet av Oslo kommunes arkitektkonkurrans om bedre og billigere boliger. Rinnan var om mulig enda mer kritisk denne

---

²⁷⁴ «Våre boligstrøk», 10.

gangen, og hevdet at konkurransen hadde sviktet totalt. Den ga ingen avklaring av boligspørsmålet og ingen retningslinjer. Det eneste man satt igjen med var et brokete virvar av boligtyper²⁷⁵. Artikkelen inneholdt en detaljert og svært kritisk gjennomgang av de tre premierte konkurranseutkastene. Nok en gang synliggjorde Frode Rinnan sitt og resten av arkitektgruppens syn på det de mente var en forfeilet måte å nærme seg boligproblematikken på, og fortsatt ble argumentene fremsatt i en sterkt kritisk tone. Samtidig ble kritikken også en kilde til kunnskap om arkitektens boligidealer, og en måte å introdusere nye måter å omtale boliger på og nye kriterier for god boligarkitektur. De sosialistiske arkitektenes synspunkter omkring planløsninger og boligtyper behandler jeg utføring i et senere kapittel.

I *Bygningsarbeideren* nummer tre i 1935 var tema et helt annet. Der skrev Erik Rolfsen om bakeriet til Norges Kooperative Landsforening (NKL) på Løren, og om hvordan arbeidet var organisert på forbrukerkooperasjonens eget arkitektkontor. Rolfsen var selv ansatt som arkitekt i NKL, og i *Bygningsarbeideren* gjorde han rede for sine tanker om arkitektrollen. I en sarkastisk tone gikk han i rette med arkitektenes tradisjonelle selvforståelse som uavhengige kunstner, hvis arbeid var preget av «den kunstneriske ydelse, de plutselige ideer, raske innfall og mere eller mindre geniale syner.»²⁷⁶ De derav resulterende bygninger avviste han som «monumentale minnesmerker over standens mangel på lærdom»²⁷⁷. I stedet for å tegne *flotte fasader og fikse interiører*, hevdet Rolfsen at arkitektene måtte å gå vitenskapelig til verks og lære seg å arbeide i en *samfunnsmessig målestokk*. Tydeligere kunne han knapt tilkjenne sin egen rolleforståelse og sitt eget arkitektideal. Kan dette også forstås som en måte å introdusere seg selv for fagbevegelsen på, som en annerledes arkitekt og som en fagperson som kunne arbeide vitenskapelig og til beste for samfunnet?²⁷⁸

I neste nummer fulgte nok en artikkel som var hentet fra *Plan*. Den handlet om villaer og såkalt *skrammelbebyggelse* i Aker, og var i realiteten en kraftig argumentasjon for å slå sammen de to kommunene. Dermed tok arkitektene side i et politisk stridsspørsmål som hadde vært debattert i lang tid allerede.²⁷⁹ Ikke bare valgte de side i debatten – Arbeiderpartiets side – men de gjorde det ved hjelp av arkitekt- og byplanfaglige argumenter.

²⁷⁵ Interessant nok gikk heller ikke Plan-gruppens eget bidrag fri av kritikken. Forslaget ble belønnet med tredjepremie, men Rinnan skrev at det ikke var godt gjennomarbeidet.

²⁷⁶ Rolfsen, «Planleggelse av et byggearbeide. NKLs bakeri på Løren», 8.

²⁷⁷ Ibid, 8.

²⁷⁸ På sett og vis kan jo også det å skrive artikler i bygningsarbeiderforbundets medlemsblad i seg selv betraktes som en måte å arbeide i en samfunnsmessig målestokk på.

²⁷⁹ Det ble ikke løst før i 1948, da de to kommunene ble slått sammen. Byplansjef for den nye storkommunen ble Erik Rolfsen.

I et senere nummer i 1935 skrev arkitekt Einar Karstad om «Et kollektivhus i Stockholm»²⁸⁰ som hadde stått ferdig året før. Dette er en artikkel som jeg skal komme tilbake til i et senere kapittel om de sosialistiske arkitektenes arbeid med å utvikle nye boligtyper. Kollektivhuset i Stockholm var et nyskapende boligprosjekt, og artikkelen i *Bygningsarbeideren* var så vidt jeg har kunnet bringe på det rene den første gangen det ble omtalt i noen norsk publikasjon. At arkitektene hadde kontakt med svenske arkitektmiljøer og hente inspirasjon herifra, er også noe som kom til uttrykk i denne og andre artikler i *Bygningsarbeideren* – og et tema jeg vil vende tilbake til flere ganger.

I de to neste utgavene av *Bygningsarbeideren* bidro Gunnar Øvergaard Jørgen med to lange artikler om reguleringsprosjekt. I den ene tok han utgangspunkt i det pågående arbeidet med å utforme nye *byggningsvedtekter* i Oslo, noe som han mente det egentlig ikke fantes noe akutt behov for. Derimot mente han at det var på høy tid å innføre bedre former for *byregulering*, og brukte artikkelen til å argumentere for det. I den andre tok han spesielt for seg reguleringen av Vika. Artikkelen kan leses som en innføring i modernismens byplanteorier, anvendt på aktuelle saker. Øvergaard Jørgen argumenterte for at det måtte utarbeides særskilte regler for boligstrøk, forretningsstrøk, industristrøk, gamle bystrøk og nye og ennå ubebygde arealer. Han greide også ut om lysforhold, trafikkforbindelser, utnyttelsesgrad og avstanden mellom husene. Innelukkede kvartaler og tverrfløyer mente han ikke burde tillates; i stedet burde det bygges lamellblokker, og det burde settes av tomtegrunn til lekeplasser og barnehager i forbindelse med alle boliganlegg. Innholdsmessig var dette blant arkitektenes grunnprinsipper, og jeg vil komme tilbake til disse temaene senere i avhandlingen.

Innimellom slike omfattende temaer med store både faglige og politiske implikasjoner, tok arkitektene også opp rent byggetekniske temaer. Eyvind Alnæs skrev blant annet en artikkel om tak og takteking som gikk over to nummer av *Bygningsarbeideren* i 1934. Året etter bidro Gunnar Øvergaard Jørgen med en redegjørelse over 11 sider om «Skade på betongdammer», og Gunvor Eliassen skrev to artikler med tittelen «Veggelus: Et aktuelt bolighygienisk spørsmål»²⁸¹, og i 1936 skrev Olav Tveten om strålevarme, mens Gunnar Øvergaard Jørgen greide ut om varmeisolering.

²⁸⁰ Einar Karstad er av de sosialistiske arkitektene som har fått lite oppmerksomhet i ettertid, og som heller ikke har dukket opp flere ganger i mitt materiale. Han arbeidet en periode i Sverige før han ble engasjert i gjenreisningen av Narvik fra 1940 og etablerte arkitektkontor der.

²⁸¹ Veggdyr var et stort problem, men kanskje ikke vanligvis ett som arkitekter beskjefteget seg med. Artikkelen til Gunvor Eliassen fikk likevel en viss oppmerksomhet, og ble også trykket i både *Dagbladet* og *Byggekunst*.

Fagforeningsfiendtlig småhusbygging

En rekke av artiklene i *Bygningsarbeideren* var fagartikler hvor arkitektene tok for seg en problemstilling, for eksempel boligtyper og reguleringspørsmål. Det dreide seg gjerne om bolig, som var et kjernesporsmål av faglig art for arkitektene, og samtidig en viktig politisk sak i samtiden. Men arkitektene var også innom byggtkniske spørsmål, som jeg har nevnt, og de skrev om arkitektrollen og om konkrete byggeprosjekter. I disse tilfellene inntok de først og fremst en formidlerrolle, samtidig som de øvet kritikk mot den rådende boligpolitikken og tok standpunkt i politiske saker som hadde et faglig innhold, som for eksempel spørsmålet om sammenslåing av Oslo og Aker. Her opptrådte de som by- og boligfaglige eksperter som formidlet sin kunnskap til leserne. Dette var i henhold til oppdraget, som jo gikk ut på å *istandbringe* artikler om bygg og byggespørsmål som kunne være av interesse for bygningsarbeiderne.

Men i noen av artiklene gikk arkitektene ut av rollen som eksterne fagfolk og beveget seg i større grad inn på bygningsarbeidernes felt. Og her kunne de risikere å selv bli møtt med kritikk. En artikkel av Frode Rinnan fra 1935 er et eksempel på at det skjedde. Dette er også en av artiklene fra *Bygningsarbeideren* som jeg vurderer, som en av de aller mest interessante.

Artikkelen sto på trykk i det siste nummeret av 1935-årgangen, og bar tittelen ««Hem genom eget arbeide». En fagforeningsfiendtlig boligproduksjon». Her gikk Frode Rinnan svært hardt til angrep mot en form for småhusbygging som hadde fått et visst omfang i Sverige. I Stockholm og Göteborg var det blitt reist rundt 3000 små eneboliger etter offentlig initiativ og med offentlig finansiering – og ved hjelp av en betydelig egeninnsats av de framtidige beboerne. Bak denne formen for hageby- eller egnehemsbebyggelse lå det fiendtlige holdninger til organiserte bygningsarbeidere, argumenterte Rinnan. Derfor var bevegelsen i bunn og grunn reaksjonær, og burde ikke få offentlig støtte. I tillegg til å være fagforeningsfiendtlig, mente Rinnan at slike enkle eneboliger med lav teknisk standard også representerte et blindspor når det gjaldt utviklingen av bedre boliger og hevingen av boligstandarden:

Ved å dra ut på landet, ved å vende tilbake til de enkleste trehusformer, opnår man intet som kan hæve vår boligkultur. Småstugebebyggelsen ligger i en gammel tilgrodd blindgate hvor romantikken vokser frodig op om husveggen og skjuler de verste skavanker som ukyndige byggeamatører har plundret til. Bevegelsen er reaksjonær også i sin tekniske utforming.²⁸²

²⁸² Rinnan, ««Hem genom eget arbete». En fagforeningsfiendtlig boligproduksjon», 12.

Dette var sterke ord arkitekten valgte når han kalte selvbygging for *reaksjonært*, både i organisering og utførelse. Det er også interessant å se hva Rinnan stilte opp som et ikke-reaksjonært motstykke til egnebebyggelsen, nemlig boligstrøk sentralt i byen med frittliggende bygårder på 3-5 etasjer. Her kunne man ta i bruk nye materialer og nye konstruksjoner, hevdet Rinnan, og legge grunnlag for det han beskrev som en moderne boligproduksjon, både i teknisk og organisatorisk forstand. Rinnan uttrykte ingen forståelse for det han kalte *småborgerne villadrømmer*, og skrev uten omsvøp at en «kunstig opelskning av dette villaideal bygger på feilaktige iakttagelser og på romantiske samfunsidealer.»²⁸³ Småborgerne drømte om å leve som overklassen, hevdet Rinnan, men det de fikk var ikke annet enn mindreverdige *småstuer*. For de fleste var forstadstilværelsen ikke annet enn en nødløsning.

Dette var klar tale, og det fikk heller ikke bli stående uimotsagt. En av *Bygningsarbeiderens* lesere forfattet et motinnlegg, og fikk dette på trykk i første nummer av bladet i 1936. Forfatteren presenterte seg som medlem av forbundet og bosatt i selvbygd enebolig i Lørenskog. Han så ikke noe galt i å etterstrebe overklassens måte å bo på, vel å merke den *intelligente og dannede* overklassen. Den provoserte bygningsarbeideren hevdet videre at det nettopp var forstadsbebyggelsen som representerte den høyeste boligkultur, høyt hevet over *urbane husrekker i stein*. Det mest interessante er likevel den kraftsalven han avsluttet med: «Tilslutt et alvorsord til forfatteren: Her er så mange dårlige agitatorer som totalt misforstår den oppgave de gjør seg til talsmenn for – bli ikke en av dem.»²⁸⁴ Jeg leser dette som en irettesettelse fra en etablert fagforeningsmann til en fag-, alders- og klassemessig nykomling.

Meningsutvekslingen kan bidra til å minne om at de sosialistiske arkitektene ved inngangen til 1936 ennå ikke var *sosialdemokratiets strateger* eller *husarkitekter*, men en gruppe svært unge fagfolk som oppsøkte nye arenaer, og som var svært ivrige etter å komme til orde og gjøre sine synspunkter kjent. Slik jeg ser det, ble Frode Rinnan (og indirekte kanskje også resten av arkitektgruppen) rett og slett tatt i ørene av en fagforeningsmann med lengre erfaring og ansiennitet på feltet.

Rinnan lot seg imidlertid ikke dupere, og tok til motmæle i tredje utgave av bladet samme år. Her benyttet han anledningen til å utdype synspunktene sine: At *faglærte bygningsarbeidere* selv tok i et tak på egen byggeplass, hadde Rinnan ikke noe imot. Poenget, mente han, var at selvbygging av småhus ikke kunne tilby noen varig løsning på boligproblemet for de store

---

²⁸³ Ibid, 13.

²⁸⁴ Bygningsarbeideren nr. 1, 1936, s. 26.

massene, og argumenterte for at fremtidens boligbygging måtte organiseres på en helt annen måte:

Grunnlaget for det moderne samfund er industrialisering, spesialisering, fagutdannede folk på alle områder, større produktivitet, derfor høyere levestandard og mer fritid for alle – forutsatt at arbeiderbevegelsen er sterk nok til å sikre de arbeidende klasser deres rettmessige andel i godene.²⁸⁵

Her løftet Frode Rinnan spørsmålet om selvbygging til et helt annet nivå, opp fra den enkelte husbygger og den enkelte en forstadstomt, og gjorde det til et spørsmål om det *moderne samfund*. Dermed satte han presist ord på et helt sentralt aspekt ved arbeiderbevegelsens ideer om samfunnsbygging. Arbeiderbevegelsen gikk inn for en radikal vekstpolitikk på midten av 1930-tallet, og selve nøkkelbegrepene her var industrialisering, modernisering, spesialisering, planlegging og planøkonomi. Økt produktivitet og dermed høyere velstand var selve kjernen i Arbeiderpartiets vekstideologi. I et slikt perspektiv kunne ikke lavteknologisk selvbygging kalles annet enn kontraproduktivt, og i så henseende argumenterte Frode Rinnan helt i tråd med arbeiderbevegelsens nye grunnsyn.

Rinnan var heller ikke villig til å moderere sitt syn på selvbyggingen som reaksjonær. Tvert imot. I sitt tilsvar til rettesettelsen grep han til enda sterkere ord og sammenlignet selvbygging med boligpolitikken i nazi-Tyskland:

Skulde man slå inn på en boligpolitikk som tok sikte på å bygge primitive hus, hvor hver time av beboernes fritid blev beslaglagt i årevis fremover, da var man kommet inn på den vei som nazi (sic!) i Tyskland har fulgt under full musikk – de arbeidsløse ut på landet, hvor de kan sulte i sine skur mens de venter på at poteter og kålrabi skal gro i deres ynkelige hageflekker.²⁸⁶

Frykten for og motstanden mot den fremvoksende fascismen i Europa var, som jeg både har vært inne på og som jeg også flere ganger vil komme tilbake til, en av de sakene som arbeiderbevegelsen samlet seg om og definerte seg ut ifra gjennom andre halvdel av 1930-tallet. Frykten for nazismen var en av hovedlinjene i samtidens politiske diskusjoner. Å avvise

---

²⁸⁵ Rinnan, «Genom eget arbeide», 24.

²⁸⁶ Rinnan, «Genom eget arbeide», 24. Det samme argumentet ble viktig for Gunvor Eliassen. Hennes tre artikler om hvilke krav man skulle stille til boligene sto på trykk i *Bygningsarbeideren* senere samme år.

noe gjennom å kalle det for nazistisk, var et sterkt argument med potensial til både å provosere og å skape gjennomslag. Jeg kommer med flere eksempler etter hvert på at de sosialistiske arkitektene dette argumentet.

Frode Rinnan hadde også flere argumenter mot primitiv småhusbygging. Huseieren ville bli stående i et avhengighetsforhold til banken, uten vern mot utkastelse dersom han, for eksempel på grunn av streik eller arbeidsløshet, ikke makter å betjene lånet. Og på samme måte som boligene måtte bygges av faglærte og fagorganiserte arbeidere, mente Rinnan at beboerne – boligkonsumentene – også måtte organisere seg, nemlig i leieboerbevegelsen:

Der vokser nu frem en ny arbeiderfront mot tvangslover og utbygning. Leieboerforeningen i Oslo har ved de siste års virksomhet brutt igjennem de avgjørende hindringer. Kollektive avtaler opprettes, organisasjonsretten stadfestes, kampkraften sikres gjennom agitasjon og kampfond (...) og det dreier sig om å skape den samme kollektive front mot gårdeieren som man har mot arbeidskjøperne. Egnehjems-eieren må, iallfall foreløpig stå utenfor mens den skarpeste strid utkjempes, han er avskåret fra direkte å kunne gjøre felles sak med de almindelige leieboere, avskåret fra å få støtte fra dem.²⁸⁷

Frode Rinnan fikk det siste ordet i diskusjonen, i hvert fall på trykk. I de to artiklene gikk han ikke bare kraftig imot organisert selvbygging etter svensk (og nazi-tysk) mønster, men skisserte også svært tydelig arkitektgruppens forslag til løsning av boligproblemet: Boligbyggingen måtte være basert på fagkunnskap, industrialisering og modernisering, og både boligprodusentene og boligkonsumentene måtte være organisert. Det er interessant at han understreket parallellen mellom arbeidstakernes kamp mot arbeidsgiverne med leieboernes kamp mot gårdeierne. Det var et nytt faglig og organisatorisk boligprogram innenfor arbeiderbevegelsen Frode Rinnan skisserte opp i disse tekstene. At dette vekket reaksjoner, som igjen førte til en ytterligere klargjøring av Rinnans synspunkter, er interessant. Tilløpet til polemikk illustrerer at den unge arkitekten (og det miljøet han representerte) beveget seg inn på et nytt felt og måtte bryne seg på de som allerede hørte hjemme på feltet.

---

²⁸⁷ Rinnan, «Genom eget arbeide», 26.

Behov for nye boliger og en ny boligpolitikk

I 1936 ble Mot Dag oppløst, *Plan* gikk inn, de sosialistiske arkitektene ble medlemmer av Teknisk Forening og Arbeiderpartiet og ble formelt tilsluttet Bygningsarbeiderforbundet. Og i *Bygningsarbeideren* bidro de med til sammen ni artikler i løpet av året. Allerede i første nummer skrev Eyvind Alnæs en omfattende artikkel med tittelen «Overbefolkede leiligheter. Hvordan virker de på dem som bor der?» Artikkelen bygde på en undersøkelse utført av den svenske Bostadssociala utredningen, og handlet om hvilke mentale lidelser som kunne oppstå blant folk som bodde i overbefolkede leiligheter. Mens det var allment kjent, påpekte arkitekt Alnæs, at trangboddhet hadde negativ innvirkning på den fysiske helsen, hadde ikke innvirkningene på den mentale helsen i like stor grad hadde vært «fremme i samfundsmessig drøftelse.»²⁸⁸ De svenske undersøkelsene slo fast at alle, men særlig barna, i de overbefolkede leilighetene ble påført betydelige sjelelige skader. Etter at Eyvind Alnæs hadde skildret farene ved overbefolkede boliger, fulgte arkitekt Gunvor Eliassen opp med en grundig redegjørelse av hvordan gode boliger burde utformes. Også Eliassen henviste til svensk boligpolitikk og svensk boligbygging. Disse tre artiklene vil jeg analysere i et senere kapittel, og her vil jeg også komme tilbake til Alnæs artikkel om overbefolkning. Sammenfattende kan man si det slik: Etter at den ene arkitekten hadde levert en problembeskrivelse, fulgte den andre opp med et løsningsforslag. At de begge viste til svensk boligbygging og svensk boligpolitikk, er interessant. Ved siden av Tyskland tjente Sverige som forbilde, særlig etter at den progressive boligbyggingen i Tyskland var blitt slått ned av det nasjonalsosialistiske regimet. Jeg vil komme tilbake til hvilke konkrete tiltak og arbeidsmåter arkitektene lot seg inspirere av, og hvordan de foreslo at disse skulle inkorporeres i den norske boligbyggingen og boligpolitikken.

Tiende utgave av *Bygningsarbeideren* i 1936 var viet forbundets landsmøte, som hadde gått av stabelen 13 – 19. september samme år. Det var et forbund i fremgang som avholdt sitt femte landsmøte, og som var seg denne fremgangen bevisst. Siden forrige landsmøte hadde antall medlemmer steget med hele 73 prosent. I tillegg til bygningsarbeidernes tillitsvalgte fra hele landet, deltok en lang rekke utenlandske gjester på landsmøtet. Dette var med andre ord et sted hvor nye kontakter kunne knyttes og gamle styrkes. Landsmøtet i ett av LOs største forbund var selvfølgelig også et sted for politikktutforming. Derfor er det ekstra interessant at tema for ettermiddagsmøtet tirsdag 15. september var *en landsplan for boligbygging*.

Det var arkitekt Frode Rinnan som innledet til diskusjon på landsmøtet, og foredraget ble i sin helhet gjengitt i *Bygningsarbeideren*. Av referatet fra

²⁸⁸ Alnæs, «Overbefolkede leiligheter. Hvordan virker de på dem som bor der?», 4.

landsmøtet fremgår det at foredraget ble etterfulgt av et lengre ordskifte. Diskusjonen førte til at Martin Strandli, som både hadde lederverv i Bygningsarbeiderforbundet og var styreformann i OBOS (han var også en av initiativtakerne til OBOS), fremsatte et forslag om at landsmøtet skulle pålegge forbundsstyret å bidra at det ble utarbeidet en statlig plan for boligbygging. Forslaget ble enstemmig vedtatt. En slik landsplan ble da også utarbeidet – med de sosialistiske arkitektene i spissen.

Landsplanen tar jeg grundig for meg i neste kapittel. Foreløpig gjelder det kun å fastslå at boligsaken og Frode Rinnan fikk en fremskutt plass på bygningsarbeiderforbundets landsmøte i 1936, og at innlegget hans på landsmøtet ble gjengitt i *Bygningsarbeideren*. Dette er et eksempel på hvordan arkitektene bidro som kunnskapsleverandører på flere delvis overlappende felt, og hvordan temaene de jobbet med og løsningsforslagene de kom med, ble tatt opp på forskjellige arenaer i arbeiderbevegelsen. Dette vil tre tydeligere frem ettersom jeg går dypere inn på det innholdsmessige i boligpolitikken i neste kapittel.

Siste ord i 1936 fikk Erik Rolfsen, med en artikkel om lys og luft og orden i bebyggelsen. Den teksten er identisk med et radioforedrag som Rolfsen holdt høsten 1936, og som jeg skal ta for meg i neste avsnitt. Dette er et ytterligere eksempel på hvordan arkitektene formidlet kunnskapen sin i forskjellige sammenhenger og på forskjellige arenaer – som likevel i stor grad overlappet hverandre. Erik Rolfsens foredrag ble nemlig også publisert i boken *Vi snakker om hus* i 1937, og denne boken ble i sin tur omtalt i *Bygningsarbeideren*. I 1937 trykket *Bygningsarbeideren* også artikkelen «En landsplan for boligbygging» av Gunnar Øvergaard Jørgen. Den samme artikkelen sto samtidig på trykk i tidsskriftet *Det 20de Århundre*. Arkitektene drev med andre ord i høy grad gjenbruk av sine egne tekster, og fikk på den måten spredt dem effektivt i de forskjellige delene av arbeiderbevegelsen. Denne måten å gjøre kunnskapene og synspunktene sine kjent på, var noe av det som særpreget arkitektenes faglig-politiske arbeidsmåte i siste halvdel av 1930-tallet, og som mitt nitide arbeid med kildene har avslørt.

Det er et interessant bilde som avtegner seg etter at jeg har lest alle de ni artiklene som de sosialistiske arkitektene publiserte i *Bygningsarbeideren* i løpet av 1936, året hvor de formelt sluttet seg til arbeiderbevegelsen. Allerede i første nummer ble det mest sentrale problemet løftet frem – bolignøden og trangbodheten. Deretter fulgte et første løsningsforslag i form av en grundig redegjørelse for hvordan en god bolig burde utformes. Fra boligen løftet man blikket til boligstrøkene, hvor det også var behov for lys, luft og orden. Men boligsaken kunne ikke bare løses fysisk, i form av bedre boliger i bedre byer – det måtte en *landsplan for boligbygging* til. Gjennom disse artiklene²⁸⁹

²⁸⁹ De ni artiklene inkluderte også to artikler om byggetekniske temaer og Frode Rinnans meningsutveksling om småhusbygging.

maktet de sosialistiske arkitektene å gjøre sine viktigste synspunkter kjent og binde dem sammen til et nærmest komplett faglig-politisk byggeprogram.²⁹⁰

Sosialistiske arkitekter til Sovjetunionen

«Det bygges i Sovjet-samveldet» og «Russiske bygningsarbeidere» var tittelen på to artikler av Gunnar Øvergaard Jørgen som sto på trykk i *Bygningsarbeideren* nummer 9 i 1937. Arkitekten hadde fått være med en gruppe på femti svenske bygningsarbeidere på studietur sommeren 1937, og i artikkelen formidlet han sine inntrykk fra reisen. Både reisen og artikkelen bar nok preg av at det dreide seg om bygningsarbeidere og bygningsindustri, og Øvergaard Jørgen fortalte i detalj om materialer, teknikker, redskaper og organiseringen av arbeidet på byggeplassen. Arkitekten la merke til at den russiske byggevirksomheten var preget av en blanding av primitive håndverksmetoder og avanserte industrielle metoder, og «ofte ser man høit kvalifiserte arbeidere side om side med bønder som er kommet direkte inn fra steppene»²⁹¹. Stor forundring vakte det at så mange kvinner arbeidet som bygningsarbeidere, riktignok først og fremst som håndlangere for murerne, men også som ingeniører og byggeledere. Gruppen besøkte også boligbygg: «De boligbyggene vi så, var alle bygget i mur, og lignet stort sett våre egne bygg, men fasadene skulde være rikere utstyrt enn vi er vant til, helst med søiler og gesimser (...) Byggene så imidlertid gode og solide ut; og alle de boliger som bygges, har minst 3 rum og bad.»²⁹² Det går også frem av artikkelen at delegasjonen hadde besøkt *den store arkitektutstillingen* i Moskva.²⁹³ I den andre delen av reiseberetningen skrev Gunnar Øvergaard Jørgen om opplæringen av bygningsarbeidere og om utviklingen av mer effektive arbeidsmetoder. Delegasjonen hadde besøkt en *bygningsarbeiderklubb* hvor det blant annet fantes en *rasjonaliseringsutstilling*, de hadde fått innsikt i stakhanov-systemet²⁹⁴ og informasjon om arbeidernes velferdsgoder, som gratis helsestell, barnehager, svært lave husleier og billige måltider på arbeidsplassen. Kanskje skulle man tro at sosialistiske arkitekter var opptatt av samfunnsutviklingen, byggevirksomheten og arkitekturen i Sovjetunionen, men dette er faktisk det eneste eksemplet jeg har funnet på at arkitektene omtalte Sovjetunionen. Jeg

²⁹⁰ Slik var det trolig ikke i samtiden, hvor de vel helst ble lest én og én. Det er umulig å si hvorvidt den jevne bygningsarbeider så noen sammenhenger mellom artiklene og med politikken forøvrig, eller noen innbyrdes sammenheng mellom artiklene.

²⁹¹ Øvergaard Jørgen, «Det bygges i Sovjet-Samveldet», 9.

²⁹² *Ibid.*, 9.

²⁹³ Dette var en storstilt utstilling av arkitektur fra hele Sovjetunionen, og har gått inn i historien som en monstring av den «stalinistiske vendingen» i arkitekturen som Gunnar Øvergaard Jørgen kommenterte – at boligbyggene helst skulle utstyres med søiler og gesimser.

²⁹⁴ Stakhanov-arbeiderne var dyktige arbeidere med høy kompetanse, de var organisert i arbeidslag og brukte det nyeste av tekniske hjelpemidler og rasjonelle arbeidsmåter. De arbeidet raskere og fikk høyere lønn og ikke minst svært høy anseelse.

merker meg at Ødegaard Jørgen beskrev relativt store leiligheter. Kollektivhus eller andre boligtyper, som er et tema jeg skal komme tilbake til, ble ikke nevnt.

Skuffelsen

Etter 1937 forsvant de sosialistiske arkitektene fra *Bygningsarbeiderens* spalter, og dukket ikke opp igjen før i det siste nummeret i 1939.²⁹⁵ Tittelen på den siste artikkelen var «Den halve millionen som ble vekk», og forfatter var Gunnar Øvergaard Jørgen. Artikkelen ga uttrykk for en stor skuffelse. Saken var som følger: I 1939 behandlet landsstyret i Bygningsarbeiderforbundet et forslag om å opprette et fond for å finansiere boligbygging. Konkret gikk det ut på å sette 500 000 kroner av forbundets midler inn i et boligfond, og pengene som skulle brukes til å finansiere bygg som skulle utføres av Bygningsarbeiderens Boligproduksjon²⁹⁶. Landsstyret stilte seg bak forslaget, men det ble nedstemt på landsmøtet. «Sjelden har jeg blitt så forbløffet som den gangen jeg satt på galleriet og hørte Norsk Bygningsarbeiderforbunds landsmøte diskutere framlegget om å skape et lånefond for boligbyggingen»²⁹⁷, skrev Øvergaard Jørgen. Han følte en enorm skuffelse over at bygningsarbeiderne ikke ville bidra til å holde boligbyggingen oppe, med alt hva det innebar av arbeid for bygningsarbeiderne selv og omsetning i byggevareindustrien og andre bransjer: «Vi som satt på galleriet, hadde en merkelig følelse av å se på folk som stemte for å ta brødet ut av munnen på seg sjøl.»²⁹⁸ Her hadde bygningsarbeiderne forspilt sjansen til å ta kontroll over kapitalen og dermed byggevirkosomheten, skrev Gunnar Øvergaard Jørgen. Det var angivelig frykten for å binde forbundets midler i boligbygging som hadde fått landsmøtet til å sette foten ned – det vil si redselen for å tømme streikekassa. Gunnar Øvergaard Jørgen mente den frykten var overdrevet, og pekte på at fagbevegelsen var blitt en samfunnsmakt som også burde opptre som en sådan: «En gir avkall på det meste av den makten som her ligger gjemt, til tross for at programmet er å øke innflytelsen over det økonomiske liv, og kvalifisere seg til å ha ledelsen både faglig og finansielt.»²⁹⁹ Det er lett å forstå Gunnar Øvergaard Jørgens skuffelse. Arkitektene hadde hatt store forhåpninger til fagbevegelsen som drivkraft i boligbyggingen. At bygningsarbeidere når det kom til stykket likevel ikke ville gå aktivt inn i

²⁹⁵ Jeg har ikke funnet noen konkret grunn eller foranledning til dette.

²⁹⁶ Bygningsarbeiderens Boligproduksjon var bygningsarbeidernes eget byggeselskap, og foranledningen til OOBs/OBOS ble stiftet. BB ble stiftet i 1928, og OOBs året etter for å forvalte byggene som BB skulle oppføre.

²⁹⁷ Jørgen, «Den halve millionen som ble vekk», 13.

²⁹⁸ Ibid, 13.

²⁹⁹ Ibid, 14.

boligproduksjonen gjennom å etablere et finansieringsfond, må ha opplevdes som litt av et tilbakeslag for arkitektene. Kanskje rokket det også ved deres egen rolleforståelse som fagbevegelsens boligpolitiske talspersoner, og ga deres egen selvfølelse et skudd for baugen? Det kom i hvert fall ingen flere artikler fra arkitektene på trykk i *Bygningsarbeideren* før okkupasjonen.

Et arkitektonisk-politisk byggeprogram

Bygningsarbeiderne hadde naturligvis den aller største interesse av boligbyggingen, og hvert eneste nummer av *Bygningsarbeideren* hadde én eller flere artikler om boligbygging – også ført i pennen av andre enn de sosialistiske arkitektene. Her ble sosialpolitikk, boligpolitikk og økonomisk politikk satt i sammenheng, og særlig stor var bevisstheten omkring det paradoksale faktum at så mange bygningsarbeidere var arbeidsledige samtidig som det hersket boligmangel. Fagbevegelsen var internasjonalt orientert, og bladet holdt også leserne informert om boligbygging og boligforhold i andre land i Europa. Boligsaken ble betraktet fra flere synsvinkler, og *Bygningsarbeideren* skrev om boligproduksjonen, organiseringen av boligbyggingen, boligprisene, boligstandarden og boligpolitikken. Økt boligbygging var selvfølgelig en av kampsakene. Bedre boliger likeså, og ikke minst behovet for organisering, industrialisering, rasjonalisering og modernisering.

Arkitektene begynte å skrive i *Bygningsarbeideren* etter oppfordring fra redaksjonen. Men selv om de kanskje opprinnelig ble invitert inn som eksperter og oppfordret til å dele sin kunnskap, er det ikke utenkelig at det etter hvert fant sted en mer gjensidig kunnskapsutvikling.

Bygningsarbeideren er en av mine viktigste kilder til kunnskap om hvordan de sosialistiske arkitektene utviklet sitt arkitektonisk-politiske syn. Bladet gir også viktig innsikt i hvordan arkitektene drev nettverks- og organisasjonsbygging. I *Bygningsarbeideren* formidlet de teorier om byplanspørsmål og om boligtyper, samtidig som de med tekster om takformer, veggdyr og betong opptrådte som tekniske fagfolk. I *Bygningsarbeideren* viste de seg dessuten både fra sin mest kritiske og sin mest konstruktive side – henholdsvis før og etter 1936. Før 1936 var tonen sterkt kritisk til den gjeldende boligpolitikken. Etter 1936 bidro de konstruktivt til å utmeisle en ny boligpolitikk.

Som jeg allerede har vært inne på flere ganger, har tidsskriftet *Plan* gått inn i arkitekturhistorien som de sosialistiske arkitektenes faglig-politiske manifest, og tidsskriftet er blitt tillagt stor betydning for arkitektenes posisjon i det faglige og politiske livet senere. Jeg har vist at den publiseringsvirksomheten de hadde begynt med i *Plan*, fortsatte de i *Bygningsarbeideren*. Jeg leser artiklene her på samme måte – som et faglig-politisk, teknisk og arkitektonisk program. Den store forskjellen er at der

Plan henvendte seg til en svært begrenset krets langt unna det politiske apparatet, foregikk kunnskapsformidlingen og meningsutvekslingen i *Bygningsarbeideren* tett opptil landets politiske sentrum. Å prøve å fange inn noen av vekselvirkningene, forhandlingene – kort sagt dynamikken som preget de politiske og faglige feltene er viktig for meg, og i arkitektenes engasjement i tidsskriftet ser jeg også eksempler på at det ble trukket klare grenser for arkitektenes innflytelse. Ikke bare ble en påståelig Frode Rinnan irttesatt av en erfaren fagforeningsmann, men når det kom til stykket ville ikke forbundet endre sine økonomiske disposisjoner, på tross av arkitektenes innstendige anbefalinger.

Dette er viktig for å moderere synet på arkitektgruppen som fiks ferdige boligpolitiske ideologer rett fra *Mot Dag*. Fra de første, kritiske bidragene i 1934 og 1935 via det boligpolitisk optimistiske året 1936 til den store skuffelsen i 1939 – lest i sammenheng belyser artiklene fra *Bygningsarbeideren* hvordan de sosialistiske arkitektene fikk fotfeste på et nytt politisk felt, og hvordan de brakte sin fagkunnskap og sine interesser på inn på dette feltet. Men ikke uten å måtte tilpasse seg.

Leieboerbevegelsen – boligsak fra grasrota

Carsten Boysen pekte på at nettopp de fem årene leieboerforeningen har levet har skutt boligspørsmålet i aller første rekke i Oslo. Partiet har lagt sin store byggeplan, arbeiderne har fått sitt eget boligselskap i «Obos», det er et rikt virkefelt for arbeiderpartiets representanter i kommunen. Men bak alt dette må leieboerne stå som en kompakt masse og skyve på.³⁰⁰

I mellomkrigstiden ble det stiftet to organisasjoner med det formål å kjempe for bedre boligforhold for vanlige folk i Oslo: Leieboerforeningen i Oslo og OBOS. De sosialistiske arkitektenes tilknytning til boligsamvirket, først og fremst etter andre verdenskrig, er velkjent. Deres engasjement for leieboerne er derimot mindre belyst. Grunnen er sannsynligvis at leieboerforeningen, i motsetning til OBOS, aldri ble noen stor masseorganisasjon. Det henger sammen med de boligpolitiske valgene som ble tatt etter andre verdenskrig, og som gjorde at boligsamvirket fikk en sentral rolle i boligproduksjonen,

³⁰⁰ *Arbeiderbladet* 1. februar 1938.

mens leieboerbevegelsen havnet helt i utkanten av det boligpolitiske feltet. Desto mer interessant er det for meg å fastslå at de sosialistiske arkitektene gikk sterkt inn for organisering av leieboerne på 1930-tallet, og at de lenge sluttet sterkere opp om leieboerorganisasjonene enn boligsamvirket. Følgelig er leieboerforeningen som arena for faglig og politisk handling tema for dette avsnittet.

Organisering av leieboerne

I mellomkrigstiden ble det stiftet hele tre leieboerforeninger i Oslo. Den første fikk navnet De Husvilles Forening, og ble etablert i 1924 etter initiativ av boliginspektør Nanna Broch. Den skiftet etter hvert navn til Oslo Leieboer- og Husvilleforening, og senere til Oslo Leieboerforening. Det var her de sosialistiske arkitektene først engasjerte seg. Denne foreningen gjaldt som særlig radikal og involverte flere motdagister – og ble betraktet med tilsvarende skepsis i arbeiderbevegelsen. Historikeren Erling Annaniassen kaller denne leieboerorganisasjonen for «en bastion for Mot Dags boligengasjerte medlemmer»³⁰¹. I 1933 ble det stiftet en konkurrerende forening, som fikk navnet Leieboerforeningen i Oslo (LBFO). LBFO ble til som et resultat av at Oslo og omegn faglige samorganisasjon og Oslo Arbeiderparti i 1932 hadde nedsatt en komité for å utrede spørsmålet om organisering av leieboerne.³⁰² Komitéens innstilling gikk ut på å stifte en forening for leieboere i både private og kooperative leiligheter, og 27. januar 1933 ble Leieboerforeningen i Oslo konstituert. Foreningens formål var først og fremst å ivareta medlemmenes interesser som leieboere, men den hadde også som ambisjon å drive boligformidling, og å fremme sosial boligbygging. Foreningen hadde 142 medlemmer ved oppstarten, men allerede etter to år var medlemsmassen økt til 2500. Foreningen startet med én funksjonær, og leide kontor hos det som den gang fortsatt het Oslo og Omegns Bolig- og sparelag, og som ble omdøpt til OBOS to år senere.

Det fantes altså to leieboerforeninger tidlig på 1930-tallet. Med hver sin politiske tilhørighet var de et uttrykk for splittelsen i arbeiderbevegelsen, og det er verd å merke seg at det var Leieboerforeningen i Oslo, som var utgått fra fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, som holdt til under samme tak som det nyetablerte kooperative boligselskapet. I tillegg til den radikale Oslo

³⁰¹ Annaniassen, *Hvor Nr. 13 ikke er...*, 182. På oppdrag fra Oslo Leieboerforening utførte Sosialistiske arkitekters forening noe som best kan kalles et stykke «aksjonsforskning», og erfaringene herifra var noe trolig svært viktig for det senere boligpolitiske arbeidet deres. Oppgaven gikk ut på å undersøke forholdene i leiegårdene til Sven Braathen, som var Oslos mest beryktede gårdeier. Arbeidet som arkitektene nedla her resulterte i en organisert husleiestreik blant leietakerne i Braathens gårder, og aksjonen endte med at gårdeieren ble tvunget til å sette ned husleiene og inngå en kollektiv avtale med leietakerne. Arkitektene gjorde grundig rede for undersøkelsen i en artikkel i tidsskriftet *Plan*.

³⁰² Komitéens sekretær var Einar Gerhardsen, som på den måten allerede i tidlig i sin karriere kom i befatning med boligsaken. Einar Gerhardsen ble også valgt inn i hovedstyret i leieboerforeningen i 1933.

Leieboerforening og den sosialdemokratiske Leieboerforeningen i Oslo, fantes det også en egen forening for leietakerne i Oslo kommunes egne leiegårder.

Leieboerbevegelsen må betraktes som et ektefødt barn av arbeiderbevegelsen. Kampen for rettigheter på boligmarkedet avspeilet kampen for rettigheter på arbeidsmarkedet, og motsetningen mellom leietakere og gårdeiere tilsvarte motsetning mellom arbeid og kapital. Men trolig av samme grunn, ble kampen for rettigheter på boligmarkedet lenge stående i skyggen av den faglige og politiske kampen. Holdningen syntes å være at den avgjørende kampen sto mellom arbeid og kapital, og at den måtte vinnes i arbeidernes favør før motsetningen mellom utleier og leietaker kunne opphøre.

At leieboerne var såpass sent ute med å organisere seg – gårdeierne på sin side hadde dannet gårdeierforeninger allerede i 1894 – skyldtes også at leieboerne lenge nøt godt av en viss beskyttelse. I 1915 var det blitt innført husleieregulering, men i 1929 ble den vedtatt avvirket. Det var denne forestående avvirkningen av husleiereguleringen som fikk leieboerne til å organisere seg. I 1935 var husleiereguleringen avvirket i sin helhet, og dermed startet den store kampepoken i leieboerforeningens historie. Svært mange gårdeiere benyttet muligheten til å øke husleiene, og dermed brøt konfliktene ut. Bare i løpet av 1935 ble mer enn 13 000 husleieøkninger innrapportert til foreningen, og foreningen fikk 4500 nye medlemmer. I 1939 var medlemsantallet økt til 10 000. I løpet av dette tidsrommet hadde 360 leiegårder blitt rammet av streik og blokade organisert av leieboerforeningen. «Leieboerbevegelsen tok i bruk kollektive kampmidler etter modell av den faglige arbeiderbevegelse som for eksempel (husleie)streik og blokade»³⁰³, skriver Erling Berg i en artikkel i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. Leieboerforeningens fremste oppgave i disse kampårene var å yte medlemmene juridisk og organisatorisk hjelp i husleiesaker og i spørsmål om oppsigelser og utkastelser.

Idet kampen på boligmarkedet ble skjerpet, samlet leieboerne seg om Leieboerforeningen i Oslo. Den «motdagistiske bastionen» Oslo Leieboerforening fikk lite oppslutning, og innen 1935 var de fleste av medlemmene gått over til konkurrenten Leieboerforeningen i Oslo. Inkludert de sosialistiske arkitektene.

Hele perioden fra 1935 til 1939 var preget av aksjoner. Foreningen var også organisert på en måte som passet til arbeidsmåten – i mange små lokale foreninger som ledet aksjoner mot gårdeierne i de enkelte bygårdene. Bare på Grünerløkka fantes det fire seksjoner av foreningen, og på Sagene og Torshov fantes det to. I 1939 ble det på nytt innført husleieregulering, og

---

³⁰³ Berg, «Leieboerbevegelsen: fra kamporganisasjon til informasjonsorgan», 58.

dermed endret også foreningen arbeidsmåte. Nå var det juridisk rådgivning som tok over for de direkte aksjonene. Samtidig fant en sentralisering sted – de små lokalforeningene som hadde vært egnet den gang kampen sto i enkeltgårder og involverte individuelle gårdeiere og leietakere, ble samlet til større enheter. Den organiserte leieboerbevegelsen var lenge et Oslo-fenomen, men i 1939 sto LBFO for etableringen av en nasjonal leieboerorganisasjon – Norsk Leieboersamband.

Leieboere! Blokade.

I nedenstående gårder er det varslet dels leieforhøielser, dels opsigelser, som Leieboerforeningen ikke godkjenner.

Ingen hederlig leieboer må søke leilighet eller flytte inn i noen av disse gårder, så lenge dette konfliktsforhold består.

Thv. Meyersgt. 32 Eier: Fru Eleonor Raase. - Fredensborgv. 58. Eier: Frk. Frida Laugen. - Mauritz Hansensgt. 2. Eier: Fru Maren Karlsen. - Fauchaldsgt. 3. Eier: Thorleif Berge. - Orknoygt. 6. Eier: Fru Jenny Jacobsen, Louisegate 14. - Erling Skjalsonsgate 30. Eier: Fru S. Berg-Eidsvig, Baldersgt. 11. - Vahlsgt. 1. Eier: J. M. Egeberg, Lysaker. - Hølandsgt. 31. Eier: A. B. Paulsen, Bryn. - Hammerfestgt. 5. Eiere: Fru Anna Amundsen og Olav Bjørnstad.

Magnus gate nr. 8. Eier: Fru Bertha Hjelde, Gabelsgt. 21. - Kristiansandsgt. 17. Eier: Martin Sandaker. - Thv. Meyersgt. 69. Eier: Arkitekt Eugen Nielsen, Thv. Meyersgt. 71. - Sverdrupsgt. 18. Eier: Frk. Anna Rud. - Briskebyveien 28. Eier: A. H. Stordahl.

Thv. Meyersgt. 48. Eier: Dr. Meyer-Lie. - Eriksgt. 5. Eier: Fru Signe Lillebye, Schwensensgt. 18 IV. Gøteborggt. 3. Bestyrer: Elida Falch. - Schweigaardsgt. 76. Eier: Jens Krogh. - Konowsgt. 31. Eier: Frøken J. A. Olsen. - Seilduksgt. 24 og 28. Eier: O. A. Blytt, Seilduks-gaten 26.

Korsgt. 25. Eier: Isak Johannessen. - Øvregt. 6. Eier: Frøken Anna Greaker. Tomtegt. 17. Eier: Sven Bråthen. - Danmarksgt. 45. Eier: Sverre Andresen. - Industrigt. 61. Eier: Andreas Lied. - Økernv. 15. Eier: K. Stokke. - Mossegt. 8. Eier: Kristine og Henrik Smith. - Herslebsgt. 12. Eier: Gudrun Jønholdt. - Larviksgt. 8. Eier: A. P. Husø. - Gruegt. 4. Eier: Sofus Johannessen.

Kolstadgt. 15. Eier: Fru S. Widnes. - Vogtsgt. 37. Eier: Knut Holhjem, Kjelsås st. - Eriksgt. 7. Eier: Sigvart Berger.

Saxegårdsgt. 3. Eier: Frk. Alma Thoresen. (Har strykeri i 1ste etasje.) -

Nye blokader:

Markveien 30: Eier: Blikkenslager A. Halvorsen.

Blokadebryter:

Eugen Reidar Kolstad, frukthandler, Sverdrupsgt. 18 I, 1. opp.

Leieboerforeningen i Oslo,
Aksjonsutvalget.

Leieboerforeningen orienterte løpende om pågående blokader – og blokadebrytere i *Arbeiderbladet*. Denne annonsen med en lang liste over blokkerte leiegårder, er fra 29. august 1935. Slike annonser sto regelmessig på trykk i *Arbeiderbladet* i og i foreningens medlemsblad *Hus & Hjem*. Organiserte leieboere skulle ikke flytte inn i gårder hvor leieboerne og gårdeierne var i konflikt, og heller ikke gjøre innkjøp hos næringsdrivende som leide lokaler i gårdene. Blokadebrytere ble betraktet på samme måte som streikebrytere.

Leieboerforeningen i Oslo ble etablert i 1933, og i løpet av et par år tok den altså opp i seg de to øvrige foreningene. For de sosialistiske arkitektene vedkommende innebar det at de ga opp «sin egen» leieboerforening, og jeg ser overgangen fra den ene leieboerorganisasjonen til den andre som en parallell til overgangen fra Mot Dag til Arbeiderpartiet. Leieboerforeningen i Oslo var blitt til etter initiativ fra fagbevegelsen og Arbeiderpartiet. På stiftelsesmøtet 27. januar 1933 hevdet Einar Gerhardsen, som representerte Arbeiderpartiet, at en slagkraftig leieboerorganisasjon måtte bygges opp «i tilknytning til arbeiderorganisasjonene»³⁰⁴. I sin artikkel i *Arbeiderhistorie* argumenterer Egil Berg for at den nye foreningen ble stiftet fordi «en på sosialdemokratisk hold ikke var udelte begeistret for den allerede eksisterende foreningen»³⁰⁵. Berg påpeker at det ble lagt stor vekt på at den nye leieboerforeningen var tilknyttet fagbevegelsen og partiet.

Desto mer påfallende og interessant er det da at tilnærmingen mellom de to skjedde akkurat i 1935, året som markerte samling og nyorientering også på andre viktige områder av politikken. Det er nærliggende å gå ut i fra at arkitektene sluttet seg til den sosialdemokratiske foreningen fordi den i den nye politiske situasjonen fremsto som det mest fruktbare stedet å fortsette kampen for leieboernes rettigheter. Samtidig som foreningen talte leietakernes sak, utviklet den seg mellom 1935 og 1939 også til å bli en arena for politikktutforming i videre forstand. Den konsoliderte leieboerforeningens vekst sammenfaller med veksten og organisasjonsbyggingen i arbeiderbevegelsen generelt. Og, som jeg vil belyse i det følgende: i spissen for oppbyggingen av en ny og slagkraftig organisasjon sto de sosialistiske arkitektene.

De sosialistiske arkitektene og leieboerforeningen

Blant de sosialistiske arkitektene var det Carsten Boysen som i størst grad satte sitt preg på leieboerforeningen. Han kom raskt inn i foreningens styre. Fra slutten av 1935 ledet han foreningens *aksjonskomité*, og fra 1936 figurerte han også som leder for en *innsamlingskomité*. Året etter ble han styremedlem i LBFO, og i 1939 ble han valgt som formann i Norsk Leieboersamband. Han var en viktig bidragsyter og redaksjonsmedlem i medlemsbladet *Hus & Hjem*, som kom ut med ujevne mellomrom fra 1933. Leieboerforeningen drev agitasjon og opplysningsvirksomhet både utad og innad, og her var Carsten Boysen særlig aktiv. Slik ble engasjementet hans karakterisert i en beretning fra 1948:

³⁰⁴ *Arbeiderbladet* 28. januar 1933.

³⁰⁵ Berg, «Leieboerbevegelsen: fra kamporganisasjon til informasjonsorgan», 56.

Under ledelse av den utrettelige forkjemper for boligsaken, Carsten Boysen, ble det organisert en rekke studiesirkler om forskjellige emner innenfor foreningens oppgaveområde. Den første studiesirkelen ble arrangert i 1936. Det ble dessuten stadig på møtene holdt foredrag om boligsaken, og en rekke av foreningens tillitsmenn holdt foredrag i andre organisasjoner om boligsak og byggespørsmål³⁰⁶.

Leieboerforeningen arrangerte et stort antall møter og fester, og siden det fantes så mange lokale foreninger, ble det til sammen et anselig antall arrangementer. I tillegg ble det arrangert studiesirkler, en utstilling og en boligmesse. LBFO hadde til og med eget sangkor, orkester og sjakkklubb for medlemmene! Dette var et typisk trekk i tiden, og helt i tråd med hvordan arbeiderbevegelsen drev organisasjonsbygging. Arbeiderbevegelsen skulle gi et «komplett tilbud» – politisk, kulturelt og sosialt. Medlemsbladet *Hus & Hjem* og *Arbeiderbladet* gir ellers et bilde av en svært aktiv forening. Den store interessen som Leieboerforeningen i Oslo ble viet i partipressen underbygger bildet av en organisasjon i vekst, og som ble tillagt stor betydning i arbeiderbevegelsen.

Carsten Boysen foredro om «Leieboerforeningens fremtidige oppgaver» på et åpent møte på Grünerløkken Folkets Hus. Kunngjøringen sto på trykk i *Arbeiderbladet* 25. mai 1936.

I februar 1937 arrangerte Leieboerforeningen og Sosialistiske arkitekters forening en boligmesse. Utstillingen åpnet 6. februar, og *Arbeiderbladet*

³⁰⁶ Mortensen, «Leieboerforeningen i Oslo jan. 1933-jan. 1948», 12.

skapte forventning dagen før, blant annet med et intervju med Carsten Boysen: «Selv om utstillingen får forholdsvis små dimensjoner, er den sterkt innholdsmettet,» forklarte han her. Den inneholdt blant annet «en svær foto-reportasje fra bolignød og leiegårdskonflikter og andre ting av Oslo-leieboernes daglige liv.» Utstillingen skulle på en «åpen, lettfattelig og grei måte» anskueliggjøre boligsituasjonen både slik den var den burde være: «Vi viser boligenes ideelle plassering i terrenget, med lys og luft og grønt, hele reguleringer ut fra det sosiale syn som burde være drivkraften for all regulering.» Boligkostnadene var selvfølgelig også et tema, og her var argumentet at offentlig finansiering var nødvendig for å få ned boutgiftene.

Arrangørene fremholdt dessuten kooperativ boligbygging som en måte å «sjalte ut spekulasjonsinteressene» på. LBFOs virksomhet ble også grundig presentert i utstillingen, og i tillegg var det et stort underholdningsprogram. Annonseringen var massivt med en annonse tilnærmet hver dag i *Arbeiderbladet*, og oppslutningen var så stor at messen ble stående en uke lengre enn planlagt.

I 1938 fylte Leieboerforeningen i Oslo fem år, og selve dagen, 27. januar, ble feiret med festmøte i Folkets Hus. På programmet sto tale ved Einer Gerhardsen, på vegne av Arbeiderpartiet. Fra Sverige kom en representant for den svenske leieboerbevegelsen, som hadde en lang historie og en godt utbygd nasjonal organisasjon. Den svenske leieboerbevegelsen tjente som forbilde for den norske. Fagbevegelsen bidro med en tale, og det gjorde også Sosialistiske Arkitekters forening. *Folkeorkesteret* spilte, og to arbeiderkor bidro med sang. I tillegg kom et høykulturelt innslag i form av operasang. Programmet på festmøtet illustrerer kort og godt den store bredden i arbeiderbevegelsens organisasjoner, og hvordan de virket på tvers og støttet opp om hverandres arrangementer.

Arbeiderbladet rapporterte fra møtet dagen etter, og fremhevet blant annet det gode og nyttige samarbeidet mellom leieboerforeningen og Sosialistiske Arkitekters forening. Frode Rinnan hadde ifølge avisartikkelen overbrakt lykkeønskninger på vegne av de sosialistiske arkitektene, og samtidig forsikret om at foreningen fortsatt ville «yde all sin servise til leieboerforeningen både på den praktiske og den teoretiske front».³⁰⁷ Ordvalget er interessant, og jeg ser en parallell til hvordan arkitektene engasjerte seg i Bygningsarbeiderforbundet. Begge steder opptrådte og fremstilte de sosialistiske arkitektene seg som fagpersoner i arbeiderbevegelsens tjeneste, som leverandører av praktisk og teoretisk kunnskap. *Arbeiderbladet* spilte for øvrig også en viktig rolle her. Avisen var langt ifra noe nøytralt organ for kunngjøringer og referater, men hadde en nøkkelrolle når det gjaldt å spre informasjon og tolke og sammenfatte hva

³⁰⁷ *Arbeiderbladet* 28. januar 1938.

som skjedde på de forskjellige arenaene – og skape og underbygge bildet av en målrettet, sterk og dynamisk bevegelse i vekst.

Arbeiderbladet

Hvordan burde vi bo? Og hvordan bor vi?

Leieboerforeningen og Sosialistiske arkitekter åpner
INNHALDSMETTET BOLIGUTSTILLING SØNDAG

*Skaalbones,
formann i Leieboerforeningen.*

Carsten Boysen.

Vi skal få en bolig-utstilling i Oslo. Det er Leieboerforeningen sammen med Sosialistiske arkitekter som vil vise oss hvordan vi skal bo – og hvordan vi ikke skal bo, og meget annet til faget henhørende. Det skal bli en sosial utstilling, og en viktig utstilling. Og hvad som idag er særlig verd å legge merke til: den skal åpnes alt på søndag – i Adlonkjelleren.

Et stort arbeid er lagt fra foreningens side for å få istand et både allsidig og engenartet arrangement. Og det har lykket. Begge lags folk har vært i ilden i uker på forhånd, og en har også hatt god assistanse av Arbeidernes Fotolag. Ved siden av utstillingen blir det holdt et marked, men det er en annen historie.

— Selv om utstillingen får forholdsvis små dimensjoner, er den sterkt innholdsmettet, sier arkitekt Carsten Boysen, en av de drivende krefter i arbeidet. Og vi har forsøkt å gi det hele et så artistisk preg som mulig. Det blir en svær foto-reportasje fra bolignød og leiegårdskonflikter og andre ting av Oslo-leieboernes daglige liv. Et tversnitt av litt av hvert. Konsentrerte saker.

— Særlig arrangementsteknikk? — Arkitektene våre har prøvd å

idrettsområder, barnehaver, strandlinje?

Og så har vi «Veien til lavere husleier». Talende tall viser veien vi ikke skal gå: gjennom senkning av boligstandarden. Det å spare på moderne utstyr viser sig slett ikke å være noen sparing — en leilighet uten bad blir ikke så mye billigere enn med bad, når det gjelder folk som pleier å vaske sig. På en fornuftig måte søker vi å vise hvordan det går om en tar til å lempe på fordringene.

Neida, lavere husleier får en bare ved offentlig organisert kredittgivning til bolighygiene. Akkurat som «Arbeiderbladets» skrev her om dagen: Ved lavere rente.

Og så kan en rasjonalisere bygge-måten og sjalte ut spekulasjonsinteressene, ved kooperativ boligbygging — det har vi også tydelige plancher om.

Endelig viser vi hvordan kampen for lavere leier i gamle gårder drives, og hvilke resultater som er oppnådd. Her kommer vi suksessjvt over i utstillingens fjerde avdeling, som handler om virksomheten til Leieboerforeningen i Oslo. Det er verdifulle dokumenter, som beviser organisasjonens berettigelse og muligheter. Hvordan har ikke situasjonen vært her i Oslo siden husleiereguleringen blev ophevet? Vi har hatt en svært tid. Og Leieboerforeningens

Arbeiderbladet omtalte boligmessen 5. februar 1937, dagen før den åpnet. Carsten Boysen ble intervjuet og avbildet, og forklarte at utstillingen skulle få et «så artistisk preg som mulig.» Den brede pressedeckningen som de forskjellige organisasjonene og arrangementene de sosialistiske arkitektene var engasjert i er et viktig funn i seg selv. Arbeiderpressen var et stort og velorganisert opplysnings- og agitasjonsapparat, og en stor maktfaktor i seg selv. Arbeiderbladets redaktør Martin Tranmæl var en av partiets viktigste lederskikkelser. Arkitektene fikk stor publisitet, og sakene de ble opptatt av fikk en stor spredning.

LBOs femårsjubileum var forsidestoff i *Arbeiderbladet* på selve jubileumsdagen, 27. januar 1938. Leieboerforeningens styre var avbildet, med *arkitekt* Carsten Boysen nederst til høyre. At den sterke medlemsveksten ble fremhevet, er ikke overraskende i en tid da arbeiderbevegelsen drev målrettet organisasjonsbygging.

Feiringen fortsatte med fest for tillitsvalgte og gjester i Folketeatret 29. januar 1938. Her holdt både Carsten Boysen og Frode Rinnan foredrag. Frode Rinnan representerte også her Sosialistiske Arkitekters forening. Nok en gang fulgte *Arbeiderbladet* opp med et utførlig referat, og understreket blant annet at Rinnan hadde formulert leieboerforeningens mål, nemlig å skaffe arbeiderklassen herredømme over boligpolitikken i Oslo: «Leieboerne skal selv være med og bestemme hvordan leiligheten, huset og hele byorganismen skal se ut», hadde arkitekten sagt, og for det hadde han ifølge partiorganet høstet et «tordnende tre ganger tre hurra»³⁰⁸.

Leieboerforeningen drev som nevnt en utstrakt opplysningsvirksomhet, og Carsten Boysen ledet i en periode en opplysnings- og studiekomité. Vinteren 1939 arrangert Arbeidernes Opplysningskomité, Leieboerforeningen og Sosialistiske Arkitekters Forening en forelesningsrekke på Deichmanske bibliotek. Blant temaene var «forskjellen

³⁰⁸ *Arbeiderbladet* 1. februar 1938.

på å eie og å leie en bolig, kampen om husleien, arbeiderbevegelsens muligheter for å øke boligbyggingen», samt temaer om boligarkitektur og boligstandard.³⁰⁹ Foreleserne var et knippe sentrale boligfolk og politikere: Olav Tveten, Gunvor Haugen og Carsten Boysen fra Sosialistiske Arkitekters forening, OBOS-direktør Jacob Christie Kielland samt Brynjulf Bull, ordfører i Oslo, og sosialminister Oscar Torp. Samarbeidet med leieboerorganisasjonene i Sverige og Danmark var også tett. Carsten Boysen var for eksempel representant for LBO på boligkongress i Stockholm i november 1938.

I oktober 1939 inviterte Leieboerforeningen i Oslo til landskonferanse, hvor etableringen av en nasjonal leieboerorganisasjon sto på dagsorden. Ideen ble bifalt av deltagerne, og 3. desember 1939 ble Norsk Leieboersamband stiftet på et møte der tunge institusjoner som LO, DNA, AUF og OBOS var til stede, samt representanter for den svenske leieboerorganisasjonen, Hyresgästernas riksförbund. Carsten Boysen holdt stiftelsesforedraget på møtet, og ble valgt til styreformann for NLS. Med etableringen av en nasjonal leieboerorganisasjon hadde leieboerforeningen tatt et skritt på veien til å bli en virkelig masseorganisasjon.

Leieboere og boligkooperatører

Leieboerforeningen i Oslo gikk inn i sin kampfase i 1935, og samtidig engasjerte de sosialistiske arkitektene seg i foreningen. 1935 var også året da boligkooperasjonen for alvor fikk fotfeste og fant sin form i Oslo i og med at OOBS, Oslo og omegns bolig- og sparelag, ble omorganisert og omdøpt til OBOS. Mellom OBOS og Oslo kommune oppsto et gjensidig forpliktende samarbeid. Det betyr at samtidig som husleiereguleringen ble avviklet, ble det også tatt et prinsipielt stort og viktig skritt i retning av en helt ny form for organisering av boligbyggingen. Samarbeidet mellom OBOS og kommunen innebar en institusjonalisering av den kooperative eieformen.³¹⁰ I en omfattende artikkel i *Hus & Hjem* fra 1993, i forbindelse med leieboerforeningens syttiårsjubileum påpeker historikeren Erling Annaniassen, at forholdet mellom leieboerorganisasjonen og boligkooperasjonen i utgangspunktet var preget av sammenfallende interesser. Begge organisasjonene sprang ut av fagbevegelsen, og opprinnelig var leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen nærmest tenkt som to sider av samme sak. Boligkooperasjonen var tenkt å fungere som et produksjonsapparat for de organiserte leieboerne. Leieboerforeningen var

³⁰⁹ *Arbeiderbladet* 16. februar 1939.

³¹⁰ Det er også verd å merke seg at OOBS ble stiftet i 1929, samme året som husleiereguleringen ble vedtatt avviklet. Behovet for å finne nye måter å organisere boligbyggingen på kan ha føltes mer prekært idet leieboerne var i ferd med å miste sin beskyttelse.

ikke bare opptatt av leietakernes rettigheter, men arbeidet også for økt boligbygging, fortrinnsvis i kooperativ form. Derfor inkluderte medlemsmassen i LBFO leieboere i både private og kooperative leiligheter³¹¹. Leieboerforeningens medlemsblad *Hus & Hjem* oppfordret sine lesere til å melde seg inn i OBOS, som ble omtalt som leieboernes eget boligselskap. Leieboerforeningen skulle være leieboernes økonomiske forsvarsorganisasjon, mens OBOS skulle være deres boligbygger, sammenfatter Annaniassen. Målet var å befri arbeidsfolk fra gårdeiveldet og å demme opp for og skape en motvekt til det kapitalistiske boligmarkedet. Her hadde både leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen viktige roller. Likevel, påpeker Annaniassen, forble leieboerforeningen hovedsakelig en kampforening for arbeidere som bodde i private leiegårder på østkanten. Boligsamvirket, derimot, utviklet seg til å bli en organisasjon for boligeiere. Etter andre verdenskrig fulgte boligpolitikken en konsekvent eierlinje, og slik mistet leieboerforeningen mye av sin relevans. Ettersom OBOS og tilsvarende boligbyggelag i andre byer ble etablert i rollen som medlemmenes boligbygger, ble det opplevd som overflødig å være medlem av leieboerforeningen i tillegg.

Blant de sosialistiske arkitektene er særlig Frode Rinnans navn i ettertid knyttet til boligsamvirket. Da kan det kanskje overraske at de sosialistiske arkitektene slett ikke engasjerte seg i OBOS på samme måte som i leieboerforeningen på 1930-tallet. Det henger sammen med at OBOS var en helt annen type sammenslutning enn leieboerforeningen, ingen grasrotorganisasjon. OBOS var et selskap som drev boligproduksjon, ikke en organisasjon man sluttet seg til, og representerte derfor ikke på samme måte et handlingsrom for arkitektene. OBOS hadde dessuten sine egne, kunnskapsrike og taleføre representanter – i første rekke direktør Jacob Christie Kielland, som også var arkitekt, men som tilhørte en eldre generasjon enn de sosialistiske arkitektene.³¹² Selv om boligsamvirket ikke var en viktig arena for arkitektgruppen i 1930-årene, hadde de klare formeninger om hvilken rolle boligsamvirket skulle spille, og boligsamvirket var en viktig aktør i den boligpolitikken som arkitektene bidro til å utvikle. Dette kommer jeg nærmere inn på i neste kapittel.

³¹¹ I boligsamvirket hersket det lenge en viss begrepsforvirring omkring de boendes status. Var de leieboere eller boligeiere? Før og umiddelbart etter andre verdenskrig oppfattet beboerne i OBOS-gårder seg som leietakere, og borettslaget som gårdeier. Fra slutten av 1940-tallet gikk boligkooperasjonen aktivt inn for å dyrke en kooperativ eiermentalitet. Lovverket har blitt endret i flere etapper, og den som bor i borettslag i dag, er også formelt eier av boligen sin.

³¹² Gunnar Øvergaard Jørgen var ansatt som sekretær i OBOS i perioden 1936 til 1939. Dette var et rent arbeidsforhold, på samme måte som f.eks. Erik Rolfsen i en periode var ansatt ved NKL og Frode Rinnan hadde forskjellige arbeidsgivere i Sverige.

5 års jubileumsmøte.

LEIEBOERFORENINGEN I OSLO avholder i anledning av sitt 5-årsjubileum et **FESTMØTE** i Folkets hus, den store sal, torsdag 27. januar kl. 20 (8).

PROGRAM:

LBF
OSLO

Musikk av Folkeorkestret.
 Festtale av Jesper Fosse Stavnem.
 Sang av operasanger John Neergaard.
 Korte taler av Martin Andersson, Hyresgästernas Riksförbund og Einar Gerhardsen, Det norske Arbeiderparti.
 Underholdning: Hawaii-musikk ved Henskjolds Trio.
 Korte taler av Gunnar Disenaen, Oslo og Akershus faglige Samorganisasjon, og Frode Rinnan, Sosialistiske Arkitekters Forening.
 Sang av Sagene og Torshov Arbeiderkor.

Fri adgang for alle medlemmer av Leieboerforeningen i Oslo!
 Medlemskort forevises ved inngangen. Nye medlemmer tegnes og kontingent mottas ved inngangen fra kl. 19.15.
 Vær ute i god tid!

LEIEBOERFORENINGEN I OSLO, Hovedstyret.

Arbeiderbladet 25. januar 1938. Talerne representerte den svenske leieboerbevegelsen, Arbeiderpartiet, fagbevegelsen – og Sosialistiske Arkitekters Forening. Frode Rinnan sa i sin tale at leieboerforeningen måtte fortsette å «drive sitt opplysningsarbeid så alle kan bli helt klar over alle de lumske tricks som foregår med boligbygging og finansiering.»

Klipp ut!

Aktuelle boligspørsmål.

6 foredrag i Deichmanske biblioteks foredragssal, Hammersborg

Mandag 20. februar klokken 20:
 Arkitekt Olav Tveten: Leilighet søkes.
 Hva skal vi kreve i en ny leilighet? Hva koster de moderne forbedringer, og hva kan vi spare ved å sløyfe dem? — Lysbilleder.

Mandag 27. februar klokken 20:
 O.r.sakfører Brynjulf Bull: Leieboeren og gårdeieren.
 Retter og plikter etter leiekontrakten. — Aksjeinnskudd, obligasjonsinnakudd. — Leieforskudd, kamouflerte leieforhold.

Mandag 6. mars klokken 20:
 Arkitekt Gunvor Haugen: Hvordan bør man i Oslo idag?
 Boligstatistikk for Oslo: Hvor mange mennesker bør bo i en leilighet? — Lysbilleder.

Mandag 13. mars klokken 20:
 Arkitekt J. Ch. Kjeland: Forskjellen på å eie og leie en bolig.
 Hva er forskjellen mellom et OBOS-bygg og et privat boligbygg?
 Privat, offentlig og kooperativ boligbygging.

Mandag 20. mars klokken 20:
 Arkitekt Carsten Boysen: Kampen om husleien.
 Husleieloven. Leieboerforeninger.

Mandag 27. mars klokken 20:
 Statsråd Oscar Torp: Arbeiderbevegelsens muligheter for å øke boligbyggingen.

Fri adgang for medlemmer av arbeiderorganisasjonene og Leieboerforeningen i Oslo.
MØT FRAM!

Arbeidernes Oplysningskomite for Oslo.

Foredragsserien ble presentert både med annonse og omtale i *Arbeiderbladet* 19. februar 1939. Arbeidernes Oplysningskomite for Oslo var en del av Arbeidernes Opplysningsforbund, AOF.

Fra leieboermøtet i går, hvor «Norsk Leieboersamband» ble stiftet.

Norsk Leieboersamband i virksomhet fra nyttår.

Carsten Boysen.

Aktuelle leieboerspørsmål tatt opp på stiftelsesmøtet. — Det kreves skjerpet kontroll med leieførhøyelser

Carsten Boysen valt til formann.

Landskonferansen av utsendinger fra leieboerforeningene som var samlet i Oslo i går, besluttet enstemmig å danne Norsk Leieboersamband som en landsomfattende sammenslutning til å varetta leieboernes interesser. Lovet ble vedtatt og styre valt med Carsten Boysen, Oslo, som formann. Organisasjonen trer i virksomhet 1. januar.

I møtet deltok representanter for Leieboerforeningen i Oslo, Oslo og omegns kommunale leieboerorganisasjon, Dram-

men i. I vikketheten stille krisen og krigens like så mange nye oppgaver i bolig-saken, men den skjerpet de gamle oppgavene — gjorde dem dobbelt aktuelle og kanskje dobbelt vanskelig å løse.

Det var, mente tal., all grunn til å vente en stagnasjon i byggvirksomheten i nær framtid, med derved følgende arbeidsledighet og vanskeligheter. Sammen med hygienearbeidene, arbeiderregjeringen og den politiske arbeiderbevegelsen måtte oppgaven bli å sørge for at denne utvikling så vidt mulig kunne hindres. Regjeringen hadde all bygd opp et vidt foretatt system av prisstopp, som skulle sikre å holde stigningen på byggmateriale innenfor rimelighetens grenser. Forbrukerrepresentantene i disse prisstopp-

Arbeiderbladet 4. desember 1939. Arkitekt Carsten Boysen ble valgt til formann i det nyetablerte nasjonale leieboersambandet.

HUS OG HJEM

Oslo og Omegns Bolig og Sparelag
Stenersgaten 1 — Telefon 11 834

Bygger de beste, billigste og mest moderne leiligheter med små innskudd og lave leier. — Mottar spareinnskudd som forrentes.

Gjør Dem kjent med lover og betingelser og bli medlem av
LEIEBOERNES EGET KOOPERATIVE BYGGESELSKAP
hvor spekulasjon er utelukket.

I Leieboerforeningens medlemsblad, *Hus og hjem*, ble OOBs presentert som leieboernes eget kooperative byggeselskap.

Leieboerforeningen som handlingsrom

Som jeg har vist, gikk de sosialistiske arkitektene med full tyngde inn i leieboerbevegelsen. Først i Husville- og leieboerforeningen som var stiftet av Nanna Broch, og hvor også andre motdagister var med, før de meldte seg inn i Leieboerforeningen i Oslo i 1935. Men virkelig faglig og politisk tyngde fikk arbeidet først og fremst i Leieboerforeningen i Oslo, som sprang ut av Arbeiderpartiet og fagbevegelsen. Det var særlig Carsten Boysen som gjorde en innsats for leieboerne. Han rykket endog helt til toppen av leieboerbevegelsen, og fremsto i en årrekke som dens fremste talsmann.

Arbeidet i leieboerforeningen handlet om helt konkret om boliger og boligforhold, og sto på den måten arkitektene nært, faglig sett. Her opptrådte de som fagkyndige, og de brakte sin fagkunnskap med seg i møte med konkrete forhold og problemer i samtiden. Arkitektenes innsats i leieboerforeningen kan gjelde som et eksempel på hvordan forholdet mellom arkitektur og politikk ikke først og fremst utviklet seg på idéplanet, men i måten arkitektene forholdt seg til disse konkrete og praktiske problemene på, og satte dem inn i en større faglig-politisk sammenheng.

Leieboerforeningen var dessuten en utpreget grasrotorganisasjon, og særlig i de første årene var dette mer et sted for direkte aksjoner enn for teori- og politikktutvikling. Hele tiden var det likevel meningen at foreningen, i tillegg til å drive aktivisme på grasrotnivå med husleiestreik og blokader, skulle arbeide for en mer permanent løsning av boligspørsmålet. Trygghet og rettigheter som leietakere var selvfølgelig i leieboernes interesse, men i et større perspektiv og på lengre sikt var en annen form for boligforsyning det eneste som virkelig kunne løse problemene. Derfor hadde leieboerforeningen også som formål å arbeide for sosial boligbygging. «Leieboerforeningens oppgave er til enhver tid å tilfredsstille medlemmenes behov for et aktivt organ på det boligpolitiske område. Dens mål er en fullstendig samfunnsmessig løsning av boligsaka»³¹³, står det å lese i en beretning fra 1948. Arkitektene hadde den teoretiske ballasten som gjorde dem i stand til å analysere boligsaken og utarbeide forslag til alternative former for boligbygging og nye typer boligpolitikk. Hvilken plass foreningen fikk i det boligpolitiske programmet som arkitektene bidro til å utforme, vil jeg gjøre rede for i neste kapittel. Som boligkonsumentenes organisasjon ble leieboerforeningene antageligvis stedet hvor arkitektene kom tettest på boligsaken i praksis, og hvor de fikk kunnskap om boligforholdene, både når det gjaldt standard, boligtyper, bruken av boligene, overbefolkning og husleienivåer og andre økonomiske forhold – og samtidig mulighet til å utvikle forslag til en ny boligpolitikk.

³¹³ Mortensen, «Leieboerforeningen i Oslo jan. 1933-jan. 1948», 21. Fra første paragraf i leieboerforeningens lover.

Boligsak i eteren: Vi snakker om hus

Fagfolkene greier ikke alene å løse boligsaken; men det er også galt å forlate sig på at administrasjonen, departementer og kommunale kontorer skal greie det, selv om storting og kommunestyre kan være velvillig innstillet. Bakom kommunestyre og storting må det stå en stadig våken folkemening som kommer frem med sine krav, da kan boligsaken føres frem. (...) Hvis denne foredragsserien kunde bidra litt til å skape en slik folkemening som gav sig virksomme utslag, vilde vi si at meget var opnådd.

Arkitekt Eyvind Alnæs, *Vi snakker om hus*³¹⁴.

Høsten 1936 sendte riksringkastingen en foredragsserie med tittelen *Boligsak og byggespørsmål*. Åtte tirsdager på rad, fra 20.00 til kl. 20.30, kunne alle landets radiolyttere la seg informere om forskjellige boligrelaterte temaer. Foredragsholderne var arkitektene Eyvind Alnæs, Gunnar Øvergaard Jørgen, Erik Rolfsen, Gudolf Blakstad, Aksel Kollerud, Frode Rinnan og Jacob Christie Kielland samt medisineren Axel Strøm. Gunnar Øvergaard Jørgen innledet foredragsrekken med spørsmålet om hvordan folk bodde og hva som trengtes av nybygging. Den eneste ikke-arkitekten blant foredragsholderne, medisineren Axel Strøm, snakket uken etter om bolig og helse. Erik Rolfsen løftet blikket fra den enkelte bolig og tok for seg mer byplanmessige spørsmål, nærmere bestemt behovet for lys, luft og orden i bebyggelsen. Gudolf Blakstad snakket om hvilke krav man skal stille til en tidsriktig bolig. Axel Kollerud fra Aker kommunes bygningskontroll ga gode råd til folk som skulle bygge eget hus, mens Frode Rinnan tok for seg kooperativ boligbygging. Jacob Christie Kielland avsluttet med det aktuelle spørsmålet om «Hvorfor blir husleiene så høie? Kan de gjøres lavere?». Bidragene ble i etterkant redigert av Eyvind Alnæs og utgitt i bokform under tittelen *Vi snakker om hus* i 1937.

Det er ikke bevart noe opptak fra radiosendingene. Derfor er det bokutgaven jeg har arbeidet med.³¹⁵ At foredragene ble bearbeidet og trykket har ikke bare hindret at de forsvant ut i «eteren» der og da, men tilfører en ekstra interessant dimensjon til det hele. Av teksten på omslaget av boka går

³¹⁴ Eyvind Alnæs, red. *Vi snakker om hus*. (Oslo: Stenersen, 1937), 13.

³¹⁵ På 1930-tallet gikk de fleste radiosendinger på direkten. Å gjøre opptak var dyrt, og opptaksplatene ble gjerne brukt om igjen flere ganger. Det er derfor få lydopptak fra denne tidsepoken som er bevart.

det nemlig fram at dette ikke var snakk om et engangstilfelle, men at foredragsrekken inngikk i en hel serie av tilsvarende foredrag som ble redigert og gitt ut i bokform etterpå. *Vi snakker i hus* var bok nummer tolv i rekken av samme type utgivelser, hvor temaene varierte fra *Edruelighetsarbeidet og alkohollovgivningen*, *Kvinnens sosiale stilling*, *Heimbygdkunnskap*, *Arbeidsfredens problemer* og *Sosial forsorg og trygd til Forbrenningsmotoren*. De fleste temaene var altså hentet fra samfunns- og arbeidsliv, og her føyde boligsak og byggespørsmål seg fint inn i rekken.

I dette avsnittet vil jeg først og fremst drøfte radioforedragene og bokutgivelsen som en del av det formidlings- og opplysningsarbeidet som de sosialistiske arkitektene engasjerte seg i. Jeg vil også argumentere for at bidragene deres kan forstås som en del av arbeiderbevegelsens organisasjonsbygging – og samtidig som en form for nettverksbygging for arkitektenes del. Innholdet i foredragene vil jeg komme tilbake til senere i avhandlingen, når jeg behandler de enkelte temaene de omhandlet.

NRK – folkeoppdrager og kulturspreder

Hva innebar det at de sosialistiske arkitektene fikk holde en foredragsrekke i NRK om boligsak og byggespørsmål? Hvordan kom det i stand, og hvordan passet det inn i kringkastingens funksjon og arkitektenes arbeidsmåte for øvrig? I 1936 var NRK en relativt ny organisasjon. Fram til 1933 hadde radiokringkasting vært et privat anliggende, drevet av forskjellige kringkastingsselskaper. Det var først i 1933 at Staten tok over, og at Norsk rikskringkasting ble etablert som kringkastingsmonopol. I boka *Norsk kringkastingshistorie* fra 2003 skriver Ketil Jarl Halse og Helge Østbye at denne nye, landsdekkende allmennkringkasteren fikk et program med «ein gjennomført seriøs profil».³¹⁶ Dagen var spekket med nyheter, konserter med klassisk musikk og skoleprogrammer, og det ble sendt opptil flere foredrag hver dag. Som statlig rikskringkaster hadde NRK fått et *samfunnsansvar*, og var seg åpenbart dette ansvaret bevisst. Her viser Halse og Østbye til Olav Midttun, riksprogramsjef fra 1934 til 1947, og skriver at han la stor vekt på at programmene skulle være oppbyggelig og underholdende, men først og fremst og *nyttige*. En foredragsserie om boligsak passer godt inn i dette bildet.

Det at kringkastingen ble statlig og landsdekkende innebar en stor endring i programtilbudet. Tidligere hadde eteren i langt større grad vært forbeholdt *finkulturen*. I 1920-årene ble det for eksempel jevnlig sendt foredrag på engelsk, tysk og fransk. For å verne om sin politiske nøytralitet, og trolig for

³¹⁶ Ketil Jarl Halse og Helge Østbye. *Norsk kringkastingshistorie*. (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), 72.

å ikke støte lytterne, unngikk kringkastingsselskapene aktuelle og dermed potensielt kontroversielle temaer, og foretrakk i stedet programmer om kunst, litteratur og musikk, geografi og reiser. Etter at staten overtok i 1933 ble denne formen for *passiv* nøytralitet utfordret, og det ble reist krav om en mer *aktiv* form for politisk nøytralitet fra kringkastingens side. Aktiv nøytralitet innebar å ikke vike tilbake for aktuelle samfunnsspørsmål, men å sørge for at forskjellige parter komme til orde med sine ulike synsvinkler og synspunkter.

Kravet om en mer aktiv holdning til aktuelle samfunnsspørsmål vant frem, og førte til en viktig redaksjonell dreining i NRK. De fremmedspråklige innslagene forsvant, reiseskildringene ble supplert med reportasjer fra arbeidsplasser rundt om i landet, og i tillegg til foredrag om malerkunst, fikk radiolytterne høre om aktuelle temaer med relevans for deres egne hverdagsliv – som for eksempel boligsak. Slik kom også politikken og politikerne inn i programmet, selv om NRK kviet seg for å åpne eteren for *partipolitikk*. Likevel ble en høy-politisk dag som 1. mai markert i radioen, dog uten noen direkte agitasjon. Illustrerende er det at statsminister Nygaardsvold den 1. mai 1935, bare litt over en måned etter at han dannet regjering, holdt en radiotale hvor han unngikk aktuelle politiske spørsmål i Norge og i stedet snakket om verdensfreden.

Kringkastingen og det arbeidende folk

Arbeiderbevegelsen så at nyorienteringen i kringkastingen innebar store muligheter, og grep dem raskt. Halse og Østbye skriver at arbeiderbevegelsen lenge hadde vært skeptisk til radioen som medium fordi man mente at «programma i så stor grad representerte ein borgarleg ideologi og kultur»³¹⁷. Denne holdningen endret seg når NRK ble opprettet som stateid allmennkringkaster, og når det redaksjonelle fokuset ble dreid i retning av samfunns- og arbeidsliv. Halse og Østbye beskriver tiden etter 1933 som «ein fase der arbeidarrørsla arbeidde aktivt for å kome til orde, i programma og i dei styrande organa»³¹⁸. Her spilte Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) og ikke minst AOFs sekretær Haakon Lie en viktig rolle.

³¹⁷ Ketil Jarl Halse og Helge Østbye. *Norsk kringkastingshistorie*. (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), 81.

³¹⁸ *Ibid*, 81.

Klipp ut.

Oslo Kringkaster.

Tirsdagens program: 10: Universitetet mottar de nye studenter på Universitetsplassen. 11,15: Oslo Børs: Valutakurser. 11,30: Andakt. 12,45: Nyheter. 12,55: Tidssignal. 13: Fiskerimelding. Landbrukspriser. 13,15: Værmelding. 13,20: Grammofonmusikk. 13,50: Oslo Børs Verdipapirer. 17,30: Eftermiddagskonsert. — Grammofon. 18,20: Husmortime. «Fra den internasjonale husmorkongress i Washington». Foredrag av fru Marie Michlet. 18,50: Kveldens program. Meldinger.	18,55: Lokale meldinger. 19,15: Værmelding. Nyheter. 19,30: Tidssignal. 19,30: Fra Bergen. Fiolinkonsert av Jim Johannessen. 20: Boligsak og byggespørsmål. 1. Orientering om foredragsrekken vd arkitekt Eyvind Alnæs. 2. «Hvordan bor folk i Norge, og hvad trenges det av hus?» Foredrag av Gunnar Øvergaard Jørgen. 20,30: Operetteprogram. Medvirkende. Else Munthe Kaas. Bjarne Buntz. Radioorkestret. 21,40: Værmelding. 21,45: Nyheter. 22: KAsari: «Sett og hørt». 22,15: Opleining. Hans Bille leser genre-billeder fra 90-årene av Ludvig Bergh. 22,45: Slutt.

Radioprogrammet for tirsdag 31. august 1936 slik det sto på trykk i avisen *Smaalenenes Social-Demokrat*. I beste sendetid klokken åtte om kvelden, mellom fiolinkonsert og operetter var det en halvtime med boligsak ved Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen.

Rolf W Hansen skriver i en artikkel om arbeiderbevegelsen og kringkastingen i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* at Haakon Lie arbeidet målrettet for å få representanter for arbeiderbevegelsen inn i studio og inn i kringkastingskontorene, og for å få sosiale, økonomiske og politiske spørsmål på programmet.³¹⁹ I følge Hansen arbeidet AOF målrettet med å få NRK til å sende foredragsrekker med temaer av sosial og politisk relevans for arbeiderklassen. Haakon Lie krevde dessuten at DNA skulle være representert i NRKs styre og programutvalg, og ble selv medlem av

³¹⁹ Rolf W. Hansen. «Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925-1940: Fra konflikt til samarbeid.» *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1979, nr. 1: 138.

riksprogramrådet allerede i 1933, og i programutvalget fra høsten 1935.³²⁰ «AOF var særlig opptatt av hvordan kringkastingen kunne utnyttes i arbeiderbevegelsens eget opplysningsarbeid»³²¹, skriver Hansen, og allerede våren 1933 utarbeidet AOF en serie med radioforedrag og opplegg for studiegrupper om aktuelle sosialpolitiske spørsmål. Riksringkastingen sendte etter hvert mange slike foredragsrekker som tok opp aktuelle samfunnsproblemer, og selve radioforedragene var ofte bare én del av et større undervisnings- og opplysningsopplegg. Om denne formen for utvidet foredragsvirksomhet i NRK i årene etter 1933 skriver Halse og Østbye følgende:

I samarbeid med folkeopplysningsorganisasjonene kom det serier med foredrag om ulike emner som til dømes kvinners stilling, kommunalkunnskap, edruskapsarbeid og om rettsvesenet. Til disse foredragene var det ofte utarbeidd studiemateriell, og rundt om i landet samlet folk i studiesirkler rundt radioapparatene.³²²

Forfatterne nevner ikke boligsak her, men det kunne de godt ha gjort. For arkitektenes foredragsrekke om boligsak og byggespørsmål var nettopp del av et slikt omfattende studieopplegg. Det går frem av omslaget på boken *Vi snakker om hus*, altså den trykte versjonen av foredragene, at den inngikk i det som ble kalt «Riksringkastingens serieforedrag». På omslaget var alle foredragsseriene innenfor dette opplegget listet opp. Den første handlet om kommunalkunnskap, nummer to om edruskapsarbeid, nummer tre om kvinners stilling og nummer fem om rettsapparatet – altså nettopp temaene som ble nevnt i sitatet ovenfor. Og i tillegg kom altså boligsak og byggespørsmål, som nummer tolv.

Arkitektenes foredragsrekke var med andre ord en del av et bredt anlagt opplysnings- og formidlingsopplegg. Historikeren Hans Fredrik Dahl stopper i boka *Hallo, hallo* fra 1975 opp ved nettopp de samfunnsaktuelle serieforedragene som ble sendt i NRK på 1930-tallet, og karakteriserer dem som et eksperiment i voksenundervisning: «NRKs serieforedrag var noe nytt, en anvendelse av radioens muligheter som gikk forbi kontakten med de anonyme lytterne og inn i hjertet av landets tradisjonelle organisasjonsliv.»³²³

³²⁰ Riksprogramrådet hadde 15 medlemmer; fire utpekt av Stortinget og 11 av regjeringen. De møttes to ganger i året for å legge opp de prinsipielle linjene for kringkastingsdriften. Riksprogramrådet valgte blant sine medlemmer de åtte medlemmene av programutvalget. Utvalget møttes hver tredje uke og arbeidet tett med riksprogramsjefen. Å være medlem av programutvalget var med andre ord et innflytelsesrikt verv.

³²¹ Rolf W. Hansen. «Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925-1940: Fra konflikt til samarbeid.» *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1979, nr. 1: 131.

³²² Ketil Jarl Halse og Helge Østbye. *Norsk kringkastingshistorie*. (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), 77.

³²³ Hans Fredrik Dahl. *Hallo, hallo!: Kringkastingen i Norge 1920-1940*. (Oslo: J.W. Cappelens forlag, 1975), 261.

Og den organisasjonen som dro det hele i gang, var Arbeidernes opplysningsforbund.

Forelesningsseriene i kringkastingen var rettet inn mot lyttergrupper som på forhånd var utstyrt med studiemateriell. Mellom 1934 og 1938 ble det opprettet ikke mindre enn rundt 3000 slike lyttergrupper. Hver lyttergruppe hadde gjennomsnittlig åtte medlemmer, og hvert emne mobiliserte mellom 800 og 1800 slike grupper.³²⁴ Det vil si at det sannsynligvis var flere tusen mennesker som benket seg sammen i små grupper foran radioene i løpet av høsten 1936 for å få kunnskap om boligspørsmål. Mange av disse lytterne var trolig godt forberedt, og etter foredragene var meningen at de skulle diskutere ved hjelp av det tilhørende studiematerialet.

Et eksempel på hvordan slike lyttergrupper kan ha kommet i stand, har jeg funnet i tidsskriftet *Arbeiderkvinnen* nr. 11 i 1937. Under overskriften «Gjennom kunnskap til frihet» ble det trykket en oversikt over studiekurs som var utarbeidet av AOF, og som tidsskriftet mente egner seg for spesielt for kvinnegrupper. Og ett av kursene som ble anbefalt var nettopp «Vi snakker om hus».

Det var ikke bare AOF som drev aktiv opplysningsvirksomhet og organisasjonsbygging på denne måten. Også organisasjoner som Norges bondelag, Noregs Ungdomslag og IOGT arbeidet på samme måte og utformet forelesningsrekker med tilhørende studiemateriell. «Serieforedragene ga kringkastingen en sosial profil svært forskjellig fra 20-årenes. Målgruppene lå åpenbart nedover i samfunnet, og tiltaket knyttet institusjonene til brede, demokratiske folkebevegelser»³²⁵, skriver Dahl. Det siste er viktig. Et viktig aspekt av arbeiderbevegelsens nyorientering på 1930-tallet handlet om at partiet og fagbevegelsen vant oppslutning blant nye grupper. Arbeiderbevegelsen utviklet seg til å bli en massebevegelse, en bevegelse som favnet hele *det arbeidende folk* og ikke lenger representerte en revolusjonær industriarbeiderklasse. For å nå ut til de nye massene av vanlige småkårsfolk i by og bygd, var det behov for nye former for kommunikasjon og opplysning, og her kom radioen inn som et effektivt middel. I boka *Norsk mediehistorie* fra 2003 understrekes det også at radioen ble aktivt tatt i bruk nettopp på 1930-tallet som et kraftfullt medium, og at man tilla den en særlig evne til å vekke folkemassene.³²⁶ Samtidig som kringkastingspolitikk ble ett av AOFs viktigste arbeidsområder, ble Arbeidernes Lytterforbund etablert i 1935. Lytterforbundet skulle ivareta interessene til de på den andre siden av apparatet. Med AOF som pressgruppe og samarbeidspartner på den redaksjonelle siden og lytterforbundet på publikumssiden var dermed

³²⁴ Ibid, 261.

³²⁵ Ibid, 262.

³²⁶ Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl. *Norsk mediehistorie*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2003), 251.

kringkastingen etablert som en arena for meningsytring, diskusjon og opplysning for arbeiderbevegelsen.

Det var nøyaktig dette arkitekt Eyvind Alnæs satte ord på i forordet til *Vi snakker om hus*, hvor han uttrykte et håp om at foredragsserien ville bidra til å skape en *våken folkemening* som igjen kunne gi *virksomme utslag*.³²⁷ Bare gjennom å mobilisere de store massene av arbeidsfolk og gjøre dem i stand til å fremsette sine krav ville boligsaken kunne føres frem. Det er mot denne bakgrunnen – utviklingen av NRK til statlig allmennkringkaster med arbeiderbevegelsen som aktiv samarbeidspartner og pressgruppe både bak mikrofonene og radioapparatene – at jeg forstår foredragsserien om boligsak og den trykte versjonen *Vi snakker om hus*.

Å snakke om hus

Det er som nevnt ikke først og fremst det faglige innholdet i foredragene jeg er opptatt av i dette kapitlet. Likevel vil jeg i det følgende gi en kort redegjørelse for hvilke temaer det var de sosialistiske arkitektene omtalte i foredragene sine. Hvilke temaer og innfallsvinkler arkitektene valgte er interessant med tanke på at foredragsserien var en del av et studieopplegg.

For hva skulle man snakke om når man skulle snakke om hus? Med dette spørsmålet innledet Eyvind Alnæs bokversjonen av foredragsserien. Noen ville diskutere funksjon, mente han, om det var stygt eller pent med flate tak, og om hjørnevinduer var en god idé. De små rommene i de nye leilighetene, særlig de små kjøkkenene, var et annet hyppig samtaleemne. I foredragsserien ville man behandle spørsmål om møblering, belysning og oppvarming, fortsatte han. Likeså *praktiske* og *renslige materialer*. Slike temaer, som handlet om hvordan den enkelte kunne innrette seg i sitt eget hjem, var viktige nok. «Men for en stor del av befolkningen er ikke spørsmålet bare hvordan de skal dele inn stuen sine best. I mange tilfeller er spørsmålet først og fremst: Hvordan skal vi i det hele tatt skaffe oss tak over hodet?»³²⁸ Det var ikke et spørsmål som angikk den enkelte, skrev arkitekten, men et viktig samfunnsproblem. Og det var først og fremst denne siden av boligsaken som skulle behandles i foredragsserien: «Det vil bli gitt en oversikt over boligproblemet, og en fremstilling av hva det betyr for helsen. Og det vil bli lagt frem til drøftelse noen av de metodene en kan følge for å hjelpe op boligbyggingen; en kan peke på boligkooperasjonen, nye finansieringsmetoder, forskjellige former for offentlig støtte.»³²⁹

Alnæs slo fast at selv om arkitekter og andre fagfolk kunne utrede sakene og gi råd, kunne boligsaken bare løses politisk. Og bak myndighetene og

³²⁷ Eyvind Alnæs, red. *Vi snakker om hus*. (Oslo: Stenersen, 1937), 13.

³²⁸ Alnæs, «Vi snakker om hus», 9-10.

³²⁹ Ibid, 11.

politikerne igjen måtte det finnes en folkemening og en bred, offentlig diskusjon. «Hvis denne foredragsserien kunde bidra til å skape en slik folkemening som gav sig virksomme utslag, vilde vi si at meget var oppnådd,»³³⁰ konkluderte han. Slik introduserte den sosialistiske arkitekten foredragsserien. Tonen var nærmest kåserende, samtidig som det lå sterke faglig-politiske implikasjoner bak selve innfallsvinkelen til boligsaken – nemlig at den var et samfunnsspørsmål som måtte få en politisk løsning. Forutsatt, vel å merke, at politikere og myndighetene hadde en *våken folkemening* i ryggen og at alle parter var faglig opplyst. Målet med foredragsserien og den påfølgende bokutgivelsen var åpenbart å bidra til å skape en slik folkemening.

Gunnar Øvergaard Jørgen: Hvordan bor folk i Norge?

Etter introduksjonen ved Eyvind Alnæs var det Gunnar Øvergaard Jørgen som overtok, med foredraget *Hvordan bor folk i Norge? - Hva trenger det av hus?* Øvergaard Jørgen begynte med å slå fast at boligen var en av de viktigste faktorene både i den enkeltes hverdagsliv og i landets økonomiske liv. Han fortsatte med noen tanker omkring boligkultur og bygningstyper. Budskapet hans var at det hadde fantes en høy boligkultur i det gamle bondesamfunnet, med gode standardtyper tuftet på velprøvde tradisjoner. Men industrialiseringen hadde «rykket bort grunnlaget for denne gode tradisjon; og den nye boligkultur, som nettop skal bygge på industrialismen, har ennå ikke fått utvikle sig.»³³¹ Etter å ha slått fast at «en stor mengde av gode boliger er tegn på et økonomisk og kulturelt høitstående samfund»³³², gikk han da også raskt over til å gjøre rede for tall og fakta om boligsituasjonen i Norge. Bolignøden kom til uttrykk i form av kalde, trekkfulle, mangelfullt bygde og dårlig vedlikeholde boliger. I byene kom i tillegg forurensning og mangel på lys og luft. Overbefolkning var et annet problem, og Øvergaard Jørgen gjorde rede for begrepene «sterkt overbefolkede boliger» og «almindelig overbefolkede boliger», og hevdet at trangboddheten i realiteten var enda verre enn statistikken ga inntrykk av.

Etter å ha introdusert disse viktige problemstillingene, rundet av Øvergaard Jørgen av på følgende måte: «Skal det enkelte menneske og den enkelte familie være sikker på å kunne føre en menneskeverdige tilværelse, så må det komme plan i boligbyggingen.»³³³ Jeg leser Gunnar Øvergaard Jørgens bidrag som en effektiv innledning til foredragsrekken og studieopplegget. Han trakk opp noen grunnleggende problemstillinger;

³³⁰ Ibid, 13.

³³¹ Øvergaard Jørgen, «Hvordan bor folk i Norge?», 14-15.

³³² Ibid, 15.

³³³ Øvergaard Jørgen, «Hvordan bor folk i Norge?», 26.

boligens betydning for hverdagsliv og økonomisk liv, den generelt lave boligstandarden, og overbefolkningen. Dessuten introduserte han to viktige innfallsvinkler til boligsaken: Under en «overbygning» om boligkultur baserte han fremstillingen sin på et statistisk materiale og signaliserte slik at man måtte gå vitenskapelig til verks. Og, ikke minst, i avslutningsreplikken, at boligsaken bare kunne løses dersom det kom *plan* i boligbyggingen. Kravet om vitenskapelighet og plan vil jeg flere ganger komme tilbake til. Dette utgjorde kjernen i arkitektenes samfunns- og arkitektursyn. Herved var det også bokstavelig talt kringkastet til hele det arbeidende folk som løsning på boligproblemene. Ekstra interessant er det at enkelte passasjer i Gunnar Øvergaard Jørgens foredrag var tilnærmet identiske med teksten i et hefte som ble utgitt av Teknisk Forening. Heftet hadde tittelen *Bo bedre*, og jeg vil analysere grundig i neste kapittel.

Erik Rolfsen: Lys, luft og orden i bebyggelsen

Erik Rolfsen benyttet sin tilmålte tid i eteren til å snakke om moderne byplanteorier, nærmere bestemt om *Hvordan får vi lys, luft og orden i bebyggelsen*.³³⁴ Den samme teksten sto på trykk i *Bygningsarbeideren* samme år. Rolfsen innledet med å slå fast at kvalitet i omgivelsene var vel så viktig som kvaliteten på den enkelte boligen:

Å skape gode boliger er ikke bare et spørsmål om nok husrum, solide materialer og tidsmessig innredning. En leilighet kan være et usundt og utrivelig opholdssted selv om den har bad, centralvarme, elektrisitet, nok soverum for familiens medlemmer, rummelig stueplass og tilstrekkelig isolasjon både mot støy og kulde. Ligger leiligheten i en trang gate eller til et mørkt gårdsrum uten sol, eller er strøket stadig opfylt av røk, støv og larm, opheves dermed de fordeler som leiligheten kan ha i sig selv.³³⁵

Erik Rolfsen løftet med andre ord blikket fra boligen og lot radiolytterne få del i sine tanker omkring byen – hvordan den var og hvordan den burde være. Og slik burde den være:

I store trekk er vi alle enige om hvordan boligene skulde ligge i en idealby. Der skulde være mest mulig sol og utsikt, have eller park like utenfor,

³³⁴ Rolfsen, «Hvordan får vi lys og luft og orden i bebyggelsen?», 43.

³³⁵ Ibid, 44.

minst mulig støy og stank fra kjøretrafikk, fabrikkanlegg og lignende, men på den annen side, ikke for langt fra arbeidsstedet eller fra centrum, fra butikkene, kinoene og kafeene.³³⁶

Dette kan ikke leses som annet enn en enkel og grei orientering om modernismens byplanidealer. Han grep videre til ett av samtidens nøkkelbegreper, nemlig hygiene, og forklarte at bolighygiene handlet om langt mer enn å «kjempe mot støv og skitt i værelsene». Snarere gjaldt det å «opta kampen mot trang plass, skumle gårdsrum, mangel på trivelighet, sol og frisk luft.»³³⁷ Og den kampen måtte føres ved hjelp av plan, regulering og rasjonalisering:

De prinsipper for byregulering som er nevnt her, vil kunne skape nye byer som er trafikksikre, sunde, vakre og billige i drift. Enhver by, tettbygget kommune, havn og stasjonsplass i landet skulde legge slike prinsipper til grunn for sin fremtidige vekst. Utvidelser, nyanlegg og forandringer må ikke skje på måfå, de må være planlagt, ikke isolert, men i sammenheng, som ledd i helheten.³³⁸

Trafikken måtte avvikles på en hensiktsmessig måte, tomtene ikke utnyttes for hardt, bebyggelsen orienteres slik at alle får lys og luft, og det måtte finnes rikelig med friarealer mellom husene og mellom boligstrøkene og industriområdene. For å få til dette måtte kommunene drive en aktiv byregulering. I tillegg måtte det opprettes en høyere faginstans, et byplandirektorat som skulle bistå i å sette i gang reguleringsarbeid i alle landets byer og kommuner, og koordinere planene for de forskjellige distriktene. Videre måtte bygningsloven og byplanloven revideres, argumenterte Rolfsen.

I den idealbyen som Rolfsen beskrev for radiolytterne, leserne og de som jobbet med studieopplegget, skulle det være «like lyst og åpent til alle kanter, *ikke* kvartaler som er bygget sammen i firkanter med et hull i midten hvor søppelkassen, rotter og skummelhet råder,» og husene skulle ligge «fritt som lameller, og med rikelig mellemrum hvor der er gressplener, trær og blomster»³³⁹. Også for de mindre byene og tettstedene måtte det utformes *fornuftige planer* som kunne sikre lys og luft og orden også i småhus- og

³³⁶ Erik Rolfsen, "Hvordan får vi lys og luft og orden inn i bebyggelsen?," i *Vi snakker om hus*, red. Eyvind Alnæs (Oslo: Stenersen, 1937), 46.

³³⁷ Ibid, 44.

³³⁸ Ibid, 58.

³³⁹ Erik Rolfsen, "Hvordan får vi lys og luft og orden inn i bebyggelsen?," i *Vi snakker om hus*, red. Eyvind Alnæs (Oslo: Stenersen, 1937), 54.

eneboligstrøkene. Her måtte det også anlegges «åpne plasser, beplantninger og lekeplasser for barn»³⁴⁰. Den trykte utgaven av foredraget var illustrert med fotografier og tegninger, og utvalget her er interessant. Det første bildet viste Tøyen og Grønland i Oslo med sin nokså tette og brokete kvartalsstruktur. På den neste siden, i effektiv kontrast, var et tilsvarende flyfoto fra et boligstrøk med lamellhus og parkbelter. Bildeteksten til det siste bildet lyder: «Et nytt boligstrøk i Stockholm. Kommunen eier grunnen, så den har kunnet legge an strøket etter sunde prinsipper.»³⁴¹ Til skrekk og advarsel fungerte videre et flyfoto av skyskrapere i New York, som forfatteren mente «representerer kaos, uløselige trafikkvanskeligheter, uverdige hygieniske tilstander»³⁴². Særlig opptatt var Rolfsen av trafikkavviklingen. Man måtte planlegge for – og skille mellom – fjerntrafikk, gjennomgangstrafikk og lokaltrafikk og mellom gods- og persontrafikk og kjørende og gående. Jernbane, havn, biltrafikk, varedistribusjon, arbeidsplasser, forretningsstrøk, torg og offentlige bygninger – og boligstrøk. Alt måtte bindes sammen på en rasjonell måte om byene skulle kunne løse sin «oppgave i samfundshusholdningen»³⁴³. Også Rolfsen avrundet med å slå fast at bedre planlegging var en forutsetning for å løse boligsaken, men hans hovedanliggende var altså behovet for plan og regulering i byene. Og det var modernismens byplanprinsipper han gjorde rede for og kommuniserte til sitt publikum. Byplanlegging hadde neppe vært langt fremme i den kollektive bevissthet fra før av, og trolig var ikke bare disse prinsippene, men i det hele tatt byplanfaglige problemstillinger nye for den brede gruppen arkitekten henvendte seg til.

Frode Rinnan om boligkooperasjonen

Frode Rinnan valgte seg et boligorganisatorisk tema, og holdt et foredrag om «Boligkooperasjonen i Sverige og her.»³⁴⁴ Det er viktig å være klar over at boligkooperasjon og kooperativ boligbygging var relativt ukjente begreper for den norske allmennheten i 1936. Riktignok hadde det forekommet spredte tilløp til boligbygging på samvirkebasis tidligere, men det var først da Oslo og Omegn Bolig- og Sparelag (OOBS) ble stiftet i 1929 at det kom kontinuitet i den kooperative boligbyggingen. Og det var først etter at OOBS og Oslo kommune innledet sitt gjensidig forpliktende samarbeid i 1935 (og OOBS ble til OBOS – Oslo Bolig- og Sparelag), altså året før Rinnan holdt

---

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Ibid, 45.

³⁴² Ibid, 51.

³⁴³ Ibid, 49.

³⁴⁴ Frode Rinnan, "Boligkooperasjonen i Sverige og her," i *Vi snakker om hus*, red. Eyvind Alnæs (Oslo: Stenersen, 1937).

sitt foredrag, at den kooperative boligbyggingen kom inn i mer organiserte former. På det tidspunktet var det dessuten et rent Oslo-fenomen.

Rinnans inngang til temaet kooperativ boligbygging var likevel ikke organisasjonsformen, men *økonomien*. Han viste til Gunnar Øvergaard Jørgens foredrag og lanserte kooperativ boligbygging som en måte å skaffe tilveie de boligene man ifølge Øvergaard Jørgen manglet. Samtidig pekte han på to helt sentrale problemer som måtte løses før boligkooperasjonen virkelig skulle kunne bidra til å redusere bolignøden, nemlig den manglende boligfinansieringen og vanskeligheten med å skape kontinuitet i den kooperative boligbyggingen. Frode Rinnan flyttet så blikket til Sverige, og gjorde rede for hvordan HSB – Hyresgästernas Sparekasse og Byggnadsförening arbeidet. O OBS ble dannet etter mønster fra HSB, men til forskjell fra O OBS var HSB allerede fra starten en landsdekkende organisasjon som arbeidet på grunnlag av et boligpolitisk program med en sterk faglig forankring. Rinnan skildret HSB som en sterk organisasjon som kunne planlegge og bygge rasjonelt, effektivt og prisgunstig, og som på grunn av sin velorganiserte medlemsmasse og direkte kontakt med boligsøkerne var «i stand til å sette inn sin virksomhet på rette sted og i rette tid.»³⁴⁵ Den svenske boligkooperasjonen fungerte som en pådriver for standardisering, masseproduksjon og industrialisering av bygningsindustrien, fortsatte Rinnan.

Det Frode Rinnan fant i Sverige, var et omfattende boligpolitisk program, en velorganisert kooperativ organisasjon og et velfungerende organisatorisk rammeverk rundt boligbyggingen og byplanleggingen. I Sverige var tomtepolitikk, finansiering, reguleringsplaner og boligstandard underlagt plan og kontroll, og dette mente Rinnan var spørsmål som var «høist aktuelle i dagens offentlige debatt også her i Norge»³⁴⁶. Hva de sosialistiske arkitektene hentet av kunnskap og forbilder fra Sverige, vil jeg komme tilbake til. I likhet med foredragsholderne før ham, konkluderte også Frode Rinnan med at det det aller mest maktpåliggende var å skape orden og system i boligbyggingen.

Å snakke om hus

Gjennom foredragsrekken i NRK ble lytterne, enten de var organisert i lyttergrupper eller ikke, introdusert for en rekke grunnleggende problemstillinger: statistikk over boligbehovet, byplanprinsipper, måter å organisere boligbyggingen på, tekniske og funksjonelle krav til boligen og betraktninger om boligøkonomi og om boligens betydning for helsen. Eyvind Alnæs, som var drivkraften bak forelesningsrekken, skrev i sin introduksjon

---

³⁴⁵ Ibid, 119.

³⁴⁶ Ibid, 121.

til studieboken at målet var å skape en *folkemening*. Det gjorde arkitektene gjennom å formidle sine problemforståelser og løsningsforslag til et bredt publikum, men samtidig innenfor arbeiderbevegelsens organisasjoner og som en del av arbeiderbevegelsens organisasjonsbygging.

Jeg leser tekstene i *Vi snakker om hus* som et forsøk på å identifisere problemer og lansere løsningsforslag i samtidens debatt om boligsak og byggespørsmål, og ser en interessant vekselvirkning her, mellom organisasjonsbygging og opinionsdannelse, politikktutforming innad og bevisstgjøring utad. Den i og for seg unnselige posten i NRK-programmet en tirsdag kveld i 1936 ser jeg som en del av et større bilde som inkluderer forskjellige aktører og personer – fra NRKs programutvalg og AOF, med Haakon Lie sentralt plassert begge steder, til arbeiderbevegelsens radiolytterforeninger og studiesirkler. Her hadde de sosialistiske arkitektene noe å bidra med som var til nytte for alle parter, inkludert dem selv. Foredragene og studieoppleggene ble en mulighet for arkitektene til å nå langt bredere ut med synspunktene sine enn tidligere. Samtidig var den fagkunnskapen de formidlet akkurat det arbeiderbevegelsen trengte i sin nye rolle som styringsdyktig representant for hele det arbeidende folk. Slik ble det dannet en folkemening, møysommelig og målrettet, i skjæringspunktet mellom folkeopplysning og agitasjon. Og her kunne de sosialistiske arkitektene gå inn i en rolle som utviklere og leverandører av fagkunnskap som gradvis ble tatt i bruk i samfunnsbyggingen.

Kjephøye teoretikere?

Det er umulig å vite hvor mange som hørte på radioforedragene, leste boka eller brukte studieopplegget, og om arkitektene bidro til å skape den *folkemening* og de *virksomme utslag* som de håpet på. Likevel vet vi at det fantes i hvert fall én ivrig radiolytter. Det var arkitekt Kristian Rivertz, som skrev en kommentar til foredragene og studieopplegget i *Byggekunst*. Arkitekt Rivertz tok utgangspunkt i Gunnar Øvergaard Jørgens bidrag, og mente at tallmaterialet riktignok dokumenterte behovet for offentlig inngripen i boligsaken. Han uttrykte derimot en sterk skepsis til hvorvidt boligkooperasjonen var løsningen, slik Frode Rinnan hadde argumentert. Fra sin posisjon ved radioapparatet i 1936 hadde Kristian Rivertz heller ikke stor tro på at Erik Rolfsens idéer ville kunne la seg gjennomføre i praksis: «Den slags teoretiske betraktninger er underholdende for lytterne, men da alle våre byer er regulert og på det nærmeste utbygget (...) hadde foredraget mest teoretisk interesse.³⁴⁷ Rivertz ga foredragsholderne anerkjennelse for å ha

³⁴⁷ Kristian Rivertz, «Boligproblemet. Kringkastingen.» i *Byggekunst, Tillegget* (1937): 4.

nedlagt et stort arbeid i foredragene, og den aldrende arkitekten avsluttet i en nærmest faderlig overbærende tone:

Med et så innviklet og allsidig problem som boligsaken er for vårt utstrakte land var det ikke å vente at 6 forholdsvis unge arkitekter og en læge, alle fra Oslo, skulde makte oppgaven, selv om det i foredragene blev fremholdt en hel del teoretiske betraktninger i form av statistikk og andre beregninger.³⁴⁸

Det som gjør denne lille artikkelen fra tillegget til *Byggekunst* så interessant, er at den tilbyr et kritisk samtidsperspektiv på arkitektene. For Kristian Rivertz var ikke Frode Rinnan og Erik Rolfsen *nasjonale strateger* og *arbeiderbevegelsens husarkitekter*, men en gruppe unge hovedstadsarkitekter som han åpenbart mente hadde forlest seg på teori. Den litt nedlatende kommentaren fra arkitekt Rivertz blir dermed et viktig korrektiv til den etablerte forestillingen om arkitektene som toneangivende allerede fra Planperioden. Jeg ser kritikken fra Kristian Rivertz som en parallell til hvordan Frode Rinnan ble irettesatt av en eldre bygningsarbeider etter å ha fordømt selvbygging i bygningsarbeidernes medlemsblad. Begge tilfellene viser, slik jeg ser det, at de sosialistiske arkitektene møtte noe motstand både på det faglige og det politiske feltet når de kommuniserte sine synspunkter og innfallsvinkler til bolig- og byplanspørsmålene. Disse små korreksjonene eller innvendingene som arkitektene møtte i samtiden bidrar til å tydeliggjøre noe av den dynamikken, utviklingen og utvekslingen av ideer og kunnskap som må ha oppstått når nye faglige og politiske synspunkter og holdninger ble ført av forskjellige aktører på forskjellige politiske og faglige felt, og tatt opp i samfunnsdebatten.

Arbeiderbevegelsens folkeopplysere

Det var de sosialistiske arkitektene, med Eyvind Alnæs i spissen, som utformet foredragsserien om boligsak og byggespørsmål, sannsynligvis i en form for samarbeid med AOF. Alnæs holdt for øvrig andre radioforedrag også, for eksempel et om kollektivhus i februar 1936 og et om friluftsliv og *folkesport* i mai 1937. Og arkitektene var heller ikke de eneste fagfolkene som ble trukket inn i organisasjonsbyggingen i arbeiderbevegelsen på denne måten. Haakon Lie gikk målrettet inn for å rekruttere akademikere og funksjonærer som folkeopplysere, skriver historikeren Hans Olav Lahlum i sin biografi om en av AOFs mest markante lederskikkelser. AOF var raskt

³⁴⁸ Kristian Rivertz, «Boligproblemet. Kringkastingen.» i *Byggekunst, Tillegget* (1937): 4.

ute med å mobilisere noen av de «nye» fagfolkene som hadde sluttet seg til partiet etter 1936, og innlemmet dem straks i sin virksomhet. Serien om boligsak ble sendt høsten 1936, bare et par måneder etter at arkitektene trådte inn i partiet og ble medlemmer av Teknisk Forening. Og nettopp Teknisk Forening ser ut til å ha hatt en funksjon i opplysningsarbeidet. Av AOFs årsberetning fra 1936 fremgår det at Teknisk Forening hadde vært involvert i åtte studiesirkler.³⁴⁹ Dessverre er det ikke oppgitt hva som var tema for disse studiesirklene, men det er ikke usannsynlig at en av dem var viet boligsaken.

Opplysningsarbeidet i AOF inkluderte foredrag, bokutgivelser, studiesirkler og korrespondansekurs, og NRK ble en arena hvor opplysningsforbundet aktivt søkte – og fikk – innflytelse. Arkitektens radioforedrag, publikasjonen *Vi snakker om hus*, studiearbeidet og opplysningsvirksomheten i AOF – alt dette ser ut til å gripe inn i hverandre og danne et bilde av hvordan man i de forskjellige partiorganisasjonene arbeidet med opplysning, bevisstgjøring og skoloring.

I sin avhandling fra 2013 om arbeiderbevegelsens retoriske instruksjonslitteratur skriver Tor Bang at akademikere som samfunnsvitere, sosialøkonomer, sosiologer og pedagoger målrettet ble trukket inn i arbeidet med å utvikle arbeiderbevegelsens organisasjoner.³⁵⁰ Agitasjon var en grunnleggende del av organisasjonsbyggingen, skriver Bang; en «udiskutabel nødvendighet»³⁵¹. Videre påpeker han at agitasjonen skulle være saklig og kunnskapsbasert.

Arbeiderpartiets propaganda tok sikte på å fange opp tidens viktige temaer og ikle dem en retorisk form som kunne skape engasjement og utløse arbeiderklassens potensial for handling. Propagandaens innhold skulle omforme folks krav om endringer til løsningsorientert politisk kommunikasjon med konkrete forslag. Ideologiske aspekter ble nedtonet, selv om budskapet gjerne inneholdt ord som «arbeider» eller «sosialisme».³⁵²

Foredragsrekken og studieopplegget passer godt inn i det bildet som Tor Bang skisserer av hvordan høyt utdannede fagpersoner bidro til å utvikle og formidle Arbeiderpartiets politikk, og til å bygge bevegelsens organisasjoner gjennom å drive noe man kan kalle en form for «kunnskapsbasert agitasjon». I alle foredragene jeg har omtalt i dette avsnittet, er det noen tankefigurer og

³⁴⁹ Arbeidernes opplysningsforbund 1936: Beretning for det femte arbeidsåret, s. 12.

³⁵⁰ Tor Bang, *Under hammermerket: Hvordan utvikler norsk arbeiderbevegelse en retorisk instruksjonslitteratur på 1930-tallet?* (PhD-avhandling, Universitetet i Bergen, 2013), 61.

³⁵¹ *Ibid.*, 206.

³⁵² *Ibid.*, 254.

formuleringer som går igjen. I første rekke kravet om plan, orden og organisering, som var helt i overensstemmelse med Arbeiderpartiets politiske prosjekt. Dette kombinerte arkitektene med sine bolig- og byplanfaglige prinsipper, som trolig bidro til å gi foredragene og foredragsholderne troverdighet og legitimitet.

I en periode hvor Arbeiderpartiet forlot den revolusjonære linjen og søkte utover sin gamle gruppe av kjernevelgere, dro man nytte av et massemedium som radioen. Arbeiderbevegelsen var i ferd med å bli en folkebevegelse, og opplevde et jevnt tilsig av medlemmer og tilhengere som tidligere ikke hadde identifisert seg med bevegelsen. Ved hjelp av kringkastingen kunne man effektivt nå ut til dem alle sammen. Det var viktig, for alle disse nye velgerne og medlemmene måtte også skolerers. Ikke i tung sosialistisk teori, men i den nye reformistiske politikken som Arbeiderpartiet førte. Og de skulle ledes til arbeiderbevegelsens organisasjoner. Når historikere hevder at arbeiderklassen ble integrert i nasjonen i løpet av mellomkrigstiden, er det også en del av bildet at nye store grupper sluttet opp om og lot seg integrere i arbeiderbevegelsen. «De nye medlemsmassene som kom til arbeiderbevegelsen, fikk imidlertid etter hvert en sosialistisk oppdragelse», skrev Edvard Bull allerede i 1947 i sin bok om *Arbeiderklassen i norsk historie*. «På dette området var det Arbeidernes Opplysningsforbund hadde en av sine hovedoppgaver. Studiearbeidet i organisasjonene hadde større omfang i 30-årene enn noen gang før.»³⁵³ Radioforedragene og publikasjonen om boligsak og byggespørsmål var en del av dette studiearbeidet, som hadde en særlig viktig funksjon i de første årene etter at Arbeiderpartiet kom til makten. At arkitektene straks ble trukket inn i dette arbeidet, er tegn på at de raskt fikk fotfeste i arbeiderbevegelsens organisasjoner, og at kunnskapen og kompetansen deres var etterspurt og umiddelbart ble tatt i bruk.

---

³⁵³ Bull, *Arbeiderklassen i norsk historie* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1947), 323.

Kringkastingen.

NYE FOREDRAGSREKKER FOR LYTTERGRUPPENE.

Norsk Riksringkasting setter i begynnelsen av september måned i gang to nye foredragsrekker beregnet på lyttergrupper og studiecirklere.

Den første rekken som begynner tirsdag 1. september (kl. 20—20,30) og fortsetter hver annen uke, behandler «Boligsak og byggespørsmål». Rekken omfatter følgende 7 foredrag:

- 1) «Hvordan bor folk i Norge, og hvad trengs det av hus?» av arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen.
- 2) «Hvad betyr boligen for helsen?» av dr. med. Axel Strøm.
- 3) «Hvilke krav skal man stille til en leilighet?» av arkitekt Gudolf Blakstad.
- 4) «Hvad må en ta hensyn til når en skal bygge eget hus?». Samtale mellom «den byggende» og arkitekt Axel Kollerud, sekretær i Akers bygningskontroll.
- 5) «Boligkooperasjon i Sverige og hers», av arkitekt Prode Rinnan.
- 6) «Hvordan får vi lys og luft og orden i bebyggelsen?» av arkitekt Erik Rolfsen.
- 7) «Hvorfor blir husleiene så høie? Kan de gjøres lavere?» av arkitekt Jacob Christie Kielland.

Arkitekt Eyvind Alnæs, som har vært med ved planleggelsen av foredragsrekken, innleder den med en orientering om planen. Tirsdag 8de september (kl. 20—20,30) begynner en rekke på 4 foredrag om «Oppdragelse, karakterutvikling og nevrose». Alle 4 foredrag i denne rekken som fortsetter, skiftende med den første, hverannen uke, holdes av professor, dr. Harald Schjelderup, som også har utarbeidet studiebrevet til rekken.

Studiebrevene til begge rekker, som blir å få både på bokmål og nynorsk, sender Riksringkastingen gratis til alle som vender sig til Opplysningsavdelingen. Studiebrevene inneholder som vanlig en kort innføring i emnet, sammendrag av foredragene, litteraturliste o.s.v. Og de fås altså gratis ved skriftlig henvendelse til Norsk Riksringkasting, Opplysningsavdelingen, Oslo.

Notis fra *Østlandsposten* 22. august 1936. Her ble foredragsrekken Vi snakker om hus presentert som et studieopplegg tilrettelagt for lyttergrupper.

Boligsak fra filantropi til sosialpolitikk. Norsk Forening for Boligreformer og boliglandsmøtet i 1939

I løpet av de siste årene er boligspørsmålet på nytt kommet i første rekke blant de ting som offentligheten interesserer seg for. Også tidligere har boligsaken vært i forgrunnen; men stillingen er på mange måter annerledes nå enn den var før.³⁵⁴

Helt på tampen av 1930-tallet gjorde de sosialistiske arkitektene seg gjeldende på enda en ny arena, nemlig Norsk Forening for Boligreformer. Foreningen var blitt stiftet allerede i 1913, men ble omorganisert i 1938. Vinteren 1939 arrangerte foreningen et stort boliglandsmøte. De sosialistiske arkitektene kom inn i boligreformforeningen ved omorganiseringen, og de deltok på boliglandsmøtet. I dette avsnittet vil jeg undersøke hva endringene i boligreformforeningen innebar, og hvilken rolle de sosialistiske arkitektene inntok i foreningen og på boliglandsmøtet. Min hovedkilde til informasjon om NFB og boliglandsmøtet er et hefte som foreningen utga i etterkant av møtet. Her ble alle innleggene på møtet gjengitt, samt deler av diskusjonen.

I heftet finnes også en liste over alle deltakerne på boliglandsmøtet, hvor det også var oppgitt hvilken organisasjon eller institusjon de enkelte deltakerne representerte. Ikke minst denne deltakerlisten er interessant lesning. Den forteller kort og godt noe om hvem som hevet stemmen i boligdebatten helt på tampen av 1930-tallet, og den viser også at nye grupper var i ferd med å bli toneangivende i boligreformforeningen. Dessuten åpenbarer deltakerlisten en interessant overlapping mellom personer og organisasjoner og lar en nettverksstruktur komme til syne. Gunnar Øvergaard Jørgen er det mest iøynefallende eksempelet i så måte. Han sto nemlig oppført på deltakerlisten ikke mindre enn tre ganger. Han deltok på det store boliglandsmøtet som styremedlem i Norsk Forening for Boligreformer, som representant for Sosialistisk Arkitekters Forening og som ansatt i OBOS.

I dette avsnittet vil jeg bruke boliglandsmøtet i 1939 som omdreiningspunkt for å undersøke hvordan boligreformforeningen endret karakter i andre halvdel av 1930-tallet, og hvordan de sosialistiske arkitektene utnyttet den som faglig-politisk handlingsrom.

---

³⁵⁴ Fra NFBs invitasjon til boliglandsmøte i februar 1939.

Boligreformer ovenfra

Norsk Forening for Boligreformer (NFB) ble stiftet i 1913, og blant de første boligreformatorene var statsminister Gunnar Knudsen og hans sosialminister Johan Castberg samt et antall amtsmenn, magistrater, ordførere og stadsfysikuser i tillegg til representanter for foreninger som Legeforeningen, Ingeniørforeningen, Polyteknisk forening og Huseierforeningen - kort sagt et knippe av respektable herrer fra borgerskapet. Som historikeren Erling Annaniassen påpeker i en artikkel i tidsskriftet *Plan*, var arbeiderbevegelsen ikke representert i boligreformforeningen, til tross for at foreningens arbeid hovedsakelig var rettet inn mot å bedre nettopp arbeiderklassens og andre småkårsfolks boligforhold³⁵⁵.

NFB var en ideell forening basert på frivillig medlemskap, og både enkeltpersoner og institusjoner kunne bli medlem. Flere av landets kommuner tegnet seg for eksempel som medlem av foreningen. NFB var ikke knyttet til noe politisk parti, men den hadde likevel en solid borgerlig forankring og en tydelig filantropisk, sosialliberal karakter. Boligreformforeningen drev et omfattende opplysningsarbeid i de ti første årene etter stiftelsen. Foreningens sekretær og redaktør Christian Gierløff var en svært aktiv foredragsholder, skribent og forfatter, og foreningen ga blant annet ut tidsskriftet *Boligsak i by og bygd*. Den arrangerte også foredrag og utstillinger over hele landet. Frem til 1927 mottok Boligreformforeningen statsstøtte, men etter at støtten opphørte avtok aktiviteten betraktelig. På begynnelsen av 1930-tallet lå foreningen praktisk talt nede. I 1934 gikk Foreningens tidsskrift inn, og da sluttet også Gierløff i stillingen som generalsekretær.

Omdanning etter tidens krav

Men helt slutt var det ikke, for i 1938, idet foreningen fylte tjuefem år, gjennomgikk Norsk Forening for Boligreformer en omorganisering. Under overskriften «Norsk forening for boligreformer rekonstrueres», kunngjorde *Arbeiderbladet* 11. januar 1938 at foreningen, som hadde «ført en temmelig hensyngningende tilværelse i lang tid», hadde holdt landsmøte. Her var det blitt vedtatt nye lover og valgt nytt representantskap, som i sin tur skulle velge nytt styre. Allerede to dager senere fulgte avisen opp med en nærmere redegjørelse, nå med overskriften «Boligforeningen omdannes etter tidens krav»³⁵⁶. *Arbeiderbladet* skrev her at man sto overfor «et vendepunkt i boligsaken her i landet». Dette gikk ut på at staten ville påta seg en mer aktiv

³⁵⁵ Erling Annaniassen. «Boligreformisme og det urbane spørsmål – noen punkter og linjer i norsk BOBYs historie». *Plan* 2013, nr. 4/5: 42-49 og Trond Dancke. *Boligsak i utvikling: Norsk forening for boligreformer 1913-1988*. Oslo: Norsk forening for bolig- og byplanlegging, 1988.

³⁵⁶ *Arbeiderbladet* 13. januar 1938.

rolle i boligbyggingen, både finansielt og organisatorisk, og i en slik situasjon var det behov for et sted der man kunne «få utløst det initiativet som ligger hos fagfolkene og hos de boligsøkende selv». Boligreformforeningen kunne bli et slikt sted, men for å kunne fylle denne oppgaven måtte foreningen omorganiseres. Omorganiseringen gikk ut på å styrke organisasjonen sentralt. Tidligere hadde landet vært inndelt i forskjellige kretser, og hver krets hadde hatt sitt eget styre. Nå skulle denne ordningen avvikles, og de lokale styrene skulle erstattes med ett styre og et representantskap satt sammen av representanter for hele landet.

I løpet av vinteren 1938 valgte det nye representantskapet i NFB et nytt styre, og slik gikk foreningen inn i sitt femogtjuende år med en helt ny besetning. Listen over den nye ledelsen viser at det ikke bare var snakk om en vilkårlig utskifting av personer, et generasjonsskifte eller en form for sentralisering. Den nye ledelsen viser at hele foreningen hadde fått en ny politisk slagside. Styreformannen ble vel å merke ikke skiftet ut, i det vervet fortsatte arkitekt og reguleringsjef i Oslo Harald Hals, som hadde hatt formannsvervet siden 1928. Det nye styret besto av Jacob Christie Kielland, Einar Li, Carsten Boysen og Martha Jahn. Jacob Christie Kielland var direktør i OBOS, Einar Li var en sentral person i arbeiderbevegelsen, med blant annet verv i Leieboerforeningen. Det samme hadde Carsten Boysen, som jo også var en av de sosialistiske arkitektene. Martha Jahn var en av lederskikkelsene i Norske Kvinners Sanitetsforening, og hadde ingen tilknytning til arbeiderbevegelsen. Blant vararepresentantene i styret var Arne Bruusgaard og arkitekten Gunvor Haugen. Arne Bruusgaard var lege og tidligere motdagist, og Gunvor Haugen var arkitekt og medlem av Sosialistiske Arkitekters Forening.

Det nye representantskapet i NFB besto av tolv medlemmer, deriblant Oslos ordfører Trygve Nilsen (fra Arbeiderpartiet), Martin Strandli (fagforeningsmann og en av initiativtakerne til OBOS), Karl Evang (profilert medisiner og tidligere motdagist), Andres Frihagen (arbeiderpartipolitiker og bankdirektør), Alf Frydenberg (byråsjef i sosialdepartementet og leder for Statens boligkomité³⁵⁷) samt de to sosialistiske arkitektene Axel Kollerud og Gunnar Øvergaard Jørgen. Blant varamedlemmene i representantskapet var Omar Gjesteby, som var arbeiderpartipolitiker, fagforeningsmann og styremedlem i OBOS. Styremedlemmene og representantskapsmedlemmene, inkludert varamedlemmer, utgjorde tilsammen tjuet fem personer. Av disse tjuet fem vet jeg med sikkerhet at tolv hørte hjemme i arbeiderbevegelsen. Ikke mindre enn fire var medlemmer av Sosialistiske Arkitekters Forening, to var tidligere motdagister, tre var knyttet til OBOS og én var sentral i

---

³⁵⁷ Statens Boligkomité kommer jeg tilbake til i neste kapittel.

leieboerbevegelsen.³⁵⁸ Borte var venstreliberalerne, gårdeierne, sakførerne og de andre borgerlige som tidligere hadde utgjort ledelsen i boligreformforeningen. Arbeiderbevegelsen, som fra begynnelsen av ikke hadde vært representert i det hele tatt, hadde nå gått tungt inn i foreningen og var representert med politikere og fagpersoner som nøt stor respekt og som bekledde viktige verv og fylte sentrale stillinger andre steder i dette nettverket av faglige og politiske organisasjoner som på forskjellige måter arbeidet med boligsaken gjennom andre halvdel av 1930-tallet. Det var en total politisk nyorientering som skjedde i NFB i 1938, og de sosialistiske arkitektene bidro til å stake ut den nye kursen.

Boliglandsmøtet i 1939

Helt på tampen av jubileums- og omorganiseringåret 1938 inviterte NFB til et boliglandsmøte. Invitasjonen gikk til statlige og kommunale institusjoner, sosiale, faglige og politiske organisasjoner, boligselskaper og enkeltpersoner, og møtet skulle finne sted i februar året etter. «I løpet av de siste årene er boligspørsmålet på nytt kommet i første rekke blant de ting som offentligheten interesserer seg for. Også tidligere har boligsaken vært i forgrunnen; men stillingen er på mange måter annerledes nå enn den var før.»³⁵⁹ Slik het det innledningsvis i invitasjonen, som ble trykt i heftet som ble utgitt i etterkant av møtet. Boligbyggingen var kommet godt i gang etter mange år med lite aktivitet, het det videre, men fortsatt var det mange uløste oppgaver: «Det gjelder her som på alle andre felter i samfunnet, at arbeidet må bygge på planmessighet og samvirke, hvis det skal føre fram.»³⁶⁰

I invitasjonen ble det henvist til en boligplankomité som regjeringen hadde nedsatt, og som var i gang med å trekke opp linjene for et nytt statlig engasjement i boligsaken. Nå måtte kommunene også komme på banen, og dessuten de hussøkende selv: «På det tidspunkt da statens framgangslinjer er klarlagt, må hver enkelt bygd og hver by ha ferdig de organene som skal ta imot støtten fra staten og ta hånd om arbeidet på byggeplassene.»³⁶¹ Landsmøtet i Boligreformforeningen skulle fungere som en opptakt til arbeidet med å definere kommunenes kommende arbeidsoppgaver, og muligheten for å etablere et landsomfattende boligsamvirke skulle også diskuteres.

³⁵⁸ Flere av medlemmene er ukjente for meg, og jeg har ikke klart å finne opplysninger om dem. Jeg vet derfor ikke noe om hvor for eksempel borgermester Kjær fra Kristiansand eller stadslege Søberg fra Hamar befant seg i det politiske landskapet. «Arbeiderrepresentasjonen» kan med andre ord ha vært enda høyere.

³⁵⁹ *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 1.

³⁶⁰ *Ibid.*, 1.

³⁶¹ *Ibid.*

Akers Sparebank
Stiftet 1844
Hovedkontor: Gartnerens 2
Egne og andres eiendom
— Møbler innkjøpt
— Bøttinger til

Aftenutgave

Arbeiderbladet

Før Social-Demokraten
Hovedorgan for Det norske Arbeiderparti

**morgen
middag
og aften**

**VITAPAN
PERLER**

En perle kostet 15 i butikken i utgavesvaksing. Født på sine opprett. 40 nr. h. 1750. Fremst av A.S. Apotekernes Laboratorium.

Nr. 41. Utgittens alle hverdager. Lørdag 10 str. Prøve 20 str. Lørdag 20 str. Oslo, Fredag 17. februar 1939. 17 str. 100 pr. ark. — kr. 500 pr. kvartal. 56 årgang.

Boliglandsmøtet åpnet idag.

En del av delegasjonen kommer til møtet.

Det blev stort tillitsvotum.

Høire blev stående alene.

Spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten blir lagt i regjeringens hånd. Også bondepartiet ster. te mot høires forslag.

„Ingen sosial opgave er større enn den å skaffe gode boliger”

Statsråd Torp hilser møtet. — Reguleringschef Hals, sekretær Nils Hansen, Bergen og redaksjonssekretær Langhelle ordstyrere.

Statsministeren, statsråd Torp, som hilser delegasjonen, kommer.

Turiststasjon i Polmak. 50.000 bevilget.

I statsråd idag har finansdepartementet for fattigdom til å yte landboligdepartementet et beløp av bevilgningen til turiststasjon i Polmak. En sum av totalt stør. kr. 50.000 til bygging av turiststasjon ved Busvegda i Polmak.

Staten i statsråd for statsråd. Statsråd Torp, sekretær Nils Hansen, Bergen og redaksjonssekretær Langhelle ordstyrere.

Debatten.

Etter Statsråd Torps innlegg om spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten, ble spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten lagt i regjeringens hånd. Også bondepartiet ster. te mot høires forslag.

Forhandlingene om skiftordning uten resultat?

Som meldt blev forhandlingene om skiftordning uten resultat. Etter Statsråd Torps innlegg om spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten, ble spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten lagt i regjeringens hånd. Også bondepartiet ster. te mot høires forslag.

KONSTITUSJONEN.

På spørsmål om statsråd Torp, sekretær Nils Hansen, Bergen og redaksjonssekretær Langhelle ordstyrere.

Det bemerkes til regjeringen.

Det bemerkes til regjeringen om spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten, ble spørsmålet om nye skritt til vern om neutraliteten lagt i regjeringens hånd. Også bondepartiet ster. te mot høires forslag.

Boliglandsmøtet.

Boliglandsmøtet ble åpnet idag. Statsråd Torp hilser møtet. — Reguleringschef Hals, sekretær Nils Hansen, Bergen og redaksjonssekretær Langhelle ordstyrere.

Turiststasjon i Polmak.

I statsråd idag har finansdepartementet for fattigdom til å yte landboligdepartementet et beløp av bevilgningen til turiststasjon i Polmak. En sum av totalt stør. kr. 50.000 til bygging av turiststasjon ved Busvegda i Polmak.

Arbeiderbladet dekket boliglandsmøtet, og avbildet blant annet sosialminister Oscar Torp på vei inn til møtet fredag 17. februar 1939.

Boliglandsmøtet fant sted 17. og 18. februar 1939. Oppslutningen overgikk arrangørenes forventning. Det var omkring 250 deltakere, og det var ifølge et intervju med Harald Hals i *Arbeiderbladet* fire ganger så mange som man hadde regnet med. På programmet sto foredrag og diskusjoner, festmiddag og en rundtur i Oslos nye boligstrøk. Det siste i regi av Oslo kommune.³⁶²

³⁶² Jeg vil ikke gå i større detalj inn på verken foredragene eller diskusjonene som ble gjengitt i heftet som NFB utga i etterkant av boliglandsmøtet. Foredragsholderne gikk til dels svært detaljert til verks både når det skildret eksisterende arbeid og ordninger og forslag og ønsker for fremtiden. Heftet er i så måte en verdifull kilde til norsk boligpolitikk i mellomkrigstiden. Her og nå er jeg likevel mest interessert i de organisatoriske og politiske implikasjonene ved omorganiseringen og boliglandsmøtet.

Boliglandsmøtet fikk stor oppmerksomhet i pressen. Det ble kunngjort og referert i store oppslag i arbeiderpressen over hele landet.³⁶³ *Arbeiderbladet* trykket et bilde av sosialminister og arbeiderpartiformann Oscar Torp idet han var på vei inn til møtet på førstesiden den 17. februar, flankert av følgende sitat: «Ingen sosial opgave er større enn den å skaffe gode boliger»³⁶⁴. Det var sosialministeren som holdt åpningstalen på boliglandsmøtet. Han tok utgangspunktet i den boligplankomiteen som hans eget departement hadde nedsatt året før, og som hadde i oppdrag å utrede statens innsats i boligbyggingen, først og fremst de finansielle spørsmålene. Torp la vekt på at det var behov for en ny form for engasjement både fra det offentliges side og fra alle andre «gode og byggende krefter i samfunnet»³⁶⁵, og etter å ha uttrykt et håp om at Boligreformforeningen kunne bli et forum for boliginteresserte og en «opinionsskapende faktor»³⁶⁶ for boligsaken, erklærte han landsmøtet for åpnet.

Neste mann på talestolen var Harald Hals, foreningens formann. Han trakk raskt opp foreningens historie og skisserte den første og svært aktive perioden. Hals karakteriserte Boligreformforeningen som «en filantropisk bevegelse som hadde tatt en av landets tyngste og viktigste byrder på sine skuldre». Et av Hals' poenger var at før foreningen ble stiftet, fantes det ingen *boligsak* i Norge, i betydningen et offentlig anliggende. Harald Hals mente videre at NFBs «imponerende energiutfoldelse»³⁶⁷ hadde virket «ansporende i vide kretser»³⁶⁸, og ført til at også staten hadde anerkjent sitt ansvar i boligsaken – blant annet gjennom å støtte foreningen økonomisk. Men så hadde altså statsstøtten uteblitt, og foreningen hadde så godt som innstilt all aktivitet. Nå, mente formannen, sto foreningen derimot ved inngangen til et nytt kapittel i sin historie. Hals uttrykte adskillig forhåpning for foreningens fremtid og ga uttrykk for sin forståelse av situasjonen på følgende måte:

Statsmaktenes stilling til boligsaken er blitt en annen. De er med fast vilje gått inn for å løse vanskelighetene og finne en ordning av forholdene på lang sikt. Men statens organer er ikke innstillet på å utføre det omfattende arbeid i marken, som må ydes i rådgivende, organiserende og opplysende retning (...) Det er en virksomhet som ikke egner seg og ikke kan innpasses blant

³⁶³ Alene i februar 1939 har jeg funnet over femti oppslag i pressen. Ikke bare i arbeiderpressen; også *Dagbladet* og *Norges Handels og Sjøfartstidende* skrev om boliglandsmøtet.

³⁶⁴ *Arbeiderbladet* 17. februar 1939.

³⁶⁵ *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 3.

³⁶⁶ *Ibid.*, 4.

³⁶⁷ *Ibid.*, 8.

³⁶⁸ *Ibid.*

departementenes vanlige gjøremål. Derfor bør det i første linje stå på vårt program, at vi tilbyr staten vår hjelp som formidlende og utførende organ (...), og jeg mener nå å kunne gjøre staten dette tilbud på foreningens vegne.³⁶⁹

Formannen avsluttet foredraget sitt med en appell til å støtte opp om Boligreformforeningen som boligsakens *bærende organ*. Det ligger vel i sakens natur at foreningens formann måtte opptre med en viss selvtilitt på organisasjonens vegne på en slik samling. Likevel mener jeg det er interessant å se hvor store ambisjoner Hals hadde for foreningen idet han presenterte den som boligsakens bærende og statens formidlende og utførende organ. Ifølge *Arbeiderbladet*, som refererte utførlig fra åpningssesjonen, uttalte Harald Hals endog at «Staten bør overdra arbeidet til oss»³⁷⁰.

Etter formannens foredrag utspant det seg, fortsatt i følge *Arbeiderbladet*, et «livlig ordskifte, med mange talere i ilden»³⁷¹. Og blant de første som grep ordet var arkitekt Carsten Boysen. Boysen mente det var viktig å drøfte hvordan foreningen skulle arbeide. Men han var åpenbart ikke fylt av den samme begeistring for foreningens stamfedre som Harald Hals. Tvert imot mente han at disse *boligsakens apostler* hadde vært naive:

Boligreformforeningens stiftere hadde følelsen av at de skulde skape en bevegelse. Slik ser ikke vi på det. Boligsaken er i dag almen. Den inngår som et ledd i den brede samfunnsmessige hovedoppgave som kan uttrykkes slik: Å gjøre vårt samfunn til et handlekraftig demokrati.³⁷²

Boligproblemet kunne ikke løses av foreningen alene, mente Boysen, men foreningen kunne bli et fellesorgan for alle som arbeidet med boligsaken, og et sted hvor erfaringer og kunnskap kunne bringes inn i en «felles planmessighet»³⁷³. Den sosialistiske arkitekten og ferske styremedlemmet i NFB ga med andre ord uttrykk for en ganske annen oppfatning av foreningens rolle enn styreformannen og NFB-veteranen Harald Hals. Carsten Boysen var svært tydelig på at boligbygging måtte betraktes som en samfunnsoppgave, og ikke noe som kunne håndteres av en *bevegelse*.

Jeg fornemmer en stor forskjell mellom Harald Hals og hans ønske om å gjøre NFB til et *utførende organ* i statens tjeneste, og Carsten Boysen, som

³⁶⁹ Ibid, 12.

³⁷⁰ *Arbeiderbladet* 17. februar 1939.

³⁷¹ Ibid.

³⁷² *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 14.

³⁷³ Ibid, 14.

mente at foreningen først og fremst burde være et sted for utveksling av kunnskap og erfaringer. Som jeg skal komme tilbake til i neste kapittel, hadde de sosialistiske arkitektene andre organisasjoner i tankene som boligpolitikken utførende organer, først og fremst fagbevegelsen, leieboerbevegelsen og boligsamvirket.

Den neste foredragsholderen var sekretæren for den svenske Bostadssociala utredningen, dosent Alf Johansson. Han tok utgangspunkt i de nye *parlamentariske forutsetningene* i Sverige, det vil si det sosialdemokratiske partiets regjeringsdannelse i 1932, og skildret hvordan det hadde betydd et omslag i svensk boligpolitikk. Han redegjorde for hvordan boligbyggingen var blitt en viktig og, ikke minst, *krisedependende* faktor i Sveriges økonomi under de nye politiske forutsetningene. Den svenske dosenten gjorde dessuten rede for de forskjellige finansieringsordningene og andre tiltak som hadde ført til det veldige oppsvinget i boligbyggingen i Sverige, blant annet organiseringen av boligkooperasjonen. Gjesten fra Sverige la boligbygging fram som en del av sosialpolitikken og samfunnsøkonomien, og delte erfaring og skisserte opp noen mulige forbilder for representantene fra norske kommuner og organisasjoner, som sto foran lignende oppgaver.

Byråsjef i sosialdepartementet, Alf Frydenlund, var også blant foredragsholderne. Han representerte Statens boligplankomité, som var blitt nedsatt i 1938. Komitéens oppdrag var først og fremst å utrede en ordning for boligkreditten, men også å komme med forslag til hvordan det offentlige på best mulig måte kunne bidra til en hensiktsmessig organisering av boligbyggingen. I innlegget på boliglandsmøtet tok byråsjefen utgangspunkt i at boligsaken «i den rike sosiale vekstperioden vårt land har hatt de siste åra»³⁷⁴ var kommet i forgrunnen på en ny måte, og gjorde deretter rede for det arbeidet komiteens hittil hadde nedlagt. I neste kapittel skal jeg belyse hvordan de sosialistiske arkitektene bidro med et kunnskapsgrunnlag til denne komitéen.

Den siste foredragsholderen på boliglandsmøtet var OBOS-direktør Jacob Christie Kielland. Han ga en grundig redegjørelse for OBOS-modellen og samarbeidet mellom Oslo kommune og OBOS. Ikke overraskende argumenterte han for at dette var et arrangement som kunne danne mønster også for resten av landet. Jacob Christie Kielland mente at boligreformforeningen kunne bli «det sentrale organ, hvor alle som arbeider med boligbyggingen møtes for å trekke opp de prinsipielle linjer»³⁷⁵, og avsluttet med å slå fast at forholdene nå å godt til rette «for å få satt i gang en planmessig boligbygging utover landet, og etter alt å dømme står vi overfor

³⁷⁴ *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 23.

³⁷⁵ *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 54.

en periode med stor byggevirkosomhet. Det er derfor om å gjøre at en skjer etter en samlet plan med lange mål for øye.»

Ved et boligpolitisk veiskille

Deltakerne på boliglandsmøtet vinteren 1939 kom fra hele landet. By- og landkommuner fra hele landet var representert, og alle de store og mellomstore byene i Norge. Et stort spenn av organisasjoner, blant annet flere kvinneforeninger, deltok. Det gjorde også Sosialdepartementet, Statistisk sentralbyrå og flere banker. Ellers møttes vidt forskjellige interesser – fra Norges Totalavholdslag via forsikringsselskaper til entreprenører. Fagbevegelsen var godt representert, blant annet ved Bygningsarbeiderforbundet, Høvleriarbeiderforbundet og Murerforbundet. Arkitektstanden var representert med både NAL og OAF i tillegg til arkitekter fra flere byer og kommuner, samt Riksarkitekten. Fra arkitektavdelingen ved NTH stilte Sverre Pedersen. Men den største arkitektgruppen var Sosialistiske Arkitekters Forening, med hele ti deltakere.³⁷⁶ Gunnar Øvergaard Jørgen figurerte som nevnt tre ganger på deltakerlisten – som styremedlem i Norsk Forening for Boligreformer og i tillegg som representant for Sosialistisk Arkitekters Forening og OBOS. Teknisk Forening av DNA stilte med egne representanter³⁷⁷. OBOS var godt representert, både sentralt og ved flere av datterselskapene³⁷⁸. De eneste politiske partiene som deltok var Arbeiderpartiet og Norges kommunistiske parti. Einar Gerhardsen var blant DNA-representantene, mens Trygve Bratteli representerte AUF. I tillegg var medlemmer av Arbeiderpartiets kvinnesekretariat til stedet.

Selv om jeg ikke har gått hver deltaker og organisasjon nærmere etter i sømmene – jeg har for eksempel ikke undersøkt hvilke partier de mange tilstedeværende ordførerne representerte – mener jeg det er åpenbart at fagbevegelsen og arbeiderbevegelsen utgjorde et tyngdepunkt på boliglandsmøtet. De sosialistiske arkitektene opptrådte som en egen gruppe, og etter referatet å dømme var Carsten Boysen og Gunnar Øvergaard Jørgen blant de mest aktive i diskusjonene etter foredragene.

Følelsen av å stå foran et veiskille synes å ha gjennomsyret hele boliglandsmøtet. Det kommer frem av alt fra ordlyden i invitasjonen til foredragene og diskusjonene. Det er ingen tvil om at møtet ble organisert ut ifra en klar antakelse om at man sto foran store endringer innen boligbyggingen. Det fantes en forventning om at staten og kommunene skulle

³⁷⁶ Frode Rinnan, Erik Rolfsen, Gunnar Øvergaard Jørgen, Carsten Boysen, Olav Tveten, Axel Kollerud, Gunvor Haugen, Einar Karstad, Kirsten Sand, Tønnes Søyland, Eyvind Alnæs sto ikke oppført blant de sosialistiske arkitektene, men møtte som redaktør av *Byggekunst*.

³⁷⁷ Sosialistiske Arkitekters Forening var underlagt Teknisk Forening av DNA.

³⁷⁸ I dagens terminologi: borettslag.

bidra mer aktivt i boligbyggingen enn før – derfor gjaldt det å finne gode arbeidsmåter og hensiktsmessige organisasjonsformer.

Erkjennelsen av å stå ved inngangen til et nytt kapittel gjaldt også arrangøren selv, Norsk forening for boligreformer. Foreningens formann, Harald Hals, gikk sterkt inn for at NFB burde få en utøvende rolle i boligbyggingen, men dette ble imøtegått av to andre av foreningens styremedlemmer, Carsten Boysen og Jacob Christie Kielland. De mente at foreningens måtte finne sin rolle som forum for diskusjon og utveksling av kunnskap og erfaring.³⁷⁹ Det er interessant at den erfarne boligreformatøren Harald Hals, i hvert fall slik det fremgår av det trykte referatet fra boliglandsmøtet, ble stående alene som representant for den gamle forståelsen av boligsaken som et anliggende for en frivillig bevegelse, mens den nye gruppen av toneangivende foreningsmedlemmer så foreningen som en del av et nytt boligpolitisk apparat³⁸⁰.

Det var stor oppslutning om boliglandsmøtet, og det førte også til et oppsving for boligreformforeningen. Medlemstallet økte, blant annet meldte flere kommuner seg inn. Omorganiseringen gikk ut på å bygge opp en sterkere sentraladministrasjon, og i mars 1939 utlyste NFB stilling som foreningens sekretær. Sekretæren skulle lede foreningens nyopprettede rådgivende sentralkontor, som skulle arbeide med temaer som byggeskikk, boligfinansiering, jordpolitikk, organisering av allmennyttig boligproduksjon og kooperative boligselskaper samt systematisk innsamling av erfaringer fra boligbyggingen. Ifølge *Arbeiderbladet* var det 53 søkere til stillingen. Ansatt ble Gunnar Øvergaard Jørgen.

Fra filantropi til sosialpolitikk

Boligreformforeningen var blitt omorganisert i henhold til *tidens krav*, som *Arbeiderbladet* formulerte det. Og det tiden krevde, det var at staten og kommunene tok større ansvar i boligbyggingen. Alene bruken av ordene

³⁷⁹ Umiddelbart kan det virke direkte illojalt å «parkere» foreningens formann på den måten. Jeg vet ikke om det ble oppfattet slik, og jeg vet ikke hvorvidt foreningens rolle ble diskutert videre på boliglandsmøtet, heller ikke hva Harald Hals eventuelt kan bidratt med av motargumenter.

³⁸⁰ Boligreformforeningen og boliglandsmøte fikk som nevnt bred pressedeckning. Interessant er det også at *Byggekunst* refererte fra boliglandsmøtet. Referatet sto på trykk i det første nummeret i 1939. Artikkelen er ikke signert, og jeg leser det som redaktørens eller redaksjonens stemme. I 1939 var det arkitekt Eyvind Alnæs som var redaktør for *Byggekunst*, og Gunnar Øvergaard Jørgen var medlem av redaksjonen. *Byggekunst* viste til den store oppslutningen om boliglandsmøtet, og tolket det som et tegn på «hvilken posisjon Boligreformforeningen har, selv etter at den har levd i høy grad tilbaketrukkent i en lang årrekke». Men ikke bare som en oppslutning om selve foreningen: «Oppmøtet betyr noe mer: boligs spørsmål og husbygging er blitt ett av de sentrale emner for norsk sosialpolitikk.» Helhetsinntrykket som *Byggekunst* satt igjen med var at man over hele landet ventet på «et samlet initiativ for å få fart i sakene, der ventes på Bolig-planen.» Byggekunstredeksjonen konkluderte med at «boligsaken løses ikke som isolert sak, den må løses sammen med det øvrige sosiale og politiske arbeid i landet.» Og når det gjaldt boligreformforeningens rolle, var *Byggekunst* av den mening at foreningen måtte bli et «virksomt organ for propaganda og opplysningsvirksomhet» Det var åpenbart de sosialistiske arkitektenes forståelse av foreningens rolle som kom til uttrykk i arkitektenes fagblad – og sannsynligvis formulert av dem selv.

planmessighet og *samvirke* i invitasjonen til boliglandsmøtet indikerer at boligbyggingen var på vei inn i et nytt spor, og underlagt en ny planmessighet. Dette vil jeg belyse nærmere i neste kapittel, hvor jeg skal ta for meg arbeidet med en landsplan for boligbygging og andre boligpolitiske tiltak. Boliglandsmøtet og omorganiseringen av boligreformforeningen må forstås i lys av de øvrige boligpolitiske tiltakene og den nyorienteringen som fant sted på samme tid.

Den politiske vendingen som begynte med arbeiderpartiregjeringen i 1935 hadde ført til en omdefinering av boligsaken. Det kom tydelig til syne på landsmøtet, der Harald Hals' forslag om at staten skulle gjøre foreningen til sitt byggende organ, falt rett til jorden. Det var med ett blitt utenkelig fordi boligsaken nå var tatt ut av den filantropiske, borgerlige sfæren og var blitt til en samfunnsoppgave. Harald Hals viste seg som i utakt med sin tid da han karakteriserte boligreformforeningen som en «filantropisk bevegelse som hadde tatt en av landets tyngste og viktigste byrder på sine skuldre»³⁸¹.

Med Arbeiderpartiet i regjering, og med de sosialistiske arkitektene i kulissene, ivrig opptatt med å utmeisle en ny faglig-politisk forståelse av boligsaken, tenkte man ikke lenger som forrige generasjon boligreformatorer. Boligbyggingen kunne ikke lenger betraktes som en belastning og en byrde, et anliggende for en *bevegelse* eller en ideell forening basert på frivillig medlemskap. Carsten Boysen uttrykte det svært presist, nettopp som svar til Harald Hals: «Boligsaken er i dag almen. Den inngår som et ledd i den brede samfunnsmessige hovedoppgave som kan uttrykkes slik: Å gjøre vårt samfunn til et handlekraftig demokrati.»³⁸² Boligsaken var blitt et spørsmål om finansiering og organisering, kort sagt et sosialpolitisk anliggende og i siste instans et spørsmål om samfunnsbygging.

Norsk Foreningen for Boligreformer fremtrer ikke i forskningsmaterialet mitt som en av de viktigste arenaene for de sosialistiske arkitektene. De sluttet seg jo også til foreningen helt imot slutten av den perioden jeg undersøker. Når jeg likevel har valgt å inkludere NFB og særlig boliglandsmøtet i 1939 i dette kapitlet, er det fordi flere tråder ser ut til å løpe sammen akkurat her. For det første ser jeg hvordan en hel rekke organisasjoner som tidligere hadde stått fjernt fra boligreformbevegelsen – fagbevegelsen, leieboerbevegelsen, boligkooperasjonen og Arbeiderpartiet – med ett fremsto som toneangivende på boliglandsmøtet og i foreningen. Boligreformforeningen ble omorganisert i tråd med det nye synet på arbeidsmåter og rollefordelinger i boligpolitikken disse organisasjonene sto for. Den skulle ikke lenger være en filantropisk bevegelse, men en forening som kunne brukes som et verktøy for å føre en planmessig boligpolitikk i

³⁸¹ *Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939, 10.

³⁸² *Ibid*, 14.

statlig og kommunal regi, og inngå i et nettverk av andre faglige og politiske organisasjoner.

I de øvrige avsnittene i dette kapitlet har jeg belyst hvordan de sosialistiske arkitektene sluttet seg til arbeiderbevegelsens organisasjoner og bidro til organisasjonsbygging og politikktvikling ved hjelp av sin fagkunnskap. Enten det var snakk om Arbeiderpartiet eller Bygningsarbeiderforbundet, så bidro arkitektene til å bringe fagkunnskap inn i politikken. Når det gjelder boligreformforeningen vil jeg karakterisere det som omvendt: her bidro arkitektene til å gi en organisasjon som allerede hadde et sterkt boligfaglig fundament en ny politisk orientering. Her bidro de sosialistiske arkitektene med andre ord til å bringe politikken inn i faget.

Handlingsrom og mulighetsvinduer

Skolefolk, læger, jurister, teknikere, arkitekter, studenter og skoleungdom har innenfor arbeiderbevegelsen fått sin plass og sitt virkefelt. I solidarisk samarbeid vil de søke å gjøre sin innsats for den samlede arbeiderbevegelses fremmarsj mot det sosialistiske Norge.³⁸³

I dette kapitlet har jeg tatt for meg hvilke organisasjoner de sosialistiske arkitektene knyttet seg til, og har gjort rede for hvordan de sosialistiske arkitektene gjorde seg gjeldende her. Jeg har i første rekke gjort rede for hva arkitektene bidro med helt konkret – foredrag, studievirksomhet, artikler, verv og så videre. I de følgende kapitlene vil jeg gå nærmere inn på hvordan arkitektene bidro til utformingen og gjennomføringen av arbeiderbevegelsens politiske prosjekt, og hvilke arkitektur- og byplanfaglige teorier og synspunkter de flettet inn i dette politiske prosjektet og gjorde til en del av politikktutformingen. Men først vil jeg foreta en kort oppsummering av hva slags handlingsrom for faglig og politisk handling arbeiderbevegelsen utgjorde, og reflektere over hva slags mulighetsvindu det var som åpnet seg for de sosialistiske arkitektene i den helt spesielle historiske situasjonen som oppsto på midten av 1930-tallet.

---

³⁸³ Opprop fra Sosialistiske Åndsarbeidere tilsluttet DNA, trykt i tidsskriftet *Det 20de århundre 1937*, s. 260.

Åndsarbeidere i Arbeiderpartiet

Arkitektene trådte inn i arbeiderbevegelsen i et avgjørende tidsrom i bevegelsens historie. I løpet av 1930-tallet styrket arbeiderbevegelsen seg ikke bare som politisk, men også som sosialt og kulturelt fellesskap. I en bok om Oslo Arbeiderparti skriver Thor Viksveen at det ble «bygd opp et finmasket nett av tilbud og aktiviteter som fanget opp de fleste interesser»³⁸⁴. Viksveen bruker begrepet *den utvidede arbeiderbevegelse*, og skriver at denne fikk en fastere organisatorisk form på 1930-tallet. Det fantes et stort antall foreninger knyttet til arbeiderbevegelsen, og et vell av møter, fester og andre arrangementer. Arbeideridretten sto sterkt, og arbeiderbevegelsen hadde også sitt eget «kulturliv» – med kor, teatergrupper og orkestre. Det fantes alt fra studiesirkler til sjakkklubber og radiolytterforeninger, og arbeiderbevegelsen hadde egne organisasjoner for barn, ungdom og kvinner.

Som jeg har vist i dette kapitlet bidro de sosialistiske arkitektene på en rekke slike arrangementer i regi av forskjellige foreninger og organisasjoner. Serien med radioforedrag i NRK som også inngikk i et studieopplegg er et godt eksempel på det. Et annet eksempel er et *felles kvinnemøte* som Oslo arbeiderpartis kvinneutvalg arrangerte 13. juni 1938. Hovedforedragsholder på dette møtet var arkitekt Gunvor Haugen fra Sosialistiske arkitekters forening, som snakket om «hvad det kreves av et praktisk innredet kjøkken».

Felles kvinnemøte

mandag 13. juni kl. 19.30 i Oslo arbeidersamfunds store sal.

PROGRAM:

Musikk av Samfundstrioen.

ARKITEKT GUNVOR HAUGEN: Hvad der kreves av et praktisk innredet kjøkken. Foredraget ledsages av lysbilleder.

Ordakifte.

Kaffepause med anledning til å få kjøpt kaffe fra disk.

Centrumsteatret oppfører en kabaretavdeling.

Adgang for alle kvinnelige medlemmer innen de politiske foreninger og innen fagforeninger som står tilsluttet Oslo arbeiderparti.

Arkitektene innen Teknisk forening av D. N. A. er spesielt innbudt.

Oslo arbeiderpartis kvinneutvalg.

Annonsen for kvinnemøtet i *Arbeiderbladet* 10. juni 1938. Arkitekt Gunvor Haugen foredro om kjøkken, og arkitektene fra Teknisk forening var spesielt invitert.

³⁸⁴ Thor Viksveen, *Den lange veien: Oslo Arbeiderparti 1910-2010* (Oslo: Pax Forlag, 2010), 126.

Som så ofte ble møtet referert i *Arbeiderbladet*, og ifølge avisens referat utspant det seg etter foredraget en debatt hvor blant andre Carsten Boysen og Axel Kollerud deltok. Debatten munnet ut i følgende forslag, som ble enstemmig vedtatt:

Fellesmøtet fastslår at det her i Oslo er behov for en mer effektiv opplysningsvirksomhet angående boligens innredning og andre sider av boligsaken. Vi henstiller til Leieboerforeningen i Oslo, den kommunale leieboerorganisasjon, Oslo og omegns bolig- og sparelag og Sosialistiske arkitekters forening sammen med kvinneutvalget å finne frem til et organisert samarbeid om denne oppgave.³⁸⁵

Denne lille passasjen er interessant. Den illustrerer hvilke aktører som gjorde seg gjeldende på det boligpolitiske feltet, hvordan de fungerte sammen, henviste til hverandre og overlappet hverandre. Den viser at de sosialistiske arkitektene befant seg midt i dette nettverket, og den viser at opplysningsvirksomhet om boligsaken ble opplevd som et behov.

Jeg begynte dette kapitlet med å vise til en konferanse for de såkalte åndsarbeiderne i Arbeiderpartiet høsten 1937. Her kom det deltakere fra hele landet, og det deltok også gjester fra andre nordiske land. Teknisk Forening av DNA var blant organisasjonene som deltok på konferanse, og ingeniør Fredrik Haslund var blant innlederne. Flere tidligere motdagister, blant andre Karl Evang, hadde også en fremtredende rolle. Hensikten med konferansen var å samle sosialistiske åndsarbeidere som en opptakt til valgkampen foran kommunevalget 1937. Her var nemlig åndsarbeiderne tiltenkt en spesiell rolle: «... det er meningen at disse organisasjoner under valget skal arrangere særskilte møter om skolepolitikken, boligsaken, ernæringsspørsmålet, skatte- og sosialpolitikken»³⁸⁶, skrev *Arbeiderbladet* i en av flere artikler om konferansen.

I etterkant av konferansen sluttet åndsarbeiderne seg sammen i en felles organisasjon. Den nye organisasjonen ble karakterisert som en viktig nydannelse innen arbeiderbevegelsen. Slik beskrev Martin Tranmæl organisasjonen i *Arbeiderbladet* 13. september 1937:

---

³⁸⁵ *Arbeiderbladet* 14. juni 1938.

³⁸⁶ *Arbeiderbladet* 9. september 1937. Slik ble det. Gunnar Øvergaard Jørgen holdt foredrag på et ungdomsmøte i Oslo arbeidersamfunn 3. oktober – tema var «Hvordan skal vi bygge og bo», og i følge *Arbeiderbladet* var salen fullsatt. Arkitektene arrangerte også et eget valgmøte om boligsaken 11. oktober. De sosialistiske arkitektenes bidrag til valgkampen i 1937 vil jeg gjøre rede for i neste kapittel.

Det tok noe tid før åndsarbeiderne fant sin plass. Lenge var de også så få at de stod nokså spredt. Nu er de mange og de har da – som alle andre – funnet fram til hensiktsmessige organisasjonsformer som gir dem anledning til å ta sig av de arbeidsoppgaver de er særlig interessert i. Ifølge de rapporter som blev avgitt på den konferanse de sosialistiske åndsarbeidere holdt igår, har de allerede ydet betydelige bidrag til fremme og klarlegging av en rekke spørsmål av den største interesse for vår sosialistiske politikk.

387

Arbeiderbladet 13. september 1937, dagen etter at de sosialistiske åndsarbeiderne hadde avholdt konferanse. På konferansen ble det blant annet uttalt at åndsarbeiderne skulle være «åndelige arsenaler for dem som arbeider på de forskjellige kampfronter». Piperøykende og dresskledde sluttet intellektuelle, akademikere og fagfolk fra forskjellige områder seg til arbeiderbevegelsen.

387 *Arbeiderbladet* 13. september 1937.

partiorganet, «både fordi de føler at dette parti best ivaretar deres interesser og – ikke minst – fordi de selv ønsker å stille sin arbeidskraft og sine kunnskaper til disposisjon for partiet, for sammen med arbeiderne å fremme et sosialistisk samfund.»³⁸⁸ Artikkelen inneholdt en grundig redegjørelse for de forskjellige foreningenes planlagte aktiviteter, ikke minst i forbindelse med valgkampen. Av teksten går det frem at Teknisk Forening av D.N.A satset på et «intnst komitéarbeid», og hadde nedsatt hele tolv fagkomiteer. Blant dem en egen boligkomité, og denne skulle arrangere et valgmøte et par uker senere. Dette valgmøtet kommer jeg tilbake til i neste kapittel. Om Teknisk Forening het det videre at den hadde utført adskillig konsulentarbeid av teknisk art for organisasjonene rundt om i landet, og at dens medlemmer holdt foredrag i fagforeninger og andre foreninger.

Nye foreninger og grupper som skjøt opp, et veldig arbeidsfelt som åpnet seg og et allsidig program som svar på behovet for ny kunnskap. Leger, jurister, økonomer, teknikere og pedagoger sluttet seg til arbeiderbevegelsen og dannet sine egne foreninger i tilknytning til partiet. Dette ble slått stort opp i arbeiderpressen. *Arbeiderbladet* fremstilte åndsarbeidernes inntreden som en gevinst for arbeiderbevegelsen, og som et bevis på at «bevegelsen står i offensiven og i centrum av dagens begivenheter», som det het i lederartikkelen 13. september. De mange organisasjonene, utvalgene, komitéene, møtene og konferansene må ha bidratt til å skape forventninger og tillit til at det var mulig å gjøre noe og få til noe innenfor arbeiderbevegelsen. Ikke minst den entusiastiske oppmerksomheten som små og store begivenheter ble til del i arbeiderpressen, skapte trolig optimisme, fremtidstro og arbeidsglede. Dette med felles nytte og glede var et poeng som ble tatt opp i alle artiklene. Arbeiderbevegelsen var de intellektuelles nye samlingsplass, *rørsla* stedet hvor de både kunne diskutere faginterne anliggende og samtidig bidra til en positiv samfunnsbygging. Tiltroen til *åndens arbeidere* var stor, men mellom linjene ligger både en påminnelse om at de var som nykommere å regne i arbeiderbevegelsen, og et krav om at kunnskapen de var i besittelse av skulle tjene arbeiderbevegelsen.

Den største og overordnede oppgaven i årene etter 1935 var krisepolitikken; å utforme og gjennomføre en politikk som kunne bekjempe den økonomiske krisen og få hjulene i gang. Hvordan de sosialistiske arkitektene bidro til utformingen av en krisepolitikk, er tema for neste kapittel.

---

³⁸⁸ *Arbeiderbladet* 17. september 1937. Blant de foreninger som var «skutt opp» og som var nevnt i avisen var: Sosialistisk juristforening, Sosialistiske sosialøkonomers forening, Teknisk Forening av D.N.A. (med underavdelinger for arkitekter, *mellemt teknikere* og elektroingeniører), Sosialistiske lægers forening og Sosialistisk skolelag. Under etablering var Sosialistiske psykologers forening, Sosialistisk kunstner og forfatterforening og Sosialistisk bibliotekforening.

**Valgmøte
om boligsaken**

i INGENIØRENE'S HUS mandag 11. oktober klokken 20.

Arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen:
Hele folket i gode boliger.

Arkitekt Frode Rinnan:
Oslo og Aker — en organisk enhet.
Det norske Arbeiderpartis valgfilm:
By og land, hand i hand.

Adgang for alle interesserte!
Møt tallrikt fram!

Teknisk Forening av D. N. A.
Sosialistiske Arkitekter.
Oslo Arbeiderparti.

Nøyaktig slik det ble forespeilet på åndsarbeiderkonferansen deltok de sosialistiske arkitektene i valgkampen foran kommunevalget i 1937.

KAPITTEL 6. EN LANDSPLAN FOR BOLIGBYGGING

Den plan som arbeiderbevegelsen skal legge for sin boligpolitikk må ha meget langsiktige mål. Men samtidig må dens første avsnitt straks kunne settes i verk, og straks føre til merkbare fordeler for befolkningen. På lang sikt må boligproduksjonen komme under samfundsmessig ledelse; den må være stor nok til å dekke det virkelige behov, og kontinuerlig anlagt slik at produksjonen blir billigere, samtidig som bygningsindustriens arbeidere får sine inntekter trygget.

Gunnar Øvergaard Jørgen i
Bygningsarbeideren 1937.

I forrige kapittel belyste jeg de forskjellige arenaene som de sosialistiske arkitektene opptrådte på innenfor arbeiderbevegelsen. I dette kapitlet skal det handle om den *politikkutformingen* som fant sted i Arbeiderpartiet i de første årene etter at partiet dannet regjering. Ett av formålene til Teknisk Forening var, som jeg gjorde rede for i forrige kapittel, å bidra til å utforme Arbeiderpartiets politikk, eller å «yde bidrag til den praktiske utforming av en planøkonomi i Norge», som det het i vedtektene³⁸⁹. I dette kapitlet vil jeg undersøke hvordan de sosialistiske arkitektene tok del i politikkutformingen og i hvilken grad arbeidet deres satte spor etter seg i partiets program. Jeg starter med å analysere to hefter med titlene *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge*, som ble utgitt i henholdsvis 1936 og 1937. Begge disse heftene ble utgitt av Teknisk Forening av DNA, og inngikk i foreningens såkalte småskriftserie. Det tredje avsnittet handler om en *landsplan for boligbygging*, som Arbeiderpartiet lanserte i 1937.

Mens jeg i forrige kapittel belyste hvilke organisasjoner de sosialistiske arkitektene knyttet seg til, vil jeg i dette kapitlet gå nærmere inn på innholdet i arbeidet deres. Hensikten er å undersøke hvilke problemer arkitektene identifiserte, hva slags løsninger de foreslo og hvordan bidragene deres føyde seg inn i arbeiderbevegelsens politiske program forøvrig. Øverst på den politiske agendaen i andre halvdel av 1930-tallet sto bekjempelsen av den økonomiske krisen. Det var krisepolitikken som brakte Arbeiderpartiet til makten, og det var i krisepolitikken at det genuint nye ved Arbeiderpartiets politikkforståelse kom til syne. Mot slutten av kapitlet vil jeg belyse hvordan

³⁸⁹ H.C. Sandbeck, «Teknikk og socialisme», *Det 20de århundre*, nr. 10 (1934), 317.

også arkitektenes bidrag inngikk som en del av krisepolitikken. Fokus i dette kapitlet blir derfor både på arkitektenes ideer, kunnskap og innspill, hvilken funksjon de fikk og hvordan de ble brukt, spredt og kommunisert i partiorganisasjon.

Bo bedre

Skal det enkelte menneske og den enkelte familie
i fremtiden være sikker på å kunne føre en
menneskeverdig tilværelse, så må det komme plan
i boligbyggingen så vel som på alle andre felter.

390

Høsten 1936, kort tid etter at de sosialistiske arkitektene hadde sluttet seg til Arbeiderpartiet, kom Teknisk Forening av DNA ut med det fjerde heftet i sin serie *Teknisk-økonomiske småskrifter*. Heftene ble utgitt på Arbeiderpartiets forlag, og dette hadde tittelen *Bo bedre*. Forfatter var Gunnar Øvergaard Jørgen. Av omfang var heftet beskjedent – 16 sider i lite format, nærmest en brosjyre eller en pamflett. Innholdsmessig, derimot, var det svært omfattende, noe som allerede undertittelen gir en indikasjon på. Den lød som følger: *Bolignøden og boligbehovet – bygger vi for mange boliger – retningslinjer for norsk boligproduksjon*. Heftet inneholdt fire kapitler med følgende kapitteloverskrifter: *Bolignøden i den offisielle statistikk*, *Overbefolkede leiligheter*, *En ny by av Oslos størrelse* og *Hvor meget må det bygges?* Det var med andre ord omfattende og overordnede boligpolitiske spørsmål som var tema for heftet. Omfattende var også den oppmerksomheten som heftet ble til del i arbeiderpressen da det kom ut høsten 1936.

---

³⁹⁰ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre : bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, Teknisk-økonomiske småskrifter; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 13.

Boknytt

Over 1 million mennesker bor i overbefolkede leiligheter.

Gunnar Øvergård Jørgen:
«Bo bedre».

Utkommet som nr. 4 av serien: Teknisk økonomiske småskrifter. Utgitt av Teknisk Forening av D. N. A. Det norske arbeiderpartis Forlag.

Så merkelig det enn kan høres har der ikke eksistert noen sammenfattende oversikt over boligsakens stilling i Norge idag. Den foreliggende lille brosjyre betegner derfor et overordentlig verdifullt materiale for alle dem som er interessert i det komplekse av spørsmål som dukker frem i forbindelse med denne store sosiale sak. Ganske kortfattet, men karakteristisk og effektivt, stilles bolignøden i relieff. Det foreliggende boligbehov analyseres, såvel det betalingsdyktige som det samfundsmessige.

Når det kan vises ved tørre tall at 1 050 000 mennesker i dette land, langt over en tredjedel av den samlede befolkning, bor i overbefolkede leiligheter, så forstår man uten videre spørsmålets rekkevidde.

Brosjyren drøfter fremgangslinjene i arbeidet for å avhjelpe bolignøden. Den trekker opp retningslinjer for norsk boligproduksjon av stor rekkevidde. Det hevdes at den side av oppgaven som nu kommer i første rekke er en økonomisk og organisatorisk oppgave, og viser dette bl. a. ved drøftelse av kredittvesenet og rentespørsmålet forsåvidt det gjelder byggevirksomheten.

Brosjyren vil vekke stor interesse, ikke bare i bygningstekniske kretser, men blandt alle samfundsimteresserte.

Hefet *Bo Bedre* ble omtalt og anbefalt i arbeideraviser over hele landet. Her fra *Akershus Arbeiderblad* 23. oktober 1936.

Et overordentlig verdifullt materiale

For eksempel kunne leserne av *Akershus Arbeiderblad* 23. oktober 1936 lese om *Bo bedre* av Gunnar Øvergaard Jørgen i spalten «Boknytt». Overskriften opplyste at over én million mennesker bodde i overbefolkede leiligheter, og heftet ble presentert som den første aktuelle oversikten over boligsituasjonen i Norge. I omtalen het det at forfatteren kortfattet og effektivt satte «bolignøden i relieff», og heftet ble karakterisert som «et overordentlig verdifullt materiale». Konklusjonen lød at det ville «vekke stor interesse, ikke bare i bygningstekniske kretser, men blandt alle samfundsimteresserte.» Denne korte teksten var sannsynligvis en slags pressemelding, for tilsvarende oppslag sto på trykk i en hel rekke av landets arbeideraviser på samme tid, blant annet i Vestfinnmark Arbeiderblad, Helgeland Arbeiderblad, Gudbrandsdølen, Hamar Arbeiderblad, Smaalenenes Socialdemokrat og Rjukan Arbeiderblad. Det vil si at over hele landet ble arbeideravisenes lesere orientert om at det var blitt utarbeidet et opplysningsskrift som drøftet «fremgangslinjene i arbeidet for å avhjelpe bolignøden», og som trakk opp «retningslinjer for norsk boligproduksjon av stor rekkevidde».

Bo bedre kom ut kort tid etter at de sosialistiske arkitektene hadde blitt medlemmer av Teknisk Forening og Arbeiderpartiet, og det er interessant å se at heftet fikk en så umiddelbart og bred omtale i arbeiderpressen.

Interessant er det også at det i avisomtalen ble gjort nøye rede for hvor heftet kom fra, nemlig at det var utgitt av Teknisk Forening av DNA på Arbeiderpartiets forlag. På den måten fremsto det kanskje som et uttrykk for partiets standpunkt i boligsaken, og leserne fikk muligens inntrykk av at innholdet var «sanksjonert» av partiet.

At heftet ble anbefalt på den måten tyder også på at det fantes et ønske om mer kunnskap om boligspørsmål og boligforhold i arbeiderbevegelsen, og at boligsaken ble løftet frem som en viktig politisk sak. Den aller første setningen i omtalen er også verd å merke seg: «Så merkelig det enn kan høres har der ikke eksistert noen sammenfattende oversikt over boligsakens stilling i Norge i dag». Dette er en interessant åpning fordi den så tydelig kommuniserte at Gunnar Øvergaard Jørgen og Teknisk Forening med dette heftet kom med ny kunnskap om et viktig tema, og at det var på høy tid å få denne kunnskapen ut blant folk («alle samfunnsinteresserte») og inn i diskusjonen. Av omtalen som ble trykket i så mange aviser går det også frem at heftet skulle leses som en innføring i nye og kunnskapsbaserte *fremgangslinjer* og *retningslinjer* i boligsaken. Hvilke var disse nye linjene?

Bolignøden og boligbehovet

Gunnar Øvergaard Jørgen innledet med å gjøre rede for *bolignøden* i den *offisielle statistikk*, og han startet med å identifisere bolignøden som et spørsmål om trangboddhet og om boligens tekniske tilstand: «De dårlige boligforhold gir sig uttrykk på to måter. Dels er det husenes tilstand som ikke alltid er som den bør være. (...) Den annen side av bolignøden viser sig, når vi ser efter hvor mange mennesker det bor i hver enkelt bolig.»³⁹¹ Når det gjaldt den tekniske tilstanden, trakk han frem dårlig grunnmur og dårlige veggmaterialer, som gjorde boligene fuktige, trekkfulle og kalde. I byenes kom i tillegg mørke gater, støy og forurensning. Øvergaard Jørgen hadde ingen tall som viste hvor stor andel av landets boliger hvor tilstanden ikke var som den burde være, men mente at det var «grunn til å tro at denne procent er temmelig høi»³⁹². Trangboddheten, derimot, var godt dokumentert i den offentlige statistikken. Det ble gjennomført folketellinger hvert tiende år, og Øvergaard Jørgen hevdet at selv om tallene fra folketellingene viste «ganske avskrekkende ting»³⁹³, ga statistikken langt ifra noe dekkende bilde av den reelle bolignøden. Den offentlige statistikken var altfor forsiktig og teoretisk i sin definisjon av trangboddhet, argumenterte han, og for å underbygge denne påstanden refererte han hovedkategoriene som ble brukt i statistikken: «sterkt

³⁹¹ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre: bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, Teknisk-økonomiske småskrifter; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 3.

³⁹² *Ibid.*, 3.

³⁹³ *Ibid.*

overbefolkede boliger», «almindelig overbefolkede boliger» og «ikke overbefolkede boliger». *Sterkt overbefolket* var en bolig først når den var hjem for mer enn tre personer per rom, inkludert kjøkkenet. Det vil si at en ettromsleilighet først gjaldt som sterkt overbefolket når det bodde minst syv personer i den! Mer enn to personer per rom, kjøkkenet medregnet, ble kategorisert som *almindelig overbefolket*. Med to personer eller færre i hvert rom gjaldt boligen ikke som overbefolket. Med tall fra den siste folketellingen, kunne Gunnar Øvergaard Jørgen slå fast at det i henhold til de offisielle kriteriene var 160 000 mennesker som bodde i sterkt overbefolkede boliger – «like mange som hele befolkningen i Bergen og Trondheim tilsammen»³⁹⁴.

Disse tallene fra til den offisielle statistikken ga likevel, etter arkitektens syn, ikke uttrykk for den reelle bolignøden, og Øvergaard Jørgen fortsatte med å redegjøre for hvordan trangboddheten var fordelt i befolkningen. Mens trangboddhet knapt forekom i *de bedrestilte klasser*, og bare hos en liten prosentandel av *lærer og kontorfolk*, var trangboddheten stor blant *arbeiderbefolkningen*. Men heller ikke her var den jevnt fordelt. Tallmaterialet viste det ikke var arbeiderklassen i byene som led mest under trangboddhet, men skogsarbeidere, hvor hele 42 % bodde i overbefolkede boliger. Det samme gjaldt 34 % av gårdsarbeiderne, 33 % av småbrukerne – mot 29 % av industriarbeiderne.

At trangboddheten var et klasse spørsmål, var neppe overraskende. Men i dag kan det kanskje komme som en overraskelse at det ikke var industriarbeiderne som var de mest trangbodde. I historieskrivningen forklares jo gjerne bolignøden – og boligsaken – som et resultat av industrialisering og urbanisering, og fokus rettes mot industriarbeiderbefolkningen i byene. At boligforholdene var enda verre blant småkårsfolk på bygda har ikke fått samme oppmerksomhet.

Det er interessant at Gunnar Øvergaard Jørgen la frem tall også for forholdene på landsbygda og, ikke minst, at han lot begrepet *arbeiderbefolkningen* også inkludere arbeidsfolk på landet. Det kan reflektere den tilnærmingen som fant sted mellom by og land fra midten av 1930-tallet. En ting er at Arbeiderpartiet kom til makten gjennom et forlik med Bondepartiet, men partiet søkte også aktivt å utvide velgergrunnet sitt, blant annet gjennom å mobilisere arbeidsfolk på landet. I partiets retorikk kom dette til syne ved at begrepet *arbeiderklassen* ofte ble erstattet med *det arbeidende folk*, som jo favnet mye bredere både geografisk og yrkesmessig. *Bo bedre* passer godt inn i dette bildet, fordi heftet tok opp boforholdene både på landet og i byene, og fordi det ble omtalt og anbefalt i aviser både fra byene og landdistriktene.

---

³⁹⁴ Ibid, 4.

Etter å ha slått fast at overbefolkningen var betydelig, kom Gunnar Øvergaard Jørgen inn på følgene av trangboddheten. Særlig var han opptatt av de mentale ulempene: «Det er vanskelig og opslitende å leve et familieliv når boligen er så tett befolket»³⁹⁵, slo han fast, og særlig problematisk var det at både kjøkken og oppholdsrom måtte tjene som soverom: «De enkelte kan ikke undgå å forstyrre hverandre; de går til sengs og står op til forskjellig tid; skolebarn skal lese lekser mens de voksne går ut og inn; en av familien har kanskje nattarbeide og skal forsøke å sove mens de andre er i virksomhet.»³⁹⁶ Gunnar Øvergaard Jørgens konklusjon var at det både med hensyn til standard og størrelse på boligene var «nødvendig å legge an en helt annen målestokk.»³⁹⁷ Med kravet om en ny målestokk avsluttet arkitekten sin diagnostisering av boligproblemene. Etter slik å ha gjort rede for sin problemforståelse i første del av heftet, gikk Øvergaard Jørgen i andre del over til å skissere sine løsningsforslag.

En ny by av Oslos størrelse

En ny målestokk innebar nye kriterier for trangboddhet. Gunnar Øvergaard Jørgens viktigste krav var at kjøkkenet ikke måtte regnes som beboelsesrom, og at det ikke måtte være mer enn to mennesker for hvert av de andre rommene i boligen. Det vil si at en husstand på fire personer i henhold til arkitektens målestokk trengte minst to rom og kjøkken. Det boligbehovet som avdekket seg ved å justere kriteriene på denne måten, var enormt, og det kunne i følge Øvergaard Jørgen bare dekkes ved hjelp av en *planmessig* nybygging. Også den i en ny målestokk: «For å avskaffe overbefolkningen i hele landet, måtte det bygges en ny by av Oslos størrelse.»³⁹⁸ I årene etter første verdenskrig var det blitt bygd omlag 40 – 50 000 nye boligrom hvert år, mens det i følge arkitekten var behov for minst 100 000. Intensiteten i byggevirkningen måtte med andre ord fordobles.

Og her, understreket den sosialistiske arkitekten, var det ingen grunn til å tro på de borgerlige partienes påstand om at bolignøden ville «bli borte av sig selv» bare tingene fikk «skjømte sig selv i nogen år»³⁹⁹. Tvert imot, og dermed var Øvergaard Jørgen over på det som arbeiderpressen trolig mente med

³⁹⁵ Ibid, 5.

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Her antydte han det jeg skal komme tilbake til i neste kapittel, nemlig at den nye målestokken også innebar nye boligtyper der for eksempel kjøkkenet ikke skulle brukes som soverom. Slike mer tradisjonelt arkitektfaglige temaer, som boligens utforming og bruk, var fraværende i *Bo bedre*. Men, som jeg skal vise i neste kapittel, var dette temaer som i aller høyeste grad opptok også de sosialistiske arkitektene. Som det vil gå frem av dette og det neste kapitlet, utgjorde nye krav til utformingen av boligene, til størrelse og teknisk standard og til nye måter å finansiere og organisere boligbyggingen til sammen de sosialistiske arkitektenes boligpolitiske program.

³⁹⁸ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre : bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, Teknisk-økonomiske småskrifter ; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 7.

³⁹⁹ Ibid, 7.

fremgangslinjene i arbeidet for å avhjelpe bolignøden. For å bekjempe trangboddheten og avskaffe undermåls boliger, krevdes en planmessig omstilling av hele boligsektoren. Boligbyggingen måtte fordobles, og det var en økonomisk og organisatorisk oppgave:

Det dreier sig om å utbygge bygningsindustrien, å hindre den spekulasjon som allerede nu er på ferde og som er blitt hovedårsaken til de stigende byggepriser; og det dreier sig om å ordne kredittvesenet og gjøre det til et hensiktsmessig redskap for byggevirkksomheten. Til slutt blir det for de laveste inntekters vedkommende nødvendig å øke betalingsevnen ved offentlig støtte i en eller annen form.⁴⁰⁰

Gunnar Øvergaard Jørgen fortsatte å argumentere ved hjelp av tall, eller snarere økonomi: «På det almindelige arbeidsliv vil en øket boligproduksjon ha meget gunstig virkning.»⁴⁰¹ Økt boligproduksjon ville bety flere sysselsatte og økt produksjon i byggenæringene, i transportnæringen og blant materialprodusentene. Økt boligbygging ville bety økt nasjonalinntekt og økt kapitalopplegning, det vil si den delen av nasjonalinntekten som ble brukt til nyanlegg. Øvergaard Jørgens konklusjon var som følger: «Vi har i byggevirkksomheten et særlig tydelig eksempel på, at det er ulønnsomt å la være å sette arbeide i gang.»⁴⁰²

I presseomtalen av *Bo bedre* ble det fremholdt at man her for første gang fikk en *sammenfattende oversikt over boligsakens stilling i Norge i dag*. Slik jeg ser det representerte det lille heftet ikke minst en ny innfallsvinkel til boligsaken – en ny måte å identifisere boligproblemet på i tillegg til nye løsningsforslag. I *Bo bedre* fremstilte Gunnar Øvergaard Jørgen boligbyggingen som form for samfunnsnyttig verdiskapning. Det sto i sterk kontrast til hvordan boligbyggingen hittil hadde blitt betraktet; enten som privat forretningsvirksomhet (gårdeiernæringen) eller som offentlig utgift (kommunal boligbygging).

Spørsmålet om offentlig engasjement i boligbyggingen blitt tatt opp tidlig på 1900-tallet, etter å ha vært betraktet som et privat anliggende. I Oslo hadde riktignok alle partiene sluttet opp om boligbygging i kommunal regi, men særlig på borgerlig side ble dette sett på som en ren nødsforanstaltning, et overgangsfenomen i påvente av at bedre tider ville gjøre privat boligbygging lønnsomt igjen. I heftet fra Teknisk Forening argumenterte man annerledes.

⁴⁰⁰ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre : bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, Teknisk-økonomiske småskrifter ; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 11.

⁴⁰¹ *Ibid.*, 10.

⁴⁰² *Ibid.*, 11.

Ved hjelp av sine tall, sine samfunnsøkonomiske argumenter og sitt krav om en ny målestokk introduserte Gunnar Øvergaard Jørgen en ny måte å betrakte boligbyggingen på, nemlig som en samfunnsøkonomisk lønnsom aktivitet. Dette skulle bli, som jeg skal belyse i det følgende, ett av kjernepunktene i de sosialistiske arkitektenes og Arbeiderpartiets boligpolitiske program.

I *Bo bedre* formidlet arkitekten en forståelse av boligbygging som noe som man i en krisetid ikke hadde råd til å bli liggende nede. Arbeiderpartiets krisepolitikk er den røde tråden jeg følger i dette kapitlet, og når jeg tillegger det lille heftet *Bo bedre* så stor verdi, er det fordi jeg ser det som et første forsøk på å skrive boligsaken direkte inn i krisepolitikken. Gunnar Øvergaard Jørgens tekst fra 1936 representerer, slik jeg ser det, et gjennombrudd for denne nye måten å behandle boligspørsmålet på. Med det som utgangspunkt vil jeg i det følgende undersøke hvordan ideene og synspunktene fra heftet ble formidlet og kommunisert i forskjellig form og i ulike fora.

Boligsak i valgkampen

I *Bo bedre* argumenterte Gunnar Øvergaard Jørgen langs tre linjer. Den første dreide seg behovet for om teknisk bedre og mer funksjonelle boliger, og den andre handlet om organiseringen av boligproduksjonen. Han argumenterte for at byggevirksomheten måtte legges fullstendig om for å avhjelpe bolignøden og fremskaffe boliger av en teknisk og funksjonelt akseptabel standard. Bygningsindustrien måtte bygges ut, og kredittvesenet omorganiseres. Sammen med tall fra statistikker tok arkitekten i bruk ord og begreper fra sosialøkonomien, ord som *nasjonalinntekt*, *kapitalopplegging* og *produksjonsevne*. Disse to linjene – den tekniske og den organisatoriske – løp sammen i en tredje og avgjørende linje, nemlig den politiske:

Skal det enkelte menneske og den enkelte familie i fremtiden være sikker på å kunne føre en menneskeverdig tilværelse, så må det komme plan i boligbyggingen så vel som på alle andre felter. (...) Det forutsetter blandt annet en arbeiderregjering som har støtte i et sterkt stortingsflertall, og som kan samarbeide med arbeiderstyrte kommuner.⁴⁰³

Øvergaard Jørgens budskap mot slutten av heftet var altså at de tekniske og organisatoriske sidene av boligsaken ikke kunne løses uten en overordnet plan i boligbyggingen. Og det forutsatte arbeiderpartiflertall på Stortinget og i kommunene.

---

⁴⁰³ Ibid, 13.

Kravet om plan på alle områder var en viktig del av Arbeiderpartiets retorikk på 1930-tallet, og det er i og for seg ikke overraskende at den sosialistiske arkitekten ønsket seg plan i boligbyggingen (og på alle andre felter). Overraskende er det heller ikke at Øvergaard Jørgen hevdet at planmessighet i boligbyggingen var avhengig av arbeiderpartiflertall i Stortinget. Men argumentet er interessant når man tar utgivelsestidspunktet for heftet i betraktning.

Bo bedre ble utgitt på sensommeren eller tidlig på høsten 1936, og heftet ble omtalt i arbeideravisene i midten av september. Det vil si nøyaktig én måned før stortingsvalget, som fant sted 19. oktober 1936. Det var knyttet stor spenning til dette stortingsvalget. Arbeiderpartiet satt riktignok i regjering, men regjeringsposisjonen var fersk, og regjeringen hadde ikke stortingsflertallet bak seg. For Arbeiderpartiet var det avgjørende å få god oppslutning ved valget, og partiet trengte derfor gode saker i valgkampen. Partiet gikk til valg på et handlings- og endringsrettet program, og var avhengig av å holde ved like inntrykket av at regjeringen maktet å skape stadig nye gjennombrudd på viktige områder. Derfor var det helt nødvendig for Arbeiderpartiet å demonstrere evne og vilje til å identifisere og løse samfunnsproblemene. Og det er i denne sammenhengen jeg mener heftet *Bo bedre* har en langt større betydning enn de 16 små sidene skulle tilsi. Heftet bidro til å rette oppmerksomheten mot en aktuell sak som angikk partiets gamle kjernevelgere og samtidig kunne appellere til nye. Jeg tenker her i første rekke på småbrukere, gårdsarbeidere og skogsarbeidere på landet, som utgjorde arbeiderklassen på landsbygda. Boligsaken ble trolig ansett som en sak som hadde potensial til å nå ut til velgere i by og land i en periode hvor Arbeiderpartiet var avhengig av å utvide velgergrunnlaget sitt og nå ut til nye grupper.

Boligsaken fikk da også mye oppmerksomhet i pressen før valget i 1936. For eksempel i *Sarpsborg Arbeiderblad* lørdag 12. september 1936, hvor det sto med fete typer på forsiden: «UHYGGELIGE TALL om boligforhold i Norge». Og i inngressen: «1 million mennesker bor i overbefolkede leiligheter. Husnøden er størst på LANDSBYGDA». Artikkelen var skrevet av Gunnar Øvergaard Jørgen, og teksten var rett og slett en noe forkortet versjon av heftet *Bo bedre*.

Sarpsborg Arbeiderblad

Organ for Det norske Arbeiderparti i Sarpsborg og omegn

Lørdag den 12. september 1936, 6. argang - Nr. 212

Norsk hvalbåt forlist på Afrika-kysten.

Seks mann reddet og seks omkom.

Cape Town, 11. sept. Hvalbåten «Solhagens» stotte idag på revet på vestkysten av Hodden Island. Seks mann er reddet og seks omkommet. En mann av bostasjonen blev skyltet overbood, men kom sig laand. Han fikk adskillige skrammer i lørensingen. Fem andre måtte en lang stund klynges sig fast til riggen før det lyktes å redde dem.

«Solhagens» tilhører Lvin og Johnson og er bygget ved Akershusk verftet i 1927. Firmets representant i Norge, skibfører A. C. Olsen, Sandefjord, opplyser på Norsk Telegrambureaues forespørsel at «Solhagens» fanget for firmets hvalbåter og hadde femten mannskap, bortsett fra en

Sovjet er misfornøyd

med Norges svar i Trotski-saken.

Moskva, 11. septbr. Sovjet-Sambandsets sendemann (Oslo) har i går meddelet i utenriksdepartementet at sovjetregjeringen ikke finner det norske svar på henvendelsen om Trotski tilfredsstillende og ovennevnte med det vesentligste forhold mellom de to land og at den norske regjering ved sitt svar har påført seg det fulle ansvar for at de forholdsvægs som er utfraffet mot Trotski er effektive og dermed ansvarvet for følger av Trotski fortatte opphold i Norge.

UHYGGELIGE TALL om boligforhold i Norge.

1 million mennesker bor i overbefolkede leiligheter. Husnøden er størst på LANDSBYGDGA

Det må bygges en by på Oslos størrelse for å avhjelpen noden.

Den offisielle statistikk kalles den daglige boligforhold gir sig et tryk på to millioner. Dato er det husenes tilstand som ikke alltid er som de bør være. Fuktig jord og dårlig grunnmur får trevirket til å råtne opp; storm og vind gjør husene kolds å bor i dem. De fleste av disse husene er i overbefolkede ett-, to- og treværelses leiligheter, og der bor det i dag over en halv million mennesker. Det er, for å ta et eksempel, som om det var 10 millioner mennesker som bor i 10 millioner små leiligheter. Det er, for å ta et eksempel, som om det var 10 millioner mennesker som bor i 10 millioner små leiligheter. Det er, for å ta et eksempel, som om det var 10 millioner mennesker som bor i 10 millioner små leiligheter.

Gunnar Øvergaard Jørgens artikler basert på Bo bedre ble trykket i arbeideravisene før valget høsten 1936.

Jort og godt: Litt av høret.

Det norske Arbeiderpartis stortingsprogram.

En loddrett lønn.

Ypperlig åpning av valgkampen i Kristiansund igår.

Ca. 800 mennesker svarte møtet i Arbeiderhuset. En ypperlig stemning allerede i valgkampens begynnelse.

Stor sandepåskade.

Uhyggelige tall om boligforhold i Norge.

En million mennesker bor i overbefolkede leiligheter. Husnøden verst på landsbygda!

Det må bygges en by på Oslos størrelse for å avhjelpen noden.

Krisehjelpen til fiskerne kommer godt med.

3 mill. i redskapsbidrag utdeles nu.

Søkketallet præsenterer for 70000 tonn.

Stortinget presiserer.

N. M. i forhold.

Gunnar Øvergaard Jørgens tekst side om side med Arbeiderpartiets stortingsprogram i Tidens Krav 14. september 1936.

Nøyaktig den samme teksten sto på trykk mandag 14. september 1936 i avisen *Tidens Krav*, som var Arbeiderpartiets organ på en helt annen kant av landet, nemlig Kristiansund og Nordmøre. Her prydet ikke artikkelen forsiden, men derimot er det interessant å se oppslaget i sin helhet. Gunnar Øvergaard Jørgens artikkel om boligforholdene sto side om side med Arbeiderpartiets stortingsprogram, en artikkel om åpningen av valgkampen i Kristiansund og en artikkel om krishjelp til fiskere. I ingressen var setningen om at husnøden var verst på landsbygda uthevet med både fet skrift og utropstegn. Den samme artikkelen sto på trykk i avisen *Iste Mai* dagen etter, 15. september, og i flere andre arbeideraviser i dagene som fulgte. Artikkelen tilsvarte første del av teksten i *Bo bedre*, der Gunnar Øvergaard Jørgen gjorde rede for bolignøden. I samtlige aviser ble den første artikkelen fulgt opp av en ny artikkel. Den handlet om tiltak mot bolignøden, og tilsvarte resten av teksten i *Bo bedre*. I *Tidens Krav* sto den andre delen på trykk 18. september 1936, med en svært interessant overskrift:

Gunnar Øvergaard Jørgen skrev om behovet for en landsplan for boligbygging. Artiklene ble publisert bredt før valget i 1936, og fikk en prominent plassering i avisene.

Under kravet om en *landsplan for boligbygging* i overskriften, fremhevet ingressen ett av arkitektenes hovedpoeng, nemlig at økt boligbygging ville sette folk i arbeid. En slik landsplan for boligbygging ble faktisk utformet, og jeg kommer tilbake til den senere i dette kapitlet.

Disse to artiklene sto på trykk i en rekke arbeideraviser over hele landet i løpet av september 1936⁴⁰⁴. I de aller fleste tilfellene ble tekstene slått stort opp på forsiden av avisene, og de ble uten unntak publisert med «arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen» som *byline*. Det betyr at Øvergaard Jørgens boligpolitiske tekst ble omfattende distribuert og at boligsaken fikk en sterk

⁴⁰⁴ Jeg har her kun søkt blant aviser som er digitalisert og tilgjengelige via Nasjonalbiblioteket. Det er mulig at artiklene sto på trykk i enda flere aviser, men at disse ikke er digitalisert.

eksponering rett før stortingsvalget i 1936. I tillegg til at selve heftet *Bo bedre* fra Teknisk Forening ble utgitt og anbefalt, ble arbeiderpressens lesere over hele landet gjort oppmerksomme på at boligsaken for alvor var kommet på den politiske dagsorden. Og om de ikke tok seg tid til å lese de nokså omfattende artiklene i sin helhet, så ble hovedbudskapet effektivt formidlet i overskriftene og ingressene – og dessuten knyttet til navnet Gunnar Øvergaard Jørgen og tittelen arkitekt.

Agitasjon og opplysning

I tillegg til at teksten fra *Bo bedre* fikk slik bred distribusjon høsten 1936, ble også selve heftet tatt i bruk i den opplysningsvirksomheten som foregikk internt i arbeiderbevegelsen på samme tid. Som jeg fremhevet i forrige tidligere kapittel, satset arbeiderbevegelsen sterkt på skoloring og opplysning, særlig gjennom Arbeidernes Oplysningsforbund (AOF), som ble bygd opp under ledelse av den svært målbevisste Haakon Lie.

I 1936 tilbød AOF blant annet et korrespondansekurs i «Aktuell politikk». Ett av temaene på kurset var boligpolitikken, og som pensumlitteratur til denne delen av kurset var nettopp *Bo bedre*. Litt senere, våren 1937, utga Arbeiderpartiet og AOF i samarbeid en samling av brosjyrer og hefter, deriblant fem hefter fra Teknisk Forenings småskriftserie. Bøkene ble gitt ut på Tiden Norsk Forlag, arbeiderbevegelsens eget forlag, og de ble markedsført som et oppslagsverk. Første bind handlet om fagforeningsarbeid og bind to inneholdt de fem heftene om tekniske og økonomiske spørsmål som Teknisk Forening hadde utarbeidet. *Bo bedre* var ett av dem. De øvrige temaene var skipsbygging, den såkalte jernsaken, elektrisitetsforsyning og industrireising.

At heftet ble brukt av AOF ser jeg som nok et tegn på at arkitektenes arbeid både raskt og målrettet ble tatt i bruk i Arbeiderpartiets studie- og opplysningsarbeid. Dette arbeidet må ikke undervurderes når det gjelder organisasjonsbyggingen i arbeiderbevegelsen, hvor kunnskapsformidling spilte en stor rolle. En viktig oppgave for opplysningsforbundet var å utarbeide læremidler og informasjonsmateriale som kunne brukes i partiarbeidet, i studiesirkler og til forskjellige kurs. «Verdifulle bøker og brosjyrer kom på løpende bånd, ble omsatt og lest av en ny generasjon hvis interesse for arbeiderbevegelsen var blitt vakt ved dens aktive innsats mot krise og nød,»⁴⁰⁵ skriver Aksel Zachariassen om opplysningforbundet. Axel

⁴⁰⁵ Aksel Zachariassen. *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl: det norske arbeiderparti fram til 1945*. (Oslo: Tiden, 1977), 381. Aksel Zachariassen var politiker og journalist, og en sentral stemme i arbeiderbevegelsen. Han begynte i *Arbeiderbladet* allerede i 1921, og mellom 1932 og 1941 var han redaktør i *Kongsvinger Arbeiderblad*. I 1946 ble han leder av Arbeidernes Pressekontor, og fra 1950 var han sjefssekretær i AOF. Han skrev flere bøker om arbeiderbevegelsen. Selv om disse og tilsvarende bøker ikke kan betraktes som vitenskapelige bidrag til arbeiderbevegelsens historie, inneholder de store mengder kunnskap og informasjon,

Zachariassen, som selv var en viktig informasjonsleverandør i arbeiderbevegelsen, hevder at de teoretiske skriftene som ble publisert hadde stor betydning for agitasjons- og opplysningsvirksomheten. Et stort apparat ble satt i gang for å nå ut med kunnskap og drive agitasjon i denne perioden hvor Arbeiderpartiet søkte makt og nye velgere, og forsøkte å få støtte og gjennomslag for et nytt og offensivt politisk program. Gunnar Øvergaard Jørgens hefte føyer seg perfekt inn i dette bildet; det omhandlet en politisk viktig sak, var forfattet av en fagperson, ble utgitt og tatt i bruk av partiets egne organer og dertil anbefalt i arbeiderpressen.

Arbeideravisene er en god kilde til kunnskap om hva som ble publisert og anbefalt av opplysnings- og agitasjonslitteratur. *Bo bedre* ble nevnt i en rekke oversikter over nye bøker, og heftet ble også omtalt i mindre notiser. Avisen *Folkeviljen* for eksempel, trykket i november 1936 en oversikt over *opplysende og underholdende litteratur for arbeiderlagene*, utgitt på arbeiderbevegelsens egne forlag. Sammen med bøker om borgerkrigen i Spania og den politiske motstanden mot nazismen i Tyskland, anbefalte avisen også «en rekke småskrifter med opplysning om de økonomiske og sosiale forhold her hjemme i Norge». Blant disse småskriftene fremhevet avisen *Bo bedre* spesielt, og skrev at dette var et lite skrift «som har krav på alles interesse». Småskriftet *Industrien i Norge* ble også omtalt. Dette var et av de andre småskriftene som Teknisk Forening hadde utgitt, i samme serie som *Bo bedre*. Artikkelen avsluttet med en krystallklar oppfordring: «Det gjelder her som overalt ellers at studiecirkelene bør nyttiggjøre sig stoffet. Husk at kunnskap er makt.» Når det gjaldt boligsaken, «denne store sociale sak», som avisen karakteriserte den som, fremsto arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen etter alt å dømme som en viktig kunnskapsleverandør – og en tekst som *Bo bedre* ble lest som en kilde til makt.

---

og de gir ikke minst et innblikk i arbeiderbevegelsens selvilde og hvordan hendelser har blitt oppfattet og formidlet internt i bevegelsen. På samme måte som store deler av arkitekturhistorien har blitt skrevet «innenfra», av arkitekter selv, er mye av den litteraturen som finnes om arbeiderbevegelsens historie skrevet av aktører med tilknytning til bevegelsen. Spørsmålene som reiser seg om bruken av slike kilder / sekundærlitteratur har jeg drøftet i avhandlingens første kapittel.

Bo bedre ble anbefalt som et eksempel på opplysende og underholdende litteratur i Harstad-avisen *Folkeviljen*, 14. november 1936. Bo bedre ble beskrevet som et lite skrift med krav på alles interesse.

Bo bedre på radio

I forrige kapittel analyserte jeg en rekke med radioforedrag som de sosialistiske arkitektene sto bak. Foredragene ble sendt på sensommeren og høsten 1936, og 31. august holdt Gunnar Øvergaard Jørgen et foredrag med tittelen *Hvordan bor folk i Norge? - Hva trenger det av hus?* Ikke bare ble foredraget sendt i radio så godt som samtidig med at *Bo bedre* ble utgitt, men det var i praksis snakk om samme tekst. En sammenligning av *Bo bedre* og den trykte utgaven av foredraget viser at tekstene var tilnærmet like, med unntak av noen passasjer og formuleringer. Forskjellene er interessante, og viser at arkitekten til en viss grad tilpasset ordvalget etter sitt publikum.

I *Bo bedre* gikk Gunnar Øvergaard Jørgen rett på bolignøden i tall og fakta. I radioforedraget nærmet han seg temaet via noen tanker omkring boligkultur: I det gamle bondesamfunnet, argumenterte arkitekten, hadde det fantes en høy boligkultur med standard boligtyper som var tuftet på velprøvde tradisjoner. Men industrialiseringen hadde «rykket bort grunnlaget for denne gode tradisjon; og den nye boligkultur, som nettop skal bygge på industrialismen, har ennå ikke fått utvikle sig.»⁴⁰⁶ Med det som bakgrunn slo han fast at boligen var en av de viktigste faktorene både i den enkeltes hverdagsliv og i landets økonomiske liv, og at «en stor mengde av gode boliger er tegnet på et økonomisk og kulturelt høitstående samfund»⁴⁰⁷. Etter denne innledningen gikk han over til å gjøre rede for den aktuelle boligsituasjonen – med tilnærmet nøyaktig samme ordlyd som i *Bo bedre*.

⁴⁰⁶ Gunnar Ø Jørg, «Hvordan bor folk i Norge? – Hva trenger det av hus?» i *Vi snakker om hus*, red. Eyvind Alnæs (Oslo: Stenersen 1937), 14-15.

⁴⁰⁷ *Ibid*, 15.

Fakta, tall, hele avsnitt og setninger, ord og vendinger er identiske i de to tekstene. Mot slutten kommer derimot noen viktige forskjeller til syne, som viser at tekstene skulle formidles i ulike fora. *Bo bedre* var en politisk pamflett, utgitt på Arbeiderpartiets forlag, slik jeg har gjort rede for. Det preget naturligvis teksten, som for eksempel i følgende passasje:

Når man samtidig vet at det hvert år etter krigen er blitt bygget 40 000 nye rum, de siste år til og med næsten 50 000 rum pr. år, så skulde man tro at da burde det ikke ta lang tiden (sic!) før overbefolkningen var avskaffet. Det er også argumentet fra borgerlig hold, når det agiteres med at den nuværende byggevirksomhet er for høi: La tingene bare skjøtte sig selv i nogen år, så blir nok bolignøden borte av sig selv. Men så enkelt er det ikke.⁴⁰⁸

I radioforedraget fikk den tilsvarende passasjen en langt mer forsiktig ordlyd:

Den ¼ million rum som mangler, svarer til det som bygges hele landet over i løpet av 6 år. Ja se der! sier man, det var altså allikevel ikke noe problem; la tingene bare skjøtte sig selv i noen år, så blir nok bolignøden borte av sig selv. Men så enkelt er det nu ikke.»⁴⁰⁹

I radioforedraget ble politisk og utvetydige *borgerlig agitasjon* erstattet med det vage og uforpliktende *Ja, se der, sier man*. Enda tydeligere blir dette i det aller siste avsnittet. I radioen rundet Øvergaard Jørgen av på følgende måte: «Skal det enkelte menneske og den enkelte familie være sikker på å kunne føre en menneskeverdig tilværelse, så må det komme plan i boligbyggingen.»⁴¹⁰ I *Bo bedre* lød sluttordene slik:

Skal det enkelte menneske og den enkelte familie i fremtiden være sikker på å kunne føre en menneskeverdig tilværelse, så må det komme plan i boligbyggingen så vel som på alle andre felter. Det kan gjennomføres når det arbeidende folk vinner posisjoner som gjør det mulig å sette tiltak iverk, selv om de strider mot kapitalistiske interesser. Det forutsetter blandt annet en arbeiderregjering som har støtte i et sterkt

---

⁴⁰⁸ Ibid, 7.

⁴⁰⁹ Ibid, 22.

⁴¹⁰ Ibid, 26.

stortingsflertall, og som kan samarbeide med arbeiderstyrte kommuner.⁴¹¹

Forskjellen er like åpenbar som den er forståelig. NRK åpnet ikke eteren for partipolitikk, og foredragsholderne måtte holde seg unna alt som kunne oppfattes som direkte agitasjon. Heftet *Bo bedre* og radioforedraget bygde på det samme statistiske materialet, og budskapet som ble kommunisert var også det samme, men formidlet i mer uforpliktende vendinger i radioversjonen.

Dette er illustrerende for hvordan de sosialistiske arkitektene arbeidet med å spre kunnskapen og synspunktene sine i forskjellige sammenhenger. Det viser også hvilke formidlingsmuligheter som åpnet seg for dem: Teknisk Forening hadde sin egen skriftserie som ble utgitt på Arbeiderpartiets eget forlag, den landsdekkende arbeiderpressen spredte informasjon om og anbefalte disse publikasjonene, og når det gjaldt *Bo bedre* ble teksten i tillegg gjengitt i en rekke aviser. AOF drev sitt eget opplysningsarbeid og etterspurte studielitteratur, og tok teksten i bruk til det formålet. I tillegg fantes også NRK, hvor AOF og Haakon Lie trakk i trådene for å få satt arbeiderbevegelsens politiske saker på dagsorden og skaffe taletid til sine egne eksperter – som i den anledning søkte å opptre som «nøytrale» eksperter.

Eksperkunnskap tatt i bruk

Bo bedre var, som nevnt, en liten publikasjon på bare 16 sider, som likevel favnet dypt og bredt innholdsmessig. Heftet ble utgitt kun noen uker etter at de sosialistiske arkitektene sluttet seg til Arbeiderpartiet og ble medlemmer av Teknisk Forening. Gunnar Øvergaard Jørgen hadde naturligvis ikke tilegnet seg all denne kunnskapen i løpet av denne korte tiden, og *Bo bedre* er åpenbart et produkt av den kunnskapen og de synspunktene arkitektene hadde opparbeidet seg i *Mot Dag*-tiden. I en artikkel i tidsskriftet *Mot Dag* redegjorde Erik Rolfsen for hva arkitektgruppen hadde arbeidet med, og av dette fremgår det at arkitektene hadde arbeidet målrettet med boligproblematikken:

Sosialistiske arkitekter forening optok fra starten boligspørsmålet som sitt centrale emne, et emne som kan deles i 3 hovedgrupper: 1. Bolignøden og de gamle former for boligarbeide. 2. Boligbyggingen i de siste år. 3. Nye retningslinjer for boligsakens løsning. Hver av disse

⁴¹¹ Gunnar Ø Jørgen, *Bo bedre : bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, Teknisk-økonomiske småskrifter ; 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 13.

problemgrupper har krevet 1 år til sin utredning. Alt materiale som berørte den aktuelle situasjon i Oslo, opmålinger, innsamling av plantyper, statistikk, billedmateriale og andre data måtte for en stor del tilveiebringes fra grunnen av ved medlemmenes arbeide i marken. Dette stoff sammen med den litteratur her og utenlands som behandlet lignende og tilgrensende emner, er efter hvert tatt opp til inngående diskusjon på foreningens ukentlige møter.⁴¹²

Selv om *Bo bedre* var et resultat av nettopp dette arbeidet som arkitektene hadde nedlagt i Mot Dag og arbeidet med i flere år, var teksten formulert for å fungere innenfor den nye rammen. I forrige kapittel diskuterte jeg hvordan arkitektene og andre teknikere og fagfolk ble tatt opp i arbeiderbevegelsen nettopp som fagkyndige, og hvordan ekspertkunnskapen deres var etterspurt og umiddelbart ble tatt i bruk. Gunnar Øvergaard Jørgen var raskt ute med sitt bidrag, og den store oppmerksomheten som *Bo bedre* ble til del i arbeiderbevegelsens forskjellige organer gjør heftet til et godt eksempel på at det handlingsrommet som fantes for de «nyankomne» ekspertene.

I sin artikkel om teknologi og planøkonomi i tidsskriftet *Arbeiderhistorie* skriver Rolv Petter Amdam at Teknisk Forening bidro til å utforme partiets politikk gjennom å utarbeide planer og utredninger, og han fremhever særlig medlemmenes evne til å kombinere teknologi og planøkonomi. Slik fikk Teknisk Forening satt merkesakene sine på partiprogrammet, skriver han.⁴¹³ Jeg skal komme tilbake til politikkkutformingen slik den foregikk i Teknisk Forening. *Bo bedre* er det første eksempelet på hvordan de sosialistiske arkitektene bidro til å utrede boligsaken og foreslå løsninger som nettopp lå i skjæringspunktet mellom teknologi og planøkonomi. Gjennom denne tilsynelatende beskjedne publikasjonen bidro arkitektene til å trekke opp konturene av en ny boligpolitikk. Samtidig må den store publisiteten som heftet fikk ha bidratt til å gi de sosialistiske arkitektene status og troverdighet som eksperter i arbeiderbevegelsen. I de neste avsnittene vil jeg vise hvordan de fortsatte å arbeide med boligsaken og at denne ble tatt inn som en hovedsak i partiprogrammet – i form av en landsplan for boligbygging.

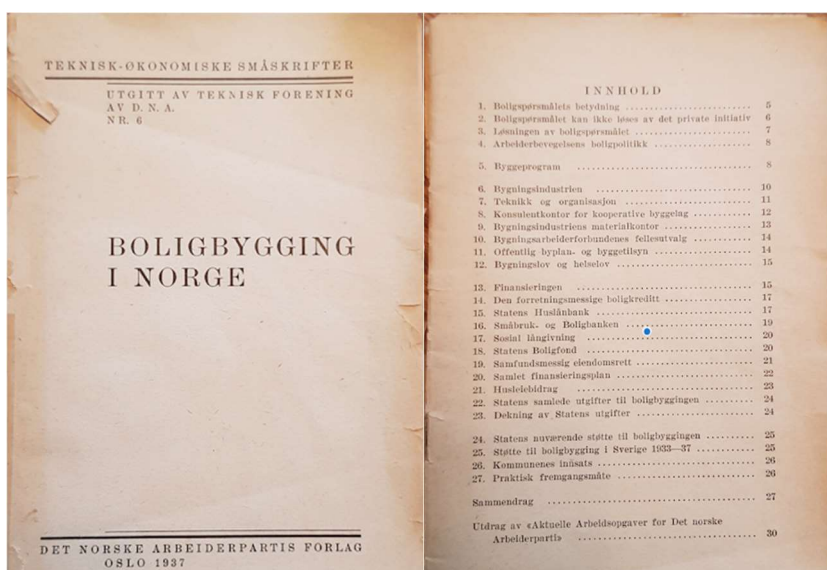
⁴¹² Rolfsen, «Socialistiske Arkitekters Forening», 120. Finne nøyaktig referanse!!

⁴¹³ Rolv Petter Amdam. «Teknologi og planøkonomi.» *Arbeiderhistorie* (1988): 107-123.

Boligbygging i Norge

Over hundre års erfaring har vist at det kapitalistiske samfunns boligbygging på privat initiativ ikke kan løse boligspørsmålet slik som befolkningens behov krever det.⁴¹⁴

I forrige avsnitt belyste jeg hvordan heftet *Bo bedre*, som ble utgitt av Teknisk Forening av DNA, ble tatt i bruk i partiorganisasjonen og bekjentgjort i arbeiderpressen høsten 1936. I 1937 ga Teknisk Forening ut et nytt hefte med boligbygging som tema. Det kom som nr. 6 i serien av Teknisk-økonomiske småskrifter, og bar tittelen *Boligbygging i Norge*.

Boligbygging i Norge, utarbeidet av Teknisk Forening av D.N.A. og utgitt på Arbeiderpartiets forlag i 1937. Heftet var på 31 sider og tok for seg boligsaken i 27 punkter. Innholdsfortegnelsen viser at teksten dekket viktige temaer som boligforholdenes betydning for levkår og sysselsetting til organisering og finansiering av boligbyggingen.

Her var det ikke oppgitt noen forfatter, men ifølge opplysningene på tittelbladet var heftet «utarbeidet til bruk for Det norske Arbeiderpartis arbeidsplankomité av 1936 ved Teknisk Forening's (sic!) Boligkomité (Formann: Gunnar Øvergaard Jørgen)»⁴¹⁵. Jeg går derfor ut ifra at de sosialistiske arkitektene sto bak heftet, og at det sannsynligvis var ført i

⁴¹⁴ Fra heftet *Boligbygging i Norge*, 1937

⁴¹⁵ *Boligbygging i Norge*, Teknisk-økonomiske småskrifter; 6 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1937).

pennen av Gunnar Øvergaard Jørgen. Der *Bo bedre* kan leses som en ny innfallsvinkel til boligsaken, med sitt krav om å innføre en ny målestokk for boligstandard og boligproduksjon og argumentet om at boligbygging var samfunnsøkonomisk lønnsomt, fremstår *Boligbygging i Norge* mer som en utredning og som et utkast til et boligpolitisk program. I dette avsnittet tar jeg for meg innholdet i heftet, mens jeg i neste avsnitt vil gjøre rede for hvordan det ble tatt i bruk i partiorganisasjonene.

Boligspørsmålets betydning

«Boligforholdene er en av de faktorene som er mest avgjørende for hele folkets levevilkår» og «Boligbyggingen spiller en viktig rolle i landets økonomiske liv.»⁴¹⁶ Disse to setningene sto på den aller første siden i heftet, under overskriften *Boligspørsmålets betydning*. Jeg leser dem som to nøkkelsetninger som satte tonen for resten av teksten. Det var nemlig i spennet mellom disse to dimensjonene – folkets levekår og landets økonomi – at boligspørsmålet ble diskutert videre. Tallene fra *Bo bedre* ble hentet frem igjen, og følgende paradoks ble stilt opp: over 1 million mennesker bodde i overbefolkede boliger og halvparten av landets befolkning levde under utilfredsstillende boligforhold - samtidig som en stor andel av landets bygningsarbeidere gikk arbeidsledige; inntil 50 prosent om vinteren og 25 prosent om sommeren. Boligbyggingen utgjorde allerede omtrent to tredjedeler av hele bygningsindustrien, som i sin tur beskjeftiget 18 prosent av alle industriarbeiderne og utgjorde ti prosent av hele industriens produksjonsverdi. Ergo var det av «stor betydning for samfundet om boligbyggingen holdes oppe eller om den ligger nede.»⁴¹⁷ En dobling av boligbyggingen ville dekke boligbehovet, lød argumentet, og samtidig skape full sysselsetting i bygningsindustrien.

Det store behovet for boliger på den ene siden, og arbeidsledigheten og den store potensielle verdiskapningen i byggenæringen på den andre – det var omkring dette åpenbare misforholdet at argumentasjonen ble bygd opp i resten av teksten. Boligsaken ble fremstilt som en kilde til økt sysselsetting, produksjon og verdiskapning – men vel å merke ikke som et område for ordinær forretningsvirksomhet: «Boligspørsmålet kan ikke løses av det private initiativ»⁴¹⁸, ble det kontant slått fast allerede i heftets andre avsnitt. Husbygging var blitt et eget fagområde og en egen arbeidsgren i det moderne samfunnet. Å bygge et hus krevde tid og fagkunnskap og byggematerialer, og ikke minst tomter og kapital – og alt dette var ting som storparten av landets befolkning manglet.

---

⁴¹⁶ *Boligbygging i Norge*, 5.

⁴¹⁷ *Ibid*, 5.

⁴¹⁸ *Ibid*, 6.

I det kapitalistiske samfunnet var det tilgangen på tomter og kapital som styrte boligbyggingen, het det videre, og disse godene var i hendene på et fåtall. Derfor var det også utsikten til størst mulig fortjeneste som dirigerte boligbyggingen, og ikke det egentlige boligbehovet. Et forhold som ble poengtert i teksten, var at de store summene som befolkningen til sammen betalte i husleie, gikk til fortjeneste for grunn- og kapitaleierne, og ikke til nybygging og modernisering av eksisterende bebyggelse. I et planøkonomisk samfunn, derimot, ville én del av leiene gå til vedlikehold og modernisering av de eksisterende boligene. Resten ville gå til nybygging. Oppsummert: «Over hundre års erfaring har vist at det kapitalistiske samfunns boligbygging på privat initiativ ikke kan løse boligspørsmålet slik som befolkningens behov krever det.»⁴¹⁹

Løsningen av boligspørsmålet

Hva som derimot kunne løse boligspørsmålet ble det gjort rede for i neste avsnitt, under overskriften *Løsningen av boligspørsmålet*. Løsningen gikk i hovedtrekk ut på å utvide boligbyggingen og gjøre befolkningen i stand til å betale de nye boligene. I tillegg måtte det treffes tiltak for å hindre leiestigningen i gamle boliger. De to første punktene var viktigst, og de forutsatte en rasjonalisering av byggevirkosomheten, en ny organisering av boligkreditten og den offentlige støtten, og en generell inntektsøkning i befolkningen. Ut i fra disse punktene utkrystalliserte det seg i neste avsnitt en *Arbeiderbevegelsens boligpolitikk*, hvor målet ble definert som følger: «Boligproduksjonen under samfundsmessig ledelse, boligmassen under samfundsmessig kontroll, og befolkningens inntektsnivå høit nok til å betale husleien uten offentlige bidrag.»⁴²⁰ For å nå dette målet måtte det utarbeides et *byggeprogram*, og dette ble skissert opp i avsnitt fem. Første punkt her var å bygge nye boliger for å muliggjøre sanering av foreldede hus. Dernest måtte det tas høyde for den forventede befolkningsøkningen, som etter arkitektenes beregninger ville kreve rundt 2000 nye boliger per år de neste ti årene. I tillegg krevdes det om lag 75 000 nye boliger for å få bukt med den trangboddheten som kom til syne i statistikken (og som allerede var grundig redegjort for i *Bo bedre*). Det innebar at boligbyggingen måtte økes med femti prosent. Bygging av 18 000 boliger nye i året ble anslått som «et absolutt minimum»⁴²¹.

---

⁴¹⁹ *Boligbygging i Norge*, 7.

⁴²⁰ *Ibid*, 8

⁴²¹ *Ibid*, 9.

Teknikk og organisasjon

I de neste avsnittene la Teknisk Forenings boligkomité frem sitt forslag til hvordan man skulle få i stand en slik økningen i nybyggingen, og startet med en gjennomgang av bygningsindustrien. Den omfattet, foruten bygningsarbeidere, alle de som produserte, leverte og importerte byggematerialer samt andre bransjer, for eksempel transportbransjen. Ved hjelp av tabeller og tall ble byggebransjens samfunnsøkonomisk betydning anskueliggjort.

En fordobling av boligbyggingen ville føre til en betydelig økning i sysselsettingen og produksjonen i de omfattende bygningsindustrien, også blant underleverandører av forskjellig slag. Et argument som ble anført var at størsteparten av midlene som ble investert i boligbyggingen ville bli brukt innenlands. Å øke sysselsettingen i bygningsindustrien var et viktig poeng i seg selv, og det gikk hånd i hånd med kravet om å modernisere, rasjonalisere og effektivisere byggevirksomheten, som ble beskrevet som «en av de arbeidsgrener som dårligst har utnyttet den moderne teknikks fremskritt.»⁴²²

Følgelig måtte det etableres et «teknisk apparat som kan samle erfaringene og spre dem ut til alle de tusen byggeplasser.»⁴²³ For å hindre at fruktene av den økte byggevirksomheten kom i feil hender, måtte det dessuten opprettes et sentralt organ som skulle stå for distribuering av materialer og dermed hindre spekulasjon. Kooperative byggelag burde stå for byggevirksomheten, og disse burde slutte seg sammen og opprette et sentralt *konsulentkontor for kooperative byggelag*. Konsulentkontorets oppgaver skulle være å «utarbeide byggetegninger, formidle teknisk erfaring, bistå ved låneoptagelser, og gi råd når kooperative byggelag skal organiseres.»⁴²⁴ Et lignende sentralkontor – Bygningsindustriens materialkontor – ble foreslått for å ta seg av materialformidlingen. Materialkontoret var tiltenkt en nøkkelfunksjon i byggevirksomheten, og boligkomitéen foreslo at det burde organiseres som et andelsselskap med staten, kommunene, de kooperative byggelagene, bygningsarbeiderforbundene, materialfabrikkene og materialforhandlerne som andelseiere. Kontoret skulle bidra til å rasjonalisere produksjonen, omsetningen, lagringen og transporten av byggevarer samt holde oversikt over bygningsindustriens materialbehov og produksjonskapasiteten hos bedrifter som produserte byggematerialer.

---

⁴²² *Boligbygging i Norge*, 11.

⁴²³ *Ibid.*, 12.

⁴²⁴ *Ibid.*

6. Bygningsindustrien

har en produksjonsverdi som svinger mellom ca. 130 og ca. 195 mill. kr. om året. Henimot to tredjedeler av produksjonsverdien er boliger.

Det er omtrent 32 000 organiserte bygningsarbeidere, som hvert år utfører mellom 15 000 og 22 000 årsverk. Arbeidsledigheten i faget er altså enkelte år helt oppe i 50 pct.

Det er 4 à 500 bedrifter som leverer byggematerialer. Den årlige produksjon av byggematerialer som brukes innenlands varierer mellom 65 og 100 mill. kr.; dermed beskjeftiges et antall på 8 à 11 000 arbeidere.

På grunnlag av den nyeste statistikk kan stilles op følgende anslag:

1935	Byggematerialer brukt innenlands			Byggematerialbedriftenes samlede:	
	Produksjonsverdi	Derav lønn til arbeidere og funksj.	Antall arbeidere og funksj.	Produksjonsverdi	Antall arbeidere og funksj.
	mill. kr.	mill. kr.		kr.	
Sagbruk og høvl. .	43.0	10.0	4 500	53 195 885	5 729
Snekkerier og trevarefabrikker .	8.4	2.6	1 100	17 040 448	2 306
Teglverk	4.2	2.5	900	6 045 760	1 262
Kalkbrudd og kalkverk	3.6	1.5	500	3 929 841	572
Cementfabrikker .	8.8	2.0	500	9 918 936	571
Glassverk	3.0	1.4	500	5 141 624	855
Farve- og fernissfabrikker	7.0	0.8	200	9 906 178	376
Jern- og metallind.	19.0	7.2	2 800	-	-
	97.0	28.0	11 000	-	-

Importen av byggematerialer kan anslåes til 15 mill. kr. om året, derav omtrent 5 mill. kr. som råstoff til fabrikkene, og omtrent 10 mill. kroner ferdige materialer, hovedsakelig jern og sanitærutstyr.

Nøkkeltall fra bygningsindustrien, i tabellform: Det fantes rundt 500 bedrifter som leverte bygningsmaterialer. De sysselsatte mellom 8000 og 11 000 arbeidere, og produserte for inntil 100 millioner kroner. Boligbyggingens hadde med andre ord en stor samfunnsøkonomisk betydning.

Sentralkontoret skulle fordele bestillingene, og «la de enkelte bedrifter spesialisere sig på et fåtall fabrikater, slik at en undgår unødig konkurranse, og unødig opsplitning av produksjonen.»⁴²⁵ Og ikke minst skulle «centralen, enten ved å virke som innkjøpscentral eller som priskontrollør, hindre prisjobbing og sørge for at rasjonaliseringen fører til lavere priser på byggematerialene.»⁴²⁶ Interessant er det også at arkitektene mente at kontoret burde hjelpe til med å få i gang hjemlig produksjon av byggevarer som ellers måtte importeres, som sanitærutstyr, fliser og rør.⁴²⁷

I styret for materialkontoret skulle bygningsarbeiderne være representert gjennom sine fagforbund. Til det formålet måtte det stiftes et *Bygningsarbeiderforbundenes fellesutvalg*, som var tittelen på neste avsnitt. Bygningsarbeiderne forvaltet viktig kunnskap, hadde allerede en effektiv organisasjon med medlemmer i alle deler av landet og i tillegg var i besittelse av et verdifullt statistisk materiale som kunne komme godt med når forholdene og produksjonskapasiteten i bygningsindustrien skulle kartlegges, het det i heftet.

Det er interessant å slå fast at bygningsarbeidernes fagorganisasjoner var tiltenkt en hovedrolle i de sosialistiske arkitektenes boligpolitiske program. Det harmonerer godt med arkitektenes sterke engasjement i Bygningsarbeiderforbundet, og med fagbevegelsens sterke posisjon forøvrig. Bygningsarbeiderforbundet var LOs nest største forbund, og representerte dermed en stor maktfaktor. Men også arkitektprofesjonen ville få sin plass i det nye systemet: «Av hensyn til den voksende trafikk og den sterkere byggetetthet må byplan- og distriktsplanarbeidet bringes i faste former,»⁴²⁸ og et *Statens Byplan- og Bygningsdirektorat* ble foreslått opprettet, i tillegg til at det måtte ansettes *fylkesarkitekter*. Fylkesarkitektene skulle bistå de kooperative byggelagene og fungere som bindeledd mellom de lokale byggelagene og sentralkontoret. I tillegg måtte bygningsloven gjøres gjeldende også for landdistriktene.⁴²⁹

---

⁴²⁵ Ibid, 13.

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Økt selvforsyning i alle ledd og alle bransjer var en viktig del av Arbeiderpartiets krisepolitikk, og oppsvinget i små bedrifter som produserte for hjemmemarkedet regnes i ettertid for en av grunnene til at man faktisk overvant den økonomiske krisen. I samtiden ble innsatsen for å styrke norsk produksjonsliv ledsaget av storstilte kampanjer der forbrukerne ble oppfordret til å kjøpe norske varer i stedet for importerte. Det er denne tenkemåten jeg mener å gjenfinne i *Boligbygging i Norge*, både i argumentet om at midler investert i boligbygging ville forbli i landet, og i ønsket om å utvide den hjemlige produksjonen av byggematerialer. Dette er bare ett eksempel på hvordan boligpolitikken på en sofistikert måte ble skrevet inn i et større politisk program.

⁴²⁸ *Boligbygging i Norge*, 14.

⁴²⁹ Det skjedde først i 1965. Den landsdekkende bygningsloven skulle få enorm betydning for by- og regionplanleggingen og nettopp bringe planleggingen inn i fastere former – samt bli et viktig arbeidsfelt for landets arkitektstand.

Boligkreditten

Hele fjorten av de til sammen 27 avsnittene i heftet handlet om finansieringen av boligbyggingen; om den forretningsmessige boligkreditten, om statsbanker, sosial långivning og samfunnsmessig eiendomsrett, og om et statlig boligfond og husleiebidrag. Til sammen utgjorde dette en samlet finansieringsplan for nybyggingen. Først og fremst gjaldt det, slik det ble lagt frem i heftet, å omorganisere boligkreditten. For å finansiere boligbyggingen i byene måtte en *Statens Huslånbank* opprettes, mens boligbyggingen på landsbygda fortrinnsvis skulle tas hånd om av den allerede eksisterende Småbruk- og Boligbanken.

Staten måtte bidra med ca. 20 millioner kroner til huslånbankens grunnfond, men forutsatt at boligbyggingen ble organisert slik de hadde skissert i de foregående avsnittene, ville ikke noen ytterligere statlig støtte være nødvendig:

(...) når byggevirksomheten organiseres gjennom en teknisk central, får husene en større og varigere verdi, også som pant for lån. Og når drift og vedlikehold organiseres av hvert enkelt kooperativt byggelag, som har eiendomsretten til alle boliger innen laget, blir långiverens interesser ytterligere sikret.»⁴³⁰

Med pant i gode bygninger og med en fast organisasjon ville långiverne løpe en såpass liten risiko at behovet for statsgarantier ville bortfalle. Slik kunne boligbanken operere på det vanlige finansmarkedet, og ikke trenge andre statlige ytelser enn grunnfondet, lød argumentasjonen. Likevel, for at nybyggingen skulle komme de med minst betalingsevne til gode, måtte det også finnes en type *sosial långivning*. Den skulle administreres av et Statens Boligfond, og støtten fra boligfondet skulle kombineres med lån fra Huslånbanken og Småbruk- og Boligbanken. De minst bemidlede og mest barnerike familiene skulle i tillegg motta et husleiebidrag, vel å merke ikke som en generell bostøtte, men som et bidrag knyttet til de nybygde boligene. Disse tre statlige finansieringsinstitusjonene, Statens Huslånbank, Småbruk- og Boligbanken og Statens Boligfond, skulle ha et felles styre, og her skulle det sitte representanter for Boligkooperasjonens Centralorganisasjon, Bygningsarbeiderforbundets Fellesutvalg og Leieboerorganisasjonene.

Kommunenes bidrag ble behandlet i et eget avsnitt, og den skulle i første omgang gå ut på å legge til rette for kooperativ boligbygging. Det innebar å kartlegge boligforholdene, boligbehovene og betalingsevnen, samt å stille tomtearealer til disposisjon og forsyne disse med den nødvendige

---

⁴³⁰ *Boligbygging i Norge*, s. 18.

infrastruktur. Kommunene måtte også være villige til å bidra, for eksempel med lånegarantier og direkte lån, dersom den økonomiske støtten fra staten ikke strakk til. Det aller siste avsnittet inneholdt et forslag i tre korte punkter til videre utredning av boligsaken: det måtte nedsettes én komité for å utrede de finansielle spørsmål, og én for å utrede tekniske spørsmål, og i tillegg måtte det drives «opplysningsvirksomhet og propaganda for boligplanen.»⁴³¹

Et boligpolitisk program

I *Boligbygging i Norge* trakk forfattere avsnitt for avsnitt opp en hel rekke tiltak som tilsammen kan forstås som en helhetlig plan for å løse boligproblemet. Utgangspunktet var, som nevnt, boligbyggingens store sosiale og samfunnsøkonomiske betydning. Ut ifra dette utgangspunktet bygde de opp en argumentasjonsrekke der hovedpunktene var som følger: Halvparten av landets befolkning bodde i overbefolkede boliger, nybyggingen var for liten, og de nye boligene kom bare de mest bemidlede til gode. Dårlige boliger ble ikke kondemnert, men fortsatte tvert imot å skape stor fortjeneste hos gårdeierne. Situasjonen var ekstra urimelig i og med at arbeidsledigheten blant bygningsarbeiderne var så stor. Argumentet om at økt boligbyggingen ikke bare ville avskaffe bolignøden, men også øke sysselsettingen og produksjonen i alle deler av byggevirksomheten var ett av hovedargumentene i teksten. Det samme gjaldt påstanden om at boligbygging var særlig egnet til å «mildne de kriser som setter inn mellom konjunkturbølgene»⁴³². Alle disse argumentene løp sammen i et forslag om å bygge opp et nytt organisatorisk og teknisk apparat for boligbyggingen, og etablere nye finansieringsordninger og -institusjoner. Tre organisasjoner var tiltenkt nøkkelroller her: bygningsarbeidernes fagorganisasjon, boligkooperasjonen og leieboerbevegelsen. Disse tre skulle stå for henholdsvis boligproduksjonen, forvaltningen av boligene og organiseringen av beboerne. Alt fra materialproduksjon til finansiering, arealplanlegging og organisering av kooperative byggelag skulle koordineres og samkjøres gjennom forskjellige kontorer og sentraler. Det var et omfattende apparat Teknisk Forenings boligkomité skisserte opp i teksten, og dets store styrke ble beskrevet som at når det først var på plass, så ville det sette en rekke hjul i gang. Som en rød tråd gjennom hele teksten går nettopp denne tanken om at boligbyggingen, når den først var satt i system, skulle generere økonomisk vekst i tillegg til å forsyne befolkningen med boliger.

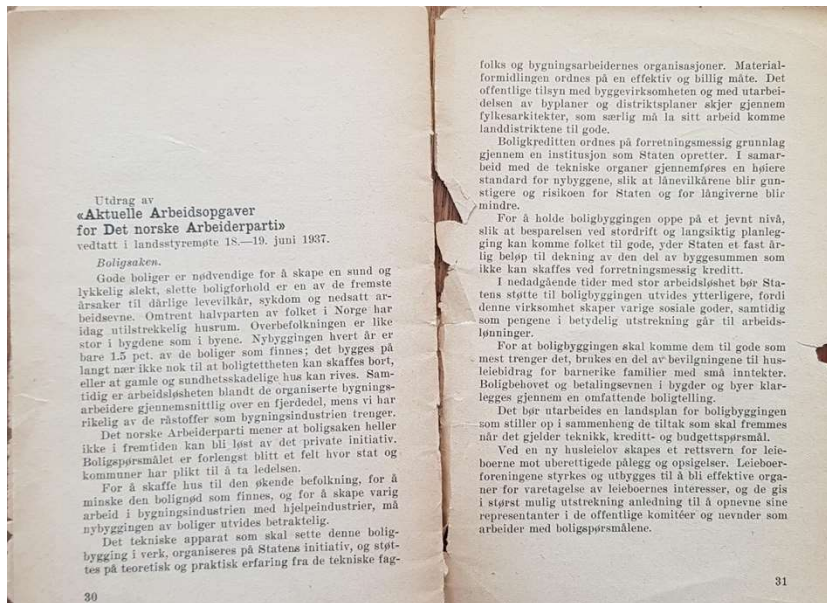
Slik jeg leser det, og slik jeg har gjort rede for her, inneholder *Boligbygging i Norge* et utkast til et nytt boligpolitisk program, og forslag til

---

⁴³¹ Ibid, 26.

⁴³² *Boligbygging i Norge*, 28.

et nytt organisatorisk rammeverk der en hel rekke institusjoner og aktører, både eksisterende og nyetablerte, skulle fungere sammen. Som nevnt innledningsvis utarbeidet Teknisk Forenings boligkomité dette heftet til bruk for *Arbeiderpartiets arbeidsplankomité*. I neste avsnitt vil jeg følge de boligpolitiske innspillene fra Teknisk Forenings boligkomité videre inn i partiorganisasjonene og belyse hvordan det ble tatt opp i Arbeiderpartiets program og lansert som en *Landsplan for boligbygging*.

Som et appendiks i *Boligbygging i Norge* ble det gjengitt et utdrag fra «Aktuelle Arbeidsoppgaver for Det norske Arbeiderparti».

En landsplan for boligbygging

For Norge er det allerede utarbeidet tekniske og økonomiske planer for en boligbygging på kooperativt grunnlag, en plan som skal bli tilnytte både for byene og for de mest bortgjemte bygdene. Det norske Arbeiderparti har gått inn for å løse boligsaken på denne måten, og har stillet det op som et av hovedpunktene på partiets program.

Gunnar Øvergaard
Jørgen i
Arbeiderkvinnen, 1937

I de to forrige underkapitlene har jeg gått igjennom heftene *Bo bedre* fra 1936 og *Boligbygging i Norge* fra 1937. Som jeg gjorde rede for der, ble *Bo bedre* omtalt i arbeiderpressen som en kilde til ny kunnskap om boligsaken, og heftet ble tatt i bruk i opplysnings- og skoleringsarbeidet i arbeiderbevegelsen. Teksten ble også gjengitt i avisartikler som ble trykket i forfatterens, Gunnar Øvergaard Jørgens, navn. Øvergaard Jørgen presenterte også innholdet i et radioforedrag. Der *Bo bedre* først og fremst identifiserte et problem og åpnet opp boligsaken som et tema for videre utredning og diskusjon, fremstår *Boligbygging i Norge* mer som et program for en ny boligpolitikk. Her ble sentrale spørsmål omkring organiseringen og finansieringen av boligbyggingen tatt opp, punkt for punkt, og som et underliggende prinsipp gjennom hele teksten lå påstanden om at boligbygging var av avgjørende betydning for *folkets levevilkår* på den ene siden og for *landets økonomiske liv* på den andre.

Med disse heftene løftet de sosialistiske arkitektene boligsaken opp på Arbeiderpartiets politiske dagsorden – og skrev samtidig seg selv inn i rollen som eksperter og kunnskapsleverandører. I dette avsnittet vil jeg følge boligsaken videre inn i partiet. Utgangspunktet mitt er opplysningen på tittelbladet i *Boligbygging i Norge* om at heftet var blitt utarbeidet til bruk for Det norske Arbeiderpartis arbeidsplankomité av 1936. Et utdrag fra partiets aktuelle arbeidsoppgaver, som var blitt vedtatt på landsstyremøtet sommeren 1937, var gjengitt som et appendiks i heftet. Begge deler viser at heftet var blitt til som en del av politikktutforming i partiet. Spørsmålet mitt blir da i hvilken grad arkitektenes innfallsvinkler, synspunkter og forslag lar seg gjenfinne i partiets planer og programmer. Eller sagt på en annen måte; i

hvilken grad arkitektgruppen i Teknisk Forening fikk anledning til å sette sitt preg på politikkkutformingene i partiet. Det er dynamikken i politikkkutformingene jeg ønsker å utforske – hvordan arkitektene videreutviklet og kommuniserte kunnskap, teorier og synspunkter innenfor rammen av arbeiderbevegelsens organisasjoner.

Arbeidet med landsplanen for boligbygging reflekterer min *source oriented approach*, som jeg har gjort rede for, hvor én kilde har ledet meg til den neste på den måten drevet arbeidet fremover. I forbindelse med landsplanen for boligbygging har jeg samlet sammen mange forskjellige biter, i form av avis- og tidsskriftartikler, protokoller og referater, som til sammen danner et komplekst bilde av måten Arbeiderpartiet utviklet og kommuniserte politikken sin på i andre halvdel av 1930-tallet.

Omdreiningspunktene i dette avsnittet er Teknisk Forening med sin boligkomité, Bygningsarbeiderforbundet, en arbeidsplankomité som var nedsatt av sentralstyret i Arbeiderpartiet, sosialminister Oscar Torp, Arbeiderpartiets landsstyremøte hvor det ble vedtatt nye retningslinjer for partiets sosiale og økonomiske politikk, valgkampen og kommunevalget i 1937.

Komitéer, planer og programmer

I følge opplysningene på tittelbladet ble heftet *Boligbygging i Norge* utarbeidet til bruk for en arbeidsplankomité. Hva slags komité var dette? Under andre verdenskrig gikk store deler av arbeiderbevegelsens arkivmateriale tapt, deriblant Arbeiderpartiets arkiv. Det finnes derfor ikke noe materiale fra de forskjellige komitéene og arbeidsgruppene som fantes, heller ikke fra denne *arbeidsplankomitéen av 1936*. I mangel av håndfast arkivmateriale har jeg brukt den informasjonen som er å finne i Arbeiderpartiets årsberetninger, i trykte programmer og brosjyrer og i arbeiderpressen for å forsøke å danne meg et bilde av det programarbeidet som foregikk i 1936 og 1937. I Arbeiderpartiets årsberetning for 1936 har jeg dessverre ikke funnet spor av noen særskilt arbeidsplankomité, men av årsberetning fra 1937 fremgår det at sentralstyret den åttende februar 1937 nedsatte en komité som fikk i oppdrag å «utarbeide forslag til en konkret arbeidsplan for partiets økonomiske og sociale politikk»⁴³³. Dette var en godt bemannet og ikke minst topptung komité. Flere av partiets sentrale lederskikkelser var med, både Oscar Torp, Einar Gerhardsen og Johan Nygaardsvold. I komitéen satt også (blant andre) Ole Colbjørnsen og Aake

⁴³³ Det norske Arbeiderparti. Beretning 1937. Oslo 1938, s. 34. Riktignok vedtok landsmøtet i 1936 å nedsette en komité som skulle utarbeide et nytt arbeidsprogram til landsmøtet i 1939. Denne komitéen ser ikke ut til å ha blitt nedsatt før i 1937, og den kan være identisk med den arbeidsplankomitéen det er snakk om her. På grunn av at arkivene gikk tapt må man slå seg til ro med en viss grad av usikkerhet. Det har dessuten liten betydning for min vurdering av arkitektenes bidrag å vite nøyaktig når den aktuelle komitéen ble satt i arbeid.

Ording, og i komitéens sekretariat var Fredrik Haslund. Ole Colbjørnsen var ikke bare en av lederskikkelsene i Teknisk Forening, men også den som nærmest har fått æren for å ha utformet Arbeiderpartiets krisepolitikk.⁴³⁴ Fredrik Haslund var ingeniør og også en av initiativtakerne til Teknisk Forening, og Aake Ording kom i likhet med de sosialistiske arkitektene fra Mot Dag. *Arbeiderbladet* var raskt ute og informerte om komitéen allerede dagen etter at den var blitt nedsatt, og kunne opplyse at komitéen hadde fått i oppdrag å utarbeide et forslag til arbeidsprogram, som en «videreføring av krisep planen av 1934»⁴³⁵. Det var med andre ord snakk om en komité med «tunge» medlemmer og et viktig mandat.

Ifølge årsberetningen fra 1937 leverte komitéen en innstilling til Arbeiderpartiets landsstyremøte 18.-19. juni 1937. Innstillingen ble vedtatt, og dannet grunnlaget for et sett med nye retningslinjer for partiets økonomiske og sosiale politikk. Retningslinjene ble trykt i en egen brosjyre med tittelen *Aktuelle Arbeidsoppgaver for Det norske Arbeiderparti. Vedtatt i landsstyremøtet 18. – 19. juni*. Det var et utdrag fra denne brosjyren, nærmere bestemt avsnittet om boligsaken, som ble gjengitt bakerst i *Boligbygging i Norge*. I partiets årsberetning fremheves det for øvrig at materialet som arbeidsplankomitéen hadde samlet om boligspørsmålet var blitt trykt i en egen brosjyre. Denne brosjyren er sannsynligvis identisk med *Boligbygging i Norge*.

Sammenholder jeg disse sparsommelige opplysningene med opplysninger fra det som finnes av arkivmateriale fra Teknisk Forening, blir bildet straks tydeligere. I arkivet etter Teknisk Forening har jeg blant annet funnet et halvårsprogram for første halvdel av 1937 for Sosialistiske intellektuelle av DNA. Dette var en nokså løs sammenslutning av forskjellige faggrupper som var tilknyttet Arbeiderpartiet, blant annet Teknisk Forening, Sosialistisk Juristforening, Sosialistiske Lægers Forening og Sosialistiske Sosialøkonomers Forening⁴³⁶. Av halvårsprogrammet for første halvdel av 1937 fremgår det at Teknisk Forening organiserte arbeidet sitt i en rekke spesialkomitéer, og at oppgaven til disse gruppene var å utarbeide innstillinger som skulle danne «grunnlag for utgivelse av teknisk-økonomiske småskrifter og for de videre bestrebelse som gjøres for å få de enkelte saker løst i praksis.»⁴³⁷ Blant spesialkomitéene fantes boligkomité – med Gunnar Øvergaard Jørgen som leder. Og blant sakene som var under bearbeidelse våren 1937, og hvor «innstillinger sannsynligvis vil bli fremlagt i

⁴³⁴ Jeg kommer tilbake til Ole Colbjørnsen og hans rolle i neste avsnitt.

⁴³⁵ *Arbeiderbladet*, 9. februar 1937.

⁴³⁶ Det vil altså si flere av faggruppene fra Mot Dag. Det er interessant å se at legene, sosialøkonomene og arkitektene fra Mot Dag nærmest formaliserte sitt samarbeid innenfor de nye rammene som Arbeiderpartiet utgjorde.

⁴³⁷ *Sosialistiske intellektuelle av D.N.A. Vårsemesteret 1937*. 1937, 9.

inneværende sesong»⁴³⁸, var nettopp en plan for boligbyggingen. Slik ser bitene ut til å falle på plass og danne følgende bilde: Teknisk Forenings boligkomité, under ledelse av Gunnar Øvergaard Jørgen, utarbeidet i 1937 en innstilling til Arbeiderpartiets arbeidsplankomité, som var blitt nedsatt samme vinter. Innstillingen ble trykket som hefte nr. 6 i serien teknisk-økonomiske småhefter under tittelen *Boligbygging i Norge*. Arbeidsplankomitéens innstilling ble vedtatt av landsstyret sommeren 1937 og dannet grunnlaget for det som ble lansert som de nye retningslinjene for partiets økonomiske og sosiale politikk. I disse retningslinjene ble boligsaken, som jeg skal vise, fremhevet som en hovedsak.

En landsplan for boligbygging

Men allerede på våren 1937, mens de forskjellige komitéene fortsatt arbeidet med sine utredninger og innstillinger, fikk boligpolitikken oppmerksomhet. Under budsjettforhandlingene i Stortinget våren 1937 kunngjorde sosialminister Oscar Torp at en *landsplan for boligbygging* var i arbeid. Formuleringen *landsplan for boligbygging* er interessant. Den var blitt brukt i forbindelse med heftet *Bo bedre* i 1936, for eksempel i Gunnar Øvergaard Jørgens artikkel som sto på trykk i flere av landets arbeideraviser. Og et halvt år senere kunngjorde altså sosialministeren at en slik plan var under utarbeidelse. Dette ble blant annet plukket opp av *Vestfinnmark Arbeiderblad*, som 31. mars 1937 slo den kommende landsplanen opp på forsiden av avisen.

Det var i Stortinget Oscar Torp hadde bebudet denne landsplanen, og her hadde statsråden trukket frem behovet for en rasjonell boligproduksjon og bedre finansieringsordninger. Ifølge artikkelen la han også vekt på at boligproblemet gjaldt både by og land, og at planen følgelig måtte gjelde hele landet. En planmessig boligpolitikk var nødvendig for å heve boligstandarden og for å styrke byggenæringen, hadde Torp uttalt. Alt dette er helt i tråd med Teknisk Forenings synspunkter og forslag slik de var kommet til uttrykk i de to heftene jeg har gjort rede for.⁴³⁹

⁴³⁸ *Sosialistiske intellektuelle av D.N.A. Vårsemesteret 1937*. 1937, 9.

⁴³⁹ Også den borgerlige pressen fanget opp sosialministerens arbeid med boligsaken, og *Aftenposten* trykket 1. april 1937 et kort intervju med Torp i sakens anledning. På journalistens spørsmål uttrykte Oscar Torp at dette var et langsiktig arbeid, og at det i første omgang var snakk om å «tilveiebringe en oversikt over boligstandarden i landet». Deretter gjaldt det å «få en oversikt over hvad man makter å bygge». *Aftenposten* 1. april 1937, s. 5. Spørsmålet om boligkreditt måtte løses, medga sosialministeren, men ellers forsikret Torp overfor høyreavisen at dette ikke først og fremst var et spørsmål om bevilgninger, i og med at økt boligbygging ville være av stor betydning for blant annet sagbruksindustrien. Hvilket utvilsomt var et viktig poeng å få frem i høyrepressen. De borgerlige partiene sto for en stram sparepolitikk i mellomkrigstiden, og mente det offentlige forbruket måtte begrenses. Dette sto i sterk kontrast til Arbeiderpartiets keynesianskinspirerte retorikk, som gikk ut på å at offentlige midler burde brukes for å «sette hjulene i gang». Nygaardsvolds regjering var imidlertid en mindretallsregjering som måtte søke støtte også hos de borgerlige partiene. Jeg leser sosialministerens fremstilling av landsplanen i *Aftenposten* med dette i bakhodet.

Konkret plan

for Arbeiderpartiets
sosiale og økonomiske
politikk.

En nedsatt komite skal arbeide med forslag til en videreføring av kriseplassen av 1934.

Det norske arbeiderpartis centralstyre besluttet igår å sette ned en komité som fikk i oppdrag å utarbeide et forslag til en konkret arbeidsplan for partiets økonomiske og sosiale politikk. Forslaget utarbeides som grunnlag for partiets arbeidsprogram

og som en videreføring av kriseplassen av 1934.

Komiteen bør, heter det i beslutningen, være ferdig med sitt arbeid innen utgangen av april, således at centralstyret og landsstyret kan behandle forslaget i mai måned.

Komiteen består av:

Oscar Torp, Nygaardsvold, Hindahl, Sverre Støstad, Magnus Nilsen, Bergsvik, Colbjørnsen, Einar Gerhardsen, Aase Lionæs, Andr. Moan, Nordanger, Aake Ording, Gunnar Sand, Thorvik, Johan Ødegaard.

Som komiteens arbeidsutvalg skal fungere følgende:

Torp, Hindahl, Støstad, Nordanger, Colbjørnsen og Gerhardsen.

Fr. Haslund, Aase Lionæs og Aake Ording forutsettes å bistå med sekretærarbeidet.

Husk vårt

store sesong-
S A L G

som foregår nu av
herre- og guttekon-
feksjon med 25 til
35 % rabatt.

Ialt utselges varer for
kr. 760 000.00.

Norges største utvalg.

Arbeiderbladet 9. februar 1937. Boligbyggingen ble et viktig punkt på denne planen for Arbeiderpartiets sosiale og økonomiske politikk. Ingen av de sosialistiske arkitektene var med i denne komiteen. Det var derimot grunnleggeren av Teknisk Forening, Ole Colbjørnsen, og det var arkitektene i Teknisk Forening som utarbeidet det boligfaglige «kunnskapsgrunnlag» til komiteen.

«Det trenges en landsplan for boligbygg i Norge», hevdet Gunnar Øvergaard Jørgen i avisen *Tidens Krav* 18. september 1936.

Et halvt år senere kunngjorde flere av landets arbeideraviser at en landsplan for boligbygging var under utarbeidelse. Som her, i *Vestfinnmark Arbeiderblad* 31. mars 1937.

En aktuell arbeidsoppgave for Arbeiderpartiet

I juni 1937 avholdt Arbeiderpartiet landsstyremøte, og her ble arbeidsplankomiteens forslag til en ny plan for partiets økonomiske og sosiale politikk behandlet. Landsstyremøtet vedtok nye retningslinjer, og disse ble utgitt i form av den liten pamflett med tittelen *Aktuelle*

Arbeidsoppgaver for Det norske Arbeiderparti. Her rykket boligsaken frem som en hovedsak, og det ble redegjort for den i et eget avsnitt: «Gode boliger er nødvendige for å skape en sund og lykkelig slekt, slette boligforhold er en av de fremste årsaker til dårlige levekår, sykdom og nedsatt arbeidsevne»⁴⁴⁰, ble det slått fast innledningsvis. Boligsaken ville heller ikke i fremtiden kunne løses av markedet; på dette feltet måtte staten og kommunene ta ledelsen, het det videre: «For å skaffe hus til den økende befolkning, for å minske den bolignød som finnes, og for å skape varig arbeid i bygningsindustrien med hjelpeindustrier, må nybyggingen av boliger utvides betraktelig.»⁴⁴¹

Avhjelpe bolignøden, sysselsette bygningsarbeiderne og skape vekst i hjelpeindustriene – dette var nøyaktig de samme synspunktene som de sosialistiske arkitektene hadde formulert i *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge*. Og slik fortsatte det – ideene og argumentene fra arkitektenes tekster ble ramset opp punkt for punkt, og munnet ut i følgende forlag: «Det bør utarbeides en landsplan for boligbyggingen som stiller op i sammenheng de tiltak som skal fremmes når det gjelder teknikk, kreditt- og budgettspørsmål.»

Arbeiderpartiets landsstyre vedtok retningslinjer til en ny boligpolitikk i juni 1937, og disse fremstår som en oppsummering og spissformulering av det kunnskapsgrunnlaget som arkitektene i Teknisk Forenings boligkomité hadde utarbeidet i løpet av sitt drøye første år som partimedlemmer. Og landsplanen for boligbygging ser samtidig ut til å ha fått en solid forankring i partiorganisasjonen.

Boligplan, boligkultur, teknikk og organisasjon

Landsplanen for boligbygging var også tema for en rekke artikler i 1937. Den første sto på trykk i Arbeiderpartiets tidsskrift *Det 20de århundre* nr. 4 1937, og var skrevet av Gunnar Øvergaard Jørgen. Den bar ganske enkelt tittelen «En landsplan for boligbygging.»⁴⁴² Øvergaard Jørgen fulgte opp med en ny artikkel i samme tidsskrift, i nr. 8 1937, denne gangen under overskriften «Boligplanen i praksis.» *Det 20de århundrede* utkom månedlig fra 1901 til 1940, og trykket artikler av mer akademisk og ideologisk-teoretisk karakter, samt en del kulturstoff. Tidsskriftet *Mot Dag* ble innlemmet i *Det 20de århundrede* i 1936, og flere av de tidligere motdagistene publiserte tekster her. Den første av Øvergaard Jørgens to artikler om landsplanen sto på trykk i april 1937, det vil si mens boligkomitéen i Teknisk Forening fortsatt var i arbeid, og før landsstyret hadde tatt stilling til det nye arbeidsprogrammet.

⁴⁴⁰ *Boligbygging i Norge*, 30.

⁴⁴¹ *Ibid*, 30.

⁴⁴² Den samme artikkelen sto på trykk i bygningsarbeiderforbundets medlemsblad *Bygningsarbeideren*, nr. 5 mai 1937.

Artikkelen inneholdt en detaljert og presis redegjørelse av boligsaken slik arkitekten så den.

Tirsdag 11. mai 1937.

Landets beste politiske tidsskrift

Det 20de århundre

MOT DAG

Redaksjon:
 Finn Moe.
 Arne Ording.

INNHold NR. 4:
 Utenrikskronikk.
 Dagfin Juel: Den kapitalistiske opgangstid.
 Ole Colbjørnsen: Krisefast folkeøkonomi
 Johan Vogt: Lønn, pris og profitt.
 Gunnar Øvergaard Jørgen: En landsplan for boligbygging
 Olav Storstein: Nordahl-Grieg.
 Ingrid Gaustad: Lærebøkene i historie. Kronologi.

5 kr. året
50 öre nr nr

Annonse for *Det 20de århundre* i *Arbeiderbladet*. Tema for dette nummeret var økonomi og produksjon, og Gunnar Øvergaard Jørgens artikkel kom på trykk sammen med artikler av to andre vektige stemmer i partiet. Ole Colbjørnsen var krisepolitikkens far, og jeg kommer tilbake til ham i neste avsnitt. Johan Vogt var sosialøkonom og hadde også en fortid i Mot Dag.

Interessant nok innledet Gunnar Øvergaard Jørgen artikkelen med en del betraktninger av arkitekturhistorisk og kulturhistorisk art, faktisk de samme som han hadde trukket frem i radioforedraget i 1936 som jeg gjorde rede for i forrige kapittel. Det vil si at han trakk trådene tilbake til det han kalte Norges storhetstid i middelalderen, og skrev at epoken ikke bare hadde frembrakt kirker og andre monumentalbygg, men også en høyt utviklet boligkultur: «Økonomisk og kulturelt overskudd gav sig uttrykk i boliger, som var gjennomarbeidet i sin form slik at typen ble bevart som fast tradisjon på bygdene helt frem til for 100 år siden.»⁴⁴³ Men dette var vel å merke en boligkultur som var forbeholdt det lille mindretall av økonomisk privilegerte, i tråd med maktforholdene i landet. Arkitekt Øvergaard Jørgen mente at man nå sto ved en skillevei, og at grunnlaget var i ferd med å legges for en ny boligkultur:

⁴⁴³ Gunnar Ø Jørgen, "En landsplan for boligbygging," *Det 20de århundre*, no. 4 (1937): 161.

I det 20de århundre står vi igjen overfor muligheten av et nytt avsnitt i boligens historie. Det arbeidende folk er i ferd med å ta husbondsretten i landet. Vi kan komme til å se en ny boligkultur vokse frem, bygd op på grunnlag av moderne teknikk og moderne organisasjon, en boligkultur som denne gang blir hele folkets eie.⁴⁴⁴

Etter denne noe høystemte innledningen gikk Øvergaard Jørgen over til nok en gang å lokalisere boligspørsmålet i skjæringspunktet mellom befolkningens levekår og landets økonomi. Han beklaget det faktum at byggevirksomheten var «en av de få arbeidsgrener som ennå ligger på et tilfeldig og urasjonelt plan», og påsto at en «fullt utviklet bygningsindustri som arbeider kontinuerlig vil bety en mektig stabiliserende faktor i landets økonomi.» Og ikke bare stabiliserende: «Videre er å merke at bygningsindustrien har særlige muligheter som kriseregulerende faktor.»⁴⁴⁵

Bygningsarbeidernes rolle i boligproduksjonen var tema for et eget avsnitt. Dette var en utakknemlig rolle, påpekte Øvergaard Jørgen. Ikke bare var arbeidet sesongbasert og svært usikkert, men bygningsarbeiderne havnet også lett i et motsetningsforhold til resten av arbeiderklassen – enda de burde utgjøre arbeiderklassens fortropp. Motsetningsforholdet gikk ut på at bygningsarbeidernes legitime ønske om anstendig lønn kolliderte med boligkonsumentenes like legitime ønske om så lave boutgifter som mulig. Dette motsetningsforholdet ville derimot opphøre, argumenterte Gunnar Øvergaard Jørgen, dersom boligbyggingen ble frigjort fra de kapitalistiske markedskreftene og organisert på den måten arkitektene foreslo i landsplanen.

Landsplanen måtte ha langsiktige mål, men den måtte også inneholde tiltak som straks kunne settes i verk. De langsiktige målene var å få både boligproduksjonen og eiendomsretten til boligene under samfunnets kontroll – det vil si bort fra markedet og kapitalismens logikk. Takten i boligbyggingen måtte opp, og det måtte skapes gode arbeidsforhold for bygningsarbeiderne. Som første etappe i den langsiktige planen nevnte Gunnar Øvergaard Jørgen tre viktige tiltak: å organisere den forretningsmessige kreditten, det tekniske apparatet og den offentlige støtten. Som strakstiltak oppfordret han til å bevilge 10-20 millioner kroner årlig til

⁴⁴⁴ Jørgen, "En landsplan for boligbygging," 161.

⁴⁴⁵ Ibid, 161.

boligbygging, og argumenterte for at det ville få stor effekt: «Denne bevilgning vil sette 10 000 mann i arbeid, stabilisere en viktig gren av landets økonomiske liv, og vil etter hvert skape menneskeverdige boligforhold for folket.»⁴⁴⁶

Analysene, argumentasjonen og tallene var de samme som i *Boligbygging i Norge*, men tonen er mer teoretisk og akademisk. *Det 20de århundrede* var en viktig arena for debatt og politikkutvikling, og her gjorde arkitektene arbeidet sitt kjent blant de øvrige akademikerne og intellektuelle i partiet. Hele heftet ble for øvrig omtalt i *Arbeiderbladet* 14. mai 1937, og Øvergaard Jørgens bidrag ble trukket frem og satt i direkte sammenheng med sosialministerens plan:

Statsråd Torp bebudet nylig at han nu vilde sette op en landsplan for boligbygging. Av Gunnar Øvergaard Jørgens artikkel om «En landsplan for boligbygging» vil en se hvor påkrevet en slik landsplan er, og hvorledes den kan gjennomføres. Artikkelen er et ord i rette tid, og vil bidra til å styrke opinionen slik at sosialministerens plan får hele folket bak sig.⁴⁴⁷

Arkitekt Øvergaard Jørgen fulgte opp med flere ord i rette tid, blant annet med en artikkel med tittelen «Boligplanen i praksis,» som sto på trykk i det samme tidsskriftet samme høst. Her tok han opp tråden fra den forrige artikkelen: «Det er bare gått noen måneder siden partiets centralstyre, på grunnlag av en konkret utarbeidet plan, gikk inn for boligbyggingen som en av hovedpostene blandt partiets aktuelle arbeidsoppgaver.» Det var allerede gjort et «grundig oprydningssarbeid»⁴⁴⁸ i den tid «arbeiderregjeringen har sittet ved roret». Arbeiderbevegelsen og arbeiderregjeringen hadde stått i spissen for «landets sosiale reisning», og skal nå lede dets «økonomiske reisning». Boligbyggingen var en av sakene som kunne vise at «det er arbeiderbevegelsen som har offensiven».⁴⁴⁹

Ellers var argumentasjonen den samme: økt boligbygging ville bety bedre levekår og økt sysselsetting, den ville setter store mengder kapital inn i produktiv virksomhet og var på alle måter velegnet som merkesak. Etter å ha slått fast så mye, stilte arkitekten det avgjørende spørsmålet: «Hvor skal en nu, rent konkret, gripe fatt på det veldige organisasjonsarbeidet som her skal utføres?»⁴⁵⁰ Han nevnte tre tiltak som kunne iverksettes umiddelbart: Det måtte etableres et boligfond og bygges opp et teknisk apparat, og det måtte

⁴⁴⁶ Ibid, 165.

⁴⁴⁷ *Arbeiderbladet* 14. mai 1937.

⁴⁴⁸ Gunnar Ø Jørgen, "Boligplanen i praksis", 304.

⁴⁴⁹ Ibid, 304.

⁴⁵⁰ Ibid.

gjennomføres representative boligtellinger i et utvalg by- og landkommuner. Å sette landsplanen ut i praksis ville i første omgang kreve 17 millioner kroner, bevilget over statsbudsjettet og først og fremst som startkapital til boligfondet. I oppsummeringen fremhevet arkitekten nok en gang de økonomiske argumentene for å utvide boligbyggingen: «Blandt sosialøkonomer hersker det praktisk talt enstemmighet om, at en sterkt utvidet boligbygging er det mest effektive middel som statene kan sette inn mot den krisen som ventes.»⁴⁵¹

For meg forekommer det som om Gunnar Øvergaard Jørgen hadde *skiftet gir* i den siste artikkelen. I den første tidsskriftartikkelen argumenterte han fram boligsaken som politisk merkesak. Han innledet med tanker omkring boligkultur, og gjorde rede for boligspørsmålets mer prinsipielle betydning for levkår og økonomi. Da han skrev den andre artikkelen hadde boligsaken fått sin plass i partiets arbeidsprogram, og det gjaldt å diskutere hvordan boligplanen kunne iverksettes.

Landsplanen på dagsorden

Spesialkomitéene i Teknisk Forening hadde som formål ikke bare å utrede, men også å bidra til å få *de enkelte saker løst i praksis*. Og arkitektene begrenset på ingen måte arbeidet med landsplanen for boligbygging til å utforme kunnskapsgrunnlaget for arbeidsplankomitéen. Tvert imot opptok landsplanen dem gjennom hele 1937. I arkivmaterialet etter Teknisk Forening har jeg funnet et antall møteinnkallelser som viser at boligsaken var tema for flere medlemsmøter og andre møter gjennom hele året. For eksempel et medlemsmøte i Teknisk Forening i februar hvor Gunnar Øvergaard Jørgen innledet over temaet *Boligspørsmålet i aktuell politikk*, og et «kombinert styremøte og boligkomitémøte»⁴⁵² i september.

18. september 1937 arrangerte Teknisk Forening i samarbeid med Det norske Arbeiderparti og Norsk Bygningsarbeiderforbund et «Forberedende møte om boligbygging» i Folketeaterbygningen. Dette var en stor boligkonferanse med deltakere fra hele landet. Blant annet deltok Oscar Torp og Einar Gerhardsen, ordfører i Oslo Trygve Nilsen og OBOS-direktør Martin Strandli. Store og små byer var representert, blant annet Trondheim, Bergen, Kristiansand, Gjøvik og Drammen. På dagsorden sto følgende sju punkter⁴⁵³:

⁴⁵¹ Gunnar Ø Jørgen, "Boligplanen i praksis," *Det 20de århundre*, nr. 8 (1937): 304.

⁴⁵² Arbark. Teknisk Forening av DNA. A. Møtebøker o.l.

⁴⁵³ Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Mappe Boligkonferanse 18. september 1937. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Mappen inneholder invitasjon til konferansen og dagsorden.

1. Konstituering
2. Orientering om forholdene i de respektive byer og landkommuner
3. En oversikt over hovedlinjene i den fremlagte «Landsplan for boligbygging i Norge»
4. Diskusjon om forskjellige avsnitt i landsplanen
5. Hvor store bevilgninger kan det regnes med fra statsbudgettet?
6. Hvilke sider av planen kan best gjennomføres?
7. Hvorledes skal arbeidet gripes an i de enkelte kommuner?

Punkt 2 på dagsorden skulle gi en oversikt over «byggevirkensomhetens nuværende art og omfang»⁴⁵⁴, og her fikk én representant fra hvert sted eller by som var representert anledning til å redegjøre for de lokale boligforholdene og boligbehovene. Punkt 3 og 4 tok utgangspunkt i heftet *Boligbygging i Norge*. Under punkt 5, om hvilke bevilgninger man kunne forvente å få fra staten, ble boligproduksjonen diskutert i sammenheng med «virkning av øket boligbygging på beskjeftigelsesgraden» og «virkning på andre grener av industrien»⁴⁵⁵, og punkt 6 handlet om hvilke organisasjoner og institusjoner som kunne iverksette de forskjellige delene av planen. Nevnt ble regjeringen, Arbeiderpartiet, Norsk Bygningsarbeiderforbund og en «bredere upolitisk organisasjon», som for eksempel Norsk Forening for Boligreformer.

Det er ikke bevart noe referat fra boligkonferansen, men det ble formulert en uttalelse som ble enstemmig vedtatt og oversendt sentralstyret i Arbeiderpartiet to dager senere, 20. september 1937. En kopi av denne uttalelsen er bevart i Teknisk Forenings arkiv. Hovedpunktene i uttalelsen er som følger:

Efter å ha påhørt beretningene om boligsituasjonen i en rekke by- og landkommuner, vil konferansen uttale følgende: De private spekulasjonsinteresser i boligbygging er f.t. en avgjørende hindring for en rasjonell boligpolitikk. (...) Den forretningsmessige boligkreditt bør ordnes og utbygges snarest, først og fremst ved at kommende års Storting vedtar å oprette en Statens Huslånebank som skal gi 2nnprioritetslån. (...) På statens initiativ må boligproduksjonen organiseres med sikte på standardisering og formidling av bygningsmaterialer (...) Bygningslov og helselov må revideres i samsvar

⁴⁵⁴ Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Mappe Boligkonferanse 18. september 1937. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

⁴⁵⁵ Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Mappe Boligkonferanse 18. september 1937. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

med alle rimelige krav med hensyn til gode boliger.⁴⁵⁶

Brevet sluttet med en oppfordring til sentralstyret om «snarest å nedsette et allsidig sammensatt utvalg som får i oppdrag å lage en utførlig utgreiing av hele boligsaken og legge fram en plan for den beste løsningen av denne sak.»⁴⁵⁷

Det var Teknisk Forening sto som hovedarrangør for denne boligkonferansen som samlet boliginteresserte partifolk fra hele landet, og for arkitektgruppen må det ha vært en anledning både til å gjøre både seg selv kjent som partiets boligpolitiske eksperter og talsmenn og å forankre arbeidet sitt i partiorganisasjonen. I tillegg var det naturligvis en anledning til å samle kunnskap om boligforholdene rundt om i landet, og til å knytte kontakter med boliginteresserte partifolk. Deltakerne må på sin side ha fått anledning til å redegjøre for boligsituasjonen på sitt hjemsted, til å utveksle erfaringer, sammenligne og diskutere og til å bli kjent med nye tankene og idéene omkring boligspørsmålet. Tidspunktet var i tillegg gunstig – og neppe tilfeldig – for høsten 1937 ble boligsaken en hovedsak i valgkampen foran kommunevalget.

Arbeid for alle, bedre boliger og bedre kosthold

En knapp måned etter den store boligkonferansen, 11. oktober 1937, arrangerte arkitektgruppen i Teknisk Forening et åpent bolig møte. På programmet sto to foredrag: *Hele folket i gode boliger* ved Gunnar Øvergaard Jørgen, og *Oslo og Aker – en organisk enhet* ved Frode Rinnan. Etter foredragene ble Arbeiderpartiets valgfilm *By og land, hand i hand* vist. Gunnar Øvergaard Jørgens foredrag handlet om landsplanen for boligbygging, mens Frode Rinnan tok for seg det lokale og politisk brennbare spørsmålet om en sammenslåing av de to nabokommunene Oslo og Aker.⁴⁵⁸ Det var Teknisk Forening ved de sosialistiske arkitektene og Oslo Arbeiderparti som sto som arrangører, og møtet fant sted i festsalen i Ingeniørenes Hus. Dette møtet var av annen karakter enn boligkonferansen i september. Mens boligkonferansen hadde samlet fag- og partifolk til diskusjon om boligplanen, var dette et åpent valg møte.⁴⁵⁹ Boligsaken rykket

⁴⁵⁶ Brev til Det norske Arbeiderpartis Centralstyre. Datert Oslo 20/9-37. I Arbark. Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Mappe Boligkonferanse 18. september 1937.

⁴⁵⁷ Brev til Det norske Arbeiderpartis Centralstyre. Datert Oslo 20/9-37. I Arbark. Teknisk Forening av DNA. D. Saksarkiv. Mappe Boligkonferanse 18. september 1937.

⁴⁵⁸ Rinnan hadde skrevet om det samme temaet i *Bygningsarbeideren*.

⁴⁵⁹ Foredragene ble etterfulgt av valgfilmen med det som skulle gå inn i historien som en legendarisk tittel, nemlig *By og land hand i hand*. Og nettopp by- og landperspektivet ble løftet frem i forbindelse med boligsaken, som jeg har vært inne på flere ganger. Det ble gjentatte ganger fremhevet at bolignøden var stor i byene, men enda større på landsbygda. Og den store planen som var under arbeid var jo også en *landsdekkende* plan. Denne stadige påminnelsen om at Arbeiderpartiets politikk også gjaldt forholdene på landet forstår jeg

nemlig opp som en av Arbeiderpartiets tre hovedsaker ved kommunevalget i 1937.

Arbeiderbladet fulgte opp temaet fra valgmøtet dagen etter med en stor artikkel. «Hvad trenger Oslo av boliger?»⁴⁶⁰ ble det slått opp med fete typer på forsiden, og artikkelen som fulgte var skrevet av Gunnar Øvergaard Jørgen. Minst 2800 nye boliger i året var svaret på spørsmålet. I artikkelen tok han for seg trangboddheten, overbefolkningen og de mange kondemnerbare boligene som fortsatt var i bruk, og han skildret situasjonen som prekær: «Alt i alt er det over 100 000 mennesker i Oslo som idag rammes av tettbefolkningen, omkring 40 pct. av byens befolkning.»⁴⁶¹ Konklusjonen var at det måtte settes fart i nybyggingen, og både problemstillingene og tallene kjenner jeg igjen fra *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge*. Det som gjør denne artikkelen ekstra interessant er at den var illustrert med to bilder, ledsaget av en bildetekst.⁴⁶² Det ene bildet viste en tradisjonell byggate med typiske bygårder fra århundreskiftet. Det andre viser et parti fra et nytt boliganlegg – en frittliggende lamellblokk i teglstein med et opparbeidet, nærmest parkmessig uteområde. Jeg mener å kjenne igjen OBOS-anlegget «Frydenberg» i Grenseveien, som sto ferdig i 1936, på bildet. Under bildene er følgende å lese:

Spekulasjons-boligbyggingen under høirestyret gjorde Oslo til de grå gaters og de grå leiekaserners by. Den samfunnsnyttige boligbyggingen, som arbeiderpartiet reiste krav om alt i 1896 og som det fikk påbegynt i 1912, har omskapt byen, gitt den et nytt preg. Boligene har blitt bedre, sundere, lysere og luftigere, gatene har fått en helt ny karakter. Lys og sol, grønne plener og små hvileplasser har avløst den grå ensformigheten. Til venstre: Typisk gateparti fra høirestyrets tid. Til høyre: Boligbygg etter arbeiderpartiets linje.⁴⁶³

Overraskende nok er dette første gang jeg i dette materialet har kommet over en eksplisitt sammenkobling av partipolitikk og arkitektur og byplanlegging i de sosialistiske arkitektenes argumentasjon. Indre by med sin klassiske kvartalsstruktur med leiegårder fikk her merkelappen *høyrestyrets by*, og ble satt opp imot bystrøk etter *arbeiderpartiets linje* med frittliggende

---

som et ledd i partiets målrettede arbeid for å øke oppslutningen blant nye velgergrupper. Det var nødvendig for å styrke partiets maktposisjon – og boligsaken var en sak hvor by og land virkelig gikk hand i hand.

⁴⁶⁰ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Hvad trenger Oslo av boliger?» *Arbeiderbladet* 12.10.1937, morgenutgaven.

⁴⁶¹ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Hvad trenger Oslo av boliger?» *Arbeiderbladet* 12.10.1937, morgenutgaven.

⁴⁶² De to heftene var illustrert ved hjelp av tabeller, men ingen bilder. Det samme gjelder de avisartiklene jeg hittil har kommentert.

⁴⁶³ *Arbeiderbladet* 12. oktober 1937.

boligblokker og grøntområder mellom husene. Bildene ble åpenbart brukt som et retorisk grep, men det er heller lite tvil om at det nye OBOS-anlegget på høyden over Carl Berners plass representerte modernismens ideal om frittliggende *boliger i park* for de modernistisk anlagte arkitektene i Teknisk Forening. Videre er det interessant at Øvergaard Jørgen var så krystallklar i sin argumentasjon: det måtte grunnleggende politiske endringer til – institusjonelle, organisasjonsmessige og økonomiske – for å kunne realisere de nye idealene på arkitektur-, by- og boligfeltet. Denne tematikken følger jeg opp i neste kapittel, der jeg tar for meg arkitektgruppens synspunkter omkring boligtyper, og deres arkitektur- og byplanteoretiske forankring.

Gunnar Øvergaard Jørgens forsideooppslag i *Arbeiderbladet* 12. oktober 1937, med illustrasjoner av henholdsvis *høyrestyrets* og *arbeiderstyrets* by.

Arbeiderbladet trykket et mer utførlig referat fra bolig møtet i ettermiddagsutgaven samme dag, og kunne berette at et «stort og lydhørt

publikum» hadde vært samlet i Ingeniørenes hus. Gunnar Øvergaard Jørgen hadde redegjort for «de synsmåter som ligger til grunn for boligplanen», og publikum hadde i følge avisen uttrykt en «dyp og saklig interesse for den boligplan som arbeiderpartiet har lagt frem hovedlinjene til, og som skal gi hele folket sunde og gode boliger.» *Arbeiderbladet* stilte seg bak arkitektens argument om at dette ville være vel anvendte penger: «En skal her huske på at den byggevirksomheten som så senere settes i gang vil være arbeidsskapende ikke bare direkte, men også indirekte – samtidig som det imøtekommes et stort sosialt behov.»⁴⁶⁴ Slik ble arkitektens hovedpoeng gjentatt – og det er fristende å si «velsignet» – i partiorganet.

Dette åpne bolig møtet var bare ett av flere valg møter av samme type som ble arrangert i Oslo samme høst. Arbeiderpartiet opererte med tre hovedsaker i valgkampen: arbeid til alle, bedre kosthold og bedre boliger. Ernærings saken hadde vært tema for et tilsvarende møte uken før bolig møtet. Dette møtet var arrangert av Sosialistiske legers forening, og det var medisineren Karl Evang som innledet om *ernærings spørsmålet*. Karl Evang kom også fra Mot Dag og sluttet seg til Arbeiderpartiet samtidig som arkitektene, og det er påfallende og interessant å slå fast at Evang og de sosialistiske legene ble involvert i parti arbeidet og utformingen av en ernærings politikk på samme måte som arkitektene arbeidet med bolig spørsmålet.

Gunnar Øvergaard Jørgen bidro til å løfte frem boligsaken gjennom flere artikler foran valget. Særlig interessant er en artikkel i tidsskriftet *Arbeiderkvinnen*, der ingressen lød som følger: «Fram til kommunevalget med boligbyggingen som merkesak! Riv rønnene og bygg vakre hjem!»⁴⁶⁵ Her fulgte arkitekten en noe annen argumentasjonsrekke enn i de forrige tekstene jeg har gjort rede for. Fra første avsnitt ble boligsaken presentert som et særlig viktig anliggende for kvinnene. Mat og klær og tak over hodet er våre viktigste behov, slo Øvergaard Jørgen fast innledningsvis, og det var kvinnenes oppgave å sørge for hus og hjem – og ikke minst for å få pengene til å strekke til. «Men den som har lite å rutte med, må snart slå av på kravene til boligen» fortsatte han. De dårlige boligene som så altfor mange måtte ta til takke med var tungvinte, dyre i bruk og skadelige både for den fysiske og den psykiske helsen. Det måtte bygges nye og større boliger, skrev arkitekten, og «det må gjøres på en slik måte at folk flest får råd til å bo der»⁴⁶⁶. De som skulle bygge sitt eget hus, måtte få lån på gode vilkår, og de som leide, måtte trygges mot vilkårlige husleieøkninger og utkastelser.

I det neste avsnittet henvendte han seg direkte til kvinnene; også arbeiderhustruene måtte ha «rett til å forlange noen av de tekniske

⁴⁶⁴ *Arbeiderbladet* 12.10.1937.

⁴⁶⁵ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Riv rønnene. Bygg vakre hjem». *Arbeiderkvinnen*, nr. 10 (1937), 7.

⁴⁶⁶ *Ibid.*

forbedringene som letter husarbeidet så utrolig meget».⁴⁶⁷ Han gjorde ikke nærmere rede for hvilke tekniske forbedringer det var han hadde i tankene, om det var sentralvarme, søppelsjakt, moderne vaskerier eller elektriske apparater i boligene eller innlagt vann, bad og wc. I byene må dessuten «boligstrøkene få barnekrybber og lekeplasser hvor de små kan være i trygghet mens mor er i arbeide.»⁴⁶⁸ Spørsmål om boligens standard og tekniske utrustning og spørsmålet om kvinnes bo- og arbeidsforhold opptok i høy grad de sosialistiske arkitektene, og i denne artikkelen var Gunnar Øvergaard Jørgen innom noen viktige temaer som jeg skal forfølge videre i neste kapittel. Hovedbudskapet var likevel landsplanen for boligbygging, som i denne artikkelen ble formidlet i litt andre ord og vendinger og trolig tilpasset en bestemt målgruppe.

Ifølge historikeren Ida Blom var *Arbeiderkvinnen* et politisk tidsskrift for *arbeiderhusmødre*. I artikkelen «Et dobbelt ansvar» – kvinner og menn i norsk arbeiderbevegelse 1918-1940»⁴⁶⁹ fra 1998 skriver Blom at bladet gjennom hele mellomkrigstiden målrettet appellerte til arbeiderklassens kvinner om å kjempe for partiets kjernesaker, særlig de som direkte angikk familiene: «Boligpolitikk, gratis skolemateriell, bedre lønninger for den mannlige arbeider, støtte til streikende ble sett som viktige tiltak for å beskytte familien mot kapitalistisk utbytting»⁴⁷⁰. Utgangspunktet var i følge Blom en forestilling om at kvinnes hadde en særlig forståelse for sosialpolitiske temaer: «Velferdsarenaen ble oppfattet som særlig velegnet for kvinner og som en viktig legitimering for å anmode dem om å stemme på Arbeiderpartiet.» Slik ble det appellert til kvinnene om å "arbeide for den beste boligpolitikken, den beste barneomsorgen og støtte til mødre, handikappede og eldre.»⁴⁷¹

Artikkelen til Gunnar Øvergaard Jørgen i arbeiderkvinnens tidsskrift føyer seg godt inn i dette bildet, og underbygger det Ida Blom skriver. Artikkelen handlet om en viktig sosialpolitisk sak, forfatteren appellerte til kvinnene nettopp som forvaltere av hus og hjem, og som innehavere av en spesiell forståelse og interesse for boligpolitikken. Slik ble boligsaken etablert som en politisk sak som særlig angikk kvinnene, og teksten ble bygd opp omkring idéen om at det var kvinnene i særlig grad som kjente bolignøden på kroppen. Saken ble knyttet til lesernes erfaringer på en måte som jeg ikke har funnet i andre av Øvergaard Jørgens tekster, og derifra videre til Arbeiderpartiets politiske program. Det som krevdes var organisering og oppslutning om Arbeiderpartiets boligplan: «For Norge er

---

⁴⁶⁷ Ibid.

⁴⁶⁸ Ibid, 21.

⁴⁶⁹ Ida Blom, ««Et dobbelt ansvar» – kvinner og menn i norsk arbeiderbevegelse 1918-1940». *Arbeiderhistorie* (1998), 5-33.

⁴⁷⁰ Ibid, 9.

⁴⁷¹ Ibid, 29.

det allerede utarbeidet tekniske og økonomiske planer for en boligbygging på kooperativt grunnlag, en plan som skal bli til nytte både for byene og for de mest bortgjemte bygdene.» Og så, til sist, kom den direkte oppfordringen: «Men Arbeiderpartiet har ennå ikke flertall; og skal Regjeringen føre saken gjennom i Stortinget, må den ha en sterk opinion bak sig fra hele landet. Først og fremst kvinnene kan reise en slik meningsbølge, som ikke skal la sig stanse før den har ført frem.»⁴⁷² Arbeiderpartiet representerte de som led mest under bolignøden, og var følgelig det eneste partiet som kunne skape «orden, rettferd og trygghet på boligmarkedet»⁴⁷³, skrev Gunnar Øvergaard Jørgen i siste avsnitt, før han avsluttet med en fyndig appell: «Arbeiderkvinner! Frem til kommunevalget 1937 med boligbyggingen som merkesak!»⁴⁷⁴

Jeg leser artikkelen i *Arbeiderkvinnen* som et særlig interessant og godt eksempel på hvordan de sosialistiske arkitektene, med Gunnar Øvergaard Jørgen i spissen, utviklet sine boligpolitiske synspunkter, og formidlet og forankret disse i arbeiderbevegelsen. Det er en særegen dynamikk i politikkkutformingene som kommer til syne her: Arkitektene opptrådte i rollen som eksperter og kunnskapsleverandører, men innenfor rammene av partiet. Det vil si at fagkunnskapen ble formidlet som en del av et overordnet politisk budskap og at ordlyden og argumentasjonen måtte tilpasses forskjellige situasjoner og målgrupper.

Kommunevalget i 1937 fant sted 18. oktober, og i dagene før valget hadde Gunnar Øvergaard Jørgen en hel serie artikler om boligsaken på trykk i *Arbeiderbladet*. 13. oktober 1937 tok han opp spørsmålet om boligstandard og byggekostnader, rettere sagt om man burde bygge så billig at folk får råd til boligene, selv om det gikk på bekostning av standarden. Under overskriften «Skal boligene bygges enklere?» forklarte Øvergaard Jørgen hvordan det i Stockholm var blitt foreslått å bygge boliger uten bad og sentralvarme, men at forslaget var blitt nedstemt: «Stockholmerne vilde ikke gi slipp på den kulturelle vinning som bad og centralvarme betyr – og dessuten blev det regnet ut at besparelsen var helt uvesentlig.» Arkitekten mente at lignende forslag ble stilt med jevne mellomrom i her i landet også, og at ethvert forsøk på å senke boligstandarden måtte bekjempes: «Det vilde være ødeleggende for arbeiderbevegelsen å slå inn på den linjen, at boligens pris skulde presse nedover ved å presse lønningene eller ved å forringe standarden. Tvert imot skal befolkningens boliger stadig gjøres bedre og rummeligere (...) Derfor må parolen være: ingen senkning av boligstandarden i nybygg!» Veien til lavere byggepriser måtte gå via en omfattende rasjonalisering av byggevirkomheten, mente han. Staten og kommunene måtte samarbeide om en teknisk plan for boligbyggingen, og det måtte bli

⁴⁷² Gunnar Ø Jørgen, "Riv rønnene. Bygg vakre hjem." *Arbeiderkvinnen*, nr. 10 (1937): 21.

⁴⁷³ *Ibid.*, 21.

⁴⁷⁴ *Ibid.*

slutt på spekulasjon i byggematerialene: «Staten må tre til, slik at det i samarbeid med alle kommuner, i landsmålestokk, blir skapt en virkelig materialformidlig og materialkontroll.» Masseproduksjon, standardisering og en rasjonalisering på arbeidsplassene ville tvinge prisene nedover. Staten måtte bidra til å få i gang en organisering av materialforsyningen, legge til rette for kooperative byggelag, gi en varig økonomisk støtte til standardiseringsarbeidet og være med på å utvikle bedre byggeteknikk og en bedre forvaltning av de ferdige boligene – boligplanen måtte kort sagt gjennomføres. «Målet må være å skaffe kvalitetsboliger til rimelig pris, samtidig som det blir et ordentlig utkomme for dem som har til arbeid å bygge boligene.»⁴⁷⁵

Det siste var et poeng som Øvergaard Jørgen var inne på også i andre tekster, nemlig at arbeidet med å skaffe folk rimelige boliger verken måtte gå på bekostning av boligenes standard *eller* bygningsarbeidernes lønn og rettigheter. Dette var naturlig nok i tråd med arbeiderbevegelsens synspunkter – og i kontrast til de borgerlige partiene, som la skylden for de høye byggekostnadene på bygningsarbeidernes lønnsnivå og som ikke var fremmede for å senke boligstandarden for å få billigere boliger.

Også denne artikkelen var ledsaget av bilder med stor retorisk kraft: To utsnitt fra typiske gatepartier fra østkanten og et bilde fra de kommunale Torshov-gårdene og følgende bildetekst:

Høirestyre og arbeiderstyre. Våre to bilder
øverst viser hvordan byen blev under høirestyret, -
med endeløse, grå kasernegater og trange
gårdsrum. Nederst kontrasten – den kommunale
bebyggelse på Torshov med vakre hjem og store,
luftige og solfylte lekeplasser for byens barn.⁴⁷⁶

Budskapet som ble hamret inn bare noen dager før kommunevalget var at byens utseende og boligenes beskaffenhet var et politisk spørsmål - en arbeiderstyrt by vil også *se* annerledes ut enn en høyreby, selv om det denne gangen ikke var modernistiske lamellblokker som ble trukket frem, men storgårdskvartalene fra årene rundt 1920.

Dagen etter, 14. oktober, handlet det om «Plan i boligkreditten!» Og nok en gang er bildematerialet interessant. Avbildet var de såkalte *nødbarakkene* i Stavangergata på Sagene, som ble bygd som midlertidige boliger av kommunen i 1911-1912, og som like fullt ble stående i 25 år. Øvergaard Jørgen brukte dem som en påminnelse om forskjellen mellom Høyre og Arbeiderpartiets boligpolitikk: «Høires «midlertidige» nødbaraker i

⁴⁷⁵ *Arbeiderbladet* 13.10.1937.

⁴⁷⁶ *Ibid.*

Stavangergaten blev stående i 25 år – som et skjendselens monument over høires boligpolitikk. Under arbeiderstyret er dette monumentet revet ned (...) Mandag bør velgerne sørge for at enda mer av høires politikk kan bli revet ned.»⁴⁷⁷ I teksten var finansieringen av boligbyggingen tema. Også det var i Gunnar Øvergaard Jørgens øyne et spørsmål om kunnskap og organisering: «Pengeinstituttene arbeider svært ofte i blinde», skrev han. «De har ingen oversikt over hvordan boligkapitalen fungerer i forhold til landets øvrige kapital, ingen oversikt over det virkelige behov og den virkelige betalingsevnen.» Når det er mer lønnsomt å «presse penger ut av de gamle rønner enn å sette kapital i nye hus», betød det at samfunnets midler ikke forvaltes «planmessig til almennyttige formål»⁴⁷⁸. Gunnar Øvergaard Jørgen konkluderte med at det hersket anarki i boligkreditten, og at staten derfor måtte trå til. En *Statens huslånebank* måtte etableres, og et boligfond.

Til og med på selveste valgdagen, mandag 18. oktober 1937, slapp arkitekt Øvergaard Jørgen til i avisen, denne gangen riktignok bare med et kort innlegg. «Hvad kan Oslo betale i husleie?» var det innledende spørsmålet, og arkitekten påpekte det urimelige i at husleien i gamle gårder fortsatte å stige til tross for at boligene verken ble modernisert eller vedlikeholdt. Når en gammel bolig var nesten like dyr som en ny, gjaldt det å få kontroll på husleiene, argumenterte Øvergaard Jørgen, og konkluderte ikke overraskende med at det kunne bare skje dersom Arbeiderpartiet kom til makten: «Det er bare arbeiderpartiets politikk som kan føre til gode boligforhold i Oslo: en effektiv husleielov og en teknisk og økonomisk boligplan som kan skaffe førsteklasses boliger til rimelige priser.»⁴⁷⁹ Det ble trolig siste ord i boligsaken før folk gikk til urnene.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁷ *Arbeiderbladet* 14.10.1937.

⁴⁷⁸ *Ibid.*

⁴⁷⁹ *Arbeiderbladet* 18.10.1937.

⁴⁸⁰ Boligsaken var en av hovedsakene ved valget i 1937, og det var ikke bare arkitektene som agiterte for den. Martin Tranmæl talte for eksempel på valgkampmøter flere steder i landet, blant annet i Bergen. 27. september refererte *Bergens Arbeiderblad* fra Tranmæls tale, hvor boligsaken åpenbart var et hovedpoeng: «Av spørsmål som har spesiell betydning ved kommunevalget nevnte Tranmæl videre boligsaken. (...) Og regjeringen vil, antagelig i neste sesjon, legge frem en landsplan for boligbygging. (...) Boligsaken er både en social og økonomisk oppgave og et viktig ledd i arbeidsreisingen.» At Martin Tranmæl gjentok arkitektenes synspunkter i sine valgkamptaler, underbygger mitt inntrykk av at arkitektene bidro til å sette den politiske dagsorden.

Torsdag 14. oktober 1937. Arbeiderbladet

Høires kommunale „boliger“ må rives!

I forbindelse med tariffrevisjonen i margarinindustrien reiste Norsk Nærings- og Nydelsesemiddelbedrøderforbund krav om visse garantier mot oppsigelser og innskrenkninger. Da margarincentralen ble opprettet, blev en hel del arbeidere satt på gaten og landeveien. Midt under den megling som er pågått, er en bedrift nedlagt. Dens produksjon er overtatt av en annen. Nye sammenslutninger forestår, og hakk i hæl med dem følger arbeidsinnskrenkninger og arbeidsløshet.

Arbeiderne motsetter sig ikke modernisering og rasjonalisering av bedriftene. Det er en nødvendighet i vår tid for å kunne hevde sig i konkurransen. Men det er ingen mening i at en større effektivitet skal sette en hel del arbeidere på bar bakke uten at de har noe å falle tilbake på. I det foreliggende tilfelle står man overfor en trustifisering som tilskjer større profit for aksjonærene, samtidig som man gjør en hel del arbeidere brødløse.

Men arbeidsgiverforeningen setter sig bare ned og erklærer at det her dreier sig om et prinsippsspørsmål: om bedriftsinnehaverens enerett til å bestemme over innskrenkninger og bedriftstans, modernisering og rasjonalisering — alt uten hensyn til arbeidernes livsinteresser. Slike prinsippsspørsmål vil arbeidsgiverforeningen ikke engang drøfte. Da foretrekker den å la hjulene stå.

«Dagens Tegn» uttaler sin tilslutning til arbeidsgiverforeningens stille holdning. Men almenheten vil innta et annet standpunkt. Den vil forstå det berettigede i arbeidernes krav og stille sig på deres side. De er den viktigste faktor i produksjonsprosessen, og da er det også rimelig at de har en medbestemmende innflytelse på de arbeidsforhold som oppstår ved rasjonalisering av bedrifter.

Det dreier sig for så vidt også om et prinsipp: om at de som ut-

Selv i de vanskeligste årene har tusenvis av større og mindre spansere, som nu ikke har anledning til å sette sine penger direkte i boligbygg. Bankenes egen utlånsvirksomhet til boliger må lettes og rasjonaliseres.

Det eneste Oslo-høire vilde være med på av kommunal boligbygging vinteren 1911-12 var midlertidige nødbaraker. Under sterke prinsipielle betenkeligheter besluttet formannskapet å stille til disposisjon 46,000 kroner etll opførelse av 5 midlertidige baraker, skikket til vinterbolig, med 6 leiligheter i hver for arbeidere og andre småkårsfolk eller i tilfelle fattigvesenet, på kommunens tomt ved Stavangergaten. (Citeret fra sak nr. 30 1912, side 3.)

Høires midlertidiges nødbaraker i Stavangergaten blev stående i 25 år — som et skjendelsesmonument over høires boligpolitikk. Under arbeiderstyret er dette monumentet revet ned. Våre billeder er tatt under nedrivningsarbeidet. Noen av barakkene stod ennå igjen. Av andre var det bare grunnmurene tilbake. Mandag bør velgerne sørge for at enda mer av høires politikk kan bli revet ned — selve grunnmuren må vekk!

at kommunegarantien ikke lenger strekker til. Når det gjelder en to-værelses leilighet garanterer kommunen for ca. 9 000 kroner, og det rakk langt dengang leiligheten kostet 11 000 kroner å bygge. Men nu når den koster 14 000 kroner, mangler det fem tusen kroner ovenpå kommunens garanti; og det må dels kommunen og dels leieboeren skytte

Plan i bolig-KREDITTEN!

Av arkitekt G. Ø. Jørgen.

Arbeiderbladet 14. oktober 1937, fire dager før kommunevalget.

Allerede tre dager før valget, 15. oktober 1937, ble valgkampen oppsummert i *Arbeiderbladet*. Her ble Arbeiderpartiets organisasjonssekretær Hjalmar Dyrendahl intervjuet, og han hevdet at de borgerlige hadde vært på defensiven gjennom hele valgkampen: «De mangler argumenter til å stille på mot den saklige tyngden i agitasjonen vår.»⁴⁸¹ Dette var selvfølgelig langt ifra noen nøytral konstatering av fakta, men etter hvordan boligsaken ble fremstilt i valgkampen å dømme, mener jeg det ikke er tvil om at Arbeiderpartiet i hvert fall la stor vekt på å argumentere og opptre slik at man fremsto med stor saklig tyngde. Ikke minst gjennom å la fagpersoner, som arkitektene i Teknisk Forening, og da særlig Gunnar Øvergaard Jørgen, delta

⁴⁸¹ *Arbeiderbladet* 15.10.1937.

aktivt i valgkampen.⁴⁸² Uansett om det var på grunn av den faglige og saklige tyngden eller om det var andre forhold som var avgjørende, så gjorde DNA et svært godt valg. I Oslo Arbeiderpartis beretning fra 1937 står det i innledningen:

Oslo arbeiderparti har styrket sin stilling både politisk og organisatorisk i året 1937. Kommunevalgkampen var årets store og sentrale oppgave. (...) Partiets og partifellenes store innsats foran årets valg bragte oss et strålende resultat. Arbeiderflertallet i hovedstaden blev ytterligere styrket og befestet. (...) I år øket partiet sitt stemmetall til over 82 000 – 52,52 pct. av stemmene. Dermed har vi sikret arbeiderflertallet i Oslo for alltid.⁴⁸³

Det siste var nok et utslag av et seiersbetinget overmot. Likevel; Arbeiderpartiet gjorde et godt valg i 1937. På landsbasis fikk partiet 43,39 prosent av stemmene, noe som representerte en framgang på rundt tre prosentpoeng siden forrige kommunevalg.

En landsplan for for bygningsarbeidere, leieboere – og arkitekter

Bygningsarbeiderne og sysselsettingen i byggenæringen var et hovedpoeng i landsplanen, og de organiserte bygningsarbeiderne var tiltenkt en viktig rolle i det boligpolitiske apparatet som planen la opp til. Som jeg raskt skal belyse, fulgte bygningsarbeiderne også opp landsplanen i sine organisasjoner. Bygningsarbeiderforbundet tok opp landsplanen som en hovedsak på sitt landsmøte, og Gunnar Øvergaard Jørgen holdt foredrag om landsplanen for Bygningsarbeidernes industrigruppe i Oslo. På tampen av året kom det også erklæringer fra lokale bygningsarbeiderforeninger. På julaften 1937 trykket avisen *I. Mai* en uttalelse om boligplanen fra bygningsarbeiderne i Stavanger med blant annet et krav om at «regjeringen av all kraft går inn for de retningslinjer for boligbygging som det Norske Arbeiderpartis landsstyre har vedtatt.» Uttalelsen var blitt formulert på et fellesmøte i Bygningsarbeidernes

---

⁴⁸² Jeg har konsentrert meg om arkitektens bidrag, men gjennomgangen av avisene og letingen i arkivene har avdekket at andre fagfolk fra andre fagfelt deltok på samme måte, for eksempel Karl Evang fra Sosialistiske legers forening. Å trekke fagfolk inn i utformingen og formidlingen av partiets politikk ser ut til å ha vært en viktig del av den politiske utviklingen som fulgte Arbeiderpartiets regjeringsdannelse i 1935.

⁴⁸³ Oslo Arbeiderparti. *Beretning og regnskap 1937*. Oslo 1938, 3.

OPLAND ARBEIDERBLAD

Virksomhet“ Det norske Arbeiderpartis politikk betyr arbeid, bedre boliger og kosthold, en rikere fremtid for vårt land.

Under dette løsen går hele det arbeidende folk i by og bygd til valg 18. oktober.

Arbeiderpartiets program i kommunevalgkampen samler sig om de tre hovedpunktene: Arbeid, gode boliger bedre kosthold. Arbeid, ordentlig lønnet arbeid for enhver arbeider mann og kvinne, det må være selve grunnlaget for at folket skal kunne bedre sine kår, grunnlaget for at hvert menneske skal bli fritt og lykkelig.

stokk, ellers blir det spekulanter som løper av med profitten, ikke folket som får nytte av bevilningene. Dette organisasjonsarbeid må bli gjort i samsvar med den landsplan for boligbygging som arbeiderpartiet har gått inn for. Staten kommer til å oprette en Huslånssbank som skal bringe orden i boligkreditten.

nedskrivning for de barnrikeste familiene. Etter arbeiderpartiets landsplan for boligbygging viser det sig at det kreves omlag 17 millioner kroner om året fra statens side hvis boligproduksjonen skal få det omfang den bør ha. A bevilge disse penger bør være en enkel sak, hvis arbeiderpartiet

Opland Arbeiderblad 11. oktober 1937. Lignende artikler sto på trykk i en rekke arbeideraviser før valget i 1937. Overalt figurete arbeid, bedre boliger og bedre kosthold som de tre hovedsakene ved valget.

Industrigruppe i Stavanger. Fra Bergen kom samme kunngjøring: «Bergen med i landsplanen for boligbygging», sto det å lese i *Bergens Arbeiderblad* 29. desember. Og videre: «Bygningsarbeiderne i Bergen har med glede fulgt de tiltak som er gjort fra regjeringen og Det norske Arbeiderparti med en landsplan for boligbygging i vårt land.» Resolusjonen fra Bygningsarbeidernes industrigruppe i Bergen munnet også ut i en henstilling til regjeringen om «hurtigst mulig å fremme denne plan».⁴⁸⁴

BYGNINGSARBEIDERE!

FELLES MEDLEMSMØTE avholdes tirsdag den 7. desember kl. 19 i Folkets hus, store sal.

Foredrag av arkitekt ØVERGAARD JØRGEN: Landsplan for boligbygging og hvad den betyr for bygningsarbeiderne. — Lysbilleder.

Samfundsteatret spiller: «HUSHJELP SØKES!»

Musikk av «Barthals Trio».

Medlemsbok forevises.

BYGNINGSARBEIDERNE'S INDUSTRIGRUPPE STYRET.

Annonsen i *Arbeiderbladet* 4. desember 1937. I forrige kapittel var jeg inne på hvilket vell av organisasjoner og grupper som fantes innenfor arbeiderbevegelsen, inkludert både idrett og kultur. Blant annet fantes det flere teatergrupper, såkalte tramgjenger. Det ble avholdt utallige møter, og kulturinnslag var vanlige. De fylte en funksjon i skjæringspunktet mellom opplysning og underholdning. Bygningsarbeidernes medlemsmøte i desember 1937 er illustrerende. Etter foredraget ved Øvergaard Jørgen var det både teater og musikk.

⁴⁸⁴ *Bergens Arbeiderblad*, 29. desember 1937.

En landsplan for boligbygging.

Det er ingen tilfeldighet at bygningskunsten fra Norges storhetstid i middelalderen ikke bare skapte kirkene, klostrene og de verdslige praktbygninger, men også førte frem til en boligkultur som vi fremdeles med all grunn har lov til å være stolte av. Økonomisk og kulturelt overskudd gav sig uttrykk i boliger, som var gjennomarbeidet i sin form slik at typen blev bevart som fast tradisjon på bygdene helt frem til for 100 år siden, og som var så solide i materialvalg og utførelse at mange av dem er bevart i full stand helt til våre dager.

Men også dengang var det et fåtall som nød godt av den økonomiske velstand; det var kanskje ikke så mange som bodde i slike hus vi nu beundrer. Der lever ikke engang en erindring om hvorledes den jevne norske manns bolig så ut for 500 år siden; men det kreves ikke stor fantasi for å forstå at den neppe har vært noe å skryte av.

I det 20de århundre står vi igjen overfor muligheten av et nytt avsnitt i boligens historie. Det arbeidende folk er i ferd med å ta husbondsretten i landet. Vi kan komme til å se en ny boligkultur vokse frem, bygd opp på grunnlag av moderne teknikk og moderne organisasjon, en boligkultur som denne gang blir hele folkets eie.

Situasjonen.

I det moderne samfund øver boligspørsmålet en vesentlig innflytelse til to sider. Boligsituasjonen spiller en avgjørende rolle for befolkningens almindelige levevilkår; og bo-

ligproduksjonen er en av hovedfaktorene i landets økonomiske liv.

For å begynne med det sistnevnte spørsmål, så kan det slås fast at byggevirksohheten er en av de få arbeidsgrenser som ennå ligger nede på et tilfeldig og urasjonelt plan. Den foregår rykkevis; tider da apparatet står delvis unyttet avløses av perioder da det er sprenget, i begge tilfeller er det umulig å nå frem til den standardisering og de lave priser som kjennetegner moderne industriorganisasjon. Materialformidlingen er tungvint og planløs, det fører med sig uødig høie transportutgifter og en høi mellomhandlerfortjeneste; men ved hver opgangstid inntreffer materialmangel, som blir årsak til nye vanskeligheter og ny mellomhandlerprofit.

Landets 32 000 bygningsarbeidere har en beskjeftigelsesgrad som normalt svarer til litt over 20 000 årsverk; selv under stor byggevirksohmet er adskillige i arbeid bare 3—4 måneder av året, i dårlige tider blir billedet betydelig mørkere. Det betyr dels at arbeidskraften blir dårlig utnyttet, så at de hus som bygges blir belastet med uforholdsmessig store utgifter til arbeidslønn; og dels betyr det at bygningsarbeiderne istedenfor å opfattes som en fortropp i arbeiderbevegelsen slik som deres stilling skulde tilsi, tvertimot ofte blir tvunget inn i et kunstig metsetningsforhold til resten av arbeiderklassen.

En fullt utviklet bygningsindustri som arbeider kontinuerlig vil bety en mektig stabiliserende faktor i landets økonomi. Alle rede på sitt nuværende ufulltendige trin

Gunnar Brøndmo
Prinsensgt. 6
Opdalsten
Vosseskifer
Gudbrandsdalsskifer
Tekning   Opsetning

ASTRUP & AUBERT A/S
Ingeniør- og Entreprenørforetning
Oslo
Stortingsgaten 8 - Telefon 13585

Landsplanen ble presentert i *Bygningsarbeideren* nr. 5, 1937. Den samme artikkelen som sto på trykk i *Det 20de århundre*.

Boligplanen studeres.
Leieboerforeningens tiltaksmenn lager egen studiecirkel

Leieboerforeningens hovedstyre har satt i gang en studiecirkel for sine tillitsmenn omkring boligplanen og de brendende aktuelle spørsmål som blev grundig gjennomdebattert. Studiecirkelens forsetter neste fredag, Ordfører Trygve Nilsen skal tale om Oslo Kommunes boligpolitikk.

Forsikringselskapet «Dovre» har i 1937 gitt premieinnskøtningen med 85.000 kroner til 1,1 million kroner. I erstatninger er utbetalt 700.000 kroner. Årets overskudd utgjør 160.000 kroner. Det utdeles 8 pct. utbytte til aksjonærene med 40.000 kroner, og til reservefondet blir avsatt 20.000 kroner. Selskapets direksjon består av advokat Aage Scheu, formann, ingeniør Trygve E. Hansen sekretær Jens Prins og direktør Martin Arnesen.

sknytter sig til denne. Det første møte holdtes igår og alle de 17 seksjoner L. B. O. nu har var representert ved fremmøtet. Studielederen Carsten Boysen redegjorde for planen og deretter talte arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen om Det norske Arbeiderpartis boligplan. Etter foredraget blev det stilt en række spørgsmål til foredragsholderen. Alle planens punkter andre emner er: Arkitekt Christie Kielland: «Obos virksomhet og dens oppgaver», Arkitekt Rolfsen: «Moderne boligbygg og regulering», Arkitekt Rinnan: «Småhusbebyggelse i Sverige og Norge». Til slutt avholdes en stor diskusjonskveld om Leieboerbevegelsens oppgaver. Tillitsmennene kan her hente et fond av opplysninger. Studiecirkelens

bragt, behøves ikke. All den stund det er et faktum som aksepteres av alle at saksjonene er valgbare, så kan det ikke være de nordiske arbeiderregjeringers oppgave å skape vanskeligheter for dem som ute i Europa kjemper en hård kamp for å reddes det som er igjen av mellemfolkelige rettsprinsipper. For vi kommer ikke fra det, fortsetter vi å insistere på denne linje, så gjør vi som Paul Mohn skriver i «Mellanfolkligt Samarbetes»: «skjuta vi ett grunnskott i hela Genéveinstitutionen. Och om andra följde vårt exempel, kunde detta medföra fullständigt sammanbrott.»

Det vilde bli hittert om det var Norden som gav Folkeforbundet dödetsstöt. Så meget mer som ingen må tro at bare vi er ute av Folkeforbundet, så er vi sikret mot alle farer. Först da begynner vel situationen å bli vanskelig.

F. M.

I Videnskapsakademiet holdt professor Vegard igår kveld foredrag om de nordiske nordlysregionenes struktur. De sterke bånd i nordlysene, sa foredragsholderen, dreier sig fra kvæloffets molekyler, mens den sterke grønne linje og en tripplet i rødt skrev sig fra nøytrale stoffatomer. En del spektrer som nydg var opptatt, hadde vist at det i nordlysspektret, særlig under solflekkeaktive optiser en række maks linjer fra positivt ladede stoffatomer — et resultat av stor prinsipiell betydning. Sammen med en række medarbeidere hadde professoren under det siste sterke nordly målt bolgslengdene for over 100 linjer og bånd.

er hyperaktuell. Fra studiecirkelens første møte igår kveld i Folkets hus. — Sidende foreleseren, arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgen. Ved bordenden ark. Boysen.

I *Arbeiderbladet* 12. februar 1938 var Gunnar Øvergaard Jørgen avbildet idet han foreleste om landsplanen for boligbygging for Leieboerforeningen.

Også leieboerbevegelsen fulgte opp landsplanen. På samme måte som de organiserte bygningsarbeiderne var også de organiserte leieboerne tiltenkt en viktig rolle i planen, og i likhet med bygningsarbeiderne ble også leieboerne skolert. Leieboerforeningen dannet en egen studiesirkel med Carsten Boysen som studieleder. *Arbeiderbladet* refererte fra første møte i studiesirkelen 12. februar 1938, og avbildet Gunnar Øvergaard Jørgen i ferd med å forelese om «Det norske Arbeiderpartis boligplan». Alle punktene i planen ble «grundig gjennomdebattert», rapporterte avisen.

Og, som et apropos; Landsplanen for boligbygging var en del av Arbeiderpartiets politiske program, og den ble behørig omtalt i arbeiderpressen. Men ikke bare der. Gunnar Øvergaard Jørgen gjorde rede for landsplanen også i arkitektenes fagblad *Byggekunst*. Tittelen på artikkelen var kort og godt «Landsplan for boligbygging»⁴⁸⁵, og den åpnet slik:

Jeg vil her i korte trekk redegjøre for det materiale som blev fremlagt for Det norske Arbeiderpartis landsstyremøte i sommer. Materialet er trykt som Teknisk-økonomiske småskrifter nr. 6,

⁴⁸⁵ Jørgen, "Landsplan for boligbygging."

«Boligbygging i Norge.» På grunnlag av disse praktiske retningslinjer besluttet landsstyret å stille op boligsaken som et av hovedpunktene blant partiets aktuelle arbeidsoppgaver.⁴⁸⁶

Artikkelen i *Byggekunst* er en kortversjon av nettopp dette heftet. Men med én stor forskjell: I *Byggekunst* forsikret Øvergaard Jørgen om at boligbyggingen *ikke* var å betrakte som noen partisak. Og det til tross for at den planen han nettopp hadde gjort rede for var utarbeidet innenfor rammene av et politisk parti og brukt som hovedsak i partiets valgkamp! Kanskje var det et forsøk på «helgardering» for å nå så bredt ut som mulig med det viktige budskapet, eller kanskje var arkitekten i besittelse av to hatter – en for den *politiserte* fagmannen og én for den *nøytrale* fagmannen?

Uansett fulgte Gunnar Øvergaard Jørgen opp med en ny boligartikkel i *Byggekunst* nr. 4, 1937, med tittelen «Boligsaken på landsbygden»⁴⁸⁷. Bolignøden var faktisk enda verre på landet enn i byene, skrev han, dog ikke like iøynefallende og ikke på samme måte til stede i den offentlige samtalen. For å bøte på bolignøden var en storstilt nybygging nødvendig, og den kunne ikke komme i stand uten statlig og kommunal medvirkning. «Den oppgave som dermed reiser sig, faller i tre avsnitt: teknisk organisasjon, ordning av kredittvesenet, og organisering av de offentlige tilskudd der hvor slike er påkrevet.»⁴⁸⁸ Argumentene og tiltakene var de samme som i landsplanen. Øvergaard Jørgen skrev om behovet for kooperative byggelag, en teknisk sentral, standardisering, produksjon og formidling av byggematerialer, og en ny organisering av boligkreditten. Men noen direkte referanser til *politikken* finnes heller ikke i denne teksten, selv om han antydte at boligsaken hadde en politisk slagside: «Standpunktene er klare: enten mener man at boligproblemet er vokset til å bli en samfundssak, som må løses på offentlig initiativ og støttes med bevilgninger; eller man mener at de dårlige boligforhold fremdeles er en privatsak som den enkelte får slite med etter beste evne.»⁴⁸⁹ I de partiinterne tekstene gjorde arkitekten det til et hovedpoeng at tiltakene nettopp ikke kunne settes ut i livet uten at det fantes politisk vilje og handlingsrom. Dette lot han behendig ligge i *Byggekunst*-tekstene. I stedet kan disse tekstene leses som en appell til arkitektstanden om å bidra til å løse boligproblemet på en faglig begrunnet, teknisk og rasjonell måte. Dog underforstått som en samfunnsoppgave, og ikke som en privatsak. Det politiske var altså fortsatt med, men det lå mellom linjene.

⁴⁸⁶ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Landsplan for boligbygging», *Byggekunst* (1937), 207.

⁴⁸⁷ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Boligsaken på landsbygden», *Byggekunst* (1938), 87.

⁴⁸⁸ Ibid.

⁴⁸⁹ Ibid.

En ny boligpolitikk?

Selv om Arbeiderpartiet allerede fra slutten av 1800-tallet hadde hatt boligsaken på programmet, fremstår landsplanen for boligbygging fra 1937 som noe nytt. Tidligere hadde Arbeiderpartiet først og fremst gått inn for husleieregulering og større offentlig støtte til boligbyggingen. Nå gikk partiet inn for å etablere helt nye institusjoner og organisasjoner og nye former for samarbeid mellom de forskjellige aktørene. På bakgrunn av det materialet jeg har gjort rede for i dette avsnittet, vil jeg konkludere med at 1937 er det året da en ny forståelse av boligpolitikken slo igjennom, og boligsaken for alvor blir gjort til en av DNAs hovedsaker.

I forrige kapittel gjorde jeg rede for Teknisk Forening som politisk handlingsrom, og med henvisning til historikeren Rolv Petter Amdam argumenterte jeg for at Teknisk Forening fungerte som det vi i dag ville ha kalt en tenketank for partiet.⁴⁹⁰ Amdam skriver om industripolitikken i sin artikkel, og argumenterer overbevisende for at Teknisk Forening bidro til å sette forskjellige industripolitiske saker på partiets program. Jeg ser en tydelig parallell til boligpolitikken. Boligsaken hadde alltid vært viktig for arbeiderbevegelsen, men i likhet med industrireisingen var den tidligere blitt omtalt i heller generelle ord og vendinger – inntil arkitektene i Teknisk Forening la fram sine grundige utredninger og forslag til konkrete tiltak for å få fart i boligbyggingen. På samme måte som jern-, skipsbygging- og elektrisitetsaken rykket også boligsaken opp som en hovedsak på partiets arbeidsprogram etter at Teknisk Forening hadde utredet den og fått den forankret i partiet forøvrig.

Arkitektene bidro trolig også til å utvide foreningens politiske nedslagsfelt. Arkitektenes boligpolitiske innspill havnet i sosialpolitikken, et sted hvor Teknisk Forening så vidt jeg kan bedømme ikke tidligere hadde gjort seg gjeldende. Samtidig dro arkitektene denne ene biten av sosialpolitikken inn i det produksjons- og vekstfeltet som definitivt var Teknisk Forenings domene. Den boligbyggingen som arkitektene la fram planer om, skulle ikke betraktes som utgifter på et kriserammet sosialbudsjett, men som en motor for produksjon, sysselsetting og økonomisk vekst. På den måten klarte arkitektene å koble sosialpolitikk og industripolitikk på en ny måte, idet de la fram planer som innebar en gjensidig utvidelse og berikelse av de to feltene. I det neste underkapitlet vil jeg gå nærmere inn på dette, og belyse hvordan de sosialistiske arkitektenes omfattende landsplan for boligbygging er et uttrykk for den nye forståelsen av politikk og politikkkutforming gjorde seg gjeldende i andre halvdel av

⁴⁹⁰ Rolv Petter Amdam. «Teknologi og planøkonomi.» *Arbeiderhistorie* (1988): 107-123.

1930-tallet, og som resulterte i de nye politiske planene og programmene som til sammen utgjorde krisepolitikken.⁴⁹¹

Boligbygging og krisepolitikk: boligbygging som krisepolitikk

Staten vil kunne motvirke en depresjon til dels ved en utvidelse av de offentlige arbeider som allerede er i gang, byggingen av elektrisitetsverk, jernbaner, veier osv. Den hovedoppgave som foreligger består imidlertid i virkeliggjørelsen av den landsplan for boligbygging, som allerede er skissert i arbeiderpartiets arbeidsprogram.

Sosialøkonom Johan Vogt i
Arbeiderbladet 15. oktober 1937

Selv om boligsaken altså alltid hadde vært en av arbeiderbevegelsens kampsaker, og selv om den hadde figurert på Arbeiderpartiets program helt siden partiet ble grunnlagt sto bolignøden fortsatt som et uløst problem – både organisatorisk og økonomisk – da de sosialistiske arkitektene sluttet seg til Arbeiderpartiet i 1936. I de forrige avsnittene har jeg vist hvordan arkitektene i Teknisk Forening bidro til å utforme en ny boligpolitikk for Arbeiderpartiet – i form av utredninger, artikler og foredrag som munnet ut i en landsplan for boligbygging. Landsplanen ble en del av partiets politiske program, og boligsaken en av hovedsakene ved valget i 1937. I dette avsnittet vil jeg undersøke hvordan dette nye boligpolitiske programmet føyde seg inn i Arbeiderpartiets politiske prosjekt i årene etter at partiet dannet regjering. Stikkordet her er *krisepolitikken*.

Arbeiderpartiet kom til makten i en kriseperiode. Partiet fikk i stand et kriseforlik, gikk til valg på en krisepolitikk, og vant oppslutning takket være sin troverdige krisehåndtering. Som jeg skal vise i det følgende, må også

⁴⁹¹ Hvordan gikk det med landsplanen for boligbygging? Ble den omsatt til handling? Hvem førte eventuelt arbeidet videre? Åttende januar 1938 ble Statens boligplankomité nedsatt i statsråd. Komitéen ble ledet av byråsjef i sosialdepartementet Alf Frydenberg, og medlemmene var Anders Frihagen (administrerende direktør i Den Norske Industribank), Martin Strandli (byggningsarbeider og formann i OBOS), Signe Swensson (lege, kvinnesaks kvinne og Høyre-politiker) og Anders Taraldrud (ordfører i Rømskog kommune) samt sekretær Arne Skau. Komitéen hadde sitt første møte 2. februar 1938. Ingen arkitekter, med andre ord, heller ikke fra Teknisk Forening. Jeg tolker dette dithen at det fantes en klar grense for hvilke oppgaver arkitektene de ble tiltrodd. I partiorganisasjonen fikk de stort spillerom som utredende fagfolk, mens man i en departemental boligkomité åpenbart hadde behov for aktører med en annen form for faglig og politisk tyngde og erfaring. Boligkomitéen fikk i oppgaver å kartlegge boligforholdene i landet og å legge fram forslag til ordninger for å bedre boligforholdene for de minst bemidlede familiene. I 1938 ble det gjennomført en representativ boligtellning som omfattet 10 prosent av boligene i landet. Materialet ble samlet inn av utvalgte kommuner og bearbejdet av Statistisk Sentralbyrå, men det ble ikke lagt fram før i 1941. I januar 1940 la boligplankomitéen fram en innstilling om å opprette en Statens Huslånbank, men myndighetene rakk ikke å behandle det før krigen brøt ut i Norge.

landsplanen for boligbygging forstås i lys av den krisepolitikken som Arbeiderpartiet gikk inn for i siste halvdel av 1930-tallet.

Krisepolitikken

Det er ikke uten grunn at 1930-tallet har gått inn i historien som *de harde tredveåra*. Ved begynnelsen av tiåret var inntil halvparten av alle fagorganiserte uten arbeid, omkring førti prosent av småbrukerne hadde en gjeldsbyrde de ikke lenger maktet å bære, og over en fjerdedel av befolkningen måtte gå den ydmykende gangen til fattigkassa. Krisen skapte store økonomiske og sosiale problemer, og Arbeiderpartiets utviklet sin krisepolitikk som en direkte respons på en situasjon som ble oppfattet som uholdbar.

Krisetilstanden stimulerte til nytenkning, skriver Berge Furre, og arbeiderbevegelsen opplevde det som nødvendig å gjøre noe her og nå. Det man grep til, var en ny økonomisk politikk. Furre bruker begrepet «den keynesianske revolusjonen» om det paradigmeskiftet som fant sted i den økonomiske tenkningen og som gikk ut på at det var mulig å skape endring gjennom å føre en ny økonomisk politikk.⁴⁹² Krisepolitikken var et forsøk på å løse høyst konkrete og aktuelle problemer, men den representerer samtidig en viktig milepæl i Arbeiderpartiets historie. Flere historikere, som for eksempel Jorunn Bjørgum, hevder at det var krisetilstanden og krisebevisstheten fikk partiet til å forlate den revolusjonære linja og i stedet gå inn for reformer innenfor det bestående parlamentariske og kapitalistiske systemet. Slik ble krisepolitikken et produkt av partiets ideologiske nyorientering. Riktignok skriver Bjørgum også, og her er hun helt på linje med andre historikere, at krisepolitikken i realiteten ikke fikk noen avgjørende betydning for den økonomiske utviklingen på 1930-tallet. Nygaardsvolds Arbeiderpartiregjering var en mindretallsregjering som ikke hadde mulighet til å føre noen offensiv keynesiansk økonomisk politikk. Men krisepolitikken ble likevel uhyre viktig, om enn på mer indirekte måter:

For det første kom den til å innlede en gjennomgripende endring av arbeiderbevegelsen, en omlegging av bevegelsens samfunnsmessige teorier og målsettinger såvel som av dens oppfatning av seg selv og sin egen politiske rolle, sin «historiske misjon» som det engang het. For det andre skjedde i tilknytning til disse forsøkene grunnleggelsen av etterkrigstidens økonomiske

⁴⁹² Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidvil*, 71.

politikk og dermed omformningen av det økonomiske systemet.⁴⁹³

Krisepolitikken var med andre ord noe ganske annet, og mye mer, enn et sett av nye tiltak og oppgaver; den innebar en ny måte å utforme politikk på. Ikke minst er det interessant at Bjørgum påpeker at grunnlaget for etterkrigstidens styringsøkonomi ble lagt i mellomkrigstidens krisepolitikk. Et viktig trekk ved reformpolitikken var den nye rollen og funksjonen som man tilla staten. Liberalismens tilbaketrunkne stat skulle erstattes med en aktiv stat som i egen regi skulle sette i gang produktive virksomheter. Ideen om at et statsbudsjett først og fremst var noe som måtte være i balanse, måtte vike for synet på statsbudsjettet som et styringsverktøy. Med denne erkjennelsen åpnet det seg et handlingsrom for Arbeiderpartiet *innenfor* det bestående parlamentariske og kapitalistiske systemet. Den nye overbevisningen om at det var mulig å oppnå politisk styring av økonomien uten først å måtte gjennomføre grunnleggende samfunnsomveltninger vekket virketrang og tiltakslyst. Slik trekker for eksempel Berge Furre opp bildet av Nygaardsvold-regjeringen som en regjering som fremsto som særlig aktiv:

Særleg evna regjeringa å skapa eit bilete av seg sjølv som handlekraftig og pågåande. Ho viste stor aktivitet, særleg på det økonomiske området, og varsla «tiltak» og saker i hopetal. «Kulturpausen» vart broten med skuleutbygging. «Sundagsstilla» i sosialdepartementet tok slutt. Jamt var det snakk om nye planar – kortsiktige og langsiktige. Det vrimla med utgreingar, komitear, proposisjonar om trygder, bustadbygging, industrireising, nye vegar, jernbanar, kraftverk, skular osv.⁴⁹⁴

Krisepolitikken var full av *saker, tiltak og planer*, og det fremste målet var å øke sysselsettingen. Og her gjaldt en utvidet statlig virksomhet som det viktigste middelet. Man argumenterte både for at staten selv skulle gå inn i industribygging, og for at det offentlige skulle stimulere det private næringslivet. Hovedsaken var å få hjulene i gang igjen; bare slik kunne krisen overvinnes. Dette henger sammen med hvordan krisen ble oppfattet, nemlig som underkonsumpsjonskrise. Berge Furre skriver: «Krisa var altså rekna for å vera ei forbruks- og omsetningskrise: Det mangla ikkje behov for varer. Det som mangla, var kjøpekraft til det som vart produsert. Den kjøpekrafta kunne staten skapa.»⁴⁹⁵ Staten skulle kort og godt sette i gang en god sirkel av vekst,

⁴⁹³ Jorunn Bjørgum, «Krisen og arbeiderbevegelsen». *Kriser og krisepolitikk i Norden under mellankrigstiden: Nordiska historikermøtet i Uppsala 1974: Møtesrapport*. Uppsala: 1974: 267.

⁴⁹⁴ Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 86.

⁴⁹⁵ *Ibid*, 86.

økt sysselsetting, økt kjøpekraft og ytterligere vekst. Sosialøkonomen og den tidligere motdagisten Johan Vogt satte det på spissen i Arbeiderbladet på selveste valgdagen i 1937: «En økning av reallønnen, som gjør det mulig for arbeiderne å kjøpe to par sko om året istedetfor bare ett par, vil med ett slag gjøre oprettelsen av en rekke nye skotøifabrikker rentable.»⁴⁹⁶ Enklere og mer presist kunne det knapt sies. Og for min del blir det enda mer interessant i fortsettelsen, når Vogt trakk en direkte sammenheng mellom krisepolitikken og boligbyggingen: «Når man skal planlegge en regulering av konjunkturutviklingen trenger spørsmålet om den offentlige boligbygging sig i forgrunnen som det ubetinget centrale problem, fordi bygningsvirksomhetens omfang er av helt avgjørende betydning for konjunktorenes gang.»⁴⁹⁷ Sosialøkonomens konklusjon var at «den landsplan for boligbygging, som allerede er skissert i arbeiderpartiets arbeidsprogram»⁴⁹⁸, straks måtte iverksettes.

Boligpolitikk som krisepolitikk

Johan Vogt ga på denne måten sin tilslutning til den ambisiøse boligplanen rett før valget i oktober 1937. Og Gunnar Øvergaard Jørgen på sin side henviste til sosialøkonomene, for eksempel i tidsskriftet *Det 20de århundre*: «Blant sosialøkonomer hersker det praktisk talt enstemmighet om, at en sterkt utvidet boligbygging er det mest effektive middel som statene kan sette inn mot den krisen som ventes»⁴⁹⁹. Og kanskje var det nettopp sosialøkonomen Johan Vogt han siktet til, som også hadde sin bakgrunn i Mot Dag og som tilhørte samme krets av sosialistiske intellektuelle. Påstanden om at boligbygging ville skape vekst langt utenfor byggeplassene ble jo nettopp brukt som ett av hovedargumentene i tekstene som arkitektene skrev i 1936 og 1937. Ole Colbjørnsen, som var en av partiets viktigste strateger og den som først formulerte krisepolitikken, fremhevet også dette i en artikkel i det samme tidsskriftet i 1937. Her beskrev han boligsaken – ved siden av ernæringsaken – som «den nesten fullkomne syntese mellom sosial fremskrittspolitikk og aktiv økonomisk utvidelsespolitikk»⁵⁰⁰. Landsplanen for boligbygging kan leses som en plan for hvordan en aktiv stat kunne drive målrettet krisebekjempelse, og samtidig skape bedre levekår for store deler av befolkningen.

En av arkitektenes bærende idéer var at investeringer i boligbyggingen ville få store ringvirkninger og umiddelbart føre til økt aktivitet – større

⁴⁹⁶ Johan Vogt, «Konjunkturregulering gjennom offentlig boligbygging». Kronikk i Arbeiderbladet 15. oktober 1937.

⁴⁹⁷ Ibid.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ Gunnar Ø Jørgen, "Boligplanen i Praksis," *Det 20de århundre*, nr. 8 (1937): 305.

⁵⁰⁰ Ole Colbjørnsen, «De aktuelle arbeidsopgaver», *Det 20de århundre*, nr. 6 (1937): 224.

etterspørsel, høyere omsetning, økt sysselsetting – i en lang rekke bransjer. Slik het det for eksempel i *Bo bedre* fra 1936:

På det almindelige arbeidsliv vil en øket boligproduksjon ha meget gunstig virkning. Beskjeftigelsesgraden for bygningsarbeidere vil i år komme høiere enn på lenge, sannsynligvis på i 70 pct. Det vil si at hvis man fordobler boligbyggingen, som utgjør en del av den samlede bygge- og anleggsvirksomhet, så vil beskjeftigelsesgraden i faget komme op imot 100 pct. En økning av boligbyggingen med nye 80 millioner kroner pr. år vil bety omkring 60 millioner kroner årlig i arbeidslønninger på byggeplasser, i materialfabrikker og i transport. Det er beløp som erstatter ledighetsbidrag, det er beløp som vender tilbake og bringer øket liv i andre virksomhetsgrener. Vi har i byggevirksomheten et særlig tydelig eksempel på, at det er ulønnsomt å la være å sette arbeide igang.⁵⁰¹

Alene dette korte avsnittet inneholder tre helt avgjørende poeng. For det første at boligbygging vil ha en *gunstig virkning* på det *alminnelige arbeidsliv*, med full sysselsetting blant bygningsarbeiderne, som var en stor yrkesgruppe som var hardt rammet av krisen, og i andre næringer. For det andre at lønningene ville erstatte ledighetsbidrag.⁵⁰² Også det offentlige var i krise. Kommunene befant seg i en nedadgående spiral hvor skatteinntektene sank og utgiftene til fattigforsorg økte i takt med arbeidsløsheten. Å få folk vekk fra forsorg og inn i arbeidslivet, var med andre ord god kommuneøkonomi. Til sammen var dette vektige argumenter for å øke boligbyggingen, og de ledet opp til det tredje poenget, nemlig at det var *ulønnsomt å la være å sette arbeid i gang*.

Dette var keynesiansk tankegods, som sto i skarp kontrast til de inntil da rådende samfunnsøkonomiske teorier og praksiser, som gikk ut på at man i dårlige tider måtte skjære ned og kutte utgifter. I følge den engelske økonomen og hans stadig større krets av meningsfeller, bidro sparepolitikken bare til å forsterke krisen. Sparing i påvente av bedre tider lønte seg ikke. Løsningen var å få fart i arbeids- og produksjonslivet. Dette tankegodset

⁵⁰¹ Gunnar Øvergaard Jørgen, *Bo bedre: bolignøden og boligbehovet, bygger vi for mange boliger, retningslinjer for norsk boligproduksjon*, "Teknisk-økonomiske småskrifter" nr. 4 (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936), 10. Min utheving.

⁵⁰² Det fantes ingen arbeidsledighetstrygd i 1936, så med ledighetsbidrag menes den kommunale fattigunderstøttelsen. Den varierte i størrelse fra kommune til kommune og var forbeholdt de aller mest nødstedte. Fattigkassa hindret folk i å sulte i hjel, men den fratok dem også noen av deres demokratiske rettigheter (valgbarhet ved kommunevalg) – for ikke å snakke om selvrespekten.

hadde arkitektene åpenbart tilegnet seg, kanskje gjennom Johan Vogt, Ole Colbjørnsen og andre i Teknisk Forening. Påstanden om at byggevirksomheten var et eksempel på at det var ulønnsomt å la være å sette arbeid i gang, viser at de anvendte de nye økonomiske ideene som var i omløp, på sitt eget fagfelt. Her mener jeg å finne selve kjernen i de sosialistiske arkitektenes måte å forene det arkitektfaglige og det politiske på, nemlig evnen til å koble boligspørsmålet til nye og aktuelle samfunnsøkonomiske teorier og å plassere boligbyggingen midt i den like aktuelle krisepolitikken.

Også i heftet *Boligbygging i Norge* gikk arkitektene rett på sak hva boligbyggingens samfunnsøkonomiske og krisebekjempende betydning angikk. Her ble det allerede på første side slått fast at: «Boligbyggingen spiller en viktig rolle i landets økonomiske liv (...) Det har derfor stor betydning for samfundet om boligbyggingen holdes oppe eller om den ligger nede.»⁵⁰³ I teksten brukte arkitektene tall og statistikk om bygningsindustriens produksjonsverdi, sysselsetting og lønnsforhold, produksjon, import og bruk av byggematerialer, transport og administrasjon, og gjorde grundig rede for hvilken rolle boligbyggingen spilte. De konkluderer med at:

Hvis boligbyggingen økes med 6 000 boliger om året, med verdi 50 mill. kr., betyr det at hele bygningsindustrien utvides med over 25 pct. Antallet årsverk utført av bygningsarbeidere vil stige med omtrent 7 000 (...) i alt vil utvidelsen av byggevirksomheten bety fast arbeide for omkring 13 000 mennesker. Praktisk talt hele byggesummen vil bli brukt innenlands.⁵⁰⁴

Når arkitektene påpekte at verdiene ville forbli i landet, sluttet de opp om en omfattende kampanje som vant stor oppslutning i samtiden og som også må betraktes som en form for krisebekjempelse. Den gikk ut på å støtte norsk næringsliv ved å kjøpe norske produkter og sørge for at verdiskapningen ble i landet. Ifølge økonomihistorikeren Einar Lie vant kampanjen oppslutning blant alle lag i befolkningen, fra kongehuset til fagbevegelsen.⁵⁰⁵

Krisen fungerte som bakteppe for argumentasjonen også i Gunnar Øvergaard Jørgens to artikler om landsplanen for boligbygging i tidsskriftet *Det 20de århundre* i 1937. I den første artikkelen, «En landsplan for boligbygging» i nummer fire skrev han for eksempel at en «byggningsindustri

⁵⁰³ *Boligbygging i Norge*, Teknisk-økonomiske småskrifter; 6. (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1937), 5.

⁵⁰⁴ *Ibid.*, 11.

⁵⁰⁵ Einar Lie, "Hva førte Norge ut av krisen i 1930-årene?", *Historisk Tidsskrift*, nr. 3 (1996), 335.

som arbeider kontinuerlig vil bety en mektig stabiliserende faktor i landets økonomi», og at «byggningsindustrien har særlige muligheter som kriseregulerende faktor.»⁵⁰⁶ Han forklarte dette nærmere ved å gjøre oppmerksom på at pengene som ville investeres i boligbygging først og fremst ville gå til lønninger – til de som produserte byggematerialene, de som transporterte dem og selvfølgelig arbeiderne på byggeplassen. Dette kom klarere frem mot slutten av teksten: «Direkte bevilgninger til boligbygging betyr en overflytning av kjøpekraft til distrikter og befolkningslag som har den minste betalingsevne.» Med fokuset på lønninger sto Øvergaard Jørgen helt på linje med kriseforståelsen og krisepolitikken forøvrig. Krisen kunne bekjempes gjennom å øke kjøpekraften hos vanlige lønsmottakere.

Dette er også ett av trekkene ved krisepolitikken som historikeren Einar Lie trekker frem i en artikkel i *Historisk Tidsskrift* fra 1996, nemlig at man søkte å sette de offentlige midlene inn i aktiviteter hvor de ga rask og direkte uttelling.⁵⁰⁷ Vanlige lønsmottakere i byene og på landet hadde et betydelig underforbruk på det kriserammede 1930-tallet, og man kunne trygt gå ut ifra at arbeidslønninger ville gå til forbruk av mat, klær, sko, møbler, sykler, radioer og andre varer og på den måten umiddelbart settes i omløp.

Et annet viktig trekk ved argumentasjonen er den store vekten som ble lagt på boligproduksjonen. Landsplanen for boligbygging var en plan for å få bygd flere boliger, og dette fokuset på økt produksjon er helt i tråd med krisepolitikken forøvrig. *Arbeidsreising* var et ord som flittig ble brukt i samtiden, og det var en del av bildet som ble skapt av den aktive stat som skaffet nye arbeidsplasser, fikk hjulene i gang og skapte vekst. Men det var også en del av Arbeiderpartiets nyorientering. Tidligere hadde Arbeiderpartiet først og fremst vært opptatt av en omfordeling eller mer rettferdig fordeling av det som fantes, men nå, skriver Berge Furre, kom hovedvekten på «å produsere meir slik at det var meir å fordela – og slik at det var arbeid til fleire»⁵⁰⁸. Ikke bare var den nye boligpolitikken som landsplanen representerte en plan for økt produksjon, den skilte seg også på nøyaktig samme måte prinsipielt fra partiets tidligere boligpolitikk. I stedet for å søke å løse boligproblemet gjennom å regulere husleiene og på andre måter styrke leietakernes rettigheter, skulle det løses gjennom å bygge flere boliger.

Gunnar Øvergaard Jørgen fortsatte i samme spor i sin neste artikkel i *Det 20de Århundre*, som sto på trykk i nummer 8, 1937, på et tidspunkt da landsplanen for boligbygging var tatt inn i Arbeiderpartiets arbeidsprogram:

⁵⁰⁶ Gunnar Øvergaard Jørgen, «En landsplan for boligbygging,» *Det 20de århundre*, nr. 4 (1937): 161.

⁵⁰⁷ Einar Lie, «Hva førte Norge ut av krisen i 1930-årene,» *Historisk Tidsskrift*, nr. 3 (1996).

⁵⁰⁸ Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 75.

I den tid arbeiderregjeringen har sitte ved roret, er det gjort et grundig oprydningsarbeid. (...) Hittil har arbeiderbevegelsen og arbeiderregjeringen hatt ledelsen i landets sosiale reisning. Fra nu av skal den ha ledelsen også i landets økonomiske reisning. Resten av arbeidsløsheten skal likvideres, der skal bygges op et solid grunnlag som kan møte den konjunkturedgang alle er forberedt på, der skal reises saker som også utad viser at det er arbeiderbevegelsen som har offensiven. Boligsaken har allerede i folks bevissthet inntatt plassen som en slik merkesak. For det er innlysende riktig at boligsaken har de egenskaper som peker den ut til dette. Nye boliger betyr at folkets levevilkår blir bedre, både i øieblikket og i fremtiden. Og boligbyggingen setter forholdsvis mer arbeid i gang enn annen virksomhet.⁵⁰⁹

Artikkelen har tittelen «Boligplanen i praksis», og jeg leser den som et forsøk på å forankre boligsaken enda sterkere i partiets politikk. Men her finner jeg også et annet interessant sammenfall mellom arkitektenes landsplan for boligbygging og Arbeiderpartiets politiske nyorientering. Det gjelder forholdet mellom kortsiktige og langsiktige mål. Som jeg var inne på i første avsnitt i dette kapitlet, forlot Arbeiderpartiet idéen om at ingen samfunnsproblemer kunne løses uten en total samfunnsomveltning, og erstattet den med en oppfatning om at samfunnet kunne endres gradvis og innenfor rammene av det parlamentariske og kapitalistiske systemet. Dette nye synet representerer en viktig endring i partiets oppfatning av seg selv og av rommet for politisk handling, og det var denne dreiningen bort fra den revolusjonære linja som gjorde det mulig for partiet å utforme en krisepolitikk som først og fremst gikk ut på å få hjulene i gang, der og da. Det langsiktige målet var likevel varige samfunnsendringer. Arkitektenes forslag til en boligpolitikk bar preg av den samme todelte målsetningen: effektive tiltak mot akutte problemer som første skritt på veien mot en ny samfunnsorden. Aller tydeligst kom dette til synes i heftet *Boligbygging i Norge*:

Arbeiderbevegelsens boligpolitikk må ha som sitt endelige mål: Boligproduksjonen under samfundsmessig ledelse, boligmassen under samfundsmessig kontroll, og befolkningens inntektsnivå høit nok til å betale husleien uten

⁵⁰⁹ Gunnar Øvergaard Jørgen, «Boligplanen i praksis», *Det 20de århundre*, nr. 8 (1937): 304.

offentlige bidrag. Programmet for de nærmeste årene kan bare ta fatt på en del av de oppgaver som er nevnt. Men det som blir gjort, må peke frem mot det endelige mål. Og samtidig må arbeidet legges slik an at det på kort tid fører til resultater som befolkningen får godt av. Det er da naturlig å stille opp det mål at boligbyggingen skal utvides slik at den dekker de mest påtrengende behov, og slik at den nytter ut den arbeidskraft og de materialer som nu ligger ubrukt.⁵¹⁰

Slik argumenterte arkitektene for at økt boligbygging ville bidra til å få hjulene i gang og skape umiddelbar vekst. Samtidig la de fram et forslag for hvordan boligene skulle organiseres og forvaltes på en slik måte at samfunnet gradvis ville overta kontrollen over dem.

Med nøkkeltøkstene *Bo bedre, Boligbygging i Norge* og Gunnar Øvergaard Jørgens artikler i *Det 20de århundre* skrev arkitektene seg rett inn i en krisepolitikk som gikk ut på å bedre forholdene straks – og samtidig legge grunnlaget for fremtidig sosialisering. Det stemmer også overens med den keynesianske vendingen som krisepolitikken representerte. På lang sikt er vi alle døde, skal Keynes ha sagt, og mente med det at det gjaldt å sette i gang tiltak som kunne gi rask resultater.

Teknisk Forening som krisepolitisk «tenketank»

I boka *Loftsrydding* fra 1980 setter en av de som selv målbar den, Haakon Lie, ord på den mentalitetsendringen som fant sted i arbeiderbevegelsen på 1930-tallet.⁵¹¹ Man hentet inspirasjon fra sosialøkonomene i kretsen rundt Keynes, fra New Deal-politikken i USA og fra de sovjetiske femårsplanene, skriver han, og resultatet var en helt ny *underliggende tone* i politikken. Kritikken mot de borgerlige partiene ble tonet ned og erstattet av konstruktive forslag og konkrete alternativer: «Ikke i form av luftig snakk, men som realistiske, tallfestede kjensgjerninger som synte hvordan en aktiv regjering kunne administrere og organisere samfunnets ressurser til nasjonens beste.»⁵¹² Aksel Zachariassen vektlegger det samme i boka *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl: det norske arbeiderparti fram til 1945* fra 1977, som er blitt et standardverk i arbeiderbevegelsens egen historiefortelling. Han poengterer at regjeringdannelsen i 1935 utløste massiv aktivitet, og at krisepolitikken uttrykte en ny tro på landets og folkets muligheter. Den

⁵¹⁰ *Boligbygging i Norge*, Teknisk-økonomiske småskrifter; 6. (Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1937), 8.

⁵¹¹ Haakon Lie, *Loftsrydding*, (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1980).

⁵¹² *Ibid*, 234.

skapte tro på at det var mulig å gjøre en innsats, og vekket interessen for politisk innsats. Der de borgerlige partienes kriseforståelse førte til handlingslammelse og resignasjon, representerte Arbeiderpartiets krisepolitikk noe håndgripelig – en følelse av at man endelig kunne *gjøre noe*: «Kampen for krisekravene og ikke minst det stort anlagte opplysningsarbeid omkring dem, virket inspirerende på hele arbeiderbevegelsen og ga den en enestående tiltrekningskraft.»⁵¹³

Arkitektene bidro i dette opplysningsarbeidet, især Gunnar Øvergaard Jørgen med sine tallrike publikasjoner. Ordbruken i landsplanen og de andre boligpolitiske tekstene er interessant. Retorikken var høystemt i samtiden, påpeker Berge Furre, og noen av nøkkelordene som gikk igjen i krisepolitikken var *plan, organisasjon, økt produksjon og arbeidsreising*.⁵¹⁴ Historikeren Finn Olstad er inne på det samme, og trekker spesielt fram begrepet *det arbeidende folk*, som han mener signaliserte Arbeiderpartiets ønske om å fremstå som et samlende folkeparti.⁵¹⁵ Nettopp disse ordene og begrepene ble hyppig brukt i arkitektenes tekster, som sitatene i de forrige avsnittene viser. De sosialistiske arkitektene kommuniserte kort sagt en problemforståelse og utformet løsningsforslag som synes å være helt i takt med politikktutformingene forøvrig, og boligsaken ble da også tatt inn som en hovedsak i Arbeiderpartiets arbeidsprogram i 1937.

Dette utviklings- og opplysningsarbeidet, og det dynamiske forholdet mellom fag og politikk utviklet seg ikke i et organisatorisk tomrom. For arkitektenes del fant det sted innenfor rammene av Teknisk Forening. Jeg vil hevde at Teknisk Forening er en nøkkel til å forstå hvordan arkitektene så raskt kom inn i politikktutformingene.

Det er ikke skrevet mye om Teknisk Forening, men under tittelen «Teknologi og planpolitikk» publiserte historikeren Rolv Petter Amdam en artikkel om foreningen i tidsskriftet *Arbeiderhistorie* i 1988.⁵¹⁶ I denne artikkelen argumenterer Amdam for at Teknisk Forening spilte en hovedrolle når det gjaldt utviklingen av Arbeiderpartiets industripolitikk. Foreningen bidro med konkrete, tekniske planer og utredninger, og disse var preget av at medlemmene maktet å kombinere teknologi og planøkonomi. Slik, skriver Amdam, fikk foreningen gjennomslag for mange av merkesakene sine, og satte sitt preg på partiprogrammet.

Blant disse sakene var den såkalte jernsaken, skipsbyggingssaken og spørsmålet om elektrisitetsforsyning, og Amdam påpeker at disse sakene var blitt utredet i Teknisk Forening og publisert i foreningens serie av *Teknikk-økonomiske småskrifter* før de ble behandlet av partiets styringsorganer og til

⁵¹³ Aksel Zachariassen, *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl: det norske arbeiderparti fram til 1945* (Oslo: Tiden, 1977), 315.

⁵¹⁴ Furre, *Norsk Historie 1914-2000: Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 86.

⁵¹⁵ Olstad, *Den store forsoningen* (Oslo: Dreyers forlag, 2019), 263.

⁵¹⁶ Rolv Petter Amdam. «Teknologi og planøkonomi.» *Arbeiderhistorie* (1988): 107-123.

slutt tatt inn i arbeidsprogrammet.⁵¹⁷ Rolv Petter Amdam argumenterer for at når disse oppgavene ble konkretisert i partiets arbeidsprogram, så var det fordi de allerede var blitt utredet i Teknisk Forening. Amdam leverer her et solid argument for at Teknisk Forening aktivt gikk inn for å bidra til politikktutforming i Arbeiderpartiet – og lykkes med det. I dette kapitlet har jeg vist at de sosialistiske arkitektene – fra sin posisjon i Teknisk Forening – bidro til å aktualisere og konkretisere boligsaken og få den inn i partiets arbeidsprogram på samme måte som andre faggrupper i Teknisk Forening fikk gjennomslag for sine saker.

Hvordan kunne Teknisk Forening få så stor innflytelse? Rolv Petter Amdam antyder at mye av svaret ligger hos en av foreningens initiativtakere og lederskikkelser, nemlig Ole Colbjørnsen. Ole Colbjørnsen fremstår i ettertid som en av de underligste skikkelsene i arbeiderbevegelsens historie. Han gjelder som en av hovedaktørene bak Arbeiderpartiets politiske nyorientering på 1930-tallet, og som krisepolitikkenes opphavsmann. Han hadde stor innflytelse i en avgjørende epoke i bevegelsens historie, men hadde aldri noen fremskutt posisjon – og i ettertid er det heller ikke skrevet mye om ham. Først i 2018 kom det ut en biografi om Colbjørnsen, med tittelen *Ola Tiltak. En biografi om den politiske strategen Ole Colbjørnsen*. Biografien er skrevet av Helge Røed, som er journalist og som blant annet har vært kommunikasjonssjef i Arbeiderpartiet.⁵¹⁸ Også Ole Colbjørnsen var journalist av yrke, men betraktes likevel som Norges første planøkonom. Hans politiske interesse brakte ham til Moskva i 1921. Her ble han involvert i arbeidet med den første 5-årsplanen, nærmere bestemt med å organisere den russiske utenrikshandelen. I 1929 forlot han Sovjetunionen og slo seg ned i London, hvor han drev forretningsvirksomhet og ble kjent med teoriene til John Maynard Keynes. I 1931 vendte han tilbake til Norge. Med seg brakte han en solid ballast i form av kunnskap om samfunnsøkonomiske teorier og erfaring med planøkonomi i praksis. I Norge la han fram ideene sine for en lydør Martin Tranmæl, som åpnet *Arbeiderbladets* spalter for ham, og ansatte ham som økonomisk journalist i 1932.

Historikeren Finn Olstad mener at Martin Tranmæl gjorde Ole Colbjørnsen til Arbeiderpartiets uoffisielle økonomiske sjefsideoleg. *Uoffisielle* er stikkordet, for Colbjørnsen arbeidet i bakgrunnen og fremsto aldri som en del av partiledelsen. I 1933 skrev Colbjørnsen en brosjyre med tittelen *Hele folket i arbeid*. Tittelen ble straks adoptert av Arbeiderpartiet og brukt som slagord i valgkampen samme år – og dette er fremdeles husket

⁵¹⁷ På Arbeiderpartiets landsmøte i 1936 ble det for eksempel vedtatt at det skulle utarbeides en *landsplan for elektrisitetsbygging*. Parallellen til landsplanen for boligbygging som de sosialistiske arkitektene arbeidet med året etter er åpenbar.

⁵¹⁸ Helge Røed, *Ola Tiltak. En biografi om den politiske strategen Ole Colbjørnsen*. (Oslo: Gyldendal, 2018). Biografien føyer seg dermed inn i rekken av bøker der arbeiderbevegelsen skriver om seg selv. En parallell til arkitekter som skriver biografier om arkitekter.

som et slagord med særlig retorisk kraft. Colbjørnsen gjorde seg også bemerket på Arbeiderpartiets landsmøtet i 1933. Her la han fram forslag til hvordan den økonomiske krisen skulle overvinnes gjennom en offensiv krisepolitikk, og samme år utarbeidet han kriseplanen *En norsk treårsplan* i samarbeid med geografen Axel Sømme.

Og året etter var han altså med på å stifte Teknisk Forening sammen med ingeniørene Fredrik Haslund og H.C. Sandbeck. Etter regjeringsdannelsen i 1935 fikk Colbjørnsen viktige industripolitiske verv, blant annet som styreformann i Industribanken og som partiets talsmann i den såkalte Tiltakskommisjonen.⁵¹⁹ Rolv Petter Amdam mener at Teknisk Forening var Ole Colbjørnsens viktigste forum. Teknisk Forening var stedet hvor de industri- og krisepolitiske tiltakene ble utredet og planlagt i praksis, helt i tråd med foreningens formål, hvor ett av punktene nettopp var å bidra til *den praktiske utformning av en planøkonomi i Norge*. Amdam skriver videre at Ole Colbjørnsen hadde en karakteristisk måte å drive politikktutforming på:

Han må ha hatt ein brennande trong til å *forme* partiets sin politikk, og han valde til dels ukonvensjonelle, men effektive middel for å vinne fram. Dels fremma han politiske utspel gjennom Arbeiderbladet, der han var journalist, og dels i partiet sitt teoretiske tidsskrift «Det 20de århundre». (...) Og gjennom Teknisk Forening tok han initiativ til å få sett i gang konkret planarbeid før dette blei tatt opp av partiet elles. (...) Engasjementet til Colbjørnsen uttrykte dermed vilje til å omsetje politikk til *handling*.⁵²⁰

Dette stemmer godt overens med hvordan de sosialistiske arkitektene i Teknisk Forening, med Gunnar Øvergaard Jørgen i spissen, arbeidet med boligsaken, med artikler i *Arbeiderbladet* og i *Det 20de Århundre*, utredninger og planer. Idet de sosialistiske arkitektene ble en del av denne foreningen, ble de en del av et faglig-politisk miljø som etterspurte kunnskapen deres, og som gjorde det mulig å ta denne kunnskapen i bruk for å utforme politiske planer og programmer. Og, som Amdam påpeker, det var i Teknisk Forening at planarbeidet startet. I så måte fikk Teknisk Forening stor innflytelse over partiets politiske program.

Krisepolitikken var et uttrykk for at regjeringen ønsket å gripe aktivt inn i politikken, og den signaliserte en tro på at det var mulig å planlegge og styre

⁵¹⁹ Kommisjonens hele og fulle navn var «Kommisjonen for nye arbeidstiltak, planlegging og selvberging.» Colbjørnsen må ha gjort seg bemerket her også, for dette vervet ga ham kallenavnet «Ola Tiltak».

⁵²⁰ Rolv Petter Amdam, «Teknologi og planøkonomi.» *Arbeiderhistorie* (1988): 112.

samfunnsutviklingen. I denne situasjonen ble Arbeiderpartiet «landets viktigste politiske verksted»,⁵²¹ ifølge Finn Olstad. Dette var nytt, skriver han videre. Som revolusjonært parti, solid forankret i marxistisk teori, hadde partiet ikke kunnet utarbeide noe «konkret systematisk alternativ i den dagsaktuelle politikken»⁵²². Olstad hevder at den marxistiske teorien var blitt en tvangstrøye, fordi det måtte en total samfunnsomveltning til for å få gjennomført den. Denne tvangstrøyen klarte man nå å vrenge av seg. Martin Tranmæl sto i spissen for denne frigjøringsprosessen. Han fungerte som strateg og tilrettelegger, skriver Olstad. Og en del av Tranmæls strategi gikk ut på å knytte til seg fagfolk fra forskjellige områder. «Det var han som sikret seg Colbjørnsen som journalist i Arbeiderbladet og så å si slapp ham løs»⁵²³, skriver Finn Olstad videre om Martin Tranmæl. Og i kjølvannet av Colbjørnsen kom det flere fagfolk. Arkitekter, ingeniører og andre tekniske fagfolk ble for eksempel ønsket velkommen i arbeiderbevegelsen av Tranmæl, slik jeg har gjort rede for det i forrige kapittel.

Helge Røed skriver i Colbjørnsen-biografien at Martin Tranmæl omga seg med kunnskapsrike mennesker og søkte målbevisst å knytte fagfolk til partiet – fordi partiet rett og slett trengte fagkunnskap. Partitoppene i Arbeiderpartiet, som Tranmæl, Torp og Gerhardsen var arbeidere, de var skolert og hadde gått gradene i arbeiderbevegelsen, men de manglet teoretisk kunnskap. De hadde «rett og slett ingen peiling på økonomi»⁵²⁴, skriver Olstad uten omsvøp. Denne kunnskapen, og tilsvarende kunnskap om andre fagområder, måtte de hente utenfra. Trond Nordby er opptatt av det samme i sin biografi om legen Karl Evang: «Arbeiderpartiet kunne hente stemmer og politiske ledere fra arbeiderklassen – men ikke fagfolk innenfor områder som økonomi, medisin og jus».⁵²⁵ Jeg kan føye til områder som boligbygging og industriutvikling – og dermed fagfolk som arkitekter og ingeniører. Poenget er at det i denne situasjonen oppsto et handlingsrom for fagfolk, og Teknisk Forening helt konkret representerte et slikt handlingsrom.

Helge Røed skriver at Colbjørnsen var en utpreget «teknologioptimist», og at det var for å rekruttere ingeniører og teknologer til arbeiderbevegelsen at han tok initiativ til å stifte Teknisk Forening i 1934. Han skriver videre at

⁵²¹ Olstad, *Den store forsoningen* (Oslo: Dreyers forlag, 2019), 246.

⁵²² Ibid.

⁵²³ Ibid, 247.

⁵²⁴ Olstad, *Den store forsoningen* (Oslo: Dreyers forlag, 2019), 247.

⁵²⁵ Nordby, *Karl Evang: En biografi*. (Oslo: Aschehoug, 1989), 90. Karl Evangs engasjement for helse og ernæring danner en interessant parallell til arkitektenes arbeid med boligsaken. Karl Evang tilhørte Sosialistiske Legers Forening, og var på samme måte som de sosialistiske arkitektene tilknyttet Mot Dag. I Evang-biografien påpeker Trond Nordby at det var først etter at Mot Dag ble oppløst og Evang gikk inn i Arbeiderpartiet at han fikk mulighet til å utvikle ideene sine. I 1937 sammenfattet for eksempel Evang resultatene av to kostholdsundersøkelser han tidligere hadde utført i et hefte som ble utgitt til bruk for Arbeiderpartis arbeidsplankomité. Nøyaktig på samme måte som boligsaken ble ernæringssaken tatt inn i partiets arbeidsprogram sommeren 1937, og rykket opp som en av hovedsakene ved valget samme høst.

det kunnskapsgrunnlaget som fantes for samfunnsplanlegging på begynnelsen av 1930-tallet, var svakt. Selve forestillingen om at man kunne planlegge fremtiden var ny, og det var behov for idé- og kunnskapsrike folk som kunne bidra til å utvikle de planene og programmene som partiet trengte for å konkretisere den nye kursen man hadde slått inn på. Krisepolitikken var en aktuell og praktisk politikk, og et konkret uttrykk for den nye forståelsen av samfunnsplanlegging. I denne situasjonen ble Teknisk Forening en krisepolitisk «tenketank» for Arbeiderpartiet.

Den nye boligpolitikken som de sosialistiske arkitektene bidro til å utforme utgikk fra dette nye, *aktive grunnsynet* som gjennomsyret hele krisepolitikken. Det aktive grunnsynet kom for eksempel til uttrykk når arkitektene fremstilte bolig og boligbygging som et spørsmål om *boligproduksjon*, og ikke utelukkende som et spørsmål om *boligkonsum*. Resultatet ble en boligpolitikk som ikke bare innebar noen nye tiltak og ordninger, men en helt ny forståelse for hva boligbygging kunne bety og hva den kunne bevirke. Bedre boliger for de store lag av befolkningen var selvfølgelig fortsatt målet med boligpolitikken, og boligsaken sorterte fortsatt under sosialpolitikken, men fokus ble flyttet fra det å *bo* til det å *bygge*.

Dette representerte på flere måter en ny innfallsvinkel til boligsaken og boligpolitikken. Fra borgerlig boligbygging fra borgerlig hold først og fremst hadde vært et spørsmål om kapitalplassering, og *boligsak* et spørsmål om filantropi og veldedighet – vel å merke også det med et markant islett av egen nytte. I arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet hadde boligsak og boligpolitikk hittil for det meste handlet om bygging av kommunale utleieboliger som et alternativ til de private, samt husleieregulering og lover for å sikre leietakernes rettigheter. Fra begge hold hadde man tatt utgangspunkt i de bestående forhold i boligbyggingen – de borgerlige ut ifra en tilfredshet med tingenes tilstand, og arbeiderbevegelsen ut ifra et ønske om å begrense de uønskede konsekvensene av de samme. Kort sagt; man representerte forskjellige interesser, men gikk likevel ut ifra de samme forutsetningene.

Med arkitektenes forståelse av boligpolitikk som aktiv og målrettet boligproduksjon ble forutsetningen en annen. Historikeren Finn Olstad mener at det var først med krisepolitikken at Arbeiderpartiet utformet en egen økonomisk politikk: «Lenge hadde ikke arbeiderbevegelsen – verken i Norge eller internasjonalt – noen selvstendig økonomisk politikk for det borgerlige samfunn. Selv om den nok la vekt på krisebevilgninger og på å styrke forbruket, var den i det store og hele avhengig av den rådende økonomiske liberalismen.»⁵²⁶ Jeg mener at det samme var tilfelle for boligpolitikken – det var først med de sosialistiske arkitektenes boligpolitiske skrifter at

⁵²⁶ Finn Olstad, *Frihetens århundre* (Oslo: Pax Forlag, 2010), 97.

Arbeiderpartiet fikk sin egen boligpolitikk, en boligpolitikk som var grunnleggende forskjellig fra den boligpolitikken som hittil var blitt ført.

Arkitektene i Teknisk Forening gjorde boligbygging til et spørsmål om produksjon og sysselsetting, og skisserte et nytt institusjonelt rammeverk for boligbyggingen. Innenfor dette rammeverket ville ikke boligen lenger kunne betraktes som pengeanbringelse, almisse eller utgiftspost, men som en motor for økonomisk vekst. Landsplanen for boligbygging som ble tatt inn i partiets arbeidsprogram i 1937 representerer på den måten en reformulering av hele boligsaken. Og når partiet samlet seg om denne nye innfallsvinkelen, var det sannsynligvis nettopp fordi arkitektene klarte å skrive boligsaken inn i den aktuelle politiske diskusjonen, og å gjøre den relevant og håndterbar.

En annen grunn til at arkitektene så raskt fikk sette sitt preg på arbeidsprogrammet, var trolig at partiet hadde bruk for saker med bred appell. Berge Furre påpeker at arbeiderpartiregjeringen ble møtt med store forventninger, særlig når det gjaldt sysselsetting og økonomi.⁵²⁷ Partiet og regjeringen hadde behov for saker som var egnet til å konkretisere disse forventningene. Boligsaken, slik den ble lagt frem i landsplanen, var en sak av et slikt format, og det er lett å se for seg at «alle» tjente på å løfte den frem; krisepolitikken ble styrket og utvidet, arkitektenes fagkunnskap fikk større legitimitet, og de selv ble styrket sin rolle som eksperter.

Men hva med selve boligene? Hvordan skulle landsplanen manifestere seg konkret og fysisk? Det var bare unntaksvis, og nærmest i forbifarten, at spørsmålet om hvordan alle de nye boligene skulle være utformet, eller i hva slags omgivelser de skulle ligge ble tatt opp i tekstene om landsplanen for boligbygging. Jeg har bare funnet et par eksempler, nemlig i Gunnar Øvergaard Jørgens avisartikler der høyrestyrets by ble stilt opp mot arbeiderstyrets, og illustrert med bilder av henholdsvis klassiske bygater med leiegårder og kommunale og kooperative bygårder. Dette kan synes underlig, all den tid det var en arkitekt som sto bak tekstene. Men det blir forståelig når man tenker på at landsplanen var en del av krisepolitikken; plan for økt produksjon, sysselsetting og økonomisk vekst. Arkitektoniske og byplanfaglige spørsmål hørte ikke hjemme her. Det betyr ikke at de sosialistiske arkitektene ikke var opptatt av mer tradisjonelle arkitektfaglige problemstillinger. Tvert imot, og i neste kapittel er det akkurat dette jeg vil gå nærmere etter i sømmene, og undersøke hva slags boliger og bystrøk de ønsket at den nye boligpolitikken skulle resultere i.

---

⁵²⁷ Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 86.

KAPITTEL 7. BOLIGTYPER OG BYPLANGREP

Vi står idag midt oppe i en storstilet byggeperiode. Det ene boligbygg efter det annet skyter opp med kjempefart. Store kapitaler settes inn; svære arealer – ja hele bydeler – blir bebygget med hus som rimeligvis kommer til å stå der for lange tider fremover. I en sån tid gjelder det å være herre over hvad som foregår, så utbyttet fullt ut kan svare til det arbeide som er nedlagt. Det er grunn til å tenke sig om både en og to ganger før så store verdier låses fast; blir de dårlig disponert, er skaden uoprettelig.

Arkitekt Gunvor
Eliassen i
Bygningsarbeideren,
1936

Behovet for flere boliger var stort i mellomkrigstiden. Det var også behovet for tiltak som kunne få hjulene i gang i arbeids- og produksjonslivet. Og Arbeiderpartiet hadde behov for saker med stor appell og symbolverdi. I den situasjonen rykket boligsaken høyt opp på den politiske dagsorden. Bolignøden rammet mange av partiets kjernevelgere, og var egnet som kampsak for arbeiderbevegelsen. I forrige kapittel viste jeg hvordan de sosialistiske arkitektene bidro til å utvikle en boligpolitikk for Arbeiderpartiet, konkretisert i en «Landsplan for boligbygging». Landsplanen ble en del av partiets krisepolitikk, og den hadde som mål å få i gang en storstilt boligbygging. Arkitektene var argumenterte insisterende for at økt boligbygging var å forstå som en form for krisebekjempelse og som en effektiv måte å øke sysselsettingen og skape økonomisk vekst på.

Men landsplanen sa ingenting om hvilken fysisk form de nye boligene burde få. Og heller ikke noe om i hva slags bystrøk. Det var få spor av konkrete, fysiske boliger i nøkkelttekster som *Bo bedre* og *Boligbygging i Norge*, og lite som antydte at de sosialistiske arkitektene også hadde et arkitektfaglig program. Men det finnes andre tekster som viser at de sosialistiske arkitektene i aller høyeste grad var opptatt av den fysiske utformingen av omgivelsene. I dette kapitlet vil jeg analysere et knippe tekster hvor arkitektene ikke bare argumenterte for at det trengtes *flere* boliger, men også *bedre* boliger – og hvor de gjorde detaljert rede for hvordan slike boliger burde utformes. Arkitektene hadde også faglig funderte ideer omkring utformingen av bystrøk, som jeg skal vise i det følgende.

I de foregående kapitlene har jeg beskrevet mellomkrigstiden, og særlig andre halvdel av 1930-tallet, som en epoke med stor utvikling på politikfeltet. Men 1930-årene var også en epoke med stor utvikling på arkitekturfeltet. Modernismen, eller funksjonalismen, fikk sitt gjennombrudd, internasjonalt og i Norge. Og som jeg allerede har vært inne på, har den arkitekturhistoriske forskningen om perioden både tolket funksjonalismen som et nytt formspråk – en ny stil med flate tak, glatte veggflater, vindusbånd, glass og betong – og som et sett av teorier omkring boligens form og funksjon. Utviklingen av nye boligtyper innenfor modernismen fulgte to hovedspor; på den ene siden villaer og rekkehusleiligheter for velhavende borgere der boligen var utformet for å legge til rette for – og signalisere – en moderne livsstil. På den andre siden ble nye teorier omkring boligtyper for de brede lag av befolkningen, først og fremst arbeiderklassen i byene, en del av modernismens tankegods. Dette skal jeg gå nærmere inn på i dette kapitlet, hvor jeg skal gjøre rede for de sosialistiske arkitektenes arkitektfaglige fundament, og hvordan de utviklet og kommuniserte dette i løpet av andre halvdel av 1930-tallet. I analysen vil jeg legge stor vekt på måten arkitektene argumenterte på, hvilke ord og hva slags argumenter de brukte for å kommunisere sine arkitektfaglige teorier og synspunkter.

I dette kapitlet vil jeg også diskutere denne arkitektgruppens synspunkter opp imot holdninger og ideer som var i omløp i andre deler av arkitektmiljøet i Norge på den samme tiden – og opp imot den boligbyggingen som faktisk fant sted i Oslo. Hva det siste angår, så handler det om min historiserende ambisjon, det vil si at jeg alltid søker å undersøke og forstå de sosialistiske arkitektenes virksomhet – også deres idéutvikling – som en del av et konkret, historisk forløp.

Jeg vil også sette arkitektenes synspunkter inn i en internasjonal kontekst. Det var særlig i Tyskland og Sverige at det ble utviklet teorier – og bygningstyper – beregnet på bygging av rimelige boliger i stor skala. I Tyskland ble det utviklet en særegen type minimumsleilighet – Die Wohnung für das Existenzminimum, som også var tema for CIAM-kongressen i 1929. På Stockholmsutstillingen i 1930 ble små, funksjonelle og rimelige boligtyper utstilt, og utviklingen av en ny form for sosial boligbygging var en viktig del av funksjonalismen i Sverige, slik det blant annet kom til uttrykk i programskriftet *acceptera*. Som jeg også gjorde rede for i avhandlingens første del, er forestillingen om at modernismen hadde en politisk og sosialt bevisst side godt etablert også i den norske arkitekturhistorien.

Men slik jeg ser det mangler en dypere forståelse for hva det mer spesifikt politiske aspektet av modernismen innebar. Hensikten med dette kapitlet blir å undersøke hvordan de sosialistiske arkitektene tok i bruk sin arkitektfaglige kunnskap og utviklet og formidlet modernismens teorier omkring boliger og byplanlegging gjennom siste halvdel av 1930-tallet,

innenfor de politiske rammene som jeg har beskrevet i de forrige kapitlene og i lys av krisepolitikken.

Som jeg skal vise i det følgende, var innflytelsen fra Sverige sterk når det gjaldt utviklingen på det boligarkitektoniske feltet. Og tilsvarende viktig blir svensk arkitekturhistorisk forskning. Som jeg refererte i avhandlingens første del, har den svenske arkitekturhistorikeren Eva Rudberg nærmet seg historien om modernismen i Sverige gjennom å lete etter «de frågor i det svenska samhällsbyggandet på vilka funktionalismen var ett svar».⁵²⁸ Jeg lar meg inspirere av denne innfallsvinkelen når jeg i dette kapitlet går dypere inn i de bolig- og byplanfaglige standpunkter som de sosialistiske arkitektene målbar. Det jeg leter etter i dette kapitlet er sammenfall og sammenheng mellom det arkitekturfaglige og det politiske. Ble funksjonalismen de sosialistiske arkitektenes svar på viktige samfunnsspørsmål?

Også i dette kapitlet tar jeg utgangspunkt i et utvalg tekster, og analyserer disse grundig. Tekstene er hentet fra tidsskriftene *Bygningsarbeideren*, leieboerforeningens *Hus og Hjem* og det siste nummeret av *Plan*. Flere av de sosialistiske arkitektene er representert som forfattere, deriblant den eneste kvinnen blant dem, Gunvor Eliassen. Tekstene omhandler temaer som planløsninger og de enkelte rommenes funksjon, fellesanlegg i nye boligkomplekser, tekniske hjelpemidler og organiseringen av arbeidsoppgavene i hjemmet.

Begrepet *kollektivhus* går igjen i flere av artiklene, og kollektivhus er tema for det siste underkapitlet. Her belyser jeg hvordan arkitektenes arkitektoniske program kom konkret til uttrykk og nedfelte seg i planleggingen av et kollektivhus for OBOS. Prosjektet ble aldri realisert, men planleggingsprosessen er likevel egnet til å sammenfatte de sosialistiske arkitektenes ideer omkring utformingen og bruken av boligene. Dessuten belyser prosjektet dynamikken mellom aktørene på det politisk-faglige feltet som arkitektene var en del av.

Hvilke krav skal vi stille til boligen?

Uansett om boligen er stor eller liten kan der stilles op enkle og almenlydige krav for hvert enkelt rums vedkommende.

Gunvor Eliassen i *Bygningsarbeideren*, 1936⁵²⁹

⁵²⁸ Rudberg, «Har funktionalismen blivit en svensk tradition och identitet?», 108.

⁵²⁹ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 4.

I *Bygningsarbeideren*, medlemsbladet til Norsk Bygningsarbeiderforbund, publiserte de sosialistiske arkitektene et titalls artikler i perioden 1934 til 1940. Deriblant en artikkelserie i tre deler som sto på trykk i tidsskriftet i 1936, og som bar tittelen «Hvilke krav skal vi stille til boligen?» Forfatteren var Gunvor Eliassen, den eneste kvinnen blant de sosialistiske arkitektene, og i artiklene redegjorde hun i detalj for hvordan hun mente en god bolig burde være utformet, og hvilke funksjoner som burde finnes i et moderne boliganlegg. Hun gikk systematisk til verks og tok for seg hvert enkelt rom i boligen, og diskuterte planløsninger og de ulike rommenes funksjoner. Videre argumenterte hun for at moderne boligkomplekser også burde inneholde en rekke fellesfunksjoner – fra felles radioantenne til barnehage. Det var, som jeg vil vise, et komplett boligprogram som arkitekten gjorde rede for i disse tre artiklene.

Det er tre omfattende og innholdsrike artikler det snakk om. Arkitekten var innom en hel rekke forskjellige temaer og problemstillinger – noen av dem av tradisjonell arkitektfaglig karakter og andre av mer politisk. Jeg nærmer meg disse tekstene med spørsmål om hvordan de faglige og de politiske argumentene fungerte i forhold til hverandre og gjensidig underbygget og forsterket hverandre.

Bolig etter behov

«Vi står idag midt oppe i en storstilet byggeperiode. Det ene boligbygg etter det annet skyter opp med kjempefart.»⁵³⁰ Slik innledet arkitekt Gunvor Eliassen den første artikkelen i serien, som sto på trykk i *Bygningsarbeideren* nummer 5 i 1936. Og det var sant. På midten av 1930-tallet hadde boligbyggingen skutt fart etter tre tiår på sparebluss. Byggingen av leiegårder hadde stoppet helt opp etter det såkalte Kristianiakrakket i 1899, og det var først nå den var kommet i gang igjen. Man kunne tenke seg at arkitekten var fornøyd. Å få fart i boligbyggingen var boligpolitisk sak nummer én – også av hensyn til sysselsettingen blant bygningsarbeiderne. Men den sosialistiske arkitekten var alt annet enn tilfreds.

Mesteparten av boligbyggingen ble nemlig ikke først og fremst gjennomført «for å frembringe et passende og godt utvalg for befolkningen», hevdet hun innledningsvis, «men for at den kapital som plasseres i boligproduksjonen skal bli mest mulig innbringende.»⁵³¹ Slik ble boligene først og fremst spekulasjonsobjekter, og byggevirksomheten ble drevet fram av ønsket om profitt. Og det fysiske resultatet, mente hun, var deretter:

⁵³⁰ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», 5.

⁵³¹ Ibid.

Det er i byggherrens interesse å presse mest mulig ut av sin tomt. Han får ikke noget igjen for å arbeide med å finne ideelle løsninger, bruke gode materialer, eller gi avkall på tomtens maksimale utnyttelse, hvis han ikke derved kan opnå høiere leie. Der bygges fortrinsvis de typer som sikkert «går» for øieblikket, det vil si små leiligheter på 1 og 2 rum med kjøkken, gjerne utstyrt med sovenisjer og annet som lokkemat. Man kan med sikkerhet gå ut fra at der alltid vil finnes nok av leieboere som klarer å betale for en sån liten leilighet. Det betyr ikke så meget at leien i og for sig er høi i forhold til hvad han får igjen for pengene.⁵³²

Slik åpnet arkitekten artikkelserien med en krass kritikk av boligproduksjonen innenfor det rådende kapitalistiske systemet. Dette var en åpenlys politisk argumentasjon, og det er selvfølgelig ikke videre overraskende at hun som sosialistisk arkitekt kritiserte den kapitalistiske boligproduksjonen. Det interessante er at hun kritiserte de boligtypene som ble bygd innenfor de gjeldende rammene. Tilveksten av nye boliger bidro verken til å avskaffe overbefolkningen eller til å heve boligstandarden, hevdet hun: «Der arbeides for å heve boligstandarden, og der bygges hundrevis av nye hus som skulde skaffe befolkningen tidsmessige boliger; men der er en bøig av vanskeligheter som hindrer at de blir så gode som de kunde gjøres, og så gode som folk vilde ønske at de var.»⁵³³ Den første bøygen var i følge arkitekten mangelen på kunnskap om det faktiske boligbehovet.

Dermed måtte det første skrittet på veien mot bedre boliger være å kartlegge boligforholdene. Deretter gjaldt det å finne ut av «hva slags bolig de forskjellige slags mennesker er tjent med; hvor stor den må være, hvad den bør inneholde, hvordan den skal utformes.»⁵³⁴ Selv uten forutgående datainnsamling, og uansett familienes størrelse og sammensetning, fantes det noen krav som var grunnleggende og ufravikelige, hevdet arkitekten. Det viktigste var egne soverom. Aller helst burde hvert individ ha et eget soverom, men Eliassen innrømmet at det måtte fortone seg som en ren utopi. Like fullt måtte eget soverom til alle være målet man jobbet fram imot. Som et skritt på veien måtte man sette opp følgende minstekravet til en familiebolig: egne soverom til barn av hvert kjønn og et eget soverom til foreldrene – i praksis en leilighet med fire rom og kjøkken.

I forlengelsen av dette grunnleggende kravet fortsatte Gunvor Eliassen med å gjøre rede for andre krav som måtte stilles til en bolig, og alle var

---

⁵³² Ibid, 5.

⁵³³ Ibid.

⁵³⁴ Ibid, 6.

begrunnet i funksjoner. Søvn, personlig hygiene, måltider, matlaging og samvær; Eliassens poeng var at boligene måtte planlegges for å tilfredsstill disse funksjonene: «De rum som skal tjene disse formål på en tilfredsstillende måte, kan ikke ha hvilken som helst tilfeldig form»⁵³⁵. I den andre artikkelen i serien gikk hun igjennom boligen rom for rom – fra etreen via stua til soverommene, kjøkkenet og badet – og satte opp en rekke «enkle og almenlydige krav for hvert enkelt rums vedkommende»⁵³⁶.

Soverommene i første rekke, og dernest oppholdsrom.

En god bolig måtte følgelig inneholde «en soveavdeling med flere enkeltrom – hvis det er nødvendig kan de godt være små – og en felles opholdsavdeling, f.eks. en stor stue i forbindelse med kjøkkenet.»⁵³⁷ Stuen måtte være boligens største rom, og «stedet for hvile og adspredelser etter dagens arbeide, for lek, musikk, radio og lesning, søm o.s.v.». Dører og vinduer måtte være plassert slik at rommet ble enkelt å møblere og plassen kunne utnyttes best mulig. Inne i stuen kunne det være en viss differensiering med «sofakrok» og «spise/arbeidskrok». Ideelt sett, skrev arkitekten, burde stuen være gjennomgående med vindu både mot øst og vest for å sikre sol og gjennomlufting. Spisekroken skulle da legges til østvinduet, og dessuten stå i forbindelse med kjøkkenet. Når det gjaldt kjøkkenet, mente Gunvor Eliassen det måtte utformes som et rent arbeidsrom, uten spiseplass: «Det prinsipielt riktige er at måltidene ikke finner sted i *kjøkkenet*; dette rum skal være forbeholdt arbeidet og ikke skitnes til og uordnes av en rekke mennesker utenfra.»⁵³⁸ Som arbeidsplass måtte kjøkkenet være godt utstyrt og omhyggelig utformet. Eliassen kom med detaljerte anbefalinger hva angikk høyden på skapene, bredden og dybden på benkeflatene, størrelsen på oppvaskkummene – og for eksempel høyden på utslagsvasken: «Utslagsvasken plasseres med kanten ca. 62 cm over gulv istedenfor som vanlig ca. 75 cm (...) En sån liten detalj letter arbeidet for husmoren mange ganger daglig, hver gang hun skal løfte tunge vannbøtter.»⁵³⁹ Badet var et «uvurderlig centrum for den personlige hygiene»⁵⁴⁰, og måtte utformes deretter. Bad og wc burde helst være i hvert sitt rom, og begge burde ha eget vindu. En balkong, mente arkitekten, var et stort pluss og et viktig tillegg til selve leiligheten.

I den siste artikkelen i rekken tok arkitekten for seg boliganlegget som helhet. «Den fullstendige bolig består ikke bare av selve leiligheten,»⁵⁴¹ skrev hun. Moderne boligkomplekser måtte også inneholde en rekke fellesanlegg.

⁵³⁵ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 4.

⁵³⁶ Ibid, 4.

⁵³⁷ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», 7.

⁵³⁸ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 5.

⁵³⁹ Ibid, 7.

⁵⁴⁰ Ibid, 8.

⁵⁴¹ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 7.

Lofts- og kjellerboder, *maskinelt vaskeri*, sentralfyr og søppelnedkast måtte fungere som en forlengelse av den enkelte boligen. I tillegg måtte det anlegges barnehager i tilknytning til boliganleggene.

Minimumsboligen

Den som leser disse artiklene i dag kjenner igjen denne boligtypen fra arkitekturhistorien, hvor den figurerer under betegnelsen den modernistiske minimumsboligen. Man kjenner igjen modernismens teorier om funksjonsseparering. Og om man ser bort ifra barnehagen, så kjenner man også igjen de viktigste trekkene ved boligblokkene som ble bygd i stor skala etter andre verdenskrig. Men artiklene ble skrevet i 1936, og som jeg snart skal vise, formidlet de en ny innfallsvinkel til utformingen av boliger.

Den modernistiske minimumsboligen var blitt utviklet i Tyskland fra slutten av 1920-tallet. Dette var en funksjonsdelt bolig som fulgte prinsippet om at flere små rom var å foretrekke fremfor få og større, og hvor soverom og kjøkken fikk særlig oppmerksomhet. Tyskland var et foregangsland når det gjaldt både teoriutvikling og realiseringen av nye boligtyper, og denne boligtypen ble internasjonalt kjent som «Die Wohnung für das Existenzminimum». «Die Wohnung für das Existenzminimum» var også tittel og tema på CIAM-kongressen i Frankfurt i 1929, og dessuten navnet på en boligutstilling som ble gjennomført i forbindelse med kongressen.⁵⁴² Frankfurts byplansjef, arkitekten Ernst May sto bak et ambisiøst boligprogram i Frankfurt, og han var en av initiativtakerne til utstillingen. Her ble det vist strengt funksjonsdelte leiligheter hvor arealet var skåret ned til et minimum, og hvor den tekniske standarden var høy i henhold til samtidens standard – med bad og wc, for eksempel. Egne soverom, eller nærmest sovekahytter, for foreldre og barn var ett av grunnprinsippene for boligtypen.

Mest kjent er minimumsleiligheten likevel for sitt laboratoriekjøkken, et omhyggelig planlagt arbeidskjøkken som på et absolutt minimumsareal skulle fungere som en rasjonell arbeidsplass for matlaging. Kjøkkenet er også kjent som Frankfurter-kjøkken, og det var den østerrikske arkitekten Margarete Schütte-Lihotzky som sto bak kjøkkentypen. De nyskapende boligprosjektene i Frankfurt, CIAM-kongressen, boligutstillingen og begrepet minimumsbolig ble kjent over hele Europa, og er blitt stående som viktige referanser i modernismens bolighistorie.⁵⁴³

⁵⁴² Se for eksempel CIAM. *Die Wohnung für das Existenzminimum*, Frankfurt a. M, Englert & Schlosser, 1930.

⁵⁴³ CIAM, *Die Wohnung für das Existenzminimum*, (Frankfurt a. M: Englert & Schlosser, 1930).

I en artikkel i *Fremtid for fortiden* fra 2007 skriver arkitekt Jon Guttu at mellomkrigstidens boligvisjoner ble utviklet av tyske boligplanleggere med tilknytning til Bauhaus. Teoriene ble spredd i faglige nettverk i Europa, og de ble «i Norge særlig formidlet gjennom PLAN-gruppen»⁵⁴⁴. Jon Guttu beskriver tidsskriftet *Plan* som selve omdreiningspunktet for formidlingen av de nyskapende boligteoriene. I 1936, da Gunvor Eliassen gjorde rede for modernismens boligteorier i *Bygningsarbeideren* var modernismen slått igjennom i Norge, og boligvisjonene var trolig godt kjent innad i arkitektstanden. Ikke bare på grunn av *Plan*, men fordi dette var et internasjonalt tankegods som fikk stor oppmerksomhet og vant gjenklang i samtiden. Likevel ble det ikke bygd boliger av minimumstypen i Norge på 1930-tallet. Også Jon Guttu påpeker det. Mange av visjonene forble visjoner, skriver han. Det er viktig å være klar over dette; at modernismens boligprogram ikke umiddelbart ble omsatt i praksis. Teoriene som ble utviklet på arkitekturfeltet kom ikke til syne i konkrete boligprosjekter. Minimumsboligen ble utviklet – i teorien – for arbeiderklassebefolkningen i byene, men det er lite trolig at de merket noe til det selv. Boligidealene måtte forankres politisk og organisatorisk før de kunne realiseres. Når man leser Gunvor Eliassens tekst må man ha i bakhodet at hun skildret boligtyper som ikke fantes i samtiden, og teorier som var lite kjent utenfor arkitektmiljøet. Gunvor Eliassens utlegning om nye boligtyper i *Bygningsarbeideren* må forstås på bakgrunn av de boligtypene som var vanlige i samtiden, som majoriteten av bybefolkningen faktisk bodde i, og de boligtypene som ble bygd i stor skala på 1930-tallet og som representerte samtidens «moderne» boliger.

Boligbygging i en brytningstid

Før jeg går dypere inn i analysen av Gunvor Eliassens artikler vil jeg foreta en bolighistorisk avstikker og gjøre rede for det boligpolitiske og boligarkitektoniske bakteppet for Eliassens tekster. Hun tok, som nevnt, utgangspunkt i den boligbyggingen som foregikk der og da, og startet artikkelen med en kritikk av samtidens boligtyper. I tråd med min ambisjon om å historisere, finner jeg det nødvendig å forankre tekstene hennes i en samtidig kontekst og forsøke å skape et bilde av den faktiske bakgrunnen for den kritiske holdningen hun la for dagen i artiklene i *Bygningsarbeideren*. Jeg er særlig opptatt av hva artiklene hennes kan avdekke om forholdet mellom de teoriene og ideene som var i omløp blant arkitektene i samtiden, og det som ble bygd i årene mellom første og andre verdenskrig. Særlig viktig er den boligbyggingen som faktisk foregikk gjennom andre halvdel av 1930-tallet. Et spørsmål her er i hvilken grad moderne teorier omkring

---

⁵⁴⁴ Guttu, «Visjonen om den gode boligen», 32.

boligarkitekturen hadde påvirket og satt sitt spor på den faktiske boligbyggingen. Jeg føler imidlertid også behov for å gå litt lenger bakover i tid, og forfølge den boligpolitiske og boligarkitektoniske utviklingen helt tilbake til 1800-tallet. Jeg velger vel å merke å begrense meg til forholdene i Kristiania/Oslo.⁵⁴⁵ Hensikten med de følgende avsnittene er å skissere hvordan bolig ble en politisk sak, og også trekke frem enkelte boligprosjekter som eksempler på hvordan endringer i boligpolitikken og organiseringen av boligbyggingen sammenfalt med endringer i boligarkitekturen.

Bolig blir en sak

En viktig kilde til kunnskap om boligpolitikken og Oslo kommunes boligbygging før andre verdenskrig, er Oslo kommunale boligråds beretning fra 1931, som har tittelen *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911-1931*. Beretningen går igjennom byens bolighistorie helt fra 1814, og det som gjør den til en så verdifull kilde, er at den viser hvordan boligbygging og byutvikling gradvis ble politisert samtidig som den gjør rede for utviklingen på arkitekturfeltet. Jeg har også støttet meg på Erling Annaniassens banebrytende arbeid om boligsamvirkets historie fra 1996, hvor han under tittelen *Hvor Nr. 13 ikke er*, foretar en grundig gjennomgang av boligpolitikken frem til utbruddet av andre verdenskrig.

Den gradvise politiseringen av boligsaken kom som en følge av den voldsomme befolkningsveksten og den tilsvarende økning i boligbyggingen. Særlig gjennom andre halvdel av 1800-tallet steg innbyggertallet sterkt. Bare mellom 1881 og 1900 ble det nesten doblet – fra 122 000 innbyggere til 227 735.⁵⁴⁶ I denne perioden ble det ført opp leiegårder i høyt tempo, og store områder av byen ble preget av den karakteristiske leiegårdsbebyggelsen i kvartalsstruktur.⁵⁴⁷ Gjennom denne vekstperioden ble boligbygging oppfattet som en ren næringsvirksomhet og ikke noe offentlig anliggende. Bygherrerne måtte naturligvis forholde seg til bygningsloven, men noen sterk offentlig ambisjon om å styre boligbyggingen og byutviklingen i en bestemt retning fantes ennå ikke. Å bygge leiegårder og leie ut leiligheter var en viktig næringsvei for deler av byens borgerskap. Man snakket med rette

⁵⁴⁵ Vel vitende om at det både i Trondheim og Bergen og i andre byer også fant sted interessante boligpolitiske og boligarkitektoniske fremstøt. Jeg har valgt å konsentrere meg om hovedstaden for å ikke gjøre denne avstikkeren altfor omfattende.

⁵⁴⁶ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 22.

⁵⁴⁷ Leiegårdsbebyggelsen fra byggeboomen på andre halvdel av 1800-tallet er godt beskrevet i artikkelsamlingen *Murbyen Kristiania 1850 – 1900*, utgitt av Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus i 1999. Truls Aslaksby undersøker også denne bebyggelsen i sin doktorgradsavhandling fra 1998 med tittelen *Med leiegården som løsning: en materialsamling og kritisk bibliografi til belysning av leiegårdsbebyggelsens fremvekst i større nord- og sentraleuropeiske byer i 2. halvdel av 1800-årene, med særlig henblikk på Christiania*.

om en egen gårdeierstand, og gårdeierne organiserte seg i en egen forening allerede i 1894. Politisk var det særlig partiet Høyre som representerte gårdeierens interesser. Boligene i leiegårdene ble, som navnet tilsier, leid ut, og den store massen av leietakere sto i et mer eller mindre uttalt motsetningsforhold til gårdeierne. Forholdet lignet forholdet mellom arbeid og kapital, og inneholdt potensielt politisk og sosialt sprengstoff. Men det er verd å merke seg at leieboerne kom fra alle lag av bysamfunnet; tall fra 1920 viser at hele 95 % av byens befolkning var leietakere.⁵⁴⁸

Den hektiske boligbyggingen dekket likevel ikke boligbehovet, og den historiske gjennomgangen i beretningen slo fast at byen hadde «omtrent uavbrutt lidd under boligmangel eller bolignød i hundre år».⁵⁴⁹ Bolignøden skapte frykt for sosial uro og sykdom og epidemier, og dermed en begynnende boligpolitisk bevisstgjøring. I løpet av 1800-tallet opplevde byen tre koleraepidemier, og det var utbruddet av en koleraepidemi i 1850 som ble utgangspunktet for ett av de første sosiale boligtiltakene i hovedstaden. Epidemien fikk byens politimester Christian F. J. Von Munthe af Morgenstjerne til å stifte «Aktieselskabet af 1851 til Anskaffelse af Arbejderboliger i Christiania». Dette var et aksjeselskap med begrenset utbytte, en filantropisk selskapsform der sosialt innstilte borgere tegnet aksjer uten forventning om høy avkastning. Politimesterens selskap fikk oppført en bygård med 42 småleiligheter på Hammersborg i 1851. Inn i denne murgården flyttet det omkring 250 mennesker. Det ble stiftet flere slike aksjeselskaper med formål om å bygge arbeiderboliger de neste tiårene. De representerte et forsøk på å organisere det som kan kalles en sosial boligbygging innenfor private rammer. Flere av disse selskapene gikk over til å bli rene forretningselskaper, og de bidro ikke til noen varig løsning på boligproblemet.⁵⁵⁰

Mot slutten av 1800-tallet ble boligspørsmålet reist som offentlig problem idet Arbeiderpartiet sendte en henstilling til bystyret i 1893 om å «overta opførelse og vedlikehold av sunde og i enhver henseende tidsmessige boliger...»⁵⁵¹ Henstillingen førte til at bystyret ga byens såkalte

⁵⁴⁸ Dette var problematisk for Høyre. Høyre var gårdeierens parti og forsvarte den frie forretningsdriften også på boligområdet. Likevel var store deler av høyrevelgerne også leietakere, og særlig lønntakerne i middelklassen var tynget av høye husleier og til dels også trangboddhet og dårlige boforhold. Høyre måtte etter hvert imøtekomme disse velgernes ønsker om boligpolitiske tiltak. Frykten var til stede for at deler av middelklassen skulle gå over til Arbeiderpartiet. Mellom gårdeierne og industrieieme fantes det også en interessemotsetning. De tilhørte gjerne samme klasse, men hadde forskjellige interesser når det gjaldt bolig. Industrieieme opplevde at høye husleier kunne resultere i krav om høyere lønn blant arbeidstakerne, noe de naturligvis ikke var interessert i. Boligsaken var med andre ord gjennomsyret av politikk lenge før den ble en uttalt politisk sak.

⁵⁴⁹ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 23.

⁵⁵⁰ Erling Annaniassen har behandlet de tidlige formene for sosial boligbygging grundig i boken *Hvor Nr. 13 ikke er... Boligsamvirkets historie i Norge* fra 1996. I bind 4 i *Oslo bys historie* har Knut Kjeldstadli skrevet utfyllende om boligpolitikken i første halvdel av 1900-tallet.

⁵⁵¹ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 26.

sundhetskommisjon i oppdrag å foreta en boligundersøkelse. Undersøkelsen ble gjennomført under ledelse av medisineren Axel Holst, og resultatet forelå i 1895. Det var de typiske leiegårdene på fire etasjer i byens arbeiderstrøk som var gjenstand for Holsts undersøkelse. Han gikk empirisk til verks; antall beboere i boligene ble notert, boligene ble målt opp, og tekniske forhold som lysinnfall, temperatur og fukt ble registrert. Holst opererte ikke med noen funksjonskriterier, men tok utgangspunkt i boligenes kubikkinnhold og sammenholdt dette med antall personer. Normen han stilte opp var 15 kubikkmeter luft for hver person over 15 år. Ut ifra denne beregningen havnet nesten 20 % av de undersøkte boligene i kategorien «ytterst sterkt overfylt». Dette var boliger som legen karakteriserte som ubeboelige, og konklusjonen var at store deler av byens befolkning levde under elendige forhold. Undersøkelsen munnet ut i en anbefaling om at kommunen opprettet et boligkontor, eventuelt også satte i gang egen boligbygging.

Bystyret behandlet utredningen fra Holst i 1896, og det ble opprettet et boligkontor under sundhetskommisjonen. Samtidig ble det bevilget penger til oppføring av tre kommunale boliganlegg. Bare to av dem ble oppført. De ligger i Dannevigsgveien på Sagene og Åkebergveien på Galgeberg, og jeg kommer straks tilbake til dem. Dette var første gang det ble bevilget penger til kommunal boligbygging i Oslo, og i kommunens beretning fra 1931 beskrives situasjonen slik:

Disse første kommunale foranstaltningene mot bolignøden faller midt i nittiårene, de berømte og beryktede nittiårene som har spillet en så veldig rolle i all senere diskusjon om boligforhold i Oslo, og som snart brukes som spøkelse, snart som eksempel på hvordan ektisk byggevirkosomhet uten omhyttelig foregåedne regulering og uten estetisk sans, kan føre til en bebyggelse som ikke holder mål hverken i arkitektonisk eller bygningsteknisk henseende.⁵⁵²

Boligsaken var med andre ord rykket opp som politisk sak, og i årene som fulgte skulle de boligpolitiske bestrebelsene gå ut på nettopp å innføre en ny planmessighet i boligbyggingen, både i organisatorisk og arkitektonisk henseende.

I 1899 skjedde det såkalte Kristianiakrakket. Det kom i kjølvannet av en økonomisk depresjon, og viste med all tydelighet at forretningsmessig boligbygging var sårbar for konjunktursvingningene. I Kristiania var det som en boble som brast. Hektisk byggevirkosomhet ble erstattet av fullstendig

---

⁵⁵² Ibid, 34. Det var trolig Harald Hals som førte beretningen i pennen, men navnet hans er ikke nevnt.

stillstand. Krakket førte til en kortvarig befolkningsnedgang i byen, og en stund var det overskudd av boliger til leie. Men allerede i 1905 var det igjen boligmangel. Men det førte likevel ikke til økt boligbygging. Boligbygging ble nå betraktet som for risikabelt og med for lite innbringende, særlig den delen som var rettet mot de brede lag av befolkningen. Bankene var også tilbakeholdne med å yte byggelån. Resultatet var at boligbyggingen ble liggende nede.

Dermed rykket boligbygging igjen opp på den politiske dagsorden. I 1910 sendte Arbeiderpartiets bystyregruppe en henstilling til formannskapet om at kommunen måtte gripe inn for å bekjempe bolignøden. Boligsaken fikk stor oppmerksomhet i forbindelse med kommunevalget i 1910, og i juni samme år ble det nedsatt en boligkomité. Alle partiene var nå prinsipielt enige om at kommunen måtte bidra til å dekke boligbehovet, men ikke om hvordan. I boligkomitéen kom de partipolitiske forskjellene til syne. Spørsmålet var om kommunen selv skulle drive boligbygging, slik Arbeiderpartiet gikk inn for, eller om den skulle yte støtte til privat boligbygging. Særlig Høyre og Frisinnede Venstre nærer sterk skepsis mot at kommunen skulle bygge i egen regi. De så fortsatt på det å bygge og leie ut boliger som en ordinær næring. Deres standpunkt var at boligmangelen ville forsvinne dersom markedskreftene fikk virke i fred. Den verste bolignøden burde etter deres syn avhjelpes gjennom filantropiske, veldedige tiltak. Flertallet gikk inn for at kommunen skulle støtte private byggeselskaper: «Hvad støtten til den private boligbygging angår foreslo komiteen at kommunale tomter skulde avhendes eller bortfestes til byggeselskaper som hadde til formål å skaffe gode og billige boliger for familier av arbeider- og middelklassen», som det heter i beretningen.⁵⁵³ Slike selskaper skulle også få kommunal garanti for inntil 85 % av byggesummen.

I 1911, samtidig som komitéen avga sin innstilling, opprettet kommunen et eget boligtilsyn. Det ble også ført en rekke boligpolitiske debatter i bystyret. Året etter, i 1912, ble spørsmålet om kommunal boligbygging tatt opp igjen. Det hadde vist seg vanskelig å få fart i den private boligbyggingen, og nå ble det flertall for å bevilge penger til kommunal boligbygging. Den førte bevilgningen gikk til et boligkompleks på Tøyen. For de borgerlige partiene ble dette betraktet som en ren nødforanstaltning, et midlertidig tiltak i påvente av at markedet skulle ta seg opp og igjen gjøre det lønnsomt å investere i boligbygging.

Men markedet tok seg ikke opp, og så brøt første verdenskrig ut i 1914. Det førte til en intensivering av den kommunale boligbyggingen. Som det heter i kommunens beretning:

---

⁵⁵³ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 54.

Da all privat boligbygging stanset ved verdenskrigens utbrudd, og da det endog på grunn av de ekstraordinære pris- og pengeforhold som krigen skapte, i almindelighet viste sigumulig å få dannet kooperative boligselskaper til overtagelse av de bygninger som kommunen stillet til disposisjon eller til bebyggelse av de tomter kommunen reserverte for sådan bebyggelse, antok kommunens egen boligproduksjon et stadig større omfang. I bystyret var det enstemmighet om at kommunen under disse forhold var nødt til å fortsette å bygge.⁵⁵⁴

Dette var starten på en epoke som strakte seg helt til begynnelsen av 1930-tallet, og hvor det hvert år ble bevilget store summer til kommunal boligbygging. Ved kommunevalget i 1916 fikk Arbeiderpartiet flertall i bystyret, og beholdt flertallet til 1919. Arbeiderpartiet ble en pådriver i boligsaken, og partiets fanesaker var kommunal boligbygging og husleieregulering. I løpet av disse årene kjøpte også kommunen et sandtak, et teglverk og en trelastforretning for å motvirke «jobbing» med bygningsmaterialer og beholde en viss kontroll over byggekostnadene. I 1918 ble boligtilsynet omdøpt til boligrådet, og her ble arkitekt Harald Hals ansatt som direktør. Under hans ledelse bygde kommunen en hel rekke ambisiøse og nyskapende boligprosjekter som Ullevål hageby, Lille Tøyen hageby, Torhov, Lindern og Søndre Åsen, og i ettertid fremstår epoken som noe av en gullalder. Både Ullevål hageby, Lindern og Torshov skulle etter planen bygges av allmennyttige byggeselskaper, men siden ingen slike selskaper maktet å ta på seg oppgaven, måtte kommunen stå for byggingen selv. Særlig Ullevål hageby påførte kommunen store kostnader, og var rent økonomisk et tapsprosjekt for kommunen. Boligene i de kommunale anleggene ble leid ut på vanlige måte, slik at kommunen i denne perioden også måtte gå inn i rollen som utleier.

Fra utbruddet av første verdenskrig og frem til 1929 var kommunen den største boligbyggeren i Oslo. I 1929 ble det slutt på den rene kommunale boligbyggingen. Kommunens byggevirksomhet fortsatte i realiteten likevel frem til 1931, men da i regi av kommunale aksjeselskaper. Dette var selskaper som formelt sett var selvstendige, men hvor kommunen eide så godt som alle aksjene. I 1935 startet en ny epoke i kommunens boligpolitiske engasjement idet kommunen inngikk et samarbeid med det kooperative selskapet Oslo og Omegn Bolig- og Sparelag, som var blitt etablert i 1929, og som ble omorganisert og fikk tilført kapital fra kommunen – og ble omdøpt til OBOS.

---

⁵⁵⁴ Ibid, 106.

Når kommunen avviklet sin egen boligbygging var det fordi det igjen kom fart i den private byggingen. Fra 1930 til utbruddet av andre verdenskrig var det den private boligbyggingen som sto for boligproduksjonen i Oslo. Mesteparten foregikk på helt forretningsmessige vilkår og ved privat finansiering. Men fortsatt støttet kommunen en rekke private byggeselskaper gjennom å garantere for byggelånene.

Under de «harde tredveåra» var det altså tilløp til byggeboom i Oslo, og det var dette oppsvinget i boligbyggingen som Gunvor Eliassen tok utgangspunkt i i artiklene i *Bygningsarbeideren*. I *Oslo Bys Historie* forklarer Knut Kjeldstadli oppsvinget i boligbyggingen under den økonomiske depresjonen med at penger ble investert i byggeformål nærmest fordi det var få andre steder å plassere dem.⁵⁵⁵ Denne boligbyggingen var vel å merke organisert på en helt annen måte enn før krakket i 1899. I stedet for de gamle gårdeierne var det nå en ny type entreprenører som sto for oppføringen av boliganleggene, som ble organisert som aksjeselskaper eller kooperative boligselskaper. Boligene ble solgt som aksje- eller obligasjonsleiligheter, og krevde med andre ord et innskudd fra beboerne.⁵⁵⁶ Det fantes også rene utleieleiligheter. Endringen var merkbar – i 1934 var andelen boligeiere i Oslo steget til 18 prosent. Det var først og fremst middelklassen som flytte inn i kooperative leiligheter og aksje- og obligasjonsleiligheter.

Sammenfattende kan man si at boligbygging ble definert som et samfunnsprosjekt og en politisk sak på begynnelsen av 1900-tallet. Rundt 1910 startet en orienteringsfase som varte til et stykke ut på 1920-tallet, hvor forskjellige former for offentlig engasjement og forskjellige måter å organisere boligbyggingen på ble prøvd ut. Fra utbruddet av første verdenskrig og frem til 1929 var kommunen den viktigste drivkraften i boligbyggingen, før den private og forretningsmessige boligbyggingen igjen kom til å dominere på 1930-tallet. I løpet av de tre første tiårene av 1900-tallet foregikk også en viktig utvikling innen boligarkitekturen.

Egne Hjem eller kaserner? Mot en ny boligarkitektur

Kristianiakrakket markerer et veiskille i boligbyggingens historie ikke bare politisk, som jeg nettopp har gjort rede for, men også arkitektonisk. Den boligbyggingen som kom i gang enten i regi av kommunen selv eller med støtte fra kommunen i de to første tiårene av 1900-tallet, skilte seg markant fra 1800-tallets leiegårdsbebyggelse. Det var også en uttalt hensikt. I de

⁵⁵⁵ Kjeldstadli, *Den delte byen*, bind 4, *Oslo bys historie*, 294.

⁵⁵⁶ Obligasjonsleiligheter innebar at beboerne betalte inn en obligasjon som ga boret til leiligheten så lenge utbyggeren betalte tilbake byggelånet. Boretten opphørte straks lånet var innfridd. Obligasjonen var en slags mellomting mellom innskudd og leie, men ga altså beboerne, i motsetning til aksjeleiligheter og kooperative leiligheter, ingen eiendomsrett over boligen.

klassiske bygårdene ikke sto høyt i kurs, noe som følgende sitat fra kommunens boligberetning vitner om:

Et karakteristisk trekk ved den sterke byggevirkosomhet i Kristiania i 1890-årene var jo, at de egentlige bygningsfagfolk, arkitektene, ofte slett ikke hadde befatning med byggearbeiderne. Man nøiet sig med dyktige bygningshåndverkere, som vel var fullt kvalifisert til selve byggearbeidet, men som ikke hadde studert planlegning hverken teoretisk eller praktisk. Resultatet blev et betydelig antall bygninger som er så dårlig planlagt at vi nu forbauses over det.⁵⁵⁷

Det er interessant at fraværet av arkitektfaglig kunnskap i planleggingen ble trukket frem som en av kritikkpunktene ved det forrige århundrets spekulasjonsbyggeri, og som en forklaring på at bebyggelsen ikke holdt mål. De nye boligpolitiske bestrebelsene og det nye kommunale engasjementet tidlig på 1900-tallet innebar da også en ny vektlegging av den arkitektoniske utformingen, og slik fikk også arkitektene en mer fremskutt posisjon. Boligbyggingen fulgte kort sagt en ny logikk i perioden etter 1900, etter at det private spekulasjonsbyggeriet opphørte. I Oslo henger dette sammen med at en sterk fagperson som Harald Hals ble en ledende kraft i kommunens boligarbeid.⁵⁵⁸ I boken *Hundre års nasjonsbygging*, under tittelen «Massenes hus» gir Espen Johnsen en god gjennomgang av moderne boligarkitektur, og fremhever nettopp arkitektens nye rolle i boligbyggingen: «1900-tallet representerte et vannskille i den norske boligens historie. Fra 1905 til 1970-tallet var utformingen av den anonyme massens bolighus en sentral byggeoppgave for mange norske arkitekter».⁵⁵⁹ Boligsakens gjennombrudd skjedde i årene mellom 1905 og 1925, skriver han, og nevner blant annet to av de bebyggelsestypene som kom som resultat av dette gjennombruddet – hagebyen og storgårdskvartalet. Begge deler ble både debattert og realisert i hovedstaden. Riktignok ble det ikke bygd komplette hagebyer i tråd med Ebenezer Howards teorier. Det er mer presist å snakke om hageforsteder eller å bruke det begrepet som ble mye brukt i samtiden om småhus av forskjellig slag, nemlig Egne Hjem. Motsatsen til Egne Hjem var det som ble kalt *kaserner*, det vil si bygårder og større boligkomplekser. Hvorvidt man skulle satse på det ene eller det andre var et sentralt diskusjonstema etter

⁵⁵⁷ *Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 46.

⁵⁵⁸ Sverre Pedersen spilte en tilsvarende rolle i Trondheim.

⁵⁵⁹ Johnsen, «Massenes hus», 25.

århundreskiftet og frem mot 1930-tallet, og begge bebyggelsestyper ble realisert.

Det første kooperative boligselskapet som fikk kommunal støtte var Effata Arbeiderforenings Byggeforbund, som i 1896 fikk lån til å oppføre åtte små eneboliger med hage på Sagene. Her var det altså snakk om egnhjemsbebyggelse. De første boliganleggene som kommunen selv finansierte, derimot, var de to store bygårdene i Åkebergveien 50 og Dannevigsvæien 7. Begge var tegnet av arkitekt Henrik Nissen, føyer seg inn i den eksisterende kvartalsstrukturen og kan plasseres i stilkategorien nybarokk. Gårdene sto ferdige i 1902, og inneholdt henholdsvis 80 og 84 ettromsleiligheter. Ingen av leilighetene hadde bad og wc, men gårdene hadde vannklosett i trappeoppgavene.

De to første kommunale gårdene var ikke nyskapende, men det var derimot et annet viktig prosjekt fra begynnelsen av 1900-tallet, nemlig Det Rivertzke kompleks på Sagene. Anlegget ble oppført mellom 1911 og 1913, og er oppkalt etter sin arkitekt – Kristen Rivertz. Komplekset består av 16 blokker, der de fleste er utformet som frittliggende lameller. Her brøt man med andre ord fullstendig med kvartalsstrukturen og introduserte en bygningstype som ellers forbindes med funksjonalismen.⁵⁶⁰ Det Rivertzke kompleks ble oppført av et aksjeselskap med begrenset utbytte, Kristiania Byggeselskap for Smaaleiligheter. Det var arkitekten selv som tok initiativ til å danne dette filantropiske selskapet, men kommunen måtte bidra økonomisk til å få ferdigstilt anlegget. Komplekset besto av 479 småleiligheter, noen med eget wc, men de fleste med wc i trappa. Leilighetene ble leid ut av kommunen. Arkitekt Rivertz utformet også det neste rene kommunale byggeprosjektet, nemlig Tøyen arbeiderboliger fra 1912. Anlegget besto av tre leiegårder av samme type som på Sagene, og hadde til sammen 206 leiligheter, omtrent likt fordelt på ett- og toromsleiligheter. To og to leiligheter delte wc.

Boligprosjektene til arkitekt Rivertz er interessante både fra en boligpolitisk og -organisatorisk synsvinkel, og en boligarkitektonisk. De er produkter av den første epoken med kommunalt engasjement i boligbyggingen, det ene realisert av et filantropisk, men kommunestøttet

---

⁵⁶⁰ Det er blitt skrevet om den såkalte River'n at anlegget var *forut for sin tid*, og at arkitekt Rivertz *foregrev* funksjonalismen med sine lamellblokker. Dette er i mine øyne et typisk eksempel på ikke-historiserende betraktningssmåter. Implisitt i slike fremstillinger ligger en idé om at utviklingen på arkitekturfeltet fulgte et spor som nærmest var gitt på forhånd, altså henimot funksjonalismen. Tolkningen fungerer ikke minst bare i retrospekt, for historikere som vet at funksjonalismen kom til å slå igjennom to tiår etter at disse boligene sto ferdige. Det kunne derimot ikke arkitekt Rivertz vite når han tegnet dem. Å historisere arkitekturen innebærer å forstå den som noe som ble til i en samtid, slik jeg har gjort rede for det i avhandlingens første del. I tråd med mine historiserende ambisjoner betrakter jeg arkitekt Rivertz som en fagperson som sto midt i sin samtid – og det Rivertzke kvartal med sine lamellblokker i et formspråk som går under betegnelsen nordisk nybarokk som et prosjekt av sin egen tid. Arkitekt Rivertz var da også en viktig deltaker i samtidens boligdebatt, og når det gjaldt spørsmålet om egnhjem eller kaserner, tok han et klart standpunkt for det siste. Hans fremste argumenter var økonomi og arealbruk – egnhjemsbebyggelse ville være for dyrt og plasskrevende.

selskap, det andre helt i kommunal regi. Arkitektonisk representerte anleggene en ny type leiegårdsbebyggelse. Løsningen med frittliggende lamellblokker ble begrunnet med behovet for lys og luft i bystrøkene. Selv om jeg som nevnt ikke vil kalle dette for noen slags «modernisme på forskudd», var dette helt klart et uttrykk for moderne ideer. Hva selve boligene angikk, derimot, så representerte de små ett- og toromsleilighetene ingen nyskaping.

Det ble oppført flere egneprosjekter i årene før første verdenskrig, blant annet den såkalte Arctanderbyen på Ekeberg. Den ble oppført på initiativ fra borgermester Sofus Arctander og sto ferdig i 1911. Arctanderbyen består av 29 tomannsboliger av arkitektene Morgenstjerne & Eide. Den ble bygd av et filantropisk byggeselskap.

Valget av bebyggelsestype – hageby eller kaserne – ble også et politisk spørsmål. Arbeiderpartiet tok tidlig et tydelig standpunkt for egneprosjekt i kommunal regi. I 1915 startet da også kommunen et svært ambisiøse hagebyprosjekt, Ullevål hageby. Men ironisk nok kom det aldri arbeiderklassen til gode. Ullevål hageby ble til i årene mellom 1915 og 1922. Kristiania kommune hadde ervervet grunn her allerede tidlig på 1900-tallet, opprinnelig for å utvide sykehuset. Den planen ble forlatt, og det ble bestemt at tomtene skulle brukes til boligbygging. I 1913 ble det utlyst arkitektkonkurranse om reguleringen av området, og det ble forutsatt at det skulle bygges ut med småhus med hager. Arkitekt Oscar Hoff vant reguleringskonkurransen. I kommunens beretning fra 1931 beskrives planen som et uttrykk for moderne reguleringsprinsipper «idet det hele anlegg tar sikte på å slutte sig nøie til terrenget».⁵⁶¹ Planen forutså en variert bebyggelse med både eneboliger, tomannsboliger og rekkehusbebyggelse. Alle med egen hage. Hageforstaden skulle også ha et torg, omkranset av en noe tettere bebyggelse med både boliger og forretninger. En felles park med sports plass og lekeplass var også del av planen.

Kommunen tok utgangspunkt i at området skulle deles opp og tomtene festes bort til forskjellige kooperative byggeselskaper.⁵⁶² Kommunen skulle så stille med garanti for byggelånene, men ellers ikke være involvert i byggingen. Men det lyktes ikke å få noen slike selskaper til å sette i gang, og i 1915 bestemte kommunen å begynne byggingen selv. Et av argumentene for at kommunen selv burde begynne byggingen, var at hele anlegget var som et eksperiment å betrakte, både når det gjaldt bebyggelsesplanen og hustypene. Utbyggingen av hagebyen på Ullevål forgikk etappevis, ettersom bystyret

⁵⁶¹ *Boligarbeidet gjennom tyve aar: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 83.

⁵⁶² Ullevål lå i Aker kommune, og det var vanskelig å argumentere for at Kristiania kommune skulle bruke penger på boligbygging i nabokommunen. Derfor var det et poeng at private selskaper skulle stå for utbyggingen.

bevilget penger. På grunn av de økende byggeprisene under verdenskrigen måtte det stadig tilleggsbevilgninger til.

I 1917 gjorde kommunen nok et fremstøt for å få private byggeselskaper til å overta, uten å lykkes. Problemet var de stadig økende byggeprisene. I stedet besluttet kommunen å bygge ferdig selv, og heller forsøke å selge de ferdige husene til slike byggeselskaper. Innen 1922 hadde kommunen til sammen brukt omkring 24 millioner kroner på utbyggingen. Det hadde resultert i 654 leiligheter, hvorav 395 med to rom og kjøkken og 190 med tre rom og kjøkken. Ferdig utbygget ble hagebyen til slutt overdratt et selskap som skulle forvalte den, Kristiania Havebyselskap. Salgssummen var bare i overkant av 8 millioner kroner. Resten måtte kommunen avskrive som tap. Kommunen stilte opp som en forutsetning for overdragelsen at hagebyselskapet skulle fortsette byggevirksomhet i egen regi og utvide hagebyen. Det skjedde derimot aldri.

Arbeiderpartiet hadde gjennom hele prosessen stemt for stadige bevilgninger til byggingen, og stemte også for å selge anlegget med betydelig tap. Det viste seg imidlertid raskt at det ikke var arbeiderklassen som flyttet inn. Husleiene var høye, og hagebyen ble fikk umiddelbart et middelklassepreg. Fra et boligpolitisk synspunkt var utbyggingen av Ullevål Hageby med andre ord ingen suksess. Store offentlige midler ble brukt, men uten at de kom de som trengte det mest til gode, og uten at det representerte noen løsning på boligproblemet. Arkitektonisk, derimot, gjelder Ullevål hageby som et mønsteranlegg og som et nyskapende boligprosjekt av høy kvalitet.

Storgårdskvartalene på Torshov

Den kommunale boligpolitikken i årene under og etter første verdenskrig resulterte med andre ord i en rekke interessante boliganlegg som kan diskuteres med både med en boligpolitisk og boligarkitektonisk innfallsvinkel. Ett av dem er Torshov, som med sine storgårdskvartaler er interessant både utifra et politisk og et arkitektonisk og byplanmessig perspektiv.

I 1916 kjøpte Kristiania kommune store tomtearealer på Torshov med den hensikt å bygge «en mere storstilet kommunal bebyggelse som kunde skape en helt ny bydel, bygget efter moderne prinsipper»⁵⁶³, som kommunen uttrykte det i sin beretning fra 1931. Også her var kommunens primære ønske å feste bort området til private forretningsmessige eller kooperative byggeselskaper, men akkurat som i forbindelse med Ullevål var det ingen som ville ta på seg oppgaven i en periode med galopperende byggekostnader.

---

⁵⁶³ Ibid, 113.

Derfor bevilget kommunen selv penger til utbyggingen. Dette foregikk stykkevis og delt – både bevilgningene og utbyggingene. I 1917 bevilget bystyret penger til de første tre kvartalene, i 1919 ble det bevilget penger til fem nye kvartaler, og i 1920 ble det bevilget penger til seks kvartaler. I 1921 gjensto fremdeles fem kvartaler, men nå innvilget bystyret kun halvparten av den summen som boligrådet søkte om. Innen utgangen av 1922 hadde kommunen bevilget over 40 millioner kroner til utbyggingen av Torshov-området. Det omfattet 1762 leiligheter. Leilighetene fordelte seg på 415 leiligheter med ett rom og kjøkken, 1135 med to rom og kjøkken, 201 med tre rom og 11 med fire rom og kjøkken. I tillegg kom 18 butikklokaler. Alle boligene hadde wc, men det var bare noen ganske få som hadde bad. I følge kommunens beretning fra 1931, antok man at det gjennomsnittlig bodde fire mennesker per leilighet. Det ga et totalt folketall på over 7000 innbyggere i den nye Torshovbyen.

Arkitektonisk og byplanmessig var Torshov et nyskapende prosjekt. Og det ble opplevd og omtalt som *moderne*. «Det er her skapt helt nye bydeler, bygget åpent og fritt, med store, beplantede gårdsrom, med parkanlegg og lekeplasser, med forhaver og små beplantninger», står det i beretningen.⁵⁶⁴ Dette var noe ganske annet enn den vanlige kvartalsstrukturen, hvor bygårdene fulgte gatene, og annen bebyggelse – uthus, staller, verksteder – fylte rommet inni kvartalene. Utbyggingen fikk oppmerksomhet i samtiden, blant annet i *Arbeiderbladet* i 1924:

De kommunale myndighetene har her slått over i et nytt spor i boligbyggingen. Den gamle leiegårdsbebyggelse med trange, mørke og usunde rum, hvor målet synes å ha vært rent forretningsmessig å samle flest mulig rum under samme tak, har man avskrekkende eksempler på fra forrige jobbperiode i 80- og 90-årene. (...) Ved nybyggene på Torshov har man forsøkt å forene de sanitære, estetiske og praktiske krav, slik at anleggene får den største bruks- og nytteverdi.⁵⁶⁵

Også her ble de nye boligene holdt opp imot boligbyggingen fra slutten av 1800-tallet, og det er interessant at det legges vekt på at Torshov-bebyggelsen representerte en forbedring på både det hygieniske, det estetiske og det praktiske området.

Storgårdskvartalene på Torshov ble bygd under ledelse av boligdirektør Harald Hals, og det var Hals selv og arkitekt Adolf Jensen Talberg ved

⁵⁶⁴ Ibid. 113.

⁵⁶⁵ *Arbeiderbladet* 10. september 1924.

boligdirektørens kontor som sto for den arkitektoniske utformingen. Espen Johnsen karakteriserer arkitekturen som progressiv nyklassisisme, og skriver at: «Motiver som kolossalsøyler, imponerende plassrom og trappearrangementer og bruk av akser og symmetri indikerte at estetiske føringer var viktige.»⁵⁶⁶ At det estetiske var viktig, kanskje til og med viktigst, er også kunsthistorikeren Siri Skjold Lexau inne på i boken *Nye hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*. Hennes bidrag har tittelen «Boligens plass i Harald Hals' generalplan fra 1929» skriver hun følgende: «Hals' estetiske engasjement skinner hele tiden igjennom: Ofte anfører han praktiske, funksjonelle og økonomiske hensyn, men formspråket – i transportsystemer såvel som i parkanlegg og boliger – avslører at det langt på vei dreier seg om vikarierende motiver, og at Hals' egentlige anliggende er den *vakre* løsning».⁵⁶⁷ Harald Hals hadde en sterk faglig bevissthet – og en sosial bevissthet. Han var opptatt av estetikken og av å skape vakre bymiljøer, noe som kommer til syne i tallrike tekster. Blant annet i et foredrag på Nordisk Bygnadsdag i Stockholm i 1927, som Skjold Lexau siterer:

Jeg mener ikke at småårsfolks boliger skal utstyres som greske templer eller gotiske katedraler. Det naturligste er det sundeste, og vi behøver ikke søyler og tårn for å få en varm bolig. Men vi behøver et gjennomtenkt uttrykk for vårt naturlig liv, og fremfor noen behøver gjennomsnittsmennesket skjønnhet omkring seg, den som vi hittil har gitt til døde ting. Det moderne boligprogram er så enkelt som mulig: Lys og luft. Lys inne og luft omkring. Luft inne og lys omkring.⁵⁶⁸

For Hals innebar altså det moderne boligprogrammet både lys og luft og skjønnhet. På Torshov ble det lagt stor vekt på det estetiske, samtidig som behovet for lys og luft ble ivaretatt.

Harald Hals bidro utvilsomt til å definere boligbygging for de brede lag av befolkningen som en viktig oppgave for arkitektene, og ikke minst som en oppgave som bare arkitektene kunne løse tilfredsstillende. Han bidro på den måten til å utvide arkitektrollen. Det nyskapende med Torshov var det byplanmessige med storgårdskvartalene og formspråket med klassisisme iblandet romantiske trekk. Selve boligene fikk en langt mer tradisjonell utforming. De fleste leilighetene på Torshov hadde to rom og kjøkken. Det

---

⁵⁶⁶ Johnsen, «Massenes hus», 30

⁵⁶⁷ Lexau, «Boligens plass i Harald Hals' generalplan fra 1929», 51.

⁵⁶⁸ Ibid, 46.

var ovnsfyring, og boligene manglet bad. Den tekniske standarden var med andre ord lav, med for eksempel gammeldags vaskekjeller hvor klesvasken foregikk for hånd. Akkurat som i de gamle leiegårdene som Hals tok slik avstand fra, var planløsningene av leilighetene ikke utformet i henhold til teorier omkring funksjon og bruk. Rommene (eller i mange tilfeller; leilighetens ene rom foruten kjøkkenet) fungerte som oppholdsrom om dagen og til søvn om natten. Hals hadde likevel tanker om boligens utforming og bruk som kan kalles moderne. I boken *Hus for Smaakaarsfolk* fra 1920 uttrykte han seg kritisk til tradisjonen med å innrede «stasstue» selv i små leiligheter. Han ønsket seg også bort fra en situasjon der folk var nødt til å ta i bruk kjøkkenet som soveplass. Likevel var han tilhenger av det såkalte stuekjøkkenet, som han beskrev som «en form for hovedrom, som har gammel hævd hos os, og som det er grund til at holde paa, hvor værelsenes antal er sterkt begrenset».⁵⁶⁹ Leilighetene på Torshov har slike store kjøkken. Espen Johnsen tolker boligprogrammet til Harald Hals som moderne, og skriver:

«Hensikten med like store rom var å oppfordre til fleksibel bruk av boligen og unngå tidligere arealsløseri med ganger, en finstue som bare stod på stas og usunne små sovekamre. Kjøkkenstuen skulle være et fleksibelt rom der familien inntok sine måltider, en romslig arbeidsplass for mor og et lekserom for barna.»⁵⁷⁰ Nå er det et åpent spørsmål hvor mange av de som flyttet inn i de kommunale boligene på Torshov som kom fra boliger med arealsløseri, ganger og finstue, så i praksis var nok forskjellen mindre for beboerne enn Johnsen antyder. I motsetning til på Ullevål hageby var det nemlig i stor grad arbeiderklassefamilier som flyttet inn på Torshov.

Arbeidsfolk var vant til å innrette seg «fleksibelt», for å si det enkelt, og den viktigste forskjellen mellom boligene på Torshov og andre typiske arbeiderboliger var nok at rommene var lyse og at gårdsrommene var store og nærmest parkmessig opparbeidet – og selvfølgelig at gårdene var nye og ikke nedslitt. Ett- og toromsleilighetene på Torshov huset hele familier, og de nye gårdene var fra første stund sterkt overbefolket. Men i et mer overordnet og boligteoretisk perspektiv, målbar Harald Hals et moderne boligprogram.

Østkantutstillingen

I denne drøftingen av boligbyggingen frem mot midten av 1930-tallet vil jeg kort løfte frem Østkantutstillingen som et særegent sted for samtidens boligdebatt. Etnologen Morten Bing har forsket på Østkantutstillingen, og

⁵⁶⁹ Hals, *Hus for Smaakaarsfolk* (Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri 1920), 24.

⁵⁷⁰ Johnsen, «Massenes hus», 30.

blant annet skrevet boken *Østkanthjennene og østkantutstillingen*.⁵⁷¹ Han bidro også med et kapitlet «Østkantutstillingen – en arena for «det moderne prosjekt»» i boken *Nye hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*. Bing beskriver Østkantutstillingen som et sted hvor forskjellige aktører fra forskjellige grupperinger møttes i en felles interesse for boligsaken. Foreningen hadde aldri mer enn 20 medlemmer, men blant disse var det både arkitekter, brukskunstnere, en kunsthistoriker, lærere og folk fra arbeiderbevegelsen.

Østkantutstillingen var en egen forening som gjennomførte en rekke boligutstillinger mellom 1923 og 1956. Det var Kristiania kommunes *boliginspektrise* Nanna Broch som var initiativtakeren til Østkantutstillingen. Hensikten med utstillingene var å vise arbeidsfolk på østkanten i Oslo hvordan de kunne innrede hjemmene sine praktisk, billig og vakkert. De første utstillingene ble vist på Deichmanske bibliotek på Schous plass på Grünerløkka, og besto av et lite antall møblelementer – spisebord og stoler, soverommøblelementer og så videre. I 1928 fikk foreningen sitt eget hus på Ankertorget, og viste flere utstillinger i året. Utstillingene viste hvordan man kunne innrede vanlige småleiligheter med møbler, tekstiler og utstyr, og det ble også laget tematiske utstillinger om boligsak og forskjellige helsetemaer, fra tuberkulose til alkoholisme. I 1930 var temaet for en av utstillingene «Nye møbler», og dette var i følge Morten Bing den første utstillingen som viste funksjonalistiske interiører i Oslo.

Bing har forsket på hvordan Østkantutstillingen fungerte som en arena for boligsak og som et sted hvor moderne ideer omkring boliger og boligbruk ble utviklet. Han er opptatt av at mellomkrigstiden var en brytningstid – og særlig for arbeiderklassen. Den gamle overklassen hadde en trygg forankring i sin konvensjonelle livsførsel og den fremadstormende middelklassen omfavnet raskt den moderne livsstil. Arbeiderklassens boskikk hadde derimot lenge både tradisjonelle og moderne trekk – og arbeiderklassen ble dermed mål for diverse reformambisjoner.⁵⁷² Østkantutstillingen var drevet av et slikt reformprogram. Foreningen arbeidet for sunne, gode og vakre hjem. Lys og luft og tilstrekkelig plass var blant kampsakene. Målet med utstillingen ble å vise hvordan man selv med begrensede midler kunne møblere enkelt, pent og

⁵⁷¹ Bing, *Østkanthjennene og Østkantutstillingen: Boskikk og boligidealer i mellomkrigstidens Oslo*. (Oslo: Norsk Folkemuseum, 2001).

⁵⁷² Det hang selvfølgelig tett sammen med arbeiderklassens boforhold. Arbeidsfolk bodde trangt. Som jeg har vist i de forrige avsnittene inneholdt også de nye boliganleggene som kommunen sto bak, som det Rivertzke kompleks og Torshov små leiligheter på ett eller to rom og kjøkken. Det gir liten mening å diskutere boligidealer og teorier omkring boligbruk uten ta ha de reelle boforholdene med i betraktning. Dette kommer jeg tilbake til i de neste avsnittene hvor jeg tar for meg gjennombruddet for funksjonalismen i boligbyggingen på 1930-tallet.

hyggelig og dermed vakkert, ekte og autentisk. Foreningen ønsket å bekjempe det *stygge*, og formidlet med andre ord idealet om at også arbeiderbefolkningen trengte *vakre* omgivelser. Med sitt fokus på det ekte og autentiske til forskjell fra alt som ble oppfattet som overlesset og pretensiøst, var det også noen moralske aspekter ved foreningens program. Bing ser i dette estetisk-sosiale programmet trekk fra 1800-tallets borgerlige reformbevegelser og en nærmest anti-moderne ideologi med stor fokus på husflid og brukskunst. Ved inngangen til 1930-årene begynte derimot foreningen å orientere seg mer mot funksjonalismen.⁵⁷³

Det er særlig denne utviklingen fra mer tradisjonelle idealer for boliger og boligbruk til en begynnende oppslutning omkring funksjonalismens boligidealer jeg finner interessant. Morten Bing har følgende perspektiv på denne utviklingen: «Funksjonalismen var ikke en total idémessig omveltning, men kom som et svar på problemer som var formulert allerede før århundreskiftet, bla.a. gikk ønsket om en ny saklig og enkel hjemmeinnredning og en mer rasjonel bruk av rommene mange tiår tilbake.»⁵⁷⁴ Men det var først med funksjonalismen, hevder han, at disse tankene fikk en konkret form. Bing fortsetter: «Funksjonalismen var ikke bare en stil. Dens framvekst må ses som en del av et helhetlig program som fikk store konsekvenser for hele samfunnet. På Østkantutstillingen møttes personer som representerte forskjellige sider av dette programmet.»⁵⁷⁵ Dette programmet var ikke minst et politisk program, og når jeg trekker frem Østkantutstillingen, er det for å vise at utviklingen av det moderne prosjektet i boligsak, boligpolitikk og boligarkitektur ikke fulgte noen rett linje – og at det ikke var noe sammenfall mellom de forskjellige aspektene ved boligproblematikken.

Østkantutstillingen var ikke en politisk forening, men arbeiderbevegelsen var representert ved noen ildsjeler. Blant dem var Randolph Arnesen, som lenge var en viktig boligpolitisk frontfigur i Arbeiderpartiet. Han satt i boligrådet i kommunen, og var fagforeningsmann og en av lederne i forbrukerkooperasjonen. Han hadde sterke meninger i boligsaken, og var en varm tilhenger av egne hemsbebyggelse. Skulle det bygges leiegårder, måtte disse holdes så lave som mulig. Han gikk inn for kommunal boligbygging, og ivret blant annet for å få bygd Ullevål hageby.

Et annet sted hvor boligsaken ble utviklet var boligreformforeningen. Norsk Forening for Boligreformer ble etablert i 1913. Foreningen ble stiftet som en frivillig boligsaksforening, og ble et viktig forum for debatt og

---

⁵⁷³ Bing, «Østkantutstillingen», 83.

⁵⁷⁴ Ibid, 91.

⁵⁷⁵ Ibid.

agitasjon for boligsaken.⁵⁷⁶ Blant boligreformforeningens medlemmer var det mange hagebytilhengere, men foreningen diskuterte alle former for boligbebyggelse og tok også opp temaer som boligfinansiering. Arkitekt og boligdirektør Harald Hals var blant de toneangivende boligreformatørene. Om foreningen het det i kommunens beretning fra 1931:

Den krevet planmessighet i regulering og bebyggelse istendfor tilfeldighet. Den satte opp visse minimumskrav til boligene. Den kevet mere åpenhet i bebyggelsen, idet den hadde lært å forstå sollysets og den friske lufts hygieniske betydning. Hygienikerne – lægene – stillet op kravene, og arkitektene viste veien til å få dem innpasset i moderne boligbebyggelse.⁵⁷⁷

Både NFB og Østkantutstillingen utgjorde det man kan kalle progressive boligsaksmiljøer, og i kommunen fantes et sterkt fagmiljø med Harald Hals i sentrum. Fra disse kom det krav om bedre og sunnere boliger og mer lys og luft i bebyggelsen. Og i den nye situasjonen hvor den private, forretningsmessige boligbyggingen lå nede, ble noen av disse ideene realisert i form av nye bystrøk og boliganlegg som ble bygd av kommunen. Holder man seg til det tradisjonelle arkitekturhistoriske feltet, er det lett å skape et bilde av de første tiårene av 1900-tallet som en periode hvor arkitektfaglige – og *moderne* – teorier omkring boliger og boligbruk fikk sitt gjennombrudd.

Det gjorde de også, men ikke uten tilbakeslag. Vender man blikket mot politikken og den faktiske boligbyggingen, blir bildet et litt annet. Som jeg allerede har vært inne på, så de borgerlige partiene på boligbygging i offentlig regi som et rent i påvente av at markedet skulle ta seg opp igjen. Jeg har også skildret hvordan de store kommunale boligprosjektene som Ullevål hageby og Torshov ble realisert bit for bit og ikke på den måten kommunen ønsket. Det måtte bevilges penger hvert år til å fortsette byggingen, og dette avstedkom hver gang stor debatt i bystyret. Arkitektonisk fremstår disse områdene som helhetlige, men ser man på utbyggingsprosessen er det lite som minner om helhetlig og målrettet gjennomføring. Og selv om bebyggelsestypene var nyskapende, var selve boligene små, hadde tradisjonelle planløsninger og holdt en nokså lav teknisk standard.

---

⁵⁷⁶ Om Norsk Forening for Boligreformer, se Annaniassen, Erling og Anne-Kristine Kronborg. «Fra frivillighet til profesjon». *Plan*, nr. 1 (mars 2020): 26-29 og Annaniassen, Erling. «Boligreformisme og det urbane spørsmål – noen punkter og linjer i norsk BOBYs historie». *Plan* 2013, nr. 4/5: 42-49.

⁵⁷⁷ *Boligarbeidet gjennom tyve aar. En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911 – 1931*, 46.

Boligstandarden var blant diskusjonstemaene i kommunens organer, og disse debattene fulgte de politiske skillelinjene. Høyre var åpne for å fire på boligstandarden. I 1918 diskuterte bystyret hvorvidt kommunen skulle stanse byggevirksomheten på grunn av de stadig stigende boligprisen. I denne debatten foreslo borgermester Arctander at boligrådets arkitektkontor skulle utarbeide planer for såkalte barakker: «inneholdende flest mulig tarvelige leiligheter på hovedsakelig ett værelse, dels med og dels uten kjøkken, så billig som forenelig med en forsvarlig opførelse.»⁵⁷⁸ *Tarvelige* leiligheter, endog uten kjøkken, var ikke akkurat i tråd med samtidens arkitektfaglige vurderinger. Borgermesteren fikk heller ikke gjennomslag for det. Men det sier noe om debatten rundt boligpolitikk og boligarkitektur i de første tiårene av 1900-tallet, og viser at teoriutviklingen på arkitekturfeltet ikke nødvendigvis vant gjenklang på politikfeltet.

Borgermester Arctanders navn er knyttet til to boligprosjekter i Oslo. Det ene er Arctanderbyen på Ekeberg, en egnehjemskoloni som ble oppført i 1910 og 1911. Husene ble oppført filantropisk aksjeselskap, altså innenfor en tradisjonell veldedighetslogikk. Samtidig, i 1911 og 1912, ble de såkalte Arctanderbrakkene oppført på Sagene. Her var kommunen byggherre. Anlegget besto av 13 brakker med ettromsleiligheter. Dette var rene nødsboliger, og de holdt en standard som borgermesteren sannsynligvis ville ha karakterisert som *tarvelige*. Brakkene var ment å være midlertidige, men de var i bruk helt til 1936. I samtiden sto de som selve symbolet på bolignøden, og det var ikke tilfeldig at Gunnar Øvergaard Jørgen som nevnt kalte dem for et monument over Høyres boligpolitikk i en artikkel før kommunevalget i 1937.

I ettertid fremstår de to første tiårene av 1900-tallet som en boligpolitisk og boligarkitektonisk orienteringsfase der nye former for boligbygging og nye bebyggelsestyper ble prøvd ut. Det var enighet om at det offentlige hadde et ansvar for boligforsyningen – i hvert fall i en krisetid – men det var langt ifra politisk enighet om hvordan det offentlige engasjementet skulle arte seg. Det var heller ikke automatisk noe sammenfall mellom utviklingen på arkitekturfeltet og utviklingen i boligpolitikken. At kommunen satte i gang ambisiøse prosjekter som Torshov skyldtes nok den sterke fagpersonen Harald Hals. Borgermester Arctanders brakker og forslag om tarvelige nødsboliger viser hvilke spenningen som boligsaken rommet.

Funksjonalismens boligbygg

På begynnelsen av 1930-tallet tok boligbyggingen seg kraftig opp. Og nok en gang forandret premissene seg fullstendig. Siden første verdenskrig hadde kommunen vært den viktigste boligbyggeren. Nå tok igjen private aktører

---

⁵⁷⁸ Ibid. 143.

over. Markedet hadde med andre ord tatt seg opp igjen. Men det var ikke det samme markedet og de samme aktørene som før krakket i 1899. Det ble ikke lenger bygd leiegårder av den gamle typen, men leilighetskomplekser som ble organisert som aksjeselskaper hvor boligene var for salg. Den gamle gårdeieren var erstattet av en ny type entreprenør, og den tradisjonelle leieboligen av den moderne aksjeleiligheten.

Interessant nok sammenfalt denne nye situasjonen i boligbyggingen med funksjonalismens gjennombrudd i arkitekturen. Spørsmålet blir da hva det kom til å bety for boligbyggingen. I hvilken grad ble modernismens boligidealer faktisk realisert i samtidens boligbygging?

Går man til arkitekturhistorien, virker det åpenlyst at modernismen, eller funksjonalismen, umiddelbart kom til syne i form av en ny boligarkitektur. Det er denne arkitekturen for eksempel Wenche Findal beskriver som et svar på tidens behov, slik jeg har gjort rede for i avhandlingens innledning. «Arkitektur basert på standardisering, formal forenkling, materialinnsparing og boliger for eksistensminimum ble raskt assimilert og ansett som svar på nordisk ønsketenkning både politisk, økonomisk og funksjonelt», slår Findal fast.⁵⁷⁹ Espen Johnsen påpeker det samme. I boken *Hundre års nasjonsbygging* sammenfatter han situasjonen slik:

Den funksjonalistiske boligbebyggelse representerer modernismens gjennombrudd i Norge. De første arkitektene som formidlet og forfektet funksjonalismens ideer fremstilles ofte som den norske modernismens helter og budbringere. Etter impulser fra Nederland, Tyskland og Paris skulle en ny moderne boligarkitektur utformes med vekt på økonomi, teknologi, betongkonstruksjoner, sosial velferd og funksjonelle behov og være løsrevet fra historisk akademisk arkitektur. Formspråket skulle forenkles til glatte flater, flate tak og sammenhengende vindusbånd.⁵⁸⁰

Johnsen skriver videre at det ble oppført både eneboliger, tomannsboliger og boligblokker i det nye formspråket på vestkanten i Oslo. Både i arkitekturhistoriske oversiktsverk og i monografier er det den første boligtypen som har fått mest oppmerksomhet. Som for eksempel i *Norsk arkitekturhistorie* fra 2003, hvor det står at modernismen manifesterte seg rundt de store byene, og særlig i Oslo, «i form av mange påkosta villaer».⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Wenche Findal, *Nordisk funksjonalisme: det internasjonale og det nasjonale* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995), 13.

⁵⁸⁰ Johnsen, «Massenes hus», 32.

⁵⁸¹ Brekke m.fl., *Norsk arkitekturhistorie*, 322.

Blant eksemplene som løftes frem er Arne Korsmo, Sverre Aaslands og Ove Bangs villaer. Dette er modernismens heroiske verk, og de har fått en nærmest ikonisk status i arkitekturhistorien.

Men det var ikke byggingen av overklassevillaer som skapte byggeboom i Oslo. Det var leilighetsbygg i sentrumsbydelene, både i øst og vest, som utgjorde oppsvinget i boligbyggingen. Akkurat som Johnsen skriver, ble også disse utført i det nye formspråket. De har mange av funksjonalismens typiske kjennetegn, som glattpussede fasader, vindusbånd, hjørnevinduer og flate tak.

Det er flere ting som gjør disse leilighetsbyggene ekstra interessante i et boligpolitisk og boligarkitektonisk perspektiv. For det første er det verd å merke seg at de ikke ble bygd for en individuell klient, slik som de påkostede villaene, men for et anonymt publikum. De fleste var organisert som aksjeselskaper, og leilighetene var for salg. Det krevde innskudd fra beboerne, og dermed var det typisk middelklassen som etterspurte disse leilighetene.⁵⁸² Dette var en gruppe som stilte visse krav til boligstandarden, og som sannsynligvis var opptatt av å føre en moderne livsstil, men som samtidig hadde en begrenset kjøpekraft. De nye boligene var skreddersydd denne kundegruppen.

Det er forsket nokså lite om mellomkrigstidens boligarkitektur og boligkultur. Det forskningsbidraget jeg i størst grad har trukket veksler på er boken *Nye Hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden* fra 1998. Her blir en rekke forskjellige boligtyper fra mellomkrigstiden undersøkt, spesielt med henblikk på å avdekke hvordan mellomkrigstiden utgjorde en brytningstid. Ikke bare mellom to kriger, men mellom det tradisjonelle og det nyskapende. I ett av kapitlene tar kunsthistorikeren Hallvard Trohaug for seg 1930-tallets middelklasseleiligheter, og tolker dem som en arena for funksjonalismens boligidéer og estetikk. Trohaug tar utgangspunkt i arkitektene, og vil undersøke hvordan «de funksjonalistiske arkitektene ønsket at en leilighet skulle utformes, møbleres og brukes».⁵⁸³ Arkitektene etterstrebet funksjonsdeling, skriver Trohaug, med stue og kjøkken på den ene siden og soverom og bad på den andre. Kjøkkenet ble utformet med tanke på effektivitet og hygiene. Bad ble nå en selvfølge i alle leiligheter, også det utformet for å være mest mulig hygienisk. Egne soverom for foreldre og barn var idealet, og stuen skulle utformes og brukes som hele familiens oppholdsrom. Leilighetene skulle være lyse og luftige med glatte flater, friske farger og materialer som var lette å holde ved like og holde rene. Alt dette er hovedtrekkene i modernismens boligprogram.

Trohaug skriver at de norske arkitektene lot seg inspirere av tyske, franske og svenske arkitekter, og at middelklasseleilighetene fra 1930-tallet var «et av de viktigste medier for å sette den funksjonalistiske boligidéen ut i

⁵⁸² Det samme gjaldt obligasjonsleiligheter og leiligheter i kooperative boligselskaper.

⁵⁸³ Trohaug, «Middelklasseleiligheten – en arena for funksjonalismens boligidéer og estetikk?», 206.

praksis». ⁵⁸⁴ Middelklasseleilighetene ble langt på vei ble utformet i henhold til modernismens boligteorier, men de hadde også noen trekk som brøt med disse. Det var flere andre faktorer som spilte inn under planleggingen og oppføringen av disse boliganleggene enn arkitektene teorier og ønsker. Mari Hvattum er inne på noe viktig når hun skriver at arkitekter alltid er involvert i politiske og økonomiske prosesser, og at arkitektur er «vel så mye et resultat av slike prosesser som av arkitektenes egne visjoner». ⁵⁸⁵ For meg, som nærmer meg arkitekturen med et ønske om å historisere og kontekstualisere, er det avgjørende å rette blikket nettopp mot disse prosessene når det er snakk om konkrete boligbygg.

Det er helt riktig, som Trohaug skriver, og som også går igjen i annen litteratur om funksjonalismens boligtyper, at leilighetene i de nye boliganleggene i mindre grad var utformet med tanke på representativitet enn 1800-tallets boliger. Det var ikke lenger stue på stue på gatesiden, og private rom og rom for tjenerskapet mot gården. Boligene i de nye aksjegårdene var mindre, og kan kalles mer praktiske og lettstelte, og mer tilpasset friere omgangsformer og en mer moderne livsførsel.

Men dette skyldes ikke arkitektenes idealer og teorier alene. De nye bygårdene med de nye leilighetstypene ble realisert i modernismens formspråk, og var åpenbart preget av tanker omkring boligen, men de var like mye formet av de økonomiske og organisatoriske forholdene i samtiden. Byggeboomen på 1930-tallet var «markedsdrevet», ikke minst i den forstand at byggherren var helt avhengig av å bygge boliger som det var etterspørsel etter. For arkitektene innebar det at de måtte ta hensyn til byggherrens ønske om fortjeneste på den ene siden, og publikums betalingsvilje og -evne på den andre. Den arkitektfaglige oppgaven var å forene disse, inkludert eventuelt arkitektens egne teorier og idealer, til et tiltalende, tidsmessig og salgbart hele.

En gjennomgang av *Byggekunst* fra siste halvdel av 1930-tallet illustrerer denne nye markedssituasjonen godt. Her presenteres et stort antall boligbygg, og det er verd å merke seg at de fordeler seg i tre hovedkategorier: eneboliger for overklassen, leilighetsbygg for middelklassen på Oslo vest og leilighetsbygg for arbeiderklassen på Oslo øst.

Et godt eksempel på den nye typen boliganlegg beregnet på middelklassen er Omejerløkkens Boligselskap, som ble presentert i *Byggekunst* i 1936. Anlegget besto av en hesteskoformet gård i fem etasjer, og formspråket er modernistisk. Gården ble oppført for firmaet A/S Moderne Bygg, og organisert som et boligaksjeselskap. Arkitekt var Peter Daniel Hofflund. I arkitektens beskrivelse heter det som følger: «Byggherrens program var å få oppført et boligbygg med så sterk utnyttelse av tomten som

⁵⁸⁴ Ibid, 213.

⁵⁸⁵ Hvattum, *Hva er arkitektur*, 9.

mulig. Leilighetene skulde normalt bestå av 2 værelser, pikeværelse, kjøkken, bad og wc og helst adskilt og rummelig entré eller hall.»⁵⁸⁶

Arkitekt Hofflund var født i 1897, ble uteksaminert fra NTH i 1915, og etablerte sin egen praksis i Kristiania i 1925. Han tilhørte med andre ord en generasjon arkitekter som tilegnet seg funksjonalismens formspråk i løpet av sin yrkeskarriere. Hofflund tegnet flere leiegårder på 1930-tallet, de fleste på Oslos vestkant. Han tilhørte trolig en gruppe av de ikke mest fremtredende arkitektene i hovedstaden som hadde et pragmatisk forhold til idé og teoriutviklingen innen faget, og som først og fremst – og helt legitimt – utøvde sitt yrke som en næringsdrivende.⁵⁸⁷ Det er viktig å ha i bakhodet at ikke minst arkitektstanden ble hardt rammet av depresjonen og nedgangen i byggevirkosomheten på 1920-tallet. Når boligbyggingen tok seg opp igjen i årene før andre verdenskrig, innebar det ikke minst at det åpnet seg et nytt og kjærkomment marked også for arkitektene. De forholdt seg nå til en kunde som skulle få mest mulig fortjeneste ut av bygget, slik det fremkommer med all tydelighet i omtalen av Omejerløkken Boligselskap og i flere tilsvarende presentasjoner i *Byggekunst*.

Med sine to rom og kjøkken var boligene i dette bygget var blant de mer nøkterne i samtiden. Men på tross av at de var såpass knappe, inneholdt de altså både pikeværelse og hall. Pikeværelse, anretning, hall, røkeværelse er romtyper som går igjen i de nye boliganleggene. Dette var rom som hadde en viss representativ funksjon og som i hvert fall ikke tilhørte romprogrammet for den modernistiske minimumsleiligheten. Som Trohaug påpeker, hadde de nye boligtypene trekk av både tradisjon og fomyelse. De var ikke avantgardistiske, og representerte et «kompromiss mellom tradisjonelle og moderne løsninger».⁵⁸⁸ Det er også interessant hvilke kilder Trohaug bruker. Han viser i stor grad til magasinene *Hus og have* og *Vi og våre hjem*. Dette var magasiner som formidlet en moderne livsstil nettopp til det publikum som etterspurte de moderne aksjeleilighetene. Bladene var åpenbart en viktig kanal for formidling av moderne arkitektur, møbler og interiør, men de var ikke fagblader. Dette forsterker bildet av de nye aksjeleilighetene som interessante representanter for den unike og særegne brytningstiden som 1930-tallet utgjorde. 1930-tallets leilighetsbygg var uten tvil nyskapende. De ble utformet i et modernistisk formspråk og inneholdt nye boligtyper. Men disse boliganleggene må ikke bare bør ikke bare undersøkes med tanke på estetikk og boligteori, men også kontekstualiseres og plasseres i et historisk – det vil si politisk, økonomisk og sosialt landskap.

Det er derfor ikke overraskende at de sosialistiske arkitektene ikke lot seg begeistre. I tidsskriftet *Plan* ble nettopp de nye funkisleilighetene med sine

⁵⁸⁶ Hofflund, «Omejerløkkens Boligselskap, Oslo», 196.

⁵⁸⁷ Det er verd å reflektere over at det jo heter arkitektkontor, og ikke arkitektatelier.

⁵⁸⁸ Trohaug, «Middelklasseleiligheten – en arena for funksjonalismens boligidéer og estetikk?», 207.

haller og pikeværelser gjenstand for knallhard kritikk, og for de sosialistiske arkitektene var dette lite annet enn en ny type spekulasjonsbyggeri i et nytt formspråk. Nettopp dette var også utgangspunktet for Gunvor Eliassens artikkelserie i *Bygningsarbeideren*, hvor hun innledet med å advare mot samtidens profittbaserte boligbyggeri og de boligtyper det frembrakte.

Moderne boliger for arbeiderklassen

Oppsvinget i boligbyggingen førte også til at det ble bygd flere boliger som var innen rekkevidde for deler av arbeiderklassen og den lavere middelklassen. Dette var både aksjeleiligheter, kooperative leiligheter og utleieleiligheter, og de ble oppført av private entreprenørfirmaer og kooperative selskaper. De største aktørene var Brødrene Johnsen, som representerte en tvers igjennom profittbasert virksomhet, og OBOS, som også opererte på forretningsmessig basis, men som var organisert som et samvirkeforetak. Begge sto for byggingen av store boliganlegg på østkanten, men Brødrene Johnsen hadde definitivt den største produksjonen. I likhet med middelklasseleilighetene på vestkanten som jeg beskrev i forrige avsnitt, ble også disse anleggene utført i et funksjonalistisk formspråk – og de ble markedsført som *moderne*. De hadde også en rekke moderne fasiliteter med bad og wc i hver leilighet, og mange hadde sentralvarme og søppelnedkast.

Det var en storstilt boligbygging som ble satt i gang med store boligkomplekser som nærmest skapte nye bystrøk. Brødrene Johnsenes bygging på Dælenenga er et godt eksempel. Om utbyggingen her skrev *Byggekunst* i 1935: «De nordre og østre bydeler i Oslo har i de siste årene gjennomgått en nybygningsperiode som fullstendig har forandret disse bydelers utseende. Der bygges boliger i en hittil uanet målestokk».⁵⁸⁹ Utbyggingen av Dælenenga fulgte Harald Hals' generalplan fra 1929, og var et nokså monumentalt stykke byplanlegging. Den besto av både store kvartaler og bebyggelse langs den nye boulevarden Christian Michelsesgate, som strakte seg vestover fra Carl Berner plass og utgjorde en bit av en påtenkt ringgate. Boligbyggene ble utført i tegl, men med etasjeskiller i betong, og de var stort sett på fem etasjer. De fleste byggene var tegnet av Hensik Nissen og Kristoffer Lange. Arkitektene Reidar Johnsen og Th. Chr. Hauff tegnet også ett bygg hver. På Dælenenga ble det bygd i overkant av 950 leiligheter. De fleste av dem var på to rom og kjøkken. Utbyggingen foregikk fra 1931 til 1935, og hvert byggetrinn ble organisert som et eget aksjeselskap.

Et annet stort byggeprosjekt var Iladalen, som ble bygd av private aksjeselskaper med støtte fra kommunen. Utbyggingen begynte i 1933, og

---

⁵⁸⁹ «Nyere boligbygg i Oslo», 192.

resulterte i 617 leiligheter, de fleste på to rom og kjøkken. Arkitekten var Ragnar Nilsen.

På Kampen bygde Brødrene Johnsen 433 leiligheter organisert i Kampens Byggeselskap AS i årene 1933 til 1934. OBOS bygde store komplekser i årene etter 1935, med blant annet nærmere 700 leiligheter i to boligselskaper ved Carl Berners plass og et boligselskap med rundt 350 leiligheter på Bjølsen i tillegg til en rekke mindre anlegg. I løpet av 1930-tallet bygde OBOS 2586 leiligheter. De ble organisert som andelsselskaper, og krevde innskudd av kjøperne. OBOS-byggene var tilsvarende byggene til Brødrene Johnsen både hva bygningstyper og boligtyper angikk. Arkitekt Thr. Chr. Hauff tegnet de to store OBOS-kompleksene Tøyehus og Engelsborg ved Carl Berners plass.

Men den største utbyggingen på østkanten på 1930-tallet var Sinsen. Byggingen av Sinsenbyen startet i 1935, og da anlegget var ferdig i 1939 besto det av 45 frittliggende boligblokker med tilsammen 2562 leiligheter. Over 10 000 mennesker flyttet inn på Sinsen. Det var Brødrene Johnsen som bygde Sinsen, og arkitekter var Kristoffer Lange og Thr. Chr. Hauff.

Sinsenbyen var den største utbyggingen på østkanten etter modernismens gjennombrudd, og kan på sett og vis sammenlignes med Torshovbyen. Torshovbyen var et produkt av 1920-tallets kommunale boligbygging med storgårdskvartalet som nyskapende byplangrep. Sinsenbyen et produkt av den private 1930-tallsboligbyggingen med en bebyggelse som var umiskjennelig modernistisk både i formspråket og i byplangrepet, med frittliggende lamellblokker med åpne gressplener imellom.

Det ble med andre ord bygd flere tusen leiligheter i et modernistisk formspråk på 1930-tallet i Oslo. Men representerte dette virkelig et gjennomslag for modernismens boligprogram? Etnologen Åse Flatabø Egeland har beskrevet Sinsen som et modernistisk prosjekt i boken *Nye hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*: «Arbeidet med Sinsen-prosjektet kan ses i sammenheng med funksjonalistenes sosiale program. Nå var det på tide at også arbeiderklassen fikk nyte godt av den moderne tids teknologi og goder».⁵⁹⁰ Dette er ikke uproblematisk. Teknisk sett holdt boligene på Sinsen, som nevnt, en høyere boligstandard, og det var arbeidsfolk som flyttet inn. Samtidige beretninger lever ingen tvil om at de satte pris på varmt og kaldt vann, wc og eget badekar og sentralvarme. Dette var et resultat av den byggetekniske utviklingen.

Men det er vanskeligere å tolke det som et uttrykk for *funksjonalismens sosiale program*. Tar man den konkrete tilblivelsesprosessen, de samtidige økonomiske og sosiale forholdene og markedsituasjonen med i betraktning, blir bildet mindre klart. Som nevnt var det entreprenørfirmaet Brødrene

⁵⁹⁰ Egeland, «Sinsen. Førkrigstidens drabantby», 172.

Johnsen som bygde Sinsen. De var forretningsfolk, og samtidens mest suksessfulle boligbyggere. Arkitektene de samarbeidet med i de fleste av prosjektene sine, Kristoffer Lange og Thr. Chr. Hauff, tilhørte ikke noen modernistisk avantgarde.

I den norske arkitekturhistorien gjelder jo tidsskriftet *Plan* som modernismens viktigste talerør i samtidens arkitekturdebatt, og i så måte er det interessant å se hvordan samtidens boligbygging ble omtalt i *Plan*. Nemlig ikke som noe uttrykk for et modernistisk sosialt program, men som et samtidens kyniske spekulasjonsbygging.⁵⁹¹ *Plan* inneholder beskrivelser av flere store boliganlegg, deriblant både Dælenenga og Sinsen. Hovedfokus er på boligene, og planløsninger er gjengitt og analysert. Konklusjonen var at boligene ikke holdt mål – de var for mørke og for trange, og rommene var tilfeldig utformet. Plan-gruppen fant eksempler på kjøkken uten vindu, og de var generelt sterkt kritiske til den vanlige løsningen med to ubestemmelige oppholdsrom. *Plan*-gruppens kritikk gikk alle veier: mot entreprenørene som bygde boliganleggene, mot arkitektene som tegnet dem og mot kommunen og politikerne som godkjente dem.⁵⁹² Kritikken gjaldt også like mye OBOS, som Brødrene Johnsen. Boligkooperasjonen bygde nøyaktig samme type leiligheter, og samarbeidet som nevnt til dels med de samme arkitektene. Kooperativ leiligheter var heller ikke rimeligere enn aksjeleiligheter.⁵⁹³ Perioden etter 1929, da kommunens egen boligbygging opphørte og den private tok seg opp igjen, ble i *Plan* kort og godt karakterisert som en forfallsperiode. Det må ha opplevdes som noe av et paradoks at ble det satt i gang boligbygging i stor skala nettopp idet modernismen med sine ideer omkring boliger og boligbruk slo igjennom – men uten at det siste fikk følger for det første. Holdningen blant de sosialistiske arkitektene i *Plan*-tiden kommer tydelig til syne i følgende sitat fra hefte nummer to:

På bakgrunn av det fremskritt arkitektene i Europa har gjort henimot forståelsen av de egentlige oppgaver for sitt fag, på bakgrunn av det utall gode småleiligheter som er blitt bygget i Tyskland, frembyr Norge et trøstesløst skue, Le Corbusiers vimpel vaier fremdeles hos oss; vi har fått alle frasene, vi har fått Kunstenerhuset å vise frem. Boligsak og idealer er blitt preket på alle gatehjørner, men der har ikke reis sig ett boligkompleks som har betydd

⁵⁹¹ I sin vante krasse og ironiske stil forfattet arkitektene en nidvise om Brødrene Johnsen og trykket den i *Plan*.

⁵⁹² Ikke minst var *Plan* kritiske til Arbeiderpartiets representanter i boligråd og bystyre. Forholdet mellom de radikale arkitekter i Mot Dag og Arbeiderpartiet var lenge iskaldt.

⁵⁹³ På sett og vis kan man si at Brødrene Johnsen i enda større grad bygde for de som trengte det aller mest enn OBOS. Brødrene Johnsen bygde nemlig også rene utleieleiligheter, som var innenfor rekkevidde for den store andelen av arbeidsfolk som ikke hadde råd til å betale det innskuddet som trengtes for å bli beboer i en kooperativ leilighet.

noen forbedring av boligdirektør Hals' typeplan av 1917.⁵⁹⁴

Modernismen satte sitt preg på gatebildet på østkanten i Oslo på 1930-tallet. Men bak de modernistiske fasadene skjulte det seg boliger hvor planløsningene i prinsippet skilte seg lite fra den eldre bebyggelsen. Ett eller to rom og kjøkken forble standard for de brede lag av Oslos befolkning gjennom hele mellomkrigstiden, også etter modernismens gjennombrudd. Selv om de nye boligene hadde en høyere teknisk standard, avvek de fra modernismens boligideal på et avgjørende punkt – de var i liten grad utformet i tråd med prinsippet om funksjonsseparering. I en ettromsleilighet ga det naturligvis ingen mening i det hele tatt å snakke om funksjonsseparering; her måtte alle boligfunksjonene finne sted i ett rom, med unntak av matlaging og spising. Størst forekomst hadde toromsleilighetene med to tilnærmet like store oppholdsrom, som heller ikke muliggjorde noen egentlig funksjonsseparering.

Hensikten med disse refleksjonene har vært å tydeliggjøre betydningen av å historisere arkitekturen, det vil si å undersøke hvordan den ble til som et del av et historisk forløp. Målet har vært å vise at utviklingen av modernismens boliger ikke var rettlinjet, og at forskjellige arkitekturdiskurser og praksiser eksisterte side om side. I den konkrete byggevirkomheten var det mange forhold som spilte inn ved siden av de arkitektfaglige – økonomiske, politiske og sosiale. Ikke minst er det verd å ha i bakhodet at heller ikke alle arkitekter opptrådte som ideologer og fanebærere for et boligteoretisk program, men som yrkesutøvere som var både nødt og forpliktet til å utføre oppdragene i tråd med byggherrenes ønsker.

Det finnes ett boliganlegg som i særlig grad synliggjør forskjellen på *funkis* i formspråket og modernisme i utforming av boligene, og som er egnet til å anskueliggjøre hvorfor Gunvor Eliassens var så krass i sin kritikk av samtidens boligbygging. I Åsengata 24 på Sandaker ligger et boligkompleks i et lett gjenkjennelig funksjonalistisk formspråk. Det var Oslo kommune som var byggherre for anlegget, og kommunen hadde gitt arkitektoppdraget til Ole Øvergaard⁵⁹⁵. Han utformet et forslag som inneholdt tre romsleiligheter med stue, to soverom, kjøkken, bad og wc. Leilighetene var på 52 kvadratmeter, samme areal som var vanlig for kommuneunderstøttede toromsleiligheter, men planløsningen var en annen og helt i tråd med den modernistiske minimumleiligheten. Faktisk var Ole Øvergaards forslag til leilighetsplaner i

⁵⁹⁴ «Forfallsperioden (1929 - ?)» *Plan* nr. 2 (1934): 18. Sitatet er interessant også fordi det indirekte sier noe om de sosialistiske arkitektenes vurdering av Le Corbusier, som de mente manglet samfunnsforståelse og politisk innsikt.

⁵⁹⁵ Ole Øvergaard tilhørte en eldre generasjon enn arkitektgruppen jeg har fokus på. Han var likevel på et tidspunkt tilknyttet Sosialistiske Arkitekters forening, men befant seg så vidt jeg har forstått i utkanten av miljøet. Frode Rinnan arbeidet i en periode som assistent hos Ole Øvergaard.

Åsengata ett av de utstilte prosjektene på CIAM-utstillingen i Frankfurt i 1929. Det var med andre ord en nyskapende leilighetstype det var snakk om, helt på høyde med den internasjonale teoriutviklingen. Men selv om forslaget var godt gjennomarbeidet, og verken ville bli dyrere eller mer arealkrevende enn andre kommunale bygg, ble planen avvist i boligrådet.

De sosialistiske arkitektene var knallharde i sin kritikk av kommunens beslutning, og omtalte saken i *Plan*.⁵⁹⁶ Arkitekt Ole Øvergaard presenterte selv prosjektet i *Byggekunst* i 1932, og beskrev forløpet slik: «Efter de av boligrådet vedtatte planer skulde komplekset inneholde 2 og 3 værelser leiligheter omtrent i forholdet 2:1. Av politiske grunner blev denne plan forlatt i siste øieblikk og det hele omlagt efter at gravningen var påbegynt.»⁵⁹⁷ Arkitekten utdypet ikke disse politiske grunnene noe videre. Resultatet var uansett at kommunen sendte arkitekten tilbake til tegnebordet, og da «funktisbygget» i Åsengata sto ferdig i 1931, var det med de vanlige toromsleilighetene.

For de sosialistiske arkitektene, som jo var sterkt inspirert av den sosiale boligbyggingen i Frankfurt, må kommunens avvisning av det nyskapende boligprosjektet ha opplevdes som både forstemmende og provoserende. Boliganlegget i Åsengata er i hvert fall illustrerende for funksjonalismen slik den fortonet seg i boliganlegg med småleiligheter i Oslo – moderne utenpå og gammeldagse inni. Men enda viktigere er det i mine øyne at eksempelet Åsengata 24 viser at modernismens minimumsleilighet ikke var et spørsmål om arkitekturidealer alene, men om politikk. Det hjalp ikke at ideene hadde fått gjennomslag i arkitektkretser så lenge det ikke fantes politisk vilje eller forståelse til å gjennomføre dem i praksis.⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ *Plan*-redaksjonen antydte at kommunens avslag var prinsipielt og begrunnet med at treromsleiligheter ville virke for «flott» for kommunale boliger, men også fordi det i den tradisjonelle leilighetstypen med to nokså like og udifferensierte værelser var mulig å leie ut det ene rommet. Det var en utbredt praksis, og helt nødvendig for mange familier for å klare boligutgiftene – også i de kommunale gårdene. Slik *Plan* så det innebar dette at kommunen i praksis bidro til å opprettholde trangbodheten, ved å legge til rette for fremleie i leiligheter som allerede i utgangspunktet var for små.

⁵⁹⁷ Ole Øvergaard, «Åsengaten 24 B», *Byggekunst*, (1932), 46.

⁵⁹⁸ I kapitlet om boligen i boka *Hundre års nasjonsbygging*, nevner Espen Johnsen boligkomplekset i Åsengata 24b, og beskriver det som et eksempel på at funksjonalistiske boligideer ble realisert på østkanten. I mine øyne forholder det seg stikk motsatt – prosjektet er et eksempel på at modernismens boligidealer nettopp IKKE ble realisert i boligbyggingen for «vanlige folk». Johnsen, «Massenes hus», 32.

Ole Øvergaard's boliganlegg i Åsengaten prydet forsiden av *Arbeiderbladet* 22. august 1931. Boligrådets formann, Randolph Arnesen fra Arbeiderpartiet, ble intervjuet, og hevdet at værelsene i toromsleilighetene var «av sådan fasong og utstyr at de er lette å møblere». Ved innflytting hadde *Arbeiderbladet* allerede omtalt kompleksene i flere anledninger, og unnlot ikke å gjøre oppmerksom på at det var Arbeiderpartiet som førte kampen mot bolignøden. I tidsskriftet *Plan* ble det også gjort et poeng ut av at Arbeiderpartiet hadde flertall i boligrådet, men her med «motsatt fortegn». *Plan*-redaksjonen ironiserte over at nettopp Arbeiderpartiet hadde gått imot byggingen av nyskapende boliger. For de sosialistiske arkitektene holdt det ikke at de to værelsene var enkle å møblere. For dem var dette gammeldagse og uhensiktsmessige boliger bak moderne fasader. Randolph Arnesen, som var den fremste av Arbeiderpartiets boligpolitiske talsmenn, var en av dem som ble navngitt i *Plan*-gruppens kritikk av Oslo kommunes boligbygging. Den krasse polemikken i *Plan* mot Arbeiderpartiets boligpolitikk sier mye om avstanden mellom *Plan* og Arbeiderpartiet tidlig på 1930-tallet, og underbygger min påstand om at det slett ikke var noen selvfølge at tidsskriftet skulle fungere noen døråpner til arbeiderbevegelsen for arkitektene.

Den leilighetstypen Gunvor Eliassen beskrev i artiklene i *Bygningsarbeideren*, den modernistiske minimumsleiligheten med adskilte soverom for foreldre og barn og et lite, men rasjonelt utformet arbeidskjøkken var altså blitt avvist av byens politikere få år tidligere.

Samtidens boligbygging var med andre ord ikke på høyden med teoriutviklingen på arkitekturfeltet. Og sett fra de sosialistiske arkitektenes synspunkt var det største problemet åpenbart at de arkitektfaglige synspunktene ikke hadde fått gjennomslag blant politikere. Eksemplet med Åsengata 24B viste at den politiske viljen, forståelsen eller kunnskapen manglet som måtte til for å få realisert teoriene i form av konkrete, bygde boliger for konkrete, levende mennesker. Dette kommer særlig tydelig frem i det aller siste avsnittet i den siste artikkelen: «Men der bygges for tiden mengder av nye hus, og det er ikke likegyldig hvordan de kommer til å se ut. Derfor gjelder det at kunnskap om boligforhold blir mest mulig utbredt så opinionen kan være med å dirigere boligbyggingen i riktig retning.»⁵⁹⁹

Modernisme for bygningsarbeidere

Som nevnt konkluderer også Jon Guttu i sin artikkel at modernismens boligvisjoner forble visjoner gjennom hele mellomkrigstiden. Men han legger til at vi likevel må «erkjenne at 1930-talls generasjonen av boligplanleggere, gjennom sin allianse med sosialdemokratiet, oppnådde store ting i det norske samfunnet.»⁶⁰⁰ Guttu beskriver denne alliansen som noe som oppsto etter andre verdenskrig, i forbindelse med opprettelsen av Husbanken og det landsdekkende boligsamvirket. Det er ingen tvil om at det skjedde et paradigmeskifte i boligbyggingen etter andre verdenskrig, og at modernismens boligidealer ble realisert i etterkrigstidens boligarkitektur. Men alliansen mellom *boligplanleggerne* og sosialdemokratiet, den ble likvel innledet og etablert allerede i andre halvdel av 1930-tallet. Det skjedde, slik jeg ser det, da de sosialistiske arkitektene sluttet seg til arbeiderbevegelsen og målrettet begynte å formidle sin fagkunnskap i arbeiderbevegelsens organer – slik Gunvor Eliassen gjorde det i *Bygningsarbeideren* i 1936. Her kommer den politiske betydningen av disse artiklene til syne, og det er den jeg skal reflektere over i det følgende. Spørsmålet jeg stiller meg er hvorfor denne alliansen mellom modernismen og sosialdemokratiet kom i stand, og hvorfor den ble så kraftfull. Når det var slik at funksjonalismens boligvisjoner ble realisert gjennom sosialdemokratiet – hva var det ved boligvisjonene som gjorde dem politisk relevante? Handlet det om, slik arkitekturhistorikeren

⁵⁹⁹ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 13.

⁶⁰⁰ Guttu, «Visjonen om den gode boligen», 39.

Eva Rudberg antyder, at funksjonalismen tilbød svar på sentrale samfunnsproblemer? Lar Gunvor Eliassens tekst seg lese ut ifra et slikt perspektiv?

Det gjaldt å spre kunnskap og skape en opinion, skrev Eliassen. Og dette skrev hun altså i bygningsarbeidernes fagforeningsblad. Det vil si til en leserkrets som sannsynligvis ikke var kjent med modernismens boligteorier⁶⁰¹, men som disse i aller høyeste grad angikk. Bygningsarbeiderne var i sving på byens mange byggeplasser, de skulle gjennomføre boligbyggingen i praksis. Svært mange av dem, om ikke de aller fleste, tilhørte trolig byens trangbodde arbeiderklasse og følte behovet for bedre boliger på kroppen. Men, ikke minst, som medlemmer av ett av de største LO-forbundene utgjorde de en betydelig politisk makt. Bygningsarbeiderne kunne bidra til å skape en opinion.

Gjennom de tre artiklene presenterte arkitekten en detaljert analyse av boliger og boligforhold. Hun gikk systematisk gjennom alle de funksjonene hun mente en god bolig og et godt boliganlegg burde romme – samtidig som hun gjorde rede for hvilke økonomiske og politiske forutsetninger som måtte til for å få bygd slike boliger og gjøre dem tilgjengelige for de brede lag av befolkningen. Jeg leser artiklene som et omfattende boligprogram der planløsningene, utformingen av de enkelte rommene i boligen og boligens teknisk standard ble knyttet sammen med forestillinger om hvilke funksjoner boligene og boliganleggene skulle romme, hvordan livet og arbeidet i boligene kunne organiseres og hvordan dette hang sammen med de økonomiske og politiske rammene rundt både boligbyggingen og samfunns- og arbeidslivet forøvrig.

En fullstendig bolig besto av mer enn selve leiligheten, skrev Gunvor Eliassen i den tredje artikkelen i rekken, og nevnte oppbevaringsrom, arbeidsrom og tekniske hjelpemidler. Særlig i moderne leiegårder gjaldt det å utnytte de fordelene som fantes ved å bo tett, forklarte hun videre, for eksempel muligheten til å anskaffe teknisk utstyr som ellers ville vært for kostbart for den enkelte. Når det gjaldt oppbevaringsrom måtte hver leilighet ha tilgang på loftsbod, og både mat- og sportsbod i kjelleren. Matbodene måtte være godt ventilert og isolert, og sportsbodene skulle ligge slik at det var lett å komme seg ut og inn med ski og kjelker, sykler og barnevogner.

Av tekniske installasjoner nevnte arkitekten alt fra elektrisk lys til felles radioantenne: «Det er såpass mange som har radio at dette må tas hensyn til»⁶⁰². Felles kjøleanlegg nevnte hun også som en mulighet; det ville bli

⁶⁰¹ Ikke bare fordi norske bygningsarbeidere neppe leste *Byggekunst* eller internasjonale arkitekturtidsskrifter eller for den saks skyld hadde lest de fire numrene av tidsskriftet *Plan*, men også fordi det ikke var blitt bygd boliger av den typen Eliassen skisserte i artikkelserien i Oslo eller de andre byene i Norge.

⁶⁰² Radioen var viktig i arbeiderbevegelsen på 1930-tallet, og ble tatt i bruk som et medium for agitasjon og opplysning – også av de sosialistiske arkitektene, som jeg har omtalt i et tidligere kapittel.

«billigere enn om leieboerne hver for sig anskaffer kjøleskap»⁶⁰³, og det samme gjaldt felles støvsuger. Men størst vekt la Eliassen på de større tekniske anleggene, som *centralfyringsanlegg*.

Sentralfyr representerte et stort fremskritt i forhold til vedfyring, mente Eliassen. Ikke bare var det arbeid å spare, men uten piper og ovner ville man også stå langt friere i utformingen av leilighetene. Det samme gjaldt sentral oppvarming av varmtvann: «Hvad det betyr av lettelser og innspart tid i husarbeidet, og hvad det betyr for almindelig renslighet å ha rikelig tilgang på varmt vann, kan neppe undervurderes,»⁶⁰⁴ skrev hun. Maskinelt vaskeri mente hun også måtte innføres i alle nye boligkomplekser. Det samme gjaldt søppelnedkast. Det ville være en enorm fordel å bli kvitt søppelkassene på gårdsplassene, både praktisk, hygienisk og estetisk, mente arkitekten. Gårdsrommene burde dessuten opparbeides og tas i bruk som en forlengelse av boligen, og forskjellen mellom gate- og gårdsfasade burde avskaffes: «Gårdsfasaden har også krav på å utføres i holdbart materiale i en vennlig farve. I stedet for å rumme søppelkasser, klæssnorer og priveter, kan gårdsplassen beplantes så den blir et hyggelig område å se ned på fra vinduene, og en fredet og trivelig tilholdsplass for barna, og hvorfor ikke de voksne med.»⁶⁰⁵

Men en opparbeidet gårdsplass var likevel ikke nok for barna, fortsatte Eliassen. I tilknytning til alle boligkomplekser – nye som gamle – burde det også anlegges barnehager. Disse skulle veie opp for den begrensede plassen i de enkelte boligene, og gi barna bedre og tryggere utfoldelsesmuligheter. Arkitekten brukte stor plass på å beskrive utformingen av barnehagene: de måtte bestå av lyse og solfylte lekerom, sovesal, garderobe, kjøkken og *melkekjøkken*, et eget rom for spebarna, samt et sykeværelse. Og utendørs måtte det finnes lekeplass med sandkasse og lekeapparater. Gunvor Eliassen argumenterte for at både barnehagen og de andre fellesfasilitetene inne og ute måtte betraktes som nødvendige boligfunksjoner i tillegg til de enkelte leilighetene. Men i tillegg går det frem av argumentasjonen hennes at hun tilla både de tekniske installasjoner og barnehagene en politisk betydning langt utover det som hadde med livet i boligen å gjøre.

Boliganlegget som arbeidsplass

Vaskeri med moderne maskiner, sentralvarme og søppelsjakt var konkrete, praktiske funksjoner, og det var også først og fremst slik Gunvor Eliassen beskrev dem. Men måten hun gjorde rede for de forskjellige fellesanleggene på i de tre artiklene, viser at hun også identifiserte en hel rekke sosiale og

⁶⁰³ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 8. Denne ideen ble tatt opp igjen senere. På 1960-tallet fikk for eksempel mange OBOS-borettslag felles fryseanlegg i kjellerne, hvor hver husholdning kunne disponere en liten *fryseboks*.

⁶⁰⁴ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 8.

⁶⁰⁵ *Ibid.*, 10.

økonomiske implikasjoner knyttet til disse tekniske installasjonene. Det handlet om å forstå de gjøremålene som foregikk i og i tilknytning til boligene som en form for *arbeid*, og om boligen som et sted der bestemte arbeidsoppgaver skulle utføres.

Dette var spørsmål av både teknisk, sosial og økonomisk art, og Gunvor Eliassen viste at det også var et spørsmål som særlig angikk kvinner: «Det skyldes for en stor del det underbetalte kvinnelige husarbeid med den uinnskrenkede arbeidstid, at man i hjemmene fremdeles arbeider med så primitive tidsødende metoder, sammenlignet med andre områder av det daglige liv hvor teknikk og rasjonalisering er nådd meget lenger frem,»⁶⁰⁶ som hun skrev i den siste artikkelen i rekken. Det som jeg finner interessant her er påstanden om at arbeidsprosessene i boligene var preget av *underbetalt husarbeid* og *uinnskrenket arbeidstid*. Dette er ord og vendinger som neppe var vanlige på arkitekturfeltet, men som derimot var svært gangbare på det politiske feltet.

Som eksempler på *primitive* og *tidsødende* metoder trakk arkitekten frem ovnsfyring med kull og koks. Og som en moderne og effektiv motsats anførte hun et moderne sentralfyringsanlegg: «centralopvarmingen sparer en mengde arbeide ved at fyringen er konsentrert til ett sted istedenfor at der må bæres koks og ved fra kjelleren til hver ovn i huset, fyres op, passes på, feies og holdes rent omkring.»⁶⁰⁷ Gjennom å installere sentralvarmeanlegg ville de arbeidsprosessene som i tradisjonelle leiegårder ble utført i hver leilighet, parallelt og uavhengig av hverandre, i stedet kunne utføres i én arbeidsoperasjon og av én person. Dette ville representere en rasjonalisering av dagliglivet i boligen.

Ved siden av rasjonaliseringsaspektet kommer også en kjønnsdimensjon til syne i Eliassens argumentasjon. Det handlet om *kvinnelig* husarbeid, om husmødre som bar ved og koks og sørget for å holde fyr i ovnen, hver i sin leilighet. De mottok ingen lønn for arbeidet, og hadde ingen definert arbeidstid. I en gård med sentralfyr og sentral oppvarming av vann, derimot, ville ansvaret for oppvarming av leilighetene og oppvarming av vann bli flyttet fra de enkelte husmødrene i de enkelte leilighetene til vaktmesteren i fyrrommet. I og med at vi trygt kan gå ut ifra at en vaktmester i mellomkrigstiden var en mann, innebar det at disse oppgavene samtidig ville blitt overført fra én sfære til en annen – fra ulønnet kvinnearbeid med ubegrenset arbeidstid, til lønnet mansarbeid med regulert arbeidstid. Det betyr også at funksjonen ville bli «oppgradert» fra reproduktivt arbeid til produktivt arbeid.

I det moderne industrisamfunnet ble arbeid forstått som lønnsarbeid. Boligen og hjemmet tilhørte ikke arbeids- og produksjonssfæren, men var

⁶⁰⁶ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 13.

⁶⁰⁷ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 8.

stedet hvor arbeidskraften skulle reproduseres. Slik jeg leser disse tekstene, utfordret Gunvor Eliassen denne forståelsen når hun sammenlignet arbeidet i hjemmet med arbeidet i produksjonslivet, og inkluderte tekniske installasjoner i kravene man måtte stille til boligen. I mine øyne utvidet hun her forståelse av både bolig og arbeid – og viste at disse kunne henge sammen og påvirke hverandre gjensidig. Dette representerte en ny tilnærming til boligen, og ikke minst representerte det et sammenfall mellom det modernistiske og det sosialdemokratiske prosjektet. Rasjonalisering og effektivisering var sentrale aspekter begge steder. Dette skal jeg utvikle videre gjennom kapitlet.

At Gunvor Eliassen introduserte en forståelse av husarbeid som arbeid, kommer enda tydeligere til syne i forbindelse med spørsmålet om maskinelt vaskeri. Mens sentralvarmeanlegg var blitt vanlig i moderne bygårdsbebyggelse på 1930-tallet, foregikk klesvasken fortsatt på svært arbeidskrevende måter i kjellere og bryggerhus der vann måte varmes og klærne vaskes for hånd, skylles og henges til tork. Å ta klesvasken for en gjennomsnittsfamilie representerte et dagsverk. Men det fantes vaskemaskiner for stordrift, og blant annet i Sverige var slike blitt tatt i bruk i ny boligbebyggelse. Illustrasjonen under er fra Eliassens tredje artikkel, og viser en tabell som var hentet fra en svensk undersøkelse. Undersøkelsen gikk ut på å beregne kostnadene ved å vaske 22 kilo tøy på tre forskjellige måter.

	Gammel metode	Halvt maskinmessig utstyr	Helt maskinmessig utstyr
Arbeidstid	15 t., 13 min.	9 t., 57 min.	6 t., 32 min.
Arbeidskraftens kostende regnet efter 60 øre t. .	9,00 kr.	6,00 kr.	4,20 kr.
Direkte utgifter	1,93 „	1,40 „	2,42 „
Tilsammen	10,93 kr.	7,40 kr.	6,62 kr.

Tabell fra «Hvilke krav...» III, s. 9. Hvis husmorens arbeidsinnsats ble verdsatt til 60 øre timen, ville det lønne seg å investere i et fullstendig maskinelt vaskeri.

Den avgjørende faktoren i undersøkelsen var at husmødrenes arbeidstid var tatt med i regnestykket, slik at husmorens arbeidsinnsats var gitt en økonomisk verdi. Konklusjonen etter dette eksperimentet var at et *helt maskinmessig utstyr* i vaskeriene samlet sett ville innebære en vesentlig besparelse, til tross for at slike maskiner var dyre i anskaffelse.

I det aller siste avsnittet i den tredje artikkelen utdypet Eliassen arbeidsperspektivet med enda et interessant og kanskje overraskende poeng. For husarbeid ble jo ikke bare utført av ulønnede kvinner i eget hjem. I middel- og overklassen ble mye av husarbeidet tatt hånd om av hushjelper og

annen *betalt* arbeidskraft. Men, vel å merke, svært underbetalt arbeidskraft. I *Bygningsarbeideren* argumenterte Gunvor Eliassen for at når husarbeidet fortsatt ble utført ved hjelp av så lavproduktive arbeidsmetoder, så skyldtes det ikke bare at det ble utført av ulønnede husmødrene. Det hang også sammen med hushjelpenes arbeidsvilkår. Og her kunne fagbevegelsen bidra til å skape endring:

Et moment som sikkert vil bidra til øket rasjonalisering av husarbeidet, og føre til utvidet bruk av tidsbesparende utstyr, er hushjelpens 8 timers dag. Dette forlangende – som er helt berettiget og ikke er kommet for tidlig – krever sin løsning selv om det ikke kommer til å skje med letthet.⁶⁰⁸

Her brakte hun den politiske dimensjonen enda tydeligere og mer direkte inn i boligspørsmålet. Hushjelper var kvinnelige lønnsarbeidere, men de befant seg i en gråsoner i arbeidslivet. De bodde ofte hos sine arbeidsgivere, og var underbetalt og overarbeidet. Arbeidsforholdene hadde nærmest noe førmoderne ved seg. Gunvor Eliassen antydte at så lenge husarbeidet ble utført av ubetalte eller underbetalte kvinner med få eller ingen begrensninger i arbeidstiden, så fantes det heller ingen grunn til å innføre nye tekniske hjelpemidler og arbeidsbesparende metoder i boligene. Modernismens boligvisjoner forutsatte med andre ord politiske endringer, slik hun fremstilte det.

Det er grunn til å tro at dette var en argumentasjonsmåte som vant gjenklang blant leserne av *Bygningsarbeideren*. «Hushjelpspørsmålet» sto nemlig i fokus i fagbevegelsen nettopp i 1936. Organisasjonsgraden blant hushjelper og andre som var ansatt i private hjem, var svært lav, og fagbevegelsen arbeidet hardt for å nå denne gruppen. Det var flere grunner til at det var vanskelig å få hushjelper til å organisere seg. De kom ofte fra landsbygda, og var ikke fortrolige med arbeiderbevegelsen. Dessuten arbeidet de alene, endatil svært tett på arbeidsgiveren, og manglet dermed det arbeiderkollektivet som ga industriarbeiderne kampvilje og styrke. Tore Pryser skriver i sitt bind om arbeiderbevegelsens historie i Norge at hushjelpene var den lavest rangerte yrkesgruppen i Norge i mellomkrigstiden, og en av de som det var vanskeligst å organisere.⁶⁰⁹ Ved midten av 1930-tallet fantes det ca. 85 000 kvinner i privat tjeneste i Norge, men på tross av at det var blitt stiftet en egen Hushjelpens Fagforening i Oslo i 1930, lyktes det aldri å fagorganisere mer enn 750 av dem.

⁶⁰⁸ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 13.

⁶⁰⁹ Pryser, *Klassen og nasjonen* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1988).

Men nettopp høsten 1936 gjorde LO et ekstra framstøt for å organisere hushjelpene, og opprettet et eget kontor for formålet. Bestrebelsene førte ikke frem, og hushjelpkontoret i LO ble lagt ned året etter. Likevel kan jeg ikke annet enn å se det påfallende i at Eliassen trakk hushjelpenes arbeidsforhold inn i sin artikkel. Selv om det å rekruttere hushjelpere og kjempe for deres arbeidsrettigheter neppe var bygningsarbeiderforbundets førsteprioritet, kan dette ha vært et poeng med en viss gjennomslagskraft. Eliassens bidrag til «hushjelpspørsmålet» var å belyse sammenhengen mellom hushjelpenes arbeidssituasjon og den tekniske boligstandarden, og her fulgte hun altså følgende argumentasjonsrekke: Tilgangen på underbetalt kvinnelig arbeidskraft gjorde det lite lønnsomt å innføre moderne og tids- og arbeidsbesparende teknologi i boligene. Omvendt ville ordnede arbeidsforhold med åttetimersdag og høyere lønn for hushjelpene bidra til å fremtvinge en rasjonalisering av husarbeidet og dermed bidra til en heving av boligstandarden og gjennomslag for nye boligtyper.

Sammenhengen mellom arbeidet i hjemme og boligtyper er ikke ny i arkitekturhistorien. Utviklingen fra klassiske herskapsleiligheter med stue på stue, kjøkkenrapp, pikeværelse og lange korridorer til lettstelte og moderne funksleiligheter for den øvre middelklassen er ofte blitt forklart med at det ble slutt på praksisen med å ha betalt hjelp i hjemmet. Den finske historikeren Kirsi Saarikangas, for eksempel, hevder at en av grunnene til at laboratoriekjøkkenet fikk innpass i finsk boligarkitektur, var at middelklassen ikke lenger hadde råd til hushjelp.⁶¹⁰ Kjøkkenet ble derfor «transformed from an unplanned territory of servants into a carefully designed workspace of the efficient (house)wife»⁶¹¹. Det var det samme fenomenet Gunvor Eliassen grep fatt i, vel å merke fra hushjelpenes og fagbevegelsens synsvinkel. Den sosialistiske arkitekten Eliassen argumenterte for at hushjelpenes berettigede kamp for bedre lønns- og arbeidsforhold ville fremtvinge en rasjonalisering av husarbeidet, og dermed føre til en høyere teknisk boligstandard som alle ville nyte godt av.

Barnehager og yrkeskvinner

Gunvor Eliassens interesse gjaldt ikke bare husarbeidet, men også omsorgsoppgavene som fant sted i boligene. Dette var oppgaver som i en viss grad kunne løses i fellesskap i boliganleggene, slik hun så det. «Det er nødvendig å ta sig av bybarna; de fleste av dem vokser nu op i omgivelser som er meget dårlig egnet for mindreårige»⁶¹², skrev Eliassen mot slutten av

⁶¹⁰ Hvorvidt det skyldes at hushjelpene førte en suksessfull lønnskamp eller om det handler om andre forhold, skriver Saarikangas ikke noe om.

⁶¹¹ Saarikangas, «Displays of the Everyday», 165.

⁶¹² Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 11.

den tredje artikkelen. En løsning, mente hun, var å bygge barnehager i boliganleggene. Her viste hun til Sverige og til den svenske boligkooperasjonen, hvor det var påkrevd å anlegge barnehage i nye boligkomplekser. Artikkelen i *Bygningsarbeideren* inneholdt også et bilde fra en slik svensk barnestue, hvor barna var under oppsyn av *faglærte barnepleiersker*. Gunvor Eliassen argumenterte for at det ville være fordelaktig for bybarna å være i barnehage, både sosialt og pedagogisk, og helt nødvendig for «de barna hvis mødre helt eller delvis har dagen optatt med yrkesarbeide eller med husarbeide så de ikke kan ta sig av de små»⁶¹³. Dermed beveget Eliassen seg inn på et nytt tema, nemlig boligforholdene for familier der også kvinnen var yrkesaktiv.

Allerede i den andre artikkelen i serien hadde hun kommet med en definisjon av to hovedtyper av husholdninger. Den første typen var det hun kalte *hjemme-husholdningen*, hvor alt husarbeidet ble utført individuelt og i selve boligen – som oftest av husmoren, men eventuelt også av en hushjelp. Den andre typen var husholdninger «hvor beboerne er beskjeftiget med arbeide utenfor hjemmet, og en hel del av det nødvendige husarbeide derfor blir utført av ansatt betjening»⁶¹⁴. Den siste husholdningstypen omfattet både unge og eldre enslige, unge ektepar uten barn hvor begge hadde lønnet arbeid, og familier med barn hvor begge foreldrene var yrkesaktive. Slike familier, utdypet hun, hadde et særlig behov for fellesanlegg knyttet til boligen.⁶¹⁵ «For alle disse felleshusholdninger gjelder det samme, at det meste av husarbeidet måtte utføres av fast ansatt personale; boligkompleksene måtte utstyres med fellesanlegg alt efter den behovstype de er beregnet for.»⁶¹⁶ I slike boligkomplekser skulle matlagingen foregå i et felleskjøkken, rengjøring og klesvask skulle overlates husets personale, og boligkompleksene kunne også inneholde for eksempel bibliotek og lesesal, møterom og *fellesanlegg for kroppskultur*. «Til anlegget hører der selvfølgelig barnehave. Om eftermiddagen når moren kommer hjem er hun uavhengig av husarbeid og kan vie sin tid til barna, til hvile, studier eller andre private interesser.»⁶¹⁷ Dette var nødvendig, mente hun, for å gi yrkesaktive kvinner tilfredsstillende boforhold:

Yrkeskvinner blir ofte stillet foran valget enten å renonsere på barn eller å påta sig en dobbelt arbeidsprestasjon, hvilket vanskelig lar sig gjennomføre ustraffet i lengere tid. En løsning av konflikten mellem yrkesarbeid og hensynet til

⁶¹³ Ibid, 11.

⁶¹⁴ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 4.

⁶¹⁵ Behovet for andre boligtyper gjaldt også unge mennesker som ikke hadde stiftet familie ennå, eldre mennesker uten familie eller unge ektepar som (ennå) ikke hadde barn.

⁶¹⁶ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 11.

⁶¹⁷ Ibid, 13.

hjemmets og barnas interesser er følgende
 boligform: rummelige familieboliger med felles
 drift og helt utbygget felleshusholdning.⁶¹⁸

Slik skildret Gunvor Eliassen en boform basert på en maksimal rasjonalisering av arbeidsoppgavene. Det er nærliggende å bruke begrepet *kollektivhus*.

Gunvor Eliassen gjorde ikke det. Å legge til rette for at kvinner skulle kunne delta i yrkeslivet var dessuten et tema med stor politisk sprengkraft i mellomkrigstiden, ikke minst i arbeiderbevegelsen, og trolig et tema man måtte nærme seg med en viss forsiktighet, som jeg skal komme tilbake til. Det Gunvor Eliassen gjorde i artikkelen i *Bygningsarbeideren* var å foreta en gjennomgang av forskjellige husholdningstyper og deres boligbehov. Hun redegjorde for hvilke krav det burde stilles til boliger for familier med to yrkesaktive voksne, på samme måte som boliger for eldre, enslige og nygifte. Felleshusholdning var likevel et tema som engasjerte de sosialistiske arkitektene, og i de neste avsnittene skal jeg ta for meg de sosialistiske arkitektenes arbeid med kollektive boformer. Her skal jeg også utdype hvordan de behandlet det potensielt kontroversielle temaet om kvinners yrkesdeltagelse.

Sunne boliger – bolighygiene

Et annet gjennomgangstema i de tre artiklene var hygiene. Faktisk kunne de aller fleste kravene Gunvor Eliassen stilte til en god bolig begrunnes med hygiene – enten i fysisk forstand eller forstått som mentalhygiene, som var begrepet som ble brukt i samtiden⁶¹⁹. Og på samme måte som rasjonalitet og saklighet, var hygiene ett av tidens sentrale begreper, med gjennomslagskraft langt utover arkitekturfeltet. I artikkelen om funksjonalismens boligvisjoner fra 2007 legger også Jon Guttu stor vekt på hygieneaspektet, og skriver at den funksjonalistiske bevegelsen kan betraktes som et «langvarig og bredt anlagt program for *bolighygiene*»⁶²⁰. Det hygieniske programmet, fortsetter han, var nærmest altomfattende – fra detaljer i boligen til byen som helhet. Det handlet om å bruke materialer som var lette å holde rene, om innlagt vann og sentralfyring og om å få lys og luft inn i boligene og inn mellom husene. Også Eva Rudberg påpeker at hygiene «var ett nyckelbegrepp och styrde

⁶¹⁸ Ibid, 13.

⁶¹⁹ Ifølge medisinsk leksikon er mentalhygiene et eldre navn på arbeidet med å fremme psykisk sunnhet og forebygge psykisk sykdom. Det er denne forståelsen av begrepet jeg finner hos de sosialistiske arkitektene. Overført til boligarkitektur betydde det ganske enkelt en overbevisning om at boligsituasjonen hadde stor innflytelse på den psykiske helsen. Arkitektene argumenterte for at lite hensiktsmessige, for eksempel for små, boliger kunne skape mistrivsel og i verste fall psykisk sykdom, og omvendt at hensiktsmessige boliger fremmet sjelelig sunnhet.

⁶²⁰ Guttu, «Visjonen om den gode boligen», 34.

utformning och materialval.»⁶²¹ I stedet for tregulv der vaskekluten satte seg fast i flisene og støv og skitt ble liggende i sprekke mellom plankene, ble glatt og lettstelt linoleumsbelegg idealet. Eliassen gikk like detaljert til verks i sin skildring av en hygienisk bolig, rom for rom. Slik måtte kjøkkenet være forbeholdt matstellet, og skulle ikke skitnes til av tråkk ut og inn. Stua på sin side måtte ikke «foruresnes» av matos. Ved siden av kjøkkenet sto badet i en særstilling, som «et uvurderlig centrum for den personlige hygiene.»⁶²² Sentral oppvarming av varmtvann har jeg allerede vært inne på. Hos Eliassen handlet det ikke bare om å spare tid og arbeid, men også om hygiene: «Varmt vann trenges på alle tider av dagen til arbeidet i kjøkkenet, til renhold av hele boligen, til vask og ikke minst til den personlige hygiene.»⁶²³ Sola og lyset ble også tillagt en hygienisk effekt; derfor var gjennomlyste leiligheter i frittliggende boligblokker en del av det modernistiske boligprogrammet. Sentralvarme, laboratoriekjøkken, glatte vegger og linoleumsgulv står som konkrete, fysiske uttrykkene for modernismens bolighygiene program.

Ved siden av de fysiske hygienekravene la Gunvor Eliassen, som allerede antydte, stor vekt på de mentalhygieniske aspektene ved boligen. Allerede i den første artikkelen slo hun fast at en dårlig bolig kunne gjøre ubotelig skade på beboernes kropp og sjel: «Innen medisin, psykologi, rettsvidenskap, edruelighetsarbeide, på kulturelle og etiske områder finner man årsaken til mange onder nettop i de dårlige og overbefolkede boliger.»⁶²⁴ Det aller første og mest grunnleggende kravet som Eliassen formulerte i artikkelserien, var kravet om egne soverom for foreldre og barn. Dette kravet var først og fremst mentalhygienisk begrunnet, og gikk ut på beboernes behov for uforstyrret søvn og hvile, lek, lekser og interesser – og rett og slett behovet for privatliv og å være alene: «Skal det daglige samvær kunne bli harmonisk, må der være anledning til avspenning, hvis ikke blir samlivet en parodi»⁶²⁵, mente arkitekten. Minimumskravet var, som nevnt, adskilte soverom for foreldre og barn og for barn av forskjellig kjønn. Også dette hadde en mentalhygienisk begrunnelse: «Ikke bare de overbefolkede leiligheter, men også den tradisjonelle måte å innrette seg på, bærer i mange tilfeller skylden for mislykket ekteskapelig samliv og annen disharmoni på det seksuelle område, såvel hos voksne som hos barn. Barna skal helst fra de er ganske små sove i eget rum.»⁶²⁶ Adskilte soverom kunne gi foreldrene anledning til å ha et godt seksualliv, og barna ville forskånes for det samme. I tillegg innebar flere soverom en hygienisk fordel ved sykdom; det reduserte smittefaren og gjorde det lettere å pleie den syke. Barna behøvde også et sted å leke og gjøre lekser

⁶²¹ Rudberg, *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*, 146.

⁶²² Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 8.

⁶²³ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 8.

⁶²⁴ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», 6.

⁶²⁵ *Ibid*, 6.

⁶²⁶ *Ibid*, 7.

uforstyrret, og de burde også ha «anledning til å kunne holde orden»⁶²⁷. Egne rom med dertil egnede møbler og utstyr mente arkitekten ville bidra til å utvikle ordenssansen hos barna. Videre hadde barnehagen, som jeg allerede har vært inne på, en viktig mentalhygienisk funksjon. Her kunne de utvikle sosiale ferdigheter i samspill med andre barn – og under faglig oppsyn.

Også når det gjaldt fokuset på mentalhygiene sto de sosialistiske arkitektene i en internasjonal sammenheng, og formidlet et tankegodt som blant annet var utviklet i Sverige. Interessen for de hygieniske og mentalhygieniske aspektene ved boligen innebar en ny oppmerksomhet omkring rom som kjøkken, bad og soverom. Med den sosialt og politisk bevisste modernismen slik den særlig ble utviklet i Skandinavia, ble oppmerksomheten snudd fra det representative til det hverdagslige. Rommene der husarbeidet foregikk, og rommene som i første rekke var kvinnenes og barnas domene fikk en oppmerksomhet de aldri hadde hatt før. Dette internasjonale, modernistiske tankegodset formidlet Gunvor Eliassen i *Bygningsarbeideren*. At modernismen i boligarkitekturen innebar en interesse for hverdagslivet i boligene er et viktig poeng hos blant andre Kirsi Saarikangas, som sammenfatter det slik:

To dwellings was linked a concern for the very smallest details of everyday lives, turning the private realm of the home into a very public matter. Notions of hygiene and cleanliness, along with ideas about the influence of the immediate environment, occupied a central place in Finnish architectural discourse from the 1930s onwards and governed the social reform of housing. Inside the dwelling, concern for hygiene meant increased spatial differentiation: household work, social life and sleeping were each allocated their own space.⁶²⁸

Gunvor Eliassen la en tilsvarende interesse for hverdagslivet for dagen, og i de tre artiklene skisserte hun en livsstil preget av orden, renslighet og effektivitet – med den funksjonsdelte, rasjonelt utformede og teknisk velutstyrte boligtype som ramme og forutsetning. Det innebar at hun samtidig utfordret tradisjonelle måter å bruke boligen på – og særlig de rommene som hun tillot så stor (mental)hygienisk betydning, som kjøkkenet og soverommene.

Det store flertall i befolkningen spiste på kjøkkenet, og det var også vanlig å bruke kjøkkenet som oppholdsrom. Enten det var lekser eller lek,

---

⁶²⁷ Ibid, 7.

⁶²⁸ Saarikangas, «Displays of the everyday», 162.

håndarbeid, reparasjoner eller hobbyvirksomhet, så var det helt vanlig at slike aktiviteter foregikk på kjøkkenet.⁶²⁹ Men dette var altså *prinsipielt uriktig*, ifølge Gunvor Eliassen. På samme måte utfordret arkitekten vante forestillinger når hun beskrev møbleringen av foreldresoverrommet: «Med hensyn til foreldrenes senger er det ikke sikkert at de absolutt skal stå ved siden av hverandre. Det er blitt så tradisjonelt at det for mange er næsten umulig å tenke sig noen annen løsning, skjønt det kunde by på flere fordeler.»⁶³⁰ Ektefellene kunne også ha behov for å være litt for seg selv, skrev Eliassen. Separate senger ville dessuten føre til mindre smittefare ved sykdom, og generelt bedre plassutnyttelse.

Gunvor Eliassens artikler inneholder en rekke nitide detaljene omkring utformingen, møbleringen og bruken av boligene. Det er mulig å lese tekstene hennes som belærende, som en formaning til korrekt livsførsel og til og med som uttrykk for et disiplineringsprosjekt.⁶³¹ Men det er også mulig å lese dem som en insistering på hvilken viktig rolle boligen spilte som en del av menneskenes livsbetingelser. I egenskap av de fysiske rammene rundt menneskenes hverdagsliv, antok boligen i Gunvor Eliassens artikler en politisk dimensjon.

---

⁶²⁹ At det var vanlig å bruke kjøkkenet som spiserom og oppholdsrom, ble bekreftet i den store boligundersøkelsen som ble gjennomført i Oslo under andre verdenskrig. Her ble det også slått fast at det var slik de aller fleste familiene ønsket å innrette seg. Og de modernistiske laboratoriekjøkkenene, som blant andre Gunvor Eliassen gikk inn for, vekket nærmest unisont misnøye. De fleste ønsket seg et romslig spise- og arbeidskjøkken, og det ble også standard i boligbyggingen etter andre verdenskrig.

⁶³⁰ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», 8.

⁶³¹ I nyere tid har flere svenske arkitekturhistorikere og historikere hevdet at modernismen var et disiplineringsprosjekt. I 1989 ga for eksempel historikeren Yvonne Hirdman ut boken *Att lägga livet till rätte*, som kan leses som både som en kraftig modernismekritikk og som en kritikk av sosialdemokratiet. I boken *Swedish modernism. Architecture, consumption and the welfare state* fra 2010, fokuserer Mattsson og Wallenstein på det oppdragende eller disiplinerende ved det sosialdemokratiske *folkhemmet*. Ett av deres hovedsynspunkter er at befolkningen skulle oppdras til å bli gode konsumenter og blant annet lære seg å etterspørre riktig type bolig, og lære seg å stille krav til boligene.

BYGNINGSARBEIDEREN

ve åpent om natten selv vintertid uten at n har vondt av det. Helst bør den so- de ligge med ansiktet fra lyset — det der og kan forstyrre en lett søvn. Med syn til foreldrenes senger er det ikke ert at de absolutt skal stå ved siden av randre. Det er blitt så tradisjonelt at for mange er næsten umulig å tenke noen annen løsning, skjønt det kunde by flere fordeler. Ektefolk har også trang avspenning, til å ha en følelse av å være for sig selv. Den ene part vil kanskje

lese, den annen sove om kvelden. Smitte- faren spiller også en rolle — bare for å ta en sådan ting som forkjølelsene, hvordan de brer sig og hvad de ødelegger av krefter og energi. Dessuten blir værelset rummeligere når sengene ikke står midt på gulvet.

Foruten sengeplass må der være et ventilert garderobeskap til hver person, 60×60 cm., helst flyttbart for ikke å binde møbleringen. Bordplass ved vinduet; men dette bør ikke helt blokeres, det skal være adgang til å luften sengklærne.

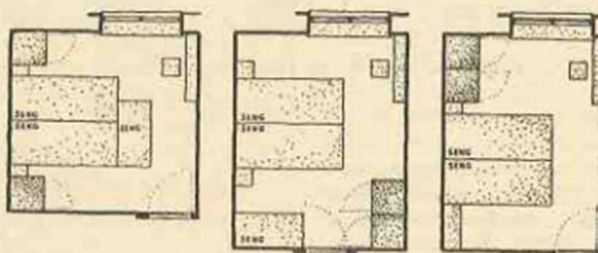

Fig. 5. Soverum. M. = 1 : 100.

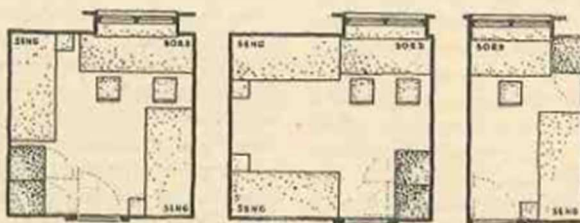

Fig. 6. Soverum. M. = 1 : 100.

Eksempler på både tradisjonell og utradisjonell møblering av foreldresoverom, fra den andre artikkelen i serien. Arkitekt Gunvor Haugen mente det ikke var noen selvfølge at ektefeller skulle sove i dobbeltseng, og at det tvert imot kunne være mange fordeler med adskilte senger. Avsnittet illustrerer også hvor detaljert arkitekten gikk til verks når hun skildret boligens utforming, funksjon og bruk.

Eliassen argumenterte for at det var nødvendig å utvikle nye og bedre boligtyper for å sikre befolkningen bedre levekår, fysisk og mentalt. Men, arkitekten fremstilte ikke dette som et spørsmål om individuell moral eller smak. Hun la det frem som et strukturelt og økonomisk spørsmål:

Selvfølgelig er det å kunne bo tilfredsstillende helt avhengig av de økonomiske forhold. Store deler av befolkningen er av den grunn henvist til dårlige boliger, eller må trenge seg sammen på altfor liten plass; det er en økonomisk umulighet for dem å kunne bo i en tilfredsstillende bolig selv om der var noen å få. Dette er den side av boligsaken som først og fremst krever sin løsning.⁶³²

Det er også viktig å holde fast ved at de kravene som Eliassen definerte også hadde rot i de konkrete og til dels helt uholdbare boligforholdene som store deler av befolkningen levde under. Gunvor Eliassen innledet sin første artikkel med en krass kritikk av markedslogikken som styrte boligproduksjonen og boligkonsumet. Ansvaret for de dårlige boligforholdene plasserte hun hos boligspekulantene og huseierne og de politiske og økonomiske forholdene som gjorde store deler av befolkningen ute av stand til å skaffe seg en god bolig. Å utforme forsvarlige boliger var et arkitektfaglig spørsmål. Å få dem bygd og gjøre folk i stand til å leie dem, var et politisk spørsmål. Gunvor Eliassen argumenterte for at de to gikk hånd i hånd. Den samme innfallsvinkelen går igjen i de sosialistiske arkitektenes øvrige tekster. Arkitektgruppen identifiserte konsekvent problemene som strukturelle, og kom derfor heller ikke med noen individuelle løsningsforslag.⁶³³

Gunvor Eliassens artikkel gikk langt i å konkretisere hvordan et godt liv i en god bolig skulle arte seg. Hun hadde mål og tall på det meste – hvor høy kjøkkenbenken burde være, hvor mange kvadratmeter et spebarn trengte, hvor mye det kostet å varme opp vann og hvor mye et maskinelt fellesvaskeri kostet i anskaffelse og drift. Det kan være nærliggende å lese dette som en «oppskrift» på hvordan den enkelte familie skulle bo og leve riktig og lære seg å etterspørre en hensiktsmessig bolig. Men i så fall går man glipp av det som jeg mener er selve kjernen i arkitektens argumentasjon, nemlig at det å kreve en god bolig var en politisk handling, og ikke et slags personlig

⁶³² Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 13.

⁶³³ I motsetning til hva for eksempel tidligere boligreformatorer hadde gjort. Arbeiderklassens boligproblemer var opp gjennom tidene ofte blitt fremstilt som et moralsk problem, for eksempel av overklassens paternalistisk orienterte boligreformatorer.

identifiseringsprosjekt som den enkelte selv hadde ansvar for.⁶³⁴ Det var de strukturelle forholdene som sto i forgrunnen hos Eliassen, både som forklarings- og løsningsmodeller.

Antifascistisk boligsak

Rasjonalisering, modernisering, arbeidsforhold og hygiene er eksempler på det jeg tenker på som samfunnsspørsmål som arkitekten tilbød arkitektfaglige svar på. Et annet politisk spørsmål som sto høyt oppe på den politiske dagsorden på slutten av 1930-tallet var den fremvoksende fascismen, og også dette temaet klarte Eliassen å flette inn i argumentasjonen sin for bedre boliger.

Det var i den første av de tre artiklene, og utgangspunktet hennes var diskusjonen om hvorvidt man burde senke boligstandarden for å oppnå billigere boliger. Ikke noe kunne være mer feil, mente Gunvor Eliassen, og her grep hun til sterke ord:

... det kommer forslag fra mange hold om hvordan dette bør gjøres. Nogen av dem går ut på å *senke boligstandarden*. Sløif bad, sløif centralopvarmning og all denne luksus, hele dette kostbare utstyr, sier man (...) Vi må klart ta avstand fra denne nazistiske tendens; det vilde bety å skru utviklingen tilbake til forrige århundre, å gi op vår tids krav til hygiene, legemlig såvel som sjelelig.⁶³⁵

Dette er en interessant og kanskje overraskende ordbruk. Hvordan kunne arkitekten se en *nazistisk tendens* i forslaget om å bygge enklere boliger? Motstanden mot nazismen var som nevnt stor i den norske arbeiderbevegelsen helt siden nazistenes maktovertagelse i Tyskland i 1933, og nettopp *Bygningsarbeideren* var ett av stedene hvor det ble satt ord på den. Frykten for nazismen kom til uttrykk gjennom reportasjer og artikler om situasjonen i Tyskland – nazistenes fagforeningsknusing ble viet ekstra stor oppmerksomhet – og i hvert eneste nummer oppfordret bladet leserne til å

⁶³⁴ Det er umulig å si i hvilken grad arkitektene faktisk klarte å sette ord på behov som målgruppen kanskje ikke var klar over at de hadde, og langt mindre var i stand til å formulere. Kjente leserne seg igjen, og stilte de seg bak ideene? Interessant er det at det var de samme teoriene som lå til grunn for boligprogrammet etter andre verdenskrig. Tre rom og kjøkken ble standard familieleilighet, og rommene ble utformet etter modernismens idealer. En boligundersøkelse fra 1950 viste at folk tok i bruk de nye boligtypene på nye måter og faktisk helt i tråd med arkitektenes anbefalinger. Her viste det seg at gamle vaner faktisk var lette å vende når de fysiske forholdene lå til rette for det. Stasstua forsvant, soverom for barn og voksne ble innredet og brukt på «riktig» måte, og møbleringen ble ledigere og i større grad tilpasset lys- og romforhold, og ikke lenger etablerte konvensjoner. Dette kan tyde på at kombinasjonen av nye boligtyper og arkitektenes utrettelige opplysningsarbeid virkelig førte til endringer i boligvaner og livsstil.

⁶³⁵ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», 6.

boikotte tyske varer. Gunvor Eliassen kan ha valgt disse ordene svært bevisst, vel vitende om at «nazi-argumentet» hadde stor retorisk kraft.⁶³⁶ Men karakteristikken var heller ikke uten boligfaglig forankring, for i Tyskland satte nasjonalsosialistene i gang et egnehjemprogram som nettopp gikk ut på å bygge enkle småhus. Og det skjedde samtidig som de satte en stopper for de progressive og modernistiske boligprogrammene som var blitt utviklet blant annet i Frankfurt, og som de norske sosialistiske var sterkt påvirket av. Påstanden om at en enklere boligstandard, for eksempel boliger uten bad og wc, var et uttrykk for nazistiske tendenser var med andre ord ikke tatt ut av løse luften, og det var ikke snakk om retorikk alene.

Som jeg skrev om i ett av de forrige kapitlene brukte også Frode Rinnan dette argumentet i en artikkel i *Bygningsarbeideren* i 1936. Hos Rinnan handlet det om selvbygging av småhus, som arkitekten mente var uttrykk for den samme reaksjonære tendensen.⁶³⁷ Argumentasjonen er interessant; den sier mye om samtidens politiske klima og om hvordan arkitektene tilegnet seg arbeiderbevegelsens retorikk.⁶³⁸ Interessant er det når jeg finner den samme argumentasjonen i en svensk brosjyre fra samme år med tittelen *Vägen till goda bostäder*.⁶³⁹ Den ble gitt ut av det svenske kommunistpartiet, og både i form og innhold hadde den store likheter både med brosjyrene som de sosialistiske arkitektene utarbeidet på samme tid og med argumentasjonen i tekstene i *Bygningsarbeideren*. Brosjyren er uten forfatter, men den var trolig skrevet av arkitekten Gun Sjödin, som tilhørte foreningen «Socialistiska tekniker». Argumentasjonen følger samme spor som hos Gunvor Eliassen, og også her ble en senkning av boligstandarden avvist som nazistisk.

Bygg småstugor! Ropar reaktionära fanatiker (...)
Till sist kommer nazisterna och deras
meningsfränder på dette området hojtande med
sitt universalmedel: «Tag bort all överflödlig lyx!
Bort med varmvatten, badrum, avlopp,
vattenledning och annan marxistisk-liberalistisk
degenerationskultur!»⁶⁴⁰

⁶³⁶ Fascisme-argumentet ble brukt også i andre sammenhenger i arbeiderbevegelsen. Som et eksempel nevner Tore Pryser i sitt bind av arbeiderbevegelsens historie at kvinnesaksforkjemperen Johanne Reutz, som var siviløkonom og statistiker i LO og et sentralt medlem av arbeiderpartiets kvinnesekretariat, argumenterte for at det var fascistisk å ønske å nekte gifte kvinner rett til lønnsarbeid. Reutz kjørte utrettelig på fascisme-argumentet, skriver Pryser. Pryser, *Klassen og nasjonen* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1988), 133.

⁶³⁷ Rinnan, «Genom eget arbeide»

⁶³⁸ Dette gjelder naturlig nok ordbruken generelt i denne og andre artikler. Når Eliassen innledet artikkelserien med å kritisere den kapitalistiske boligbyggingen, var det ikke et uttrykk for en «nøytral» arkitektfaglig vurdering. Men dette er nettopp typisk for måten arkitektene argumenterte på – de brukte politisk retorikk når de behandlet faglige temaer. Jeg skal ikke spekulere i hvor bevisst og kalkulert språkbruken var.

⁶³⁹ *Vägen till goda bostäder*. Stockholm, Arbetarkulturs Förlag, 1936.

⁶⁴⁰ *Vägen till goda bostäder*. Stockholm, Arbetarkulturs Förlag, 1936, 24.

Påstanden om at det heftet noe reaksjonært ved enkle småhus og selvbygging er kanskje først og fremst et litt kuriøst eksempel på hvordan argumenter ble tatt fra ett felt og brukt på et annet. Men det illustrerer likevel at det fantes bestemte forestillinger om sammenhengen mellom arkitektur og politikk i samtiden, og ikke minst sier det noe om måten det var mulig å argumentere på. Jeg synes også det er interessant at dette åpenbart var en måte å tenke og argumentere på som var felles for norske og svenske progressive arkitekter. Innflytelsen fra Sverige og svenske politiske og arkitektfaglige miljøer på den norske arkitektgruppen, skal jeg følge opp videre.

Sverige som forbilde

Boligbyggingen i Tyskland var som jeg allerede har vært inne på en viktig inspirasjonskilde for de sosialistiske arkitektene. Det er også allment anerkjent i arkitekturhistorieskrivningen, hvor Bauhaus og «det nye Frankfurt» gjelder som utstillingsvinduer for den politisk bevisste funksjonalismen i Europa. Det boligidealet Gunvor Eliassen skisserte under overskriften «Hvilke krav skal vi stille til boligen» var da også i det alt vesentligste sammenfallende med den tyske minimumsboligen. Det er ingen grunn til å tvile på at tyske arkitekter var avgjørende for utviklingen av modernismens boligvisjoner i en tidlig fase. Men det er også grunn til å stille spørsmål om det tyske arkitekturfeltet kan ha hatt like store betydning for de norske sosialistiske arkitektenes arbeid i årene etter 1936. På det tidspunktet var Bauhaus stengt, og det var definitivt slutt på den progressive boligpolitikken i Frankfurt.

Samtidig som nazistene erobret makten i Tyskland skjedde det store politiske endringer i Sverige, men på den motsatte enden av den politiske skalaen. Her kom sosialdemokratene til makten i 1932, og boligpolitikk og boligbygging ble straks et prioritert arbeidsområde for regjeringen. Hvilken betydning kan det ha hatt for de sosialistiske arkitektene i Norge? Jeg mener å finne belegg for at den var betydelig i arkitektenes tekster, deriblant i Gunvor Eliassens artikkelserie. I Sverige kunne arkitektene se eksempler på nye arbeidsmåter og innfallsvinkler til arkitektur og byggeoppgaver – kort sagt nye måter å agere faglig og politisk på. Her ligger, slik jeg ser det, en nøkkel til å forstå forholdet mellom arkitektur og politikk slik det utviklet seg gjennom andre halvdel av 1930-tallet.

I Sverige fikk modernismen et politisk gjennombrudd, som jeg var inne på i innledningskapitlet. Modernismen kom som svar på politiske spørsmål og ble del av et politisk prosjekt, slik for eksempel arkitekturhistorikeren Eva Rudberg tolker det. I Sverige kom arkitekter, økonomer og andre fagfolk til å arbeide tett opptil politikken, og utviklingen av modernismen kan ikke betraktes løsrevet fra dette samarbeidet. I Sverige ble det, for å bruke Jon Guttus ord, inngått en allianse mellom modernismen og sosialdemokratiet

allerede tidlig på 1930-tallet. Og i motsetning til i Norge og i den norske arkitekturhistorien, er denne alliansen godt etablert som en del av fortellingen om modernismen i Sverige. Jeg ser tydelige likheter mellom måten svenske og norske arkitekter jobbet på, og mener at et blikk til Sverige kan utdype forståelsen for den politiske siden av modernismen også i Norge.

Sverige lå på mange måter et stykke foran Norge i utviklingen, både arkitektonisk og politisk. Sverige hadde fått sin første sosialdemokratiske regjering i 1932, med Per Albin Hansson som statsminister. I Sverige var en landsomfattende boligkooperasjon, HSB (Hyresgästernas sparkasse- og byggnadsförening), blitt etablert i 1924, fem år før OOB (senere OBOS) ble stiftet i Oslo etter samme mønster. Den svenske leieboerbevegelsen hadde utgjort en viktig boligpolitisk kraft helt siden 1917, og den samarbeidet tett med boligkooperasjonen. Dertil kom Stockholmsutstillingen i 1930, som gjerne blir fremstilt som funksjonalismens gjennombrudd i Skandinavia. Den ble fulgt opp av programskriftet *acceptera* i 1931. Utstillingen inneholdt leiligheter av samme type som var blitt vist i Frankfurt året før, det vil si leiligheter der funksjonsstudier var brukt for å redusere arealet til det absolutte minimum.⁶⁴¹ Boligtyper og boligarkitektur var et viktig tema i *acceptera*, som var skrevet av en gruppe arkitekter, blant dem de politisk aktive Uno Åhrén og Sven Markelius.

Sverige var i utgangspunktet ett av landene i Europa som hadde den laveste boligstandarden og den største trangboddheten⁶⁴², og sosialdemokratene kom til makten på et program der nettopp boligsaken var blant hovedsakene. Allerede året etter regjeringdannelsen, i 1933, satte sosialministeren i gang en storstilt boligpolitisk utredning – *Boligsociala utredningen*. Målet var å kartlegge boforholdene i hele landet, og foreslå tiltak. Den boligsosiale utredningen kom til å involvere et stort antall arkitekter og andre fagfolk. Utredningsarbeidet ble ikke avsluttet før i 1945, og det var først etter andre verdenskrig at utredningen fikk en avgjørende betydning for utformingen av den sosialdemokratiske boligpolitikken. Men *Boligsociala utredningen* utgjorde et viktig forskningsarbeid helt fra starten, og representerte en ny faglig og politisk innfallsvinkel til boligsaken. Rudberg legger også vekt på at dette forsknings- og utviklingsarbeidet var politisk forankret: «Grunden för att driva en socialt inriktad bostadspolitik lades av socialdemokraterna när de kom till regeringsmakten 1932.»⁶⁴³ Det var sosialministeren som satte i gang den omfattende boligsosiale utredningen. Her deltok flere toneangivende arkitekter og andre fagfolk, blant annet arkitektene Uno Åhrén og Sven Wallander. Wallander var en av

⁶⁴¹ Vel å merke ikke fordi små leiligheter ble sett på som et mål i seg selv, men fordi det fremsto som den eneste måten å få frembringe billige boliger på.

⁶⁴² For den svenske arbeiderklassen var ett rom og kjøkken standard gjennom hele mellomkrigstiden.

⁶⁴³ Rudberg, ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen», 213.

grunnleggerne til HSB, den svenske boligkooperasjonen. Også den innflytelsesrike sosialøkonomen Gunnar Myrdal, som jeg kommer tilbake til i neste avsnitt, deltok i utredningsarbeidet.

Eva Rudberg legger stor vekt på den saklige holdningen til oppgavene som særpreget samtidens toneangivende svenske arkitekter. Fokus var på rasjonalitet, effektivitet og standardisering: «I Sverige kom man att starkt betona den funktionella, rationella och tekniska sidan av modernismen»,⁶⁴⁴ skriver Rudberg i sin bok om Stockholmsutstillingen i 1930. Dette var en tilnæringsmåte som vant gjenklang i «folkhemmet» og den framvoksende velferdsstaten. Den saklige modernismen hadde en sosial side som gikk ut på å utnytte ressursene rasjonelt, og ta ny teknologi i bruk for å skape en nyttearkitektur for de store massene. Bruken av tids- og funksjonsstudier inngikk i denne tolkningen av modernismen.

Boliger for arbeiderklassen eller de brede lag av befolkningen rykket opp til å bli en viktig arkitektonisk problemstilling i mellomkrigstiden, påpeker Rudberg, og boligundersøkelsene var en del av dette boligarkitektoniske og boligpolitiske arbeidet. Den nye måten å nærme seg boligproblematikken på kom til uttrykk allerede under Stockholmsutstillingen i 1930, og den lå til grunn for arbeidet i HSB og på Kooperative Förbundets arkitektkontor.⁶⁴⁵ Stockholmsutstillingen representerte et gjennombrudd ikke bare for modernismen, men for funksjonstankegangen i boligplanleggingen, skriver Eva Rudberg, og i forbindelse med utstillingen ble det for første gang gjort «ett omfattande och systematiskt utredningsarbete om bostadens funktioner, utformning och ekonomi»⁶⁴⁶. Funksjonstankegangen hang blant annet sammen med et ønske om å rasjonalisere husarbeidet, og Rudberg karakteriserer dette som en del av «tidens allmänna rationaliserings- och standardiseringssträvanden»⁶⁴⁷. Funksjonalismen slik den ble utviklet i Sverige og kom til uttrykk i boligbyggingen på 1930-tallet hadde industriplanlegging og taylorismens arbeids- og tidsstudier som forbilde. HSB var representert på Stockholmsutstillingen med fem fullt utrustede leilighetstyper, og det lå et stort utredningsarbeid bak boligdelen av utstillingen. Det var arkitekt Uno Åhrén⁶⁴⁸ som ledet dette utredningsarbeidet. Eva Rudberg karakteriserer det som ble vist på utstillingen som et

⁶⁴⁴ Rudberg, *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*, 32.

⁶⁴⁵ Her arbeidet det også flere kvinnelige arkitekter, og Rudberg nevner spesielt Gun Sjödin, som var engasjert i foreningen «Socialistiska tekniker» på 1930-tallet. Erik Rolfsen arbeidet en periode ved KFs arkitektkontor på 1930-tallet, og skrev blant annet en artikkel om kontoret nettopp i *Bygningsarbeideren*.

⁶⁴⁶ Rudberg, ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen», 207.

⁶⁴⁷ Rudberg, ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen», 202.

⁶⁴⁸ Uno Åhren var et forbilde for de sosialistiske arkitektene. Frode Rinnan, som i likhet med Erik Rolfsen arbeidet i Sverige i perioder, hadde kontakt med Åhren.

ambitiöst utredningsmaterial om stadsplanekvaliteter, dagsljus, bostadsytornas disponering, kökets funksjoner m.m. Utredningen analyserade bostaden utifrån dess olika funksjoner och strävade efter en uppdelning, differentiering, av bostadsytan (...). Materialet innehöll också en utredning om behovskategorier, dvs. möjliga bostadskostnader för skilda inkomstkategorier.⁶⁴⁹

I de tre artiklene i *Bygningsarbeideren* brukte Gunvor Eliassen gjennomgående fakta, tall og bilder fra svenske boliganlegg, og hun henviste stadig til svenske boligundersøkelser, dog uten å spesifisere nøyaktig hvilke undersøkelser. Tallmaterialet og tabellen over kostnader forbundet med forskjellige typer klesvask var for eksempel hentet fra en svensk boligundersøkelse. På samme måte argumenterte hun for sentralt varmtvannsanlegg gjennom å vise til kostnadsberegninger fra Sverige.

I boken *Den okända vardagen: om arbetet i hemmen* fra 1983 blir de svenske boligundersøkelsene grundig omtalt. I kapitlet «Tid för hemarbete. Hur lång tid då?» skriver Carin Boalt at de første svenske hjemmearbeidsstudiene ble gjennomført allerede på 1920-tallet. I regi av disse undersøkelsene ble det gjennomført tidsstudier, og det ble samlet inn et stort empirisk materiale. Ett av målene med undersøkelsene var ønsket om å gi husarbeidet en økonomisk verdi, ifølge Boalt. Samtidig gjaldt det å vise hvor omfattende og tidkrevende husarbeidet faktisk var «för att mot den bakgrunden få stöd för krav på moderniseringen av hemutrustning och bostäder»⁶⁵⁰. Rasjonaliseringen av husarbeidet var, som jeg har vist, et særlig viktig poeng for Gunvor Eliassen i de tre artiklene i *Bygningsarbeideren*.

Det som kom til uttrykk her, var den delen av det modernistiske boligprogrammet som handlet om en vitenskapeliggjøring av boligene og en rasjonalisering av boligfunksjonene. Mekanisering, spesialisering og profesjonalisering av arbeidet i hjemmet ville innebære en betydelig effektivisering og arbeidsbesparelse. Ønsket om å rasjonalisere husarbeidet var en del av tidens rådende tankegods, hvor idéer fra marxistisk teori, fordisme og taylorisme fløt sammen. Selve måten å forstå boligen på, som et resultat av de funksjoner som skulle finne sted der, er også i tråd med tidens tankegods. Funksjonsanalyser var utviklet på slutten av 1800-tallet i forbindelse med rasjonalisering av arbeidsoperasjonene i industrien. De gikk ut på å analysere aktivitetene som skulle finne sted på en arbeidsplass, og prinsippet lot seg overføre til boligplanlegging. Her ble hverdagslivets aktiviteter som søvn, spising og matlaging analysert, og analysene ble brukt

⁶⁴⁹ Rudberg, *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*, 143.

⁶⁵⁰ Boalt, «Tid för hemarbete. Hur lång tid då?», 41.

til å utforme modernismens funksjonsdifferensierte boligtyper. Den finske historikeren Kirsi Saarikangas formidler også i sin forskning at det foregikk en boligrevolusjon i Skandinavia på 1930-tallet, hvor mange arkitekter radikalt endret sin holdning og innfallsvinkel til boligen. Det var dette nye synet på boligen, og som gikk ut på at boligen måtte modelleres omkring et sett av nøye definerte funksjoner som Gunvor Eliassen formidlet til leserne av *Bygningsarbeideren*. Gunvor Eliassens artikler er etter mitt syn preget av den samme rasjonelle og vitenskapelige innfallsvinkelen, som for eksempel når hun påstår at det er mulig å stille opp «enkle og almengyldige» krav til hvert rom. Hun uttrykte også stor tro på planlegging; å tilfredsstillende kravene til en god bolig ville ikke nødvendigvis gjøre boligen dyrere – men at det ville koste adskillig omtanke under planleggingen.

Overbevisningen om at det var mulig å måle, analysere og planlegge seg fram til en riktig utforming av boligen gjennomsyrrer hele artikkelserien. Alle beskrivelser av funksjonene var dessuten orientert mot praktisk gjennomføring. Spising, soving, lekselesing eller matlaging ble fremstilt som aktiviteter som det gjaldt å gjennomføre så effektivt som mulig. Som for eksempel i kjøkkenet: «Arbeidet i kjøkkenet kan deles i 2 avsnitt: matlaging og opvask og rengjøring. Begge arbeider krever sin ganske bestemte plass», skrev Eliassen. Kjøkkenet skulle være forbeholdt arbeidet med maten. Å spise maten var derimot en aktivitet som prinsipielt sett ikke hørte hjemme på kjøkkenet, hevdet hun. Måltidene skulle inntas i stuen. På lignende måte argumenterte hun for bruk og utforming av de andre rommene i boligen. Industrien gjaldt som forbilde når husarbeidet skulle rasjonaliseres, skriver Eva Rudberg, tids- og arbeidsbesparelser var i fokus, og undersøkelserne bygde på taylorismens tidsstudier. Hun trekker blant annet frem publikasjonen *Köket och ekonomiavdelningen i mindre bostadslägenheter. Förslag till systematik* fra 1934, som inneholdt en systematisk gjennomgang av boligens, og særlig kjøkkenets – funksjoner og utforming.⁶⁵¹ I 1935 arrangerte HSB dessuten en utstilling i Stockholm der temaet var boliger og barn, og det ble gjennomført andre større og mindre undersøkelser og gitt ut et stort antall publikasjoner i årene fram mot andre verdenskrig. Det Eva Rudberg og andre svenske arkitekturforskere skildrer er et aktivt boligfaglig forskningsmiljø som engasjerte mange arkitekter.

Det fantes ikke noe miljø for boligforskning i Norge, og den nyetablerte boligkooperasjonen med OBOS hadde ikke en faglige eller organisatorisk tyngde som kunne måle seg med HSB. I flere av sine tekster, også de tre artiklene om hvilke krav som måtte stilles til boligen, påpekte de sosialistiske

---

⁶⁵¹ Rudberg, ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen», 204.

arkitektene nettopp behovet for mer forskning i form av boligtellinger og boligundersøkelser.⁶⁵²

Artikkelen i *Bygningsarbeideren* var illustrert med et bilde fra en av HSBs barnestuer. Det var særlig når det gjaldt de tekniske anleggene i boligkompleksene at Gunvor Eliassen fremholdt Sverige som forbilde. Hun hadde åpenbart god kjennskap til hvordan disse var utformet, og hun refererte også detaljert informasjon om utstyr og kostnader.

I mangel på (eller påvente av) egne boligundersøkelser og boligsosiale tiltak er det nærliggende å anta at de sosialistiske arkitektene orientere seg om den politiske og faglige utviklingen i Sverige. Gjennom de tre artiklene i *Bygningsarbeideren* bidro Eliassen til å gjøre denne kunnskapen kjent også her i landet – og, som jeg allerede har vektlagt flere ganger, innenfor et politisk miljø og til en leserkrets som trolig ikke var kjent med den arkitekturteoretiske utviklingen.

Arkitekt Eyvind Alnæs tok også for seg *Bostadssociala utredningen* i en egen artikkel i *Bygningsarbeideren* i 1936. Tittelen på artikkelen var «Overbefolkede leiligheter. Hvordan påvirker de dem som bor der», og her henviste arkitekten direkte til de svenske undersøkelsene:

⁶⁵² Det var først under andre verdenskrig at man fikk sjansen til å utføre en storstilt boligundersøkelse i Oslo. I spissen for denne undersøkelsen sto Carsten Boysen. Offisielt var den ledet av Oslo Byes Vel, men i realiteten var det OBOS i samarbeid med sosialt engasjerte og andre fagfolk fra det samme miljøet som gjennomførte undersøkelsen. Boligundersøkelsen var omfattende og ambisiøs, og fikk avgjørende betydning for hevingen av boligstandarden og utviklingen av nye boligtyper etter andre verdenskrig.

For å undersøke boligspørsmålet i Sverige blev det i 1933 nedsatt en kommisjon, som ifjor la frem sitt materiale i «Bostadssociale utredningen». Dette verk tar op til drøftelse alle aktuelle sider ved saken, og er nu et viktig hjelpemiddel under den praktiske løsning av boligsaken i Sverige. Samtidig kan verket på mange måter danne mønster for norske undersøkelser, når boligsaken tas op i sin fulle bredde her i landet.⁶⁵³

I artikkelen refererte Alnæs funn fra den svenske utredningen, og det handlet om hvilke virkninger dårlige boliger hadde på «den enkeltes sjelelige helse», altså den mentalhygieniske innfallsvinkelen som jeg har vært inne på. Dette var et tema som arkitekten påpekte at ikke hadde vært oppe til «samfunnsmessig drøftelse»⁶⁵⁴ her i landet, til tross for at konsekvensene av at trangbodddhet og dårlige boforhold nærmest kunne få fatale følger. Den svenske boligsosiale undersøkelsen hadde avdekket, skrev Alnæs, at ingen fikk ro til å sove, hvile, lese, dyrke en hobby eller gjøre lekser i en overbefolket leilighet. Støynivået ville alltid være høyt, og familiemedlemmene ville uavlatelig gå hverandre på nervene. Følgelig kunne ungdom fort fristes til å oppholde seg ute i gatene eller på kaféer og havne i dårlig selskap. For jenter var da veien kort til prostitusjon, og for guttene lå en kriminell løpebane åpen. Den svenske undersøkelsen mente dessuten å avdekke at incest og homofili var mer utbredt i overbefolkede leiligheter enn ellers. Dette var overførbart også til norske forhold, postulerte arkitekten. Alene i Oslo fantes det mellom 40 000 og 50 000 mennesker som bodde i overbefolkede ettromsleiligheter, skrev han, og konkluderte: «Når man har kjennskap til følgene av å bo i for trange boliger, danner disse tall for Oslo det alvorligste argument for en stort anlagt sosial boligbygging.»⁶⁵⁵ Denne artikkelen, som også var omfattende og strakte seg over fire helsider i tidsskriftet, er nok et eksempel på kompleksiteten i måten de sosialistiske arkitektene arbeidet faglig og politisk på. Den tydeliggjorde påvirkningen fra Sverige, tok opp det aktuelle spørsmålet om mentalhygiene, og den inneholdt en klar oppfordring til å gjennomføre lignende boligundersøkelser her i landet, og til å sette i gang en sosial boligbygging i stor målestokk.

De svenske sosialdemokratene var også tidlig ute med å iverksette tiltak, og inspirasjonen derifra kom til syne i Gunvor Eliassens artikler i *Bygningsarbeideren*. Hun avsluttet den første artikkelen nettopp med å vise til arbeidet som var satt i gang med å utvikle nye og bedre boligtyper etter at

⁶⁵³ Alnæs, «Overbefolkede leiligheter. Hvordan virker de på dem som bor der?», s. 7.

⁶⁵⁴ Ibid.

⁶⁵⁵ Ibid.

Riksdagen hadde bevilget penger til å bedre boligforholdene for barnerike familier. Disse såkalte *barnrikehusen* var ett av de første resultatene av den boligsosiale utredningen. Forhåpentligvis ville svenskene benytte den «enestående chance nu under arbeiderregjeringen», til å løse boligsaken «etter radikale linjer, og vise hvordan man kan skape en bedre, billigere og hensiktsmessigere leilighetstype enn der før har vært å oppdrive», avsluttet Eliassen.⁶⁵⁶ Dette kan vanskelig leses som annet enn en politisk oppfordring til å gjøre det samme her i landet. Og det var nettopp med lærdommen fra de svenske sosialdemokratenes boligpolitikk hun avsluttet den første artikkelen: «Dette eksempel fra vårt naboland har vi meget å lære av, både når det gjelder å se hvorledes de har lagt oppgaven an, og hvilke resultater de opnår når det hele er gjennomført.»⁶⁵⁷ Dette må sies å være en klar oppfordring fra den sosialistiske arkitekten, og den får en ekstra betydning når den ble formidlet i medlemsbladet til ett av de mektigste forbundene i fagbevegelsen.

Boligsak som kvinnesak?

Gunvor Eliassen var den eneste kvinnen blant de sosialistiske arkitektene, og det er nærliggende å spørre seg om hun i særlig grad henvendte seg til kvinner med sine boligpolitiske synspunkter. En bygningsarbeider anno 1936 var en mann, og selv om det ikke er utenkelig at bladet også ble lest av deres koner, deres døtre eller av andre kvinner, går jeg ut ifra at *Bygningsarbeiderens* primære lesere sannsynligvis var menn. Derfor er det interessant å se at Gunvor Eliassens tanker om boliger og boligpolitikk åpenbart vant gjenklang i arbeiderbevegelsens kvinneorganisasjoner. Det er selvfølgelig ikke mulig å si om artikkelserien i *Bygningsarbeideren* spilte noen stor rolle, men det er i hvert fall på det rene at hun holdt flere foredrag om temaet. Som i februar 1938, hvor hun snakket om «Små hjemms innredning» på et kvinnemøte i Oslo Arbeidersamfund.

I juni samme år ble det arrangert «Felles kvinnemøte» i regi av Oslo arbeiderpartis kvinneutvalg, og her foredro Gunvor Haugen om hva som krevdes av et praktisk kjøkken. Alle kvinnelige medlemmer av foreninger og fagforeninger tilsluttet Oslo arbeiderparti var velkommen, og arkitektene i Teknisk Forening i DNA var spesielt innbudt. *Arbeiderbladet* rapporterte fra møtet dagen etter. Det hadde vært godt besøkt, og i etterkant av Gunvor Haugens foredrag og den påfølgende diskusjonen var følgende resolusjon blitt enstemmig vedtatt:

⁶⁵⁶ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», 8.

⁶⁵⁷ Ibid, 8.

Arbeiderbladet 3. februar 1938. På det tidspunktet hadde Gunvor Eliassen giftet seg, og tatt etternavnet Haugen.

Arbeiderbladet 10. juni 1938. Felles kvinnemøte med innledning av arkitekt Gunvor Haugen (tidligere Eliassen). Arkitektene fra Teknisk Forening av DNA var spesielt invitert.

Fellesmøtet fastslår at det her i Oslo er behov for en mer effektiv opplysningsvirksomhet angående boligens innredning og andre sider av boligsaken. Vi henstiller til Leieboerforeningen i Oslo, den kommunale leieboerorganisasjonen, Oslo og omegns bolig- og sparelag og Sosialistiske arkitekter forening sammen med kvinneutvalget å finne frem til et organisert samarbeid om denne oppgave. Vi tror at en samling av kreftene vil kunne skape et bedre arbeidsgrunnlag enn det som foreligger idag og henleder arbeiderpartiets organisasjonskomité's oppmerksomhet på saken.⁶⁵⁸

Det var et interessant knippe organisasjoner som her ble oppfordret til å bidra til opplysningsvirksomhet om boligsaken. Til sammen dekket de et stort spekter av interesser (leieboerne, boligkooperatørene, kvinneorganisasjonene og Arbeiderpartiet), og resolusjonen viser også at de sosialistiske arkitektene hadde fått gjennomslag for ideene sine i store deler av arbeiderbevegelsen. Synspunktene deres var åpenbart tatt opp i organisasjonenes arbeid, og alt tyder også på at også arkitekt Gunvor Eliassen/Haugen ble etablert som en av arbeiderbevegelsens boligeksperter.

Det fantes en betydelig faglig utveksling over landegrensene via tidsskrifter, konferanser, studiereiser og internasjonale foreninger også i mellomkrigstiden, som gjorde at arkitektur- og byplanteorier fikk internasjonalt gjennomslag. I dette kapitlet har jeg belyst kontakten mellom de sosialistiske arkitektene og tyske og svenske fagmiljøer. I tillegg til innsikt i internasjonale arkitekturteorier, viser artikkelserien at forfatteren hadde en særlig evne til å kombinere arkitektfaglig kunnskap og politisk og økonomisk innsikt. I tillegg til å gjøre rede for boligens og boligbyggingens betydning for samfunnsøkonomien, diskuterte hun bruken av boligene og funksjonene i boliganleggene i detalj. I tekstene gikk Eliassen helt inn i kjernen av det hverdagslivet som skulle utspille seg i boligen, og kom med særlig interessante og originale betraktninger omkring organiseringen av husarbeidet. Det er særlig tre forhold jeg har lagt vekt på i min analyse: For det første arkitektens forståelse av det arbeidet som ble utført i og i tilknytning til boligene, for det andre hvordan hun belyste sammenhengen mellom utformingen av boligene og måten å bruke dem på, og for det tredje hvordan Gunvor Eliassen posisjonerte seg i forhold til samtidens arkitektfaglige og politiske diskusjoner. Og ikke minst har jeg vist hvordan Gunvor Eliassen formidlet sine boligteoretiske synspunkter i foredrag og

---

⁶⁵⁸ *Arbeiderbladet* 14. juni 1938.

diskusjoner og på den måten etablert seg selv som en av arbeiderbevegelsens boligeksperter.

I artikkelserien i *Bygningsarbeideren* fokuserte Gunvor Eliassen på gode familieboliger for tradisjonelle kjernefamilier med mannlig forsørger og hjemmearbeidende kvinne. Men hun påpekte også at det fantes familier som hadde andre boligbehov, som ikke ble dekket av de eksisterende boligtypene. Det gjaldt for eksempel familier der begge ektefellene var i lønnet arbeid utenfor hjemmet. Slike familier trengte boliger der så mange boligfunksjoner som mulig kunne flyttes ut av den enkelte boligen. Ikke bare sentralvarme og sentral oppvarming av varmtvann, men også funksjoner knyttet til rengjøring, matlaging og barnepass. Med andre ord boliganlegg som representerte en profesjonalisering og en kollektivisering av boligfunksjonene. I de to neste kapitler skal jeg ta for meg hvordan de sosialistiske arkitektene arbeidet med temaet kollektivhus.

Skal vi bygge kollektivhus?

Opfatningen av hvad et kollektivhus er, og forestillingen om hvilken rolle slike innretninger skal komme til å spille, er meget varierende. På den ene siden møter man den opfatning, at kollektivhusene vil bli ett av de viktigste midler til sosial frigjørelse, og betydningsfullt først og fremst for kvinnenes stilling. På den annen side er temaet kollektivhus i et middels teselskap utmerket som utgangspunkt når samtalen skal føres over til spørsmålet om moralen i sin alminnelighet.⁶⁵⁹

Gunnar Øvergaard Jørgen, i *Plan* 1936

I artikkelserien i *Bygningsarbeideren* stilte Gunvor Eliassen en rekke krav som man burde stille til boligen. Kravene gikk på antall rom, størrelsen og utformingen av rommene, samt innredningen og bruken av boligene. I tillegg argumenterte hun for at den tekniske standarden måtte heves, og hun gjorde rede for en rekke tids- og arbeidsbesparende tiltak i boligkompleksene – fra sentralfyring til barnehager. Gunvor Eliassen brukte ikke ordet kollektivhus, men noen av de tiltakene hun skildret innebar likevel en kollektivisering av enkelte boligfunksjoner. Gunvor Eliassen var den eneste kvinnen blant de

⁶⁵⁹ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53.

sosialistiske arkitektene, og man skulle kanskje forvente at hun anla et særlig kvinneperspektiv på boligbyggingen. Det gjorde hun også, om enn nokså forsiktig, som jeg gjorde rede for i forrige kapittel. Det var i forbindelse med arbeidet i og utenfor hjemmet at boligspørsmålet også ble et spørsmål om kvinnenes rolle, og Eliassen mente blant annet at det var den store tilgangen på ulønnet (husmødrene) og lavtlønnet (hushjelpene) arbeidskraft som var grunnen til at det bare i liten grad var blitt innført tids- og arbeidsbesparende arbeidsmetoder i boligene.

Gunvor Eliassens to mannlige kollegaer Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen, derimot, var mer eksplisitte omkring sammenhengen mellom kvinners arbeids- og livssituasjon og boligforhold. De tok opp temaet kollektivhus i hver sine artikler, og begge gjorde et poeng av at nye boligtyper ville ha særlig betydning for kvinnenes livssituasjon. Det er disse artiklene jeg vil ta for meg i dette kapitlet. Eyvind Alnæs' artikkel kom i stand på bakgrunn av et radioforedrag i NRK som arkitekten holdt i februar 1936. Foredraget ble trykt i leieboerforeningens medlemsblad *Hus og hjem* samme vår, under overskriften «Fra enebolig til kollektivhus». Våren 1936 gikk også det fjerde og siste nummer av tidsskriftet *Plan* i trykken, med blant annet en artikkel med tittelen «Skal vi bygge kollektivhus?», signert Gunnar Øvergaard Jørgen. De to artiklene belyser hvilken holdning de sosialistiske arkitektene hadde til denne spesielle boformen, men også hvilken forståelse de hadde av boligfunksjoner generelt. I det følgende vil jeg undersøke hva de sosialistiske arkitektene la i begrepet kollektivhus, hvorvidt de mente dette var en boform man burde gå inn for og ikke minst hvordan de forsøkte å forankre sin faglige innsikt og synspunkter omkring boligtyper politisk.

Eyvind Alnæs: «Fra enebolig til kollektivhus»

Arkitekt Eyvind Alnæs' artikkel sto på trykk våren 1936, i Leieboerforeningens medlemsblad *Hus og Hjem*. Artikkelen ble publisert i to deler, og var i følge ingressen basert på «det ypperligere foredraget som han holdt i Kringkastingen for noen uker siden»⁶⁶⁰. Arkitekten innledet foredraget med et spissformulert, men også nokså kryptisk spørsmål: «Skal befolkningen i fremtiden spres utover landet i hageby-eneboliger, eller skal landet trekkes inn i byene ved en fornuftig anvendelse av kollektivhus-prinsippet i forbindelse med en klok byplan-regulering?»⁶⁶¹ Valget sto om en spredt eneboligbebyggelse eller en «mere samlede bybebyggelse», hevdet arkitekten, og forklarte at begge retningene var oppstått som en reaksjon på

⁶⁶⁰ Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 1. Foredraget ble sendt i radio 21. februar 1936 kl. 20.45-21.10, og bar samme tittel. Siden det ikke er bevart noe lydopptak, er det den trykte utgaven fra *Hus og Hjem* i april og mai 1936 jeg har brukt som kilde.

⁶⁶¹ Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2, 1. Orddeling og bindestrek som i originalen. Særlig ordene *fornuftig* og *klok* indikerer at arkitekten selv mente at det siste var å foretrekke.

1800-tallets uhemmede byvekst. Industrialisering, befolkningsvekst og spekulasjonsbyggeri hadde ført til trangboddhet og dårlige boforhold i byene, uten at det offentlige hadde grepet regulerende inn. Resultatet var, mente arkitekten, at bolignøden ble sett på «nærmest som en naturkatastrofe, noe som gikk sin gang, som det ikke var verdt å pirke for mye bort i.⁶⁶² I denne situasjonen, forklarte Alnæs, var det bare «naturlig og sunt» at folk begynte å trekke ut av byene slik at det dannet seg mer eller mindre planlagte forsteder utenfor bygrensene. I England, fortsatte han, hadde hagebybevegelsen oppstått som en kontrollert form for byspredning, og som et forsøk på å skape en syntese mellom by og land. I Norge hadde egne hjembevegelsen utviklet seg som en variant av hagebybevegelsen.

De siste årene var imidlertid spørsmålet om byregulering blitt «gransket mere systematisk». Fagfolkene arbeid var «begynt å nå mere frem til publikum», samtidig som det å forsyne hele befolkningen med tilfredsstillende boliger var blitt en av «de største oppgaver for norsk sosialpolitikk».⁶⁶³ Og med den nye interessen fulgte det også ny innsikt. Alnæs medgikk at egne hjembevegelsen hadde sin bakgrunn i boligmangelen og bolignøden i byen, og innrømmet også at det bød på fordeler å bo i eget hus med egen hage, men hevdet likevel at byspredning og eneboligforsteder også var forbundet med en rekke ulemper. Byspredning førte til økte tomtepriser, lavere boligstandard og økte kostnader til teknisk infrastruktur. Og forstadsboerne ville bruke stadig mer tid og penger på transport. I verste fall ville folk ende opp med å bo en «pianokasse i landlige omgivelser»⁶⁶⁴, avskåret fra «en stor del av de fellesgoder som et utviklet bysamfund kan gi». Likevel ble det holdt liv i forestillingen om det gode liv i forstaden, og Alnæs mente at denne *agitasjonen* i stor grad var basert på følelser og snobberi: «Det blev her i landet fremhevet at det er det eneste naturlige for det norske folk å bo i enebolig. Det blev på denne måten ofte den rene romantikken som drev folk ut av byen, – og en god del snobberi (...).⁶⁶⁵ Men som et fornuftsbasert alternativ til den uregulerte forstadsutviklingen hadde fagfolkene nå «tatt til å søke sig frem til nye bebyggelsesmåter, hvor en kunde opnå de samme hygieniske fordeler som havebyene kan gi»⁶⁶⁶, fortsatte Alnæs. Disse nye bebyggelsesmåtene innebar at man «prøver å

⁶⁶² Ibid, 1.

⁶⁶³ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 1. Det bør herske liten tvil om at han betraktet seg selv og de andre sosialistiske arkitektene blant disse fagfolkene. Å holde dette foredraget i rikskringkastingen og senere publisere det i Leieboerforeningens organ må dessuten nettopp ha vært den typen formidling som han siktet til.

⁶⁶⁴ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 2. Det var godt dokumentert og allment kjent i samtiden at hundrevis av familier i Aker i mellomkrigstiden levde i hjemmesnekrede hytter/skur. De store og solide trekassene som pianoer ble fraktet i var populære blant selvbyggerne. Alnæs' kritikk var med andre ord ikke grepet ut av løse luften. Folk bodde allerede i pianokasser i Oslos «selvgrodde» forsteder!

⁶⁶⁵ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 2.

⁶⁶⁶ Ibid.

trekke inn flere av de goder som havebyen byr på, sløifer de innebygde kvartalene og legger isteden de lange rette husblokkene, lamellhus som de kalles, mere fritt i forhold til gatene og konsekvent lagt slik i forhold til sola at alle rum får god solbelysning.»⁶⁶⁷ Mellom blokkene ville man anlegge parker, sportsplasser og lekeplasser, og Alnæs mente at man på den måten ville få uteområder av høyere kvalitet enn hageflekken i eneboligstrøkene: «En kan si at istedenfor havebyen får en på den måten byen i landlige omgivelser.»⁶⁶⁸

Det var modernismens byplanidealer arkitekten her betegnet som fagfolkernes forslag til løsning på by- og boligproblemer. Det gikk i korthet ut på å erstatte de lukkede kvartalene med frittliggende boliglameller orientert mot sola og med åpne gressplener eller opparbeidede uterom imellom. Alnæs fulgte opp med et retorisk spørsmål: «Hvorfor er det ikke flere av disse godt anlagte bystrøkene, når fagfolkene så godt vet hvordan de skal bygges?» Svaret hadde han selvsagt parat; fagkunnskap var ikke nok, det måtte også politiske grep til. De nye bebyggelsestypene ville først kunne realiseres «etterhvert som det offentlige blir istand til å gripe mere direkte regulerende inn».⁶⁶⁹ For Oslos vedkommende, mente han, var det dessuten nødvendig å få til en sammenslåing med nabokommunen Aker.⁶⁷⁰ Så langt kom arkitekten i første del av artikkelen. Leserne hadde nok fått en forståelse av hva arkitekten mente med klok byplanregulering, men kollektivhus var fortsatt ikke nevnt.

Kollektivhusprinsippet ble først introdusert i den andre delen av artikkelen, som sto på trykk i det påfølgende nummeret av *Hus og Hjem*. Artikkelforfatteren gikk rett i gang med å beskrive den nye bybebyggelsen, vel å merke ikke de enkelte leilighetene, men de fellesanlegg og fellesfunksjoner han mente moderne boligblokker kunne utstyres med. Han nevnte vaskerier med elektriske maskiner og oljefyrt sentralanlegg for oppvarming og varmtvann – samt felles radioantenne⁶⁷¹. «En ser at livet i en moderne bygård er grunnlagt på en mengde felles goder», konkluderte Alnæs. «Derved lettes husstellet, og beboerne kan bruke sin tid i hjemmet i større grad til hvile, står i det hele tatt friere med hvordan de vil innrette sitt daglige liv.»⁶⁷²

Det var dette arkitekten mente med *kollektivhusprinsippet*. Et kollektivhus ble ikke beskrevet som et sted for eksperimentell eller utradisjonell livsførsel,

⁶⁶⁷ Ibid.

⁶⁶⁸ Ibid, 3.

⁶⁶⁹ Ibid, 3.

⁶⁷⁰ Dette var et politisk ladet spørsmål. Arbeiderpartiet i begge kommuner hadde vært for kommunesammenslåing helt siden tidlig på 1900-tallet. I Aker var Høyre sterkt imot. De to kommunene ble slått sammen 1. januar 1948, på et tidspunkt da begge var arbeiderpartistyrte.

⁶⁷¹ Det at han trakk fram felles radioantenne som en fellesfunksjon kan ha sammenheng med at artikkelen var basert på et *radioforedrag*. Radioen var dessuten en viktig kanal for folkeopplysning som de sosialistiske arkitektene gjorde bevisst bruk av.

⁶⁷² Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 3 (1936), 5.

men som en moderne bygård der enkelte tekniske oppgaver ble løst i fellesskap. Dermed trådte også sammenhengen mellom eneboligen i forstaden og den moderne lamellblokk fram. Alnæs' argument var at i en moderne bolig i en godt utstyrt lamellblokk ville beboerne kunne nyte godt av forstadens landlige kvaliteter, men innenfor bygrensen, og i tillegg spare tid og krefter fordi mange av boligfunksjonene kunne løses i fellesskap. Den moderne, kollektivt anlagte blokkleiligheten var med andre ord den absolutte motsetningen til *pianokasse i landlige omgivelser*.

Husmødre, yrkeskvinner og befolkningskrise

Så langt hadde Eyvind Alnæs, gjennom en lang argumentasjonsrekke, skissert en ny boligtype – den velutstyrte leiligheten i den urbane lamellblokk, og stilt den opp som en motsetning til den enkle eneboligen i forstaden. Det var mot slutten av artikkelen at han brakte en ekstra dimensjon inn i diskusjonen omkring boligtyper og bebyggelsesformer, nemlig spørsmålet om kvinnenes mulighet til å delta i yrkeslivet:

Den siste folketellingen viser at av den kvinnelige voksne befolkningen i byen er ca. 42 000 kvinner ansatt i det almindelige erhvervsliv. Vi kan regne med at bortimot halvparten av disse 42 000 kvinner er husmødre ved siden av. De skal altså i tillegg til sitt fulle dagsarbeide utføre alt det som skal til for å holde et hjem i orden (...) Følgen er at de blir overarbeidet i svært mange tilfeller.⁶⁷³

For de dobbeltarbeidende kvinnene fantes det få egnede boliger, mente arkitekten. De tradisjonelle familieboligene der alle oppgaver måtte løses av hver enkelt familie hver for seg, var dårlig egnet for familier der kvinnen hadde arbeid utenfor hjemmet. Slike familier ville ha kunne nyte godt av en kollektiv boform.

«Noen vil svare på dette at den gifte kvinne får holde sig i hjemmet, det er trangt nok på arbeidsplassene som det er», fortsatte Alnæs. Utsagnet kan høres nøkternt og likefremt ut, men med denne setningen gikk arkitekten direkte inn i en av debattene som raste i samtiden, nemlig diskusjonen om hvorvidt kvinner skulle avstå fra å ha lønnsarbeid eller ikke når de giftet seg. Dette var en problemstilling som ble diskutert i arbeiderbevegelsen og i fagbevegelsen i mellomkrigstiden, og den dominerende holdningen var lenge at gifte kvinner burde trekke seg tilbake fra arbeidslivet. Det er viktig å være klar over at denne holdningen ikke bare var prinsipiell og et uttrykk for

⁶⁷³ Ibid. Gunvor Eliassen brukte for øvrig de samme tallene i sin artikkel.

datidens syn på kjønnsroller, men at den også var situasjonsbetinget. Det handlet ikke minst om å få til en solidarisk fordeling av arbeidsplassene i en periode med høy arbeidsledighet. At en familie skulle legge beslag på to arbeidsplasser når mange sto helt uten arbeid ble betraktet som usolidarisk. I 1935 vedtok riktignok Arbeiderpartiets sentralstyre at menn og kvinner i prinsippet hadde lik rett til lønnet arbeid. Likevel med ett viktig forbehold: Hvis den ene av ektefellene i en familie hadde full stilling, skulle den andre ikke være yrkesaktiv. I 1936 gikk LO inn for at gifte kvinner skulle ha uinnskrenket rett til lønnet arbeid, og i 1937 fulgte Arbeiderpartiet etter.⁶⁷⁴

Spørsmålet om kvinner i yrkeslivet var med andre ord dagsaktuelt da Eyvind Alnæs holdt radioforedraget og skrev artikkelen om kollektivhus i 1936. Arkitekten tok tydelig stilling, og konkluderte som følger:

Utvilsomt kan en del av arbeidsløsheten for menn avskaffes på den måten. Men når en her hjemme i den senere tid har begrenset gifte kvinners rett til arbeid utenfor hjemmet, så må det betraktes som en midlertidig ordning for å hjelpe på øieblikkelige vanskeligheter. Et velordnet samfunn kan ikke i lengden stenge for store grupper rett til å følge sine personlige ønsker, til å velge det arbeid som ligger for dem.⁶⁷⁵

Spørsmålet om kvinners yrkesdeltagelse var brennbart, og i tillegg til å innta et kontroversielt standpunkt, etablerte arkitekten her en forbindelse mellom spørsmålet om kvinners yrkesdeltakelse og boligtyper. Gunvor Eliassen hadde vært innom den samme problemstillingen i sin artikkel, hvor hun argumenterte for at de eksisterende boligtypene ikke var egnet for familier der også kvinnen var yrkesaktiv. Men hun var langt mer forsiktig, og gikk ikke videre med spørsmålet om kvinner skulle ha anledning til å fortsette en yrkeskarriere etter at de ble gift. Kanskje fordi hun skrev sin artikkel i medlemsbladet til ett av de mektigste LO-forbundene, og ikke ønsket eller våget å fronte kontroversielle synspunkter? Eyvind Alnæs hadde åpenbart

---

⁶⁷⁴ Det er likevel ikke til å komme bort ifra at kvinners rett til yrkesdeltakelse ikke var noen kampsak i arbeiderbevegelsen. Det var tvert imot den borgerlige kvinnebevegelsen som kjempet for kvinners rett til å være yrkesaktive. I arbeiderbevegelsen var den fremste kampsaken gode lønns- og arbeidsvilkår for mannlige arbeidere. Dette må ikke uten videre avfeies som reaksjonært og bakstrevsk. Svært mange arbeiderkvinner var allerede yrkesaktive, også gifte kvinner. Men dette arbeidet handlet i mindre grad om «selvrealisering» eller personlig og økonomisk frihet; det var for de fleste et spørsmål om å bidra til å berge familien økonomisk. I arbeiderbevegelsen var lenge holdningen at arbeiderkvinnene skulle befris fra yrkesarbeidet, og kvinnene ble oppfordret til å stille seg solidarisk bak mennenes lønns- og arbeidskamper og avstå fra å føre sine egne. Det var heller ikke i arbeiderbevegelsens interesse at kvinner og menn konkurrerte om arbeidsplassene, og dermed bidro til å trekke lønnsnivået nedover. Samtidig sto det tradisjonelle familieidealet sterkt i arbeiderbevegelsen; å gå inn for nye livsstiler, nye samværsformer og nye samlivsformer var fremmede tanker i arbeiderbevegelsen i mellomkrigstiden.

⁶⁷⁵ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 3 (1936), 6.

ingen slike anfektelser. Han gikk endog raskt videre til et annet like aktuelt og like kontroversielt tema, nemlig *krisen i befolkningsspørsmålet*:

Det har vært ført en hard diskusjon i det siste året om faren for avfolkning. Som den viktigste årsaken må en se den almindelige økonomiske krise. Men i sammenheng med den kommer boligspørsmålet inn. Vi har ikke boligforholdene ordnet slik idag at barn kan få de best mulige vekstvilkår der.⁶⁷⁶

Den harde diskusjonen som Alnæs viste til her, sprang ut av boken *Kris i befolkningsfrågan*, som de svenske kulturradikalerne Alva og Gunnar Myrdal⁶⁷⁷ hadde gitt ut i 1934. Boken ble utgitt i Norge nettopp i 1936, samme år som Alnæs holdt sitt radioforedrag, i en oversatt og bearbejdet utgave.⁶⁷⁸ Da hadde den allerede skapt debatt i Sverige, og «Myrdalene» var blant annet blitt anklaget for å ville avvikle familien som institusjon. Forfatterne selv forsvarte seg med at det var nødvendig å diskutere sammenhengen mellom levekår og reproduksjon. Og her kom boligforholdene inn som et hovedtema idet «en må gå ut fra at familiens boligforhold er av vesentlig betydning for dens overveielser når det gjelder spørsmålet om å sette barn til verden»⁶⁷⁹, som det het i den norske utgaven. I boken tok Alva og Gunnar Myrdal også opp endringene i familie- og arbeidslivet, og mente at kvinnene i større grad ville komme til å delta i arbeidslivet i fremtiden. Her kom barnehager inn i bildet:

De sosialt instilte boligeksperter blir nu mer og mer enige om dels å kreve at det skal åpnes «lunger» i de store byene (...). Og videre blir de mer og mer enige om at det både i de store og små byene i de forskjellige kvartaler bør bygges barnehaver for småbarna, lagt så nær op til boligene som mulig, og beregnet på å være et komplement til hjemmene⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ Ibid.

⁶⁷⁷ Alva Myrdal (1902-1986) var forfatter, diplomat og politiker. Hun arbeidet blant annet i FN med sosialpolitiske spørsmål, skrev flere bøker om sosialpolitiske temaer og vant Nobels fredspris i 1982. Hun var også en aktiv kvinnesaksforkjemper internasjonalt og i Sverige. I mellomkrigstiden var hun en av de tydeligste kulturradikale stemmene i Sverige, og gjaldt som kontroversiell både i livsførsel og i meninger. Sammen med arkitekten Sven Markelius utviklet hun et kollektivhus i Stockholm, og hun og ektemannen var blant de første som flyttet inn her i 1935. Boken *Kris i befolkningsfrågan* forfattet hun sammen med Gunnar Myrdal (1898-1987), som var samfunnsøkonom av fag. Gunnar Myrdal var også sosialdemokratisk politiker med en periode som handelsminister. Også han arbeidet i FN, og han ble tildelt Nobels minnepris i økonomi i 1974.

⁶⁷⁸ Boken ble gitt ut på arbeiderbevegelsens eget forlag, Tiden. Den var blitt tilrettelagt for norske forhold av Aase Lionæs og Arne Skaug, som begge var sentrale arbeiderpartipolitikere. Det var med andre ord en debatt som ikke minst foregikk internt i arbeiderbevegelsen som arkitekt Alnæs viste til. Interessant nok finnes det en hel rekke henvisninger til tidsskriftet *Plan* i den norske utgaven av *Krisen i befolkningsspørsmålet*.

⁶⁷⁹ Alva Myrdal og Gunnar Myrdal. *Krisen i befolkningsspørsmålet*. (Oslo: Tiden, 1936), 149.

⁶⁸⁰ Ibid, 373.

Slik var det formulert i *Krisen i befolkningsspørsmålet*. Dette var de samme synspunktene som både Eyvind Alnæs og Gunvor Eliassen forfektet i sine artikler, og begge disse arkitektene tilhørte utvilsomt den gruppen av sosialt innstilte boligeksperter som det ble henvist til. Dette er nok et belegg for at det fantes en tett kontakt mellom de svenske og norske faglige og politiske miljøene.

Både Alnæs og Eliassen mente altså at det burde bygges barnehager i boligkompleksene, og at de ønsket seg en åpen blokkbebyggelse, ikke minst på grunn av barna. Likevel er det slett ikke innlysende at befolkningsspørsmålet kunne oppfattes som så prekært på 1930-tallet, i en periode hvor det tvert imot hersket så stor trangboddhet. Hvordan kunne Alva og Gunnar Myrdals bok skapte så voldsom debatt i hele Skandinavia? Dette har Kåre H. Nilsen diskutert i sin hovedfagsoppgave i historie fra 1978 om *Det Norske Arbeiderparti og befolkningsspørsmålet i mellomkrigstiden*.⁶⁸¹ Her hevder Nilsen at «Myrdalenes» store fortjeneste var at de introduserte en *positiv befolkningspolitikk*, og at denne bidro til at Sverige ble et foregangsland i sosialpolitikken, med skattelette for familier med mange barn, skolebespisning og offentlig støttet boligbygging. Han mener videre at de svenske sosialdemokratene helt bevisst satte befolkningsspørsmålet inn i en sosialpolitisk sammenheng for å kunne bruke det som brekkstang for å få innført sosiale og økonomiske reformer. Faren for avfolkning var alt annet enn overhengende, påpeker Nilsen, men spørsmålet (eller trusselen) kunne brukes i kampen for sosiale og økonomiske reformer. Slik var det også i Norge, skriver han, befolkningsspørsmålet ble helt bevisst trukket fram og satt i sammenheng med boligsaken og andre sosialpolitiske saker. Reelt sett var det liten grunn til å frykte befolkningskrise, men spørsmålet fikk en stor symbolsk betydning. Frykten for at folk skulle slutte å sette barn til verden, var ellers et tema hvor definisjonsmakten lå i konservative kretser. Men her ble det gjerne diskutert som et spørsmål om *moral*. Det Gunnar og Alva Myrdal og også de norske sosialdemokratene gjorde, var å flytte spørsmålet ut av den personlige og moralske sfæren og i stedet koble det til levekår, økonomi og sosialpolitikk. Nilsen antyder at det var et aldri så lite kunstgrep, og slik jeg ser det, bidro Eyvind Alnæs på sin måte til å «kuppe» befolkningsspørsmålet, og bruke det til sin fordel i boligsaken.

I foredraget og artikkelen gikk han inn i denne symbolsk viktige debatten som fagperson. Som arkitekt hadde han en særlig kunnskap om boliger, og denne fagkunnskapen kunne han bruke til å legitimere sosialdemokratenes og kulturradikalernes ønske om å dreie befolkningsspørsmål bort fra den personlige moralen og inn i sosialpolitikken. Og omvendt; det er også mulig

⁶⁸¹ Nilsen, *Det Norske arbeiderparti og befolkningsspørsmålet i mellomkrigstiden*.

å tenke seg at Alnæs samtidig fikk legitimert sin fagkompetanse i det politiske miljøet og fikk styrket sin status som *sosialt innstilt boligekspert*. Leve- og oppvekstvilkår var viktige sosialpolitiske spørsmål, og som arkitekt kunne han vise at dette ikke minst handlet om konkrete byggeoppgaver og fysiske boliger, og at nye bebyggelsestyper kunne gi befolkningen bedre levekår. Måten Alnæs trakk aktuelle stridstemaer inn i argumentasjonen på er et eksempel på hvordan de sosialistiske arkitektene så sammenhenger mellom det fysiske, det sosiale og det politiske. På en svært presis måte synliggjorde han hvordan det å utforme omgivelsene kunne forstås som en politisk handling – og bidro på den måten til å posisjonere seg selv som en av arbeiderbevegelsens eksperter på omgivelsesproduksjon.

Fra enebolig til kollektivhus

Eyvind Alnæs argumenterte for at en viss kollektivisering av boligfunksjonene ville gjøre livet bedre for familiene. Først og fremst ville det gi barna bedre oppvekstvilkår, og i tillegg ville det gjøre det enklere for kvinnene å ha lønnsarbeid utenfor hjemmet. Men derifra til en tvers igjennom kollektiv boform var det fortsatt et godt stykke. En full kollektivisering ville innebære at også gjøremål som matlaging, rengjøring og omsorg for barna ble løst i fellesskap. I Stockholm var det bygd et slikt kollektivhus, og arkitekt Alnæs mente man hadde noe å lære av dette boligprosjektet. Likevel: «Ikke slik at vi på liv og død skal kjøre i vei med å bygge kollektivhus og tvinge alle mennesker over i slike boliger. Det er ikke realpolitikk.»⁶⁸² Han mente at boligtypen ville «tvinge seg frem som den naturlige løsning»⁶⁸³ for familier hvor begge ektefellene var yrkesaktive. I det han kalte den *alminnelige boligbyggingen*, derimot, gjaldt det å finne ut hvilke oppgaver som det var hensiktsmessig å løse i fellesskap: «Kollektivisering i boligbyggingen betyr nu først og fremst rasjonalisering, full utnyttelse av vår tids teknikk, det vil si lettelse i det daglige liv; det skal vi kreve.»⁶⁸⁴ Det som det i arkitektens øye hastet mest å få inn i boligbyggingen og byplanleggingen, var barnehager: «Vi må kreve at der også i de store boligkomplekser anlegges barnehaver, hvor barna kan være på de tider av døgnet som det passer best for moren. (...) Dette er et krav som alle kan samles om og som kan gjennomføres uten å endre på selve den almindelige familiebolig.»⁶⁸⁵

Den sosialistiske arkitekten gikk med andre ord ikke inn for full kollektivisering. Budskapet var langt mindre radikalt enn den spissformulerte

⁶⁸² Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 3 (1936), 7.

⁶⁸³ Ibid.

⁶⁸⁴ Ibid.

⁶⁸⁵ Ibid., 6.

og dristige tittel på foredraget og artikkelen kunne tyde på. Stikk i strid med hva man kunne forvente ut ifra den, tok arkitekten ikke til orde for å innføre radikalt nye måter å bo på, men skisserte i stedet to mulige hovedretninger for den fremtidige byutviklingen. Enten kunne byen vokse utover i forstedene, argumenterte han, uten noen samlet plan, og fortrinnsvis i form av eneboliger av varierende standard – fra villaer til *pianokasser*. Eller den kunne skje som en planlagt og samordnet utbygging innenfor bygrensen, og få form av frittliggende lamellblokker utstyrt med en rekke fellesanlegg. Det kommer tydelig frem at arkitekten selv foretrakk det siste alternativet. I hans øyne representerte den moderne, velutstyrte og urbane lamellblokk en hensiktsmessig form for kollektivisering av boligfunksjonene, og bød på helt andre muligheter enn eneboliger. I følge arkitekten sto valget mellom flerfamiliehus eller eneboliger, felles parker eller individuelle hageflekker og teknisk avanserte fellesløsninger eller tids- og arbeidskrevende manuelt husarbeid (sentralfyr og elektrisk vaskeri i stedet for ovnsfyring og klesvask for hånd og så videre). Det var på den bakgrunnen at arkitekten ville gå inn for en utvikling fra enebolig til kollektivhus.

Det var, som allerede nevnt, modernismens åpne by i henhold til slagordet om *boliger i parker* arkitekt Alnæs skisserte, og han så denne byformen som et alternativ både til den tette og usunne industribyen og til de spredte og utflytende forstedene. Dette var den løsningen på storbyproblemene som fagfolkene hadde kommet frem til, hevdet han, og gjorde oppmerksom på at idéene først kunne settes ut i livet når myndighetene ble satt i stand til å *gripe regulerende inn*. Det vil si at det måtte finnes politisk vilje til å lede byutviklingen i riktig retning. Slik koblet Alnæs fagkunnskap og politikk, og viste hvordan det ene var avhengig av det andre. Fagkunnskapen var der allerede, det som manglet var politisk gjennomføringsevne og -vilje.

Gunnar Øvergaard Jørgen: «Skal vi bygge kollektivhus?»

«Skal vi bygge kollektivhus?» - slik lød tittelen på en av artiklene i det siste nummeret av tidsskriftet *Plan*, som kom ut like før Mot Dag ble oppløst sommeren 1936.⁶⁸⁶ Artikkelen var signert Gunnar Øvergaard Jørgen, og arkitekten innledet friskt med å introdusere begrepet kollektivhus i den lett ironiske tonen som etter sigende var representativ for miljøet rundt Mot Dag:

Opfatningen av hvad et kollektivhus er, og
forestillingen om hvilken rolle slike innretninger

⁶⁸⁶ Selv om mitt hovedfokus er på tiden etter at Mot Dag ble oppløst og *Plan* gikk inn, har jeg valgt å ta med denne artikkelen fra tidsskriftet. Det kan rettferdiggjøres fordi temaet kollektivhus var noe som arkitektene fortsatte å arbeide med etter at de hadde gått inn i Arbeiderpartiet. Jeg ville gå glipp av viktige poenger dersom jeg så bort ifra artikkelen.

skal komme til å spille, er meget varierende. På den ene side møter man den opfatning, at kollektivhusene vil bli et av de viktigste midler til sosial frigjørelse, og betydningsfullt først og fremst for kvinnenes stilling. På den annen side er temaet kollektivhus i et middels teselskap utmerket som utgangspunkt når samtalen skal føres over til spørsmålet om moralen i sin almindelighet.⁶⁸⁷

Men tidsskriftet *Plan* var langt i fra noe *middels teselskap*, og arkitekten fulgte opp med en grundig definisjon av hva et kollektivhus kunne være. I følge Øvergaard Jørgen var et kollektivhus å forstå som et bygningskompleks utstyrt med moderne tekniske innretninger, hvor deler av husarbeidet skulle utføres av «fagutdannet betjening som besørger arbeidet for et større antall leiligheter under ett.»⁶⁸⁸ Det kollektive boligkomplekset skulle i tillegg til boligene ha forskjellige typer fellesanlegg, som for eksempel barnehage, lekerom, restaurant og leseværelse og, for større anlegg, kanskje til og med gymnastikksal, svømmebasseng og idrettsplass. Av dette sluttet Gunnar Øvergaard Jørgen følgende: «Kollektivhuset representerer det organiserte forbruk av alle de ting som mer eller mindre direkte har tilknytning til boligen.»⁶⁸⁹

Et kollektivhus var altså å forstå som et *konsumfellesskap*, og ikke som en form for *sosialt fellesskap* (slik det trolig ble oppfattet i et middels teselskap).⁶⁹⁰ Siden en rekke moderne tekniske innretninger, som elektrisitet, sentralfyr og varmtvannsforsyning etter hvert var blitt standard i moderne leiegårder, mente arkitekten at man allerede var på vei mot en kollektivisering av boformen. Flere arbeidsoppgaver som før ble utført i hver enkelt bolig, var allerede blitt mekanisert og profesjonalisert og flyttet ut av boligene. Akkurat som Alnæs og Eliassen i sine artikler, nevnte Øvergaard Jørgen sentralfyranlegget i en moderne bygård som eksempel på en teknisk innretning som ble betjent av én person og som erstattet det arbeidet som den enkelte beboer eller familie ellers hadde måttet utføre hver for seg.

Man var altså kommet et stykke på vei, men likevel mente arkitekten at det fortsatt fantes funksjoner og arbeidsoppgaver som alle beboerne løste hver for seg, men som også kunne løses – og kanskje på bedre måter – i fellesskap i et moderne boligkompleks: «Den annen hovedtype av tjenester

⁶⁸⁷ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53.

⁶⁸⁸ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53. I motsetning til tradisjonelle hushjelpere, tjenestepiker, barnepiker og andre betalte husholdsarbeidere som kun utførte arbeid i bare ett hjem og som ikke nødvendigvis var *fagutdannede*. Det var med andre ord ikke noe nytt tjenerskap de sosialistiske arkitektene ville introdusere.

⁶⁸⁹ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53.

⁶⁹⁰ I følge Gunnar Øvergaard Jørgen fantes det også boliger som fungerte som produksjonsfellesskaper, nemlig bondegårder. Distinksjonen mellom de forskjellige typene boligfellesskap er interessant.

som ydes i et utpreget kollektivhus, og som ennå ikke har trengt sig inn i den almindelige boligtype, er tjenester av en mere personlig karakter. Det dreier sig i hovedsaken om tre ting: rengjøring av leilighetene, matlagning, og omsorg for barna.»⁶⁹¹ Men i motsetning til for eksempel varmt vann og oppvarming, var dette tjenester som ikke kunne mekaniseres og frikobles fra den fysiske boligen. Og det var gjennom å profesjonalisere også slike tjenester at kollektivhuset, forstått som et konsumfelleskap, ifølge Gunnar Øvergaard Jørgen ville skille seg fra andre moderne leiegårder.

Hele folket i kollektivhus?

Spørsmålet om man skulle gå inn for å bygge kollektivhus var for Gunnar Øvergaard Jørgen et økonomisk spørsmål: «Skal man gjøre sig op en mening om hvorvidt en slik fortsatt utvikling av boligtypene er mulig, og om den er ønskelig, må man gjøre sig klar over to ting: Hvad koster hver av disse innretninger? Og hvorledes vil en slik utvikling stemme med hver enkelt samfunndsklasses behov og økonomiske situasjon?»⁶⁹² Arkitekten gikk systematisk til verks. Fra Sverige fantes det tallmateriale for forskjellige familietyper, og Øvergaard Jørgen brukte dette for å undersøke hvilke økonomiske konsekvenser det ville ha for forskjellige familier å flytte i kollektivhus og betale for å få utført en del av de oppgavene som tradisjonelt tilfalt husmoren. Med i beregningen tok han faktorer som inntekt, husmødrenes tidsbruk i hjemmet, kostnader forbundet med mat og husstell, hva det kostet å ha tradisjonell betalt hjelp i huset, boutgifter i vanlige leiegårder og hva man kunne regne med at det ville koste å bo i kollektivhus. På den måten konkluderte han med at det å flytte inn i et kollektivhus ville svare seg for familier med middels inntekt der både mannen og kvinnen var yrkesaktive, nærmere bestemt for den intellektuelle middelklassen. Eller *åndsarbeiderne*, som Gunnar Øvergaard Jørgen kalte dem. For sjiktene over og under mente han derimot at boligformen ville være av mindre interesse. Velstående familier kunne like gjerne fortsette sin etablerte praksis med eget tjenerskap. For arbeiderklassefamilier, hevdet arkitekten, var situasjonen en annen. For denne samfunndsklassen var det andre problemer som måtte løses, og arkitekten mente det *ikke* først og fremst kunne skje gjennom en kollektivisering av boligfunksjonene. Øvergaard Jørgen minnet om at i arbeiderklassen var allerede svært mange kvinner tvunget til å ha lønnsarbeid, i tillegg til husarbeidet:

Det vilde være absurd å fortelle en slik familie, at veien ut av deres vanskeligheter skulde bestå i

⁶⁹¹ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 54.

⁶⁹² *Ibid*, 54.

ennu mere lønnet arbeide for konen, og overgangen til en kollektivhusholdning som spiste op hele ekstrainntekten eller vel så det. Deres eget ønske er ganske sikkert at konen skal kunne befries for utearbeidet, slik at hun kan ofre sig for familien og husstellet uten å bli fullstendig utslitt. Det kan bare komme istand ved at mannens lønnsnivå blir hevet; og dette er selvfølgelig arbeiderbevegelsens hovedlinje.⁶⁹³

Dette var den samme diskusjonen som Eyvind Alnæs var inne på i sin artikkel. Men der Eyvind Alnæs inntok et mer radikalt standpunkt om at det måtte legges til rette for kvinners yrkesdeltakelse så straks de «øieblikkelige vanskeligheter» var overvunnet, fulgte Øvergaard Jørgen opp det som han helt korrekt beskrev som «arbeiderbevegelsens hovedlinje». I arbeiderbevegelsen var man, som jeg har vært inne på, heller ikke uten videre opptatt av å få kvinnene ut i lønnsarbeid. Arbeiderbevegelsen frontet eneforsørgermodellen, og betraktet dette som en form for frigjøring – frihet for kvinnene til å kunne ta seg av hjem og barn. «Det hadde lenge vore eit mål for arbeidarrørsla at kvinna skulle få økonomisk fridom til å ta seg av heim og barn,»⁶⁹⁴ skriver Hilde Danielsen i artikkelen «Husmor og lønsarbeidar 1940-1960» i tidsskriftet *Arbeiderhistorie* fra 2001. Frihet fra hjem og barn derimot, var noe middelklassens utdannede kvinner strebet etter. Dette var arkitektene klar over, og særlig Gunnar Øvergaard Jørgen nevnte eneforsørgerlinja som en av grunnene til at de sosialistiske arkitektene ikke ville gå inn for noen storstilt bygging av kollektivhus. Øvergaard Jørgens svar på spørsmålet om hvorvidt det burde bygges kollektivhus, var da også at siden det bare var «en forholdsvis liten del av befolkningen som for tiden har behov for nettop denne boligtypen,»⁶⁹⁵ fantes det ingen grunn til å gå inn for noen storstilt bygging av slike boligkomplekser. I stedet mente han at man burde sørge for å heve den tekniske standarden i vanlige boliganlegg, og ikke minst å bygge barnehager og lekeplasser i både nye og gamle boligstrøk. Dette mente han var tiltak som ville bidra til å heve leve- og boligstandarden for store deler av befolkningen, og ikke bare for en liten gruppe.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Ibid, 58.

⁶⁹⁴ Hilde Danielsen, «Husmor og lønsarbeidar 1940-1960», *Arbeiderhistorie*, 1(2001): 31.

⁶⁹⁵ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 59.

⁶⁹⁶ Deltakerne i middels teselskaper hadde med andre ord lite å frykte. Selv ikke de sosialistiske arkitektene ville gå inn for bygging av kollektivhus i stor skala!

Hybelhus og hushjelper

Gunnar Øvergaard Jørgen hadde flere interessante poenger i artikkelen. Han mente blant annet at kollektivhus kunne tjene som alternativ til hybelhus. Det ble bygget en rekke hybelbygg i Oslo i mellomkrigstiden, og på tross av at de gjerne så svært moderne ut, det vil si var bygd i «funkis-stil», representerte hybelbyggene en bygningstypene som arkitektgruppen var svært kritisk til. I arkitektenes øyne var dette spekulasjonsbyggeri av verste sort. Det var stort sett enslige yrkesaktive som bodde – dyrt og dårlig – i hybelhusene, og de ville ha det bedre i et velordnet kollektivhus.

Det andre poenget var noe som også Gunvor Eliassen hadde vært inne på i sine artikler, nemlig at kollektivhuset ville ha ansatt personale, og dermed framtinge en profesjonalisering av husarbeidet. Som ansatt i et kollektivhus ville en «hushjelp» eller «barnepike» kunne få helt flere rettigheter og langt mer ordnede forhold enn i et privat hjem, selv om arbeidsoppgavene langt på vei ville være de samme. Tjenestefolk tilhørte de mest utsatte gruppene på arbeidsmarkedet, og bygging av kollektivhus ville kunne bedre deres stilling. De ville for eksempel kunne fagorganisere seg. Dette brukte både Gunvor Eliassen og Gunnar Øvergaard Jørgen som et argument i diskusjonen om boligtyper og kollektivhus. Slik jeg ser det er dette nok et eksempel på hvordan de sosialistiske arkitektene identifiserte hvor det fant sted en overlapping mellom politikk og arkitektur, og plasserte argumentene sine med stor presisjon midt i skjæringspunktet. Sammenhengen mellom tjenestefolks arbeidsforhold og boligtyper fremsto ellers neppe som åpenbar, verken i arkitektstanden eller i arbeiderbevegelsen. De sosialistiske arkitektene, derimot, synes å ha utviklet en egen evne til å finne slike sammenhenger og bruke dem i agitasjonen.

Øvergaard Jørgen angrep spørsmålet om byggeoppgaver, boligtyper og levemåter ut ifra en arkitektfaglig, samfunnsøkonomisk og politisk synsvinkel. Han mente at kollektivhuset ideelt sett representerte en «mere rasjonell ordning av familielivet»⁶⁹⁷, samtidig som han også ga uttrykk for at det først kunne bli aktuelt å gå over til en slik boligform for den jevne familie «når normalarbeidstiden er forkortet, lønnsnivået hevet, og forholdsvis flere kan komme over i kontantlønnarbeide»⁶⁹⁸. Med andre ord; først endringer i arbeidslivet, deretter i arkitekturen.

I de to tekstene jeg har analysert her drøftet henholdsvis Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen temaet kollektivhus. I disse to artiklene la arkitektene for dagen en kanskje noe uventet forståelse av kollektivhus – ikke som et sted for utprøving av nye samværsformer eller livsstiler, men som en boligtype basert på felles konsum av en rekke boligfunksjoner. Artiklene

⁶⁹⁷ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 59.

⁶⁹⁸ *Ibid*, 59.

kunne ikke leses som noe angrep på den tradisjonelle familiestrukturen, og de inneholdt ingen ønsker om noen form for kollektivisering etter for eksempel sovjetisk mønster. Kanskje noe uventet ville ingen av de to sosialistiske arkitektene gå inn for en bred satsing på kollektivhus. Boligtypen var bare egnet for en liten gruppe i samfunnet, konkluderte de, nemlig barnefamilier der begge foreldrene var yrkesaktive. Det den store majoriteten av befolkningen hadde behov for, var større og bedre utstyrte leiligheter, men ikke nødvendigvis fordyrende fellesanlegg.

Også Gunvor Eliassen, som jo var den eneste kvinnelige arkitekten i miljøet, hadde i 1936 tatt opp behovet for nye boligtyper for familier der også kvinnen var yrkesaktiv i sin artikkelserie om «Hvilke krav skal vi stille til boligen?». Som jeg har gjorde rede for, var yrkesdeltakelse for kvinner kontroversielt i arbeiderbevegelsen. Arbeiderbevegelsens hovedlinje gikk ut på å sikre de mannlige arbeiderne gode lønnsvilkår, og dermed gjøre dem i stand til å forsørge familien. Eneforsørgerfamilien var altså idealet i arbeiderbevegelsen og arbeiderklassen, og arkitektene kunne neppe regne med å få videre gehør for synspunkter som gikk ut på å bygge boligtyper som kunne gjøre det lettere å bryte med dette tradisjonelle familiemønsteret. Hvilket de heller ikke gjorde. Men arkitektene påpekte at det alltid ville finnes et antall familier der begge ektefellene var, og ønsket å være, yrkesaktive. Eyvind Alnæs anslo at det i Oslo i 1936 fantes rundt 20 000 yrkesaktive kvinner som i tillegg måtte fungere som husmødre. Det var slike familier som kunne være tjent med en viss kollektivisering av boligfunksjoner som matlaging, rengjøring og barnepass.

I det neste underkapitlet vil jeg gjøre rede for et boligprosjekt med fellesfunksjoner som de sosialistiske arkitektene bidro til å planlegge. Det skulle ligge på Bjølsen i Oslo, og det var OBOS som skulle bygge det, men det ble aldri realisert. Jeg skal ta for meg hvordan boliganlegget på Bjølsen var tenkt utformet og organisert, og hvem som sto bak det. Deretter vil jeg undersøke hvilke fysiske forbilder og inspirasjonskilder arkitektene brukte når de skulle utforme en helt ny type boliganlegg for boligkooperasjonen. Jeg vil også måle arbeidet med dette konkrete boligprosjektet opp imot de synspunktene og ideene som arkitektene formidlet i de nevnte artiklene fra 1936, og reflektere over hvorvidt OBOS-anlegget var et forsøk på å gi fysisk form til nettopp de ideer omkring boligtyper og boligfunksjoner som Eyvind Alnæs, Gunnar Øvergaard Jørgen og Gunvor Eliassen hadde utviklet i tekst noen år tidligere. Kan det nyskapende boliganlegget betraktes som en kulminering av arbeidet med å utvikle nye boligtyper som arkitektene hadde nedlagt gjennom andre halvdel av 1930-tallet?

Kollektivhus, familiehus, toforsørgerhus. OBOS-byggene på Trasophagan

Kollektivhus på Bjølsen. Obos lanserer en ny type boligkomplekser med barnehaver og tvungen spiseplikt i fellesrestauranten.

Aftenposten 22. april 1939

Kollektivhus, barnehage og fellesrestaurant. Tvungen (!) spiseplikt. Overskriften i *Aftenposten* i april 1939 kunne skape inntrykk av at OBOS var på vei mot full kollektivisering. Ønsket boligbyggelaget å innføre nye boligtyper og nye måter å bo og leve på? Boligprosjektet som ble presentert på denne måten i *Aftenposten* våren 1939, ble planlagt av OBOS under navnet AS Trasophagan. Det skulle bestå av to boligblokker med leiligheter av forskjellig størrelse og en rekke fellesanlegg: barnehage, sentralkjøkken og spisesal, betjent vaskeri, *lese- og røkeværelse*, mosjonsrom og atelierer. Arkitektene var Frode Rinnan og Olav Tveten, og dette var deres aller første ordinære arkitektoppdrag. Prosjektet fikk adskillig oppmerksomhet og ble gjort kjent både i arbeiderpressen, i den borgerlige presse og i arkitektens fagpresse i løpet av vinteren og våren 1939. Boliganlegget ble ferdig prosjektert, men aldri realisert. Etter andre verdenskrig bygde OBOS to blokker på tomta; et vanlig borettslag med leiligheter og ingen barnehage eller restaurant – og ingen spiseplikt, verken *tvungen* eller frivillig.⁶⁹⁹

Et OBOS-prosjekt av en litt annen karakter

I februar 1939 ble OBOS-direktør Jacob Christie Kielland intervjuet i *Arbeiderbladet* om selskapets byggevirksomhet. Artikkelen var illustrert med en tegning nettopp av det planlagte prosjektet på Bjølsen, og OBOS-direktøren gjorde grundig rede for det han kalte en bebyggelse av «en litt annen karakter enn de øvrige OBOS-bygg»⁷⁰⁰. Det dreide seg om to blokker

⁶⁹⁹ Interessant er det at også det realiserste prosjektet var et slags eksperiment, om enn langt mer forsiktig. Her ble det nemlig prøvd ut en ny boligtype som lå svært tett opptil den funksjonalistiske minimumsboligen som blant annet Gunvor Eliassen fremholdt som et ideal i artikkelserien i *Bygningarbeideren* fra 1936. Hennes modernistiske idealleilighet hadde minst tre soverom, stue, kjøkken, bad og balkong. Slike leiligheter var det arkitektkontoret Lund og Pedersen tegnet for OBOS mot slutten av andre verdenskrig, og som sto ferdig på «kollektivhustomta» i Brochmannsgate i 1946. Alle leilighetene i dette borettslaget hadde et areal på 65 kvadratmeter, og på dette knappe arealet var det funnet plass til tre soverom, laboratoriekjøkken, stue, bad og entré. Det var første gangen denne boligtypen ble testet ut, og det hører også med til historien at den ikke falt i smak blant de som flyttet inn i 1946. Det ble avdekket av en undersøkelse som ble gjennomført i nye boligprosjekter i 1950. I dag, derimot, er disse leilighetene svært populære. De selges som arealeffektive boliger med gjennomtenkte planløsninger, og oppnår høye kvadratmeterpriser. Som en kuriositet kan det nevnes at det oppsto uenighet mellom arkitektene Lund og Pedersen og OBOS i avslutningsfasen, og at Gunnar Øvergaard Jørgen fikk oppgaven med å få prosjektet i havn!

⁷⁰⁰ *Arbeiderbladet* 28. februar 1939.

med til sammen 63 leiligheter, forklarte Christie Kielland. «Leilighetene er større enn vanlig. Det er stor stue, men soverommene er små, til gjengjeld er det flere av dem», fortsatte han. Men den største forskjellen fra andre leilighetsbygg lå i de mange fellesrommene som var planlagt: restaurant, felleskjøkken, leseværelse, barnehage og «mosjonssal». Restauranten skulle ligge i en egen fløy mellom de to blokkene, og over restauranten skulle det ligge fire atelierer og «en del betjeningsrum»⁷⁰¹. OBOS-sjefen fortalte videre at det var en rekke familier som selv hadde tatt initiativ til prosjektet, og at OBOS hadde søkt om kommunal garanti for bygget.

OBOS utformet en informasjonsbrosjyre, datidens salgsprospekt, til hvert av boligprosjektene sine, med informasjon om boligene, om utstyr og standard og om tekniske, økonomiske og organisatoriske forhold. En slik brosjyre ble også utformet for anlegget i Brochmannsgate, og den inneholder en rekke interessante fakta om prosjektet. Blant annet at Oslo kommune var sterkt involvert. Tomten var for det første stilt til disposisjon av kommunen, og på det tidspunktet salgsbrosjyren ble utformet, var også budsjettet godkjent av boligrådet i Oslo. Kommunen garanterte videre for andreprioritetslånet, og bidro i tillegg med et fjerdeprioritetslån. Det var vanlig praksis i andre halvdel av 1930-tallet at Oslo kommune stilte med lånegarantier; det var slik kommunen bidro økonomisk til boligbyggingen etter at den hadde sluttet å bygge selv. I dette tilfellet bidro kommunen i tillegg med et topplån, trolig for å dekke ekstrakostnadene forbundet med byggingen av fellesanleggene. Det var ikke vanlig, og jeg forstår det som en indikasjon på at kommunen ønsket å bidra ekstra til dette boligeksperimentet. Kanskje ble det betraktet som et godt supplement til det eksisterende boligtilbudet, og kanskje var også kommunen interessert i å undersøke om dette var en boligmodell av mer generell relevans. I et tidligere kapittel har jeg gjort rede for hvor lite politisk oppslutning det fantes omkring utprøving av nye boligtyper tidligere, da boligrådet hindret byggingen av et boligkompleks med nye leilighetstyper. Det var i 1929. Ti år senere ga altså boligrådet støtte til et langt dristigere eksperiment. Jeg tolker det som et tegn på at det i løpet av disse årene hadde utviklet seg en større bevissthet omkring boligarkitektur og en større vilje til å bidra aktivt til å forme de fysiske omgivelsene også i kommunens faglig-politiske organer.⁷⁰²

Boligkomplekset i Brochmannsgate skulle organiseres som et vanlig OBOS-selskap. Kjøperne måtte tegne medlemskap i OBOS og ha

⁷⁰¹ Ibid.

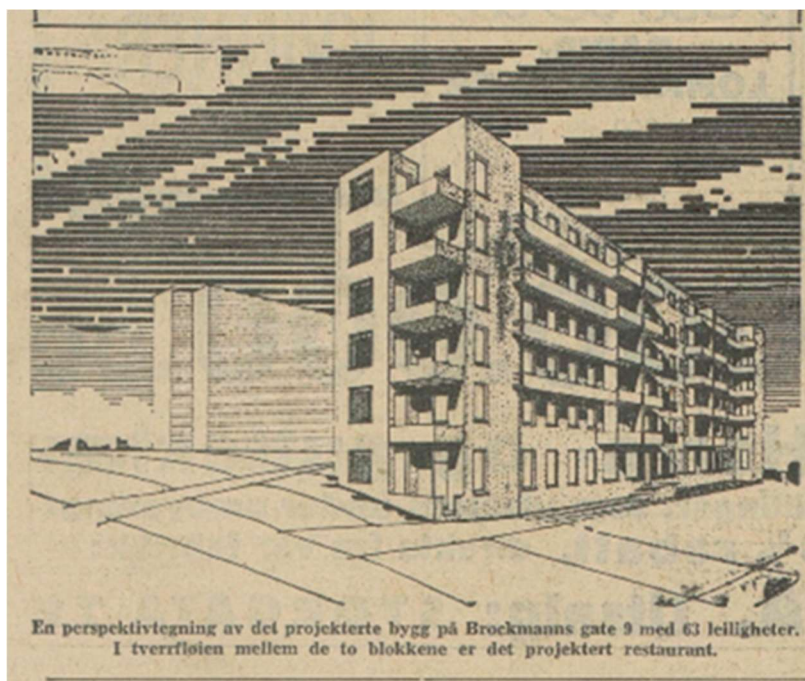
⁷⁰² I Åsengata i 1929 dreide det seg riktignok om et boliganlegg der kommunen selv var byggherre og måtte bære hele kostnaden, mens det i Brochmannsgate var snakk om å garantere for byggelånet samt å yte et topplån. I løpet av de ti årene hadde det skjedd endringer i boligbyggingen. Oslo kommune hadde inngått en avtale med OBOS og selv avsluttet sin byggevirksomhet, konjunktorene hadde snudd og den private boligbyggingen hadde skutt fart.

hjemstavnsrett i Oslo.⁷⁰³ I prospektet for AS Trasophagan ble det også opplyst at oppføringen av fellesanleggene skulle nedbetales av beboerne i fellesskap, det vil si gjennom det som noe upresist ble kalt husleien⁷⁰⁴. Det ble derfor presisert at de månedlige boligkostnadene ville bli noe høyere i dette enn i andre OBOS-bygg. Personalet i barnehagen, kjøkkenet/restauranten og vaskeriet skulle ansettes av styret i boligselskapet, og anleggene skulle driftes hver for seg, og uavhengig av driften av boligselskapet. Det skulle beregnes en pris per barn i barnehagen og en pris per måltid i spisesalen. Nøyaktig hvor mye var ikke oppgitt i prospektet. *Aftenposten* kunne derimot opplyse om følgende priser i sin artikkel om kollektivhuset fra april 1939: En plass i barnehagen ville koste mellom 25 og 28 kroner i måneden. Middagen var priset til 1 kroner per person, og frokosten til 65 øre. Det som *Aftenposten* kalte *tvungen spiseplikt*, gikk ut på at husets beboere måtte forplikte seg til å innta rundt 20 måltider i restauranten hver måned. For 20 kroner i måneden kunne familiene dessuten få én times rengjøringshjelp per dag. AS Trasophagan ble med andre ord markedsført og presentert for potensielle kjøpere som et OBOS-prosjekt med litt høyere husleie, men til gjengjeld med mulighet til å bruke en rekke felles rom og til å betale for ekstra tjenester.

---

⁷⁰³ Det siste var et vilkår Oslo kommune stilte for å yte støtte til boligbygging. Det handlet om å sikre at kommunens støtte kom byens egne innbyggere til gode. OBOS valgte i noen tilfeller på 1930-tallet å bygge uten kommunale garantier nettopp for å kunne henvende seg til boligkjøpere som ikke hadde hjemstavnsrett i Oslo.

⁷⁰⁴ Upresist fordi det i realiteten var snakk om et eieforhold og husleien i realiteten en felles nedbetaling av selskapets gjeld.

Perspektivskissen av kollektivhuset på Bjølsen ble gjengitt på forsiden av *Arbeiderbladet* 28. februar 1939.

Et boligeksperiment for kulturradikale åndsarbeidere?

En av de mest interessante opplysningene som OBOS-direktør Jacob Christie Kielland kom med i intervjuet i *Arbeiderbladet*, var hvordan det nyskapende boligprosjektet hadde kommet i stand. Nemlig at det var «en rekke familier som har slått sig sammen og som gjerne vil ha bygget et boligbygg med felles kjøkken, restaurant, barnehage og lignende»⁷⁰⁵. Det samme ble gjentatt i informasjonsbrosjyren fra OBOS. Her het det at: «En del interesserte familier har vendt seg til OBOS og bedt selskapet hjelpe til med å planlegge et bygg som tilfredsstillende kravene i de tilfelle hvor husmoren har hele sin arbeidsdag opptatt utenfor hjemmet.»⁷⁰⁶ Initiativet hadde med andre ord kommet utenfra, direkte fra målgruppen selv. Dessverre er det ikke bevart noe mer informasjon om hvem disse familiene var, og nøyaktig hvor mange det var snakk om. Det må ha vært flere enn en håndfull, for byggene skulle

⁷⁰⁵ *Arbeiderbladet* 28. februar 1939.

⁷⁰⁶ «OBOS-byggene på Trasophagan». Informasjonsbrosjyre fra OBOS.

inneholde 63 leiligheter, og prosjektet skal ha vært fulltegnet da det ble skrinlagt like før andre verdenskrig brøt ut.

Kollektivhuset ble som nevnt omtalt både i arbeiderpressen og den borgerlige pressen. Særlig grundig i sin omtale av prosjektet var *Aftenposten*, som trykte en lengre artikkel om boligprosjektet i april 1939, med blant annet interessante opplysninger om planleggingsprosessen. Ifølge denne artikkelen hadde mye av arbeidet blitt utført av en egen komité, og tre av deltakerne ble nevnt ved navn: frk. E. Wulfsberg, Dr. Bruusgaard og Johan Vogt. Disse hadde ifølge *Aftenposten* arbeidet med saken i lengre tid. Om frøken E. Wulfsberg har jeg dessverre ikke klart å finne noe informasjon. De to andre komitémedlemmene – dr. Bruusgaard og Johan Vogt – er derimot kjente navn. Begge hadde på samme måte som de sosialistiske arkitektene bakgrunn i Mot Dags faggrupper. Dr. Chris Bruusgaard (egentlig Christine) var jordmor og medlem av Sosialistiske Legers Forening.⁷⁰⁷ Johan Vogt var økonom og medlem av Sosialistiske juristers og økonomers forening.⁷⁰⁸ Tatt i betraktning at prosjekteringen av boliganlegget ble utført av arkitektene Rinnan og Tveten fra Sosialistiske Arkitekters Forening, så er det et påfallende bilde som avtegner seg her. Chris Bruusgaard, Johan Vogt, Frode Rinnan og Olav Tveten var alle profilerte fagpersoner innen sine respektive områder, og de hadde det til felles at de fortsatte å virke i skjæringspunktet mellom fag og politikk gjennom hele 1930-tallet.

Bak kollektivhuset til OBOS sto det altså en håndfull fagfolk som alle hadde bakgrunn i Mot Dags faglige sammenslutninger.⁷⁰⁹ Var prosjektet et internt anliggende for en gruppe av hovedstadens kulturradikalere? Det er selvfølgelig ikke usannsynlig at de som meldte sin interesse kom fra denne kretsen. Likevel er det grunn til å gå ut ifra at det handlet om mer enn å skaffe bolig til en spesiell type familier. OBOS påtok seg å føre opp og forvalte prosjektet, og Oslo kommune stilte tomt til rådighet og støttet prosjektet økonomisk. Jeg tolker dette, som nevnt, som tegn på at det var oppstått en interesse for å prøve ut nye boligtyper og bebyggelsesformer både i kommunen og i boligkooperasjonen. Denne nye interessen står i kontrast til den ensidige byggingen av standard toromsleiligheter som preget første halvdel av 1930-årene, og som de sosialistiske arkitektene kritiserte så

⁷⁰⁷ Chris. Bruusgaard var profilert i samtiden som medarbeider ved det omstridte Mødrehygienekontoret, som hadde som sitt viktigste formål å bidra til å forebygge uønskede svangerskap gjennom seksualopplysning og utdeling av prevensjonsmidler.

⁷⁰⁸ Johan Vogt var blant de første som sluttet seg til Mot Dag, allerede i 1921. På 1920-tallet oversatte han blant annet ett av Leo Trotskij's skrifter og skrev selv tekster om økonomiske temaer, blant annet om Marx og marxistisk økonomisk teori. Han ledet Arbeidernes Aftenskole, var formann i Det norske Studentersamfund og universitetsstipendiat i sosialøkonomi. Etter at Mot Dag ble oppløst underviste han som lærer ved Oslo Handelsgymnasium og Universitetet i Oslo, og i løpet av 1930-årene publiserte han en rekke bøker og artikler om samfunnsøkonomiske spørsmål. Akkurat som de sosialistiske arkitektene publiserte han jevnlig artikler i Arbeiderpartiets tidsskrift *Det 20de Århundre*.

⁷⁰⁹ De falt nok inn under Gunnar Øvergaard Jørgens definisjon av åndsarbeidere, som var den gruppen han mente kollektivhus var mest egnet for. Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus», *Plan*, nr. 4 (1936). Jeg analyserte denne artikkelen i forrige kapittel.

sterkt.⁷¹⁰ At en gruppe faglig-politisk profilerte eks-motdagister var sentrale i arbeidet ser jeg først og fremst som et eksempel på hvordan denne gruppen fikk gjennomslag for noen av ideene sine innenfor nye organisatoriske rammer, som for eksempel boligsamvirket, i andre halvdel av 1930-tallet.

Av informasjonsbrosjyren om AS Trasophagan går det fram at dette var å betrakte som et pionerprosjekt og en måte å samle erfaring på. Det var i første rekke fellesanleggene og muligheten for å betale for ekstra service og tjenester som skulle prøves ut, og derfor henvendte byggherren seg til familier som hadde økonomisk evne til å betale for den ekstra servicen. Men, som det står i brosjyren, ambisjonen var at det i senere boligprosjekter skulle «komme nye tiltak, med større kommunal støtte og lavere husleier, etter hvert som det blir vunnet erfaringer om denne type av boligbygg»⁷¹¹. Som boligeksperiment var kollektivhuset på Bjølsen med andre ord ment å peke utover den konkrete gruppen som tok initiativet; det ble prosjektert som en mulighet til å prøve ut nye boligtyper og bebyggelsesformer.⁷¹²

Et forbilde i Stockholm

Gunvor Eliassen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Eyvind Alnæs hadde alle formidlet ideer om nye boligtyper, og jeg finner igjen mange av disse ideene i det prosjekterte kollektivhuset. I sin artikkel fra 1936 definerte Øvergaard Jørgen et kollektivhus som «det organiserte forbruk av alle de ting som mer eller mindre direkte har tilknytning til boligen»⁷¹³. Denne definisjonen er dekkende for det planlagte OBOS-anlegget. Verken i brosjyren fra OBOS eller i artiklene om Trasophagan finnes det antydninger om at kollektivhuset var ment å fungere som et *sosialt* fellesskap. Det synes derfor svært presist å bruke Øvergaard Jørgens kollektivhusdefinisjon om anlegget på Bjølsen – altså som en fysisk ramme omkring det organiserte *forbruk* av boligfunksjoner. Dette var synspunkter som de sosialistiske arkitektene hadde utviklet og formidlet i skrift tidligere på 1930-tallet. Men det fantes også et helt konkret forbilde for det planlagte kollektivhuset i Oslo, nemlig et

⁷¹⁰ Dette har jeg gjort rede for i et tidligere kapittel, der jeg analyserte arkitekt Gunvor Eliassens artikkelserie i *Bygningsarbeideren*. Den boligtypen som dominerte på 1930-tallet besto av to uddifferensierte rom, kjøkken og bad, og med unntak av sentralvarme, ble boliganleggene ikke utstyrt med noen fellesfasiliteter. Boligtypen var den samme enten det var kommunen, boligsamvirket eller ordinære private entreprenører som var byggherre.

⁷¹¹ «OBOS-byggene på Trasophagan». Informasjonsbrosjyre fra OBOS.

⁷¹² I intervjuet i *Arbeiderbladet* gjorde OBOS-sjefen rede for et annet boliganlegg som også var under planlegging. Det var Tøyenhus ved Carl Berners plass, og her skulle fire av leilighetene innredes som barnehage med plass til femti barn. I dette boligprosjektet var det Oslo kommune som skulle drifte barnehagen, og ikke beboerne selv. Barnehagen ble ikke realisert, og Tøyenhus sto ferdig i 1940 som et ordinært OBOS-bygg. Året før, i 1938, hadde OBOS bygd AS Balkeby på Majorstuen. Her var det store leiligheter, beregnet på en velbeslått middelklasse, og lignet ikke det OBOS bygde ellers. Men interessant nok ble det innredet barnehage på Balkeby, i tillegg til butikklokaler. Denne barnehagen ble drevet helt privat og på forretningsmessig basis. På tross av forskjellene viser disse prosjektet at det på slutten av 1930-tallet fantes en vilje til å prøve ut nye funksjoner i tilknytning til boliganleggene.

⁷¹³ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53.

kollektivhus i John Ericssonsgatan 6 på Kungsholmen i Stockholm, som sto ferdig i 1935.

Kollektivhuset i Stockholm var tegnet av arkitekt Sven Markelius, og de svenske kulturradikalernes «førstedame» Alva Myrdal hadde spilt en viktig rolle i planleggingen. Anlegget var utformet som en bygård med 57 leiligheter, de fleste på ett eller to rom. Leilighetene hadde ikke egne kjøkken, bare små tekjøkken, og det var med lagt opp til at husets beboere enten skulle innta sine måltider i fellesskap i spisesalen eller få maten sendt opp fra sentralkjøkkenet ved hjelp av en matheis. Rengjøring i leilighetene og klesvask ble utført av husets ansatte personal. I første etasje i bygården lå kollektivhusets egen barnehage. Den var døgnåpen og bemannet med fagutdannede pedagoger. I følge arkitekturhistorikeren Eva Rudberg ble det sagt om kollektivhuset på Kungsholmen i Stockholm at «en stor del av Sveriges kulturradikaler skulle stryka med om en bomb träffade huset»⁷¹⁴. En smule overdrevet, kanskje, men trolig med en kjerne av sannhet, og ikke minst interessant i lys av min redegjørelse for initiativtakerne bak OBOS-anlegget i forrige avsnitt. Det synes åpenbart at begge disse boligprosjektene tiltrakk seg mennesker fra de to landenes kulturradikale kretser.

Likheten mellom det realiserte kollektivhuset i Stockholm og det planlagte i Oslo er ikke til å overse. Men det fantes også noen viktige forskjeller. De kommer særlig tydelig frem i en artikkel fra *Byggekunst* i 1939. Prosjektet i Brochmannsgate i Oslo fikk som nevnt bred dekning, og ble også presentert i arkitektens fagblad. Som jeg vil komme tilbake til, ble det også arrangert diskusjonsmøter om kollektivhuset. Artikkelen i *Byggekunst* var signert redaksjonen. Redaktør i 1939 var Eyvind Alnæs, og i redaksjonen satt blant andre Gunnar Øvergaard Jørgen. Artikkelen har tittelen «Fra «kollektivhus» til «familiehus» - toforsørger-huset», og begynner med å slå fast at «på flere måter betegner bygget en nydannelse på boligmarkedet»⁷¹⁵. Arkitektene Rinnan og Tveten hadde arbeidet med det i et par år, berettes det videre, og utgangspunktet var det kollektivhuset som Markelius hadde tegnet i Stockholm. «Men samtidig ønsket man å komme bort fra det hotellpreg som dette huset har, og videre å utforme bygget mer for barnets behov.»⁷¹⁶ *Byggekunst* fremholdt at anlegget ville tilby alle kollektivhusets goder, som felles kjøkken, matsal, mosjonsrom og barnehage, men at alle leilighetene samtidig skulle utformes som komplette familieboliger. «Det gir sannsynligvis den riktig smidige tilpasning til Oslo-forhold i dag.»⁷¹⁷ I Stockholm hadde leilighetene som nevnt ikke kjøkken,

⁷¹⁴ Eva Rudberg. «Har funksjonalismen blitt en svensk tradition och identitet?» i *Nordisk funksjonalisme: Det internasjonale og det nasjonale*, redigert av Wenche Findal, 108 – 123. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995, s. 115.

⁷¹⁵ «Fra «kollektivhus» til «familiehus», - toforsørger-huset», *Byggekunst*, nr. 4 (1939), 64 – 65.

⁷¹⁶ Ibid.

⁷¹⁷ Ibid., 64.

slik at beboerne faktisk var henvist til å få alle måltidene fra husets kjøkken. «Husformen er først og fremst lagt an for familier hvor både husmor og husfar har arbeid utenfor hjemmet», heter det i *Byggekunst*. Og videre: «Det er barnehagen som blir det viktigste nye element»⁷¹⁸. Etter den redaksjonelle teksten fulgte tegninger og kostnadsberegninger for prosjektet. Disse opplysningene var hentet fra OBOS-brosjyren.

Tittelen på *Byggekunst*-artikkelen fortjener en kommentar. «Fra «kollektivhus» til «familiehus», toforsørger-huset» er en noe kronglete tittel, men den sier likevel mye om hvordan boligprosjektet skulle oppfattes, nemlig som et tilbud for familier med to yrkesaktive voksne. OBOS brukte heller ikke ordet kollektivhus, men markedsførte anlegget som *OBOS-byggene på Trasophagen*, og brukte nøytrale ord som *byggene* og *selskapet* i teksten. *Aftenposten*, derimot, kalte huset et kollektivhus, og begrepet ble også brukt i andre sammenhenger. OBOS unngikk kanskje bevisst å bruke ordet kollektivhus. Kanskje fryktet man at det kunne vekke feil assosiasjoner? For *Byggekunst*-redaksjonen kan det å ha vært viktig å fremheve at det her var snakk om en nydannelse og en videreutvikling av kollektivhustypen, og ikke en kopi av boligprosjektet i Stockholm.

Sosial ingeniørkunst eller boliger med service?

Sven Markelius' og Alva Myrdals kollektivhus i Stockholm vekket ikke bare interesse i samtiden. Det er også blitt diskutert av (arkitektur)historikere i ettertid. Et særlig fokus synes å ha vært på Alva Myrdal og hennes rolle, og særlig spørsmålet om hvorvidt boligprosjektet representerte et ønske om å utøve en form for sosial ingeniørkunst. Historikeren Yvonne Hirdman har både forsket på den svenske velferdsstaten og skrevet biografi om Alva Myrdal. I boken *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik* fra 1995 beskriver Hirdman kollektivhuset i John Ericssonsgatan som et hus som var planlagt av eksperter som mente seg berettiget til å legge livet til rette for andre. I kollektivhuset, hvor beboerne overlot ansvaret for barnepass, matlaging, klesvask og rengjøring til profesjonelle, ble den sosiale ingeniørkunsten utøvet på en helt konkret måte, ifølge Hirdman. Hirdman beskriver kollektivhuset som en blanding av en utopi og et disiplineringsprosjekt, og antyder for eksempel at det bak barnehagen lå en forestilling om at barna var for verdifulle til å bli overlatt til foreldrene, og at barneoppdragelsen heller burde overlates fagfolk.

En annen historiker som har arbeidet med Alva Myrdals boligreformarbeid, men som er langt mindre kritisk enn Hirdmann, er Kirsi Saarikangas. I tidsskriftet *Arbetarhistoria* har hun skrevet en artikkel hvor

---

⁷¹⁸ Ibid.

hun hevder at for Alva Myrdals del handlet kollektivhuset om å legge fysiske til rette for at kvinner skulle kunne kombinere yrkes- og familieliv: «Ett nytt boende kopplat till ett nytt familjeideal, omfattande kraven på livsstil, hushållsarbete, barnavård och hela vardagslivet, ingick i Alva Myrdals modernistiska projekt»⁷¹⁹. I følge Saarikangas var Alva Myrdal opptatt av hvordan konkrete, fysiske endringer i hverdagsmiljøet kunne bidra til å skape bedre levekår, først og fremst for kvinnene og barna. I arbeidet med nye boligtyper var barna like viktige som kvinnene, skriver Saarikangas, fordi boligen var stedet hvor fremtidens samfunnsborgere skulle vokse opp og bli formet: «Det fanns en stark tro på arkitekturens makt: genom nya bostäder och bostadsområden kunde man skapa en ny livsstil och nya medborgare anpassade till ett nytt samhälle.»⁷²⁰ Men i motsetning til Yvonne Hirdman, hevder Kirsi Saarikangas at Alva Myrdal ikke hadde noe ønske om å endre folks livsstil fundamentalt, og at hun ikke betraktet kollektivhus som en boligform som passet for alle. Tvert imot var Alva Myrdal klar over at arbeiderklassen hadde andre boligbehov og -preferanser enn middelklassen, og hadde ingen ambisjon om å endre disse. Saarikangas påpeker at Alva Myrdal betraktet kollektivhuset som en ideell boform for den mindre bemidlede delen av middelklassen der begge ektefellene var i arbeid, men der økonomien likevel ikke strakk til for å holde seg med en stor bolig og tjenerskap, og ikke som en allmenn løsning.

Arkitekturhistorikeren Eva Rudberg legger mindre vekt på spørsmålet om hvorvidt kollektivhuset representerte en form for sosial ingeniørkunst. I sin biografi om arkitekten kvinnene fra husstell og barnepass på, og at de kollektive fasilitetene *ikke* var å forstå som mål i seg selv.⁷²¹ Rudberg påpeker at de som flyttet inn i kollektivhuset selv ga uttrykk for at livet her stort sett utspilte seg som i en vanlig leiegård, men at hverdagen var betydelig enklere. Jeg støtter meg til Saarikangas og Rudbergs forståelse av kollektivhuset i Stockholm når jeg i det følgende vil holde det planlagte boliganlegget i Brochmannsgate opp mot de ideene omkring nye boligformer som de sosialistiske arkitektene tidligere hadde utviklet i tekst.

Igjen vil jeg gripe tilbake til Gunnar Øvergaard Jørgen, som i sin artikkel fra 1936 definerte et kollektivhus som rammen omkring «det organiserte forbruk av alle de ting som mer eller mindre direkte har tilknytning til boligen»⁷²². Denne definisjonen er dekkende for det OBOS-anlegget. Ambisjonen bak kollektivhuset på Bjølsen var, slik det kommer til uttrykk i kildene, ikke å bane vei for nye livs- og familiemønstre, men tvert imot å finne en boform som gjorde det lettere å føre et tradisjonelt familieliv også

⁷¹⁹ Kirsi Saarikangas. «Skaparen av det moderna hemmet. Alva Myrdal och planeringen av vardagslivet.» *Arbetshistoria*, nr. 2-3 (2003): 50.

⁷²⁰ Ibid, 53.

⁷²¹ Eva Rudberg. *Sven Markelius, arkitekt*. Stockholm: Arkitektur förlag, 1989.

⁷²² Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 53.

for familier med to yrkesaktive voksne. Boliganlegget skulle inneholde komplette familieleiligheter, og fellesfunksjonene skulle fungere som et supplement til, og ikke en erstatning for familieboligene. Det var slik det var tenkt i det konkrete boliganlegget, og slik arkitektene hadde skildret boligtypen i de artiklene jeg tidligere har analysert. Følgende passasje fra *Byggekunst*-presentasjonen er illustrerende i så måte: «Beboerne kan småhygge seg på eget kjøkken med å lage det beste de vet fra barndommens dager, eller de kan spare tid ved å ernære seg i matsalen»⁷²³, står det om matstellet i OBOS-anlegget. Forskjellen mellom å *ernære seg* på en rask måte og å *hygge seg med livretter* fra barndommen er åpenbar. Poenget er at arkitektene la opp til at begge deler skulle være mulig i familiehuset/toforsørgerhuset. Boligtypen innebar ikke en nedvurdering av hygge og matlaging på eget kjøkken, men skulle gi beboerne frihet til å velge fra dag til dag. Restauranten, vaskeriet og barnehagen skulle avlaste husmødre – vel å merke de som hadde råd til å betale for tjenesten – men ikke gjøre familien overflødig. Den formen for kollektivhus som Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen beskrev i artiklene sine, og som Frode Rinnan og Olav Tveten prosjekterte for OBOS, skulle med andre ord fungere som rammer rundt et tradisjonelt familieliv.⁷²⁴ Heller ikke i forslaget til et konkret boligprosjekt utfordret arkitektene det som var også arbeiderbevegelsens linje i familiepolitikken, nemlig oppslutningen om kjernefamilien.

Barn i byen

«Det er barnehagen som blir det viktigste nye element», ble det slått fast i *Byggekunst*.⁷²⁵ Det går også tydelig fram av de andre kildene – og det harmonerer godt med de tidligere artiklene. Slik ble hensynet til barna fremhevet i OBOS-brosjyren om familiehuset:

Et av de vanskeligste problemene i en storby er å skaffe gode vilkår for barna. De trenger plass til å tumle seg fritt, og de må holdes vekk fra kjøretrafikken i gatene (...) Enda vanskeligere blir det i de familier hvor husmoren har en del av

⁷²³ «Fra «kollektivhus» til «familiehus», - toforsørger-huset», *Byggekunst*, nr. 4 (1939), 64.

⁷²⁴ Her er det interessant å gå tilbake til Einar Karstads artikkel om det svenske kollektivhuset i *Bygningsarbeideren* i 1935, hvor han mente at boligtypen ville støte mot *det borgerlige boligideale*. Trolig modifiserte de sosialistiske arkitektene sitt syn på kollektivhus ettersom de nærmet seg arbeiderbevegelsen og ble kjent med arbeiderbevegelsens familieideal og sosialpolitikk. Karstad skrev sin artikkel i den perioden hvor de sosialistiske arkitektene fortsatt var en del av *Mot Dag*, det vil si at de fortsatt sto midt oppi en type kulturell radikalt miljø som kollektivhuset appellerte til.

⁷²⁵ Barnehage i nye boligkomplekser var tema også i andre artikler i dette nummeret av *Byggekunst*. OBOS-komplekset Balkeby ble presentert med sin barnehage, og det samme ble en barnehage i et nytt boligkompleks på Ila. Barnehagen på Ila ble fremstilt som et forbilde, og det fremgår av artikkelen at Oslo kommune siden 1935 hadde arbeidet med å få inkludert barnehager i nye boliganlegg. Til videre lesing om temaet anbefalte *Byggekunst*-redaksjonen interessant nok en bok av Alva Myrdal.

dagen opptatt med arbeid utenfor hjemmet. Da må det sørges for tilsyn med barna, og det blir nødvendig å lette husmoren for en del av det tyngste husarbeidet.⁷²⁶

At barnas behov ikke ble ivaretatt i den eksisterende bebyggelsen var, som jeg har vært inne på, også et tema hos Gunvor Eliassen i hennes artikler om kravene man burde stille til boligene: «Det er nødvendig å ta sig av bybarna; de fleste av dem vokser nu opp i omgivelser som er meget dårlig egnet for mindreårige»⁷²⁷. Hun fulgte opp med å skildre den nye svenske praksisen med å bygge barnehager i tilknytning til nye boliganlegg som blant annet ble gjennomført i regi av boligkooperasjonen. Vel å merke i den ordinære boligbyggingen. Markelius' og Myrdals kollektivhus nevnte hun ikke.

Også hos Eyvind Alnæs var barnehager et tema. «Vi må kreve at der også i de store boligkomplekster anlegges barnehager, hvor barna kan være på de tider av døgnet som det passer best for moren. (...) Dette er et krav som alle kan samles om og som kan gjennomføres uten å endre på selve den almindelige familiebolig»⁷²⁸, skrev han i sin drøfting av kollektive boformer fra 1936. Det er verd å merke seg arkitektens forsikring om at den *almindelige familiebolig* ikke sto for fall. Likedan er det verd å merke seg at Alnæs straks gikk over til å skildre nettopp kollektivhuset i Stockholm som eksempel på en helt kollektiv boform: «I Stockholm har man gjort en prøve, det er ifjor bygd et kollektivhus efter planer av arkitekt Markelius som har arbeidet lenge med spørsmålet.»⁷²⁹ Det var barnehagen som var det viktigste ved kollektivhuset, avsluttet Alnæs, og grunnen til at anlegget også fikk økonomisk støtte av svenske myndigheter. Og her lå også den lærdommen man kunne dra fra Stockholm: «På ett bestemt område lærer eksempelet oss å stille dagsaktuelle krav: der må tas mere hensyn til barna når byboligene planlegges»⁷³⁰. Barnehager i boligkompleksene måtte innføres, konkluderte arkitekten, og her måtte det offentlige bidra, både med å stille krav, og om nødvendig med økonomiske midler: «Det vil være vel anvendte penger.»⁷³¹ Gunnar Øvergaard Jørgens artikkel om kollektivhus var illustrert med bilder fra barnehager i svenske kooperative boliganlegg, og hevdet at av alle mulige fellesanlegg var det barnehager det var størst behov for i boligbebyggelsen: «først og fremst gjelder det å oprette barnestuer og lekeplasser; og ikke bare i nybyggene, men også i strøk med eldre boligbygg»⁷³².

⁷²⁶ Prospekt for «Obos-byggene på Trasophagan», utarbeidet av OBOS, s. 1.

⁷²⁷ Eliassen, «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», 11.

⁷²⁸ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 3 (1936), 6.

⁷²⁹ Ibid.

⁷³⁰ Ibid, 7.

⁷³¹ Ibid.

⁷³² Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 59.

Kravet om bedre boliger, i bedre bystrøk, for barn var noe de sosialistiske arkitektene kom tilbake til gjentatte ganger. Som forbilde tjente svensk boligbygging, i første rekke den svenske boligkooperasjonen HSB, som på midten av 1930-tallet bygde «barnestuer» i alle sine nybygg. Og i 1939 var det kommet så langt at OBOS hadde gitt to av dem i oppdrag å tegne et «familiehus» med barnehage. Også her med et boliganlegg i Stockholm som forbilde. Året før hadde en barnehage åpnet i OBOS-komplekset Balkeby, om enn i helt privat regi og innredet i en av de ordinære leilighetene, men OBOS var også i gang med å prosjektere barnehage i et boliganlegg på Tøyen. I samme nummer av *Byggekunst* som familiehuset på Bjølsen ble omtalt, var det også en omfattende artikkel om barnehager, blant annet en stor barnehage i tilknytning til den nye bebyggelsen i Iladalen. Også i andre boligbygg var det planlagt barnehager, og Oslo kommune var i ferd med å følge etter svenske myndigheter i å både kreve og støtte bygging av barnehager. Barn var med andre ord i ferd med å bli et tema i boligbyggingen, og til og med en del av det man kan kalle det offisielle boligprogrammet. Dette innebar en ny og utvidet forståelse av boligen og boligens funksjon. Og de sosialistiske arkitektene sto midt i denne utviklingen, både gjennom sine artikler og foredrag, gjennom planleggingen av det nyskapende familiehuset og som medlemmer av *Byggekunst*-redaksjonen med mulighet til å sette dette spørsmålet på dagsorden. Dette skal jeg komme tilbake til og utdype mot slutten av kapitlet. Først skal jeg belyse hvordan det nyskapende OBOS-anlegget ble diskutert i samtiden.

Kollektivhus til debatt

I tillegg til å bli omtalt i både fag- og dagspressen, ble det planlagte familiehuset gjenstand for et eget diskusjonsmøte våren 1939. Det første fant sted 25. mai, og det ble annonsert i både *Arbeiderbladet* og *Aftenposten* dagen før. I annonsen ble boliganlegget presentert som Oslos første kollektivhus – og ordet kollektivhus ble endatil skrevet med store bokstaver. Enda mer interessant er opplysningene om innleiderne og arrangørene av møtet. Bak møtet sto en hel rekke organisasjoner: Leieboerforeningen i Oslo, Norsk Forening for Boligreformer, Norsk Kvinnesaksforening, Social Diskusjonsklubb og Yrkeskvinnens klubb. Det er påfallende begge de to kvinneorganisasjonene blant arrangørene representerte den borgerlige eller liberale kvinnebevegelsen, og at ingen av arbeiderbevegelsens kvinneorganisasjoner var representert. Jeg tolker det som et utslag av det jeg har vært inne på flere ganger i dette kapitlet, nemlig at alternative boformer skreddersydd for familier med yrkesaktive kvinner ikke sto øverst på arbeiderbevegelsens boligpolitiske program. Å kjempe for kvinners mulighet

til å være yrkesaktive var derimot en av de viktigste kampsakene til den borgerlige kvinnebevegelsen. De tre innleiderne var fru Gunvor Haugen, det vil si arkitekten som het Gunvor Eliassen før hun giftet seg, Frode Rinnan, den ene av arkitektene bak prosjektet, og Gunnar Øvergaard Jørgen, som her sto oppført som sekretær. Øvergaard Jørgen opptrådte altså i kraft av sin stilling som sekretær i OBOS. Det overrasker ikke at det var disse tre som innledet på møtet, og dette bekrefter også at dette var et prosjekt som involverte flere av de sosialistiske arkitektene. Mangfoldet av foreninger som sto som arrangører av møtet vitner dessuten om at arkitektene hadde et stort nettverk, og at nyskapende boligidéer hadde et bredt nedslagsfelt.

Invitasjon til diskusjonsmøte om kollektivhuset i *Arbeiderbladet* 25. mai 1939. Den samme annonsen sto på trykk i *Aftenposten* samme dag.

Slik det ofte var tilfelle i forbindelse med større møter, trykket *Arbeiderbladet* en fyldig reportasje dagen etter. Ifølge referatet hadde Gunvor Haugen gjort rede for hvilke fordeler det ville medføre å bo i et slikt hus for familier med to yrkesaktive ektefeller. Ordningen med ansatt personale som ville ta seg av det meste av husarbeidet og matlagingen samt en stor del av omsorgsoppgavene ville i følge *Arbeiderbladet* «gjøre det mulig for en selvforsørgende kvinne både å passe sitt arbeid og fylle sin oppgave som hustru og mor»⁷³³. For barna ville det også være store fordeler. I barnehagen ville de ha plass til å leke og være i ro, gjøre lekser og være sammen med andre barn. Det hele under kyndig oppsyn. Det samme gjaldt det ansatte personalet. Om hushjelpen slo *Arbeiderbladet* fast: «Hun vil få 8-timers arbeidsdag og skikkelig lønn.» Og om de ansatte i barnehagen: «Til lønn for personalet var også avsatt skikkelige beløp, for det var vel ingen mening i at en gift kvinne skulde ha vel betalt arbeid utenfor hjemmet, mens hun underbetalte dem som stelte hennes hus og hennes barn.» Lønns- og

⁷³³ *Arbeiderbladet* 26. mai 1939.

arbeidsforholdene blant hushjelper, og husarbeid og omsorgsarbeid som *lønnsarbeid* var, som jeg også har vært inne på tidligere, et viktig poeng når de sosialistiske arkitektene diskuterte kollektive boligløsninger. Det er interessant at Haugen brukte det som del av sin argumentasjon på debattmøtet – og det er interessant at *Arbeiderbladets* utsendte bet seg merke i det og fremhevet det på trykk dagen etter.

Etter Gunvor Haugen var det Frode Rinnans tur. Han viste lysbilder og gjorde rede for detaljene i planen. «Derefter redegjorde arkitekt Jørgen for byggets økonomi.» Gunnar Øvergaard Jørgen stilte opp et budsjett for en familie, og avisen mente det var høye tall han opererte med. Men for en familie som likevel var avhengig av å betale for husstell og barnepass, ville det lønne seg å samle alle tjenestene på ett sted slik tilfellet ville være i kollektivhuset. I den påfølgende diskusjonen ble det i følge *Arbeiderbladet* stilt spørsmål om ikke barnehager burde være et offentlig ansvar. Den som stilte dette spørsmålet var en av kvinnebevegelsens førstedamer i Norge, Margarete Bonnevie⁷³⁴, og i følge *Arbeiderbladet* sa både arkitekt Boysen⁷³⁵ og Nic Waal⁷³⁶ seg i prinsippet enig i det, men fremholdt likevel at «... så langt var vi ennå ikke kommet», og at det å innrette et kollektivhus med barnehage var å betrakte som et skritt på veien. Toforsørgerbygget fremsto i *Arbeiderbladet* som et boligeksperiment, der hensikten først og fremst var å samle inn erfaring om nye boligtyper. Og betegnende nok, akkurat de boligtyper som de sosialistiske arkitektene hadde arbeidet for å få gjennomslag for i en årrekke.

---

⁷³⁴ Margarete Bonnevie var en av kvinnebevegelsens grunnleggere i Norge. Hun var oversetter og kontorarbeider, og kjempet for kvinners rett til å arbeide. Hun utga blant annet boken *Ekteskap og arbeide* i 1932.

⁷³⁵ Carsten Boysen var med andre ord også til stede på diskusjonsmøtet. Hvilket ytterligere styrker min overbevisning om at kollektivhuset på Bjølsen også var et kollektivt prosjekt for de sosialistiske arkitektene.

⁷³⁶ Psykologen Nic Waal var en av de få kvinnene i Mot Dag. Hun hørte til den samme kretsen som de sosialistiske arkitektene og flere av de andre som hadde vært involvert i planleggingen, som Chris Brusgaard og Johan Vogt.

Arbeiderbladet trykket en fyldig reportasje fra diskusjonsmøtet 26. mai 1939, endog med bilde av innleiderne. Fra venstre: Gunvor Haugen, Frode Rinnan, Gunnar Øvergaard Jørgen, Nic Waal og Margarete Bonnevie.

Kollektivhus for borgerskapet

I et hefte om kollektivhus i Sverige, utgitt i 1980, skriver arkitekten Dick Urban Vestbro at *ideene* om kollektivhus sprang ut fra de store utopiene, som for eksempel Charles Fouriers boliganlegg, de såkalte *phalanstères*. Når ideene skulle realiseres, derimot, handlet det om å løse praktiske oppgaver i hverdagen, og ikke om å innføre nye måter å leve på.⁷³⁷ I Sverige ble det første bolighuset med fellesanlegg og ekstra service bygd allerede i 1907, og det hadde et utpreget borgerlig tilsnitt. Den viktigste forskjellen besto i at tjenestene ble besørget av husets ansatte betjening i stedet for at de enkelte beboerne selv holdt seg med et tjenerskap. Igjen blir det tydelig at utviklingen av kollektivhus hang nøye sammen med tilgangen på arbeidskraft i husholdningene. På 1930-tallet, skriver Vestbro, fikk kollektivhuset en sosialistisk slagside. I den svenske funksjonalismens manifest *acceptera* fra 1930 ble tanken om kollektivhus som åsted for nye familietyper og nye former for livsførsel formulert: «I kollektivhuset skulle en ny familjetyp bo – den där hustrun förvärvsarbetar, makarna lever i kameratäktenskap och barnen till stor del omhändertaras av samhället», oppsummerer Vestbro.⁷³⁸ Men noe slikt ble aldri realisert. Heller ikke kollektivhuset på Kungsholmen var noe utopisk prosjekt, men sto i den borgerlige tradisjonen der det kollektive

⁷³⁷ Dick Urban Vestbro, *Kollektivhus i Sverige. Mål, utformning, utveckling 1900-1980* (Stockholm, 1980).

⁷³⁸ *Ibid.*, 9.

besto i muligheten for å kjøpe boligrelaterte tjenester. At kollektivhus ble oppfattet som et borgerlig fenomen, kommer også til syne i arbeiderbevegelsens skepsis: «Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen sades att kollektivhus var för vissa privilegerade grupper och att frågan om bristen på boendeservice måste lösas generellt»⁷³⁹, skriver Vestbro.

Hva med den omfattende kollektiviseringen som fant sted på flere samfunnsområder i Sovjetunionen? Er det ikke naturlig å tenke seg at de sosialistiske arkitektene hentet inspirasjon derifra? Kunsthistorikeren Espen Johnsen hevder det. I utstillingskatalogen *Norge-Russland: Naboer gjennom 1000 år* fra 2004 skriver han om sovjetiske impulser på norsk funksjonalisme, og nevner spesielt kollektivhuset som boligtype.⁷⁴⁰ Mange norske arkitekter besøkte Sovjetunionen og lot seg inspirere, skriver Johnsen, deriblant Harald Hals, Edvard Heiberg og Carsten Boysen. I Sovjetunionen opplevde de norske arkitektene en boligbygging av en ny og ukjent skala, og en av boligtypene de ble presentert for, var nettopp kollektivhus. Johnsen skriver at den norske fascinasjonen for sovjetisk arkitektur handlet om at arkitektene her mente å finne et samspill mellom idé og form. I følge Johnsen var spesielt Heiberg og Hals opptatt av å formidle inntrykkene fra de russiske kollektivhusene etter sine besøk i Moskva på 1930-tallet. Espen Johnsen konkluderer riktignok med at sovjetiske kollektivhus ikke fikk noen avgjørende betydning for norske arkitekter og norsk boligbygging, men han mener likevel at de spilte en viktig rolle som utgangspunkt for diskusjoner omkring boligarkitektur og boligtyper. Her nevner han spesielt OBOS-anlegget på Bjølsen, og hevder at det ble planlagt med de sovjetiske kollektivhusene som bakteppe. «Knappt noen annen hustype egner seg bedre til å drøfte aspekter ved modernismens komplekse boligideologi: Var hensikten å frigjøre eller styre folks bo- og livsform?»⁷⁴¹, skriver Johnsen om de sovjetiske kollektivhusene. Han betrakter kollektivhus som en boligtype som innebar en ny måte å bo på og et nytt forhold mellom individet og samfunnet: «Hovedideen var å ha små leiligheter, nærmest rene soverom, og isteden ha felles spisesal, kjøkken, vaskerom, samt rom for avslapning og kulturell utfoldelse.»⁷⁴² Dette stemmer dårlig overens med et arkitektenes redegjørelser for det planlagte kollektivhuset, eller toforsørgerhuset, i Oslo. Tvert imot fremhevet de at leilighetene nettopp var utformet som komplette familieleiligheter slik at beboerne kunne holde på en tradisjonell måte å bo på.

⁷³⁹ Dick Urban Vestbro, *Kollektivhus i Sverige. Mål, utformning, utveckling 1900-1980* (Stockholm, 1980), 16.

⁷⁴⁰ Espen Johnsen. "Arkitektur, kunst og kollektivhus. Sovjetiske impulser på norsk funksjonalisme." I *Norge-Russland: Naboer gjennom 1000 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2004.

⁷⁴¹ Ibid, 379.

⁷⁴² Ibid.

Det stemmer at norske arkitekter, deriblant Carsten Boysen, besøkte Sovjetunionen på 1920-tallet. Kanskje besøkte de kollektivhus, og kanskje møtte de barnehagebarn og yrkesaktive kvinner i Sovjetunionen. Men livssituasjon til disse menneskene kunne neppe sammenlignes verken med norske arbeiderklassekvinner eller de intellektuelle kvinnene i kulturradikale miljøer som Mot Dag. I årene etter revolusjonen opplevde Sovjetunionen en rask og omfattende industrialisering og urbanisering. Enorme menneskemengder strømmet fra landsbygda til byene, og behovet for boligbygging var tilsvarende stort. Som et svar på dette behovet ble det fra 1920-tallet utviklet forskjellige typer for kollektive boformer, blant annet de såkalte *kommunalkaene*, hvor flere familier delte kjøkken, bad og oppholdsrom. Helt frem til 1970-tallet var dette den vanligste boligtypen i de sovjetiske byene. I tillegg fantes det hybel- eller internatlignende boliganlegg for arbeidere uten familie.

Jeg tviler, kort sagt, på hvor stor betydning sovjetiske kollektivhus kan ha hatt for boligdiskusjonen blant norske arkitekter generelt og det planlagte OBOS-prosjektet spesielt. Med sine komplette familieleiligheter og fellesanlegg like mye av kommersiell som av sosial art, minnet OBOS-anlegget svært lite om sovjetiske *kommunalkaer* eller andre kollektive boligtyper i Sovjetunionen. De sosialistiske arkitektene nevnte ingen sovjetiske forbilder i tekstene sine på 1930-tallet, og jeg stiller meg skeptisk til Espen Johnsens fremstilling av sovjetiske kollektivhus kan som inspirasjonskilde for kollektivhuset som Rinnan og Tveten prosjekterte for OBOS. Særlig synes jeg det er problematisk i å sette likhetstegn mellom idé og form slik Johnsen antyder, og på den måten forstå de sovjetiske kollektivhusene først og fremst som et stykke modernistisk arkitektur. Gjennom hele sovjetperioden ble det bygd kollektivhus, og de ble realisert i forskjellige formspråk. At enkelte kollektivhus i en kort periode fikk en rendyrket funksjonalistisk utforming, handlet mer om hvilke arkitekter som ble betrodd oppgaven der og da enn om noe egentlig sammenfall mellom idé og form.⁷⁴³

Jeg tviler altså på at arkitektene så til Sovjetunionen når de planla familiehuset til OBOS. Men det finnes også en annen mulig inspirasjonskilde for de sosialistiske arkitektenes tanker og idéer omkring nye boligtyper, nemlig den storstilte sosiale boligbyggingen som foregikk i Wien i mellomkrigstiden. Her ble det utviklet nye boligtyper og nye typer boligkomplekser med en hel rekke fellesfunksjoner – de såkalte *Gemeindebauten*.

---

⁷⁴³ Modernistisk arkitektur hadde en kort oppblomstring før Stalin nærmest forbød stilen og den europeiske avantgarden som hadde søkt seg til Sovjet forlot landet. Byggeoppgavene var fortsatt de samme, men ble nå løst i et nærmest barokt formspråk.

Her ble det utviklet nye bygningstyper og boligformer hvor en rekke av hverdagens oppgaver ble løst i fellesanlegg knyttet til boligen, og hvor beboerne inngikk i et boligrelatert konsumfelleskap uten at det ble gjort noe forsøk på å endre deres livsstiler eller familiemønstre. Arbeiderfamiliene i Wien ville ikke ha en ny form for husholdning og ville ikke leve sammen på nye måter, verken i boligkomplekset eller internt i familien. Det man ønsket, var komfortable boliger hvor man kunne leve et tradisjonelt familieliv, skriver Dieter Langewiesche i boken *Wohnen im Wandel*.⁷⁴⁴ Dette er et viktig poeng. Mens den kollektivhustypen som ble utviklet i Sverige var skreddersydd for den intellektuelle middelklassen og kollektivhusene i sovjetunionen ble til i en helt annen samfunnssituasjon og som svar på helt andre behov enn de som fantes både i Wien og Skandinavia, ble boliganleggene i Wien med sine mange fellesanlegg faktisk utviklet for og tatt i bruk av arbeiderklassen. I de to artiklene jeg diskuterte i forrige delkapittel gjorde Gunvor Eliassen, Gunnar Øvergaard Jørgen og Eyvind Alnæs det klart at kollektivhus verken var et realistisk eller et ønskelig alternativ for de brede lag av befolkningen. Derfor konkluderte de også med at man heller burde utvikle boligkomplekser med gode fellesarealer og med tilgang på fellesfasiliteter som vaskerier og barnehager. De sosialistiske arkitektene ideal ligger derfor, slik jeg kan forstå det, nærmere den kommunale boligbyggingen i Wien enn kollektivhuset i Stockholm. Det er også nærliggende å anta at Wiens boligprogram rent organisatorisk må ha vært av interesse for de sosialistiske arkitektene. Det kommunale boligprogrammet resulterte i rundt fire hundre nye boligkomplekser, det ble finansiert ved hjelp av en hardhendt beskatning av private gårdeieres inntekter og det skaffet arbeid til byens bygningsarbeidere.⁷⁴⁵

De sosialistiske arkitektenes boligprogram

I *Byggekunst* ble OBOS-prosjektet på Bjølsen beskrevet som en nydannelse på boligmarkedet. Trolig først og fremst på grunn av kombinasjonen av familieleiligheter og fellesanlegg. Men i tillegg til denne mest åpenbare nyvinningen ser jeg en rekke andre nyskapende trekk. I dette siste avsnittet vil jeg argumentere for hvorfor jeg betrakter det planlagte kollektivhuset –

⁷⁴⁴ Langewiesche, «Politische Orientierung und soziales Verhalten. Familienleben und Wohnverhältnisse von Arbeitern im roten Wien der ersten Republik», 184. Langewiesche mener man må skille mellom det politiske livet og det private. Det var ingen motsetning mellom å kjempe for en nye samfunnsordning på den ene siden og ønsket om å føre et «borgerlig» familieliv på den andre, skriver han.

⁷⁴⁵ Også her i landet figurerte Gemeindebauten i pressen. *Aftenposten* kalte boliganleggene for *røde festninger*. 16. februar 1934, for eksempel, skrev avisen om hvordan sosialistene hadde forskanset seg i Wiens forsteder «hvor det sosialdemokratiske kommunestyre i den tid da man konfiskerte husleien og for de konfiskerte penger bygget en mengde Folkets hus, som idag alle er omdannet til små festninger og som ligger likesom strategisk fremskutte omkring byen, - sikkert også anlagt med hensikt.» Også her i Norge var altså denne arkitekturen høyst politisert, og beskatning ble i *Aftenposten* karakterisert som konfiskering.

eller familiehuset – som en syntese av det arbeidet med nye boligformer de sosialistiske arkitektene hadde nedlagt gjennom en hel årrekke.

Nyvinningene var av arkitektonisk, organisatorisk og politisk art, og de kan oppsummeres som følger: Kollektivhuset var et boliganlegg planlagt av arkitektene Rinnan og Tveten på oppdrag fra OBOS. Involvert i planleggingen var et knippe kjente fagfolk fra det samme faglig-politiske, «kulturradikale» miljøet. Gunnar Øvergaard Jørgen kan også ha vært involvert i planleggingen, i egenskap av sin stilling som sekretær i OBOS. Oslo kommune stilte garantier for prosjektet, og støttet prosjektet også direkte økonomisk gjennom å yte et toplån. Kollektivhuset ble omtalt i pressen og i *Byggekunst*, og det ble gjenstand for et eget debattmøte. Debattmøtet ble arrangert av en hel rekke organisasjoner, og flere av de sosialistiske arkitektene deltok som innledere og tok ordet i debatten. Det planlagte boliganlegget hadde et direkte forbilde i Stockholm, nemlig kollektivhuset som Sven Markelius og Alva Myrdal sto bak, og som var blitt bygget i 1935. På samme måte som dette anlegget, skulle kollektivhuset på Bjølsen bestå av leiligheter, betjent kjøkken og spisesal/restaurant, barnehage, betjent vaskeri samt en rekke felles oppholdsrom, blant annet røkeværelse og mosjonsrom. Men til forskjell fra bygget i Stockholm, hvor leilighetene var små og uten kjøkken, var boligkomplekset i Oslo planlagt med familieleiligheter med fullverdig kjøkken. Videre skulle leilighetene i OBOS-bygget utformes i henhold til modernismens ideal, det vil si funksjonsdelte og med særlig fokus på soverom og kjøkken. Blokkene skulle utføres i et modernistisk formspråk, og som frittliggende lamellblokker – i henhold til modernismens byplanideal. Gjennom hele 1930-tallet hadde de sosialistiske arkitektene argumentert for behovet for nye boligtyper, og i andre halvdel av tiåret hadde de behandlet temaet kollektivhus i tekst. Men stikk i strid med hva man kunne forvente, handlet diskusjonen ikke om å legge til rette for radikalt nye måter å leve på. Det planlagte OBOS-anlegget var ikke egnet til å vekke anstøt i noen politiske leire, og hele prosessen omkring arkitektenes arbeid med nye og mer fellesskapsbaserte boligformer belyser også med hvilken smidighet de sosialistiske arkitektene manøvrerte i det politiske landskapet. Det som trer frem når jeg i det følgende skal ta for meg disse punktene i tur og orden, er et bilde av hvordan de sosialistiske arkitektene arbeidet, og hvordan de opptrådte midt i et faglig-politisk felt i endring.

I samtiden fikk kollektivhusprosjektet stor oppmerksomhet på grunn av fellesanleggene, men det hadde representert noe nytt også uten spisesal og barnehage. Også selve boligene avvek fra samtidens boligtyper. En standard familieleilighet på 1930-tallet var en toromsleilighet med to relativt romslige, tilnærmet like store og udifferensierte oppholdsrom samt kjøkken og bad. Soverom var et ukjent begrep; oppholdsrommene ble brukt både på dagtid og

om natten. Allerede i tidsskriftet *Plan* hadde de sosialistiske arkitekten kritisert denne boligtypen, og påstått av den rett og slett var *skadelig* for familiene som var ment å bo der. Leilighetene i Brochmannsgate skulle få en helt annen planløsning med gjennomgående stue og arbeidskjøkken på bare seks kvadratmeter – bygningslovens minstemål. Soverommene skulle være små, men det skulle til gjengjeld være flere av dem – tre i de største leilighetene, og de skulle ligge mot øst, eksponert for morgensolen.

Det arkitektene Rinnan og Tveten gjorde her, var å gripe muligheten til å prøve ut den modernistiske minimumsleiligheten etter tysk forbilde. Som jeg har redegjort for tidligere i dette kapitlet, var dette en leilighetstype basert på en streng funksjonsdeling. Å prioritere antall rom på bekostning av størrelsen, og erstatte det tradisjonelle spisekjøkkenet med et rent arbeidskjøkken, ble oppfattet som rasjonelt og hygienisk. Det var slike leilighetstyper de sosialistiske arkitektene hadde argumentert for tidligere. Det kanskje beste og tydeligste eksempelet på det er Gunvor Eliassen, som gikk detaljert til verks og gjorde rede for kravene til en god bolig i artikkelserien i *Bygningsarbeideren*. De planlagte leilighetene i Brochmannsgate ville tilfredsstillende de fleste av kravene som Eliassen fremsatte i denne artikkelserien, og må betraktes som et forsøk på å realisere de sosialistiske arkitektenes idealboliger.

Også bygningstypen er interessant: anlegget skulle bestå av to frittliggende lamellblokker, altså modernismens foretrukne bygningstype. De to lamellblokkene med modernistiske minimumsleiligheter og grøntarealer rundt, og med moderne tekniske innretninger som sentralfyr og vaskeri representerer det som Eyvind Alnæs beskrev som å trekke «landet inn i byene ved en fornuftig anvendelse av kollektivhus-prinsippet i forbindelse med en klok byplan-regulering»⁷⁴⁶, og som han lanserte som et alternativ til spredt eneboligbebyggelse i en artikkel fra 1936.

OBOS-byggene i Brochmannsgate ble kalt både kollektivhus, familiehus og toforsørgerhus. Gunnar Øvergaard Jørgen påpekte i sin artikkel om temaet fra 1936 at ordet kollektivhus kunne vekke spesielle assosiasjoner. Disse assosiasjonene gikk nok lett i en annen retning enn det som var ambisjonene bak boligprosjektet. Familiehus eller toforsørgerhus var langt mer dekkende for dette boliganlegget som var skreddersydd for familier hvor husmoren trengte – og hadde økonomisk evne til å betale for – avlastning med husarbeidet, men som ellers ønsket å leve et tradisjonelt familieliv. Med sin kombinasjon av fullverdige private boliger og mulighet for å kjøpe tjenester i fellesanleggene, ville OBOS-anlegget fungert nettopp som det organiserte forbruk av boligrelaterte tjenester som Øvergaard Jørgen beskrev i sin artikkel, og som han fremholdt som essensen i et kollektivhus.

⁷⁴⁶ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 1-3. Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 2 (1936), 1. Ordelling og bindestrek som i originalen.

Oppsummert kan vi si at de planlagte OBOS-byggene på Trasophagan skulle inneholde funksjonsdelte leiligheter med laboratoriekjøkken og egne soverom, komplekset skulle utformes som frittliggende lamellblokker og det skulle inneholde en rekke fellesanlegg og -funksjoner. Med minimumsleiligheter med maksimum service i frittliggende lamellblokker representerte det planlagte kollektivhuset det meste av det de sosialistiske arkitektene hittil hadde ønsket seg og argumenterte for. Det må betraktes som en realisering av arkitektenes boligarkitektoniske program.

Noe slikt hadde ikke hadde latt seg gjøre tidligere. Som jeg allerede har gjort rede for, hadde et forsøk på å bygge minimumsleiligheter strandet i 1929. Dette hadde utløst stor forargelse blant de sosialistiske arkitektene, som la skylden på Oslo kommune og boligrådet. Men ti år senere støttet altså kommunen og boligrådet byggingen av et langt mer radikalt boligprosjekt. Det må bety at noe hadde endret seg på det politiske og det organisatoriske området. I kommunen hadde det oppstått en vilje til å prøve ut nye boligformer, og denne viljen står i sterk kontrast til den tidligere ensidige satsingen på etablerte boligtyper. Jeg tolker det som et tegn på at det i løpet av 1930-tallet hadde utviklet seg en ny bevissthet omkring boligens betydning som ramme rundt folks hverdagsliv, og at denne bevisstheten også hadde slått rot i kommunes fagetater og blant de folkevalgte. At OBOS var blitt stiftet i 1929, og hadde inngått et gjensidig forpliktende samarbeid med Oslo kommune i 1935, betydde trolig også mye for at et eksperimentelt boligprosjekt som familiehuset i Brochmannsgate kunne settes ut i livet. Avtalen mellom OBOS og kommunen forstår jeg som en del av det samme bildet. Det handlet om å utvikle nye måter å arbeide på og stable et nytt organisatorisk rammeverk på beina. Komplette ble ikke dette rammeverket før etter andre verdenskrig. I 1939 manglet fortsatt en helt avgjørende bit, nemlig en ny kredittinstitusjon for boligbygging. Husbanken kom ikke på plass før i 1946, og da ble det også for alvor fart på utviklingen av nye boligtyper. Likevel ser vi at nye ting fremsto som gjørbare mot slutten av 1930-tallet, ting som hadde vært utenkelige ti år tidligere, og vi ser ikke minst konturene av en ny og mer aktiv holdning til boligbyggingen blant organisasjoner, myndigheter og fagfolk. Det planlagte boliganlegget på Trasophagan er, slik jeg ser det, et uttrykk for denne nye og mer aktive holdningen.

Men det var ikke bare OBOS og Oslo kommune i tillegg til de sosialistiske arkitektene som var involvert i planleggingen av familiehuset på Trasophagen. Som jeg har gjort rede for var det blitt nedsatt en planleggingskomité, som blant annet besto av Chris Bruusgaard, som hadde bakgrunn i Sosialistiske legers forening og Johan Vogt fra Sosialistiske økonomers forening. Folk som i utgangspunktet sto de sosialistiske arkitektene nær, med andre ord. Og bak det store diskusjonsmøtet om boliganlegget sto en hel rekke organisasjoner, fra den radikale

leieboerbevegelsen til borgerlige kvinnesaksforeninger. Det som avtegner seg her er et bilde av de sosialistiske arkitektene som dyktige nettverksbyggere, som fagfolk som hadde en finger med i spillet nær sagt overalt hvor bolig og boligpolitikk ble diskutert, og som evnet å samle folk fra forskjellige miljøer og skape oppslutning om boligsaken. Dette bildet blir enda skarpere når vi tar i betraktning av Eyvind Alnæs var redaktør av *Byggekunst* og Gunnar Øvergaard Jørgen var medlem av redaksjonen på dette tidspunktet, og at Gunnar Øvergaard Jørgen samtidig hadde verv i boligreformforeningen, som også var en av organisasjonene bak diskusjonsmøtet, og han arbeidet i OBOS. Det er et sammenfall mellom personer og organisasjoner som kommer til syne her, og som er betegnende for hvordan arkitektene arbeidet og hvordan de fikk satt synspunktene sine på dagsorden. Og ikke noe sted kommer dette mer tydelig til syne enn i tilfellet med det planlagte kollektivhuset.

Som kollektivhus betraktet, kan prosjektet virke lite ambisiøst. Som jeg har vist i dette og de to foregående kapitlene, så de sosialistiske arkitektene behovet for nye bolig- og bebyggelsestyper, og lanserte den teknisk velutstyrte, frittliggende lamellblokk med minimumsleiligheter og forskjellige fellesanlegg som et alternativ til de etablerte boligtypene. Men de tok ikke tok til orde for å innføre radikalt nye måter å leve på. Kollektivhuset, slik de skisserte det først i tekster og senere som et konkret byggeprosjekt, var å forstå som en velutstyrt bygård med noen fellesfasiliteter som beboerne kunne benytte av mot betaling. Arkitektene argumenterte også tydelig for at dette foreløpig bare var en boform som passet for et fåtall familier, fortrinnsvis fra den intellektuelle delen av middelklassen, åndsarbeiderne, og ville ikke gå inn for bygging av slike prosjekter i stor skala.

Familiehuset ble planlagt som et boligeksperiment, og hensikten var å samle erfaringer med en ny type boligkomplekser. Boligkomplekset ville tilby komplette familieboliger og ekstra service, og *Byggekunst* mente at dette sannsynligvis ga den «riktig smidige tilpasning til Oslo-forhold i dag»⁷⁴⁷. Som et forsiktig eksperiment representerte prosjektet også en smidig tilpasning også til de politiske forholdene der og da. Arbeiderklassen var generelt konservativ i sine boligvaner, og i arbeiderbevegelsen var man heller ikke uten videre opptatt av å få kvinnene ut i lønnsarbeid. Tvert imot støttet man opp under eneforsørgermodellen. I den arbeiderbevegelsen som arkitektene hadde sluttet seg til, var med andre ord kollektivhus også egnet til å vekke negative assosiasjoner. Dette var arkitektene klar over, og særlig Gunnar Øvergaard Jørgen nevnte eneforsørgerlinja som en av grunnene til at de sosialistiske arkitektene ikke ville gå inn for noen storstilt bygging av kollektivhus. Samtidig viser artiklene til Gunvor Eliassen/Haugen, Eivind

⁷⁴⁷ «Fra «kollektivhus» til «familiehus», - toforsørger-huset», *Byggekunst*, nr. 4 (1939), 64.

Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen samt det planlagte boliganlegget på Bjølsen at arkitektene hadde klare meninger om hvordan boligene burde utstyres og hvilke funksjoner det burde legges til rette for i boliganleggene. De samme tekstene, og det planlagte boliganlegget, viser hvordan arkitektene formidlet disse synspunktene innenfor det rådende politiske virkelighetsbildet. For meg blir dermed arkitektenes arbeid med nye boligtyper stående som noen av de fremste eksemplene på hvordan de agerte og argumenterte faglig og politisk, det vil si hvordan de underbygget arkitektfaglige argumenter med argumenter fra politikken – og omvendt. Eivind Alnæs trakk for eksempel inn frykten for befolkningsnedgang og gifte kvinners rett til lønnsarbeid i diskusjonen sin. Begge deler var politiske spørsmål som ble debattert i samtiden, og arkitekten benyttet anledningen til å vise at dette også handlet om å utforme egnede boliger. Det var problemer hvor arkitektur var en del av løsningen, problemer som man bokstavelig talt kunne bygge seg bort ifra. På samme måte var Gunvor Haugen og Gunnar Øvergaard Jørgen inne på hushjelpenes arbeidsforhold. Hushjelper var en yrkesgruppe som fagbevegelsen forsøkte å mobilisere, og begge arkitektene argumenterte overbevisende for at man gjennom å helt konkret bygge nye bygningstyper, også ville legge til rette for bedre arbeidsforhold for denne yrkesgruppen. Dette er to svært presise eksempler på hvordan de sosialistiske arkitektene søkte å synliggjøre sammenhengen mellom den fysiske utformingen av omgivelsene og det livet de skulle danne ramme rundt.

Boligtyper og byplangrep

I dette kapitlet har jeg analysert tekster som hadde boligtyper og byplangrep som tema. Tekstene er signert tre forskjellige forfattere blant de sosialistiske arkitektene, og de utdyper og supplerer hverandre. Til sammen utgjør de det jeg vil kalle et boligarkitektonisk program hvor modernismens boligteorier fikk en politisk forankring. Eller sagt på en annen måte, hvor forfatterne viste at modernismens ideer hadde en konkret, politisk relevans.

I artikkelserien i *Bygningsarbeideren* grep Gunvor Eliassen på den måten tak i en hel rekke aktuelle politiske spørsmål, og viste hvordan de også var aktuelle for hennes eget fagfelt. Boligen som spekulasjonsobjekt, planløsninger, teknisk utstyr, mentalhygiene, barnas oppvekstvilkår, kvinners yrkesdeltakelse, en utvidet forståelse av arbeid, fagorganisering blant hushjelper og rasjonalisering av husarbeidet – alt dette var temaer som hun søkte å forene med en analyse av den fysiske utformingen av boliger. Det er denne måten å argumentere på, der arkitektene både i tema og ordbruk la seg tett opp til arbeiderbevegelsen forøvrig, som var typisk og særegen for de sosialistiske arkitektene og

deres måte å politisere sin fagkunnskap og sine arkitektfaglig begrunnede synspunkter på.

For *Bygningsarbeiderens* lesere var dette trolig ukjente teorier og synspunkter, og det er et poeng i seg selv at Gunvor Eliassen formidlet spørsmålet om boligutforming direkte til arbeiderbevegelsens «kjernetropper» i dobbelt forstand – det vil si til dem som potensielt skulle bygge boligene og som skulle bo i dem. Men helt *nye* var ideene likevel strengt talt ikke. I det aller vesentligste hadde arkitektene utviklet de samme ideene og synspunktene i Mot Dag-tiden og gjennom tidsskriftet *Plan*. Men *Plan* kom, som nevnt, ut i et svært beskjedent opplag, og henvendte seg først og fremst til arkitektmiljøet. *Bygningsarbeideren* var det motsatte – en publikasjon med stort opplag og en stor leserkrets som i det vesentligste besto av faglærte arbeidere og fagforeningsfolk. I artiklene sine argumenterte Gunvor Eliassen langs politiske, økonomiske og arkitektfaglige linjer samtidig, og flettet på den måten internasjonale teorier og idealer inn i en innsiktsfull beskrivelse av boligsituasjonen i Oslo. Slik demonstrerte hun nettopp den evnen til å kombinere fagkunnskap med politisk innsikt som jeg mener er karakteristisk for de sosialistiske arkitektene.

Eliassen gikk grundig igjennom alle de funksjoner hun mente en god bolig måtte gi rom for. Men hun redusere det ikke til et rent formspørsmål eller et spørsmål om smak og behag, og heller ikke til et spørsmål om de individuelle husholdningenes betalingsevne eller betalingsvilje. Tvert imot viste hun hvordan utforming av boliger og boliganlegg var et politisk spørsmål med kollektiv, samfunnsmessig rekkevidde – kort sagt et spørsmål om vanlige menneskers hverdagsliv og befolkningens levekår. Gunvor Eliassen viste hvordan gode boliger bare kunne skapes gjennom en kombinasjon av arkitektfaglig kunnskap og politiske beslutninger.

Gunnar Øvergaard Jørgen brukte ordet *boligkultur* flere ganger i sine artikler fra samme periode, og skrev om behovet for å utvikle en ny boligkultur basert på en moderne, urban livsstil, moderne produksjonsmåter og en moderne organisering av boligproduksjonen. Slik ordla han seg i en artikkel i tidsskriftet *Det 20de Århundre*, riktignok fra 1937: «Det arbeidende folk er i ferd med å ta husbondsretten i landet. Vi kan komme til å se en ny boligkultur vokse frem, bygd op på grunnlag av moderne teknikk og moderne organisasjon, en boligkultur som denne gangen blir hele folkets eie.»⁷⁴⁸ Det Gunvor Eliassen gjorde i sine artikler var å beskrive hvordan en slik

---

⁷⁴⁸ Jørgen, "En landsplan for boligbygging," 161.

ny boligkultur kunne manifestere seg fysisk, i form av nye boligtyper og nye typer boliganlegg.

Et viktig trekk ved de nye boliganleggene som Gunvor Eliassen beskrev var at de skulle ha en rekke fellesfasiliteter. Og nettopp fellesfunksjoner i boliganleggene var det Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen tok opp i sine artikler. Temaet var kollektivhus, et tema som de sosialistiske arkitektene angrep på en kanskje noe uventet måte.

Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen var samstemte i sin forståelse av kollektivhuset. Et kollektivhus skulle forstås som et boligkompleks der flere oppgaver ble løst i fellesskap, enten ved hjelp av moderne teknikk (sentralvarme, varmtvannsforsyning, fellesvaskeri) eller gjennom å ansette personale for å utføre omsorgsoppgaver (barnehage). Særlig Gunnar Øvergaard Jørgen definerte kollektivhuset svært presist som en form for organisert forbruk av funksjoner som er knyttet til boligen. Eneboligen, derimot, slik Alnæs fremstilte den, representerte en individuell løsning av boligfunksjonene – eget hus, egen hage, egen oppvarming, eget varmtvann og så videre. Begge så for seg en fremtid med flere tekniske hjelpemidler i hjemmene, og begge mente at utviklingen ville gå i retning av større aksept for fellesskapsløsninger. Alnæs koblet i sin artikkel utviklingen av kollektivhus til byplanleggingen. Han ønsket seg en syntese mellom by og land, ikke i form av hagebyer utenfor storbyen, men i form av en åpen bebyggelse med lamellblokker utstyrt med fellesanlegg og omgitt av åpne arealer inne i byen. Øvergaard Jørgen var mest opptatt av de (samfunns)økonomiske spørsmålene i sin artikkel. Å bo i kollektivhus ville innebære å betale for en rekke boligrelaterte tjenester, og arkitekten konkluderte med at det rene kollektivhuset foreløpig ville passe best for middelklassens *åndsarbeidere*. Ingen av arkitektene ville altså gå inn for noen storstilt satsing på kollektivhus, men begge hevdet at det var behov for både tekniske og sosiale fellesløsninger i byene – i første rekke barnehager, som de mente burde bygges i tilknytning til både nye og gamle boligkomplekser. Ingen av dem gjorde rede for hvilken arkitektonisk utforming, leilighetstyper eller planløsninger de ønsket seg. Det gjorde derimot Gunvor Eliassen i artiklene jeg analyserte i forrige kapittel. Her var hun inne på mye av det sammen som Alnæs og Øvergaard Jørgen, men med et større fokus på selve boligene.

Det kan kanskje komme som en overraskelse at de sosialistiske arkitektene *ikke* gikk uforbeholdent inn for noen storstilt bygging av kollektivhus. Eyvind Alnæs tok riktignok til orde for å anvende *kollektivhusprinsippet* på en *fornuftig måte* og i forbindelse med en *klok byplanregulering*, og Gunnar Øvergaard Jørgen hevdet at det å bo i kollektivhus ville innebære en mer rasjonell måte å ordne familielivet på. Det ingen av arkitektene derimot uttrykte, var noe ønske eller noen forhåpning

om å avskaffe den tradisjonelle familieboligen eller innføre fundamentalt nye livsstiler, og de avviste også det rene kollektivhuset som en løsning på vanlige familiers boligproblemer. I stedet gikk de inn for å bygge moderne boligkomplekser – som med sine tekniske fasiliteter allerede var som halvveis kollektivhus å regne, og mente at barnehager burde integreres i bebyggelsen, også i tilknytning til gamle boliganlegg. I de to artiklene la de for dagen en grunnleggende politisk tilnærming til spørsmålet om bebyggelsesformer, boligtyper og boligfunksjonen. Det mest påfallende her er hvordan de to arkitektene knyttet boligfunksjonen til *arbeid*. De fremstilte boligen som rammen rundt en rekke funksjoner og som et sted hvor en rekke arbeidsoppgaver skulle løses. Kollektivisering ble dermed et spørsmål om hvorvidt det var rasjonelt og ønskelig at dette arbeidet skulle utføres i hver enkelt boenhet – eller om noen arbeidsoppgaver heller burde løses i fellesskap. Eller som Eyvind Alnæs skrev i sin artikkel: «Istedenfor koksfyring i de enkelte rum legges an centralvarmeanlegg hvor en mann passer fyren for store boligkomplekser, og kan spare flere hundre husmødre for alt arbeid med koksbering og fying.»⁷⁴⁹ De funksjonene som enklest kunne kollektiviseres var de tekniske; varmt vann, sentralfyring, søppelnedkast og vaskeri. Og her hadde man da også kommet et stykke på vei i samtidens boliganlegg. Men man kunne også gå et skritt videre og la rengjøring, matlaging og barneomsorg besørges i fellesskap. I kollektivhuset ville oppvarmingen, klesvasken, matlagingen, rengjøringen, barneomsorgen ikke utføres av familienes egne ubetalte husmødre, men av husets ansatte, lønnede og kanskje til og med faglærte og fagorganiserte betjening. Å kollektivisere boligfunksjonene innebar dermed også å profesjonalisere dem og trekke dem ut av den private og ulønnede sfæren og inn i arbeids- og produksjonslivet, slik jeg har gjort rede for i forbindelse med Gunvor Eliassens artikler i *Bygningsarbeideren*.

Det er i slike uventede koblinger mellom byggeoppgaver, sosiale spørsmål og samfunnsøkonomi at jeg finner det spesifikt politiske ved de sosialistiske arkitektenes tekster og handlinger. Alnæs mente at behovet for nye boligtyper ville melde seg når de øyeblikkelige vanskelighetene – det vil si den økonomiske krisen og arbeidsledigheten – var overvunnet. Gunnar Øvergaard Jørgen antydte noe av det samme i sin artikkel. I fremtiden, mente han, ville tekniske hjelpemidler lette husarbeidet i hjemmene samtidig som normalarbeidstiden ville bli redusert, og «da vil også hos kvinnene ganske naturlig opstå ønsket om å ha et lønnet arbeide ved siden av arbeidet i hjemmet»⁷⁵⁰. På sett og vis angrep Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen sammenhengen mellom boligform og livsform og boligform og

⁷⁴⁹ Eyvind Alnæs. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem*, nr. 3 (1936), 5. Ikke minst kjønnsdimensjonen er interessant.

⁷⁵⁰ Gunnar Øvergaard Jørgen. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936), 58.

familie- og arbeidsliv fra hver sin ende. Alnæs argumenterte for at det ville oppstå behov for nye boligtyper når kvinnene ville få mulighet til å følge sine personlige ønsker og velge arbeid deretter – altså at endringer i arbeidslivet ville fremtvinge nye boligformer. Øvergaard Jørgen på sin side antydte at bedre utstyrte boliger ville bidra til å gjøre det ønskelig for kvinnene å gå ut i arbeidslivet – altså at nye boligformer ville legge til rette for nye levemåter. Slik synliggjorde de sosialistiske arkitektene at det fantes en sammenheng og en gjensidig påvirkning mellom boligutforming og levemåter. Argumentene deres ble ytterligere styrket i og med at de knyttet boligspørsmålet til to mye diskuterte temaer i samtiden – spørsmålet om lønnsarbeid for kvinner og frykten for avfolkning. Ut av dette leser jeg en interessant insistering på at spørsmålet om familie- og arbeidsliv også måtte forstås som spørsmål om nettopp arkitektur, bebyggelsesformer og byplanlegging. Og motsatt; at de fysiske omgivelsene også hadde konsekvenser for sosiale og økonomiske spørsmål, som familie- og arbeidsliv. På den måten synliggjorde arkitektene sammenhengen mellom de fysiske rammene rundt folks liv og organiseringen av samfunnet – det vil si mellom arkitektur og politikk. Slik kunne de vise at de var i besittelse av relevant og aktuell kunnskap, og de kunne (be)vise hvordan de som arkitekter var egnet til å bidra i politikktutforming og samfunnsbyggingen. For meg viser disse tekstene at de sosialistiske arkitektene agerte på et politisk felt som de hadde opparbeidet seg god kjennskap til. De beviste at de hadde kunnskap om andre temaer som ble diskutert på feltet, og de klarte å forankre sine egne saker i en større politisk diskusjon. Dette er i mine øyne karakteristisk for hvordan arkitektene arbeidet fra rundt 1935, og særlig etter at de ble tilsluttet Arbeiderpartiet i 1936. Igjen er det viktig å minne om at de samme arkitektene tidligere hadde operert i opposisjon til arbeiderbevegelsen. Som medlemmer av Mot Dag, en organisasjon som var ekskludert fra Arbeiderpartiet, hadde de definitivt vært «outsidere» i politisk sammenheng. I tekstene om kollektivhus forankret de synspunktene sine i den øvrige politiske diskusjonen på feltet. Det viser at de hadde inntatt og etablert seg i en ny «innenforposisjon».

En av disse diskusjonene var spørsmålet om den angivelige krisen i befolkningsspørsmålet. Det var Eyvind Alnæs som tydeligst trakk opp forbindelsen mellom boligforhold, kvinner i arbeidslivet og frykten for befolkningskrise. Hans bidrag om kollektivhuset var i utgangspunktet et radioforedrag. Det kan ha nådd svært bredt ut. Jeg vil ikke se bort ifra at det var ekstra viktig for ham å gi diskusjonen om nye boligtyper og bebyggelsesmønstre en tydelig, men likevel ikke altfor åpenbar (parti)politisk forankring. Dette stemmer godt overens med det Tor Bang hevder, og som jeg skisserte i kapitlet om arkitektens overgang fra Mot Dag til DNA, nemlig at arbeiderbevegelsen utviklet en saklig og kunnskapsbasert form for

agitasjon på 1930-tallet. Tor Bang beskriver det slik, noe som også er dekkende for arkitektenes argumentasjonsmåte:

Arbeiderpartiets propaganda tok sikte på å fange opp tidens viktige temaer og ikle dem en retorisk form som kunne skape engasjement og utløse arbeiderklassens potensial for handling. Propagandaens innhold skulle omforme folks krav om endringer til løsningsorientert politisk kommunikasjon med konkrete forslag.⁷⁵¹

Riktignok agiterte ikke arkitektene for kollektivhus, men jeg leser de to artiklene (og foredraget som den ene bygger på) som agitasjon for bedre boligtyper og bebyggelsesmønstre, og ikke minst for en forståelse av arkitektur som samfunnsbygging.

Som arkitekter hadde Alnæs og Øvergaard Jørgen fagkunnskap om utforming av boliger, boligtyper og bebyggelsesmønstre. De hadde kunnskap til å analysere boligtyper og boligfunksjoner – og til å utforme nye løsninger. Man kunne forvente at en arkitekt ville ha stoppet der. De sosialistiske arkitektene gjorde ikke det. Det som særpreget de sosialistiske arkitektene, var den evnen de la for dagen til å se og kommunisere hvilke politiske konsekvenser eller implikasjoner som lå i de forskjellige fysiske løsningene. Og omvendt; de satte ord på hvilke fysiske løsninger man kunne velge for å oppnå gitte politiske mål.

Alnæs løftet spørsmålet om bebyggelsestyper opp til et spørsmål om byplanlegging. Han mente at man gjennom å løse flere funksjoner i fellesskap (fra grøntområder til klesvask), kunne komme frem til et bedre alternativ både til den tette industribyen, den planlagte hagebyen og den utflytende forstaden – en ny form for syntese mellom by og land, lokalisert til byen og basert på fellesskapsløsninger. Øvergaard Jørgen anla et (samfunns)økonomisk perspektiv på kollektivhuset som boligtype, og undersøkte hvem som ville ha glede og nytte av å organisere boligfunksjonene på den måten. Begge var enige om at nye bebyggelsestyper og nye boligformer ville kunne avstedkomme endringer i måten folk levde på i byene, endringer som kunne forstås som politiske. Men for å komme så langt, for å realisere nye bebyggelsesmønstre og boligtyper, måtte det også politiske endringer på andre områder til. Fagfolkene hadde kunnskap til å lansere nye løsninger, men uten nye politiske virkemidler (slutt på spekulasjonsbyggeriet, en ny tomtepolitikk, (kommunesammenslåing) fantes det ingen mulighet til å sette dem ut i livet. Øvergaard Jørgen avsluttet sin

---

⁷⁵¹ Tor Bang, *Under hammermerket: Hvordan utvikler norsk arbeiderbevegelse en retorisk instruksjonslitteratur på 1930-tallet?* (PhD-avhandling, Universitetet i Bergen, 2013), 254.

artikkel med fynd og klem idet han hevdet at endringene ikke var mulige uten at Arbeiderpartiet kom i en sterkere posisjon. Politikken var med andre ord å finne i «begge ender» av arkitekturen, slik de sosialistiske arkitektene fremstilte det. Det måtte politiske grep til for å få til nye romlige løsninger, og disse ville igjen føre til endringer i levemåter og livsvilkår. På den måten viste de hvordan det å forme det fysiske miljøet måtte forstås som en aktiv, politisk handling.

I tekstene formulerte Eliassen, Alnæs og Øvergaard Jørgen et knippe teorier og ideer formulerte i tekst – og disse ble forsøkt virkeliggjort i det planlagte familiehuset på Bjølsen. Det var mange tråder som løp sammen i arbeidet med dette OBOS-prosjektet. Med sine modernistiske lamellblokker med modernistiske minimumsleiligheter og høye tekniske standard ville boligkomplekset også representert en virkeliggjøring av arkitektenes boligarkitektoniske idealer. Bak boligprosjektet sto OBOS med støtte fra Oslo kommune, og arbeidet med kollektivhuset var forankret på et bredt faglig-politisk felt. De sosialistiske arkitektene opptrådte sammen med en hel rekke fagfolk og organisasjoner, og slik ble de stående midt i skjæringspunktet mellom arkitektur og politikk. Anlegget ble kort sagt planlagt som en konkretisering av den sammenhengen mellom fysiske omgivelser og leve- og arbeidsvilkår som arkitektene hadde utviklet i tekst gjennom flere år. Slik blir dette planlagte boligeksperimentet stående som et uttrykk for de sosialistiske arkitektenes overbevisning om arkitekturens politisk kraft, det vil si en kraft til å forbedre menneskers liv.

Del 3. Arkitektur som samfunnsbygging

KAPITTEL 8. ARKITEKTUR SOM SAMFUNNSBYGGING

Gjennom sitt arbeide med boligbygging blir arkitektene, iallfall noen av dem, på en anskuelig måte stillet overfor en viss side av den samfundsmessige elendighet, og det ligger i fagets natur at de søker å planlegge og reise noe nytt og bedre istedenfor det dårlige de har for øie.⁷⁵²

Gunnar Øvergaard Jørgen, *Bygningsarbeideren*, 1936.

Gunnar Øvergaard Jørgen var en slik arkitekt, en som registrerte samtidens dårlige boforhold, tolket dem som et strukturelt, det vil si politisk problem – og så det som sin oppgave som arkitekt å bidra til å reise noe nytt og bedre. Han tilhørte en gruppe som så det på samme måte. Denne gruppen arkitekter har fått en noe tvetydig posisjon i etterkrigstidens arkitekturhistorie. For det ble planlagt og reist mye nytt etter 1945. Velferdsstaten manifesterte seg konkret i form av nye boliger, nye boligtyper og nye typer by- og boligområder.

Men det er ikke alle som mener at alt dette nye også representerte noe bedre. I kapittel 4 gjorde jeg rede for blant andre Christian Nordberg-Schulz' og Rune Slagstads kritiske fremstillinger av etterkrigstidens boligarkitektur, hvor Nordberg-Schulz brukte ord som *omverdenskrise* og *stedstap*, og Rune Slagstad skrev om teknokratiske og «upoetiske» ingeniørarkitekter. Nå er det ikke den arkitektoniske kvaliteten på etterkrigstidens boligarkitektur som er tema i denne avhandlingen, men det underliggende premisset som lå til grunn for disse karakteristikkene, nemlig oppfatningen om at det fantes et spesielt

⁷⁵² "Arkitektene og bygningsteknikerne slutter op om fagorganisasjonen". *Bygningsarbeideren* nr. 2, 1936.

forhold mellom arkitektur og politikk i etterkrigstiden. Det er denne forestillingen som dannet utgangspunktet for arbeidet mitt.

Sentralt i fortellingen om etterkrigstidens boligbygging og byplanlegging står den gruppen arkitekter som Gunnar Øvergaard Jørgen tilhørte, og som Rune Slagstad karakteriserte som arbeiderbevegelsens husarkitekter og endog som nasjonale strateger. I arkitekturhistorien hefter det noe særskilt *politisk* ved disse arkitektene. Dette gjorde jeg rede for i avhandlingens første del. Her skildret jeg også det jeg har kalt en *standardfortelling* som er blitt etablert om arkitektgruppen. Denne standardfortellingen tar utgangspunkt i etterkrigstiden, men spoler raskt tilbake til mellomkrigstiden når det arkitektfaglige grunnlaget for velferdsstatens boligbygging og byutvikling skal forklares. Nærmere bestemt til begynnelsen av 1930-tallet, da arkitektene var medlemmer av den radikale politiske organisasjonen Mot Dag og utgivere av tidsskriftet *Plan*. Sitatet under er et eksempel på hvordan denne historien kan fortelles i ett stort sveip:

Etter krigen var det arkitektar med fartstid frå redaksjonen i Plan som overtok hovudansvaret for utviklinga i Oslo. Erik Rolfsen vart reguleringsjef, og den politisk medvitne Frode Rinnan trådte fram som ein sentral koordinator for den rasjonaliserte bygningsindustrien etter krigen⁷⁵³.

Noe tilsvarende skjer i den politiske historien når det er snakk om opprinnelsen til velferdsstaten. Slik for eksempel historikeren Even Lange sammenfattet det i *Aschehougs norgeshistorie*:

[Det] samfunnssynet og de holdningene som styrte utformingen av etterkrigstidens Norge, fikk sitt gjennombrudd ti år tidligere. De ideologiske, sosiale og politiske hovedlinjene som løper gjennom hele den sosialdemokratiske epoken, kan føres tilbake til skiftet som fant sted i 1935.⁷⁵⁴

Som jeg slo fast i innledningskapitlet, er modernismen og sosialdemokratiet innskrevet i hver sin store fortelling, og det er konturene av disse to fortellingene som kommer til syne i sitatene over. De to fortellingene er til dels innvevd i hverandre, men når historien om de politiske engasjerte arkitektene, om *byggingen* av velferdsstaten, og om forholdet mellom

⁷⁵³ Nils Georg Brekke, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau, *Norsk arkitekturhistorie: frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, 344.

⁷⁵⁴ Lange, *Samling om felles mål 1935-1970*, bind 11, *Aschehougs norgeshistorie*, 12.

arkitektur og politikk rundt midten av 1900-tallet skal fortelles, så skjer det gjerne i store sveip.

I avhandlingens innledende del argumenterte jeg for at det kan være en fare for at detaljene blir borte når bildet males med så bred pensel, og at de store fortellingene på den måten bidrar til å tilsløre kompleksiteten i hendelsesforløpene, og dermed også skygge for innsikt. Det var med dette som utgangspunkt at jeg gikk i gang med en utforskende forskningsprosess hvor målet var å stille skarpt på et utsnitt av det store bildet og forsøke å få detaljene, nyansene og kompleksiteten til å tre frem.

For raskt å rekapitulere: Et land i økonomisk krise, en politisk bevegelse med vilje til å forandre samfunnet, en velferdsstat på skissestadiet og en gruppe arkitekter i rollen som det nye samfunnets formgivere. Slik kan temaet for avhandlingen oppsummeres. Jeg nærmet meg dette temaet med det overordnede spørsmålet om hvordan forholdet mellom arkitektur og politikk utviklet seg i perioden 1935 til 1940. Dette valgte jeg så å undersøke med utgangspunkt i gruppen av sosialistiske arkitekter, og med boligbygging og boligpolitikk som tematisk omdreiningspunkt. Videre valgte jeg et eksplorativt forskningsopplegg som gikk ut på å lete opp og jobbe tett på kilder som ikke tidligere har vært brukt i arkitekturhistorieforskningen.

I dette avslutningskapitlet skal jeg sammenfatte og reflektere over hvilke grep jeg har tatt og hvilke funn jeg har gjort – og hvordan disse til sammen bidrar til å skape en mer mangefasettert fortelling om arkitektur og politikk under utviklingen av velferdsstaten. Det har vært den bærende idéen gjennom hele denne forskningsprosessen å arbeide tett på kildene og feste blikket på den samtiden som de sosialistiske arkitektene opererte i. Arbeidet har vært drevet av et ønske om å historisere, det vil si å undersøke arkitektur som noe som blir til i en unik, historisk situasjon. Helt til slutt i dette avslutningskapitlet vil jeg likevel heve blikket og gjøre meg noen refleksjoner omkring den internasjonale situasjonen.

Nye rom for faglig og politisk handling

Fra den overordnede problemstillingen utledet jeg et knippe forskningsspørsmål, hvor det første dreide seg om arbeiderbevegelsen som faglig og politisk handlingsrom. Slik undersøkte jeg i kapittel 5 *hvilke organisasjoner arkitektene engasjerte seg i, og hva de bidro med i disse forskjellige organisasjonene*.

Arbeiderbevegelsen opplevde en voldsom vekst i mellomkrigstiden, og den omfattet et utall forbund, foreninger og grupper. Arbeiderbevegelsen utgjorde et maktsentrum, og bygde ikke minst opp et omfattende apparat for opplysning og agitasjon. Og inn i dette maktsentret var det arkitektene trådte i 1936. Arkitektene ble medlemmer av Arbeiderpartiet og

Bygningsarbeiderforbundet, og de var engasjert i Leieboerforeningen. Men det er Teknisk Forening av DNA som fremstår som arkitektenes viktigste arena. Foreningens oppgave var å utrede politiske saker, og her samhandlet arkitektene med noen av de viktigste strategene i partiet. I kapittel 4 belyste jeg hvordan de sosialistiske arkitektene opptrådte som kunnskapsleverandører og formidlere av kunnskap i arbeiderbevegelsens forskjellige sammenslutninger. Og ikke minst viste jeg hvordan det foregikk en utstrakt utveksling og samarbeid mellom de forskjellige organisasjonene – som for eksempel når arkitektene holdt radioforedrag i NRK, og foredragene ble publisert i bokform, tatt i bruk som studiemateriell i kursvirksomheten til Arbeidernes Opplysningsforbund og anbefalt og til dels gjengitt i den landsdekkende arbeiderpressen.

Arbeiderbevegelsen utgjorde det som Swenarton, Avermaete og van den Heuvel kaller komplekse nettverk, og som det fremgår av undersøkelsene mine, var det nettopp som aktører i slike nettverkene at de sosialistiske arkitektene kunne tre inn i rollens som *experts of the built environment*. Det var først var når de var etablert som aktører i nettverkene og et samspill var i gang, at arkitektene kunne bidra til den politikkutforming som i sin tur materialiserte seg i form av velferdsstatens bygde omgivelser.

Jeg har brukt mye plass på å beskrive arbeiderbevegelsen. Kanskje overraskende mye plass i en avhandling som er ment som et bidrag til arkitekturhistorien. Dette har vært et bevisst grep, som jeg også var inne på ovenfor. Jeg skal i det følgende argumentere for at noen av avhandlingens viktigste funn nettopp ligger i fremstillingen av arbeiderbevegelsen som handlingsrom.

Arbeiderklassen var det dynamiske elementet som drev historien fremover gjennom første halvdel av 1900-tallet, skriver historikeren Finn Olstad i boken *Den store forsoningen* fra 2019.⁷⁵⁵ De sosialistiske arkitektene ble en del av denne dynamiske bevegelsen idet den for alvor fikk moment. I 1935 kom Arbeiderpartiet i en ny maktposisjon. Dette representerer et viktig veiskille i både landets og arbeiderbevegelsens historie. Det var ved dette veiskillet at det åpnet seg nye muligheter for faglig og politisk handling, og det var ikke tilfeldig at det var her gruppen av unge arkitekter trådte inn på den politiske arenaen. Utgangspunktet var at arbeiderbevegelsen hadde behov for fagfolk når en ny politikk skulle konkretiseres, og jeg har belyst hvordan arbeiderbevegelsen gikk aktivt inn for å knytte fagfolk til seg. Målet mitt var å undersøke hvordan arkitektene tok plass i dette handlingsrommet, og ikke minst bidro til å definere og utvide det.

I første kapittel skisserte jeg den politiske bakgrunnen for Arbeiderpartiets nyorientering, med splittelsene og konfliktene som preget

⁷⁵⁵ Olstad, *Den store forsoningen* (Oslo: Dreyer, 2019), 8.

mellomkrigstiden frem til 1935, og ikke minst den økonomiske krisen. Dette er en viktig del av konteksten, fordi det bidrar til å forklare noe av behovet for å utvikle en ny politikk og knytte til seg eksperter. I årene etter 1935 la arbeiderbevegelsen vekt på å fremstille seg som offensiv, dynamisk og fremtids- og handlingsrettet. Flere historikere har beskrevet andre halvdel av 1930-tallet som en periode hvor det utfoldet seg en intens politisk aktivitet, og de har skildret årene mellom 1935 og 1940 som en periode der ideer, synspunkter, løsningsforslag og betraktningmåter ble introdusert, debattert og videreutviklet. Her spilte de nye fagfolkene som kunne legge frem tall og tabeller, vise plansjer og lage programmer en viktig rolle.

Begrepet mulighetsvindu ble en viktig tankefigur for meg. I følge historikeren Jan Eivind Myhre representerer et mulighetsvindu den situasjonen som oppstår når «det åpner seg en mulighet for en ny type handling på et bestemt tidspunkt i historien, hvor en strukturell endring har funnet sted eller hvor forhold mellom individer og bestemte strukturer har endret seg.»⁷⁵⁶ Jeg har argumentert for at det var et slikt mulighetsvindu som åpnet seg i 1935, og jeg har vist hvordan de sosialistiske arkitektene grep muligheten til å handle på nye måter.

Men det er også sannsynlig at arkitektene hadde gjort seg noen erfaringer når det gjaldt sammenhengen mellom arkitektur og politikk i årene før 1935, utover medlemskapet i Mot Dag, som også spilte inn når de valgte å engasjere seg i arbeiderbevegelsen. Helt siden studietiden hadde arkitektene oppfattet seg selv som samfunnsbyggere, og de hadde ivret for å utvide arkitektrollen i den retning. De hentet inspirasjon fra progressive miljøer, særlig i Tyskland. Men etter nazistenes maktovertakelse ble for eksempel Bauhaus stengt, og den sosiale boligbyggingen i Frankfurt am Main ble avvirket. I Wien ble de ikke-modernistiske, men like fullt nyskapende boligprosjektene fra byens sosialdemokratiske epoke åsted for politisk motiverte, voldelige sammenstøt. De internasjonale miljøene som hadde tjent som forbilder, gikk i oppløsning, og ideene de hadde stått for, ble undertrykket under reaksjonære og totalitære regimer.

Samtidig kunne de se til Sverige, hvor sosialdemokratene var kommet til makten i 1932, og straks hadde gått i gang med å bygge *folkhemmet*. De så den forskningen som «Boligsociala utredningen» representerte, og som de nevnte i flere av sine egne tekster og tydelig var inspirert av, og de så hvordan boligbyggingen skjøt fart. De opplevde kort sagt et miljø med arkitekter og andre fagfolk som arbeidet faglig tett opptil det politiske apparatet. Her så de trolig hvordan modernismen kunne fungerte som et svar på samfunnsspørsmål, og hvordan arkitektur kunne tas i bruk som et redskap for å forme omgivelsene.

---

⁷⁵⁶ Jan Eivind Myhre. *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. (Oslo: Pax Forlag, 2014), 175 – 176.

Forestillingen om et mulighetsvindu slik Myhre definerer det illustrerer også at dette skjedde i en bestemt kontekst. Det var arbeiderbevegelsen med alle dens organisasjoner og foreninger, grupper og nettverk som åpnet seg som arena for faglig handling. Å forstå denne konteksten er derfor helt nødvendig for å forstå arkitektenes rolle og betydning, og utviklingen av forholdet mellom arkitektur og politikk i de viktige årene etter 1935.

Et poeng som er verd å ta med seg her, er at den organisasjonsbyggingen som foregikk i arbeiderbevegelsen, var en del av dens politiske prosjekt. Gjennom sitt engasjement – som helt konkret kom til uttrykk gjennom å arrangere og delta på møter og konferanser, holde foredrag og skrive artikler – bidro også arkitektene til å styrke organisasjonen. Å engasjere seg som fagpersoner i arbeiderbevegelsen kan dermed betraktes som en politisk handling i seg selv.

Innledningsvis gjorde jeg rede for det jeg kaller en standardfortelling om de sosialistiske arkitektene. Hele denne fortellingen er bygd opp rundt arkitektenes politiske engasjement, og kontakten med det sosialdemokratiske styringsapparatet gjelder som en forklaring på den innflytelsen de fikk i årene etter andre verdenskrig. Men dette slås fast uten at det reflekteres over hva slags arena arbeiderbevegelsen utgjorde og hva slags muligheter og rom for handling som lå i arbeiderbevegelsen. Og, ikke minst, uten å undersøke nærmere hvordan arkitektene etablerte de viktige kontaktene og nettverkene. Tvert imot fremstår årene mellom 1935 og 1940, hvor dette skjedde, som en hvit flekk i det store bildet. Derfor har det vært et avgjørende grep for meg å belyse arkitektenes deltakelse i arbeiderbevegelsen i detalj, og jeg har gjort det gjennom å lete opp nye kilder og arbeide tett på disse kildene.

Slik har jeg kunnet avdekke hvordan arkitektene helt konkret etablerte seg i arbeiderbevegelsen, og hvordan de helt konkret utnyttet dette handlingsrommet. Jeg beskrev det ovenfor som å flytte arkitektene ut av arkitekturfeltet og inn i politikkfeltet. Hensikten har vært å nærmest tvinge oppmerksomheten over på de nye rammene for faglig og politisk handling som arkitektene opptrådte innenfor etter 1935.

I den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene har derimot organisasjonen Mot Dag blitt tillagt stor betydning. Det er ingen tvil om at tiden i Mot Dag var viktig for arkitektenes faglige utvikling og politiske oppvåkning. Det er heller ingen tvil om at Arbeiderpartiet og arbeiderbevegelsen rekrutterte mange fagfolk fra Mot Dag. Men når det gjelder å forklare arkitektenes posisjon i etterkrigstiden, mener jeg å ha dekning for å påstå at det ikke var fordi de var med i Mot Dag at arkitektene fikk innflytelse, men fordi de sluttet å være det. Jeg har argumentert for at fagkunnskapen til arkitektene måtte inkorporeres i arbeiderbevegelsens organisasjoner før den kunne realiseres, og før arkitektene selv kunne innta

rollene som arbeiderbevegelsens husarkitekter, og seile opp som nasjonale strateger.

Jeg har undersøkt og belyst det komplekse nettverket av foreninger og organisasjoner som arkitektene ble en del av, og konkluderer med at det var først når de var inne på feltet at de kunne sette sin kunnskap i spill og bruke den til å befeste sin posisjon og få gjennomslag for sine saker.

Boligbygging som krisepolitikk

Etter å ha etablert arbeiderbevegelsen som en arena for faglig og politisk handling, gikk jeg videre med forskningsspørsmål nummer to: *På hvilken måte kom arkitektenes bidrag til syne i Arbeiderpartiets planer og programmer?* I kapittel 6 dreide deg seg med andre ord om den politikkkutformingen som foregikk innenfor rammene av de komplekse nettverkene jeg hadde belyst i kapittel 5.

Igjen valgte jeg en *source oriented approach* til problemstillingen, og brukte mye tid og krefter på å lete frem tekstkilder som kunne belyse arkitektenes faglige bidrag i årene mellom 1935 og 1940. Dette er tekster som ikke tidligere er blitt brukt i arkitekturhistorieforskningen, og de representerer et viktig funn i seg selv. Jeg har arbeidet tett på disse tekstene, og det er gjennom arbeidet med tekstene at kompleksiteten og nyansene i den politikkkutformingen som de sosialistiske arkitektene deltok i, avtegnet seg.

Det var også her betydningen av Teknisk Forening for alvor kom til syne. Teknisk Forening bidro til partiets politikkkutforming med konkrete, tekniske planer og utredninger, og disse var preget av medlemmenes evne til å kombinere fagkunnskap og planøkonomi. Teknisk Forening lå i mange tilfeller i forkant av partiet, det vil si at foreningen utredet sine merkesaker og brakte disse videre til partiets styringsorganer. Boligsaken, slik de sosialistiske arkitektene utredet den i regi av Teknisk Forening, var en slik sak. Boligpolitikk og boligbygging kom inn som en prioritert sak på Arbeiderpartiets politiske dagsorden i 1936, samtidig samme år som arkitektene sluttet seg til partiet. I 1937 bidro de sosialistiske arkitektene til å utforme en landsplan for boligbygging, og boligpolitikken ble en av hovedsakene ved valget samme år.

Det er et viktig funn i seg selv at arkitektene bidro til å utforme en ny boligpolitikk. Men innholdet i politikken er også interessant. I landsplanen for boligbygging trakk arkitektene opp et komplett boligpolitisk apparat med forskjellige aktører, ordninger og arbeidsmåter, der det hele var forankret i arbeiderbevegelsens organisasjoner. Bygningsarbeiderforbundet og Leieboerbevegelsen, var for eksempel tiltenkt viktige funksjoner.

Enda en viktig dimensjon ved arkitektenes boligpolitiske bidrag kommer til syne når den ses i sammenheng med krisepolitikken. Arbeiderpartiet kom

til makten på en målrettet krisepolitikk. Krisepolitikken ga partiet oppslutning blant velgerne, og krisehåndteringen skaffet partiet troverdighet og legitimitet. Krisepolitikken gikk ut på å gjennomføre en ny, offensiv og planmessig økonomisk politikk for å avskaffe arbeidsledigheten og skape økonomisk vekst. Den hang nøye sammen med Arbeiderpartiets nyorientering – og den la også grunnlaget for etterkrigstidens styringspolitikk.

Når krisepolitikken er så viktig, er det fordi den representerte en ny politikkforståelse og en ny måte å utforme politikk på – samtidig som den handlet om å løse store, praktiske og konkrete oppgaver i samtiden. Og for å få nedfelt denne nye typen politiske saker i partiets planer og programmer, åpnet det seg et handlingsrom for fagfolk. Boligpolitikken er bare ett eksempel, men til gjengjeld et svært tydelig eksempel og et hittil lite utforsket eksempel. Arbeiderpartiets nyorientering handlet om industrialisering, produksjonsvekst, rasjonalisering og modernisering, og for å klare å konkretisere dette i en gjennomførbar politikk, trengte partiet eksperter. Kunnskapsgrunnlaget for samfunnsplanlegging var fortsatt svakt, og selve forestillingen om at man kunne planlegge fremtiden var ny. Dette var en moderne måte å drive politikk på, som historikeren May-Brith Ohman Nielsen har påpekt. Den sprang ut av en ny overbevisning om at det var mulig å styre samfunnet aktivt og målrettet, og her trengtes det en ny type handlekraftige og idé- og kunnskapsrike fagfolk som «kunne viste tabeller og plansjer og diskuterte fremtidige løsninger.»⁷⁵⁷

Krisetilstanden stimulerte til nytenkning, skriver også Berge Furre, og det man grep til, var en ny økonomisk politikk. Furre bruker begrepet «den keynesianske revolusjonen» om det paradigmeskiftet som fant sted i den økonomiske tenkningen og som gikk ut på at det var mulig å skape endring gjennom å føre en aktiv økonomisk politikk.⁷⁵⁸

Ett av mine viktigste poenger når det gjelder de sosialistiske arkitektenes bidrag til politikktutforming, er nettopp at de tok i bruk keynesianske argumenter når de utformet forslag til en ny boligpolitikk. Dette kom tydelig til syne i heftene *Bo bedre* og *Boligbyggingen i Norge*, hvor Gunnar Øvergaard Jørgen introduserte en ny måte å betrakte boligbyggingen på, nemlig som en samfunnsøkonomisk lønnsom aktivitet. Han fremstilte byggevirkosomheten som et eksempel på at det var ulønnsomt å la være å sette arbeid i gang, og viste på den måten en evne til å anvendte de nye økonomiske ideene som var i omløp på sitt eget fagfelt. Dette ble ikke bare kjernepunktet i landsplanen for boligbygging, men også selve kjernen i måten de sosialistiske arkitektene forente det arkitektfaglige og det politiske på, nemlig evnen til å koble boligspørsmålet til nye og aktuelle

⁷⁵⁷ Nielsen, *Etter 1914*, (Oslo: Aschehoug, 2011), 84.

⁷⁵⁸ Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 71.

samfunnsøkonomiske teorier og å gjøre boligpolitikken relevant gjennom å plassere boligbyggingen midt i den aktuelle krisepolitikken.

I forrige underkapittel skrev jeg om komplekse nettverk. Komplekst er også bildet jeg sitter igjen med etter å ha studert arkitektenes bidrag til politikkuformingen, og hvordan arkitektenes arbeid kom til syne i partiets planer og programmer. I kapitlet om boligbygging som krisepolitikk har jeg belyst flere forhold og undersøkt utviklingen i forholdet mellom fag og politikk langs flere akser. For det første har jeg funnet et stort antall «nye» kilder og på den måten utvidet kunnskapen om arkitektur og politikk på 1930-tallet. For det andre har jeg vist at arkitektene brakte boligsaken, som allerede var en av deres merkesaker, til topps i partiet, og at den ble tatt opp som en av partiets hovedsaker ved valgene i 1936 og 1937. Derneft har jeg vist hvordan arkitektenes boligpolitiske bidrag inngikk i et større politisk program, nemlig krisepolitikken. Og nettopp arkitektenes bidrag til krisepolitikken anser jeg å være ett av de viktigste funnene mine. Det er her jeg ser det viktigste eksemplet på den utvekslingen og vekselvirkningen som fant sted mellom fagkunnskap og politikk i de viktige årene etter 1935. I det boligpolitiske programmet som ble formulert i form av en landsplan for boligbygging, kommer det tydelig frem hvordan arkitektene bidro med faglige løsninger på politiske problemer. De hadde et stort handlingsrom takket være sin fagkunnskap, som de på sin side forankret i arbeiderbevegelsens overordnede politiske prosjekt og i arbeiderbevegelsens organisasjoner. De tok også i bruk tidens teorier og forståelsesmåter – og retorikk.

Både krisepolitikken generelt og landsplanen for boligbygging spesielt var rettet mot konkrete problemer i samtiden. Men begge deler kan også følges inn i etterkrigstiden. Historikeren Jorunn Bjørgum skriver at «grunnleggelsen av etterkrigstidens økonomiske politikk og dermed omformningen av det økonomiske systemet»,⁷⁵⁹ skjedde i kjølvannet av krisepolitikken på 1930-tallet. Dette gjelder også for landsplanen for boligbygging. I ettertid er det tydelig at denne planen fikk betydning for den boligpolitikken som ble gjennomført etter andre verdenskrig. Det bildet som avtegner seg gjennom nærlesingen av kildene, er med andre ord langt mer komplekst og nyansert enn den etablerte forståelsen av at de sosialistiske arkitektene med tidsskriftet *Plan* kom med et nærmest fiks ferdig boligpolitisk program som kunne iverksettes ti år etter at tidsskriftets siste nummer kom ut. Jeg har tvert imot vist hvordan arkitektenes boligpolitiske kunnskaper og synspunkter ble videreutviklet, reformulert, konkretisert og formidlet og gjort relevante – og på den måten forankret i et større politisk prosjekt i årene frem mot andre verdenskrig.

⁷⁵⁹ Jorunn Bjørgum, "Krisen og arbeiderbevegelsen". *Kriser og krispolitikk i Norden under mellankrigstiden: Nordiska historikermøtet i Uppsala 1974: Motesrapport*. Uppsala: 1974: 267.

Nye boligtyper og byplangrep

Landsplanen for boligbygging representerte en reformulering av boligpolitikken i Arbeiderpartiet og en ny forståelse av boligbygging som samfunnsbygging. I arbeidet med landsplanen, ikke minst gjennom formidlingen av landsplanen i valgkamp og gjennom annen skribent- og foredragsvirksomhet, utfoldet de sosialistiske arkitektene seg i den arkitektrollen de hadde kjempet for helt siden studiedagene – arkitekten som samfunnsplanlegger og ekspert på omgivelsesproduksjon. Men landsplanen sa ikke noe om hvordan de nye boligene og boligstrøkene skulle utformes fysisk. Dette spørsmålet forfulgte jeg i kapittel 7 med utgangspunkt i følgende problemstilling: *Hva slags boligbyggeri var det de sosialistiske arkitektene tok til orde for, og hvordan mente de at den nye boligpolitikken skulle manifestere seg fysisk?*

Forskningsgrepet mitt var det samme; jeg tok utgangspunkt i et antall tekster og analyserte disse grundig. Nok en gang var hensikten å få nyansene og detaljene i et bilde som ofte males med bred pensel til å tre frem, og nok en gang vil jeg fremheve kildematerialet som viktige funn i seg selv. Dette er tekster som formidler et internasjonalt arkitektfaglig, modernistisk, tankegods og forankrer dette i samtidens konkrete, nasjonale politiske virkelighet. Det er kilder som gir ny innsikt og nyanserer og utfyller det etablerte bildet av forholdet mellom arkitektur og politikk i mellomkrigstiden.

Jeg har flere ganger påpekt at det finnes en «stor fortelling» om modernismen, og at forestillingen om at det fantes en sosial eller politisk side ved modernismen inngår i denne fortellingen. I avhandlingen beveget jeg meg fra det organisatoriske (i kapittel 5) via det politiske (i kapittel 6) og til det arkitektfaglige (i kapittel 7). Hva denne manøveren har bidratt til når det gjelder å kaste lys over det særskilt politisk ved modernismen, skal jeg utdype i det følgende.

I innledningskapitlet etterlyste jeg nettopp en dypere forståelse av modernismens politiske side i arkitekturhistorien. Samtidig trakk jeg frem to innfallsvinkler som jeg ønsket å prøve ut på mitt eget materiale. Det var for det første den finske arkitekturhistorikeren Riitta Nikula, som skiller mellom to hovednivåer i den funksjonalistiske læren – et formelt-estetisk nivå og et pragmatisk nivå, som var innrettet på «det praktiske organiserandet av mänsklighegens levnadsförhållanden».⁷⁶⁰ Den andre var den svenske arkitekturhistorikeren Eva Rudberg, som har hevdet at det særskilt politiske ved modernismen i Sverige, kommer til syne i «de frågor i det svenska samhällsbygget på vilka funktionalismen var ett svar.»⁷⁶¹ Disse betraktningssmåtene har vært nyttige. Som en foreløpig konklusjon kan jeg slå

⁷⁶⁰ Nikula, «Funktionalismen och stadsplaneringen i Finland – från stil till praktisk lära», 78.

⁷⁶¹ Rudberg, «Har funktionalismen blivit en svensk tradition och identitet?», 108.

fast at tekstene jeg har arbeidet med, til sammen kan leses som et boligarkitektonisk program hvor modernismens boligteorier fikk en politisk forankring. Den faglige og politiske sprengkraften i tekstene lå i hvordan forfatterne argumenterte for at modernismens ideer hadde konkret politisk relevans. I forståelsen av boliger og boligstrøk som de fysiske rammene rundt menneskers liv, fløt det arkitektfaglige og det politiske sammen; arkitektene hentet argumenter fra begge felt og lot disse støtte og utfylle hverandre slik at det faglige innholdet fikk en politisk forankring og omvendt.

Dette kommer særlig tydelig til syne i Gunvor Eliassens artikler i *Bygningsarbeideren*. Disse artiklene må leses som en innføring i modernismens boligvisjoner, og det som særpreger artiklene, er hvordan forfatteren argumenterte langs politiske, økonomiske og arkitektfaglige linjer samtidig, og flettet internasjonale teorier og idealer inn i en innsiktsfull beskrivelse av boligsituasjonen i Oslo. Slik demonstrerte hun den evnen til å kombinere fagkunnskap med politisk innsikt som jeg mener er karakteristisk for de sosialistiske arkitektene.

De andre tekstene jeg tok for meg i kapitlet var skrevet av henholdsvis Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen, og begge bidro på samme måte til å synliggjøre hvordan arkitektur skulle forstås som en praktisk og konkret organisering av *männsklighetens levnadsförhållanden*. Og for å gripe tilbake til Eva Rudbergs forståelse av modernismen og politikken – på hvilke spørsmål var det de sosialistiske arkitektene lanserte modernismen som svar? På en hel rekke spørsmål, som jeg har vist. Fra konkrete spørsmål som behovet for bedre boligtyper slik at barn ikke måtte sove på provisoriske senger på kjøkkenet, til behovet for nye typer bystrøk med lys og luft og plass mellom husene. Arkitektene var innom spørsmål om hygiene, både fysisk hygiene og mentalhygiene, og de påpekte sammenhengen mellom hensiktsmessige boliger og befolkningens helse. Særlig opptatt var de av spørsmål omkring arbeidet som foregikk i boligene, og de tok til orde for en rasjonalisering av husarbeidet og innføringen av tekniske hjelpemidler og fellesanlegg.

Ekstra interessant har det vært å utforske hvordan arkitektene koblet den fysiske utformingen av boliger og boligstrøk til sosiale spørsmål som ble debattert i samtiden, som hushjelpenes arbeidsvilkår, kvinners yrkesdeltagelse og den demografiske utviklingen. Arkitektene tok for seg spørsmål i hele spennet fra utformingen av de enkelte rommene i en bolig via de store byplangrepene til overordnede diskusjoner om organiseringen av hverdagslivet, og i alle ledd maktet de å synliggjøre sammenhengen mellom den fysiske utformingen og de politiske rammene den foregikk innenfor. På alle disse spørsmålene foreslo de arkitektfaglige svar – samtidig som de lanserte politiske løsningsforslag på de faglige problemstillingene.

For å si det enkelt; de sosialistiske arkitektene formidlet arkitekturfaglig forankrede teorier omkring boligtyper og byplanlegging, og argumenterte for at det måtte politiske tiltak til for at disse skulle kunne settes ut i live. Kanskje kan forholdet mellom politikk og arkitektur slik det gjorde seg gjeldende i de sosialistiske arkitektenes tekster, defineres slik: De sosialistiske arkitektene synliggjorde sammenhengene mellom romlige forhold og sosiale funksjoner eller samfunnsfunksjoner, og satte ord på dem på nye måter. De viste hvilken politisk betydning det kunne ha å organisere funksjoner på nye måter og innenfor nye fysiske rammer. De la for dagen en forståelse av arkitekturen, særlig boligene, som en fysisk, materiell basis for folks liv. Derfor beskrev de for eksempel ikke kollektivhus som et sted hvor man kunne prøve ut nye samværsformer, livsstiler eller familiemønster, men som en mulighet til å organisere hverdagslivets funksjoner på nye måter. Det lå en potensiell politisk kraft i arkitekturen, og at det var denne politiske kraften de sosialistiske arkitektene var seg bevisst, og som de formidlet.

Evnen til å skille mellom ulike situasjoner, plassere argumenter og synspunkter der de var vel anbrakt, ta i bruk fagkunnskapen sin der det var etterspørsel etter den og på en måte som gjorde den relevant, og til å bruke de til enhver tid gangbare ord og uttrykk, betrakter jeg som et helt avgjørende trekk ved de sosialistiske arkitektenes måte å arbeide faglig og politisk på.

Ved innledningen til dette kapitlet siterte jeg fra boken *Architecture and the Welfare state*: «Within welfare state regimes architects and urban planners acquired new roles, and architects were asked to articulate progressive definitions of modern living.»⁷⁶² Her mot slutten av avhandlingen vil jeg konkludere med at Gunvor Eliassens, Eyvind Alnæs' og Gunnar Øvergaard Jørgens artikler må leses nettopp som et omfattende program for *modern living*, der alt fra planløsninger til byplangrep ble knyttet sammen med forestillinger om hvilke funksjoner boligene og boliganleggene skulle romme, hvordan livet og arbeidet i boligene kunne organiseres og hvordan dette hang sammen med de økonomiske og politiske rammene rundt både boligbyggingen og samfunns- og arbeidslivet forøvrig.

I kravet om rasjonalisering av hverdagslivet og arbeidet i boligen, for eksempel, finner jeg et særlig interessant sammenfall mellom modernismen i arkitekturen og det sosialdemokratiets politiske prosjekt. Her bidro de sosialistiske arkitektene til å utvikle en saklig form for modernisme hvor det å ta i bruk tids- og funksjonsstudier, gå vitenskapelig til verks og modellere boligene ut ifra de funksjoner de skulle romme samt å innføre tekniske hjelpemidler og arbeidsbesparende metoder i boligene, overlappet med politiske målsettinger om modernisering, rasjonalisering og industrialisering. Dette tolker jeg som et progressivt boligprogram. Og, som jeg gjorde grundig

⁷⁶² Mark Swenarton, Tom Avenmaete og Dirk van den Heuvel (red.) *Architecture and the welfare state*. (New York: Routledge, 2015), 14.

rede for i kapittel 6, ble dette programmet konkretisert i form av et planlagt kollektivhus i Oslo.

I kapittel 7 arbeidet jeg med tekster forfattet av henholdsvis Gunvor Eliassen, Eyvind Alnæs og Gunnar Øvergaard Jørgen, og det har vært et viktig poeng i seg selv å løfte frem disse tre og vise hvordan de bidro til å formulere det boligpolitiske programmet. I den etablerte fortellingen om de sosialistiske arkitektene er fokus primært rettet mot Frode Rinnan og Erik Rolfsen, og i andre rekke mot Carsten Boysen. Det er de som har gått inn i historien som arbeiderbevegelsens husarkitekter og som nasjonale strateger. I så måte representerer særlig Gunnar Øvergaard Jørgen nærmest et funn i seg selv. Han var, som jeg har vist, en svært tydelig stemme i samtiden og kanskje den av de sosialistiske arkitektene som var mest synlig i offentligheten, først og fremst gjennom de mange avisartiklene han skrev. Over hele landet ble arbeiderpressens lesere jevnlig eksponert for *arkitekt Gunnar Øvergaard Jørgens* synspunkter og refleksjoner om boligsaken. Eyvind Alnæs og Gunvor Haugen / Eliassen var også aktive på 1930-tallet, men har fått lite oppmerksomhet i ettertid. Gunvor Eliassen døde i 1940, og når historien skrives i retrospekt, slik jeg opplever det er tilfelle med det jeg har kalt standardfortellingen, er det ikke overraskende at hun ikke er med. Gjennom å lete etter «nye» kilder har jeg også avdekket «nye» stemmer, og på den måten bidratt til en mer utfyllende historie om arkitektene og politikken ved opptakten til velferdsstaten.

Kollektivhuset ble aldri realisert, men på samme måte som med den økonomiske tenkningen og styringsambisjonene og det boligpolitiske apparatet, peker de arkitektfaglige teoriene omkring boligarkitektur og boligbruk som lå til grunn for prosjektet, frem mot etterkrigstiden. De sosialistiske arkitektenes progressive boligprogram som ble utviklet og fikk sin politiske forankring gjennom siste halvdel av 1930-tallet. Etter andre verdenskrig dannet det faglige fundamentet for byggingen av velferdsstaten.

Å bygge ut landet

Jeg innledet denne avhandlingen med å skildre et møte i Ingeniørenes Hus i oktober 1935. Det var Arbeiderpartiets egen tekniske forening som arrangerte møtet, og invitert var tekniske fagfolk og det som gikk under betegnelsen åndsarbeidere. På møtet talte to av Arbeiderpartiets lederskikkelser, Oscar Torp og Martin Tranmæl, og budskapet de formidlet, var at arbeiderbevegelsen hadde behov for fagfolk – og at fagfolkene trengte arbeiderbevegelsen. Bare innenfor den nye samfunnsordningen som arbeiderbevegelsen representerte, lød argumentasjonen, ville fagfolkene ha mulighet til å utøve sitt fag og bidra til å bygge ut landet og høine folkevelferden. *Arbeiderbladet* refererte fra møtet i entusiastiske ordelag, og

konkluderte med at man var på vei inn i en ny tid for *håndens* og *åndens* arbeidere.

Da dette møtet ble avholdt, hadde Arbeiderpartiet sittet med regjeringmakten i et halvt år. Regjeringsdannelsen i 1935 er blitt stående som et veiskille i historien. 1935 gjelder som starten på den såkalte sosialdemokratiske epoken i norsk historie, og blant historikere er det enighet om at det var i årene mellom 1935 og 1940 at konturene av etterkrigstidens velferdsstat ble trukket opp. Det epokegjørende ved maktskiftet i 1935 var at politikken endret karakter og nå ble forstått som en form for aktiv samfunnsforming. Til utformingen av en konstruktiv politikk trengte arbeiderbevegelsen eksperter fra forskjellige samfunnsområder, og blant fagfolkene som sluttet seg til Arbeiderpartiet og arbeiderbevegelsen etter 1935, var den gruppen unge arkitekter som har vært omdreiningspunktet for denne avhandlingen. Med utgangspunkt i disse arkitektenes faglige og politiske engasjement, konkretisert i arbeidet med boligsaken, har målet mitt vært å undersøke hvordan forholdet mellom arkitektur og politikk utviklet seg i årene mellom 1935 og 1940.

Hvordan bidro de sosialistiske arkitektene til å utvide forståelsen for hva arkitektur kan være og gjøre? Dette var det siste av mine fire forskningsspørsmål, og det er ment som en oppsummering av de tre forrige. I de tre hovedkapitlene undersøkte jeg henholdsvis arbeiderbevegelsen som arena for faglig og politisk handling, arkitektenes bidrag til politikktutformingen og deres boligarkitektoniske program. I det første viste jeg hvordan arkitektene trådte inn på et nytt felt. Det åpnet seg et mulighetsvindu i og med Arbeiderpartiets nye maktposisjon, og arkitektene trådte inn og etablerte seg som aktører i et komplekst nettverk av organisasjoner, forbund og foreninger. Arkitektene var ikke i utgangspunktet på hjemmebane her, og måtte lære seg spillereglene på feltet. Samtidig bidro arkitektene aktivt til å utvide det handlingsrommet som hadde åpnet seg, og i det andre kapitlet belyste jeg hvordan det skjedde i utviklingen av en ny boligpolitikk. Her fant en interessant utveksling sted idet arkitektene satte sin fagkunnskap i spill. Det var i kraft av sin nye rolle som kunnskapsleverandører de fikk brakt en av sine merkesaker inn i partiets planer og programmer, i form av en landsplan for boligbygging. I det tredje hovedkapitlet tok jeg utgangspunkt i arkitektenes fagkunnskap og deres teorier om boligarkitektur og byplanlegging. Her var det arkitektene som var på hjemmebane, og jeg har vist hvordan de brakte fagkunnskapen sin inn på det nye feltet og forankret den der.

Til sammen avtegner det seg et mangefasettert bilde av aktører og nettverk, kunnskap og ideer. Arkitektene fungerte som viktige stemmer i modernismedebatten i Norge, og de bidro til å definere og utvide modernismebegrepet i arkitekturen og byplanleggingen. Samtidig deltok de i

utformingen av Arbeiderpartiets politikk. De formidlet arkitekturfaglig forankrede teorier omkring boligtyper og byplanlegging, og argumenterte for at boligbyggingen måtte organiseres på helt nye måter for at disse skulle kunne settes ut i live. Slik lanserte de politiske løsningsforslag på faglige problemstillinger og bidro på den måten til å utvide forståelsen for hva arkitektur kan være og gjøre: De viste at arkitektur kan forstås som en form for omgivelsesproduksjon, som samfunnsforming og samfunnsbygging. De viste hvordan arkitektur kunne brukes i konkret samfunnsbyggende arbeid, som et svar på konkrete problemer i samfunnet og i siste instans som en måte å ordne verden på.

Modernismens gjennombrudd og en verden i spenning

Mellomkrigstiden var en periode med betydelig politisk spenning internasjonalt. Det er nok å nevne Weimar-republikken og nazismens fremvekst i Tyskland, den gryende fascismen i Italia og utviklingen i Sovjetunionen under Stalin. I USA ble New Deal-politikken gjennomført, og i Skandinavia fikk sosialdemokratiet fotfeste for alvor. I andre land, som i Østerrike, var det reaksjonære krefter som gjorde seg gjeldende.

Verden opplevdes som ustabil, både politisk og økonomisk. Det ga grobunn for oppblomstringen av kommunismen og fascismen, og sterke ideologiske motsetninger kom til å prege perioden mellom de to verdenskrigene. Den revolusjonære venstresiden styrket seg etter den russiske revolusjonen, og i mange land var arbeiderbevegelsen splittet i en revolusjonær og en sosialdemokratisk fløy. Frykten for revolusjon var stor i mange land i Europa, og i flere land ble arbeiderbevegelsen slått ned med vold. I Tyskland var situasjonen ekstra prekær. Under Weimar-republikken var det umulig å få til et stabilt politisk styre, og det var utstrakt voldsbruk fra begge de politiske ytterfløyene. I tillegg kom økonomisk depresjon med arbeidsledighet og hyperinflasjon, og sosial nød. Det hadde kort sagt ikke lyktes å skape en ny stabil verdensorden etter den første verdenskrigen, og både politisk og sosialt var 1920-tallet og 1930-tallet preget av enorme spenninger. I ettertid vet vi jo også at det endte i katastrofe.

Og i akkurat denne perioden var det at modernismen slo igjennom i arkitekturen – med sitt program for en ny, sunn og rasjonell arkitektur. En arkitektur for sin tid, frigjort fra historien, internasjonal og fremtidsrettet. Utviklingen av modernismen kan forklares som et arkitekturinternt fenomen, som utviklingen av et nytt formspråk basert på moderne teknologi og i bevisst opposisjon til fortidens stilarkitektur. Men i de fleste fremstillinger settes fremveksten av modernismen i sammenheng med den mer overordnede samfunnsutviklingen – industrialiseringen, urbaniseringen, den teknologiske

utviklingen og det som kan kalles en ny sosial bevissthet. De politiske spenningene i samtiden kommenteres også ofte, særlig i forbindelse med de to «store» ideologiene kommunismen og fascismen.

Spørsmålet blir hvordan arkitektene i de forskjellige landene forholdt seg til de politiske spenningene de levde under. Hvordan opplevdes det å utvikle et arkitektonisk program for rasjonalitet og klarhet i en verden på randen av kaos? Hvordan så man på arkitekturens rolle, arkitektenes ansvar og muligheten til å ordne verden ved hjelp av arkitektur?

I avhandlingen har jeg undersøkt grundig hvordan *ett* arkitektmiljø engasjerte seg faglig og politisk i sin helt unike historiske kontekst. Det har vært hensikten med avhandlingen, i tråd med min historiserende ambisjon. Men det hadde også vært mulig å forsøke å sette de sosialistiske arkitektene og deres innsats i den sosialdemokratiske bevegelsen her i landet inn i en større, internasjonal kontekst. Å foreta en sammenlignende analyse med utgangspunkt i andre arkitektgrupper i andre land, ville derimot sprengt rammene for dette arbeidet. Likevel vil jeg her avslutningsvis inkludere noen refleksjoner.

Jeg har skrevet mye om mulighetsvinduer og handlingsrom i avhandlingen, og det var åpenbart hendelser i samtiden som gjorde nye former for arkitektfaglig og politisk handling mulig og nødvendig. Boligproblemet var kanskje det største – i så godt som alle land var behovet for nye og bedre boliger prekært. Så ble da også bolig en viktig del av modernismens program. I Tyskland fikk arkitekturen en viktig rolle i å definere den nye staten, som jeg straks skal komme tilbake til. Sovjetunionen står i en særstilling – her skulle et nytt samfunn bygges opp fra grunnen av. Overalt fantes store og viktige samfunnsoppgaver som også måtte løses fysisk. Det var kort sagt et behov for arkitektur i samtiden.

Utviklingen på arkitekturfeltet var også særegen. Historien om modernismen er ikke minst en historie om modernismens historie om seg selv. Og i denne historien fremstår modernismen som noe nytt, som en ny arkitektur for en ny tid og nærmest som begynnelsen på en ny tidsregning. Den svenske arkitekt Christer Bodén har i en bok fra 1989 gått så langt som å sammenligne funksjonalismen med en religiøs vekkellesbevegelse. Her underer han seg over om det var verdenskrigen som var bakgrunnen til at

många arkitekter och konstnärer vid den här tiden tyckte sig uppfylla av en «helig ande» (L'Esprit Nouveau) och besjälade med kallet att skapa en hållbar och fredsbevarande grund för det framtida, av meningslösa krig söndertrasade Europa. Samtidigt ville man mot bakgrund av den materiella världens nyligen så effektivt demonstrerade bräcklighet i möjligaste mån manifestera

eviga sanningar och humanistiske världen bortom det timliga och profana.⁷⁶³

Bodén karakteriserer i samme åndedrag Athen-chartret som bevegelsens evangelium, CIAM-kongressene som dens kirkemøter og toneangivende arkitekter som Le Corbuser, Gropius og Mies van der Rohe som bevegelsens yppersteprester. Sammenligningen er spissformulert og nok farget av å være skrevet i en tid preget av en sterk modernismekritikk, men den er også interessant. Ikke bare fordi verden åpenbart trengte frelse, men også fordi karakteristikken leder opp til et viktig spørsmål når det gjelder spørsmålet om arkitektur og politikk i mellomkrigstiden. Nemlig hva som kom først – arkitekturen eller politikken.

Er det mulig å identifisere to forskjellige utgangspunkter for faglig-politiske engasjement og for tolkning av det politiske aspektet ved modernismen? Den ene posisjonen kan betraktes som arkitekturintern, der målet var å få realisert modernistisk arkitektur. Den andre posisjonen tar utgangspunkt i samfunnet, og handler om et ønske om å forandre og forme samfunnet, og hvor arkitekturen i større grad betraktes som et verktøy. Jeg ser begge disse posisjonene representert i historien om modernismen, og begge brukt som tolknings- og forklaringsmodeller i arkitekturhistorien når det handler om forholdet mellom arkitektur og politikk.

I stedet for å begi meg ut på noen mer generelle betraktninger omkring forholdet mellom arkitektur og politikk eller å foreta et stort sveip over arkitektmiljøene i de forskjellige landene, vil jeg avslutningsvis gjøre rede for to temaer som har vært viktige i forskningsprosessen. Det dreier seg om boligbyggingen i Wien i første halvdel av 1930-tallet og politiseringen av arkitekturen i Tyskland mellom 1918 og 1945. Begge temaene reiser spørsmål om forholdet mellom arkitektur og politikk, og begge tydeliggjør hvor mye arkitekturhistorien har å vinne på nærlesing, kontekstualisering og historisering og det å betrakte arkitekturen som noe som blir til i en historisk situasjon.

Det røde Wien

I mellomkrigstidens Wien ble arkitektur et politisk spørsmål på en helt spesiell måte. Fra 1919 til 1934 var Wien under sosialdemokratisk styre. Sosialdemokratene førte en radikal politikk, og epoken er kalt Det røde Wien. I denne perioden ble det satt i gang flere omfattende velferdsprogrammer, deriblant et særlig ambisiøst boligprogram som resulterte i omkring 400 boligkomplekser med til sammen 64 000 boliger. En

⁷⁶³ Bodén, *Modern arkitektur. Funktionalismens oppgåang och fall* (Helsingborg: AchiLibris Bokförlag, 1989), 133.

tiendedel av befolkningen i Wien fikk bolig i boligkompleksene, og husleie ble holdt lave slik at boligene var tilgjengelige for alle.

Boligkompleksene ble kalt Gemeindebauten (samfunnsbygg, fellesskapsbygg), og de inneholdt ikke bare boliger, men også diverse andre funksjoner – fra barnehage, vaskeri, park, lekeplass og idrettsanlegg til kooperative matvarebutikker, verksteder, lege- og tannlegekontor samt kulturelle fasiliteter som biblioteker og til og med små teatersaler.

Den amerikanske arkitekturhistorikeren Eve Blau har forsket på boligbyggingen i Wien i mellomkrigstiden, og det er hennes monumentale forskningsarbeid om *The Architecture of Red Vienna 1919-1934* som jeg støtter meg på i det følgende.⁷⁶⁴

Eve Blaus utgangspunkt er at de kommunale boligbyggene både i samtiden og i ettertiden er blitt betraktet som manifestasjoner av sosialdemokratenes politikk. Altså bokstavelig talt som en *politisk arkitektur*. Boligkompleksene var nye i form og i funksjon, de representerte en ny bygningstype og en ny boligform og en ny form for organisering av hverdagslivet for sine beboere. De brakte kort sagt «a vast new infrastructure of social services and cultural institutions» inn i byen, slår Blau fast.⁷⁶⁵ Boligprogrammet inngikk i et større velferdsprogram, som foruten bolig omfattet helse, barneomsorg, utdanning og kultur. I siste instans var det snakk om et helhetlig dannelsesprosjekt. Eve Blau skriver: «Housing was not seen as shelter alone, but rather as part of an overall reconstruction of life around goals of human dignity and public responsibility.»⁷⁶⁶ Slik ble det omfattende byggeprogrammet det mest synlige uttrykket for den sosialdemokratiske politikken som ble ført i denne epoken.

Wiens Gemeindebauten var mer nyskapende i sitt innhold enn i sin form. Dette er et viktig poeng for Eve Blau. I *det røde Wien* ble det nemlig ikke utviklet noen modernistisk boligarkitektur, i motsetning til for eksempel i det like røde Frankfurt i Tyskland, som jeg skal ta for meg i neste avsnitt. Man bygde ingen frittliggende lamellblokker og utviklet ingen funksjonsdelte minimumsleiligheter. Tvert imot – boligkompleksene ble utformet som storgårdskvartaler og føyd seg inn i den etablerte kvartalsstrukturen. Det ble brukt tradisjonelle byggeteknikker og -materialer, og det ble gjort få forsøk på standardisering eller rasjonalisering. Byggingen av de kommunale boligkompleksene hadde også en funksjon som sysselsettingstiltak for byens arkitekter, kunstnere og bygningsarbeidere. Å rasjonalisere byggeprosessen var derfor ikke noe poeng. De massive bygårdene var til dels rikt utsmykket, og de oppviste et stort mangfold av former og materialer.

⁷⁶⁴ Eve Blau. *The Architecture of Red Vienna* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1999).

⁷⁶⁵ Ibid, 2.

⁷⁶⁶ Ibid, 46.

Leilighetene besto av et kombinert spise-, arbeids- og oppholdskjøkken (Wohnküche) og ett eller to rom. Man holdt fast ved den tradisjonelle arbeiderboligens planløsning med stort spise-, arbeids- og oppholdskjøkken.

Poenget er at de i Wien ble utviklet en sosial boligbygging med et progressivt boligprogram og en svært bevisst holdning til arkitekturen – men helt på utsiden av den rådende modernistiske arkitekturdiskursen. Eve Blau mener dette er grunnen til at boligarkitekturen i det røde Wien befinner seg på siden også av den etablerte arkitekturhistorien.

For Eve Blau ble dette «utenforskapet» utgangspunkt for å undersøke forholdet mellom arkitektur og politikk på nye måter, og hun har understreket behovet for å finne nye måter å skrive arkitekturhistorie på. I sin forskning kombinerer Blau en analyse av sosialhistorie, politisk- og økonomisk historie med en nærlesning av arkitekturen, og forsøker på den måten å sette ord på hvordan politisk mening kan manifestere seg i arkitektur.

Blau skriver at disse særegne boligkompleksene alltid har blitt oppfattet som formet av politikken, og de er blitt stående som symbol på denne. Likevel mener hun at forholdet mellom arkitekturen og politikken langt på vei er utforsket:

As architecture, too, the *Gemeindebauten* have been understood largely in terms of the political events that overtook them: as an example of architecture allied to political purposes and shaped by political and economical forces. But just what those political purposes and forces were, and what their relationship was to the architectural forms and spaces produced by Red Vienna, is still far from clear.⁷⁶⁷

Eve Blau undersøker i sin bredt anlagte studie av *Gemeindebauten* hvordan politisk mening manifesterer seg i arkitekturen. Ett av hennes poenger er at arkitekturen ikke bare passivt gjenspeiler de ideologier, konflikter, ideer osv. som frambrakte den, men også aktivt former samfunnet og blir bærer av en form for kunnskap. Derfor er det ikke tilstrekkelig å spørre etter det ideologiske innholdet i arkitekturen, men også om i hvilken grad arkitekturen kan fungere politisk: "In what ways can architecture (filled with ideological content) be instrumental, operative, strategic? Where, in effect, is the locus of politics in architecture?"⁷⁶⁸

I sin analyse av boligbyggingen i Wien identifiserte Blau *typologien* som stedet hvor de romlige og sosiale aspektene ved arkitekturen overlapper hverandre og som stedet hvor arkitekturen kan bli aktiv og politisk:

---

⁷⁶⁷ Ibid, 2.

⁷⁶⁸ Ibid, 12.

It is at the level of typology – in the organization, use, and representation of space in architecture and in the relationship between the architectural object and conventions of culture – that ideological content and a form of knowledge specific to architecture converge; here the transformational, active, instrumental function of a politically charged urban architecture such as that of Red Vienna might be found to operate.⁷⁶⁹

Gjennom typologiske analyser mener Blau å kunne avdekke det hun kaller arkitekturens *identifying features*, det vil si trekk som gjør bygningene identifiserbare og lesbare og forankrer dem i en historisk-politisk kontekst. Gemeindebauten i Wien representerer en ny bygningstype og nye måter å bo på for arbeiderklassen. Hennes nærlesning av den nye bygningstypologien inkluderer analyser av elementer som takhøyde, vindusstørrelse, planløsninger og hvordan de nye kompleksene ble integrert i den eksisterende bystrukturen, og hun konkluderer med at i Wiens Gemeindebauten ble alle trekk fra tradisjonelle arbeiderboliger systematisk radert bort.

Dette tolker hun som politisk handling manifestert i arkitektonisk form. Det sosialdemokratiske Wien gjorde store inngrep i bybildet, og demonstrerte slik sin vilje til å endre maktstrukturene.

Dette er en måte å undersøke forholdet mellom arkitektur og politikk på som overskrider både den tradisjonelle stilhistorien og den kanoniserte historien om modernismens fremvekst. Det røde Wiens boligbygging kan sies å utgjøre en «kjettersk modernisme». Blau finner en sterk sammenheng mellom det sosiale programmet og arkitekturen, og slår fast at «the appropriation of urban space for social uses was achieved by architectural means, through the urban operations of the architecture itself.»⁷⁷⁰ Likevel var det ikke først og fremst noe arkitekturteoretisk program som lå bak den ambisiøse boligbyggingen. De 190 arkitektene som var involvert i utformingen av Gemeindebauten var verken nødvendigvis sosialister eller modernister. Boligprogrammet var et politisk program, båret frem av det sosialdemokratiske partiet som satt ved makten, men realisert i form av arkitektur.

Eve Blau skriver om konkrete bygninger, og har med andre ord et helt annet materiale og et helt annet utgangspunkt enn jeg. Med sitt fokus på typologi har hun også valgt et helt annet grep enn jeg har. Likevel har forskningen hennes vært til stor inspirasjon for meg, og jeg opplever at den har stor overføringsverdi til mitt eget arbeid. Blau påpeker behovet for nye

⁷⁶⁹ Ibid, 14

⁷⁷⁰ Blau, «From red superblock to green megastructure; Municipal socialism as model and challenge.», 34.

måter å skrive arkitekturhistorie på som overskrider både den tradisjonelle stilhistorien og den kanoniserte historien om modernismens fremvekst. Gjennom sin forskning avdekker hun noe av kompleksiteten i forholdet mellom arkitektur og politikk, og understreker behovet for måter å drive arkitekturhistorisk forskning på som nettopp tar høyde for denne kompleksiteten.

Det boligbyggingen i det røde Wien så tydelig viser, er at det ikke er mulig å sette likhetstegn mellom progressiv boligbygging og et modernistisk formspråk. Under sosialdemokratisk styre ble det gjennomført et helhetlig, gjennomtenkt og nyskapende boligprogram på siden av den modernistiske diskursen. Det hadde ikke sitt utspring i teorier og idealer utviklet på arkitekturfeltet og med arkitekter i spissen, men var del av et helhetlig politisk program. Likevel var det nyskapende også på det arkitektoniske og byplanmessige planet – om enn ikke i et modernistisk formspråk.

De sosialistiske arkitektene som er hovedpersonene i min forskning, regnet som selv som modernister og stilte seg bak modernismens boligprogram. Men de var samtidig oppmerksomme på de progressive trekkene ved den kommunale boligbyggingen i Wien. Ikke minst må boligprogrammet rent organisatorisk må ha vært av interesse for de sosialistiske arkitektene. Boligbyggingen ble finansiert ved hjelp av en hardhendt beskatning av de private gårdeierne. Det bygde både på en offensiv offentlig tomtepolitikk, og innebar også at det offentlige tok kontroll over hele produksjonsprosessen. Et sysselsettingsperspektiv var også til stede i og med at boligbyggingen bidro til å sette byens bygningsarbeidere i arbeid, med de ringvirkninger det hadde for økonomien forøvrig. Alt dette var viktig for de sosialistiske arkitektenes eget program, som jeg allerede har gjort rede for.

Men boligbyggingen i Wien er interessant fordi den var en så sterk inspirasjonskilde for norske sosialdemokrater. Boligbyggingen her var kjent og beundret i den norske arbeiderbevegelsen. Wien var en rød enklave med i et land hvor høyresiden hadde makten, og det var sterke spenninger internt i Østerrike. Den norske fag- og arbeiderbevegelsen fulgte den progressive politikken med beundring, og tok med forferdelse inn over seg hvordan fascistene senere brutalt overtok makten. Den sosialdemokratiske epoken i mellomkrigstidens Wien endte i fysiske kamper og høyresidens makttovertakelse i 1934. Her spilte boliganleggene en viktig rolle. I flere av Gemeindebauten utspilte det seg nemlig regelrette slag, der fascistene angrep og ødela boliganleggene. Dette har selvfølgelig bidratt til å gi boliganleggene en enda sterkere politisk identitet. De monumentale boligkompleksene ble til håndfaste bevis på en ideologisk kamp.⁷⁷¹

⁷⁷¹ Som et a propos kan nevnes at også her i landet figurerte Gemeindebauten i pressen. *Aftenposten* kalte boliganleggene for *røde festninger*. 16. februar 1934, for eksempel, skrev avisen om hvordan sosialistene hadde forskanset seg i Wiens forsteder «hvor det sosialdemokratiske kommunestyre i den tid da man

Historikeren Eirik Wig Sundvall har skrevet om de norske sosialdemokratenes fascinasjon for det røde Wien i artikkelen «Arbeiderpartiet og austromarxismen. Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927-34». I følge Sundvall valfartet tillitsvalgte i Arbeiderpartiet til Wien. Det de fant her var den såkalte austro-marxismen, som gikk ut på å finne et alternativ til kommunisme og reformisme – en demokratisk sosialisme som innebar radikal samfunnsendring og en gjennomgripende endring av hverdagslivet, men uten revolusjon. De storslagne boligbyggene fungerte som et konkret uttrykk for dette programmet, og de ble lagt merke til blant de norske politikerne som var på besøk:

Den mest iøynefallende siden ved Det røde Wien var for norske besøkende kommunens utbygging av boligkomplekser og hagebyer, samt velferdsinstitusjoner som badeanstalter, biblioteker, idrettsanlegg, barnehager og barnehjem. De aller fleste partifolk som formidlet inntrykk fra Østerrike, viet disse fysiske institusjonene stor oppmerksomhet.⁷⁷²

Det er uklart hvilken påvirkning den austromarxistiske boligpolitikken i Wien, skriver Sundvall. Som jeg skrev i forrige kapittel, ble det ikke realisert noe nyskapende boligprogram på 1930-tallet i Oslo. Og det ble i hvert fall ikke bygd noen «røde borger» i Oslo, så noen åpenbar påvirkning er vanskelig å få øye på. Men jeg ser ikke bort ifra at en viss inspirasjon kan ha vært til stede likevel. Både ledelsen i Arbeiderpartiet og de sosialistiske arkitektene kjente til boligbyggingen i Wien, og dette kan ha spilt med når arkitektene utformet en ny og helhetlig boligpolitikk for Arbeiderpartiet og denne ble løftet som en av partiets hovedsaker fra 1936. Ikke minst kan selve den forståelsen som lå til grunn for boligbyggingen i Wien, nemlig at et ambisiøst boligprogram først og fremst måtte løses politisk ha spilt en rolle for de sosialistiske arkitektene og deres partifeller.

---

konfiskerte husleien og for de konfiskerte penger bygget en mengde Folkets hus, som idag alle er omdannet til små festninger og som ligger likesom strategisk fremskutte omkring byen, - sikkert også anlagt med hensikt.» Også her i Norge var altså denne arkitekturen høyst politisert, og beskatning ble i *Aftenposten* kalte boliganleggene for *røde festninger*. 16. februar 1934, for eksempel, skrev avisen om hvordan sosialistene hadde forskanset seg i Wiens forsteder «hvor det sosialdemokratiske kommunestyre i den tid da man konfiskerte husleien og for de konfiskerte penger bygget en mengde Folkets hus, som idag alle er omdannet til små festninger og som ligger likesom strategisk fremskutte omkring byen, - sikkert også anlagt med hensikt.» Også her i Norge var altså denne arkitekturen høyst politisert, og beskatning ble i *Aftenposten* karakterisert som konfiskering. Dette var like før fascistene overtok makten over Wien.

⁷⁷² Sundvall, «Arbeiderpartiet og austromarxismen. Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927-34», 119.

Det nye Tyskland

Tyskland står i en særstilling når det gjelder utviklingen på det arkitektoniske og politiske feltet. Noen av modernismens viktigste miljøer var i Tyskland og i de store tyske byene som Berlin, Stuttgart og Frankfurt står noen av modernismens ikoniske boligprosjekter. Stikkord er Bauhaus, Weissenhofsiedlung, das neue Frankfurt, «die Wohnung für das Existenzminimum» og «die Franfurter Küche», og selvfølgelig personligheter som Walter Gropius, Mies van der Rohe og Sigfried Giedion – som har gått inn i arkitekturhistorien som modernismens helteskikkelser. Utviklingen av modernismen i Tyskland fikk en brå slutt ved Hitlers maktovertakelse i 1933. Bauhaus ble stengt, mange av de ledende arkitektene flyktet og naziregimet frontet helt andre arkitekturidealer.

Knappt noe sted virker forholdet mellom arkitektur og politikk mer tydelig, dramatisk og skjebnesvangert enn i Tyskland. De norske sosialistiske arkitektene orienterte seg jo i sin tidlige fase mot Tyskland, og var særlig inspirert av boligbyggingen og byutviklingen i Frankfurt under byplansjef Ernst May. Og, som jeg gjorde rede for i forrige kapittel, fungerte nazistenes fremmarsj i Tyskland som en politisk vekker for de norske arkitektene, og var en av grunnene til at de sluttet seg til Arbeiderpartiet.

Allerede tidlig i prosessen, mens jeg var på leting etter en måte å undersøke forholdet mellom arkitektur og politikk på, fikk jeg verdifull innsikt og inspirasjon fra Barbara Miller Lane og boken *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*. Dette er et eldre bidrag til forskningen omkring arkitektur og politikk, fra 1968, og boken kan kanskje kalles en klassiker. Her undersøkte hun forbindelsen mellom funksjonalismen, sosialismen og sosialdemokratiet og nazismen.

I sin klassiske studie stilte Barbara Miller Lane spørsmålet om hvorfor nazistene avviste den modernistiske arkitekturen, og hun konkluderte med at det skyldtes den politiske betydningen som funksjonalismen hadde fått i Weimar-republikken. Allerede på 1920-tallet hadde funksjonalismen fått sterke politiske konnotasjoner, og ved å vende seg mot denne arkitekturen kunne nazistene i følge Miller Lane score et billig retorisk poeng.⁷⁷³ I mellomkrigstidens Tyskland ble det oppført bygninger i et modernistisk formspråk raskere og i større omfang enn i mange andre land, og arkitekturen ble assosiert med sosialdemokratisk politikk.

Barbara Miller Lane gjør rede for hvordan arkitektene engasjerte seg i omgivelsesproduksjonen, og det var her hun mente å finne arkitekturens egentlige politiske betydning. Hun forankrer forbindelsen mellom arkitektur og politikk i konkrete forhold i samtiden, og peker på sammenhenger mellom

---

⁷⁷³ I andre omgang bidro den reaksjonære motstanden mot modernismen til å styrke forestillingen om modernismens radikale og heroiske vesen.

byggeoppgaver, politikere og myndigheter og arkitekter. Radikale arkitekter formulerte krav om en ny arkitektur og et nytt samfunn. Der arkitektenes synspunkter overlappet med de politiske myndighetenes, oppnådde de raskt viktige posisjoner og fikk omfattende oppdrag.

Hun viser at det skjedde en gjensidig utveksling mellom arkitektur- og politikkkfeltet i den konkrete historiske situasjonen. Men, til forskjell fra i Wien, så var det i følge Miller Lane et like mye utviklingen på arkitekturfeltet som på politikkkfeltet som gjorde denne utvekslingen mulig. Det lå et arkitektonisk program i bunnen, for å si det enkelt. Hun knytter utviklingen av funksjonalismen til første verdenskrig og følelsen av at den gamle verden var blitt skutt i filler i skyttergravene. Dermed oppsto behovet for en ny arkitektur:

The involvement of German architecture in politics thus had its origins in the specific events of the postwar era. The creation of a radically new architectural style by architects who consciously sought to express a wholly new era in German society, the rapid rise of these men to a leading position in German architecture under the auspice of a "revolutionary" new government; all this grew out of the experience of war and revolution in Germany.⁷⁷⁴

Slik jeg forstår Barbara Miller Lane, hevder hun at arkitekter med Walter Gropius i spissen formulerte tanker omkring en ny og radikal stil så tidlig som i 1918, og at de hevdet at de var i ferd med å utvikle

a new, socially conscious architecture which would play a part in the political revolution then occurring in Germany. This new style would "express" the new culture and the new society which they believed the revolution would produce, and they demanded that the newly founded Republic would support their work.⁷⁷⁵

Og det var nettopp det den nye republikken, Weimar-republikken, gjorde. Arkitektene som tilhørte modernismens avantgarde fikk store og tallrike byggeoppdrag, og slik ble den nye stilen raskt forbundet med venstresiden i Weimar-republikkens uoversiktlige politiske landskap. Slik jeg leser Barbara Miller Lane, var det ønsket om å skape en ny arkitektur og et nytt formspråk som var arkitektenes utgangspunkt. Målet var å forme samfunnet, bokstavelig talt, i henhold til et nyskapende arkitekturprogram. Troen på arkitekturens nærmest revolusjonerende kraft må ha vært stor. Miller Lane oppsummerer:

⁷⁷⁴ Lane, Barbara Miller, *Architecture and politics in Germany, 1918-1945*. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1968) 5.

⁷⁷⁵ Ibid, 4.

Although the writings of Gropius and Taut shifted in tone and emphasis between 1918 and 1924, they retained a consistent purpose. During these years both men sought above all to discover a new principle of structure and order in German society with which to oppose the chaos of war and revolution. (...) They characterized this reintegration as "a new unity" or, as Gropius once called it, "a new totalism." They found its symbol and its midwife in a new, socially conscious architecture. These ideas were in the main nonpolitical. Yet the very inclusiveness of this view of architecture endowed the new style with a broader set of associations. Thus by the time the aseptic forms of the new architecture were introduced to the German public on a large scale, they labored under a heavy load of symbolism which in turn provided substance for those, both friendly and unfriendly, who sought to interpret them in cultural, social, or political terms.⁷⁷⁶

Slik jeg tolker Miller Lane, skildrer hun et syn på arkitekturen som drivkraft i samfunnet. Eller sagt på en annen måte; for de radikale modernistene skulle politikken fungere som et middel for å realisere arkitekturen, og dermed revolusjonere samfunnet: Taut og Gropius "attempted to show that the new style then being developed "expressed" a social and cultural revolution, which they now tried to define more clearly."⁷⁷⁷ Og siden det ble oppført så mange bygninger, og særlig offentlige boligprosjekter, i det nye formspråket, fikk stilen raskt en slik politisk funksjon. Dermed ble modernismen et «lett bytte» for det nasjonalsosialistiske regimet. Etter 1933 mistet de radikale arkitektene systematisk sine posisjoner, og den modernistiske boligbyggingen ble erstattet av en boligbygging i en mer tradisjonell og påstått «germansk» stil.

Barbara Miller Lane understreker at de sterke assosiasjonene mellom den modernistiske arkitekturen og Weimar-republikken kom i stand gjennom helt konkrete byggeprosjekter og takket være at arkitektene fikk store oppdrag fra det offentlige. Men hun antyder også at det lå et sterkt arkitekturteoretisk program bak de toneangivende arkitektenes engasjement, og at ønsket om å realisere en ny arkitektur kanskje var den viktigste beveggrunnen.⁷⁷⁸

⁷⁷⁶ Ibid, 68.

⁷⁷⁷ Ibid, 65.

⁷⁷⁸ Den modernismekritiske Christer Bodén skriver også om den store flukten fra Tyskland etter 1933, hvor store deler av avantgarden forlot Tyskland. Bodén antyder at både Mies van der Rohe og Walter Gropius forble i Tyskland så lenge som mulig «... och i det längsta hoppats kunna övertyga nazisterna om den internationelle stilens stora utvecklingsmöjligheter.» (Bodén, *Modern arkitektur*, 93.) Altså en utpreget upolitisk og arkitektursentrert holdning. Kjent er også at flere sentrale arkitekter, som blant andre Le Corbusier og Ernst May, virket i Sovjetunionen så lenge det var mulig å realisere modernistisk arkitektur der, men forlot

Som nevnt fungerte boligbyggingen i både Wien og Tyskland, og særlig i Frankfurt, som forbilder for de sosialistiske arkitektene i Norge. Begge var eksempler på ambisiøse boligpolitiske tiltak som også resulterte i nyskapende arkitektur. At de resulterte i så forskjellige typer bebyggelse med de ikke-modernistiske storgårdskvartalene med kollektive funksjoner i Wien på den ene siden og modernistiske rekkehusene og blokkene med minimumsleiligheter i Frankfurt på den andre, styrker min overbevisning om at forholdet mellom arkitektur og politikk i den urolige mellomkrigstiden er mangefasettert, dynamisk og til tider selvmotsigende og krever nærlesning, historisering og kontekstualisering.⁷⁷⁹

---

landet etter at Stalin innførte en ny arkitekturpolitikk og fortsatte sine respektive karrierer i den kapitalistiske verden.

⁷⁷⁹ Og for de sosialistiske arkitektenes vedkommende ble som nevnt opplevelsen av at begge disse to store, internasjonale forbildene brutalt ble slått ned av fascismen viktig for deres eget engasjement som fagpersoner innenfor rammene av den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen.

Postludium

Arbeiderstyret får fart også på boligpolitikken her i landet. Over ½ mill. mennesker bor i overbefolkede boliger. Staten går inn for en effektiv boligbygging.

Nordlands Framtid 22. februar 1939

Etter andre verdenskrig ble det reist mye nytt. Særlig ble det bygd mange boliger. Ikke på noe tidspunkt i Norges historie er det blitt bygd så mange boliger som fra 1945 og frem til slutten av 1970-tallet. Mesteparten av boligene som finnes i dag, og som danner rammene rundt hverdagslivet til de fleste av oss, ble bygd i etterkrigstiden. I Oslo og andre byer ble komplette nye bydeler og boligstrøk planlagt og reist i høyt tempo, og på mindre steder ble det anlagt boligfelt – alt som en del av et stort urbaniserings- og moderniseringsprogram og innenfor rammene av velferdsstaten.

I de tre første tiårene etter andre verdenskrig fant det kort sagt sted en boligbygging og en by- og samfunnsplanlegging i en skala og av et omfang som tidligere hadde vært ukjent. Nye boligområder, nye bygningstyper og nye boligtyper ble utviklet, planlagt og realisert. Og dette foregikk innenfor nye politiske og organisatoriske rammer. I 1946 ble Den Norske Stats Husbank etablert, og Husbanken ble statens viktigste boligpolitiske verktøy gjennom hele etterkrigstiden. Husbanken finansierte produksjonen av nye boliger og presset boligstandarden oppover gjennom å stille detaljerte krav til boligens areal, utforming og tekniske standard. Norske boligbyggelags landsforbund (NBBL) ble opprettet samme år, og i årene som fulgte ble det bygd opp et nasjonalt boligsamvirke. Alene i 1946 ble det etablert over 50 boligbyggelag etter OBOS-modellen. Boligbyggelagene fungerte som boligpolitiske verktøy; som et slags boligpolitisk utøvende organ produserte, fordelte og forvaltet boligbyggelagene de nye boligene. Kommunene drev målrettet samfunnsplanlegging i etterkrigstiden, og førte blant annet en aktiv tomtepolitikk. I små og store byer samarbeidet kommunene tett med sine lokale boligbyggelag. På den måten dannet Husbanken, boligsamvirket og kommunene det man kan kalle etterkrigstidens by- og boligbyggende treenighet.

Etterkrigstidens boligsektor var regulert og subsidiert, og en god bolig gjaldt langt på vei som et velferdsgode. Den storstilte boligbyggingen førte til at bolignøden gradvis ble overvunnet. Det viktigste var selvfølgelig at det ble bygd mange nye boliger, men i tillegg ble boligene større, bedre utstyrt og fikk en høyere teknisk standard. Tre rom og kjøkken ble den nye standarden for familieleiligheter, og boligene ble utformet i henhold til modernismens

grunnprinsipp om funksjonsdeling. Hva sysselsettingen blant bygningsarbeidere angår, så ble situasjonen snudd helt på hodet. Etter 1945 var det mangelen på arbeidskraft som utgjorde problemet i boligbyggingen. Ingen arbeidsføre bygningsarbeidere trengte å frykte arbeidsledighet. Og som selve grunnprinsippet for hele etterkrigstidens boligpolitikk, lå den såkalte eierlinja – målsettingen om at så mange som overhodet mulig skulle kunne kjøpe og eie sin egen bolig.

I de tre første tiårene etter andre verdenskrig opplevde Norge en enorm velstandsvekst og en tilsvarende heving i levestandarden. Den storstilte boligbyggingen var en del av denne utviklingen. Boligbyggingen var både en forutsetning for og et resultat av velstandsveksten, og ikke minst ett av stedene hvor den kom tydeligst til syne og gjorde seg mest merkbar – helt konkret i folks dagligliv. Boligpolitikken og boligbyggingen ble kort sagt en av bærebjelkene i velferdsstaten.

I sin bok om *Sosialdemokratiets tidsalder* i Norge og Sverige påpeker historikeren Francis Sejersted at boligpolitikken går rett inn i kjernen av det sosialdemokratiske prosjektet: «Å skaffe arbeiderklassen gode boliger var sett på som et av de kraftigste virkemidler for å bekjempe den sosial krise som fulgte med industrisamfunnet. Gode familieboliger skulle integrere den nye klassen i nasjonen. (...) Det var knapt noe område der standardhevingen var så påtagelig. I det hele tatt ble boligpolitikken en av sosialdemokratiets største suksesser.»⁷⁸⁰

Mot en velferdsstat

I historien om etterkrigstidens boligpolitikk, har de sosialistiske arkitektene fått rollen som formgivere av disse gode familieboligene. Og de har fått mye av æren – eller skylden – for at mange av dem ble bygd i helt nye bydeler basert på modernismens planleggingsprinsipper. Både i forskningslitteraturen og i populærvitenskapelige fremstillinger vektlegges arkitektenes tilknytning til det sosialdemokratiske styringsapparatet som boligbyggingen og byutviklingen foregikk innenfor. Det finnes forskjellige måter å karakterisere denne tilknytningen på. Den kan formuleres som at arkitektene hadde

---

780 Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 288. Om boligbygging, planlegging og boligpolitikk i etterkrigstiden, se blant annet: Annaniassen, Erling. *Nå bygger vi den nye tid. Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 2. Oslo: Gyldendal, 1996. Ellefsen, Karl Otto. «Planlegging for det nye mennesket», Årbok (Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, trykt utg). Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 1992. Guttu, Jon. «Den gode boligen»: fagfolks oppfatning av boligkvalitet gjennom 50 år. Doktorgradsavhandling. Arkitektthøgskolen i Oslo. 2003. Kronborg, Anne-Kristine. *OBOS: 100 borettslag 1929-1913*. Oslo: Forlaget Press, 2014. Reiersen, Elsa og Elisabeth Thue. *De tusen hjem: Den Norske Stats Husbank 1946 – 1996*. Oslo: Ad Notam Gyldendal / Den Norske Stats Husbank, 1996. Thomassen, Øyvind. *Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965*. Doktorgradsavhandling. Historisk institutt, NTNU. 1997.

*partiboka i orden*⁷⁸¹, for eksempel, eller forklares med arkitektenes teknokratiske innstilling. Idéhistorikeren og urbanismeforskeren Jonny Aspen har formulert en langt mer sofistikert forståelse i en artikkel med tittelen «Funksjonalisme som byplanideologi», hvor han skriver at funksjonalismens planleggingsprinsipper ble institusjonalisert i etterkrigstiden, i takt med utviklingen av et helhetlig planøkonomisk system.⁷⁸²

I denne avhandlingen har jeg vist at den prosessen som førte til at arkitekturen – eller modernismen – ble integrert og institusjonalisert i styringssystemet, begynte i allerede i mellomkrigstiden. Jeg valgte å stille skarpt på årene mellom 1935 og 1940, og det som avtegnet seg var et bilde av en epoke med en intens utvikling både på det arkitektfaglige og det politiske feltet. Blant arkitektene jeg har fokusert på ble forståelsen for arkitektur som omgivelsesforming styrket og videreutviklet. Dette skjedde på et punkt i historien hvor arbeiderbevegelsen hadde foretatt en ideologisk nyorientering. Idet Arbeiderpartiet forlot den revolusjonære linjen og omfavnet ideen om at samfunnet kunne styres og endres gradvis, innenfor rammene av både kapitalismen og det parlamentariske systemet, åpnet det seg nye muligheter for politisk handling. Den nye politikkforståelsen innebar at nye ting fremsto som gjørbare. Og ikke minst innebar den en erkjennelse av at endringsprosessene kunne settes i gang med en gang, der og da, og at man umiddelbart kunne oppnå resultater.⁷⁸³ Dette må åpenbart ha frigitt en voldsom energi, kreativitet, virketrang og optimisme.⁷⁸⁴ Det vrimlet av planer og ble lansert tiltak «i hopetal», som Berge Furre skriver, og regjeringen la stor vekt på å fremstå som handlekraftig og pågående.⁷⁸⁵ Det er ikke vanskelig å forestille seg at den nye troen på samfunnsstyring vant gjenklang hos arkitektene, som selv hadde en ambisjon om å forme samfunnet fysisk. De behersket åpenbart den nye måten å arbeide på, i skjæringspunktet mellom fag og politikk. Kildematerialet mitt viser en gruppe arkitekter som nærmest kastet seg ut i denne vrimmelen, og som ble godt synlige.

Kildene viser ikke minst at utviklingen på de to feltene ikke foregikk parallelt og uavhengig av hverandre, men at det skjedde en dynamisk utvikling der politikk- og arkitekturfeltet utfylte og styrket hverandre

⁷⁸¹ Det vil si at nettverkene og de personlige båndene mellom maktpersoner brukes som forklaring. En variant av *partiboka* er satt på *Grini med Gerhardsen*.

⁷⁸² Aspen, «Funksjonalisme som byplanideologi», 14.

⁷⁸³ Dette var, som jeg har gjort rede for i kapittel 5, kjernen i den keynesianske vendingen i den økonomiske politikken. Det gjaldt å få hjulene i gang, gjøre grep som kunne gi umiddelbar virkning og samtidig drive samfunnet i riktig retning på lengre sikt. Dette var også grunntanken i krisepolitikken, slik blant andre Ole Colbjørnsen utformet den.

⁷⁸⁴ Jeg har fokusert på boligsaken, men mens jeg har arbeidet meg igjennom avisene, tidsskriftene, programmene og de andre tekstene, har jeg registrert et stort antall lignende saker som ble tematisert og satt på den politiske dagsorden på samme måte. Det var ernæringsaken (med Sosialistiske legers forening i spissen), det var den såkalte jernsaken (forslaget om å etablere jernverk i Norge, utredet av Teknisk Forening av DNA) og det var større og mindre tiltak for alt fra landbruket og veibygging via skole og utdanning til idrett, friluftsliv og fritid. Dette bekrefter bildet av de siste fem årene frem mot andre verdenskrig som en periode hvor det foregikk et nærmest frenetisk utrednings- og planleggingsarbeid.

⁷⁸⁵ Furre, *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå vokstervisse til framtidstvil*, 86.

gjensidig. Historikeren Arne Ordning formulerte det presist på en konferanse for åndsarbeiderne i partiet i 1937. Åndsarbeiderne har en rekke oppgaver og arbeidsfelter, sa han, og utdypet: «Disse oppgaver er teknisk-faglige i sitt utgangspunkt og i sitt innhold politiske.»⁷⁸⁶

Jeg har belyst hvordan de sosialistiske arkitektene søkte å planlegge og reise noe nye nytt og bedre gjennom de siste årene av 1930-tallet. Men når alt kom til alt, så ble det mest med planleggingen. Den var til gjengjeld både omfattende og ambisiøs, og ved utgangen av tiåret var konturene av et nytt institusjonelt rammeverk for boligbygging i ferd med å avtegne seg. Det går tydelig frem av det store boliglandsmøtet som fant sted i februar 1939. Jeg gjorde grundig rede for boliglandsmøtet i kapittel 4. Når jeg vender tilbake til det her mot avslutningen av avhandlingen, er det fordi jeg ser den store, landsdekkende boligkonferansen som selve kulminasjonen av de sosialistiske arkitektenes arbeid gjennom siste halvdel av 1930-tallet.

Det var Norsk Forening for Boligreformer som inviterte representanter fra kommuner og organisasjoner og enkeltpersoner samt utenlandske gjester til konferansen i februar 1938. Boligreformforeningen hadde ligget nede i en årrekke, men i 1938 var den blitt «gjenopplivet» og omorganisert. Inn i foreningens ledelse trådte en rekke personer med tilknytning til arbeider- og fagbevegelsen, leieboerbevegelsen og boligkooperasjonen, deriblant to av de sosialistiske arkitektene. Boligreformforeningen var i realiteten blitt overtatt av arbeiderbevegelsen. I 1937 hadde Arbeiderpartiet lansert en landsplan for boligbygging, og som første ledd i gjennomføringen av planen, hadde sosialminister Oscar Torp nedsatt en boligkomité for å utrede statens oppgaver i boligbyggingen vinteren 1938. Når boligreformforeningen inviterte til boliglandsmøte i februar 1939, var det for å diskutere den fremtidige organiseringen av boligbyggingen. Utgangspunktet var at et nytt statlig engasjement i boligsaken var på trappene. Nå gjensto den øvrige organiseringen, blant annet skulle kommunens fremtidige stilling diskuteres. Det var sosialminister Oscar Torp som åpnet møtet, som han karakteriserte som en samling av alle *gode og byggende krefter* i landet.

Landsplanen for boligbygging var, som jeg gjorde rede for i kapittel 5, en plan for en storstilt boligbygging innenfor et nytt organisatorisk rammeverk. Det var de sosialistiske arkitektene som hadde utredet planen, i regi av Teknisk Forening av DNA. Den hadde vært en av hovedsakene ved valget høsten 1937, og halvannet år senere var den altså rykket opp til å bli en statlig plan. Noen tiltak var allerede nært forestående. Statistisk Sentralbyrå skulle for eksempel gjennomføre en bolig telling for å skaffe en oversikt over boligforholdene i landet. Et slikt datagrunnlag for videre planlegging var noe som arkitektene hadde etterlyst lenge. Men det viktigste var at Stortinget

⁷⁸⁶ Historiker Arne Ordning på landskonferansen for sosialistiske åndsarbeidere i 1937, sitert i *Arbeiderbladet* 13. september 1937.

hadde bevilget penger til et Statens Husfond. Å etablere nye kredittordninger var, som jeg gjorde rede for i kapittel 5, ett av de aller viktigste punktene i landsplanen. Det kunne med andre ord virke som om det meste var i ferd med å falle på plass da Gunnar Øvergaard Jørgen presenterte det som nå var statens boligplan i Bergens Arbeiderblad 1. april 1939.

STATENS BOLIGPLAN.

Av arkitekt GUNNAR ØVERGAARD JØRGEN

Boligspsøsmålet er meget aktuelt for tiden. Det har gitt sig uttrykk blandt annet deri at Stortinget, i tillegg til de vanlige beløpene til boligsaken, ifjor bevilget 2 millioner kroner ekstraordinært og i år 3 millioner til det nye Statens Husfond. Det er naturlig at en gjerne vil vite hvordan disse pengene skal brukes, og når støtten skal tre i kraft.

Boligplan-komiteen, som regjeringen satte ned for ett år siden, er fremdeles i arbeid med saken; og før den har lagt frem sine resultater er det ikke mulig å vite i detalj hvad dens innstilling går ut på.

Men i store trekk kan en allikevel få visse holdepunkter, fordi den situasjon som foreligger er temmelig opplagt.

Noe av det første som blev offentliggjort om disse spørsmålene, var to brosjyrer utgitt av Teknisk Forening av D.N.A. i 1936 og 1937.

Det blev der påvist at boligforholdene er lite bra her i landet. Regner en at det ikke bør bo mer enn 2 personer pr. værelse, og at kjøkkenet ikke

Gunnar Øvergaard Jørgen.

skaffes lån efter høiere lånegrense og til lavere rente enn en kan få i vanlige forretningsbanker eller sparebanker. Derfor er det naturlig å nytte Boligbanken fremdeles når det gjelder bygdene, hvis en bare sørger for å øke bankens utlånsmidler og heve lånegrensen for de enkelte lånene.

I byene ligger det litt anderledes til. Der er det mere om å gjøre å skape orden i den rent forretningsmessige boligkreditten, slik som de har det praktisk talt i alle andre land utenom Norge. Da skulde det bli mulig å skaffe høiere lånegrense og lavere rente i byene uten at det trengtes noe tilskudd fra staten, slik som Boligbankens låntagere får. For å få orden i boligkreditten i byene akter regjeringen å foreslå opprettet en ny bank, Statens Huslånbank.

Statens Husfond, som jeg nevnte til å begynne med, og som nu har nådd 5 millioner kroner, blir sannsynligvis anvendt på en annen måte. Først og fremst er det rimelig å bruke fondet til særlig billige tilleggs lån til folk som allerede har fått vanlig lån i Bolig-

disse tre formålene er blitt tilstrekkelig tilgodesett; og ser vi på trangboddheten alene, så viser det sig at den er omtrent like ille over alt, næsten like stor i byene som i bygdene.

Bergens Arbeiderblad 1. april 1939. Knappe tre år etter at de sosialistiske arkitektene sluttet seg til Arbeiderpartiet kunne Gunnar Øvergaard Jørgen redegjøre for statens boligplan i Bergens Arbeiderbladet. I artikkelen trakk han frem de to heftene som han og hans arkitektkollegaer hadde gitt ut i regi av Teknisk Forening av D.N.A, og oppsummerte hovedpunktene i landsplanen. Med staten på banen og nye organisasjoner og nye ordninger for boligkreditt på trappene, var fundamentet til et institusjonelt rammeverk langt på vei på plass ved utgangen av 1930-tallet.

Staten har gjort lite for BOLIGSAKEN HITTIL

Men nå ventes det at boligloven vil bringe en endring i dette forhold. Livlig ordskifte etter byråchef Frydenbergs foredrag på Boliglandsmøtet igår.

I boliglandsmøtets eftermiddagsmøte igår holdt byråchef **Alf Frydenberg** foredrag om aktuelle oppgaver for staten for å fremme boligbyggingen. Byråchefen er som kjent formann i statens boligplankomité.

— Vi må vedgå at staten ikke har gjort meget for boligsaken, begynte han. I 20-årene blev det bevilget 18 millioner til nedskrivningsbidrag, men siden har statens innsats innskrenket seg til Småbruk- og boligbankens virksomhet. I den sosiale vekstperiode i den aller siste tid er boligsaken kommet sterkt i forgrunnen. Vi har fått boligplankomitéen. Den har foranlediget en boligteillin, som nå er under bearbeidelse i Statistisk centralbyrå. Resultatet vil foreligge ut på vå-

hjeipen i første rekke kommer de økonomisk svake til gode.

Olof Bruntvand, Kristiansand, hevdet at landsplanen for boligsaken må komme snart og at staten må ta på sig de offer som er nødvendig for å løse planen. Spørsmålet om ekspropriasjon av eldre hus til nedrivning eller ombygging må også tas opp likeså nedsettelse av renten i Boligbanken til 3½ procent.

Harald Thoresen, Alesund, hevdet at vi her i landet ligger tilbake med hensyn til boligkreditt. Det må arbeides for å få grensen for 1. prioritet opp i 70 procent og for 2. prioritet opp i 90 procent av verdien. Det vil være en svakhet med Statens huslånebank at lånene gjøres avhengige av kommunegaranti. Da får v-

Arbeiderbladet trykket flere artikler om boliglandsmøtet på åpningsdagen 18. februar 1939. Vinklingen var det nye statlige engasjementet, på boliglandsmøtet representert ved sosialministeren og byråchefen. Men tiltakene som de debatterte var i utgangspunktet utformet av de sosialistiske arkitektene i Teknisk Forening, og argumentene og temaene som ble referert i de tallrike avisreferatene fra boliglandsmøtet var tilnærmet identiske med ordlyden i landsplanen for boligbygging.

Lørdag 18. februar 1939.

Vi må få B. B. L.-lag over hele landet.

De skal være et ledd i Statens boligplan og formidle støtten fra Staten.

Arkitekt Kiellands foredrag vekker stor interesse for Boliglandsmøtet.

Boliglandsmøtet fortsatte forhandlingene i formiddag med Harald Langhelle, Trondheim, som ordstyrer.

Dagens foredrag blev holdt av arkitekt Jacob Christie Kielland, som talte om organiseringen av den allmenntilgjærlige boligbygging i Norge. Han hevdet, at

Arbeiderbladet

Desuten bør de benyttes som konsultative institusjoner når de offentlige myndigheter bevilger støtte til byggingen av små hus i velkommende distrikt. Småhusene kan ikke tvinges inn i en streng organisasjon, fordi hver mann må få høve til å eie sitt hus. Men de må

Fra venstre: Dagens foredragsholder J. Christie Kielland, OBOS formann Martin Strandli, og arkitekt Carsten Boysen.

Arbeiderbladet 18. februar 1939. Å etablere boligbyggelag (B.B.L.-lag) over hele landet var en del av boligplanen, som nå var blitt en statlig boligplan. Jacob Christie Kielland og Martin Strandli var initiativtakerne til OBOS, og her var de avbildet sammen med arkitekt Carsten Boysen. Etter andre verdenskrig sto Carsten Boysen i spissen for oppbyggingen av det nasjonale boligsamvirket.

En mangefasettert historie

I ettertid vet vi at det ikke ble noe av den store boligpolitiske satsningen, i hvert fall ikke der og da. Det ble utredet, planlagt og bevilget penger, men lenger kom man ikke før andre verdenskrig brøt ut. Dermed var situasjonen en annen. Krigsutbruddet kan også betraktes et mulighetsvindu, i den forstand at en det representerte en ny historisk situasjon som åpnet for nye typer handling. Nye nettverk ble etablert, aktørene gikk inn i nye roller og nye kom til, og dermed oppsto nye former for samhandling. Det gjelder også for de sosialistiske arkitektene, men det er ikke et tema jeg skal forfølge i dette arbeidet.

Mitt poeng avslutningsvis er at aktørene den gang – på arbeidsmøtene i Teknisk Forening, under valgkampen i 1937 og på boliglandsmøtet i 1939 – hele tiden handlet i en samtid. De visste ikke hvordan det kom til å gå. De visste ikke at en krig skulle sette en brå stopper for boligplanen, og de visste ikke at en statlig husbank likevel skulle etableres noen år senere. De handlet på grunnlag av sine erfaringer, sine oppfattelser av samtiden og sine forventninger til fremtiden. Målet med denne avhandlingen har vært å få frem noen flere nyanser i fortellingen om de politisk engasjerte arkitektene og byggingen av velferdsstaten. Her kom det historiefaglige begrepet kontingens til å fungere som et viktig tankeverktøy. Det kontingente er det som er logisk mulig, men ikke nødvendig. Å være seg det kontingente bevisst innebærer å ivareta åpenheten, friheten og uforutsigbarheten i det som nå er historie, men som en gang var samtid. Det var en eksplorativ forskningsprosess jeg la ut på, og det har vært gjennom å nærme meg stoffet «nedenfra» og arbeide tett på kildene at jeg har kunnet ivareta denne åpenheten i historien, og det er slik jeg har kunnet bidra med ny kunnskap og innsikt i forholdet mellom arkitektur og politikk i mellomkrigstiden.

Jeg har beskrevet siste halvdel av 1930-tallet som en periode preget av planleggingsiver og tiltakslyst og hvor tanken om at det var mulig å styre og forme samfunnet for alvor slo igjennom. I årene mellom 1935 og 1940 ble ideer, synspunkter, løsningsforslag og betraktningmåter introdusert, debattert og videreutviklet. Tekstene jeg har arbeidet med dokumenterer et kunnskapsfelt i utvikling. Som eksperter på omgivelsesforming viste de sosialistiske arkitektene seg i stand til å identifisere viktige samfunnsoppgaver og konkretisere hvordan de kunne løses fysisk. Ettersom erkjennelsen av at det å forme de fysiske omgivelsene var en politisk handling økte, vokste det også frem en forståelse av arkitektur og planlegging som politiske styringsredskaper. Dermed ble også grunnlaget for etterkrigstidens institusjonalisering av modernismens prinsipper lagt. Og dermed i siste instans for *byggingen* av velferdsstaten. Men gjennom å stille skarpt på et lite utsnitt av det store bildet, har jeg vist at dette ikke var en rettlinjet utvikling. Historien om byggingen av velferdsstaten slik den

fremtrer gjennom å gå tett på siste halvdel av 1930-tallet, fremstår ikke som endimensjonal. Opptakten til velferdsstaten er å finne i en brytningstid der mye sto på spill, faglig og politisk, og der utfallet var alt annet enn gitt. Jeg har forsøkt å belyse dynamikken og åpenheten i forholdet mellom arkitektur og politikk i disse årene. Da kommer også det som aldri ble noe av, det som ble forkastet, forbigått og som ikke lot seg gjennomført til syne. Som for eksempel kollektivhuset som ikke ble bygd og landsplanen som ikke ble realisert. Begge deler hører med i den mangefasetterte historien.

Litteratur

- «Aktuelle Arbeidsoppgaver for Det norske Arbeiderparti. Vedtatt i landsstyremøtet 18. – 19. juni.» Brosjyre utgitt av Det norske Arbeiderparti, 1937.
- Amdam, Rolv Petter. «Teknologi og planøkonomi,» *Arbeiderhistorie* (1988): 107-123.
- Andresen, Astri, Sissel Rosland, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg. *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*. Oslo: Det norske samlaget, 2012.
- Angell, Svein. «Norsk byhistorie og dei nasjonale forteljingane». *Historisk tidsskrift*, bind 91, 2012: 425-439.
- Annaniassen, Erling. *Hvor Nr. 13 ikke er: Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 1. Oslo: Gyldendal, 1991.
- Annaniassen, Erling. *Nå bygger vi den nye tid. Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 2. Oslo: Gyldendal, 1996.
- Annaniassen, Erling. *Tidene skifter. Boligsamvirkets historie i Norge*. Bind 3. Oslo: Gyldendal, 1996.
- Annaniassen, Erling. «Leieboerforeningen 1933-2003: Refleksjoner og perspektiver på noen historiske sammenhenger.» *Hus & Hjem*, nr. 2 (2003): 3-39.
- Annaniassen, Erling. «Boligreformisme og det urbane spørsmål – noen punkter og linjer i norsk BOBYs historie». *Plan* 2013, nr. 4/5: 42-49.
- Annaniassen, Erling og Anne-Kristine Kronborg. «Fra frivillighet til profesjon». *Plan* 2020, nr. 1: 26-29.
- Arbeidernes leksikon*. Oslo: Arbeidermagasinets forlag, 1932-1936.
- «Arbeidernes opplysningsforbund 1936: Beretning for det femte arbeidsåret». Brosjyre utgitt av Arbeidernes Opplysningsforbund, 1936.
- «Arbeidets kvinner – sammen vi vinner». Brosjyre utgitt av Det norske Arbeiderpartis Forlag, 1937.
- «Arkitektene og bygningsteknikerne slutter op om fagorganisasjonen». *Bygningsarbeideren* nr. 2, 1936: 2-3.
- Asdal, Kristin, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Tore Rm og Johan L. Tønnesson. *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Askjer, Henrik. «A/S Sagene Arbeiderboliger: En reaksjon mot arbeiderbevegelsens krav om offentlige arbeiderboliger i Kristiania?» *Arbeiderhistorie*, nr. 1 (2020): 9-25.
- Aslaksby, Truls. *Med leiegården som løsning: en materialsamling og kritisk bibliografi til belysning av leiegårdsbebyggelsens fremvekst i større nord- og*

- sentraleuropeiske byer i 2. halvdel av 1800-årene, med særlig henblikk på Christiania*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Oslo. 1998.
- Aspen, Jonny. *Byplanlegging som representasjon – en analyse av Harald Hals' generalplan for Oslo av 1929*. Doktorgradsavhandling. Arkitekturhøgskolen i Oslo. 2003.
- Aspen, Jonny. «Funksjonalisme som byplanideologi.» *Fremtid for fortiden*, nr. 3/4 (2007): 14-24.
- Asplund, Gunnar m.f. *acceptera*. Stockholm: Tiden, 1931.
- Bang, Tor. *Under hammermerket: Hvordan utvikler norsk arbeiderbevegelse en retorisk instruksjonslitteratur på 1930-tallet?* PhD-avhandling, Universitetet i Bergen, 2013.
- Bastiansen, Henrik G. og Hans Fredrik Dahl. *Norsk mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Bentzen, Geir. «The Mot Dag Association: Leftist academics preaching radical ideas». *Socialist history*, nr. 21 (2002): 83-98.
- Benum, Edgeir, *Byråkratenes by*, bind 5, *Oslo bys historie*. Oslo: Cappelen 1994.
- Berg, Erling. «Leieboerbevegelsen: fra kamporganisasjon til informasjonsorgan». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2 (1983): 57-78.
- Berg, Siv Frøydis. *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet: en idéhistorisk fortelling om sosialmedisinens fremvekst i norsk mellomkrigstid*. Oslo: Solum, 2002.
- Bergkvist, Johanne. «Et spørsmål for kommunen: Oslo kommunes boligpolitikk i hundre år.» *Tobias – tidsskrift for oslohistorie* 25 (2016): 4 – 17.
- Berre, Nina. *Arkitekt Rolf Prag. Moderne på Hedmarken*. Hamar: Hedmark fylkesmuseum, Domkirkeodden 2012.
- Berntsen, Harald. *I malstrømmen. Johan Nygaardsvold 1879 – 1952*. Oslo: Aschehoug, 1991.
- Berntsen, Harald. *Hvem bygde landet – for hvem? Norsk bygningsindustriarbeiderforbund fra gjenreisning til krise 1945-1988*. Oslo: Fellesforbundet, 1993.
- Bing, Morten og Espen Johnsen (red.). *Nye hjem: Bomiljøer i mellomkrigstiden*. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998.
- Bing, Morten. *Østkanthjemmene og Østkantutstillingen: Boskikk og boligidealer i mellomkrigstidens Oslo*. Oslo: Norsk Folkemuseum, 2001.
- Bing, Morten. «Boskikk i byen». *Tobias – tidsskrift for oslohistorie* 25 (2016): 28 – 37.
- Bjørgum, Jorunn. «Krisen og arbeiderbevegelsen». *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden: Nordiska historikermøtet i Uppsala 1974: Møtesrapport*. Uppsala: 1974.

- Bjørnhaug, Inger og Terje Halvorsen. *Medlemsmakt og samfunnsansvar. LOs historie 1935-1969*. Oslo: Pax Forlag, 2009.
- Blau, Eve. *The Architecture of Red Vienna 1919-1934*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1999.
- Blau, Eve. «From red superbloc to green megastructure: Municipal socialism as model and challenge.» I *Architecture and the welfare state*, redigert av Mark Swenarton, Tom Avermaete og Dirk van den Heuvel. New York: Routledge, 2015: 27-49.
- Blom, Ida. «Et dobbelt ansvar» – kvinner og menn i norsk arbeiderbevegelse 1918-1940». *Arbeiderhistorie* (1998): 5-33.
- Boalt, Carin. «Tid för hemarbete. Hur lång tid då?». I *Den okända vardagen: om arbetet i hemmen*, redigert av Brita Åkerman, 39-69. Stockholm: Förlaget Akademitratur AB, 1983.
- Bodén, Christer. *Modern arkitektur. Funktionalismens oppgång och fall*. Helsingborg: AchiLibris Bokförlag, 1989.
- Boligarbeidet gjennom tyve år: En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911-1931*. Oslo: Oslo kommunale boligråd, 1931.
- «Boliglandsmøtets resultat». *Byggekunst* (1939): 2.
- Braathen, Martin. *The Magician and the Shoemaker. Debates on Open Form and Marxist Leninism in Norway around 1970*. PhD-avhandling. NTNU. 2019.
- Brekke, Nils Georg, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau. *Norsk arkitekturhistorie: frå steinalder og bronsealder til det 21. Hundreåret*. Oslo: Samlaget, 2003.
- Brochmann, Odd. *Rent bord: en historie om funksjonalismen og funksjonalistene i Norge*. Oslo: Arkitektnytt, 1987.
- Bull, Edvard. *Arbeiderklassen i norsk historie*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1947.
- Bull, Edvard. *Norsk fagbevegelse*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1968.
- Bull, Edvard. *Klassekamp og fellesskap 1920-1945*, bind 13, red. Knut Mykland, *Norges historie*, Oslo: Cappelen: 1979.
- Bull, Edvard. «Kriseforliket mellom Bondepartiet og Det norske Arbeiderparti i 1935.» *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2 (1985): 51-70.
- Bull, Trygve. *Mot Dag og Erling Falk: Bidrag til norsk historie i mellomkrigstiden*. Oslo: Cappelen, 1955.
- Christensen, Arne Lie (red.). «Murbyen Kristiania 1859 – 1900». *Fremtid for fortiden*, nr. 3/4, 1999.
- Christensen, Arne Lie (red.). «Funkis: Funksjonalismen i Oslo og Akershus». *Fremtid for fortiden*, nr. 3 – 4, 2007.

- CIAM. *Die Wohnung für das Existenzminimum*, Frankfurt a. M, Englert & Schlosser, 1930.
- Colbjørnsen, Ole. «De aktuelle arbeidsopgaver», *Det 20de århundre*, nr. 6 (1937): 224-226.
- Colquhoun, Alan. *Modern Architecture*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Dancke, Trond. Boligsak i utvikling: Norsk forening for boligreformer 1913-1988. Oslo: Norsk forening for bolig- og byplanlegging, 1988.
- Dahl, Hans Fredrik. *Norge mellom krigene*. Oslo: Pax forlag AS, 1973.
- Dahl, Hans Fredrik. *Hallo – Hallo! Kringkastingens historie i Norge 1929-1940*. Oslo: J.W. Cappelens forlag AS, 1975.
- Dahl, Hans Fredrik. *De store ideologienes tid*, bind 5, red. Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen, *Norsk idéhistorie*. Oslo: Aschehoug, 2001-2003.
- Det norske arbeiderparti: Protokoll over forhandlingene på det 30. ordinære landsmøte 22.-24. mai 1936*. Oslo: Arbeidernes aktietrykkeri, 1937.
- Egeland, Åse Flatabø. «Sinsen. Førkrigstidens drabantby». I *Nye hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*, redigert av Morten Bing og Espen Johnsen, 168 – 174. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998.
- Ellefsen, Johan. «Hva er en tidsmessig arkitektur», *Byggekunst* (1927): 161 – 170.
- Ellefsen, Karl Otto. «Planlegging for det nye mennesket», *Årbok* (Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, trykt utg). Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, 1992.
- Ellefsen, Karl Otto. «Idealene i norsk bolig- og byplanlegging i de siste tiårene», *Plan*, nr. 1 (2003): 4-13.
- Findal, Wenche, red. *Nordisk funksjonalisme: det internasjonale og det nasjonale*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995.
- Findal, Wenche. *Norsk modernistisk arkitektur*, Oslo: J. W. Cappelens forlag AS, 1996.
- Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*. Oslo: Samlaget, 2000.
- Førsund, Finn B. «Krisepolitikken og vegen til sosialismen». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2 (1978): 27-55.
- Gerhardsen, Einar. «Innsats». *Bonytt* 1946, nr. 1: 1.
- Gerhardsen, Einar. *Unge år: Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1974.
- Glabek, Ingeborg. «Arkitektur og ideologi». *Nytt Norsk Tidsskrift* 1995, nr. 3.
- Goldhagen, Sarah Williams, Réjean Legault og Maristella Casciato. *Anxious Modernisms: experimentation in postwar architectural culture*. Montréal: Canadian Centre for Architecture, 2000.

- Goldhagen, Sarah Williams. "Something to Talk About. Modernism, Discourse, Style." *JSAH*, nr. 2 (2005): 144-167.
- Gram, Trond og Ole Martin Rønning. *De lange linjer. Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Res Publica, 2017.
- Grønvold, Ulf (red.) *Hundre års nasjonsbygging. Arkitektur og samfunn 1905 – 2005*. Oslo: Pax Forlag, 2005.
- Grønvold, Ulf. *Arkitekt Lars Backer og hans tid. Starten på funksjonalismen i Norge*. Oslo: Pax Forlag, 2016.
- Gunnarsjaa, Arne. *Norges arkitekturhistorie*. Oslo: Abstrakt Forlag, 2006.
- Guttu, Jon. «Den gode boligen»: fagfolks oppfatning av boligkvalitet gjennom 50 år. Doktorgradsavhandling. Arkitektthøgskolen i Oslo. 2003.
- Guttu, Jon. «Visjonen om den gode boligen». *Fremtid for fortiden* 35, nr. 3/4 (2007): 32-42.
- Guttu, Jon. *Boligvisjoner: ti forbilder for den sosiale boligbyggingen*. Oslo: Press, 2011.
- Guttu, Jon. *Carsten Boysen. En rettferdig boligpolitikk*. Oslo: Kolofon forlag AS, 2019.
- Hals, Anne E. «Ideologier i endring: tidsskriftet Plan og plangruppen 1930-1936». Hovedoppgave i kunsthistorie. Universitetet i Oslo. 1997.
- Hals, Anne E. «Fra idealiske til realisme: Endrede syn på boligplanlegging 1932-1936». I *Nye hjem: bomiljøer i etterkrigstiden*, redigert av Morten Bing og Espen Johnsen, 52-60. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998.
- Hals, Harald. *Hus for smaakaarsfolk*. Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri, 1920.
- Halse, Ketil Jarl og Helge Østbye. *Norsk kringkastingshistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.
- Hansen, Rolf W. «Arbeiderbevegelsen og kringkastingen 1925-1940: Fra konflikt til samarbeid.» *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1979, nr. 1: 119-153.
- Hanisch, Tore Jørgen og Even Lange. *Veien til velstand: industriens utvikling i Norge gjennom 50 år*. Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Hegna, Trond. *Min versjon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1983.
- Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu. *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax Forlag, 2006.
- Hirsti, Reidar. Gubben: *Johan Nygaardsvold: mannen og epoken*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1982.
- Hirdman, Yvonne. *Att lägga livet till rätta*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 1989.
- Hjellum, Torstein. *Massebevegelse og stat: Det norske sosialdemokratiets utvikling 1930 – 40*. Bergen: Institutt for sammenliknende politikk, 1990.
- Hofflund, Peter Daniel. «Omejerløkken Boligselskap». *Byggekunst* (1936): 196-197.

- Hvattum, Mari. *Hva er arkitektur*. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Jensen, Rolf. *Norsk byplanlegging blir til*. Dr. Gradsavhandling. Nordiska institutet för samhällsplanering, 1981.
- Johnsen, Espen. «Massenes hus». I *Hundre års nasjonsbygging. Arkitektur og samfunn 1905-2005*, redigert av Ulf Grønvold, 24-44. Oslo: Pax Forlag, 2005.
- Johnsen, Espen. «Arkitektur, kunst og kollektivhus. Sovjetiske impulser på norsk funksjonalisme.» I *Norge-Russland: Naboer gjennom 1000 år*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2004.
- Johnsen, Espen. *Brytninger: Norsk arkitektur 1945-65*. Oslo: Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, 2010.
- Kaldal, Ingar. «Å fortelje, å forklare og å tenke historisk», *Historisk tidsskrift* nr. 1 (1993): 80-100.
- Kjendsli, Veslemøy. *En finger med i spillet*. Oslo: Komma.No, 2010.
- Kjeldstadli, Knut, *Den delte byen*, bind 4, *Oslo bys historie*, Oslo: J.W. Cappelens forlag, 1990.
- Kronborg, Anne-Kristine. «Mellom husmødrenes preferanser og arkitektenes teorier. Jens Selmer og Pedersen & Lunds forslag til familieeiligheter (1946)». I *Brytninger: Norsk arkitektur 1945-65* redigert av Espen Johnsen m.fl., utstillingskatalog utgitt i forbindelse med utstilling på Arkitekturmuseet høsten 2010.
- Kronborg, Anne-Kristine. *OBOS: 100 borettslag 1929-1913*. Oslo: Forlaget Press, 2014.
- Kvarv, Sture. «Funksjonalismen og sosialdemokratiet». *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3 – 4 (1996).
- Kvarv, Sture. *Yrkesroller og fagideologiske brytninger i fysisk planlegging i Norge, 1920-1970*. PhD-avhandling. AHO. 2003.
- Lahlum, Hans Olav. *Haakon Lie: Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm, 2009.
- Lane, Barbara Miller. *Architecture and politics in Germany, 1918-1945*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1968.
- Lange, Even, *Samling om felles mål 1935-1970*, bind 11, red. Knut Helle, *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug, 1998.
- Langewiesche, Dieter. «Politische Orientierung und soziales Verhalten. Familienleben und Wohnverhältnisse von Arbeitern im «roten» Wien der Ersten Republik.» I *Wohnen im Wandel*, redigert av Lutz Niethammer, 171-187. Wuppertal: Peter Hammer Verlag, 1979.
- Lie, Einar. «Hva førte Norge ut av krisen i 1930-årene?» *Historisk Tidsskrift*, 3 (1996): 324 - 236.
- Lie, Haakon. *Loftsrydding*. Oslo: Tiden, 1980.
- Lipstadt, Hélène. «Bourdieu's Bequest». *JSAH Journal of the Society of Architectural Historians*, 4 (2005): 433-436.

- Lorenz, Einhart. *Arbeiderbevegelsens historie: En innføring: Norsk sosialisme i internasjonalt perspektiv. 2. Del. 1930-1973*. Oslo: Pax Forlag, 1974.
- Lotz, Katrine, Deane Simpson, Kirsten Marie Raahauge, Kjeld Vindum, Mette Jerl Jensen og Jannie Rosenberg Bendsen (red.). *Forming Welfare*. Copenhagen: The Danish Architectural Press, 2017.
- Lundgren, Eva. «Mot Dag og arbeiderbevegelsen». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1984, nr. 1: 167-193.
- Martens, Johan-Ditlef og Moe, Ketil. *Plan: tidsskrift for bolig- og byggespørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.
- Mattsson, Helena og Wallenstein. *1930/1931: Den svenska modernismen vid vägskälet*. Stockholm: Axl Books, 2009.
- Mattsson, Helena og Sven-Olov Wallenstein. *Swedish modernism: Architecture, consumption and the welfare state*. London: Black Dog Publishing, 2010.
- Mattsson, Helena. Where the motorways meet: Architecture and corporatism in Sweden 1968. I: Mark Swenarton, Tom Avermaete og Dirk van den Heuvel (red.) *Architecture and the welfare state*. New York: Routledge, 2015: 154-175.
- Maurseth, Per. *Gjennom kriser til makt (1920-1935)*, bind 3, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1987.
- Mortensen, Sigurd. «Leieboerforeningen i Oslo jan. 1933- jan. 1934». Upublisert studiemateriale. Oslo kommune. 1948.
- “Mot Dag». *Mot Dag*, nr. 6 (1936): 168.
- Myhre, Jan Eivind. «Feeling One’s Way. Emotions in History and Historiography.» I *Mange veier til historien: om historiefagets og historikernes historie*. Oslo: Unipub, 2009.
- Myhre, Jan Eivind. *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax Forlag, 2014.
- Myrdal, Alva og Gunnar Myrdal, *Krisen i befolkningsspørsmålet*. Oslo: Tiden, 1936.
- Nielsen, May-Brith Ohman, *Etter 1914*, bind IV, *Norvegr Norges historie*. Oslo: Aschehoug, 2011.
- Niklua, Riitta. «Funktionalismen och stadsplaneringen i Finland – från stil till praktisk lära». I *Nordisk funksjonslime. Det internasjonale og det nasjonale*, redigert av Wenche Findal, 77-93. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995.
- Nilsen, Kåre H. *Det norske Arbeiderparti og befolkningsspørsmålet i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen. 1978.
- Norberg-Schulz, Christian. «Fra nasjonalromantikk til funksjonalisme. Norsk arkitektur 1914-1940», bind 6, red. Knut Berg, *Norges kunsthistorie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1983.

- Norberg-Schulz, Christian. «Fra gjenreisning til omverdenskrise. Norsk arkitektur 1945-1980», bind 7, red. Knut Berg, *Norges kunsthistorie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1983.
- Nordby, Trond. *Karl Evang: En biografi*. Oslo: Aschehoug, 1989.
- Nordby, Trond (red.). *Arbeiderpartiet og planstyret 1945-1965*. Oslo: Universitetsforlaget, 1993.
- «Nyere boligbygg i Oslo.» *Byggekunst* (1935): 192-194.
- Olstad, Finn. *Med knyttet nede. LOs historie 1899-1935*. Oslo: Pax Forlag, 2009.
- Olstad, Finn. *Frihetens århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo: Pax Forlag, 2010.
- Olstad, Finn. *Den lange oppturen. Norsk historie 1945-2015*. Oslo: Dreyer forlag, 2017.
- Olstad, Finn. *Den store forsoningen. Norsk historie 1905-1945*. Oslo: Dreyers forlag, 2019.
- Om kollektivhus. En materialsamling*. Oslo: Ungdommens selvbyggerlag, 1955.
- Oslo Arbeiderparti: Beretning og regnskap 1937*. Oslo: Arbeidernes Aktietrykkeri, 1938.
- Ousland, Gunnar. *Fra verkstedet til samfunnet 1932-1939*, bind 4, *Fagorganisasjonen i Norge*, Oslo: Arbeidernes faglige landsorganisasjon i Norge, i kommisjon hos Tiden Norsk Forlag, 1949.
- Pagh, Jesper. «From the Common Best to the Common Market?» I *Forming Welfare*, redigert av Katrine Lotz mfl, 28-41. Copenhagen: The Danish Architectural Press, 2017.
- Pryser, Tore. *Klassen og nasjonen (1935-1946)*. Oslo: Tiden, 1988.
- Reiersen, Elsa og Elisabeth Thue. *De tusen hjem: Den Norske Stats Husbank 1946 - 1996*. Oslo: Ad Notam Gyldendal / Den Norske Stats Husbank, 1996.
- Rivertz, Kristian, «Boligproblemet: Kringkastingen.» *Byggekunst, Tillegget* (1936): 43-44.
- Rivertz, Kristian.»Boligproblemet.» *Byggekunst, Tillegget* (1937): 3-4.
- Rudberg, Eva. *Uno Åhrén: en föregångman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering*. Stockholm: Byggeforskningsrådet, 1981.
- Rudberg, Eva. ««Stäng in arkitekten i kokvrån!»: Kvinnorna och bostadsplaneringen». I *Den okända vardagen: om arbetet i hemmen*, redigert av Brita Åkerman, 192-229. Stockholm: Förlaget Akademitratur AB, 1983.
- Rudberg, Eva. *Sven Markelius, arkitekt*. Stockholm: Arkitektur förlag, 1989.
- Rudberg, Eva. *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden*. Stockholm: Svenska turistföreningen, 1992.

- Rudberg, Eva. «Har funksjonalismen blitt en svensk tradition och identitet?» i *Nordisk funksjonalisme: Det internasjonale og det nasjonale*, redigert av Wenche Findal, 108-123. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1995.
- Rudberg, Eva. *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens genombrott i svensk arkitektur*. Stockholm: Stockholmia förlag, 1999.
- Rudeng, Erik (red.). *Kunnskapsregimer: debatten om De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1999.
- Røed, Helge. *Ola Tiltak. En biografi om den politiske strategen Ole Colbjørnsen*. Oslo: Gyldendal, 2018.
- Saarikangas, Kirsi. «Skaparen av det moderna hemmet. Alva Myrdal och planeringen av vardagslivet.» *Arbetshistoria*, nr. 2-3 (2003): 50-61.
- Saarikangas, Kirsi. «Displays of the everyday. Relations between gender and the visibility of domestic work in the modern Finnish kitchen from the 1930s to the 1950s.» *Gender, place & culture*, nr. 2 (2006): 161-172.
- Sandbeck, H.C. «Teknikk og socialisme.» *Det 20de århundre*, nr. 10 (1934): 315-317.
- Schmid, Lene. «Boliger med service: Fra folkerestaurant til felleskjøkkenhus og toforsørgerhus» i *Nye hjem: Bomiljøer i mellomkrigstiden*, redigert av Morten Bing og Espen Johnsen, 94-99. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998).
- Sejersted, Francis. *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax, 2005.
- Sekne, Ivar. *Han forandret Oslo. Frode Rinnan – arkitekt og byplanlegger*. Oslo: Gaidaros, 2015.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax, 1998.
- Slagstad, Rune og Messel, Jan (red). *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax, 2014.
- Smith Wergeland, Even. *From Utopia to Reality. The Motorway as a Piece of Art*. PhD-avhandling. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo. 2013.
- Solbakken, Evald. «Leieboerforeningen i Oslo gjennom 10 år». *Hus og hjem* (1943): 6-20.
- Solumsmoen, Olaf. «Åndsarbeiderne og fagorganisasjonen», *Det 20de Århundre*, nr. 3 (1937): 112-113.
- «Sosialistiske intellektuelle av D.N.A. Vårsemesteret 1937». Brosyre utgitt av Sosialistiske intellektuelle av DNA, 1937.
- Spjudvik, Marit. *Å bygge et sosialdemokrati*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo. 2007.
- Stieber, Nancy. *Housing design and society in Amsterdam : reconfiguring urban order and identity, 1900-1920*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.
- Stieber, Nancy. "Space, time and architectural history." I *Rethinking Architectural History*, redigert av Dana Arnold, 171-182. London: Routledge, 2006.

- Sundvall, Eirik Wig:» Arbeiderpartiet og austromarxismen. Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927-34». *Historisk tidsskrift*, nr. 2 (2020): 112-127.
- Swenarton, Mark, Tom Avermaete og Dirk van den Heuvel (red.) *Architecture and the welfare state*. New York: Routledge, 2015.
- Sørvoll, Jardar, «Arbeiderpartiet og reguleringen av boligomsetningen 1970-1989: Fra totalregulering til markedsstyring» Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo. 2007.
- Thomassen, Øyvind. *Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965*. Doktorgradsavhandling. Historisk institutt, NTNU. 1997.
- Tosh, John. *The pursuit of history: aims, methods and new directions in the study of modern history*. Harlow: Pearson Education, 2010.
- Trohaug, Hallvard. ”Middelklasseleiligheten – en arena for funksjonalismens boligidéer og estetikk?». I *Nye hjem. Bomiljøer i mellomkrigstiden*, redigert av Morten Bing og Espen Johnsen, 206 – 213. Oslo: Norsk Folkemuseum, 1998.
- Tournikiotis, Panayotis. *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999.
- Tvinnereim, Helga Stave. *Norsk byplanlegging 1920 – 1956: nasjonal tradisjon, internasjonal påverknad*. Volda: Senter for kommunalforskning, 1990.
- Tvinnereim, Helga Stave. *Sverre Pedersen: pioner i norsk byplanlegging*. Oslo: Kolofon, 2015.
- Uhlig, Günther. «Zur Geschichte des Einküchenhauses». I *Wohnen im Wandel*, redigert av Lutz Niethammer, 151-170. Wuppertal: Peter Hammer Verlag, 1979.
- Vägen till goda bostäder*. Stockholm, Arbetarkulturs Förlag, 1936.
- Vegheim, Olav. *Fra kaos mot plan i Norge: omkring krisepolitikken og arbeiderregjeringens innsats*. Oslo: Det norske arbeiderparti, 1936.
- Vestbro, Dick Urban. *Kollektivhus i Sverige. Mål, utformning, utveckling 1900-1980*. Stockholm, 1980.
- Viksveen, Thor. *Den lange veien: Oslo Arbeiderparti 1910-2010*. Oslo: Pax Forlag, 2010.
- Zachariassen, Aksel. *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl: det norske arbeiderparti fram til 1945*. Oslo: Tiden, 1977.
- Zachariassen, Aksel. *Martin Tranmæl*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1979.
- Ødegård, Johan. «Norsk bygningsarbeiderforbund 1923-1948 og litt om forhistorien og forløperne.» Oslo: Norsk bygningsarbeiderforbund, 1950.
- Øvergaard, Ole. «Åsengaten 24 B», *Byggekunst* (1932): 46-48.
- Åkerman, Brita (red.). *Den ukända vardagen. Om arbetet i hemmen*. Stockholm: Förlaget Akademitlitteratur AB, 1983.

Åmark, Klas. *Hundra år av välfärdspolitik: Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå: Boréa, 2005

Aviser og tidsskrifter

Aftenposten
Arbeiderbladet
Arbeiderkvinnen
Byggekunst
Bygningsarbeideren
Bonytt
Det 20de Århundre
Hus og Hjem
Mot Dag
Plan

Kilder

- Alnæs, Eyvind, «Tak og taktekning». *Bygningsarbeideren*, nr. 5 og 6, 1934.
- Alnæs, Eyvind. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem* 1936, nr. 2: 1-3.
- Alnæs, Eyvind. «Fra enebolig til kollektivhus». *Hus og hjem* 1936, nr. 3: 5-7.
- Alnæs, Eyvind. «Overbefolkede leiligheter. Hvordan virker de på dem som bor der?». *Bygningsarbeideren*, nr. 1 (1936): 4-7.
- Alnæs, Eyvind, red. *Vi snakker om hus*. Oslo: Stenersen, 1937.
- «Boligbygging i Norge». *Teknisk-økonomiske småskrifter*. Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1937.
- Boliglandsmøte februar 1939*. Oslo: Norsk forening for boligreformer, 1939.
- Eliassen, Gunvor. «Veggelus. Et aktuelt bolighygienisk spørsmål», *Bygningsarbeideren*, 4 og 7 (1935).
- Eliassen, Gunvor. «Hvilke krav skal vi stille til boligen?», *Bygningsarbeideren*, nr. 5 (1936): 5-8.
- Eliassen, Gunvor. «Hvilke krav skal vi stille til boligen? II», *Bygningsarbeideren*, nr. 6 (1936): 4-10.
- Eliassen, Gunvor. «Hvilke krav skal vi stille til boligen? III», *Bygningsarbeideren*, nr. 8 (1936): 7-13.
- «Fra «kollektivhus» til «familiehus», - toforsørger-huset.» *Byggekunst*, nr. 4 (1939): 64-65.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Skade på betongdammer», *Bygningsarbeideren*, nr. 4 (1935).
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Nye bygningsvedtekter for Oslo», *Bygningsarbeideren*, nr. 10 (1935): 10-16.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Regulering av Vikas vestre del», *Bygningsarbeideren*, nr. 11 (1935): 17-25.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Skal vi bygge kollektivhus». *Plan*, nr. 4 (1936): 53-59.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Arkitekter og bygningsingeniører inn i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon». *Byggekunst*, tillegget (1936): 7.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Bo bedre». *Teknisk-økonomiske småskrifter*, 4. Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag, 1936.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Varmeisolering.» *Bygningarbeideren*, nr. 7 (1936).
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Hvordan bor folk i Norge? Hva trenger det av hus?», i *Vi snakker om hus*, red. Eyvind Alnæs. Oslo: Stenersen, 1937.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. "En landsplan for boligbygging," *Det 20de århundre*, nr. 4 (1937): 161-165.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Boligplanen i praksis». *Det 20de århundre*, nr. 8 (1937): 303-306.

- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Riv Rønnene», *Arbeiderkvinnen*, nr. 10 (1937): 7, 21.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard, «En landsplan for boligbygging», *Bygningsarbeideren*, nr. 5 (1937): 15-21.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard, «Det bygges i Sovjet-Samveldet», *Bygningsarbeideren* nr. 9 (1937): 6-9.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard. «Russiske bygningsarbeidere», *Bygningsarbeideren*, nr. 9 (1936).
- Jørgen, Gunnar Øvergaard, «Boligsaken på landsbygden», *Byggekunst* nr. 4 (1937): 87-88.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard, «Landsplan for boligbygging», *Byggekunst* (1937): 207-210.
- Jørgen, Gunnar Øvergaard, «Den halve millionen som ble vekk», *Bygningsarbeideren* nr. 12 (1939): 13-14.
- Karstad, Einar. «Et kollektivhus i Stockholm.» *Bygningsarbeideren*, nr. 9, (1935).
- Rinnan, Frode, «Grünerløkken Folkets Hus.» *Bygningsarbeideren*, nr. 1 (1934): 5-7.
- Rinnan, Frode, «Bedre boliger i Oslo?» *Bygningsarbeideren*, nr. 10 (1934).
- Rinnan, Frode, «Bedre og billigere boliger.» *Bygningsarbeideren*, nr. 1 (1935): 12-15.
- Rinnan, Frode, ««Hem genom eget arbete.» En fagforeningsfiendtlig boligproduksjon.» *Bygningsarbeideren*, nr. 12 (1935): 10-13.
- Rinnan, Frode, ««Genom eget arbete»». *Bygningsarbeideren*, nr. 3 (1936): 24-25.
- Rinnan, Frode, «Hvad er «En landsplan for boligproduksjon»». *Bygningsarbeideren*, nr. 10 (1936): 35-41.
- Rolfsen, Erik. «Socialistiske Arkitekters Forening.» *Mot Dag*, nr. 7 (1935): 222.
- Rolfsen, Erik. «Planleggelse av et byggearbeide. NKLs bakeri på Løren.» *Bygningsarbeideren*, nr. 3 (1935): 8-12.
- Rolfsen, Erik. «Hvordan får man lys og luft og orden i bebyggelsen.» *Bygningsarbeideren*, nr. 12 (1936).
- Tveten, Olav. «Strålevarme. Et nytt oppvarmningssystem.» *Bygningsarbeideren*, nr. 3 (1936),

ERRATA

- S. 1, «I Arbeiderbevegelsen ...», rettet til «Arbeiderbevegelsen ...»
- S. 1, «Sitatet er hente ...», rettet til «Sitatet er hentet ...»
- S. 7, «... de politiske tematikken ...», rettet til «... den politiske tematikken ...»
- S. 10 (fotnote), «... russlands ...», rettet til «... Russlands ...»
- S. 12, «... og sine kunnskap ...», rettet til «... og sine kunnskaper ...»
- S. 13, «... om gjennomføre ...», rettet til «... om å gjennomføre ...»
- S. 16, «... rollen man forstås.», rettet til «... rolle kan forstås.»
- S. 20, «... kompleksiteten ...», rettet til «... kompleksiteten ...»
- S. 26, «... de utga var ...», rettet til «...de var ...»
- S. 27, «... den etablerte fortellingene om ...», rettet til «... den etablerte fortellingen om ...»
- S. 31, «... teoretiske fundamentet ...», rettet til «...teoretiske fundament...»
- S. 34, «... også ...», rettet til «...altså...»
- S. 35, «... hvordan...», rettet til «...hvordan...»
- S. 35, «... egen ...», rettet til «... egne ...»
- S. 38, «... med av ny...», rettet til «...med ny...»
- S. 45, «...er bidra ...», rettet til «...er å bidra ...»
- S. 50, «... og rt ønske ...», rettet til «... og et ønske ...»
- S. 51, «... at de ...», rettet til «...at den ...»
- S. 52, «... en forståelsen av ...», rettet til «... en utvidet forståelse av ...»
- S. 55, «... politikkkutformkingen...», rettet til «...politikkkutformingen...»
- S. 55, «... frholder ...», rettet til «...forholder...»
- S. 60, «... å gipe ...», rettet til «... å gripe ...»
- S. 63, «... de politisk bevisst ...», rettet til «... de politisk bevisste ...»
- S. 76, «... sine forførende fremstilling ...», rettet til «sine forførende fremstillinger ...»
- S. 78, «... den sterkt politiserte debattene ...», rettet til «... de sterkt politiserte debattene ...»
- S. 84, «... og innleder ...», rettet til «... og han innleder...»
- S. 88, «... arkitektene ...», rettet til «... arkitektene ...»
- S. 91, «... arkitektenes faglig ...», rettet til «... arkitektenes faglige ...»
- S. 93, «... de sosialistisk arkitektene ...», rettet til «... de sosialistiske arkitektene ...»
- S. 94, «... komiteens innstillingen ...», rettet til «... komiteens innstilling ...»
- S. 97, «... at tilhørte ...», rettet til «... at de tilhørte ...»

- S. 109, «... de sosialistiske arkitekten ...», rettet til «...de sosialistiske arkitektene ...»
- S. 121, «... tre nummer ...», rettet til «fire nummer ...»
- S. 172, «... arkitektene var bidro ...», rettet til «... arkitektene bidro ...»
- S. 176, «... vårt lang har ...», rette til «... vårt land har ...»
- S. 192, «... følgende ...», rettet til «... følgene ...»
- S. 197, «... Gunnar Øverggard Jørgen ...», rettet til «... Gunnar Øvergaard Jørgen ...»
- S. 228, «... teknisk forbedringene ...», rette til «... tekniske forbedringene ...»
- S. 256, «... de sosialiske arkitektenes ...», rettet til «... de sosialistiske arkitektenes ...»
- S. 265, «... byens befolkninge ...», rettet til «... byens befolkning ...»
- S. 270, «... å oppførte ...», rettet til «... å oppføre ...»
- S. 271, «... tomromsleilighetene ...», rettet til «... toromsleilighetene ...»
- S. 274, «... vikarierende ...», rettet til «... vikarierende ...»
- S. 275, «... Østkantustillingen ...», rettet til «... Østkantutstillingen ...»
- S. 276, «... en felles interessen ...», rettet til «... en felles interesse ...»
- S. 279, «... innefor ...», rettet til «... innenfor ...»
- S. 280, «... oversiktverk ...», rette til «... oversiktsverk ...»
- S. 283, «... leiligetsbygg ...», rettet til «... leilighetsbygg ...»
- S. 292, «... i forholdt til ...», rettet til «... i forhold til ...»
- S. 331, «... en bebyggelsen ...», rettet til «... en bebyggelse ...»
- S. 336, «... i sin artikkelen ...», rettet til «... i sin artikkel ...»
- S. 348, «~~Det er også nærliggende ... bygningsarbeidere.~~», rettet til «Det er også nærliggende ... bygningsarbeidere.»
- S. 362, «... skal sammenfatte ...», rettet til «... skal jeg sammenfatte ...»
- S. 362, «... arkitektene opererte.», rettet til «... arkitektene opererte i.»
- S. 367, «... til anvende ...», rettet til «... til å anvende ...»
- S. 367, «... sosialistiske arkitektens forente ...», rettet til «... sosialistiske arkitektene forente ...»
- S. 368, «... en landsplanen ...», rettet til «... en landsplan»
- S. 371, «... et progressiv boligprogram ...», rettet til «... et progressivt boligprogram ...»
- S. 374, «... fra både begge ...», rettet til «... fra begge ...»
- S. 375, «... muligheten ...», rettet til «... muligheten ...»
- S. 375, «... bekgrund ...», rettet til «... bakgrund ...»
- S. 376, «... avslutningvis...» rettet til «... avslutningsvis...»
- S. 376, «... historisering og betrakter arkitekturen ...», rettet til «... historisering og det å betrakte arkitekturen...»
- S. 378, «... er er ...», rettet til «... er ...»

- S. 378, «... henne poenger ...», rettet til «... hennes poenger ...»
- S. 380, «... må boligprogram ...», rettet til «... må boligprogrammet ...»
- S. 380, «... ringvirksninger ...», rettet til «... ringvirkninger ...»
- S. 380, «... gjort rede fo ...», rettet til «... gjort rede for.»
- S. 381, «... åpenbar påvirkningen ...», rettet til «... åpenbar påvirkning ...»
- S. 381, «... sosilistiske arkitektene ...», rettet til «... sosialistiske arkitektene ...»
- S. 386, «... viktigste boligpolitiske verktøyet ...», rettet til «... viktigste boligpolitiske verktøy ...»
- S. 393, «... en forståelsen ...», rettet til «... en forståelse ...»